

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ена С. Мирковић

Благоје Нешковић (1907 – 1984).
Политичка биографија

докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Ena S. Mirkovic

Blagoje Neskovic (1907 – 1984).
Political biography

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор:

др Мира Радојевић, ванредни професор, Универзитет у Београду,
Филозофски факултет.

Чланови комисије:

др Љубодраг Димић, редовни професор, Универзитет у Београду,
Филозофски факултет, дописни члан САНУ.

др Александар Животић, доцент, Универзитет у Београду, Филозофски
факултет.

др Коста Николић, научни саветник, Институт за савремену историју,
Београд.

Датум одбране: _____

ЗАХВАЛНОСТ

Захваљујемо се Небојши Нешковићу, сину Благоја Нешковића на указаној сарадњи приликом нашег истраживања. Такође се захваљујемо Душку Стојиљковићу на разговору коју со обавили са њим.

Благоје Нешковић (1907 – 1984). Политичка биографија

РЕЗИМЕ

У раду се анализира политичка биографија др Благоја Нешковића, истакнуте личности српског комунистичког покрета до 1952. године, када је због неслагања са режимом уклоњен са политичке сцене. Др Благоје Нешковић (1907-1984) рођен је у Крагујевцу, завршио је медицински факултет у Београду, учествовао је као борац и лекар у Шпанском грађанском рату, био је члан Комунистичке партије Југославије од 1935. године. За време Другог светског рата изабран је на место секретара Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије за Србију, после ослобођења био је секретар Централног комитета Комунистичке партије Србије и председник владе до 1948. године. Године 1952. постао је потпредседник владе Федеративне народне републике Југославије, али је убрзо под оптужбом спровођења опортунистичке политике и сарадње са Информбироом, приморан да оставку на све партијске функције и искључен из Централног комитета Југославије. Од тада се посвећује научној каријери и није присутан више у политичком животу. Партија је одбила његов захтев за рехабилитацију 1983. године. Његова биографија наизглед типичног револуционара отвара бројна озбиљна питања за истраживање као што су слобода изражавања националних ставова у новој комунистичкој Југославији као и положај србијанске комунистичке елите у односу на југословенску комунистичку елиту. Србијанска елита је била најмање компактна и најслабија у новој држави, а носила је највећу хипотеку из рата и највеће оптерећење као елита најбројнијег народа који ће касније бити проглашен за хегемонистички. Истраживање је показало да је процес против Благоја Нешковића био први процес тако добро осмишљен и организован вођен према неком партијском руководиоцу. КПЈ је показала спремност да се одлучно обрачуна са свима који су могли да доведу исправност њене политике у питање. Благоје Нешковић није био погодна особа која би подржала политику националног слабљења Србије на уштрб јачања Југославије. Његова неслагања у националној политици, негодовање због спровођења политике откупа, заступање српских националних интереса, и све

већи политички утицај као и непослушност довели су до сукоба са Јосипом Брозом, и другим политичким функционерима, чија је политика била управо супротна. Од својих савременика био је виђен као тежак човек, не само према својим потчињенима него и за претпостављене. Био је строг према сарадницима, перфекциониста који је захтевао дисциплину, неретко превише крут и арогнати, а за разлику од својих сабораца није се устручавао да брани своје мишљење.

Др Благоје Нешковић је потицао из интелектуалне средине, био је представник интелектуалне елите тако да се кроз његову биографију може посматрати и положај интелектуалца у новом поретку. О Благоју Нешковићу не постоји права историографска студија утемељена на архивским истраживањима и озбиљном изучавању периодике. За сада се једина књига о њему „Досије о Благоју Нешковићу“, аутора Венцеслава Глишића темељи на неформалним разговорима које је аутор водио са Благојем Нешковићем 80-тих година прошлог века и његовим личним импресијама и контактима са интервјуисаним.

Кључне речи: Благоје Нешковић, политичка биографија, шпански грађански рат, Покрајински комитет за Србију, Комунистичка партија Југославије, Информбиро.

Научна област: ИСТОРИЈА

Ужа научна област: ИСТОРИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ

УДК број: 323.37:929 Nešković B.

Blagoje Neskovic (1907 – 1984). Political biography

SUMMARY

This paper analyzes the political biography of Dr. Blagoje Neskovic, prominent personality of Serbian communist movement until 1952, when due to disagreement with the regime he was removed from the political scene. Dr Blagoje Neskovic (1907-1984) was born in Kragujevac, he finished medical school in Belgrade, participated as a fighter and a doctor in the Spanish Civil War, he was a member of the Communist Party of Yugoslavia since 1935. During World War II he was elected to the post of secretary of the Provincial Committee of the Communist Party of Yugoslavia for Serbia, after the liberation he was the secretary of the Central Committee of the Communist Party and the Serbian prime minister until 1948. In 1952 he became Deputy Prime Minister of the Federal Republic of Yugoslavia, but soon he was accused for opportunistic policy implementation and cooperation with the Cominform, he was forced to resign all party posts and expelled from the Central Committee of Yugoslavia. Since then he dedicates itself to scientific careers and more is not present in the political life. The Party refused his request for rehabilitation in 1983. His biography of seemingly typical revolutionary raises many serious questions to explore, such as the freedom of expression of national positions in the new communist Yugoslavia and the position of the Serbian communist elite in relation to the communist elite of Yugoslavia. The Serbian elite was the least compact and the weakest in the new country, and owned the highest mortgage from the war and the maximum load as the elite of the largest nation that would later be named the hegemonic.

Research has shown that the case against Blagoje Neskovic was the first process against party leader which was so well designed and organized by a party. KPJ shown its readiness in order to deal with all those who were able to question the correctness of its policy. Blagoje Neskovic was not a suitable person to support the national policy of weakening Serbia at the expense of strengthening of Yugoslavia. His disagreement in national politics, disapproval of the purchase of policy implementation, representation of Serbian national interests and the growing political influence and

disobedience led to conflict with Josip Broz , and other political officials, whose policy was exactly the opposite. His contemporaries saw him as a difficult man, not only to his subordinates, but also for his superiors. He was strict with his associates, a perfectionist who demanded discipline, often too rigid and arrogant, but unlike his fellow soldiers did not hesitate to defend his opinion.

Dr Blagoje Neskovic came from an intellectual environment, he was a representative of the intellectual elite. That is why through his biography we can observe position of the intellectual in the new order. There is no real historical study about Blagoje Neskovic based on archival research and serious study of periodicals. The only book about him for now, "Record of Blagoje Neskovic" by Venceslav Glisic was based on informal conversations between the author and Dr Blagoje Neskovic in 80 – ies of the last century and was based on author's personal impressions and contacts with the interviewed.

Key words: Blagoje Neskovic, political biography, Spanish Civil War, the Provincial Committee for Serbia, the Communist Party of Yugoslavia, Cominform.

Scientific field: HISTORY

Scientific subfield: History of Yugoslavia

UDC number: 323.37:929 Nešković B.

Садржај:

Предговор	I
Увод: Породица, младост, школовање (1907 – 1933)	1
I У револуционарном покрету (1933 – 1941)	33
• Приступање КПЈ 1935. године и илегални политички рад	33
• У Шпанском грађанском рату (1937 – 1939).....	49
• Поново у Краљевини Југославији (1939 – 1941).....	85
II Искушења у Другом светском рату (1941 – 1944/1945)	106
• Истрага у Централном комитету КП Хрватске (1941).....	106
• На челу Покрајинског комитета КПЈ за Србију	134
• Организовање илегалног рада у Београду.....	159
• Деловање изван Србије.....	216
III Револуционар у апарату нове власти (1945 – 1952)	243
• Секретар Централног комитета Србије.....	243
• Однос према политици обавезног откупа.....	279
• Однос према националном питању.....	307
• Искључење из Комунистичке партије (1952).....	332
IV Изван политичког живота (1952 – 1984)	367
• Научно – стручна делатност.....	367
• Полемике у периодици о Благоју Нешковићу.....	372
• Захтев за рехабилитацију 1983. године.....	401
• Закључак	417
• Извори и литература	422
• Прилог 1	434
• Прилог 2	438
• Биографија аутора	443

Предговор

Проучавајући литературу везану за Други светски рат и историју Комунистичке партије Југославије приметили смо да се име Благоја Нешковића спомиње најчешће само узгред. Иако се види да се ради о личности која је обављала врло значајне функције у ратном и послератном периоду у Србији и Југославији, запазили смо да се у историографским радовима помиње најчешће у неколико реченица, ретко на једној страни или више од тога.

Једина објављена монографија је скоријег датума, историчара Венцеслава Глишића, *Досије о Благоју Нешковићу – Прилози за биографију*, Београд 2011. Аутор је познавао Благоја Нешковића и интервјуисао га 80-тих година прошлог века о активностима у Комунистичкој партији Југославије. Такође је обавио и разговоре са појединим савременицима (Петар Стамболић, Спасенија Цана Бабовић, Бранислава Брана Перовић) о „случају“ Благоја Нешковића. Књига садржи релевантне податке за биографију Благоја Нешковића и била нам је драгоцен основ при овом истраживању. Међутим, као што и сам аутор каже, политичка биографија у овој књизи није потпуна, изостављен је цео критички апарат, а аутор је познајући лично Благоја Нешковића, у више наврата препричавао своја лична искуства из разговора са њим дајући читавој књизи више субјективни, мемоарски тон. Због свега овог ми смо приступили овом истраживању, свесни шире сазнајне потребе за комплетном политичком биографијом Благоја Нешковића, заснованом на проучавању литературе и архивских извора уз коришћење строго научног метода.

Најважнији по релевантности за нас био је Легат Благоја Нешковића и Бране Перовић Нешковић који садржи разноврсну, али несређену грађу везану за живот и рад брачног пара Нешковић. Фонд укупно има 42 кутије, које је породица предала архиву. Од тога њих 20 су везане за живот и политичку делатност Благоја Нешковића. Ова грађа је до сада слабо коришћена, а незаобилазан је извор за истраживање његове политичке биографије.

Мањи део докумената значајних за наше истраживање пронашли смо у фондовима Архива Југославије: Савез комуниста Југославије, Председништво

владе ФНРЈ (1944 – 1953), Југословенски добровољци у Шпанском грађанском рату.

Пошто је реч о важној личности комунистичког покрета Србије, један део архивских извора се налази у оквиру партијске грађе у Архиву Србије, у фондовима Централни комитет Савеза комуниста Србије – Београд (1919 – 1990), Председништво владе Народне републике Србије (1945 – 1953), Комисија државне контроле НРС, Београд 1946 – 1951. Нарочито важан од њих нам је био фонд ЦК у коме смо нашли бројна документа везана за делатност Благоја Нешковића током рата. Од великог значаја нам је био и фонд БИА, тачније саслушање Вере Милетић која је попустила под притиском полиције и одала информације везане између осталих и о београдској илегалној организацији и Благоју Нешковићу као њеном секретару. За истраживање политичке активности Благоја Нешковића након рата, били су нам драгоцени фондови Председништво владе НРС као и Комисије државне контроле НРС.

Посебно важан извор за сагледавање одласка Благоја Нешковића са политичке сцене 1952. године је Тајни досије Благоја Нешковића, који нам је породица предала у сврху овог истраживања. Оригинал досијеа се налазио у Архиву Србије, одакле је уклоњен не знамо чијом заслугом и до њега нисмо успели да дођемо. Небојша Нешковић, син Благоја Нешковића нам је приликом разговора о биографији његовог оца, дао копију докумената из досијеа о Благоју Нешковићу које је пронашао у заоставштини своје мајке Бране Перовић. Не знамо тачно како је она дошла у посед ових докумената, мада историчар Венцеслав Глишић наводи да је то било 1991. године, приликом предаје грађе Архиву Србије од стране Социјалистичке партије Србије.¹ Досије садржи писма која је Благоје Нешковић упутио Политбироу Централног комитета КП Југославије, записнике комисије за испитивање случаја Благоја Нешковића, као и изјаве појединаца (укупно 11) о случају Благоја Нешковића. Иако је реч о не критичком извору, чији се садржај мора узети са озбиљном резервом, нама је био драгоцен за расветљавање саме смене са политичких функција Благоја Нешковића. Небојша Нешковић је урадио сопствену анализу овог досијеа коју нам је предао заједно са коментарима, која нам је помогла да разумемо однос породице према случају

¹ Венцеслав Глишић, *Досије Благоја Нешковића. Прилози за биографију*, Београд 2011, стр 100.

Благоја Нешковића. Како бисмо што боље расветлили личност Благоја Нешковића, обавили смо разговоре са Небојшом Нешковићем као и са Душком Стојиљковићем, учесником НОП-а за време Другог светског рата.

Важни за ово истраживање били су нам и објављени извори са говорима и рефератима Благоја Нешковића, који нису критички обрађени, али нам пружају увид у његове политичке ставове и размишљања. (*О заштити класне борбе на селу у садашњој етапи изградње социјализма и о савезу радничке класе и радног сељаштва*, Загреб 1948; *Реферат о раду Народног фронта Југославије*, Загреб 1949; *Политички извештај на првом заседању АСНОС-а: 8. април 1945. године*, Београд 1945; *Народни фронт у борби за остварење плана*, Београд 1947; *Извештај о раду НО одбора, АВНОЈ, 1944; Петогодишњи план развика народне привреде Народне Републике Србије у годинама 1947 – 1951: са говорима Благоја Нешковића, Миленција Поповића, Јована Веселинова, Митре Митровић – Ђилас*, Београд 1947).

Значајне су нам биле и публикације државног и партијског порекла (*Записници са седница Политбироа Централног комитета КПЈ: (11. јун 1945 – 7. јула 1948)*, које је приредио Бранко Петрановић, затим *Записници са седница Централног комитета КПЈ 1948 – 1952*, које су приредили Бранко Петрановић, Ранко Кончар и Радован Радоњић.). Иако не представљају критичке изворе важни су нам били и објављени материјали са партијских конгреса, од којих су за наше истраживање важне стенографске белешке са V и VI конгреса Комунистичке партије Југославије (*V Kongres Komunističke partije Jugoslavije, 21 – 28. jul 1948, Stenografske beleške*, Beograd 1949; *VI kongres Komunističke partije Jugoslavije 2/7 novembar 1952, Stenografske beleške*, Beograd 1953), затим са оснивачког конгреса Комунистичке партије Србије, као и са других важних састанака комунистичке партије (детаљније у приложеном списку релевантних извора и литературе).

Од важног значаја су нам били и Зборници НОР – а, нарочито преписка између Покрајинског комитета и Врховног Штаба и ЦК КПЈ која садржи документа из којих се види делатност Благоја Нешковића као секретара ПК за Србију, дилеме са којима се суочавао као и одговори које је добијао на њих. Међутим, иако садрже велику количину грађе, Зборници не расветљавају у

довољној мери све активности Благоја Нешковића у току рата због тога што се преписка у нестабилним и неизвесним ратним условима често прекидала.

Сећања савременика такође су битан извор за ову тему. Део њих налази се у оквиру необјављене грађе у фонду Мемоарске грађе у Архиву Југославије и Историјском архиву Београда који нам откривају значајне податке у недостатку других извора за овај део биографије Благоја Нешковића. Сећања на учешће у студентским демонстрацијама и о разним другим облицима организовања на Универзитету, Момчила Ђирића, Бана Андрејева, Дејана Адама, Јелене Маслеше и других, иако су субјективни извор, дала су нам и битне информације о ситуацији на Универзитету у периоду између два светска рата. Други део представљају објављени мемоари, међу којима су за нас посебно значајни мемоари Гојка Николиша (*Коријен, стабло, наветина*, Београд 1988; *Španska praskozorja*, Београд 1986.) и Лазара Удовичког (*Španija moje mladosti*, Београд 1997.) који су боравили у Шпанији као учесници шпанског грађанског рата истовремено са Благојем Нешковићем, као и едиција *Шпанија: 1936 – 1939: зборник сећања југословенских добровољаца у шпанском рату*. Мемоари су читљиви, живописан приказ ситуације у шпанским болницама и касније у француским логорима у којима су били депортовани шпански добровољци, након слома републиканске војске. Гојко Николиш и Лазар Удовички као савременици и учесници Шпанског грађанског рата делили су са Благојем Нешковићем сличне проблеме и пролазили кроз готово идентичне ратне ситуације. Мемоари Љубе Ђурића (*Sećanje na ljude i događaje*, Београд 1989.) као и његов Ратни дневник (*Ratni dnevnik*, Београд 1966.), били су нам значајни за догађаје везане за биографију Благоја Нешковића након што је напустио Београд 1943. године. Мемоари Звонка Комарице, (*Grobovi bez sjene*, Zagreb 1962.) дали су нам драгоцене податке везане за ситуацију у логору Керестинец у Хрватској 1941. Године повезану са сукобима унутар КП Хрватске, које је Благоје Нешковић као изасланик ЦК КПЈ требало да разреши. Политички есеји Драгољуба Јовановића (*Људи, људи: медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика*, Београд 2005; *Политичке успомене*, VI – VII, Београд 1997.) који је био политички неистомишљеник Благоја Нешковића послужили су нам у овом истраживању да видимо и став политичких противника према Благоју Нешковићу.

Како је Драгољуб Јовановић личност и деловање Благоја Нешковића пристрасно и негативно оцењивао, због личног сукоба са њим, морали смо са резервом да прихватимо, али свакако не и да занемаримо његово мишљење.

Незаобилазан део истраживања обухватио је и преглед штампе и периодике из периода живота др Благоја Нешковића. *Глас, Политика, Дуга, Пролетер* – у којима су објављени чланци везани за Благоја Нешковића. У једном делу је он сам био аутор, док други представљају коментари и чланци савременика о политичком раду Благоја Нешковића, како „партијских сабораца” тако и неистомишљеника. Премда је штампа била цензурисана и политички обојена, морали смо критички да приступимо анализи њеног садржаја.

Од историографских радова коришћени су сви они радови у којима се, макар и узгредно, помиње Благоје Нешковић и догађаји важни за боље разумевање целокупног временског раздобља обухваћеног темом, као и они у којима су анализирани проблеми и појаве од значаја за нашу тему. Примећујемо у суштини недостатак проучавања историје Комунистичке партије у Србији, као и биографија значајних политичких личности из комунистичког периода. Тиме се бавио релативно мали број историчара. Један од њих био је и Венцеслав Глишић (*Мирко Томић: монографија*, Београд 1974; *Сусрети и разговори: прилози за биографију Петра Стамболића*, Београд 2010, *Революционари*, Београд 2012). Он је као савременик личности о којима је писао, био у личном контакту са њима и кроз научне и стручне радове преноси великим делом субјективно своје утиске и личне „догодовштине“ са субјектима истраживања. На тај начин нам са једне стране дозвољава да увидимо и друге делове карактера појединих личности, али нас са друге стране ускраћује за одређену дозу објективности неопходну за непристрасно историјско истраживање.

За истраживање периода из студентском живота Благоја Нешковића од велике помоћи нам је била садржајна и обимна двотомна монографија ауторке Милице Дамјановић (*Напредни покрет студената Београдског универзитета: прилог историји. Од 1919. до 1929. године*, I, Београд 1966; *Напредни покрет студената Београдског универзитета: прилог историји. Од 1929. до 1941. године*, II, Београд 1974.) која се од истраживача најсвеобухватније бавила напредним покретом студената на Београдском универзитету у међуратном

периоду настојавши да га критички обради. Њена монографија нам је дала јаснију слику о проблемима и ситуацији на Универзитету у времену када се образовао и сазревао Благоје Нешковић. Поред њих значајне су нам биле и монографија Ђорђа Станковића (*Комунистичка партија и савез комунистичке омладине Југославије на Београдском универзитету 1929 – 1941*, Београд 1970.), затим монографија групе аутора (*Студенти Београдског универзитета: 1838 – 1941; хронологија политичког живота*, Београд 1971.) и Илије Радосавовића (*Активност Ивана Милутиновића на Београдском универзитету од оснивања до данас, I*, Београд 1989.)

За разумевање општег политичког и друштвеног контекста у којима се развијао као млади револуционар Благоје Нешковић биле су нам од велике важности и монографије: Мире Радојевић (*Удружена опозиција 1935 – 1939*, Београд 1994.), Тодора Стојкова (*Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929 – 1935*, Београд 1969.), Љубодрага Димића (*Културна политика у Краљевини Југославији, III*, Београд 1997, *Историја српске државности, Србија у Југославији, III*, Нови Сад 2001.), Десанке Пешић (*Југословенски комунисти и национално питање 1919 – 1935*, Београд 1983.), *Историја савеза комуниста Југославије*, Београд 1985.

Важне за истраживање биле су нам и монографије Јована Марјановића (*Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Београд 1963; *О шестом конгресу КПЈ*, Београд 1952; *Наш народноослободилачки рат и народна револуција*, Београд 1958. Посебно битна нам је била књига *Београд (Beograd, Beograd 1964.)*, на коју је Благоје Нешковић дао оштру критику, коментаришући делове у којима се помиње његов рад у току Другог светског рата. На основу њих је могуће увидети однос и ставове Благоја Нешковића о активностима ПК током рата и њега као секретара, али и однос према својим савременицима, историчарима који су се бавили овим периодом и критиковали његов рад током рата.

Књига Владимира Дедијера (*Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, II*, Ријека 1981.) када се појавила изазвала је посебно оштре реакције Благоја Нешковића и довела на крају до приватне тужбе коју је Благоје Нешковић поднео суду, али је његова тужба била одбачена. Преписка у новинама која је настала

поводом објављивања другог дела ове књиге за нас је била важна јер је отворила у штампи, први пут након искључења из Партије, питање Благоја Нешковића.

У истом критичком тону писао је и Мома Марковић (Пресудна прекретница – како се живело и борило у Србији 1942. године) коментаришући предуго останак Благоја Нешковића у Београду и његово не излажење на слободну територију, једну од контраверзи везану за делатност Благоја Нешковића у току Другог светског рата. За нас је значајно пре свега, зато што је Благоје Нешковић пишући рецензију настојао да побије изношене тврдње о Покрајинском комитету и његовим одлукама као секретара ПК.

Затим нам је за истраживање активности за време другог светског рата био незаобилазан опус Бранка Петрановића (*Револуција и контрареволуција у Југославији 1941-1945*, I – II, Београд 1988; *Историја Југославије 1918 – 1988*, I – III, Београд 1988; *Србија у Другом светском рату 1939 – 1945*, Београд 1992, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945*, I – II, Београд 1983; *Političke i pravne prilike za vreme privremena vlade DFJ*, Београд 1964; *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme onove*, Београд 1969.) и Милана Борковића, (*Комунистичка партија Југославије у Србији 1941 – 1945*, II, Београд, 1974; *Контрареволуција у Србији*, I – II, Београд 1979).

О историји Комунистичке партије, драгоцене су нам биле монографије Косте Николића (*Болшевизација Комунистичке партије Југославије 1919 – 1929*, Београд 1994; *Комунисти у Краљевини Југославији: од социјал – демократије до комунизма (1919 – 1941)*, Горњи Милановац 2000; *Срби у Другом светском рату: ратна хроника 1941 – 1945*, Шабац 2006; *Савезници и покрети отпора у Југославији у Другом светском рату (1941 – 1945)*, Београд 2009).

Од велике важности за овај рад били су нам и расправе и чланци, објављени у различитим часописима како за период пре рата (Маројевић М., “О неким питањима формирања и развоја КПЈ и СКОЈ на Београдском универзитету”, *Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас*, II, Београд 1989; Stojkov T., „О стварању блока народног споразума“, *Историја 20. века*, VI, Београд 1964) као и оне које се односе на ратни период, а којих је било доста повезаних са нашом темом (Чуле Ј., „Илегално складиште оружја у окупираном Београду“, *Годишњак града Београда*, VIII, 1961, 185 – 188; Рибникар

Ј., „Кућа у Ботићевој улици“, *Годишњак града Београда*, VI, 1959, 447 – 458; Морић Петровић С., „Неки илегални станови у Београду за време окупације 1941 – 1944. године“, *Годишњак града Београда*, VIII, 1961, 177 – 184; Кресо М., „Општи услови живота и рада у окупираном Београду“, *Војноисторијски гласник*, 3, 1972, 67 – 97; Piljević Đ. O., *Savetovanje Politbiroa ЦК КПЈ на Visu i stvaranje KP Srbije*, Београд 1988; Бабовић С., „Из првих дана народноослободилачке борбе у Београду“, *Годишњак града Београда*, VIII, 1961, 23 – 58; Весовић М., „Илегална штампа КПЈ у рату и револуцији 1941 – 1945“, *Историја 20. века*, 1 – 2, 1991, 162 – 164; Вучковић Б., „Глас и 20. октобар – листови борбеног Београда“, *Годишњак града Београда*, XVI, 1969, 193 – 222; Герић Р., „Рад у илегалној штампарији 1941. у Београду“, *Годишњак града Београда*, VIII, 1961, 161 – 16; Јовановић З., „Тајна партијска штампарија у окупираном Београду“, *Годишњак града Београда*, III, 1956, 499 – 522; Рајачевић М., „Акције београдских илегалца у периоду 1941 – 1942“, *Гласник историјског архива Београда*, III, 1962, 6 – 28; Ристановић Р., „Ликвидација као један од облика борбе комунистичких илегалца у Београду током 1941. године“, *Војно-историјски гласник*, 2, 2011, 50 – 70.). Оне које се односе на Други светски рат махом представљају искуства учесника рата, београдских илегалца, блиских сарадника Благоја Нешковића који нам преносе своја искуства у илегалном раду током рата. Они су током рата делили сличну судбину, изложени подједнаким опасностима и условима живота у строгој конспирацији, па су нам њихова сведочења драгоцене како би се боље схватила ратна атмосфера која је владала.

За питање откупа биле су нам драгоцене научне монографије новијег датума, од којих издвајамо монографију Момчила Павловића (*Srpsko selo 1945 – 1952: otкуп*, Београд 1997.), која се свебухватно и стручно бави питањем откупа на српском селу, анализом последица и ситуација које је изазвала откупна политика. Затим, монографија Иване Добривојевић (*Село и град. Трансформација аграрног друштва Србије (1945 – 1955)*, Београд 2011.) која се бави компарацијом српског села и града након Другог светског рата, упознајући нас са процесом индустријализације, откупом, привредним плановима и пружајући нам увид и у улогу Благоја Нешковића у развоју послератне српске привреде. Још једна не мања важна монографија која посебно третира област Војводине у политици

откупа је ауторке Јелене Попов (*Драма на војвођанском селу: (1945 – 1952). Обавезни откуп пољопривредних производа*, Нови Сад 2002.), а помогла нам је да се упознамо са приликама у Војводини у процесу спровођења аграрних реформи. Иако се у њој не помиње Благоје Нешковић, књига Драгише Божића (*Црвени јарам*, Љиг 1991.) дала нам је увид у атмосферу репресије и искуства учесника у политици откупа. Кроз животне приче сведока спровођења реформи и сурових казни које су сустизале оне који су пружали отпор, аутор нам је дао живописни приказ последица политике откупа, оних које је на основу изворних, архивских документата тешко дочарати.

Ово истраживање је преточено у рад који садржи предговор, увод, три поглавља образованих по комбинованом хронолошко-тематском принципу, закључак, кратак резиме и списак коришћене грађе и литературе.

Увод: Породица, младост, школовање (1907 – 1933) садржи кратак осврт на историјат и генеалогiju породице Нешковић како би се могла боље разумети средина из које је др Благоје Нешковић потицао. Такође, обрађује и школовање Благоја Нешковића завршно са дипломирањем на Медицинском факултету у Београду 1933. године.

Централни део рада представљају четири поглавља у којима је приказана политичка биографија др Благоја Нешковића. Прво поглавље, под насловом *У револуционарном покрету (1933 – 1941)* обухвата период од завршетка факултета до јануара 1941, када је др Благоје Нешковић прешао у илегалност. У овом периоду се упознао са марксизмом, придружио се комунистичком покрету и почео да дела у оквирима истог. Узео је учешће и као добровољац у Шпанском грађанском рату. Ово поглавље има три потпоглавља: 1) Приступање КПЈ 1935. године и илегални политички рад, 2) У Шпанском грађанском рату (1937 – 1939), 3) Поново у Краљевини Југославији (1939 – 1941).

Друго поглавље, под насловом *Искушења у Другом светском рату (1941 – 1944/1945)*, обухвата период у коме је Благоје Нешковић деловао у комунистичкој илегалности за време Другог светског рата. У овом периоду изабран је за секретара Покрајинског комитета за Србију и на том месту обављао најодговорније задатке у тешким условима рата. Поглавље је састављено од четири потпоглавља: 1) Истрага у Централном комитету КП Хрватске (1941), 2) На челу Покрајинског

комитета КПЈ за Србију 3) Организовање илегалног рада у Београду, 4) Деловање изван Србије.

Треће поглавље, под насловом *Революционар у апарату нове власти (1945 – 1952)*, обухвата послератну политичку делатност Благоја Нешковића, као и важно питање његове смене, искључење из Комунистичке партије и политичког живота. Чине га четири потпоглавља: 1) Секретар Централног комитета Србије, 2) Однос према политици обавезног откупа, 3) Однос према националном питању, 4) Искључење из Комунистичке партије 1952. године.

У последњем, четвртном поглављу, под насловом *Изван политичког живота (1952 – 1984)*, приказана је у кратким цртама научна каријера Благоја Нешковића. У овом одељку смо се бавили и неуспелим покушајем његове рехабилитације 1983. године.

У *Закључку* су сумирани резултати истраживања и указано је на могуће правце будућих истраживања. На самом крају у виду *Прилога 1* дали смо непотпуни списак бивших добровољаца Шпанског грађанског рата, који су касније узели учешће у Другом светском рату, а део њих се нашао и на важним функцијама у послератној Југославији. У виду *Прилога 2*, дали смо непотпун списак објављених радова Благоја Нешковића.

Када је реч о техничким појединостима напомињемо да смо у цитираним изворима, ради боље читљивости текста изостављали реченице или синтагме које су представљале тзв. „општа места”, на шта смо указали прекидом у виду заграда са три тачке [...]. У основном тексту користили смо поједине изразе који су одговарали духу времена о коме смо писали, па је тако често употребљавана реч „провала“ у ситуацијама када су тајна склоништа или симпатизери и чланови КПЈ били откривени од стране Специјалне полиције или Гестапоа, реч „веза“ коришћена у речнику београдских илегалца, да значи курире и друга лица која су представљала посреднике у односима између руководилаца и руководилаца и других лица која су учествовала у илегалном покрету. У раду је појам „партија“ писан великим почетним словом пошто се КПЈ као партија на власти издвојила од осталих партија у Југославији као партија на власти и постала институција система.

Увод: Породица, младост, школовање (1907 – 1933)

О историји породице Благоја Нешковића не располажемо бројним подацима. На основу извора знамо да је његова мајка Госпава (рођена Илић), била пореклом из Црне Горе, тачније из Горњих Леденица у Боки Которској.¹ Илићи су према легенди водили порекло од неког Илије, који је учествовао у борбама против Турка, па је због тога био приморан да побегне у Црну Гору.² Госпавин отац, Лука Илић је био учесник у Кривошијском устанку који је подигнут против одлуке да кривошијски Срби служе аустроугарску војску. Био је рањен у борбама на Глувој Смокви 1875. године, а за заслуге је добио од кнеза Николе највише одликовање—Златну медаљу Обилића.³ Госпавина мајка Ана је такође, како наводе извори, водила порекло од легендарног српског јунака из Косовске битке Павла Орловића.⁴

Госпава је била једно од осморо деце из брака Луке и Ане. Њена најстарија браћа Никола и Саво су емигрирали у Америку где су се трајно настанили – Никола у Њујорку, а Саво у Калифорнији. Никола је имао своју фирму и био јавни бележник, био је ожењен неком Италијанком (коју извори не именују) са којом је имао осморо деце, четири ћерке (Јулија, Мери, Гледис и Лилиан) и четири сина (Ник, Луис, Харолд и Алберт).⁵ Породица је одржавала везу са Николом и са Гледис која је била удата у Вашингтону, али у браку без деце. Такође се дописивала и са Харолдом Илићем, сином Николиног најмлађег сина Харолда, који је живео у Даласу где се бавио истраживањем нафте.⁶ Остала Госпавина браћа Вујадин, Марко и Алекса нису се женили, па нису имали наследнике. Они су као и сестра Анђа живели у Србији. Илићи су се док је Госпава још била дете преселили у Србију, најпре у Ваљево, а потом у Београд. Госпава је умрла 1947. године у Београду.⁷

¹ Историјски архив Београда (ИАБ), фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Родослов породице Нешковић, К-1, стр 1.

² Исто.

³ Исто.

⁴ Исто.

⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Забелешка Боре Нешковића о пореклу своје мајке Госпаве Нешковић, рођене Илић и осталим Илићима у САД-у, К-1, стр 1.

⁶ Исто.

⁷ Исто.

О породици са очеве стране Благоја Нешковића имамо мало више података. Отац Аћим Нешковић је водио је порекло из старе српске породице из центра некадашње српске државе Рашке, одакле су се његови преци доселили у нову српску државу у 19. веку.⁸ Они су се из Санцака, најпре населили у село Ракинац, између ушћа река Лепенице и Раче у Велику Мораву.⁹ Село је било једно од највећих у Шумадији и било је у непосредној близини цркве Покајнице везане за убиство Карађорђа. Отац Аћима Нешковића Петар, је преминуо као доста млад па га се није сећао. Његовој мајци Милеви је то био други брак и из њега се 1873. родили близанци Аћим и Ана која је умрла одмах по рођењу. У првом браку Милева је имала два сина, Стевана и Миладина који су живели у Ракинцу. Стева Милутиновић је био железничар и дуго је радио у Младеновцу. Миладин је имао четворо деце, синове Милашина и Милана и ћерке Милеву и Наталију. Милан је дуго био благајник фабрике шећера на Чукарици, а био је ожењен Живком Божић која је била у крвној вези са породицом Карађорђевић јер је водила порекло од једне Карађорђевој сестре. Аћим је имао још две сестре, за које није тврђено да ли су потицале од истих родитеља: Живану која је била удата у Корману и Љубицу удату у Ботуњу. Нешковићи су се још пре Првог српског устанка, под притиском Турака, иселили из Старог Влаха на више страна. Аћимови преци дошли су у Шумадију у село Ракинац, други део је отишао у Топлицу, трећи у околину Вишеграда, а неки су се одатле населили и у Срем (ту је живео и имао потомке неки апотекар Нешковић). У Вишеграду је током рата био познат један тзв. четник и командант тамошњих добровољаца који су једно време сарађивали с патизанима, а касније с четницима.¹⁰ Свакако најпознатији преци Нешковића били су из околине Ваљева који су страдали пред Први српски устанак, Хаџи Рувим Нешковић и Хаџи Ђера Нешковић.

Аћим Нешковић је рођен 4. децембра 1873. године у селу Јовановцу код Крагујевца, а преминуо је 18. децембра 1951. године. Био је учесник Првог светског рата и носилац Албанске споменице.¹¹ Знамо да је радио као ложач на

⁸ Исто.

⁹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Нешто о пореклу Нешковића, К-1, стр 1.

¹⁰ Исто.

¹¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Споменица Аћима Нешковића, К-1, стр 1.

српским железницама када се Госпава удала за њега и да су имали петоро деце: четири сина, Војислава, Благоја, Боривоја, Чедомира, и ћерку Десанку.¹² Најстарији син Војислав је био високи чиновник Народне банке Југославије и после рата 1945. године био је трговински финансијски представник Југославије у Скандинавским земљама и Швајцарској, а за собом није оставио потомство. Боривоје је био дипломирани правник, адвокат, новинар и публициста. Током Другог светског рата био је борац у партизанима, а крај рата је дочекао са чином пуковника у резерви. У браку са Миром Марган имао је двоје деце, сина Алексу и ћерку Ратиславу – Рату. Чедомир је био дипломирани правник по занимању, радио је као виши чиновник царинске службе и имао сина Бранка, стоматолога. Десанка најмлађе дете је завршила пре рата Филозофски факултет, али није имала потомство.¹³

Као друго дете, Благоје Нешковић је рођен у Крагујевцу 11. децембра 1907. године где се и школовао до шестог разреда гимназије коју је потом завршио у Београду 1926. године. О детињству и раној младости Благоја Нешковића немамо пуно података. На основу сачуваних сведочанствана из средње школе сазнајемо да је четврти разред гимназије завршио 1920/1921 у Крагујевцу као добар ученик.¹⁴ Положио је следеће испите: веронаука (оцена 3), српски језик (оцена 3), француски језик (оцена 3), земљопис (оцена 3), историја (оцена 3), хемија (оцена 4), хигијена (добар 3), цртање (добар 3), гимнастика (добар 3), владање (врло добро), вредноћа (марљив).¹⁵ Шести разред гимназије завршио је 1922/1923 године у Крагујевцу са добрим успехом: из српског, немачког, француског и латинског језика, као и земљописа, историје, јествесенице и математике са оценама добар 3, одличним владањем и похваљен као марљив ученик.¹⁶ Након тога је прешао на школовање у Београд, немамо податке чиме је био мотивисан овај прелазак с обзиром да његова породица није била имућна.

¹² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Нешто из генеологије породица Илић и Нешковић, К-1, стр 2.

¹³ Исто.

¹⁴ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Сведочанство о нижем течајном испиту, К-1, стр 1.

¹⁵ Исто.

¹⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Уверење по свршетку школске године, К-1, стр 1.

Благоје Нешковић је са комунистичким идејама дошао у контакт као врло млад, најпре у оквиру своје породице, а потом у гимназији коју је похађао. Пореклом из радничке породице, којој су биле блиске идеја социјалне правде с једне стране, а образовање са друге, сва тројица браће и сестра били су факултетски образовани, од школских дана се укључио у активности које су подразумевале пропагирање комунистичких идеја. Од чланова породице често је истицао свог ујака, који је извршио пресудни утицај на њега да се определи ка комунистичкој идеологији, а био је члан Социјалдемократске партије. Немамо податаке да су његови родитељи били чланови неке партије, али га је породица подржавала у убеђењима. Његова активност је још више дошла до изражаја када се уписао на Медицински факултет где се одмах учланио у Клуб студената марксиста и учествовао у различитим манифестацијама и активностима овог удружења на факултету. Према каснијем сведочењу Благоја Нешковића, од школских дана отпочело је његово интересовање за комунистички покрет: „Учествујем у радничком од своје 15 – те године, тада се то огледало у мом учествовању у радничким демонстрацијама и манифестацијама, у културном и васпитном животу радничке омладине, у мојој идеолошкој припадности радничкој класи, а што је све било у вези и са социјалним положајем и схватањима моје породице и најближих рођака [...]

У својој 17–тој години, под доласку у Београд, дошао сам у ближи додир са самом Партијом, и то прво преко ујака столара, члана Партије и одборника са листе Партије које је победила на изборима за Београдску општину, а затим и преко школских другова који су имали рођаке чланове Партије. Једна група ђака, у којој сам био и ја, иступала је у школи као марксистичка”.¹⁷

Идеје Комунистичке партије су биле доста живе на Београдском универзитету у тренутку када се Благоје Нешковић 1926. године уписао на Медицински факултет. Факултет је отворен почетком школске 1919 – 1920 године, а идуће године уписана је и прва генерација од 286 студената.¹⁸ У периоду који нас занима, један од главних прописа који су били на снази је била Прелазна

¹⁷ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 1.

¹⁸ *Београдски универзитет у предратном периоду, наодноослободилачком рату и револуцији, (саопштења и прилози са Симпозијума одржаног у Београду 14 – 15. децембра 1982)*, Београд 1983, стр 36.

уредба Медицинског факултета Универзитета у Београду (важила је од јула 1921. до 26. децембра 1936. године када је замењена Уредбом Медицинског факултета Универзитета у Београду, Загребу и Љубљани). У међувремену је допуњена и другим одредбама (Привременни правилник за полагање испита на Медицинском факултету, донет школске 1924 – 1925. године, Правилник о нострификацији страних диплома Медицинског факултета од 3. септембра 1928. године, Правилник о начину издржавања клиника Медицинског факултета од 6. октобра 1928. године, Уредба о клиничким болницама Медицинских факултета у Београду и Загребу од 15. децембра 1933. године).¹⁹ Положај факултета није био на завидном нивоу. Питање о затварању Медицинског факултета је било покренуто још од тренутка његова оснивања 1921. године због лошег финансијског стања у буџету за просвету и науку.²⁰ Поново се нашао на удару 1925. године када је на предлог министра просвете Стјепана Радића поново покренуто то питање о редукцији факултета у земљи. Против оваквих намера протествовали су и професори и студенти, незадовољни третманом од стране државе која је настојала да политику штедње спроводи на њихову штету.²¹ Факултет није укинут, али се политика штедње одразила на буџетска средства за науку и просвету која су била смањена.

Нови финансијски закон за 1927. годину укинуо је статус плаћених стажиста (што је до тада био случај). То је изазвало бурну реакцију студената медицинског факултета не само у Београду већи и у Загребу и Љубљани. На иницијативу Удружења студената медицинара Београдског универзитета одржан је збор студената на коме је донета резолуција у којој се протествује против ове мере.²² Како није стизао одговор, студенти су одлучили да 19. марта започну тродневни штрајк. За руковођење штрајком изабран је Акциони одбор који је добио посебан задатак да студенте осталих факултета придобије за генерални

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

²¹ Милица Дамјановић, *Напредни покрет студената београдског универзитета*, I, Београд 1966, стр 118; Група аутора, *Студенти Београдског универзитета: 1983 – 1941; хронологија политичког живота*, Београд 1971, стр 120; *Београдски универзитет у предратном периоду, наодноослободилачком рату и револуцији, (саопштења и прилози са Симпозијума одржаног у Београду 14 – 15. децембра 1982)*, Београд 1983, стр 36.

²² Група аутора, *Студенти Београдског универзитета: 1983 – 1941; хронологија политичког живота*, Београд 1971, стр 121.

штрајк студената. Штрајк је био врло ефикасан, уплашени да ће се проширити на све факултете власти су прихватиле услове студената и дале гаранцију да остаје стари режим студија. Ово је имало не само материјални значај (јер је одговарало посебно сиромашним студентима да не плаћају студије), већ и политички смисао, студенти су били снага са којом се морало рачунати. У овом периоду је настало и деловало више студентских покрета и удружења.

Готово одмах по завршетку Првог светског рата, 1919. године револуционарна студентска омладина је почела да се организује и формиран је Клуб студената комуниста.²³ Клуб је ширио идеје комунизма на универзитету у времену када је КПЈ и сама била у стварању. Био је тесно повезан са КПЈ и СКОЈЕМ. Након доношења Обзнане и Закона о заштити државе којим је КПЈ забрањен рад, дошло је до осипања чланова клуба.²⁴ Међутим, убрзо су се реорганизовали и основали ново легално удружење 1922. године под називом Удружење студената марксиста.²⁵ Удружење је било активно од октобра 1922. године, па све до завођења шестојануарске диктатуре. На основу сећања савременика сазнајемо да Удружење није било нарочито масовна организација. Пријем у чланство се вршио на основу препоруке два члана који су давала неку врсту гаранције о морално-политичким квалитетима оних који су примани.²⁶ Удружење је по организацији махом представљало копију организације Комунистичке партије Југославије. Према истраживању Милице Дамјановић Удружење је бројало око 40-50 чланова током двадесетих година, његови чланови били су врло чврсто идејно повезани, али се и поред тога чини „да је то била превише уска, у извесној мери секташка организација.”²⁷

Удружење је основано као легална организација, његова правила су најпре била одобрена од стране Универзитета. Оснивачка скупштина је одржана 15. октобра 1922. године. На скупштини су присуствовали Мића Арсенијевић, Милош Блатић, Богољуб Бошњаковић, Мома Ђорђевић, Деса Јовановић, Никола Котур, Милутин Миленковић Бели, Влада Миленковић, Илија Мићић, Младен Младеновић, Михаило Марковић, Часлав Никитовић, Чеда Плећевић, Милован

²³ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 19.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто, стр 156.

²⁶ Архив Југославије (АЈ), Мемоарска грађа, фонд 516, сећања Ивана Грбића и Добре Алимпића.

²⁷ Наведено према: М. Дамјановић, *н.д.*, стр 75.

Ћетковић и други, а у име КПЈ је присуствовао Рајко Јовановић.²⁸ На седници је изабрана управа удружења од пет чланова у коју су ушла два секретара, благајник, књижничар и један члан. Основни задатак Удружења било је проучавање научног социјализма.²⁹ Састанци Удружења су били два пута месечно, а редовне скупштине су одржаване почетком месеца. Удружење је основну активност спроводило кроз предавања на којима су најчешће теме била питања марксизма. Састанци су често одржавани ван Универзитета, обично по кафанама и локалима, да их полиција не би ометала што не изненађује када се има у виду да је већина чланова била истовремено и у чланству Независне радничке партије Југославије (НРПЈ).³⁰ Удружење је узимало учешће у активностима НРПЈ, као на пример у оној коју је партија организовала поводом пуштања Филипа Филиповића из затвора.³¹ Њему је 5. септембра 1923. године у Београду припремљен велики дочек. Организатори су били Моша Пијаде, Рајко Јовановић, Бора Продановић и други истакнути чланови НРПЈ. Манифестација се на крају претворила у демонстрације против власти и завршила се хапшењима учесника. Том приликом су ухапшени и студенти Радомир Вељковић, Милован Ћетковић, Добивоје Алимпић и други.³² Напредни студентски покрет на Београдском универзитету је свакако био врло близак КПЈ и СКОЈ – у, иако су постојала у овом периоду и извесна неслагања и кртике, али су се оне махом сводиле на идејна неслагања појединаца и група, а не на нека суштинска питања.³³ Када је влада Никола Пашић-Светозар Пребићевић 12. јула 1924. године званично забранила рад НРПЈ и СРОЈ – а, већина студената марксиста је учествовала на демонстрацијама које су биле организоване у знак протеста.

Удружење је организовало више студентских демонстрација на Универзитету везаних не само за унутрашње политичке теме већ и за спољну политику. Тако су организовали збор против мешања југословенске владе у унутрашња питања Грчке. Удружење студената марксиста је одржало и званично

²⁸ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Илије Мићића и Богољуба Бошњаквића.

²⁹ Удружење је истакло да се бави ширењем теорије марксизма као науке о развоју друштва, а не као политичким покретом што је било у складу са његовим легалним карактером.

³⁰ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Илије Мићића, Ивана Грбића и Добре Алимпића.

³¹ Филип Филиповић, секретар КПЈ био је осуђен на тзв. Видовданском порцесу 1922. године на затворску казну са групом комуниста, пуштен је из затвора 3. септембра.

³² АЈ, МГ, ф. 516, сећања Добривоја Алимпића.

³³ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 83.

збор иако је влада то забрањивала. Приликом обрачуна са полицијом дошло је до веће туче, а већи број студената и радника је био похапшен, али је убрзо потом пуштен кући. Огорчени поступцима власти студенти су саставили резолуцију коју су одлучили да упуте Парламенту, посланичким клубовима и Међународном удружењу студената. Догађај је добио широк публицитет у земљи. О овим догађајима разговарано је и у скупштини. Дешавања сведоче у ствари о ширини значаја напредног покрета.³⁴ Удружење се наредне 1924. године истакло у борби за аутономију Универзитета узевши активно учешће у протесном збору 12. марта 1924. године које су студенти Београдског универзитета одржали поводом пензионисања професора Драгомира Андоновића, ванредног професора Техничког факултета, као и отпуштања професора Боре Милојевића доцента Филозофског факултета и Милана Богдановића асистента на Филозофском факултету. Милосав Адамовић се у својим сећањима осврнуо на важност аутономије Универзитета: „У оно време 1924. године, није се могло замислити да министар својим решењем отпусти професора Универзитета, јер су ти професори били бирани од стране Универзитетског сената, а Универзитет је уживао аутономију.“³⁵ Оваква одлука је представљала задирање у аутономију Универзитета која је свакао морала изазвати негодовања и студената и професора. Једини разлог због кога је то било учињено је била чињеница да су се сва тројица професора декларисала за опозиционе партије (Богдановић као припадник Републиканске странке, а Милојевић и Андоновић као комунисти). Захтеве студената подржали су и поједини истакнути професори као Јован Цвијић, Божидар Божа Марковић, Живојин Перић и Мило Перић. Одлука је изазвала велико огорчење код студената.³⁶ Загребачки студенти су такође у знак солидарности са београдским колегама одржали протестни збор. Студенти су на крају успели да издејствују повратак Б. Милојевића на Универзитет и повољније решење за преосталу двојицу професора.³⁷

Исте године је још један сличан догађај обележио наставак борбе за аутономију Универзитета. Наиме, тадашњи министар просвете Светозар

³⁴ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 87.

³⁵ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Милосава Адамовића, стр 19.

³⁶ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Десе Јовановић.

³⁷ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 91.

Прибићевић наставио је са праксом пензионисања професора из политичких разлога. Крајем новембра 1924. године пензионисана су тројица професора Загребачког универзитета заједно са ректором. Загребачки студенти су одмах почели са протестима и позвали колеге са Љубљанског и Београдског универзитета да се придруже. Београдски студенти су подржали протесте и осудили самовољно понашање режима. Иницијативу да се изабере Акциони одбор је покренуло Удружење студената марксиста. Збор је био заказан за 4. децембар на Ваведење и претходно је прошао целокупну процедуру одобравања од стране Универзитетских власти.³⁸ Окупио је велики број студената њих око 400 – 500, а отворио га је Милован Ћетковић студент медицине, члан Удружења студената марксиста, који је осудио поступак режима према професорима Загребачког универзитета. На њему су даље говорили и други студенти, осуђујући „реакционарну” владу Пашић–Прибићевић. Након збора донета је резолуција и проглашен је четвородневни штрајк што је било најдуже до тада. Збор је имао миран карактер, али су проблеми настали када су студенти хтели да ректору предају резолуцију и кренули ка Гранд хотелу у коме се он тада налазио чега се присећа Милосав Адамовић: „Одмах после завршетка збора ми смо изашли на улицу с намером да приредимо уличне демонстрације. Хтели смо да изађемо у Кнез Михајлову улицу и да демонстрирамо. Међутим, када смо изашли из зграде Универзитета видели смо да је Караџићева улица блокирана од стране жандармерије и полицијских агената. Како нисмо могли да се пробијемо у Кнез Михајлову улицу ми смо се зауставили код електричног трансформатора на који се попео Божидар Бошњаковић и одржао говор. Док је говорио један агент, који се умешао у нашу гомилу, пуцао је из револвера, што је представљало аларм и сигнал за полицију, која је почела да нас туче и да нас потискује према сали старе зграде Универзитета.”³⁹ Уследио је брутални обрачун на улици између студента и жандармерије. Акција жандрамерије је највероватније била унапред припремљена, а бруталност којом се понела полиција наишла је на велику осуду од стране Универзитета.⁴⁰ Најављени штрајк је ипак одржан. У међувремену је

³⁸ Исто.

³⁹ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Милосава Адамовића, стр 20.

⁴⁰ Мирослав Адамовић, *Децембарске демонстрације студената 1924. године*, Зборник сећања, I, стр 269 – 270.

дошло и до сукоба између напредних студента и студената оданих режиму, међу којима су најгресивнији били чланови ОРУЈНЕ и СРНАО.⁴¹ Оно што је било важно је да је и тадашњи ректор Павле Поповић подржао идеје напредних студената и аутономију Универзитета као и све напредне снаге у тадашњој Југославији.⁴²

Епизод ових догађаја је био протест на Светосавској прослави 27. јануара 1925. године. Студенти су искористили свечаност на којој је присуствовао највиши државни врх (укључујући ту и краља Александра Карађорђевића) да искажу незадовољство према мерама министра Светозара Прибићевића. Успели су у својој намери, па су министар и краљ убрзо напустили манифестацију револтирани њиховим понашањем. Завршило се тако што су студенти добили укор од универзитетских власти, али никаквих већих санкција није било. Студенти су у овим догађајима постигли значајан успех у борби за аутономију универзитета.

Након догађаја из 1924. године као и чињенице да је забрањен НРПЈ и СРОЈ, ограничена је битно делатност Удружења иако оно није било званично забрањено. Управо у том времену почиње да се мења и његова организациона структура. Више није било препоручљиво држати састанке целокупног чланства, па су почеле да се стварају мање групе, ћелије на факултетима.⁴³ Оне су одржавале састанке, махом скривене од власти, по приватним становима или негде у природи лети. Унутарашње фракције унутар КПЈ, слаба помоћ Удружењу као и смена генерација студената, утицале су на то да се током 1925. и 1926. године смање њихове акције. Ипак, студентски покрет није постао потпуно пасиван. Новембра 1925. године успешно је организован штрајк поводом фашистичких изгреда у Трсту, у знак подршке колегама са Љубљанског и Загребачког универзитета. Студенти Удружења марксиста су се током 1925. године посебно ангажовали на ометању антибольшевичких предавања које су држале руске избеглице у Београду, попут Кејуњина, Струвеа, Лебедева, Чубурина и других.⁴⁴ Важан догађај за студенте марксисте био је долазак Анрија Барбиса,

⁴¹ ОРУЈНА – Организација југословенских националиста, СРНАО – српска национална омладина.

⁴² М. Дамјановић, *н.д.*, стр 102.

⁴³ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Милосава Адамовића.

⁴⁴ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Јелене Маслеше, Милосава Адамовића, Ивана Грбића, Дејана Адама.

великог француског књижевника у Београд. Он се задржао неколико дана у Београду и том приликом је присуствовао бројним манифестацијама на којима није изостало ни учешће студената марксиста. Они су му поклонили две књиге у знак пажње (књигу Филипа Филиповића „Развитак друштва у огледалу историјског материјализма” и Симе Марковића „Теорија релативитета”).⁴⁵ Студенти марксиста су подржали протест студената Медицинског факултета 1927. године. На скупштини Удружења југословенских медицинара Београдског универзитета од 18. марта студенти комунисти, Милован Ћетковић, Драгослав Сандић и Милош Пантић одржали су одлучне говоре у корист штрајка. Сви они припадали су Удружењу студената марксиста на медицинском факултету.⁴⁶

У тренутку када се Благоје Нешковић уписао на факултет 1926. године, Удружење студената марксиста је већ било обновљено и активно. Активни чланови су на Медицинском факултету тада били Милош Пантић, Драгослав Сандић, Тома Петрушевић, Давид Албахари, Богољуб Стојановић, Бошко Милић, Борислав Тимотијевић и други. Благоје Нешковић је одмах постао члан Удружења.⁴⁷ Бошко Милић у својим сећањима описује рад у овој ћелији: „Наш рад се састојао у приређивању марксистичке литературе, у пружању помоћи факултетској омладини, учествовању у њиховом раду, заједничком помагању синдиката, као и извршавању разних задатака које нам је Партија поставила. Исто тако активно смо учествовали у свим манифестацијама, нарочито у прослави Првог маја, као и другим акцијама које су тада вођене: разбијање реакционарних удружења и клуба, растурање илегалног материјала и др.”⁴⁸

Поред Удружења студената марксиста, двадесетих година се помињу још два удружења која су била под утицајем Комунистичке партије. Прво од њих је било удружење „Прогрес”.⁴⁹ Оно је основано мало после оснивања Удружења студената марксиста тачније 1925. године. Било је под снажним утицајем Комунистичке партије и било је врло активно у периоду двадесетих година.⁵⁰ Активности овог удружења су се огледале нарочито у богатој предавачкој

⁴⁵ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 110.

⁴⁶ Исто, стр 118.

⁴⁷ В. Глишић, *н.д.*, стр 12.

⁴⁸ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Бошка Милића, стр 2.

⁴⁹ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Дејана Адама, Ивана Грбића.

⁵⁰ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Ивана Грбића, Дејана Адама, Бана Андрејева и Момчила Ћирића.

активности. На предавањима су се окупљале бројне личности из тадашњих политичких, културних и научних кругова, попут Аугуста Цесарца, Рада Драинца, Бранка Гавеле, Драгољуба Јовановића, Отокара Кершованија, Симе Марковића, Драгише Васића, Мике Тодоровића и других.⁵¹ Била су изузетно посећена, често је присуствовало и по више хиљада људи. Прогрес је на тај начин несумњиво допринео ширењу и пропаганди марксизма чега се присећа и Бан Андрејев: „Одржавана су предавања о економским, политичким и другим питањима из области теорије и праксе марксизма. Од тема и предавања о којима је дискутовано сећам се само неких као: 'О радничком покрету у Енглеској', развитак друштва, економска теорија Карла Маркса, Држава и револуција о Лењину, жене и социјализам, о дијалетичком материјализму, а и друге теме. Такође су читани и приређивани илегални листови као и пропагандни материјал.”⁵² Ипак иако је већина предавања била на тему марксизма било је и предавача који нису припадали овом идејном кругу. Удружење је настојало да пред властима одржи свој неутрални карактер, па није одбијало предаваче ни других идејних оријентација.⁵³ Бан Андрејев се присећа ових предавања: „Предавања нису одржавали само комунисти него и други опозиционо настројени људи. Једно такво предавање одржао је и професор Драгољуб Јовановић. Он је држао предавање о сељачком покрету[...] На та предавања долазили су и радници и студенти ван Београдског универзитета. Предавања су одржавана у учионицама. После је полиција интервенисала и забранила одржавања.”⁵⁴ Предавања су се одликовала и делом за дискусију који је био скоро обавезан и била су врло популарна. Удружење је имало и своју читаоницу која је такође помогла у ширењу делатности.⁵⁵ Рад удружења је забрањен две године након завођења шестојануарске диктатуре пошто се прочуло да окупља комунисте.

У овом периоду је постојала још једна студентска организација која је била под јаким утицајем Комунистичке партије, КОСТУФРА, али о њој има јако мало помена у изворима. КОСТУФРА је била скраћеница назива Комунистичка студентска фракција, а помиње се први пут 1924. године. Изгледа да је била

⁵¹ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Бана Андрејева.

⁵² Исто.

⁵³ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 113.

⁵⁴ АЈ, МГ, ф. 516, исто.

⁵⁵ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Ивана Грбића, Дејана Адама, Бана Андрејева и Момчила Ћирића.

нарочито активна 1927. и 1928. године.⁵⁶ Према сећањима Бана Андрејева, КОСТУФРА је била формирана на основу директиве Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију и радила је унутар Удружења студената марксиста.⁵⁷ Као чланове поред себе он наводи још и студенте: Бранка Филиповића, Бору Манојловића, Веру Живковић, Милована Тетковића, Драгутина Сандића, Милоша Пантића, Злату Милер, Младена Чонића, Мому Ћирића и Фадила Маглајлића. „КОСТУФРА је држала своје састанке пред неки важан догађај, као што су избори или нека друга акција на Универзитету, или када је требало доносити одлуке о важним политичким и организационим питањима.“⁵⁸ Чланови су настојали да спроводе линију Комунистичке партије на факултету.⁵⁹

Осим удружења студената наклоњених идејама комунизма двадесетих година постојала су и бројна друга удружења студената стручног карактера кроз која су се понекад провлачиле и политичке идеје. Тако је посебно важно било општестудентско удружење „Побратимство“. Оно је иницирало многе политичке акције, али чланови удружења су били и студенти различитих политичких оријентација и често су се међусобно сукобљавали, нарочито када је био у питању избор за управу удружења, учешће студената на међународним конгресима и слично.⁶⁰ Удружење је било активно од 1920. до 1923 године, када је полако смањен његов рад. Године 1926. покренута је иницијатива за његово обнављање, да би поново заживело 1928. године.⁶¹ Бан Андрејев је у својим сећањима забележио и неколико података везаних за ову организацију: „Побратимство је било међународног карактера и као такво одржавало везе са међународним студентским покретом. Тако су представници Побратимства учествовали на разним састанцима међународног студентског покрета. Ово удружење су углавном користили режимлије радикали, демократи и самостални демократи Светозара Пребићевића. На изборима за управу Побратимства 1927. и 1928. године, ми смо добили завидан број гласова – то је у великој мери појачало наш утицај у њему.“⁶² Према сећањима Бана Андрејева носиоци листа Удружења студената марксиста

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Бана Андрејева.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Дејана Адама.

⁶¹ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Ивана Грбића, Дејана Адама, Бана Андрејева и Милосава Адамовића.

⁶² АЈ, МГ, ф. 516, сећања Бана Андрејева.

на изборима за Побратимство од 1924. до 1929 године били су: Селимир Јефтић (1924), Милован Ћетковић (1925), Мома Ђорђевић (1926), Драгутин Сандић (1927), Милош Пантић (1928).⁶³

Још једно значајно општестудентско удружење био је и „Фонд за помагање сиромашних студената”. Фонд је располагао финансијским средствима и водио на неки начин самосталну политику, па су многи студентски клубови били заинтересовани да остваре што већи интерес у њему.⁶⁴ Избори за управу фонда су увек били политички обојени.⁶⁵ Универзитетске власти су пробале да то промене 1924. године када су на скупштини фонда предложиле да се промени пословник и правилник фонда везан за кандидатуру. Међутим, студенти су одбили предлог да се пређе на систем делегираних представника по факултетима.⁶⁶ Клуб студената марксиста је имао велики утицај у Фонду, број гласача се константно повећавао, а Бан Андрејев је описао у својим сећањима и деловања овог фонда: „Ми смо у том фонду увек имали свог представника. На тај начин се наша политика помагања сиромашних студента на Универзитету више осетила и тиме смо освојили још више симпатија сиромашних студената, тако да смо успели још више да их заинтересујемо за изучавање марксизма. Представници Удружења студената марксиста у Фонду за помагање сиромашних студената били су Бора Манојловић, Бранко Филиповић, Милош Пантић, Тоша Петрушевић и још неки.”⁶⁷ Остале главне снаге у Фонду су биле Демократска и Радикална странка, а временом се повећавао и број републиканаца. Листа клуба студената марксиста победила је 1920. и 1921. године, демократа 1922. и 1927. године, радикала од 1923. до 1926. године. Фонд је добио на значају када је замро рад у „Побратимству” средином двадесетих година.

Истараживачи не дају јасан одговор да ли је у периоду двадесетих година постојала организација КПЈ и СКОЈ на Универзитету. О том питању нема превише извора и литературе. Ми смо се ослонили највише на сећања савременика која се чувају у оквиру фонда Мемоарске грађе у Архиву Југославије као и Мемоарске грађе у Историјском архиву Београда. За нашу тему је важан

⁶³ Исто.

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 131.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Бана Андрејева.

чланак Милинка Маројевића „О неким питањима формирања и развита КПЈ и СКОЈ на Београдском универзитету” пошто се у њему помиње Благоје Нешковић.⁶⁸ Наиме, на једном симпозијуму одржаном 14. и 15. децембра 1982. године, Благоје Нешковић је навео да су, између осталог, „биле организоване партијске ћелије по факултетима”.⁶⁹ Чланови партије у једној ћелији били су Милош Пантић, Драгослав Сандић, Милосав Адамовић, Бора Тимотијевић, а да је он био у скојевској групи са Милорадом Ђорђевићем, Мирком Марковићем, Миланом Путиником и др.”⁷⁰ Аутор супротставља своје мишљење Нешковићевом истичићу да је организација комунистичке омладине на Београдском универзитету формирана школске 1931–1932. године под називом КОСТУФРА.⁷¹ Он негира да су постојале партијске ћелије у правом смислу те речи на Универзитету пре тог времена.⁷² Међутим, Удружење студената марксиста било под великим утицајем Комунистичке партије и СКОЈА-а-структура и организација су биле сличне партијској, нарочито после штрајкова 1924. године, када удружење креће да ради полу – легално.

О томе колико је та блискост била велика сведочи и пример хапшења Ивана Милутиновића 1928. године. Био је члан КПЈ од 1923. године, што је негирао на суду. Он је био прочелник факултетске ћелије на Правном факултету што је на суду изједначено са чланством у партији.⁷³ Због идејне и организационе блискости са КПЈ и СКОЈ – ем чланови Удружења студената марксиста су третирали често удружење као скојевску или партијску организацију. Неки студенти су и били и чланови партије или СКОЈА. Оваква блискост је довела до изједначавања чланства у Удружењу са чланством у СКОЈУ или партији, иако у току двадесетих година није постојала права партијска ћелијска организација на Универзитету. На основу сећања савременика Дејана Адама видимо да су на састанцима Удружења примане и директиве од КПЈ. Он наводи да је на састанку

⁶⁸ Милинко Маројевић, “О неким питањима формирања и развита КПЈ и СКОЈ на Београдском универзитету”, *Идеји и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас*, II, Београд 1989, стр 113.

⁶⁹ Наведено према: Исто, стр 116.

⁷⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-1.

⁷¹ М. Маројевић, “О неким питањима формирања и развита КПЈ и СКОЈ на Београдском универзитету”, стр 122.

⁷² Исто, стр 116.

⁷³ Илија Радосавовић, *„Активност Ивана Милутиновића на Београдском универзитету од оснивања до дана”*, I, Београд 1989, стр 194.

Удружења 1928. године Александар Ранковић дао директиву да студенти помогну у спровођењу Отвореног писма Комунистичке интернационале поводом деснице у Партији.⁷⁴ Мислимо да је суштина удружења била таква да је свакако окупљало студенте наклоњене идејама комунизма и да је деловало у интересу Комунистичке партије тако да не чуди што се рад у њему може поистоветити са чланством у СКОЈУ или у КПЈ. „Партија је у том периоду дубоке илегалности, преко ове организације на Универзитету спроводила своју политику против ненародних и реакционарних режима[...] На митинзима и зборовима у сали народних хероја, могла се јавно и слободно критиковати ондашња власт краља и владе па и универзитетских власти које су баш у овом периоду (1925–1929), све више разним уредбама показивале своје реакционарно лице.”⁷⁵

Благоје Нешковић је према сећањима савременика од самог почетка узео активног учешћа у Клубу студената марксиста на медицинском факултету.⁷⁶ Један од догађаја који савременици описују у којима се он нарочито истакао биле су демонстрације приликом избора за управу „Фонда за помагање сиромашних студената” од 27. марта 1927. године.

Студенти марксисти су се од почетка озбиљно припремали за ове изборе. Одштампали су и припремили свој проглас упућен студентима Београдског универзитета пред изборе, рачунајући притом на сиромашне студенте као на своју главну циљну групу. Проглас је имао политичку конотацију, студенти су позивани да се одреде против реакције и за слободу, против монопола над науком, против националног угњетавања и за право опредељења свих народа, као и за слободну и бесплатну наставу.⁷⁷ На дан избора било је према сећању савременика врло живо у згради Универзитета. Клубови су почели са припремама од раног јутра, зграда Универзитета је била излепљена бројним плакатима и паролама. Студенти марксисти су се посебно истакли својом агитацијом против режима и паролама у корист Комунистичке партије.⁷⁸ Они су према Момчилу Ћирићу најпре на самом улазу истакли транспарент са паролама „Живела Балканска федерација! Живела независна Македонија! Доле са националним

⁷⁴ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Дејана Адама.

⁷⁵ Исто.

⁷⁶ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Ивана Грбића и Момчила Ћирића.

⁷⁷ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 134.

⁷⁸ АЈ, МГ, ф. 516, исто.

угњетачима!“, који су касније издигли на стуб близу плафона како би спречили да буду поцепани. Такође су истакли и друге пароле у којима су поздрављали идеју комунизма. Натписи „Живела Комунистичка партија! Живела Трећа интернационала! Живео Совјетски савез!“, као и певање Интернационале и других комунистичких песама учинили су њихову агитацију поприлично бучном.⁷⁹ Студенти различитих политичких оријентација настојали су да привуку што више гласача због чега је долазило до вербалних сукоба и туча.

Туче на Универзитету биле су честа појава у том времену, нарочито између студената наклоњених фашизму и студената комуниста, а Иван Грбић се присећа да: „била је створена борбена група, која је одбијала њихове нападе, чувала је плакате и летке Клуба студената марксиста на Универзитету. Активни помоћници су били медицинари Благоје Нешковић, Јован Путник, Милорад Ђорђевић и други.“⁸⁰ Око марксистичких парола које су се тичале Македоније посебно се водила дискусија јер су студенти другачијих опредељења настојали да их скину. У групи студената марксиста нарочито су се током избора истакли Иван Милутиновић, Иван Грбић, Милош Пантић, Милован Ћетковића, Благоје Нешковић, Давид Нафтали, Бане Андрејев, Драгослав Сандић, Бранко Филиповић, Момчило Ћирић, Милосав Адемовић, Лука Јовановић, Фадил Маглајић, Бора Манојловић, Милутин Тодоровић и други.

Милосав Адамовић у својим сећањима описује тучу која је избила приликом избора између студената марксиста и орјунаша (припадника Организације југословенских националиста). Наводи да се том приликом нарочито истакао Благоје Нешковић, студент медицине који „је био познат по учешћу у таквим тучама на Универзитету“.⁸¹ Они су том приликом били заједно у групи од петорице студената која је имала задужење да онемогући гласање на Правном факултету.⁸² Благоје Нешковић је имао важну улогу у њој и био је задужен за цепање бирачких спискова. Група је према плану око девет ујутру дошла на Правни факултет наводно да гласа. Благоје Нешковић се најпре лажно представио, а затим отео бирачке спискове од комисије и поцепао их, док су

⁷⁹ АЈ, МГ, ф. 516, исто.

⁸⁰ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Ивана Грбића.

⁸¹ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Милосава Адамовића.

⁸² Исто.

остали чланови разбили гласачке кутије и преотели остали изборни материјал. Потом је избила туча али су студенти комунисти упели да се извуку са факултета, а према речима Милосава Адамовића: „у овој тучи највише се истицао Благоје Нешковић, који је у то време био студент медицине. Орујнаши су тада били добро организовани и у једном тренутку су нас били потиснули до степеница, пошто су скоро били заузели вестибил. Тада сам био приметио Благоја Нешковића како је ухватио штап⁸³ за доњи крај и размахујућу њиме улетао у групу наших противника који их је било ваљда тридесет. Благоје је тако почео да их млати оном својом штапином да је међу њима направио прави дар – мар, а затим смо и ми остали прискочили и потиснули их. Благоје Нешковић је био познат по учешћу у тим тучама на Универзитету.”⁸⁴

Ову активност Благоја Нешковића такође описује и Момчило Ћирић у својим сећањима: „Благоје Нешковић је био чувен на Универзитету по учешћу у тучама. Исто тако и његов друг и студент медицине Путник (мислим да се звао Милан). Обојица су после постали доктори. Они су као студенти били нека врста боема. Били су необично смели и улазили су у окршаје са свима који су се декларисали као непријатељи народног покрета. Нису се плашили да растурају летке по вароши. Убацивали су их у станове у сутеренима и у приземљу и одмах нестајали.”⁸⁵ Дејан Адам потврђује да је Благоје Нешковић заједно са Милом Путник и Ђорђе Чавићем „страховитио истукао неке орјунаше, па се њих троје због тога нису смели појавити на дан избора.”⁸⁶ Туче уочи избора су биле уобичајна појава „једног дана уочи избора са још четворицом другова чували смо наше листе. Око 11 сати, долазећи са улице упала је у аулу једна група демократа на челу са М. Драшковићем (синовцем злогласног министра) и упутила се право према нама и нашим листама. Иако смо били несразмерно малобројни примили смо битку. Иван Грбић је једним ударцем Драшковића срушио, а остали се

⁸³ Ношење штапова у том периоду се сматрало знаком зрелости. Сви средњошколци на дан када би матурирали су куповали штапове тако да су их касније носили и као студенти. Они су претежно коришћени у оваквим студентским тучама. (АЈ, МГ, ф. 516, сећања Милосава Адамовића.)

⁸⁴ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Милосава Адамовића.

⁸⁵ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Момчила Ћирића.

⁸⁶ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Дејан Адама.

демократе разбежали. Међу нама били су Грбић, Радослав Марковић, Горуковић, а пришли су нам и другови који су се затекли у аули.”⁸⁷

Избори су наишли на одјек у Београду, нарочито су пароле о независној Македонији биле примљене са наклоношћу код великог броја македонских радника. Избори су са друге стране поново покренули питање о начину кандидатуре за управу Фонда. Израђена су нова Правила о држању скупштина и вршењу избора ђачких удружења на Универзитету у Београду. Њима су ограничена слободе и права студената. Одређено је да скупштинама могу присуствовати само чланови удружења који нису смели вршити никакву политичку ни партијску агитацију, нити су се избори за удружења могли одржавати истовремено када и скупштина. На изборима је постало забрањено лепљење плаката и означавање кандидата према партијским обележијима. Избори су се морали вршити према бирачким списковима, по факултетима и именован је председник бирачког одбора—поједан наставник који је задужен за контролу ситуације на том бирачком месту. Предвиђене су и казне у случају кршења овог правилника.⁸⁸ Оваква одлука је била донета због понашања студената марксиста на претходним изборима за Фонд. Поготову су пароле о независној Македонији имале велики одјек и прошириле су се ван Универзитета. Студенти марксисти су се још два пута истакли 1927. године поводом овог питања. Исте године је ухапшена група македонских студената на Скопском филозофском факултету због њихове политичке оријентације. Махом су били комунисти или припадници Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО-а). Студенти марксисти су искористили збор Удружења студената из Јужне Србије од 13. новембра и 20. новембра 1927. да би изразили бунт против оваквог понашања власти према њиховим колегама. Спречили су том приликом намере организатора да подрже хапшења. Отишли су и корак даље избавивши у управу Удружења студенте Момчила Ћирића и Бана Андрејева.⁸⁹

Током 1927. године основано је једно посебно координирајуће тело Централно веће студента марксиста, кога су сачињавали прочелници свих ћелија, а које је према сећањима Дејана Адама „било руководећи орган комунистичке

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 137.

⁸⁹ *Студенти Београдског универзитета: 1983 – 1941; хронологија политичког живота*, стр 124.

организације на Универзитету. Састајали смо се у аули Природно – математичког факултета, а онда одлазили на Мали Калемегдан и тамо одржавали састанак. Ако је била киша или зими, онда у некој забаченој учионици или код Милутиновића у стану.”⁹⁰ Уколико је било више ћелија на једном факултету стварало би се факултетско веће студената марксиста од прочелника група са тог факултета.⁹¹ Број чланова Удружења студената марксиста се повећао, а према сећању савременика ћелије су постојале поред Медицинског и на Правном, Филозофском, Пољопривредном и Техничком факултету.

Чланови Удружења су били:

На Правном: Иван Милутиновић, Фадил Маглајлић, Буда Горуновић, Момчило Ћирић, Миша Исаковић, Јован Јовановић, Михаило Ратковић, Луција Пијаде, Благоје Радошевић, Радосав Марковић, Саво Стругар, Момчило Јанковић и др.

На Медицинском: Милош Пантић, Милосав Адамовић, Злата Милер, Драгослав Сандић, Благоје Нешковић, Милан Путник, Јелена Николић, Карло Бернат, Милош Белић, Богомир Стојановић, Бора Тимотијевић, Бошко Милић, Александар Штајнфелд и други.

На Филозофском факултету: Јела Вучинић – Маслеша. Нада Ратковић – Кун, Давид Нафтали, Дејан Адам, Милутин Божовић, Бранислав Ђурђевић, Воја Тодоровић, Милутин и Драгица Тодоровић, Зага Павловић, Младен Чонић, Даница Чонић, Милош Тетковић, Виктор Ивичић, Андрија Лаиновић, Љубо Вушовић, Салко Назетић, Јован Вукчевић, Александар Станић и други.

На Пољопривредном: Момчило Поповић, Воја Петковић и др.

На Техничком: Бора Манојловић, Бранко Филиповић, Божа Максимовић, Момчило Милошевић, Бане Андрејев, Вељко Драговић, Радојица Јауковић, Иван Грбић и други.⁹²

Удружење је 1927. и 1928. године постало још активније, нарочито се инсистирало на још чвршћем повезивању са Комунистичком партијом и СКОЈ – ем. Секретар Иван Милутиновић био је повезан са Месним комитетом, СКОЈЕ –

⁹⁰ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Дејана Адама.

⁹¹ Исто.

⁹² АЈ, МГ, ф. 516, сећања Бана Андрејева.

ем и КПЈ.⁹³ „Организација комуниста на Универзитету била је организација КПЈ. Директиве и задатке примали смо од партије. Чланови студентске комунистичке организације нису били прави чланови КПЈ, већ, како бих рекао, нека врста кандидатског стажа. У тој се организацији студенти проверавали, а уједно и челичили у борби са крвавим режимом Краљевине Југославије.”⁹⁴ У ту сврху на пленумима удружења препоручивало се отварање већег броја библиотека, набављање комунистичке литературе и шпирограф ради умножавања појединих марксистичких дела и партијског материјала.⁹⁵

Из библиотека Удружења изашла су од 1924. до 1927. године и три нова издања „Пут интелектуалца” од Жоржа Чаромана, „О пролетерској етици” од Лунчарског и „Основи марксизма” од др Радоја Вукчевића, а састанци других студентских удружења попут „Фонда” и „Побратимства” коришћени су и за растурање партијске литературе и других марксистичких издања.⁹⁶ Покренут је и часопис Удружења под називом „Нови покрет”, који је излазио два пута месечно од 1. маја па до средине децембра када је био забрањен од стране режима.⁹⁷ Првих пет бројева је уређивао студент технике Бранко Филиповић, а последњих пет студент медицине Милован Ћетковић.⁹⁸ Сарадници часописа су били водећи комунисти тог времена попут Симе Марковића, Трише Кацлеровића, Рајка Јовановића, Отокара Кершованија, Мике Тодоровића, Моме Ђорђевића и других.⁹⁹ Бан Андријев се присећа да је: „Мома Ђорђевић био секретар Месног комитета. Он је у 'Српском књижевном гласнику' 1927. или 1928. године написао један чланак о троцкизму, који је представљао легализовање става Партије према троцкизму, а осврнуо се у том чланку и на друга актуелна политичка питања тог периода. Ми смо тај чланак прорађивали и у ћелијама СКОЈ-а и у групама на Универзитету.”¹⁰⁰ У часопису су обрађиване различите теме везане за марксизам, али и за тада актуелне проблеме у држави. Област деловања Удружења је требало

⁹³ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Дејана Адама, стр 11.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 144.

⁹⁶ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Дејана Адама и Бана Андрејева.

⁹⁷ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Бана Андрејева.

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Дејана Адама и Момчила Ћирића.

¹⁰⁰ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Бана Андрејева.

проширити и на средње школе, затим на рад по селима за време распуста као и на организовање аналфабетских курсева за раднике.

На пленуму одржаном почетком маја 1928. године изабрани су чланови Централног већа и њихови заменици.¹⁰¹ Том приликом за чланове су изабрани: Момчило Тирић (студент права), Драгослав Сандић (студент медицине), Бане Андрејевић (студент технике), Давид Нафтали (студент филозофије) и Агнеза Кадаш (студент медицине). За њихове заменике су изабрани: Фадил Маглајић (студент права), Благоје Нешковић (студент медицине), Воја Петковић (студент агрономије), Паунковић (студент технике), Нада Димитријевић (студент медицине). За рад у радничким организацијама су одређени Давид Нафтали, Воја Петковић и Ђорђе Чавић, док су за Раднички спортски клуб предвиђени Благоје Нешковић, Карло Бернат и Милан Путник, а за културно – уметничко друштво Абрашевић, Нада Димитријевић, Иван Грбић и Бора Тимотијевић.¹⁰² Бан Андрејевић се присећа овог пленума: „На том пленуму се распраљало о раду студената преко ферија у местима где они живе. Закључено је да студенти чланови Удружења треба да се ставе на располагање тамошњим партијским и синдикалним организацијама и да им помажу.”¹⁰³ Покренуто је и питање сарадње и деловања са другим удружењима у земљи и закључено је да би требало ступити савезу са удружењима у Загребу и Љубљани. Затим су начињени кораци ка остваривању тог циља. Било је планирано да се оснује Савез марксистичких клубова који би усклађивао сарадњу између клубова у различитим деловима тадашње Југославије, помагао размену искустава, омогућио лакше размењивање марксистичке литературе и штампе. У остваривању ове идеје посебно су се ангажовали Срђан Прица у име Клуба студената Загребачког свеучилишта и Милош Пантић у име Удружења студената марксиста Београдског универзитета.¹⁰⁴ Ипак, на крају због промене ситуације у држави (атентант у скупштини и увођење диктатуре које је уследило убрзо) није дошло до реализације ове идеје.

Студенти Удружења марксиста узели су учешћа у још једним великим демонстрацијама током 1928. године. Овог пута биле су упитању демонстрације

¹⁰¹ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Милосава Адамовића, Јелене Маслеше, Бана Андрејева, Ивана Грбића.

¹⁰² М. Дамјановић, *н.д.*, стр 145.

¹⁰³ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Бана Андрејева.

¹⁰⁴ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 147.

поводом ратификовања Нетунских конвенција у парламенту.¹⁰⁵ Конвенције су сматране неприхватљивим јер су неким својим одлукама ишле на штету југословенских народа у Приморју. Године 1928. поново се поставило питање њихове ратификације у скупштини, али су тада изазвале још веће противљење у јавности. Бројне демонстрације одржане су широм земље, нарочито у Приморју. Ипак, највеће од њих одржане су од 28. до 1. маја 1928. године у Београду. Према сећањима Ивана Грбића студенти су узели масовно учешће у овим демонстрацијама: „Демонстрација је пошла од Техничког факултета. Напред је ишла мала група од око сто студената орујнаша и срнаоваца, са заставом Краљевине Југославије и карикатуром Мусолинија. За њима је ишло око триста чланова нашег Клуба и наших присталица. Број наших присталица је стално растао и када смо дошли до Студентског дома било нас је више од хиљаде.”¹⁰⁶

Међутим, према сећањима савременика конкретно Удружење студената марксиста се у почетку држало резервисано по овом питању.¹⁰⁷ На састанку Централног већа на коме се одлучивало о прикључивању демонстрацијама, гласало је тек мало више од половине чланова, а према сећањима савременика: „Партијска организација је била или против те демонстрације или није успела да се скупи и реши то питање. Уопште се веровало да демонстрације неће уопште успети, да је то опасно и да ћемо се обрукати.”¹⁰⁸ Због тога су најпре наступили прилично неорганизовано, да би се тек касније истакли на протесним зборовима. Притом је један од најзапаженијих говорника био Драгослав Сандић студент Удружења студената марксиста са Медицинског факултета у Београду. Демонстрације су остале запамћене по масовним хапшењима студената (око 60 студената је било ухапшено, а око 50 рањено).¹⁰⁹

Благоје Нешковић је такође према сећањима савременика узео учешћа у овим демонстрацијама: „Полиција и војска су се повукле на неко време, а онда су

¹⁰⁵ Нетунске конвенције су склопљене јула 1925. године између Краљевине СХС и Краљевине Италије, а тицале су се регулисања разних питања у односима две државе. Први пут 1926. године нису ратификоване у скупштини због превеликог отпора јавног мњења. Конвенција је било укупно 31 и између осталог и питања око права Италије на подручју Ријеке која је тада улазила у састав Италије као и у правима Италије у општинама Ријеке које су припадале Краљевини СХС.

¹⁰⁶ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Ивана Грбића.

¹⁰⁷ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Ивана Грбића, Јелене Маслеше, Дејана Адама.

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ *Студенти Београдског универзитета: 1983 – 1941; хронологија политичког живота*, стр 126.

добили још појачања и кренули на јуриш. Почели су да пуцају. Били су рањени неколико демонстраната и један старац је убијен. Демонстранти су бацали на полицију камење и друге предмете и викали: 'Доле фашизам! Живела република!' итд. Од студената то су били: Воја Петковић, шумар, Дејан Адам, филозоф, лекар Благоје Нешковић, ја и други којих се не сећам."¹¹⁰ Биле су делом уперене против притиска фашистичке Италије и имале национални карактер, а делом су биле и антивладине. Благоје Нешковић је врло активно суделовао на оваквим догађајима и истицао се у борбеним редовима што говори о његовој убеђености у комунистичке идеале.

Увођење шестојануарске диктатуре означило је нову фазу у развоју студентског покрета. Истог дана када је проглашена диктатура 6. јануара 1929. године донет је и проширени Закон о заштити државе којим је укинута делатност свих политичких партија, а донети су и Закон о увођењу Суда за заштиту државе и Закон о проширењу његових политичких компетенција.¹¹¹ Сви су они отежали још више рад КПЈ и СКОЈ – а. Своје противљење према диктатури Партија је испољила бројим лецима у којима је критиковала новонасталу ситуацију чему су се придружили и студенти – комунисти. Фебруара 1929. године изашао је заједнички летак секције комунистичке омладине Загребачког свеучилишта и Београдског универзитета у коме је позивана целокупна радна омладина и сиромашна интелигенција у борбу против диктатуре.¹¹² Остали леци, који су затим уследили, имали су такође као главно обележје критику диктатуре, монархије капитализма и слично. Диктатура је са собом донела и забрану деловања Удружења студената марксиста. Ова одлука је знатно ослабила деловање Удружења и негативно се одразила на његов утицај и у општестудентским удружењима Побратимству и Фонду.

Ипак, како Милица Дамјановић наводи студенти марксисти су задржали свој утицај у удружењу Прогрес, али је због новонастале ситуације оно било под присмотром полиције која је уложила протест Универзитету после предавања које

¹¹⁰ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Ивана Грбића.

¹¹¹ Todor Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature*, Beograd 1969, str 72.

¹¹² Воја Рајчевић, *Студентски покрет на Загребачком свеучилишту 1918 – 1941*, Загреб 1959, стр 120.

је Драгослав Јовановић одржао у њему „О психологији сељака”.¹¹³ Универзитет је мешање полиције схватио као задирање у своју аутономију, па због тога није хтео да ограничи рад удружења. Наиме, удружење је наставило са радом, а јануара 1929. године добило је и своје просторије у новој згради Универзитета.¹¹⁴ У складу са промењеним околностима настојало је да наступа опрезније него раније, предавања су махом држали професори прогресивнијих убеђења да би се добио легитимитет од стране Универзитета. Број чланова је опао временом тако да се не може говорити о неком масовном утицају овог удружења на целокупан студентски покрет, али је свакако било један вид деловања студената марксиста. Са друге стране допринело је још чвршћем повезивању студентског покрета са Партијом и СКОЈ – ем. Студенти марксиста су почели масовније да се укључују у партијске организације ван Универзитета.¹¹⁵ Постоје бројни примери за ово; тако је на пример Иван Милутиновић још више појачао своје везе са Партијом поставши руководиоца „Црвене помоћи” у Београду, затим Мома Ђорђевић који се као студент укључио у реорганизацију Партије у Београду, потом Иван Грбић које је постао секретар једне хетерогене ћелије (састављене од радника, сељака, занатлија и средњошколаца). Такође су се и други студенти попут Буде Горунковића, Милутина Божовића, Јелене Николић, Луције Пијаде ангажовали на различите начине у повезивању са Комунистичком партијом.¹¹⁶

Међутим, сам рад Комунистичке партије, а самим тим и студентске омладине напредних или марксистичких схватања је био јако отежан. Полиција је непрекидно мотрила на комунистички покрет тако да су за време диктатуре извршене бројне „провале” и хапшења комуниста али и студената – марксиста.¹¹⁷ У јануарској провали 1929. године ухапшен је студент технике и члан СКОЈ-а Бане Андрејев док је растурао летке против диктатуре. У „провали” августа исте године били су ухапшени Мома Ђорђевић студент права (секретар МК КПЈ за Београд), Гојко Самарцић (члан ПК КПЈ за Србију), Милован Ћетковић, Иван Милутиновић, Фадил Маглајлић (радник у техници ЦК КПЈ) и Младен Чонић

¹¹³ Милица Дамјановић, *Напредни покрет студената београдског универзитета*, II, Београд 1974, стр 34.

¹¹⁴ Исто, стр 35.

¹¹⁵ Ђорђе Станковић, *„Комунистичка партија и савез комунистичке омладине Југославије на Београдском универзитету 1929-1941”*, Београд 1970, стр 9.

¹¹⁶ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Јелене Николић.

¹¹⁷ Ђ.Станковић, *н.д.*, стр 10.

(један од инструктора ЦК Партије).¹¹⁸ Следеће године настављено је са „провалима” и хапшењима. Јуна 1930. године ухапшени су и осуђени на по годину дана затвора студенти Иван Грбић, Буда Горуновић и Милутин Божовић док су јуна 1931. године ухапшени студенти Драгослав Сандић, Јован Јовановић, Милосав Адамовић, Загорка Павловић, Нада Ратковић, Миодраг Јовановић као и средњошколци Матић Ненад, Шеваљевић Стеван, Павићевић Момчило, Спасић Миодраг и Вели Јашари.¹¹⁹

Упоредо са настојањем да онемогући рад студентима марксистима режим је подржавао стварање студентских организација наклоњених режиму. Године 1929. настали су Југословенска академска читаоница на Загребачком свеучилишту и Југословенски академски клуб на Београдском универзитету. Осим њих јављају се и сличне иницијативе за оснивањем унитаристичких и у основи реакционарних удружења у ово време. Све ове организације нису биле одобрене од стране Универзитета, а Југословенски академски клуб никада није био званично одобрен од универзитетских власти. Сличну судбину је доживело и удружење Београдски студентски клуб које је 1930. године основала иста група студената као и Југословенски академски клуб. Универзитет је одбијао да одобри ово удружење. Исте године иницијатори оснивања Југословенског академског клуба поднели су молбу Универзитетском сенату за оснивање још једног студентског удружења „Карнеџијевог удружења студената“ које је требало да буде националистички обојено и да као такво представља студенте у иностранству.¹²⁰ Режим је очигледно покушавао да кроз оснивање ових удружења окупи универзитетску омладину и обезбеди утицај на њено образовање. Ово је било у складу са целокупном политиком диктатуре која је оснивањем разних организација на државном нивоу (попут „Сокола Краљевине Југославије“, „Удружења резервних официра“, „Удружења добровољаца“ и других) настојала да изврши што већи утицај на шире масе.

С друге стране, у редовима студената који нису били марксиста јављао се отпор диктатури. Политичко неслагање су изражавали и студенти – присталице Самосталне демократске странке као и поједини представници Студентског

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 39.

¹²⁰ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 45.

демократског клуба. Своје незадовољство новонасталом ситуацијом прогресивни студенти су изражавали на састанцима општестудентских удружења „Побратимство“ и „Фонд за сиромашне студенте“ као и у дискусионим клубовима у Студентском дому.¹²¹ Известан број студената који су припадали левом крилу Земљорадничке странке окупљеном око Драгољуба Јовановића такође је изражавао своје неслагање са шестојануарском диктатуром.¹²² У току 1930–1931 године појавила се и једна група лево оријентисаних студената коју је оформило неколико младих писаца (Милован Ђилас, Стафан Митровић, Ђорђе и Никола Лопичић), а касније су им се прикључили и други. Они су били представници социјалне литературе преко које су изражавали своје ставове о актуелним политичким, друштвеним и културним темама.¹²³

Студенткиње поборнице комунистичких идеја су пак настојале да изврше утицај на Удружење студенткиња Београдског универзитета које је тада важило за режимско студентско друштво.¹²⁴ Оне су покушале да смене тадашњу управу Удружења која је отворено симпатисала режим диктатуре. Иако нису успеле у том покушају на крају, ипак, је то показатељ чињенице да су студенти марксисти наставили да буду активни и под новим измењеним условима које је донела диктатура. Од акција које су спроведене ових година помињу се још агитација на Свесоколском слету у Београду јуна 1930. године када су смишљено студенти комунисти убацили свој пропаганди материјал током манифестације. Упућивање представке ректорату за захтевом да се сазове нова конституишућа скупштина Лиге народа јер је претходна управа деловала самовољно било је још један акт уперен против власти. Потом је 1931. године од студената различитих политичких оријентација формиран Акциони одбор студената на Београдском универзитету, као противтежа све јачем притиску који су вршили студенти припадници Југословенског академског клуба на општа студентска удружења „Побратимство“

¹²¹ Дискусиони клубови су били дебатни састанци студената који су одржавани у Студентском дому на неодређене теме. Метод рада се састојао у изношењу тезе и истовремено антитезе о неком културном или друштвеном питању, након чега би почињала дебата у којој су учешће узимали бројни студенти.

¹²² М. Дамјановић, *н. д.*, стр 63.

¹²³ Више: Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, III, Београд 1997, стр 369; Јован Деретић, *Кратка историја српске књижевности*, Београд 1987, стр 375; Јеврем Вркović, *Minska polja estetike*, Osijek 1987, str 5 – 58.

¹²⁴ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Јелене Николић.

и „Фонд за помагање сиромашним студентима.“ Они су желели да се супротставе тежњи ЈАК-а да ова удружења претвори у националистичка и реакционарна у служби режима.

У другој половини 1931. године отпор студената према диктатури постаје још израженији. Незадовољство које је дуже времена трајало испољило се приликом новембарских скупштинских избора када су избиле велике студентске демонстрације.¹²⁵ Најпре је група од десетак напредних студената 27. октобра ометала паролама против диктатуре збор министра просвете Божицара Максимовића.¹²⁶ Затим је 5. новембра група око сто студената успела да разбије предизборну конференцију министра Боже Максимовића–Кундака и Косте Куманудија у кафани „Нова Жагубица“ након чега их је полиција потиснула у Студентски дом. Они су тамо наставили са демонстрацијама позивајући грађане да бојкотују предстојеће изборе који су били расписани за 8. новембар. Наредних дана настављени су протести, а на сам дан избора студентски дом је био облепљем паролама против режима као и позивима на бојкот избора. Као главни иницијатори и најактивнији подстрекачи ових демонстрација означени су студенти: Милован Ђилас, Јанко Лопичић, Љуба Ранитовић, Душан Пејовић, Милан Перовић, Љубо Ковијанић, Милутин Зечевић, Мирко Вешовић, Василије Милић, Илија Гардашевић и Слободан Кујачић.¹²⁷ Демонстрације су трајале укупно четири дана и имале су велики одјек у земљи. Студентски револт су похвалили и многи Београђани, али и представници политичких странака. Прваци Демократске и Земљорадничке странке у нацрту свог „Осврта на трогодишњу владавину диктатуре“ ове демонстрације су навели као значајне за буђење свести међу студентском омладином. Универзитетске власти су због демонстрација обуставиле привремено рад на самом универзитету тако да није било предавања од 6. до 20. новембра 1931. године.

У међувремену је Универзитетски сенат у циљу да спречи даље немире на својој седници од 14. новембра донео одлуку о забрани држања зборова у универзитетским зградама без одобрења универзитетских власти.¹²⁸ Ова одлука

¹²⁵ Ђ. Станковић, *н.д.*, стр 10.

¹²⁶ Исто.

¹²⁷ *Студенти Београдског универзитета: 1838-1941; хронологија политичког живота*, стр 160.

¹²⁸ Исто, стр 161.

није спречила студенте да наставе са демонстрацијама против диктатуре. Протествовали су и на Дан уједињења 1. децембра, затим и за време прославе краљевог рођендана 6. децембра као и на дан отварања Народне скупштине 7. децембра.¹²⁹ Милица Дамјановић наводи да је овај протест по својим мотивима, програму и учесницима чинио саставни део оних истих студентских немира од 5. новембра.¹³⁰ Тада се највише истакла Уједињена револуционарна омладина (УРО), чији функционери су били присталице Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића док је седиште руководства било у Паризу. УРО је снажно позивала на побуну против диктатуре и режима али је временом све више у њој преовладала лева оријентација и потпала је под утицај комуниста. Као самостална организација није успела да изврши велики утицај на студенте, а касније се стопила са комунистима. Министарство просвете је донело 11. децембра нову одредбу којом је угрозило аутономију Универзитета. Између осталог њоме је било прописано јавно гласање за поједина студентска удружења као и стављање разних студентских удружења као што су били Здравствени фонд и Студентски дом под директну управу Министарства просвете.¹³¹ Револтирани овим студенти су следећег дана 12. децембра изашли на улице поново да демонстрирају. Немири се нису смиривали, па је због тога Универзитет поново био затворен до 11. јануара 1932. године.

До новог заоштравања је дошло када су државне власти извршиле притисак на Студентски дом да измени свој правилник на штету студената. Министар просвете је 16. јануара прописао нови правилник, а постављен је и нови управник дома наклоњен режиму као и нова управна власт и надзорни одбор.¹³² Студенти су против овог поступка извели демонстрације на три факултета Техничком, Филозофском и Правном као и у Студентском дому. До исељавања из Дома је ипак дошло, па се револт студената наставио. До смиривања ситуације није дошло ни наредног летњег семестра 1931/1932 године. Демонстрације су биле одраз општеномског незадовољства постојећим економским и политичким приликама у земљи и као такве биле су увод у бројне политичке иступе против

¹²⁹ Ђ. Станковић, *н.д.*, стр 10.

¹³⁰ М. Дамјановић, *н.д.*, стр 69.

¹³¹ *Студенти Београдског универзитета: 1838-1941; хронологија политичког живота*, стр 163.

¹³² М. Дамјановић, *н.д.*, стр 75.

владајућег режима у различитим деловима државе. Нерасположење се најпре испољило на подручју Савске бановине, где је током 1932. године дошло до растурања летака противдржавне садржине, истицања хрватских националних симбола, иступања против режима на зборовима и конференцијама ЈРСД-а.¹³³ На територији Србије половином 1932. године је дошло до све чешћих инцидентата са органима власти, изазваних незадовољством социјалним и економским приликама.¹³⁴ Ефекат који се желео постићи псеудопарламентарним животом–доношењем Септембарског устава, формирањем Народне скупштине и Сената и оснивањем ЈРСД – а је протестима био знатно умањен.¹³⁵

Становништво је подржавало студентске демонстрације и оне су постајале све масовније и организованије. Штавише, демонстрације одржане 1. априла 1932. године биле су до тада најорганизованије демонстрације студената. Организовали су их студенти–комунисти, а окупиле су и студенте других политичких оријентација који се нису слагали са дотадашњим поступцима власти према универзитетској омладини.¹³⁶ На збору су говорници били махом студенти комунисти: Милош Јовановић, Милан Пурић, Батрић Ацић, Брана Јевремовић, Иван Вушовић, Војин Куртовић, Јован Хаџи – Станковић и други. Против њих је из тога разлога спроведена истрага пред Државним судом за заштиту државе. Универзитет је затворен до краја семестра што је означило крај циклуса борбе студената који је започет новембра 1931. године. Премда се Благоје Нешковић не помиње директно као учесник ових демонстрација, то је морало утицати на њега и његово политичко обликовање, учвршћивање у револуционарним идејама. Протести су показали све већи утицај студената комуниста, који постају све организованији у овом периоду и формирају партијске ћелије на факултетима.

Милинко Маројевић наводи да је прва партијска ћелија формирана у јесен 1931. године, а да је затим формирано и више других ћелија по факултетима.¹³⁷ Формирано је и јединствено руководеће тело КПЈ на Универзитету Комунистичка студентска фракција (КОСТУФРА). Маројевић даље наводи да постоји разлика између ове организације и оне истоимене из двадесетих година коју смо раније

¹³³ Т. Stojkov, *n.d.*, str 166.

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ М. Дамјановић, *n.d.*, стр 82.

¹³⁷ М. Маројевић, *n.d.*, стр 118.

помињали. „Прва је актив, група чланова Партије и СКОЈ – а, којој се даје задатак да обезбеди спровођење партијске политике на Универзитету или у масовним организацијама–синдикату, Црвеној помоћи и итд. Друга из 1932. године је организација која се састоји из мреже група, односно ћелија које су повезане по хоризонталној и по вертикалној линији, а имале су своје Централно руководство.“¹³⁸ Комунистичка студентска фракција је постојала и деловала током 1932. и 1933. године. Крајем 1933. године претворена је у СКОЈ. Истраживачи се не слажу око тога како би требало тачно третирати ову организацију. Милица Дамјановић је сматра прелазном организацијом до формирања СКОЈ-а крајем 1933. године, док Милинко Маројевић сматра да би је требало посматрати као СКОЈ-евску организацију, а да је одлука о преименовању и званично у СКОЈ била само формалне природе. Као главне разлоге овој тврдњи наводи да није дошло ни до какве организационе промене током 1933. године као и чињеницу да се партијски односно скојевски стаж рачунао од момента у пријем у Комунистичку фракцију.¹³⁹

Тридестих година све више јача утицај КПЈ међу студентском омладином и удружењима. Од 1933/1934 године, у Удружењу студената медицинара, студенти комунисти су преузели водећу улогу што се види на основу избора председника. На тој позицији почев од Момчила Катанића па све до 1941. године сви председници и секретари Удружења били су комунисти или прогресивни студенти (Бранко Кораћ, Петар Дражај, Гавро Кујачић, Мирко Јанков, Вацлав Јелинек, Раде Герић, Бошко Вребалов, Ратомир Ђулаковић, Војо Ђукановић, Раде Бошковић и Јаша Алмузлино).¹⁴⁰ Удружење је организовало отпор против високих такса, имало свог представника у Акционом одбору свих студената, издавало скрипте итд.¹⁴¹ Однос у управи Удружења је заправо показивао однос политичких снага на факултету. Студенти комунисти су успели да у Акционом одбору окупе већину свих студената и постану водећа политичка снага у борби против фашизације универзитета.

¹³⁸ Наведено према: Исто, стр 119.

¹³⁹ Исто.

¹⁴⁰ Гојко Николиш, *Коријен, стабло, наветина*, Београд 1988, стр 150.

¹⁴¹ Исто.

Сећања савременика незабиолозно помињу ангажовање Благоја Нешковића и његово залагање у борби за ширење марксистичке мисли на факултету али и шире, у виду разношења пропагандног материјала по граду. Касније, замерено му је „пасивизирање” у периоду Шестојануарске диктатуре, на основу нашег истраживања можемо да потврдимо да је његова активност у том периоду била смањена, али да се не може говорити о пасивизирању или губитку вере у сам покрет. Благоје Нешковић је остао и даље активан у оквиру ћелије на Медицинском факултету, све до дипломирања 1933. године.

I У револуционарном покрету (1933 – 1941)

Приступање КПЈ 1935. године и илегални политички рад

Светска економска криза почетком тридесетих година одразила се и на стање у Краљевини Југославији. Привредна криза погодила је и градове и села, а социјално-економски проблеми постали су све актуелнији. Пад цена земљорадничких и сточарских производа условио је незадовољство на селу, где су сељачки дугови све више расли чиме су посебно били угрожени сиромашнији сељаци.¹ Проблем принудне наплате дугова узимао је све више маха, па је држава покушала да га реши законом од 19. априла 1932. године тиме што је ставила мораторијум у погледу плаћања дугова, забранила продају покретне и непокретне имовине и свела камате на 10%. Међутим, државна интервенција на овом пољу није битно променила њихов неповољни положај нити стала на пут даљем сиромашењу сељаштва. Друга категорија која је погођена кризом била је радничка класа и број незапослених припадника радничке класе почетком тридесетих година представљао је озбиљан социјални проблем.² С друге стране, повећањем броја незапослених, повећала се и већа конкуренција на тржишту рада при запошљавању, па су послодавци то користили за смањење најамнина, а прилив радника са села само је додатно погоршао ситуацију. Цене рада су падале, продужавало се радно време, а исплате су врло често касиле некада и месецима. Стандард радничке класе се драстично погоршавао, услови живота су сходно томе били све тежи, повећала се смртност нарочито услед ширења туберкулозе. Држава није решавала ефикасно питање проблема радника који су постали зависни од воље послодаваца и активности добротворних организација. Државни органи нису предузимали никакве ефикасне мере да измене ситуацију.

Економска криза и нагомилано незадовољство изазвали су бројне немире широм државе, а најпре су се испољили на подручју Савске бановине у раздобљу април-јул 1932. године, где је и национални фактор одиграо одређену улогу. Сукоби су се брзо проширили по целој земљи, у Србији су се надовезали на

¹ Т. Stojkov, *n.d.*, str 30.

² Isto, str 33.

студентске демонстрације у првој половини 1932. године. Незадовољни својим положајем радници у Београду организовали су више штрајкова. Бољој повезаности радничке класе допринела је претходна обнова синдикалних организација и савеза коју је подстакла КПЈ. До краја 1930. године биле су обновљене организације металаца, секције молерско – фарбарских, лакирерских, фирмописачких, позлатарских и савеза грађевинских радника. Оне су захтевале да се предузму мере за побољшавање положаја радништва, па су почетком тридесетих година одржали много зборовна на којима су распраљали о побољшању све тежих услова живота и рада. Највише су иступали против кршења и ревизије социјалног законодавства, продужавања радног дана, смањења надница, а такође се инсистирало на закључивању колективних уговора у циљу заштите радничких интереса. Од 1934. године радници су постајали све гласнији у својим захтевима, увидевши да њихове петиције и резолуције, упућене органима власти, остају без стварних резултата, одлучује се све више на организовање штрајкова чији се број повећао два до три пута.³ После 1934. године ти штрајкови добијају офанзивни карактер, радници су одлучније износили захтеве за повећање надница, скраћивање радног дана и побољшавање радних услова.

Незадовољство економским и социјалним стањем условило је отпор према режимској странци ЈРСД, агитовање опозиционих странака међу становништвом, затим честе сукобе приликом покушаја наплате пореза. Нарочито су се припадници Земљорадничке странке, који су изазвали и веће инциденте, истакли у антирежимском агитовању, али није дошло до масовне оружане побуне против режима.⁴ У том тренутку ниједна политичка партија није била довољно јака и способна да искористи незадовољство које се ширило у народу већ су се бојале да се оно не отргне контроли. Њихов циљ је био да натерају режим да напусти диктатуру, покажу да такав систем доводи до масовног незадовољства и револта, али нису имале снаге да стану на чело већег сукоба.

КПЈ, иако је заговарала револуцију, није објективно била политички и организационо довољно јака да битније утиче на развој догађаја. У Србији је 1933. године било укупно 66 чланова Партије (не рачунајући групу из Ниша,

³ *Историја Београда*, 3, Београд 1974, стр 295.

⁴ Исто, стр 174.

группу „Ударник“ и групу повезану са Симом Марковићем), од којих је у Београду било десет чланова Партије.⁵ На јесен 1933. године у Србију је стигао Благоје Паровић, са задатком да среди и ојача партијску организацију у Београду, коју је раздирала борба између различитих фракција. Опасност је представљала десна фракција Симе Марковића, бившег секретара Партије, (који је 1929. године био искључен из Партије због цепања организације у Београду), али није испунио налог Партије да оде у емиграцију већ је наставио и даље са партијским радом. Сима Марковић је имао идеолошке разлике у односу на политику Партије, настојао је да партијску организацију Београда одвоји од ње, позивао је на оружани устанак иако је Партија ту парољу превазишла и сматрала штетном. Он је лично издавао билтене и летке, потписујући се неовлашћено као Комунистичка партија Југославије и позивајући на борбу иако је тада КП у први план стављала повезивање са масама – радницима и сељацима. Десна фракција се разликовала и по ставу у односу на национално питање које је третирао као уставно у тренутку када је КПЈ сматрала да би се за њега требало изборити кроз народноослободилачку борбу кроз савез радника и сељака. Фракција се још 1928. године отцепила од Партије и представљала је опасност за целокупну партијску организацију у земљи за њено јединство зато је требало брзо решити тај проблем.⁶ Благоје Паровић је најпре обновио Месни комитет у Београду и створио Обласни комитет, ојачавши партијску организацију. Крајем 1933. године у Београду је формирана илегална штампарија у кући Јована Јерковића, у Триглавској улици, у којој је илегално отпочело штампање „Комуниста“, а ускоро је отворена још једна штампарија смештана у Варшавској улици у стану Нинка Сакића у којој је штампан „Пролетер“.⁷ КПЈ је настојала да појача агитацију нарочито међу радништвом, па су према задацима Партије радници и скојевци лепили и растурали летке по граду и позивали на мање акције.

Године 1934. Благоје Паровић је отпочео преговоре са групом десничара, али су били неуспешни пошто није пристао да се пониште до тада све изречене партијске казне и Сима Марковић прими назад у чланство. Сима Марковић је ипак морао у мају 1935. године да емигрира, а сви активисти који су раније

⁵ *Београд у сећањима 1930-1941*, Београд 1983 стр 294.

⁶ Исто, стр 296.

⁷ *Историја Београда*, 3, стр 293.

учествовали у његовој фракцији, уколико су били спремни да безрезервно прихвате партијску линију и дисциплину, примљени су у чланство.

Не можемо да утврдимо да ли је Благоје Нешковић припадао фракцији Симе Марковића, пошто у изворима нема довољно података о томе. Он је касније негирао да је уопште знао за постојање фракција у том времену и да није знао са киме Сандић одржава везе: „Ја нисам био задовољан са својим радом у периоду од 1930–35. г. то се одразило и у мојим каснијим односима са Сандићем. Али је за мене рад у тој ћелији био једина могућност, јер су многи добри другови које сам знао били попадали, а видео сам многе да су ликвидирали. Тек много касније, када сам се упознао са стањем које је било у Партији у том периоду, било ми је јасно зашто се тако слабо радило. Али, истине ради, морам рећи да у нашој ћелији, као и раније, никада нисам чуо да се говорило о фракцијама у Партији и о фракционистичким борбама и ако је Сандић био повезан с неком фракцијом ја о томе ништа нисам знао нити у томе учествовао, а о фракцијама сам нешто више чуо у логору у Француској, а детаљније тек при повратку у земљу. Но, ипак захваљујући раду наше ћелије у периоду 1929–33 на Медицинском факултету и међу лекарима никада се није развила нека реакционарна организација која би имала утицаја на масе студената и лекара.”⁸

У илегали је била организована Четврта земаљска конференција 24. и 25. децембра 1934. године у Љубљани.⁹ На њој је констатовано да се чланство увећало у протекле две године чак пет пута и то нарочито међу омладином.¹⁰ Анализирана је ситуација од завођена диктатуре до 1934. године. Грешке руководства подвргнуте су најоштријој критици, а изнете су и грешке Привременог руководства постављеног од стране Коминтерене 1932. године.¹¹ Посебно су критиковани спора обнова партијских организација у Босни и Херцеговини и Војводини, као и недовољан рад на селу и у војсци.¹² Замерено је што није била посвећена довољна пажња у раду и на образовању антифашистичког фронта и слаба међусобна комуникација између партијских

⁸ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 3.

⁹ *Конгреси и земаљске конференције КПЈ 1919 – 1937*, II, Београд 1949, стр 220; *Историја савеза комуниста Југославије*, Београд 1985, стр 125.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

организација што се одражавало на њихову међусобну комуникацију. Међутим, и поред критике рада на образовању антифашистичког фронта у донетим резолуцијама нису довољно јасно и прецизно дате смернице за рад на том пољу. Као главна слабост у раду партијских организација истакнуто је да КПЈ још увек заостаје за догађајима.¹³ Подржан је улазак у реформистичке синдикате са циљем деловања унутар истих како би се претворили у револуционарно радничке организације.¹⁴

Став о отцепљењу од Југославије и стварању независних држава није ни у једном званичном документу насталом после конференције био експлицитно изражен иако је истакнуто опште начелно право на самоопредељење до отцепљења. Оно што је било важно у односу према националној политици је да је на конференцији донета одлука да се у оквиру КПЈ оснује КП Хрватске и КП Словеније.¹⁵ Ово је било подстакнуто ранијом критиком из априла 1934. године у чланку који је објавио орган КИ „Комунистички Интернационал“ где је саветовано стварање КП Словеније и КП Хрватске као обласних организација.¹⁶ КПЈ је прихватила ово мишљење и нагласила да се том реорганизацијом не доводи у питање интернационалистички карактер КПЈ јер ће и КПХ и КПС остати у саставу КП Југославије. Тиме се желео афирмисати став о националним посебностима Словенаца и Хрвата, а истовремено је одбијен предлог за стварање КП Србије.

Утицај КПЈ је крајем 1934. и 1935. године највише порастао међу студентском и школском омладином. Влада Б. Јевтића је одлучила да се што репресивније избори са овим проблемом. Дотадашња мера протеривања најактивнијих студената у место рођења није се показала претерано ефикасном с обзиром да су протерани студенти настављали са интезивним радом у местима рођења.¹⁷ Одлучено је да се оснује концентрациони логор за студенте марксисте у Вишеграду. Средином јануара 1935. године након једне туче са ОРНАС – ом прва група најистакнутијих студената марксиста упућена је у овај логор што је

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Десанка Пешић, *Југословенски комунисти и национално питање 1919 – 1935*, Београд 1983, стр 267.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

изазвало демонстрације њихових колега које су имале крвав завршетак.¹⁸ Догађаји су одјекнули у јавности и довели до негодовања, па је влада убрзо затворила концентрациони логор у Вишеграду. Овој одлуци је допринело и понашање припадника КПЈ који су организовали отпор према слању студената – комуниста у логоре.¹⁹

У то време Благоје Нешковић је био дипломирао на Медицинском факултету. Након дипломирања одслужио је лекарску приправничку службу на одељењима Главне војне болнице у Београду и то: на унутрашњем одељењу од 4. 01. до 4.03.1934 године; на хируршком одељењу од 4.03. до 4.05.1934; на заразном одељењу од 4.05. до 4.07.1934 године; на бактериолошком одељењу од 4.07 до 19.08.1934. године; на кожно–венеричном одељењу од 4.09. до 4.10.1934 године; на очном одељењу од 19.08. до 4. 09.1934. године.²⁰

Без обзира што је повећала своје чланство КПЈ још увек, у овом периоду, није могла да се ослани само на своје агитационе снаге. Због тога је покушала да се споразуме са првацима социјал–демократских и социјалистичких група, а затим и са вођством ХСС и првацима левих крила грађанских опозиционих странака и група. На одлуку о Петوماјским изборима КПЈ је реаговала Окружницом од 24. фебруара 1935. године коју је упутила свим покрајинским комитетима. У окружници је дата директива да се узме учешће у изборној кампањи и да се истакне самостална земаљска изборна листа.²¹ На челу те листе требало је да буде Павле Павловић. ЦК је рачунао да ће изборна кампања бити zgodна прилика да се изврши јача агитација у масама. Међутим, до тога није дошло делом због строгости изборног закона, а делом и зато што није било могуће остварити успешну сарадњу са социјал–демократским и социјалистичким групама као и левим крилима грађанске опозиције. Друга солуција било је везивање КПЈ за изборну листу Удружене опозиције и у ту сврху су вођени преговори са Влатком Мачеком, али на крају ни до ове срадње није дошло.²² Пошто се убрзо показало да директива не може да се спроведе у живот одлучено

¹⁸ Током обрачуна са полицијом усрђен је студент права Мирко Срзентић.

¹⁹ Т. Стојков, *Опозиција и време Шестојануарске диктатуре*, стр 309.

²⁰ ИАБ, 492, Лекарска комора у Београду, Дисција лекара, ф 452.

²¹ Т. Стојков, *Опозиција и време Шестојануарске диктатуре*, стр 310.

²² ЦК је дао директиву да се прекину разговори са В. Мачеком и иде на истицање самосталне изборне листе иако је В. Мачек претходно пристао да прими неколико комуниста на своју изборну листу. (Isto)

је да се гласа за кандидата Удружене опозиције. Касније је на Сплитском пленуму критиковано држање Партије током петوماјских избора и указано на озбиљне пропусте Комунистичке партије: 1) да није потпуно сагледала опасност од фашизма и његов одраз на југословенске прилике, 2) да није сагледала важност националног питања и општих кретања југословенског друштва у правцу демократских тежњи, 3) да је непотребно истицала свој максимални програм.²³

Сплитски пленум је одржан у тренутку све већег јачања фашистичке идеологије у Европи и постепеног напуштања шестојануарске диктатуре и јачања опозиционог блока у земљи. Осудио је став КПЈ у Србији према коме је цела опозиција фашистичка, поистовећивање социјалне демократије са фашистима (Горкић) и противницима радничке класе (Трајко Стаменковић), покушаје и узалудност стварања уских, секташких групица у националнореволуционарним покретима, затим наметање вештачког калупа за организације тамо где је требало давати само упуте и захтеве, најстрожу конспирацију уместо јавног рада у широким масама, истицање комунистичких парола и захтева уместо демократских, националних, сељачких захтева, истицање паролу радничко–сељачке власти и независне Хрватске у Далмацији као услов за заједнички споразума са ХСС итд.²⁴ Сугерисано је да би требало извршити промене у тактици како би се привикле што шире народне масе. Отуда и све чешћа употреба појма „народ“ у партијској терминологији који је требало да обухвати све до тада издеференциране категорије: радничку класу, сељаштво, „национално угњетаване масе.“²⁵

Проширивању политичке платформе КПЈ на одлучујући начин је допринео последњи Седми конгрес Коминтерне (јул – август 1935), на коме је проглашена и прихваћена политика образовања Народног фронта. Суштина нове политичке оријентације се своди на замену раније борбе класа, заједничком борбом демократско–комунистичких снага против фашизма. Конгрес је требало да укаже на путеве најцелисходније борбе против фашизма који је после 1933. године и доласка Хитлерове партије на власт у Немачкој, схваћен као главна опасност за све демократске покрете. На њему су активно учествовале све секције

²³ Т. Стојков, *Опозиција и време Шестојануарске диктатуре*, стр 77.

²⁴ Д. Пешић, *н.д.*, стр 269.

²⁵ Исто, стр 270.

Коминтерне, али се нису сви комунисти слагали са новом платформом, попут Лава Троцког који је сматрао Народни фронт грешком која само прикрива праве проблеме.²⁶

Долазак Националсоцијалиста на власт у Немачкој и њихове нескривене освајачке тежње, преломиле су за стварање Народног фронта. Након Седмог конгреса ПБ ЦК КПЈ је донео Одлуку о задацима КПЈ. Променио се однос према самој југословенској држави, више се није говорило о отцепљењу њених делова, већ се посматрала као будућа демократска федеративна република. КПЈ је решавање националног питања ставила у зависност од укидања шестојануарске диктатуре и од демократизације земље, а сматрала је да на опасност од ширења фашизма треба одговорити борбом за грађанску демократију.²⁷ Створене су националне комунистичке партије, а Партија је покушала да легализује свој рад преко Иницијативног одбора Јединствене радничке партије, која се прикључила својим гласовима листи Удружене опозиције. Партијско руководство није одбацило могућност да подржи владу Влатка Мачека или Љубе Давидовића, уколико би испунили извесне услове, штавише, било је спремно и да учествује у таквој влади уколико би се она одлучно борила против фашизма и „реакције.”

Међу условима који су били неопходни да би се КПЈ укључила у владу поред укидања диктатуре и завођења пуне грађанске демократије било је и захтевање равноправности свих југословенских народа уз гаранцију националних слобода, укидања бановина уместо којих би се сазвале народне скупштине за сваки народ у Југославији. Под тим је подразумевано: избор хрватског сабора, затим словеначке, македонске, црногорске, босанске и војвођанске скупштине.²⁸ Тражен је слободан рад свих културно–просветних и других националних друштава, дозвола истицања националних симбола, употреба матерњег језика у свим јавним институцијама, укидања пореске неједнакости. Одмах се опажа да је у овим захтевима свесно избегнуто помињање српске народне скупштине док се инсистрало на уклањању свих носиоца великосрпске хегемоније, истиче се да се на важне државне положаје не требају постављати само Срби као и то да се економски развитак омогућио само Србији. На основу овога закључујемо да је

²⁶ Исто, стр 24.

²⁷ Исто, стр 274.

²⁸ Исто, стр 275.

идеја о великосрпском хегемонизму остала и даље активна. Срби нису доживљавани као угњетаван народ, напротив мислило се да као припадници најбројније нације у Југословенској држави нису имали потребу да воде борбу за национално ослобођење. С друге стране, стварање КПХ и КПС почело је да се истиче да чланови ових партија наступају као комунисти Хрвати и као комунисти Словенци како би лакше стекли поверење код народа коме су припадали.²⁹

На зборовима 1935. и 1936. године комунисти су појачали своју активност подржани од стране „Земљорадника” и федералиста протествујући против режима. Јачањем утицаја КПЈ у политичком животу Краљевине Југославије, био је све видљивији раскорак између партије и ЦК који се налазио у иностранству. Настојањем неких чланова ЦК образован је средином 1935. године, Земаљски биро ЦК, као оперативни орган у земљи који је допринео чвршћем повезивању и усмеравању активности партије. После саветовања руководства КПЈ у Москви (августа 1936. године) Коминтерна је донела одлуку о преласку руководства КПЈ у земљу. Саветовању су присуствовали Милан Горкић, Јосип Броз, Благоје Паровић, Филип Филиповић, Владимир Чопић, Едвард Кардељ и други комунисти.³⁰ На саветовању је подржан став о формирању федеративне државе и затражено сазивање уставотворне скупштине у којој би се народи слободно изразили о државном уређењу, а притом је требало пазити на права националних мањина: Немаца, Мађара и Албанаца.³¹ Према тадашњем схватању будућа федеративна држава је требало да има седам јединица: Србију, Хрватску, Словенију, Македонију, Црну Гору, Босну и Херцеговину и Војводину. Ова подела која укључује и Војводину као засебну државу у оквиру Југославије се помиње само у писму које је ЦК КПЈ послао Месном комитету КПЈ за Београд новембра 1936. године. У каснијим документима нема овог помена. Према Бранку Петрановићу КПЈ је овим хтела да се изједначи са захтевима Сељачко–демократске коалиције.³² Тада је одлучено да Јосип Броз, члан Политбироа ЦК, дође у Југославију са задатком да припреми формирање новог руководства. Од децембра 1936. године, када је са посебним овлашћењима дошао

²⁹ Исто, стр 276.

³⁰ *Историја савеза комуниста*, стр 146.

³¹ Исто.

³² В. Petranović, *n.d.*, str 223.

у земљу, Јосип Броз Тито је вршио одлучујући утицај на развој и делатност КПЈ, да би у августу 1937. године, пошто је Коминтерна опозвала М. Горкића и формално преузео руковођење партијом.³³

Организација Партије у Србији 1937. године је изгледала тако да је главна организација био Покрајински комитет који је радио на нивоу Бироа као ужег тела (чинили су га Александар Ранковић, Милован Ђилас и Спасенија Бабовић) и Покрајинског комитета чији је секретар био Александар Ранковић.³⁴ За Покрајински комитет били су везани рејонски комитети, а за њих партијске ћелије. На територији Управе града Београда, партијском организацијом је руководио Месни комитет (МК) за Београд. МК је уједно вршио и функцију Окружног комитета.³⁵ На основу сећања Милана Гавриловића сазнајемо детаљније о раду ове организације у периоду који нас занима. М. Гавриловић је преузео руководство Месног комитета у Београду на јесен 1934. године.³⁶ Према његовим речима тада се интензивно радило на повезивању и ширењу партијске организације у Београду. Почетком 1935. године ћелије су биле организоване у Савезу металаца, у Савезу дрводељаца, у фабрици у Раковици, у фабрици Рогожарски, у Штампарији наовчаница Народне банке у Топчидеру, у Удружењу лекара, у Савезу трезвене младежи, у Савезу приватних чиновника где је и он сам био члан Главног одбора за Србију, у Пивари Бајлони.³⁷ Комитет је одражавао активно везе са Универзитетом, а имао је и симпатизере у Удружењу професора, односно редакције „Професорског гласника“.

Универзитет у Београду био је посебно значајан за ширење комунистичких идеја међу омладином. Почетком 1935. године дошло је до поновног оживљавања СКОЈ-а, тако да тада броји 85 чланова на челу с комитетом од четири члана.³⁸ Не зна се поуздани број студената чланова КПЈ на Универзитету, али се свакако њихов број из године у годину повећавао. На челу је био Универзитетски комитет на челу са секретаром Ђоком Ковачевићем. Поред наставка борбе за аутономију

³³ О долазку Јосипа Броза Тита видети: Коста Николић, *Комунисти у Краљевини Југославији: Од социјал - демократије до стаљинизма 1919 – 1941*, Београд 2000, стр 177 – 180.

³⁴ В. Petranović, *n.d.*, str 221.

³⁵ Раде Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941 – 1942*, Београд 2013, стр 32.

³⁶ Архив Србије (АС), Ж – 35, Мемоарска грађа о радничком покрету (1903 – 1945), ф. 245.

³⁷ Исто.

³⁸ *Studenti Beogradskog univerziteta 1838 – 1941 : hronologija političkog života*, str 214.

Универзитета покретања нових студентских удружења и листова, студентски покрет се више укључивао у активности ван Универзитета.³⁹

Благоје Нешковић је до 1935. године радио као асистент Медицинског факултета у Судско–медицинском институту у Београду, а 1936. године је био на специјализацији интерне медицине на Интерној клиници – грудног одељења у Београду.⁴⁰ На Медицинском факултету Благоје Нешковић је био у партијској организацији чији је секретар био Драгослав Сандић.⁴¹

Према његовом сведочењу након разлаза са Д. Сандићем,⁴² повезао се са Трајком Стаменковићем, а потом са Радованом Вуковићем, који га је увео у Месни комитет КПЈ за Београд:⁴³ „1935. г. био сам повезан од стране ћелије с другом Трајком Стаменковићем, с тим да даље радим у покрајинској техници, на стварању пунктова за пријем поште и курира у унутрашњости. По том послу био сам повезан лично с другом Стаменковићем и на њему радио све до његовог пада.”⁴⁴ О раду и везама Месног комитета са ЦК сазанајемо на основу сећања М. Гавриловића. Он наводи како је имао три адресе, две у Прагу и једну у Бечу, на које је слао извештаје. Извештаји су се слали помоћу књиге шифри коју је поседовао и ЦК и Месни комитет. Шифрама га је научио Благоје Паровић са којим је редовно одржавао везе. Писао их је сам или заједно са Веселином Маслешом. Од својих веза он помиње још и Јована Мариновића, Цану Бабовић, Вукицу Митровић, Ацу Милошевића. О својим везама са универзитетом М. Гавриловић наводи следеће: „Моје руковођење СКОЈ – ем, односно покретом на Универзитету било је директно преко Куртовића са киме ме је повезао још раније Веса, преко другарице Шуваковић Мице и Ратка Митровића. Углавном, Куртовић је био после Шкеровића претставник омладине и Куртовић је како сам те ја обавештавао, упорно инсистирао да као претставник омладине уђе у Месни комитет, што сам ја одбијао и што је за нас била срећа. Јер да је он ушао тада

³⁹ *Београдски универзитет у предратном периоду, ослободилачком рату и револуцији : (саопштења и прилози са Симпозијума одржаног у Београду 14 – 15. децембра 1982)*, стр 120.

⁴⁰ ИАБ, 492, Лекарска комора у Београду, Дисцијела лекара, ф 452.

⁴¹ В. Глишић, *н.д.*, стр 13.

⁴² Извори не осветљавају тачно због чега се Благоје Нешковић разишао са Д. Сандићем, али претпостављамо да су у питању разлози идеолошке природе.

⁴³ В. Глишић, *н.д.*, стр. 13.

⁴⁴ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 3.

унутра, био би провалио читав МК као што је био испроваљивао СКОЈ, односно студентску организацију и друго.“⁴⁵ Исти извор говори о провали Месног комитета 1934. године од стране полиције, у којој је и сам био мета испитивања, али која није успела да спречи даље ширење и развој комунистичког покрета.

Благоје Нешковић није дуго остао у Месном комитету у Београду. У својим сећањима он каже: „1936.г. друг Радован Вуковић ме увео у Месни комитет Партије за Београд, а касније ме исти друг упутио у Бор, где сам успео да се запослим само привремено, а за то кратко време и оно што сам био самостално радио, јер организација није постојала, сем једне слабе ћелије у Зајечару, нисам могао до краја да спроведем због мог одласка из Бора и због пада руководства у Београду коме сам одговарао за свој рад, а с којим, уствари, за то време нисам ни имао везе и поред мојих настојања.

Да другови, Стаменковић и Вуковић, нису оцењивали мој рад од 1929. до 1935. као 'ликвидаторски' мени је доказ и то што су ме из ћелије у којој сам до тада био одмах укључили на рад у покрајинску технику и у ПК Београда, или бар да су мој рад разликовали од рада бар Сандића, што видим по раду Сандића после 1935. г. “⁴⁶ Како је Месни комитет током 1935 – 1936. године претрпео губитке у провалама, 1937. године Александар Ранковић, који се вратио са одслужења војног рока из Скопља, добио је задатак да га поново формира, а на предлог Милована Ђиласа, именован је на функцију секретара ПК за Србију.⁴⁷

Удружена опозиција и СДК су октобра 1937. године, споразумом у Фаркашићу, створиле Блок народног споразума. Потписници споразума сложили су се да би на чело државе требало да дође једна народна влада састављена од претставника политичких странака које стварно имају корена у народу.⁴⁸ Блок се залагао за стварање концентрационе владе која би доношењем привременог закона укинула Септембарски устав, а затим расписала изборе за Уставотворну скупштину на којој би био донет нови устав. Монархијско уређење на челу са династијом Карађорђевић би остало загарантовано. Прихваћане су сугестије Влатка Мачека да у текст споразума уђе одредба о народном суверенитету, као и

⁴⁵ АС, Ж – 35, ф. 245, стр 5.

⁴⁶ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 4.

⁴⁷ „Печат“, 7.01.2010.

⁴⁸ Мира Радојевић, *Удружена опозиција 1935 – 1939*, Београд 1994, стр 177.

критике устава из 1921. и 1931. године, који је требало да буде промењен. Уколико би се кнез Павле сложио са одредбама, постојали су и изгледи за долазак на власт. Међутим, кнез Павле се негативно изјаснио о споразуму, а влада Милана Стојадиновића такође није прихватила овај предлог.⁴⁹

КПЈ је пак подржала Блок народног споразума, створен 1937. године између Селачко – демократске коалиције и српских опозиционих странака (Народна радикална странка, Демократска странка и Савез земљорадника).⁵⁰ Иако је ова коалиција била хетерогена комунисти су сматрали да се свим снагама треба супротставити влади Милана Стојадиновића у време када се опасност од фашизма све више приближавала Југославији. Када је у питању сарадња са социјалистима она није успела да буде успостављена, пошто социјалисти нису имали скоро никакав утицај у Краљевини Југославији. Уједно се јавила и потреба за приближавањем грађанским странкама, али ни она није успешно реализована пошто је постојала извесна скепса према комунистима. Комунисти су и даље били фактички партија ван закона, а додатној сумњи у савезништво са њима је допринела и чињеница да су се и даље супротстављали основама грађанског друштва. С друге стране, комунисти су дуго избегавали контакт са грађанским политичарима и са неповерењем гледали на њихове акције. Овакав став се изменио са променом погледа на национално питање које је почело да се посматра као целина, а не само парцијално као до тада.⁵¹

Односи измеђи КПЈ и грађанских странака, првенствено Земљорадничке левице на челу са Драгољубом Јовановићем, били су врло сложени. Сарадња са левим земљорадницима започета је на Крагујевачком збору Народног фронта августа 1935, трајала је све до 1938. године, када КПЈ почиње поново да иступа против вође левих земљорадника Д. Јовановића.⁵² На збору у Крагујевцу коју су организовали заједно са демократима, са Љубом Давидовићем, Драгољуб Јовановић је поздравио политику Народног фронта и декларисао се као противник фашизма.⁵³ Идеолошке разлике нису могле бити превазиђене, иако су сарађивали у антифашистичкој борби са комунистима, страначко вођство никада није пришло

⁴⁹ Исто, стр 178.

⁵⁰ Исто, стр 225.

⁵¹ К. Николић, *н.д.*, стр 176.

⁵² Надежда Јовановић, *Земљорадничка левица у Србији 1927 – 1939*, Београд 1994, стр 112.

⁵³ *Историја Савеза комуниста Југославије*, стр 133.

Народном фронту. Леви земљорадници су имали противречан став према Народном фронту, били су противници фашизма, али и врло неповерљиви према комунистима. Драгољуб Јовановић се доста неповерљиво држао према инструкцијама партијског руководства, неке је избегавао, није увек прихватао њихове предлоге, нити пристајао на илегалне методе рада. Главни узрок томе је што је он био грађански политичар и залагао се за „савез сељака и радника”, а не за „савез радника и сељака” као комунисти. Такође је ту и поред његове личне природе (која није прихватала никакве диктате) била и жеља да не изгуби позиције у Удруженој опозицији и међу политичарима који су одбијали сарадњу са комунистима.⁵⁴

За разлику од њих демократска левица, предвођена др Иваном Рибаром била је доследнија идејама Народног фронта. Леви демократи су 1940. године у Меморандуму упућеном Демократској странци захтевали окретање и сарадњу са ХСС и ангажовање на демократизацији и федерализацији Краљевине Југославије. Прваци Демократске странке, међу њима и Милан Грол, нису признавали лево крило демократа и нису придавали значај Меморандуму.⁵⁵ Стварни утицај левнице у политичком животу Краљевине био је врло мали, али њено постојање указивало је на појаву нових утицаја у политици у чијој основи је лежало немирење са актуелном националном и социјалном политиком и одупирање фашизму. КПЈ је званично потврдила неуспех при стварању савеза са грађанским странкама на Петој земаљској конференцији крајем 1940. године.

Када је у питању унутрашња реорганизација КПЈ је 1937. године почела да остварује идеју о конституисању националних партија у оквиру Комунистичке партије Југославије. Најпре су формиране КП Словеније и КП Хрватске. Комунистичка партија Словеније основана је 17. априла 1937. у Чебинама, док је Комунистичка партија Хрватске основана 1–2. августа 1937. године у Анидолу.⁵⁶ У надлежности КП Хрватске ушле су: Хрватска, Словенија, Далмација са Дубровником, Бањалука, Ливно, Дувно, десна обала Херцеговине искључујући

⁵⁴ Н. Јовановић, *Земљорадничка левица у Србији 1927 – 1939*, стр 112; *Историја Савеза комуниста Југославије*, стр 142;

⁵⁵ В. Petranović, *n.d.*, str 217.

⁵⁶ *Историја Савеза комуниста Југославије*, стр 153.

Мостар, чиме се тежило јединству хрватског народа.⁵⁷ Јасно је да су западни делови територије Босне и Херцеговане третирани као хрватски и да овом приликом она није доживљавана као посебност у оквиру југословенске државе. Руководства партија су остала подређена ЦК КПЈ. Формирање националних комунистичких партија показало је да постоје различита схватања о појединим нацијама како у КПЈ тако и у Коминтерни. Није створена посебна македонска партија, зато што балканске комунистичке партије нису успеле да се усагласе око тога.⁵⁸ Такође, није могла бити формирана ни црногорска комунистичка партија док се не рашчисти национално питање Црногораца у КПЈ. Није основана ни национална организација српских комуниста. Разлог који се наводи њеном неформирању је што се Срби нису осећали угњетаваним од других народа па нису тражили оснивање посебне партијске организације.⁵⁹ Српски народ није имао право на самоопредељење пошто је био већински и као такав „угњетавао” друге народе. Због тога је задатак српских комуниста био да се боре и руше „великосрпске претензије”, а свесно је игнорисано српско национално питање.⁶⁰ Сузбијање „великосрпских претензија”, одбијање да се створе комунистичке партије других југословенских области (Црне Горе, Македоније или Босне и Херцеговине), доста је подсећало на односе у самој Краљевини где је централно политичко питање било хрватско па онда словеначко, а указивало је и на зависност Партије од Коминтерне.⁶¹ Срби као владајућа нација нису се осећали угњетаваним од стране других народа, а српски комунисти су требали да пруже пуну помоћ у борби за стварања независних држава угњетаваних народа.⁶² Могуће је да је имала значаја и чињеница да несрпски простор није био разграничен од фактички српског, тако да КПЈ није могла покренути стварање КП Србије у свом саставу. Са друге стране у овом периоду КПЈ је била изузетно везана за Коминтерну и СКП (б) на које се угледала по много чему, а тада ни руска партија није имала статус националне партије пошто је била везана за СКП (б). Могуће је да је и то био један од разлога којим се могло оправдати неоснивање КП Србије.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Мисли се на комунистичке партије Југославије, Бугарске и Грчке.

⁵⁹ К. Николић, исто.

⁶⁰ К. Николић, *Комунисти у Краљевини Југославији: Од социјал – демократиј до стаљинизма 1919 – 1941*, стр 173.

⁶¹ Д. Пешић, *н.д.*, стр 268.

⁶² В. Petranović, *н.д.*, str 219.

КПЈ је почела да мења свој начин рада, па је настојала свој утицај да што више прошири међу народним масама преко различитих женских, омладинских, студентских и ђачких организација, удружења, манифестација, задруга, разних културних манифестација. КПЈ је проширила агитацију и на женски напредни покрет. Од 1935. године у Београду је одржано више конференција, зборовна жена, радница, које су настојале да се изборе за једнака права и заштите своје интересе од бахатости послодаваца. У овом периоду дошло је и до повезивања женских организација Београда са женским организацијама Загреба, Љубљане, Сплита и других градова.⁶³ Политика приближавања масама замењивала је све више бучну фразеологију и секташење. Оваква политика често је била оцењивана као илегални рад у легалној форми.⁶⁴

КПЈ је успела је да уједини све културне радничке организације. У другој половини тридесетих година радничка класа на челу са КПЈ узимала је све више учешћа у борби против фашизма и фашизације земље коју је спроводила влада Милана Стојадиновића. Комунисти Београда пратили су дешавања у Европи и све већи успон Трећег Рајха и продор фашизма у друге европске земље.

Иако улога Благоја Нешковића у овом периоду није посебно видљива, ово су биле одлучујуће године које су утицале на његово опредељење за комунистичке идеје. Немамо довољно извора како бисмо реконструисали детаљније његово сазревање као политичке фигуре. Он је у овом тренутку још увек маргинална личност за КПЈ, али су се догађаји у овом периоду, нарочито они који се односе на историју Комунистичке партије свакако касније одразили и њега. Благоје Нешковић био под двоструким притиском, најпре због своје националне припадности као Србин у времену када се од српских комуниста очекивало да уложе већи труд од осталих и покажу своју приврженост комунистичким идејама, а потом и као интелектуалац који се морао пробити и изборити за своје место у Партији наклоњеној првенствено „радницама и сељацима“. Његовом политичком сазревању допринело је и учешће у Шпанском грађанском рату, догађају који је потресао Европу тридесетих година 20. века и још више допринео биполаризацији светских сила.

⁶³ *Историја Београда*, 3, стр 298.

⁶⁴ Исто, стр 224.

У Шпанском грађанском рату (1937 – 1939)

Шпанија је на почетку двадестог века била једна од најнеразвијенијих земаља Европе у економском и друштвено–политичком смислу. Вишегодишњу политичку кризу додатно је продубио пораз шпанске војске у Мароку 1921. године, након чега је дошло до бројних побуна и штрајкова широм земље.¹ Уследило је завођење диктатуре Прима да Ривере која је трајала од 1923. до 1930. године. Краљ Алфонсо XIII је након тога поверио генералу Дамасу Бернгеру састављење нове владе, али она није успела да пронађе излаз из кризе и убрзо је дала оставку.² У међувремену је дошло до закључења споразума у Сен Себастијану између представника различитих републиканских партија и формирања Револуционарног комитета на челу са Нисетом Алкалом Самором.³ Републиканско–социјалистичка опозиција је била одлучна да оконча са диктатуром. Нова влада је потражила излаз у расписивању општинских избора 12. априла 1931. године, надајући се да ће јој донети победу, али се то није догодило пошто су већину однели републикански и социјалистички кандидати.⁴

У Шпанији је била успостављена Друга република 14. априла 1931. године. Формирана је привремена влада на челу са Алкалом Самором, а краљ је напустио земљу.⁵ Избори за уставотворне кортесе су само потврдили ново стање. Једна од првих мера било је доношење новог устава који је усвојен 9. децембра 1931. године, а којим су била загарантована следећа политичка права и слободе грађанима: право говора, договора, удруживања, слобода штампе, савести и вероисповести, укинута су племићке титуле, жене су добиле право гласа, а црква је одвојена од државе, укинут је језуитски ред, покренута је и аграрна реформа.⁶ Нова влада је кренула у спровођење реформи у области религије, војске као и аграрне реформе. Међутим, мере су наилазиле на отпор јер је Шпанија у овом периоду била првенствено аграрна земља, са око 70% становништва које се

¹ S. Pešić, *Španjolski građanski rat i KPJ*, Rijeka 1990, str 47.

² Фе Бахо Алварес, Хулио Хил Пећароман, *Историја Шпаније*, Београд 2003, стр 213.

³ Nikola Samardžić, *Istorija Španije*, Beograd 2005, str 442.

⁴ S. Pešić, *n.d.*, str 47.

⁵ Ф. Б. Алварес, Х.Х.Пећароман, *n.d.*, стр 214.

⁶ S. Pešić, *n.d.*, str 48.

бавило пољопривредом.⁷ Најкрупнији велепоседник била је католичка црква која је имала утицај и на политички и економски развој земље, а такође и велики утицај на образовање. Новим мерама настојала се раздвојити црква од државе, па су уставом проглашене верске слободе, а католичка религија више није била званична државна религија.⁸ Убрзо су кортеси прогласили венчање грађанским обредом, легализовали развод и гробља ставили под државни надзор, а најављено је да ће и верске школе бити затворене.⁹ Такође је предложено одузимање имовине и ускраћивање финансијске подршке цркви коју је до тада уживала.

Целокупно свештенство је било на терету државног буџета као и цела државна бирократија и војни кадар.¹⁰ Јавно мњење је по верском питању остало подељено, а Република је почела да губи подршку средњих слојева католичког усмерења. Показало се да реформе на овом пољу неће моћи да буду спроведене тако лако и брзо како се мислило на почетку.

Друга значајна област коју је Друга република настојала да регулише била је реформа села. Аграрна реформа била је законски уређена у септембру 1932. године, док је у пракси требало да је спроведе Институт за аграрну реформу.¹¹ Међутим, показало се да ни ову област држава није била у стању да уреди на адекватан начин. Делом зато што није добро познавала прилике на селу, а делом и због супротстављања од стране земљопоседника који су настојали да се одупру реформама.¹² Незадовољни на крају су били и ситни сељаци који су очекивали бржу поделу земље. „Реакционарне снаге“ су се брзо ујединиле и кочиле реформе. У суштини реформе ни у једној области нису биле спроведене до краја, црква је успела да сачува своје поседе и утицај у држави, док су у војсци и даље најугледније позиције припадале монархистима и „реакционарима“, а аграрна реформа није спроведена одлучно ни до краја.¹³ Све ово је само продубило кризу тако да су се убрзо јавиле побуне и на левици и на десници. Дошло је до подела

⁷ Исто.

⁸ Трећим чланом устава утврђено је да држава нема званичну религију.

⁹ N. Samardžić, *n.d.*, str 448.

¹⁰ S. Pešić, *n.d.*, str 48.

¹¹ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *n.d.*, стр 215.

¹² N. Samardžić, *n.d.*, str 453.

¹³ Исто.

унутар саме владе због чега се коалиција свела на социјалисте и левичарске републиканце са тесном већином у парламенту.¹⁴

На новим парламентарним изборима у септембру 1933. године убедљиву победу је однела десница у којој се истакла новооснована организација Шпанска конфедерација аутономних странака деснице (CEDA) на челу са Хосе Маријом Хил Роблесом.¹⁵ Ова победа означавала је повратак конзервативаца и католика у активну политичку борбу. Од подршке CEDE, зависила је стабилност владе која је пролазила кроз честе кризе у којима је значајну улогу имао и председник Републике Алкала Самора.¹⁶ Влада је обуставила аграрну реформу и делом вратила цркви привилегије које је имала. Политика радикалске владе изазвала је незадовољство међу радницима који су почели да организују штрајкове против ње. У лето 1934. године предвођени Ларгом Кабаљером они су почели да припремају револуцију уједињујући радничке савезе и комунисте. Међутим, лоше организовани и међусобно лоше повезани штрајкови су били брзо и сурово угушени, а синдикална активност забрањена.¹⁷ Ситуација се све више заоштравала, нарочито активна и агресивна била је Шпанска фаланга која је спроводила насиље по улицама.

Омладински покрети у Шпанији су у овом периоду били врло активни и под утицајем фашизма који је све више бујао у Европи.¹⁸ Екстремистички омладински покрети развијани и на левој и на десној страни, пропагирали су насиље, имали су сопствене паравојне формације и униформе као и поздраве и реторику. Шпанска фаланга основана октобра 1933. године била је једна од најутицајнијих покрета те врсте у Шпанији. Основао га је Хосе Антонио Примо ди Ривера, син бившег диктатора, који је успео да уђе у кортесе са само тридесет година.¹⁹ Хосе Антонио Примо ди Ривера био је омиљен међу милитантном омладином и врло харизматична личност. Фаланга је опонашала фашисте, све чешћи су били сукоби на улицама.

¹⁴ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *н.д.*, стр 216.

¹⁵ N. Samardžić, *н.д.*, стр 455.

¹⁶ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *н.д.*, стр 217.

¹⁷ Исто.

¹⁸ N. Samardžić, *н.д.*, стр 462.

¹⁹ Исто.

Победа фашизма у Немачкој и Италији, свакако је утицала на јачање фашистичких и профашистичких тенденција у Шпанији. С друге стране, као одговор на јачање фашизма, раднички покрет креће да се организује у целој земљи што је резултирало уједињењем левице.²⁰

У јесен 1935. године, владајућа коалиција се распала пошто CEDA и Радикална партија нису могле да нађу заједнички договор око реформе устава.²¹ На крају је председник Републике одлучио да образовање владе повери Мануелу Портели Ваљдаресу који је распустио Кортес и заказао нове парламентарне изборе. Левица удружена у Народни фронт коме су приступили републиканци, социјалисти и комунисти, одлучила је да изађе на изборе са својим програмом.²² У Народни фронт су ушле следеће партије: Социјалистичка радничка партија, Комунистичка партија, Републиканска унија, Лева радикална партија, Федерација социјалистичке омладине, Синдикалистичка партија и Радничка партија марскистичког уједињења.²³ Јаз између CED – е и Радикалне партије није превазиђен тако да је за разлику од левице, десница изашла на изборе подељена што се одразило и на изборне резултате. Убедљиву победу однео је Народни фронт који је добио две трећине представника у парламенту (276 места) док је партијама деснице припало 132 места.²⁴ Владу је образовао вођа Народног фронта Мануел Асања. Прва одлука коју је Кортес донео било је изгласавање неповерења дотадашњем председнику Алкалу Самори, на чије место је изабран Мануел Асања док је мандат за састављање владе додељен Сантјагу Касаресу Кироги.²⁵ М. Асања је амнестирао све политичке затворенике, поново покренуо аграрну реформу, а такође је обновио и аутономију Каталоније.²⁶ Међутим, све ово није спречило даљу ескалацију насиља на улицама.

Одмах после избора почеле су припреме за контрареволуцију. Заверу су организовали официри из Шпанске војне уније,²⁷ којима су се прикључили

²⁰ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *н.д.*, стр 218.

²¹ Исто, стр 219.

²² Исто.

²³ S. Pešić, *n.d.*, str 51.

²⁴ Исто.

²⁵ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *н.д.*, стр 220.

²⁶ N. Samardžić, *n.d.*, str 466.

²⁷ Union Militar Espanola, основан је 1933. године у официрским редовима.

монархисти и фалангисти.²⁸ Вељко Влаховић наводи следеће групе које су подигле и организовале устанак: Народна акција, Шпанска акција, CEDA, Традиционалистичка заједница, Шпанска обнова и Фаланга.²⁹ Било је предвиђено да на челу побуне буде генерал Санхурхо који је боравио у Португалу.³⁰ Намере завереника нису била тајна за владу, тако да је председник Асања настојао да смени генерале који су били против републике.³¹ Влада је прекомандовала неке од генерала који су били умешани у заверу тако је Мануала Годета упутила на Балеарска острва, а Франсиска Франка на Канарска острва.³² Међутим, тиме није решен проблем завере, чије средиште је премештено у Навару где је генерал Емило Мола, припремао побуну гарнизона.³³ Каралисти и фалангисти су се придружили побуни и подржали официре. Фалангисти су јула месеца у Мадриду убили Хосе Кастиља, полицијског официра, симпатизера социјалиста.³⁴ Његови пријатељи су у знак освете покушали исте ноћи да убију Хила Роблеса, али како он није био у Мадриду, потражили су Калва Сотела, врло активног и бучног говорника деснице, кога су убили.³⁵ Двоструко убиство у Мадриду било је повод за покретање завере. Побуна у Мелиљи 17. јула брзо се проширила на целу Шпанију, шпански део Марока и острва.³⁶ Упоришта владе остали су велики градови Мадрид, Барселона, Валенсија и Билбао.³⁷ Генерал Франсиско Франко је напустио Канарска острва на која је био протеран и тајно се пребацио у Мароко, да би предводио афричку војску.³⁸ Ипак, није се могао ослонити на морнарицу и авијацију која је подржавала републику. Заверници су од почетка настојали да потраже подршку у Италији и Немачкој у чему су и успели, тако да су до краја јула италијански бомбардери и немачки транспортери стигли у Мароко.³⁹ Чим је прешао Гиблатарски мореуз са својим трупима, Ф. Франко се повезао са

²⁸ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *н.д.*, стр 221.

²⁹ Veljko Vlahović, *Španski građanski rat*, Sabrani radovi I, Beograd 1981, str 7.

³⁰ N. Samardžić, *н.д.*, str 468.

³¹ Исто.

³² Исто, str 468.

³³ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *н.д.*, стр 222.

³⁴ Исто.

³⁵ Калво Сотело је био монархиста, припадао је екстремној десници и отворено је позивао официре да изврше пуч.

³⁶ S. Pešić, *н.д.*, str 54.

³⁷ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, *н.д.*, стр 223.

³⁸ Исто.

³⁹ N. Samardžić, *н.д.*, str 472.

побуњеним гранизонима у Кадису и Севиљи, а затим је марширајући према Естремадуру и долином реке Тихо стигао до предграђа Мадрида.⁴⁰ Републиканци су успели да зауставе напредовање побуњеника северно од Мадрида. Влада је изгубила контролу над догађајима, коју су преузели локални комитети наоружаних радника.⁴¹ Пошто су снаге биле поприлично изједначене, ниједна страна није могла да рачуна да постигне брзу победу, па су се обе трудиле да добију међународну подршку.

Демократске силе, Француска и Велика Британија нису желеле да се умешају плашећи се да се сукоб не прошири на остатак Европе, па су преко Друштва народа предложиле изолацију сукоба помоћу Неинтервенистичког комитета.⁴² Међутим, Италија и Немачка нису желеле да подрже изолацију, напротив, чим су им побуњеници затражили помоћ одмах су им послали и наоружање и трупе. Италија је послала дивизије своје фашистичке милиције, а Немачка легију Кондор, састављену од најелитнијих јединица ратног ваздухопловства Трећег рајха.⁴³ Република се окренула потом Совјетском Савезу који од 1937. године почео да шаље оружје и војне саветнике у замену за златне резерве.

С друге страна, светска јавност је помно пратила догађаје у Шпанији. Антифашистичко јавно мњење широм света стало је на страну републиканаца, отпочело је организовање слања материјалне помоћи као и добровољачких одреда у Шпанију. У Паризу је организован Мађународни санитетски центар под руководством Пјера Рукеа (Pierre Rucquae), који је прикупљао санитетску опрему и лекове и организовао слање лекара и медицинског особља.⁴⁴ У Марсељу је организована посебна поморска компанија са циљем да обезбеди превоз материјала и људи у Шпанију.⁴⁵ Крајем августа почели су пристизати добровољци најпре из најближих земља, Француске и Белгије, а потом и из других европских земља. Од добровољавца су формиране интераниционалне бригаде, бригадисти су

⁴⁰ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, исто.

⁴¹ N. Samardžić, *n.d.*, str 475.

⁴² Задатак комитета био је да спречи слање помоћи у виду оружја или трупа обема зараћеним странама.

⁴³ Ф. Б. Алварес, Х. Х. Пећароман, исто.

⁴⁴ S. Pešić, *n.d.*, str 77.

⁴⁵ *Španija 1936 – 1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom građanskom ratu*, I, Београд 1971, str 141.

били припадници различитих нација, занимања и различитих вероисповести.⁴⁶ Одлуку о формирању јединица од међународних бораца, интернационалних бригада у Шпанији, донео је извршни комитет Коминтерне крајем септембра 1936, док су прве бригаде формиране новембра 1936. године.⁴⁷ С. Пешић наводи да су добровољци долазили из 53 земље, да су најбројнији били Французи, затим Пољаци, Немци, Италијани, Енглези, Југословени, Американци, Мађари и да су били распоређени углавном у шест интернационалних бригада: XI немачку, XII италијанску, XIII пољску, XIV француску, XV енглеско–америчку, CXXIX словенско–балканску.⁴⁸ Састав ових бригада није био хомоген, а и стално се мењао у току рата што је било изазвано објективним и субјективним разлозима. Велики број добровољаца је изгубио живот у рату, на њихово место су пак долазили нови тек пристигли, а такође су и шпански војници прихваћени у састав интернационалних бригада.⁴⁹ Велики број добровољаца који је стално пристизао довео је до потребе за формирањем базе за њихово прихватање и организовање. Тако је 11. октобра 1936. године формирана база у Албасети, која је имала задатак да организује снабдевање бораца на фронту, организује бројне службе као што су санитетска служба, кадровска служба, обука за новопридошле добровољце, школе за официре и друге кадрове, информацијску службу, пошту и цензуру, транспорт и службу сигурности.⁵⁰ Формирање бригада и долазак добровољаца имало је велики морално-политички значај за републиканску војску и неоспорно је одиграо значајну улогу у одбрани Мадрида.

Европска јавност је пратила забринуто догађаје у Шпанији. Југословенска влада је изјавила неутралност и забранила сваку активност у односу на Шпански грађански рат.⁵¹ С. Пешић бележи да је на сваком пасошу који се издавао у том периоду писало да не важи за Шпанију, у жељи да се спречи свака агитација и покушај одласка добровољаца у рат, као и то да је влада настојала да у сарадњи са полицијом и владама других земаља допринесе хватању добровољаца и њиховом

⁴⁶ S. Pešić, *n.d.*, str 78.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto, str 79.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto, str 80.

⁵¹ Наредбом од 13. августа 1936. године југословенска влада је забранила сваку активност везану за грађански рат у Шпанији, а у пролеће наредне године доноси одлуку о губитку држављанства за учеснике Шпанског грађанског рата.

кажњавању од једног месеца до године дана затвора.⁵² Осим тога у штампи су свакодневно излазиле вести о дешавањима у Шпанији.⁵³ Нарочито се у студентским мензама врло темељно пратило и жучно расправљало о догађајима у Шпанији.⁵⁴ Иако је влада настојала да спречи одлазак у Шпанију, она није успела у томе. Добровољци су преко својих веза одлазили у Француску одакле су даље пребацивани за Шпанију. КПЈ је од почетка пратила догађаје и подржавала акције скупљања помоћи републиканској влади као и организовање пребацивања добровољаца.⁵⁵ „Одушевљење за одлазак у Шпанију било је јако велико, међутим технички и донекле материјални услови и могућности биле су јако мале. У то време много је популарисана борба шпанског народа од стране КПЈ, тако да је велики број симпатизера и чланова партије желео да се придружи борби шпанског народа.”⁵⁶

Међу њима је био и Благоје Нешковић који је упркос противљењу своје мајке Госпаве, одлучио да оде у Шпанију.⁵⁷ Он се преко Милована Ђиласа, повезао са Лабудом Кусовцем у Паризу који је у име ЦК КПЈ био задужен за слање добровољаца.⁵⁸ То је била судбина и осталих шпанских добровољаца, а више података о везама у Паризу и процесу повезивања оставио је Гојко Николиш у својим сећањима: „Мој пратилац ме уведе мимо реда и ја сједох пред друга Роберта⁵⁹, задуженог за пребацивање Југословена у Шпанију. Друг Роберт – повјереник Партије. Осјетих блаженство што сједим са лицем у лице с представником Партије, мирно, удобно и легално, оvdје на тлу народно – фронтвске Француске. Сједам пред њега да ме испита, мене скојевца и члана од прошле године, учесника студентских демонстрација, писца и разносача летака, сакупљача хране за грађевинске раднике у штрајку итд. Сједам да ме још једном провјери и утврди ко сам и зашто желим у Шпанију и нисам ли агент, јер ме он не зна и не може знати оно што ја знам о себи и он није ни дућан да зна о мени оно што ја знам, а времена су таква да је тешко распознати ко је ко, агенти се убацују

⁵² S. Pešić, *n.d.*, str 103.

⁵³ V. Vlahović, *n.d.*, str 212.

⁵⁴ Г. Николиш, *н.д.*, стр 221.

⁵⁵ S. Pešić, *n.d.*, str 103.

⁵⁶ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Чедо Капора.

⁵⁷ В. Глишић, *н.д.*, стр 14.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Лабуд Кусовац, тада члан актива ЦК КПЈ у Паризу.

у Шпанију са свих страна па чак и тамо, на фронту, својим храбрим држањем прикривају опаке намјере: све то знам и зато ми је драго што и мене проверавају и што су будни, будни онако по нашем партијском и што их није омекшала ова француска слобода, бескрајно ми је драго што тако свјесно послује наша партијска власт, наша власт и радо се предајем тој нашој власти, јер је моја[...]⁶⁰

Благоје Нешковић је јула 1937. године дошао у Шпанију као борац.⁶¹ Првих месец дана боравио је у центру за обуку и учествовао активно у борбама.⁶² Када се сазнало да је лекар, премештен је на рад у Централну касарну интербригадиста у Албасети.⁶³ О приликама о Албасети Гојко Николиш је забележио у својим сећањима: „Сједиште главног штаба интернационалних бригада – Албацете – могло се, уз помоћ маште романтичара, замислити као неки Шпански алкатраз на хридици, или, у најмању руку, као градић из којег су исељени његови старосједиоци и гдје је заведен нови ред, ред штапске строности, гдје се све креће и збива по некаквом утврђеном плану[...]

У ствари, Албацета ми се већ на првом кораку представила онаквом каква јесте: сива, очајно сива паланка. И само стицај ратних околности, како то често бива у ратовима, могао је учинити да овај, дотад непознат и непривлачан градић избије на чело у списку географских имена које су у то вријеме помињана у Шпанији и у свијету. Од његовог провобитног изгледа остале су разумје се, прашњаве улице и куће неугледне архитектуре. Специфичну ратну новост представљали су транспаренти и бучни микрофони по улицама, склоништа у парковима и свјетина која се цјелог дана до касно у ноћ тискала по замраченим улицама и кафанама: свијет домаћи, шпански, и свјет интернационални, разних народности, наразличитијих професија и функција, људи који су својом несебичношћу стварали и проносили славу интернационалних бригада и они други, случајни сапутници и комбинатори који су, како ће тек касније сазнати,

⁶⁰ Г. Николиш, *н.д.*, стр 142.

⁶¹ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О раду у неким санитарским установама у Интернационалним бригаама у републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 1.

⁶² В. Глишић наводи на основу разговара који је водио са Б. Нешковићем да је у почетку из ручног бацача гађао противничке авионе и да је једном приликом из борбе изнео рањеног бугарског добровољца, (В. Глишић, *н.д.*, стр 14.)

⁶³ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К- 8, О раду у неким санитарским установама у Интернационалним бригаама у републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 1.

попут лишаја на храсту, од те славе живјети за свој рачун. Незнано мени у томе тренутку, улицама Албацете су се мотали и 'енђуфадоси' – полусвјет који се на све начине грчевито држао позадине, бавећи се којекаквим пословима и 'поверљивим задацима' само да би избјегао фронт и невоље правог рата.⁶⁴

У касарни је Благоје Нешковић радио као шеф амбуланте са још 3-4 болничара, на указивању прве помоћи и постављању дијагноза.⁶⁵ Санитетска служба у Шпанији формирана је октобра 1936. године од лекара и медицинског особља које је дошло преко Француске.⁶⁶ Јануара исте године у Паризу је формирана Међународна санитарска централа, која је прихватала лекаре антифашисте из Француске и других земаља и упутила их у Шпанију.⁶⁷ Број лекара и медицинског особља се знатно повећао у односу на почетних шест лекара у тренутку формирања санитарске службе. Служба је временом постала више разграната и попримила своју организацијску структуру.⁶⁸ Тако је постојала санитарска служба чете (које се налазила најчешће у близини прве или друге линије ровова и била је састављена од 1 лекарског помоћника, 4–5 болничара и 4–5 носиоца рањеника), санитарска служба батаљона (на удаљености од 300 до 1000 метара од маневарских дејства) и имала је 1 лекара, 2 лекарска помоћника, 4–5 болничара, 4–5 носиоца рањеника и 1 шофера, санитарска служба бригаде (најчешће 5–6км од линије фронта), која је располагала са 2–3 лекара, 3–4 лекарска помоћника, 6–8 болничара, 6–8 носилаца рањеника и 6–9 шофера.⁶⁹ Важно је напоменути да у ратним приликама, често није било идеалих услова и није могло да функционише све како је замишљено, па су надлежства била измешана. На челу санитета се налазио начелник санитарске службе интербригада. На овој позицији је најдуже остао др Оскар Телга из Бугарске, који је од фебруара 1937. године преузео ту функцију и остао на њој до повлачења интербригада.⁷⁰ Са развојем санитарске службе и у услед великог броја рањеника, јавила се потреба за оснивањем болница.

⁶⁴ Наведено према: Г. Николиш, *н.д.*, стр 150.

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ *Španija 1936 – 1939*, str 498.

⁶⁷ Упредо са тим централа је орагнизовала и прикупање санитарског материјала и лекова ради упућивања у Шпанију.

⁶⁸ *Španija 1936 – 1939*, str 498.

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Исто, str 494.

Крајем новембра 1936. године почела је изградња болнице у Мурсији, која је убрзо прорадила и заједно са још четири болнице изграђене у околини представљала је јак болнички центар.⁷¹ Крајем исте године оформљена је и болница у Беникасиму која је била организована у преко 20 зграда и кроз коју је прошло много рањеника и болесника.⁷² Такође је и Денија, купалишно место јужно од Валесније, било позната као реконвалесцентни центар док је болница у Понтонесу, била намењена лечењу кожних и венеричних болести.⁷³ Управник болнице у Понтонесу био је југословенски лекар, Гојко Николиш.⁷⁴ Ово су биле најпознатије болнице, али нису били и једине већ су постојале и оне мање важне које су збрињавала рањенике свих профила.

Важну улогу у спасавању живота повређених одиграле су покретне хирушке екипе у моторним возилима оспособљеним за извођење хитних интервенција, које су брзо долазиле до рањеника на самом фронту. У хируршку екипу су улазила 2 лекара хирурга, 3 лекара асистента, 2 сестре инструментарке, 2 хируршке сестре 2 анестетичарке, 1 рендгенолог или рендгентехничар, 10 болничара, 19 носилаца рањеника и помоћно особље.⁷⁵ Ове екипе су захваљујући брзим интервенцијама, спасле доста рањеника, којима је требало да се укаже хитна медицинска помоћ.

Интербригаде су имале и једну централну медицинску комисију са седиштем у Албасети у којој су класификовани интербригадисти који су долазили као добровољци. На челу те комисије јануара 1938. године постављен је Благоје Нешковић који у својим сећањима описује овај период:⁷⁶ „Јануара 1938. године шеф санитета Интербригада Др. Телге саопштио ми је одлуку да пређем на рад у Централну медицинску комисију Интербригада, са седиштем у Албасети и објаснио ми је моје задатке као претседника те комисије. Сем мене у комисији се налазио још само један политички комесар базе Интербригада који је са мном, као

⁷¹ Isto, str 510.

⁷² Isto, str 511.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Г. Николиш, *н.д.*, стр 250.

⁷⁵ *Španija 1936 – 1939*, str 504.

⁷⁶ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О раду у неким санитетским установама у Интернационалним бригадама у републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 2.

претседиком, доносио одлуке.⁷⁷ Комисија је имала велику медицинску и политичку одговорност и била је једина и врхована комисија Интербригада. На њу су упућивани добровољци слати од стране других комисија или болница, по сопственој жељи или у договору са лекарима.⁷⁸ „Побуде су биле врло различите те је одговорност Комисије била врло велика, како медицинска тако и политичка. С једне стране било је оправданих захтева бораца – инвалида или оболелих да траже одлуку Комисије, јер нису били задовољни са третманом лекара кроз чије су руке пролазили, јер је било, истина врло ретко и лекара који нису били пријатељи интербригадиста и републиканаца, због чега су болесници и рањеници патили. У тим случајевима комисија је требало да утврди правилности дијагноза и терапија и да да оцене способности.”⁷⁹ Такође, је имала задатак да на основу медицинских чињеница међу онима који су ту долазили препозна праве болеснике и оне који су желели да се на тај начин ослободе војних обавеза из различитих побуда.⁸⁰ Из тих разлога класификовала је интербригадисте у следеће медицинске категорије: 1) неспособан за фронт, 2) способан само за позадинску службу, 3) ослобађа се од службе у војсци, 4) упућује се ван граница Шпаније као неспособан или на лечење (у своју земљу, у Француску или у коју другу земљу), 5) враћа се у своју јединицу на фронт, 6) упућује се на даље лечење, 7) упућује се на даље прегледе због непотпуне медицинске документације с којом је упућен на Комисију.⁸¹ Благоје Нешковић је био главни задужен на овом послу на месту председника Интербригада и заједно је са једним политичким комесаром базе доносио све главне одлуке.

О свом боравку у Шпанији он пише у писму породици од 19. децембра 1937. године у коме каже: „Живи се нормално, овде где сам ја-дакле онако како ви тамо не живите, али како би требали: и поред рата, и то врло озбиљног рата, народ има пуну слободу, врло широку демократију, коју доследно спроводи влада

⁷⁷ Исто, стр 1.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Пред комисију су често, како наводи Благоје Нешковић, долазили симуланци, било деморалисани током рата или непријатељски настројени према рату желећи на тај начин да се ослободе службе у Интербригадама. (Исто)

⁸¹ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К- 8, О раду у неким санитетским установама у Интернационалним бригаама у републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 3.

народног фронта. Та влада има пуно поверење народа; зашли смо дубоко у другу годину рата против две фашистичке империјалистичке земље; треба издржати прво то, што свакако није мала ствар: поред тога и у исто време та влада спроводи најшире реформе, уништава заostatке феудализма и фашизма, подиже високо привреду и културу народа. О ратним условима се мало говори, зато што стоје још много задаци, који треба да се изврше.”⁸² Писмо одаје његову чврсту веру у победу републиканске војске и скори завршетак рата. У наставку писма он закључује: „Јасно је и то је факат, да већ давно фашисти не напредују ни корака, да се пад Турела очекује сваког часа, да је авијација фашистичка потпуно паралисана, да су наши ових дана оборили 9 фашистичких авиона у једној ваздушној борби, што овде није реткост већ је такав исход у корист републиканаца редовна појава. Све то скупа као и активна симпатија свих поштених људи целог света, најбоља је гаранција да ова земља неће бити колонија разбојника фашиста – империјалиста, и да ће се њиховим сломом овде ослободити остали свет тих крвопија.”⁸³

На функцији председника Централне медицинске комисије остао је три месеца, а затим је на сопствени захтев и захтев бораца из батаљона „Ђура Ђаковић“ постављен за лекара овог батаљона.⁸⁴ Батаљон се налазио у оквиру 129. бригаде микста. Бригада је формирана фебруара 1938. године, као нова чехословачко – југословенска интернационална бригада. На челу је постављен за команданта Ватислав Комар, а незванично су је звали бригадом Димитров.⁸⁵ У састав бригаде ушли су батаљони „Димитров“, „Ђура Ђаковић“ и „Масарик“, противтенковска батерија састављена од Југословена, чета минобацача и један ескадрон коњице. За бригаду је био специфичан велики број Шпанаца који су били различитих политичких убеђења; синдикалисти, УЕТ и анархосиндикалисти CNT, затим социјалисти, републиканци, присталице POUM (троцкисти), један део комуниста и један део припадника каталонске уједињене социјалистичке

⁸² ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 2, Писмо породици из Шпаније 19. 12. 1937, стр 2.

⁸³ Исто, стр 3.

⁸⁴ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О раду у неким санитетским установама у Интернационалним бригадама у републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 3.

⁸⁵ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Формирање 129. бригаде Микста и њене борбе, стр 6.

омладине.⁸⁶ Бригада је у току 1938. године учествовала у биткама на арагонско–левантском фронту, које су трајале од марта до октобра.⁸⁷ За то време била је у централној зони и повлачила се према Валенсији. Ту је остала све до одлуке републиканске владе о повлачењу интернационалних јединица са фронта.

У бригади се одвијао културни и политички рад, у виду идеолошких предавања које су држали комесари по утврђеном плану преко разних беседа и читања штампе. Бригада је имала и свој лист „Димитров“. Био је организован просветни рад у смислу описмењавања неписмених као и рад културних и просветних екипа, а био је организован и санитет. О организацији санитета у бригади Благоје Нешковић наводи следеће податке: „Постојао је бригадни санитет, чији је шеф био др Таленберг са око још 20 помоћника и амбулатним колима.“⁸⁸ Сваки батаљон је имао свој пункт, у коме је био лекар са три болничара и амбулатним колима. На месту лекара у батаљону „Ђура Ђаковића“ је био Б. Нешковић, у батаљону „Димитров“ Влада Поповић, а у батаљону „Масарик“ др Кофлер.⁸⁹ Чете и водови су имали такође 2 до 4 болничара са носилима. Било је предвиђено да чете допремају рањенике до батаљонског пункта који би им затим указивао прву помоћ и одлучивао да ли ће повређеног послати у бригадни пункт који би даље одлучивао о евентуалном слању у дивизијски пункт.⁹⁰ Ипак оваква организација била је могућа само у рововским борбама што је у бригади само једном приликом био случај. Бригада је пребацивана на најактивније фронтове и због тога санитет није успевао да функционише на замишљени начин. Сам шеф санитета др Таленберг био је заробљен у току борби, док су поједини болничари изгинули, па су често и сами борци извлачили рањенике, а неретко је и батаљонски лекар носио повређене на леђима ако није било никог другог у близини.⁹¹ Благоје Нешковић је успео да уђе у штаб батаљона

⁸⁶ Исто.

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О раду у неким санитетским установама у Интернационалним бригадама у републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 6.

⁹⁰ Исто.

⁹¹ Исто.

Ђура Ђаковић као партијски секретар, док је командант био Иво Владић, а комесар Марко Орешковић.⁹²

Благоје Нешковић је у току борби био повређен на фронту код Теруела маја 1938. године.⁹³ Према његовим речима тада је из болнице Аликанте пребачен у Денију, једину болницу Интербригада у Мадридској зони.⁹⁴ Након оздрављења, представник Интербригада у Валенсији, поставио га је за директора болнице Денија што и он наводи у својим сећањима: „После моје повреде маја 1938. године на фронту Теруела, из болнице Аликанте пребачен сам у Денију, једину болницу Интербригада у Мадридској зони, у којој је директор био пољак Др А. Хауптамна /сада Мезић у Београду/. По мом оздрављењу поставио ме је за директора болнице Денија, где сам остао све до евакуације болнице Денија у Барселону.“⁹⁵

Болница у Денију је била смештена у четири виле, у којој је свака имала свог лекара и одређени број болничара и имала је између 600 и 700 болесничких постеља.⁹⁶ Ту су примани махом већ оперисани рањеници или они којима је била потребна рехабилитација или опоравак од исцрпљености.⁹⁷ Само место било је познато као купалиште са очуваном природом па је због тога погодновало највише оваквим пацијентима. У болници се радила рендгенска дијагностика, затим превијања, стављање гипсова и хируршке интервенције. Осим тога имала је и добро уређену лабораторију.⁹⁸ У оквиру болнице одржавали су се курсеви за оспособљавање нижег и средњег медицинског особља.⁹⁹ Због специфичних ратних услова у којима се налазила и чињенице да је била често мета бомбардовања имала је организовано изношење непокретних и слабо покретних болесника. Свака зграда имала је свог лекара, а у целокупној болници радило је

⁹² Lazar Udovički, *Španija moje mladosti*, Beograd 1997, str 112.

⁹³ В. Глишић, *н.д.*, стр 15.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О раду у неким санитетским установама у Интернационалним бригаама у републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 4.

⁹⁶ *Španija 1936 – 1939*, str 51.

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ Болничари и болничарке су углавном били шпанске националности (иако је било међу њима и добровољаца из бригада), приучени за рад на тим позицијама.

непрестано око 5 или 6 лекара разних националности.¹⁰⁰ Од југословенских лекара поред Благоја Нешковића у болници су радили др Добрила Мезић – Илјак која је руководила дечијим домом и држала курсеве за медицинско особље и др Александар Мезић.¹⁰¹ На функцији директора у Денију Благоје Нешковић је остао све до евакуације болнице у Барселону јанура 1938. године.¹⁰²

У Шпанију је крајем 1937. године стигла и Нада Димитријевић, прва супруга Благоја Нешковића. Нада Димитријевић рођена је 1907. године у Босанском Шамцу, а гимназију је завршила у Сарајеву. Медицину је студирала у Бечу, Загребу и Београду где је завршила 1934. године.¹⁰³ У Шпанију је отишла крајем 1937. године преко партијских канала. По доласку била је распоређена у болници базе Албасете у којој је радила као лекар све до повлачења Интернационалних бригада из Мадридске зоне у Каталонији крајем марта и почетком априла 1938. године. У Каталонији је радила у болницама Интернационалних бригада у Вику и Сарагоу.¹⁰⁴

Одлука о повлачењу интербригадиста је уследила пошто су шпанска влада и комунистичка партија Шпаније оцениле да би Република победила ако би ратовале само шпанске снаге. Због тога је предложила Друштву народа да се повуку сви странци из Шпаније са обе стране. На основу ове одлуке 8. октобра 1938. године упућено је наређење 129. бригади да издвоји све интербригадисте (њих 350 по прорачуну од којих 128 Југословена).¹⁰⁵ После издвајања Југословени су формирали своју јединицу од две чете.¹⁰⁶ Влада је овим потезом хтела да докаже, са једне стране да се република бори за националне интересе и независност, а с друге стране да изврши притисак на Комитет за немешање и

¹⁰⁰ *Španija 1936 – 1939*, str 51.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О раду у неким санитетским установама у Интернационалним бригадама у републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 4.

¹⁰³ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 2, Кратка биографија др Наде Димитријевић – Нешковић, стр 1.

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ Овде је био и изванредан број артиљераца који су се нашли у Централној зони у оквиру батерија Радић и Карло Липкнехт.

¹⁰⁶ Командир прве чете био је капетан Гошњак Иван, комесар Макс Баће, командир првог вода Манола Срећко, другог – Ковачевић Мирко. Командир друге чете био је капетан Домани Роберт, комесар Драпшин Петар, а водник првог вода Вајс Стефан, другог Милосављевић Михајло.

Друштво народа како би затражили повлачење италијанских и немачких трупа.¹⁰⁷ Неповољна ситуација на фронтима изазвала је незадовољство међу борцима о чему сведоче и сећања Гојка Николиша: „Под врелим утиском страдања и погибија, гњевни и разочарани, борци нису могли да се суздрже од сумњичења: нису у питању само неспособњаци, него и свјесне штеточине, петоклонаши, троцкисти, агенти међународног фашизма. Цјелог рата у Шпанији био сам свједок таквих и сличих разговора, али је заједничка карактеристика њихова била баш то што су се оптужбе односиле скоро искључиво на нижи старјешински кадар, до команданта батаљона закључно. Борци не само да нису имали прилике да освједоче понашање виших старјешина – о чијој лабавости, алкавости, суревњивости и сујети се такође имало шта рећи и посве сигурно и расправљало на вишим командним инстанцијама – него су, подсвјесно, жељели да у себи сачувају вјеру у високе старјешине.“¹⁰⁸ Гојко Николиш у својим сећањима описује ситуацију у шпанском грађанском рату, која никако није била једноставна већ напротив обојена сукобима различитих врста. У Шпанију се није само пренео сукоб између комунизма и фашизма, већ и међусобни сукоби између самих комуниста и различитих фракција. Недостатак извора нам онемогућава да у потпуности одредимо у којој мери су се сукоби унутар Коминтерне пренели на фронт шпанског грађанског рата, али је сасвим извесно да је Коминтерна будним оком пратила догађаје у Шпанији и пренела атмосферу која је у њој владала. Отуда се паралелно са сукобима са фашистима водила и међусобна борба између различитих фракција, борба за доказивање и напредак у каријери, елиминисање непожељних кадрова.

С. Пешић наводи да је влада Хуана Негрина покушала у другој половини 1938. године да поведе преговоре са Франсиском Франком.¹⁰⁹ Том приликом иступила је са захтевом за повлачењем свих страних трупа, општој амнестији и расписивању избора на којима би се одлучило о друштвено – политичком уређењу земље. У складу са овим разговором, донета је и одлука о коначном повлачењу свих добровољаца из Шпаније октобра 1938. године. Најпре су повучене 35. и 45. дивизија у чијем саставу су биле 11, 12, 13, 14 и 15

¹⁰⁷ S. Pešić, *n.d.*, str 144.

¹⁰⁸ Наведено према: Г. Николиш, *n.d.*, стр 164.

¹⁰⁹ S. Pešić, *n.d.*, str 144.

интернационална бригада, а након њих и 129 интернационална бригада, док је база ликвидирана приликом прелаза у Каталонију.¹¹⁰ Разоружавање интербригадиста је било под контролом Међународне војне комисије Савета Лиге народа. Извори сведоче да је приликом разоружавања становништво поздрављањем испратило интербригадисте и да је био приређен свечани опроштај у Барселонији и Валенсији. Након тога добровољци се се вратили својим кућама. Међу онима који су се први вратили било је Француза, Енглеза, Канађана, Белгијанаца, Швајцараца и Скандинавца.¹¹¹ Други део добровољаца није могао да се врати директно у своју земљу, било због превеликог утицаја фашизма у њима, или су владе тих земаља осудиле њихово учешће у Шпанском грађанском рату. Таква ситуација је на пример била у Немачкој, Италији, Португалији, Мађарској, Бугарској, Пољској, Румунији, Аустрији, Чешкој, али и у Југославији јер су одлуком владе Краљевине Југославије још од почетка 1937. године лица која су учествовала у Шпанском грађанском рату изгубила држављанство.¹¹² Један део бораца пристала је да прими мексичка влада, али је због ратних услова пребацивање бораца за Мексико било врло отежано, док се један део рањеника и инвалида пребацио у Совјетски Савез.¹¹³

После одлуке о повлачењу интербригадиста ситуација у Шпанији се погоршала за републиканску владу. Уз помоћ немачких и италијанских трупа Ф. Франко је извршио офанзиву на Каталонију. Притиснутна од стране фашиста и свесна да губи преостала подручија Влада републике је одлучила да поново позове интербригадисте у помоћ.¹¹⁴ Део интербригадиста који се још увек није вратио својим кућама већ је чекао у Каталонији на повратак, одмах се одазвао позиву.¹¹⁵ Њихов задатак је био да штите одступницу. Међу њима је био и велики број југословенских добровољаца. Како наводи С. Белић они су упутили молбу шпанској влади да их поново прими у своје трупе што је и прихваћено 24. јануара

¹¹⁰ Isto, str 145.

¹¹¹ С. Пешић наводи да ни борци из ових земаља нису били радо прихваћени у својим државама и да се на њихов рад у Шпанији гледало са подозрењем и да нису могли чак добити ни запослење у појединим земљама. (Isto)

¹¹² S. Pešić, *n.d.*, str 146.

¹¹³ С. Пешић наводи да Совјетски савез због тактичких разлога није хтео да да слободне визе за шпанске борце и да је због тога пребацивање било врло отежано. (Isto)

¹¹⁴ Супротно очекивањима владе, немачке и италијанске трупе нису биле повучене, тако да је однос снага постао неравноправан. (Isto)

¹¹⁵ S. Pešić, *n.d.*, str 147.

1939. године када су упућени на фронт.¹¹⁶ Од интернационалних бораца формирана је 35. дивизија у коју су ушле четири бригаде: Талман, Гарибалди, Домбровски и Димитров.¹¹⁷ Југословенски добровољци су ушли у састав бригаде Димитров у батаљон „Ђура Ђаковић“.¹¹⁸ Командир бригаде био је Чех, Шустер, а његов заменик Иван Гошњак, док је начелник штаба бригаде био Иван Рукавина.¹¹⁹ Командант батаљона „Ђура Ђаковић“ био је Коста Нађ, а комесар Слободан Митров Данко, док је секретар био Владимир Поповић. С Пешић наводи да је разлика у организацији била првенствено у томе што интербригадисти нису били више укључени у КП Шпаније као само један њен део, већ су сада формирали сопствену организацију коју су повезали са КП Шпаније.¹²⁰

Због већег броја официрског кадра, формирана је посебна јединица у којој су били само официри на челу са Лудвигом Реном.¹²¹ Јединице су имале задатак да заштите одступницу и задржавају напредовање фашиста до евакуације рањеника, деце и жена према француској граници.¹²² Бригаде су кренуле ка Барселони, али су се у њој већ налазиле Франкове јединице, тако да су морале да се повлаче.¹²³ Том приликом неке јединице не знајући тачан распоред Франкових трупа упадале су у подручија где су се већ стационарале фашистичке трупе и због тога су трпеле велике губике.¹²⁴ Ипак, успеле су да заштите одступницу приликом евакуације око 600 000 избеглица из Шпаније. Батаљон „Ђура Ђаковић“ у коме су били југословенски добровољци се најпре налазио између Героне и мора, а затим на реци Флувије да би потом продужио до градића Порт Бу.¹²⁵ Интербригадисти су тешко наоружање бацили у море, а остало предали француским властима на граници. Југословенски интербригадисти су заједно са осталима прешли француску границу оставивши оружје.

¹¹⁶ *Španija 1936 – 1939*, str 283.

¹¹⁷ S. Pešić, *n.d.*, str 148.

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ S. Pešić, *n.d.*, str 148.

¹²¹ Isto.

¹²² *Španija 1936 - 1939..III*, str 533 – 537.

¹²³ S. Pešić, *n.d.*, str 148.

¹²⁴ Isto.

¹²⁵ Остале бригаде 35. дивизије, међу којима је било и југословенских јединица повукле су се од Фигераса према Ла Хункеру. (*Španija 1936-1939 ..I*, str 185.)

Најпре је пробијен северни каталонски фронт фебруара 1939. године, а трупе за одбрану Републике су се сконцентрисале у централном делу око Мадрида да би организовале отпор.¹²⁶ Међутим, није постојало јединство у ставовима владе. Војна хунта на челу са пуковником Касадом повела је преговоре са Ф. Франком мимо председника владе. Настали су сукоби између официра спремних на предају и оних верни влади. Ф. Франко је додатно искористио ову ситуацију да са својим јединицама уђе у Мадрид и успостави диктатуру.¹²⁷

Пошто су оставили оружје на француској граници, добровољци из Шпаније су кренули ка логорима који су били предвиђени за њихов смештај. Извори описују како су дисциплиновано пролазили кроз свако место „што је изазивало респект код локалног становништва.“¹²⁸ Све то време били су праћени од стране француских војника и били будно надгледани од власти пошто су доживљани као потенцијална претња с обзиром да су долазили са ратног подручја и махом били посматрани као „црвени“: „Далдјеова Француска дочекала је борце за мир и демократију жандармима, сабљама колонијалне коњице и логорима. Они су на то одговорили дисциплином, војничким кораком кроз свако насељено место, не прихватајући ничију команду осим својих старешина, што је изазвало респект код француских власти, а аплаузе одушевљења код становништва кроз чија су места пролазили.“¹²⁹ Након три дана марширања стигли су исцрпљени до пешчаних плажа Сен Сипријена и Аржелеса.¹³⁰ То су били импровизовани логори на обали Средоземног мора у близини истоимених села, са три стране оивичени бодљикавом жицом док је четврта представљала морску обалу.¹³¹ Логори су били добро чувани, око њих су се налазиле стражарнице са сенегалским војницима и митраљеска гнезда.¹³² „У почетку до избијања рата да не би било погрешне представе, то нису били концентрациони логори, какви су касније створени, него у ствари војна сабиралишта – војни логори где је врховну команду имала

¹²⁶ S. Pešić, *n.d.*, str 149.

¹²⁷ Исто, str 150.

¹²⁸ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Реферат о учешћу шпанских бораца у НОБ и послератној изградњи поводом 45. годишњице оснивања интернационалних бригада, стр 8.

¹²⁹ Исто.

¹³⁰ Г. Николиш, *n.d.*, стр 355.

¹³¹ Lazar Udovički, *O Španiji i španskim borcima : (članci, intervjui, pisma, govori, izveštaji)*, Beograd 1991, str 89.

¹³² Исто.

армија.“¹³³ Заједно са интербригадистима у логорима је завршило око пола милиона избеглица из Шпаније, које нису желеле да остану у земљи по доласку Ф. Франка на власт.¹³⁴ У логорима се према изворима налазило између седам и осам хиљада интербригадиста (од који и 550 Југословена¹³⁵) и до 200 000 Шпанаца, бораца евакуисаних јединица Народне армије.¹³⁶ Одмах по доласку у логоре извршено је раздвајање од шпанских грађана. Разлог томе је била појава Франкових агитатора који су настојали да их наговоре на повратак у Шпанију.¹³⁷ Пошто су лоше дочекивани од стране логораша често је било немиких сцена по логорима. „Прве провокације почињу са уласком првог камиона са свеже печеним, мирисним хлебом у логоре гладних људи, који већ 4 – 5 дана нису имали ни залогаја хране, осим незнатних остатака понетих још из Шпаније. Нису се мало зачудили француски жандарми, када ниједан борац није хтео да прими непосредно од њих и један комад хлеба. Морали су да признају команду коју су борци сами изабрали и да сваку акцију, свако наређење па и расподелу хране врше искључиво преко наших команди. Није потребно нагласити колико смо се ми Југословени осетили поносним, што је први командант свих интербригадиста у Сен Сипријену био Југословен. Видели смо у томе и једно пуно признање за држање Југословена у Шпанији, а нарочито у последњим борбама приликом евакуације Каталоније.“¹³⁸

Стање у логорима и здравствене прилике биле су у почетку веома лоше, поготово санитарне прилике. Извори сведоче да се врло брзо почела појављивати дизентерија, пошто нису постојали санитарни чворови, а и воде за пиће било је јако мало. Логораша су се на крају организовали да са оскудним материјалом који

¹³³ АЈ, МГ, ф. 516, сећања Димитрија Станисављевића Крке.

¹³⁴ L. Udovički, *n.d.*, str 89.

¹³⁵ Подаци о броју се разликују: С. Пешић наводи 524 Југословена, док се у Реферату о учешћу шпанских бораца у НОБ и послератној изградњи поводом 45. годишњице оснивања интернационалних бригада наводи 450, а Лазар Удовички цифру преко 400 Југословена.

¹³⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Реферат о учешћу шпанских бораца у НОБ и послератној изградњи поводом 45. годишњице оснивања интернационалних бригада, стр 9.

¹³⁷ Gojko Nikoliš, *Španska praskozorja*, Beograd 1986, str 131.

¹³⁸ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Реферат о учешћу шпанских бораца у НОБ и послератној изградњи поводом 45. годишњице оснивања интернационалних бригада, стр 9.

им се нашао на располагању подигну себи настрешнице док су најчешће лежали на голом песку.¹³⁹

Југословенски добровољци су се брзо организовали у овим логорима. У логору Сен Сипријен, организована је партијска организација и изабран Комитет на челу са Ратком Павловићем Ћићком, док је за командира југословенске групе био изабран Кост Нађ, а командир интербригадиста постао је Љубо Илић.¹⁴⁰ Унутар логора отпочето је са политичким и културним радом тако да су се изучавале основне рачунске радње и читале теоријске расправе о савременим темама из лењинизма и марксизма. Том приликом користиле су се књиге које су борци већ имали код себе, или које им је преко канала дотурала француска комунистичка партија.¹⁴¹ Логораши су будно пратили дешавања у свету преко штампе коју су набављали преко истих канала. Посебно су пратили дешавања у Југославији, било из штампе, било преко преписке са родбином и пријатељима у земљи. Контакти са члановима породице преко писама и пошиљака релативно су брзо били успостављени. Писма су стизала преко Париза и Прага, а врло брзо је успостављена и директна веза између пошта у Аржелесу и Београду и Загребу.¹⁴²

Крајњи циљ и жеља интернираних био је што скорији повратак у земљу. Л. Удовички наводи да су логорши из Сен Сипријена одржавали везе и са Аржелес сир Мер, као и са другим логорима и болницама и да су заузели заједнички став да се сви Југословни заједно врате у земљу.¹⁴³ Поред ове могућности отворило се још неколико опција попут одласка у Совјетски Савез, одласка у Мексико или у неку од земаља западних демократија.¹⁴⁴ Повратак у Краљевину Југославију је била свакако могућност за коју су највише били заинтересовани, али ово није било остварљиво онако као су то они желели. Колективни повратак није био могућ пошто је влада претходно забранила повратак Шпанаца и промена овог става је била могућа само уколико би притисак јавног мњења био довољно велики у корист добровољаца. Наду да ће се одлука

¹³⁹ Исто.

¹⁴⁰ L. Udovički, *n.d.*, str 90.

¹⁴¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Реферат о учешћу шпанских бораца у НОБ и послератној изградњи поводом 45. годишњице оснивања интернационалних бригада, стр 9.

¹⁴² G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 159.

¹⁴³ Исто.

¹⁴⁴ Г. Николиш, *Коријен, стабло, наветина*, стр 360.

преиначити пробудио је споразум Цветковић–Мачек пошто је нова влада објавила, у једном моменту, да одобрава повратак шпанских добровољаца, али је убрзо од тога одустала. Напротив, уместо колективног повратка одлучила је да одобри појединачне повратке свих оних који би преходно потписали владином емисару изјаву кајања због учешћа у Шпанском грађанском рату.¹⁴⁵ Велика већина није желела да потпише овакву врсту признања коју је сматрала срамном. Извори наводе да је од 450 бораца само њих 10 потписало ову изјаву и на тај начин се вратило у Југославију.¹⁴⁶ Благоје Нешковић о овоме говори у писму упућеном породици из логора Гирса: „Званична лица нам обећавају стално да ће се моћи вратити у Југославију. И ти ћеш се моћи вратити, скоро сви који су тражили, а ја сам исто тражио у једној колективној молби коју смо упутили Посланству и мин.ун.послова. Међутим, сада видимо да то не иде тако лако; да по тој колективној молби нико није отишао до сада у Југославију већ само неколицина који су давали тзв. покајницу што ја апсолутно не мислим да дам.“¹⁴⁷ Влада је свакако имала подозрење према шпанским борцима будући да је велики део њих отишао преко КПЈ илегално из земље. Други начин одласка кући односио се на појединачне случајеве било преко интервенција породице или акције појединих грађанских политичара код органа власти. Овакве акције дале су успеха у неким случајевима, али су они махом били малобројни.¹⁴⁸ Последња могућност јесте било бекство из логора и илегални улазак у земљу. Ова могућност није била распрострањена пошто се често на бекство гледало као на непромишљену авантуру и није постојало јасно организовано прихватање бегунаца из логора.¹⁴⁹ Томе је доприносила и чињеница да је једина копнена веза између Југославије и Француске водила искључиво преко фашистичке Немачке

¹⁴⁵ Владин посланик у Паризу је отприлике након два месеца дошао да саопшти услове под којим се добровољци могу вратити у земљу.

¹⁴⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Реферат о учешћу шпанских бораца у НОБ и послератној изградњи поводом 45. годишњице оснивања интернационалних бригада, стр 10.

¹⁴⁷ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 2, Писмо из логора Гирс упућено породици – Француска. 10. 08. 1939, стр 1.

¹⁴⁸ Г. Николиш наводи да су се на тај начин вратили у земљу 1939. године, Иван Рукавина, Владо Поповић, Тоша Ишма, Меленко Цвитковић.(Г. Николиш, *Коријен, стабло, наветина*, стр 362.)

¹⁴⁹ Г. Николиш, *Коријен, стабло, наветина*, стр 362.

или Италије, а француска полиција је будно мотрила на интернирце.¹⁵⁰ Због свега тога било је очекивано да без папира, довољно средстава и добро организованих веза бекство неће бити успешно. Наде да ће Комунистичка партија Француске (КПФ) битије утицати на распуштање логора или колективно бекство су се брзо распршиле.¹⁵¹

С друге стране, француске власти су биле заинтересоване да укључе добровољце у радне компаније, које су биле ангажоване на фронту. Добровољци су били вољни да ратују против Адолфа Хитлера, али само ако би се формирале интербригаде под њиховом командом. Одбили су француски предлог да ступе у Легију странаца или да се формирају марширајући батаљони под командом француских официра.¹⁵² Лазар Удовички наводи да је мали број оних који су прихватили да уђу у радне компаније касније због тога зажалио, јер су махом били на ударној линији фронта, често рањавани, погинули или пребачени у немачке концентрационе логоре.¹⁵³ Вршен је притисак на интербригадисте да се прикључе радним компанијама тако што су им уручивани појединачно позиви да приступе истима. Партијска организација је наложила Југословенима који су добили овакве позиве да их игноришу и одлучила да се бојкотом супротстави том чину.¹⁵⁴ Организоване су вишесатне демонстрације 2. априла 1940. године којима су се прикључили Румуни, Бугари, Италијани и Немци. Француске власти су прихватиле разговор са Костом Нађом који је заступао интересе демонстраната који су се након тога разишли.¹⁵⁵ Крајњи исход је био на њиховој страни, пошто су успели да спрече даље присилно слање у радне компаније.

Половином априла 1939. године спроведени су сви интернирци бивше републиканске војске из логора Аржелеса, Сен Сипријена и дугих у нови логор Гирс који се налазио у департману Ниски Пиринеји.¹⁵⁶ Овај нови логор био је боље организован од прошлих, ограничен са два појаса бодљикаве жице правилно

¹⁵⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Реферат о учешћу шпанских бораца у НОБ и послератној изградњи поводом 45. годишњице оснивања интернационалних бригада, стр 13.

¹⁵¹ Исто.

¹⁵² Исто, стр 11.

¹⁵³ L. Udovički, *n.d.*, str 93.

¹⁵⁴ Исто, стр 94.

¹⁵⁵ Француска жандармерија је искористила ово да похапси оне које је сматрала виновницима демонстрација и спроведе их у затвор.

¹⁵⁶ Г. Николиш, *Коријен, стабло, наветина*, стр 366.

распоређеним баракама и „острвима“ која су такође била испреграђивана жицама.¹⁵⁷ Нови услови су омогућили лакши надзор над логорашима и чвршћу контролу. Тада је била извршена детаљна идентификација и евиденција логораша са фотографисањем и узимањем отисака прстију.¹⁵⁸ Груписање је и даље било према националном принципу што је дало предност Југословенима који су се сада нашли уједињени у оквиру овог логора. Санитрани услови у новом логору били су побољшани, али су били једва пристojни, а никако не идеални. Логор није имао никакво грејање, што је било у зимским условима било врло сурово, нити је имао осветљење. Терен око њега је био земљишан што га је за време кишних периода чинило веома блатњавим и неприступачним за ходање, тако да се ходало помоћу штула или високих нанула.¹⁵⁹ Новина је била да су бараке биле унапред изграђене за становање, као и за амбуланту и кухињу, а такође је постојала вода у логору, али само на одређеним местима.¹⁶⁰ Пошто је био добро чуван, главном улицом се могло кретати само уз пратњу стражара док су стражарска места била распоређена на сваких 100 до 200 метара поред бодљикаве жице која га је окруживала.¹⁶¹ Гојко Николиш, који је сам био сведок ових догађаја, у својим мемоарима наводи да се понашање стражара према логорашима изменило са почетком Другог светског рата. До тада су били блискији са логорашима, позајмљивали им дуван и разговарали чешће, а по избијању рата такво понашање се променило што аутор повезује са чињеницом да им је вероватно била забрањена комуникација са интернирцима.¹⁶² Југословени су били најпре смештени у илот „Х“ а након два месеца пребачени на илот „Е“ у коме су остали до пресељења у логор Вернет средином 1940. године.¹⁶³

Од самог почетка доласка у логоре из Шпаније јавила се потреба за лекарима и организовањем здравствене службе. Томе су доприносили изразито лоши услови живота. Г. Николиш наводи да је за сређивање санитарног питања највећу улогу имао доктор Горијан (Имре Бер), који је дошао у Шпанију из Совјетског Савеза. Током Шпанског грађанског рата био је шеф санитета 45.

¹⁵⁷ G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 137.

¹⁵⁸ Исто.

¹⁵⁹ Г. Николиш, *Коријен, стабло, наветина*, стр 366.

¹⁶⁰ Исто.

¹⁶¹ Исто, стр 367.

¹⁶² G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 137.

¹⁶³ Илотима су називане смештајне јединице у логору, које су биле именоване словима.

дивизије.¹⁶⁴ Он је окупио око себе све лекаре који су се налазили у логору Сен Сипријен и организовао здравствену службу која је стала на пут ширењу епидемија. На његово залагање код француских власти почео је стизати у логоре санитарски материјал и додатна опрема. Међу лекарима који су се налазили су Сен Сипријану био је у том тренутку и Благоје Нешковић који је још боравио и у логорима Верне и Гирс.¹⁶⁵ Он је врло сажето говорио о свом боравку у француским логорима, и иако не помиње др Горијана можемо да претпоставимо да га је највероватније познавао.

Током боравка у логору Сен Сипријен успео је да се види са братом Чедом који је дошао да га посети преко комунистичких веза из Париза.¹⁶⁶ Чедомир Нешковић је дошавши у Париз успео да од Француских власти добије дозволу да обиђе логоре и дозволу за пуштање из логора свог брата Благоја Нешковића и његове супруге Наде Димитријевић.¹⁶⁷ Он се најпре повезао са М. Решовићем, пријатељем најстаријег брата Војислава који је живео у Паризу, а затим и са Вељком Влаховићем и Кочом Поповићем. Вељко Влаховић је становао у самачком хотелу у Паризу и заједно са Кочом Поповићем био главна веза са логорима где су били смештени интербригадисти. Ч. Нешковић се детаљно сећа сусрета са Кочом Поповићем: „Када смо Рашић и ја зазвонили на врата иста је отворио млађи човек и Рашић га је упитао директно за Кочу, што га је доста збунило. Рашић као већ натурализован паризлија, има је све манире Француза, како по спољњем изгледу тако и по нагласку при говору. Углађен и са шеширом са малим ободом на горе даво је изглед правог полицијског инспектора. Домаћин се збунио и почео да муца, али му је Рашић одсечно рекао да има сигурне податке да се ту налази Коча.

¹⁶⁴ Isto, str 133.

¹⁶⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О раду у неким санитарским установама у Интернационалним бригадама у Републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 4.

¹⁶⁶ Чедомир Нешковић је био млађи брат Благоја Нешковића. Након завршеног Правног факултета у Београду, радио је у царинској служби најпре у Новом Саду, а потом и у Београду. Био је активан у прикупљању помоћи за шпанске борце. Од јануара 1939. године био је премештен на Малу Чуку близу Зајечара. Оданде је преко једног свог друга са факултета успео да добије пасош за одлазак у Париз на наводни специјалистички преглед. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Напис Чедомира Нешковића брата Благоја Нешковића о путу у логор Сен Сипријен, стр 2.)

¹⁶⁷ М. Рашић је успео преко неких својих пријатеља које не именује у изворима, а који су били ожењени Парижанкама-унукама неких виђенијих француских политичара, да добије ове дозволе као и да посети брата у логору.

Нарочито му је било сумњиво што сам и ја био у пратњи Рашића и што сам непосредно долазио са планине Вршка Чука, где сам био са службом, која је висока око 800 метара, а пошто сам стално био на ваздуху и сунцу, чудно сам изгледао за Парижанина. Поред тога, био сам врло добро обучен. Домаћин нас је тешка срца увео у једну малу собицу где је Коча, обучен лежао и читао неку књигу.

Рашић је, пре него је домаћин шта рекао, запитао на француском: 'јесте ли Ви Коча Поповић?' што је изазвало забуну. Видео сам да је Коча побледео, јер је веровао да смо, сигурно, дошли да га хапсимо. Да не би дошло до забуне ја сам рекао: 'Кочо немој да се плашиш ја сам брат Др Благоја Нешковића и дошао сам да га извучем из логора.' Коча је, мало збуњен, оклевао, а када сам му показао пасош и позвао се на другове из Београда и Влаховића, као и замолио да нас одведе код њега пристао је да ми да упутства.¹⁶⁸

Након овог сусрета Чедомир Нешковић су упутио ка Перпињану где су илегално живели, после преласка шпанске границе, интербригадисти који су успели да избегну заточење. Они су служили као веза са заточенима у логору и давали су инструкције онима који су желели да дођу до њега.

Чедомир Нешковић је у сећањима оставио забележен утисак о логору: „Логор је смештен на самој обали Средоземног мора без иједног дрвета или траве, а дувао је ветар који је носио песак као у пустињи. Сви су запослени у логору имали заштитне наочаре против песка. Логор је био ограђен високом бодљикавом жицом. Логор је био тек у изградњи тј. Французи су дали логорашима даске, и други материјал и сами су морали да праве како бараке, тако и постеље и друго. Услови су били веома рђави-вода је доношена у цистернама, борци пуни вашију, хигијена никаква. Зато је сваки грам масти против ваши или сапуна вредео веома много.“¹⁶⁹ Благоје Нешковић је у писму породици, да не би стварао додатну бригу, настојао да ситуацију у којој се налази прикаже повољнијом него што је стварно била, па је његов брат Чедомир био врло непријатно изненађен његовим изгледом пошто га је угледао први пут: „Пошто сам на улазу у логор предао дозволу да посетим Благоја спикер га је позвао. Дуго сам чекао. Видео сам да

¹⁶⁸ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Напис Чедомира Нешковића брата Благоја Нешковића о путу у логор Сен Сипријен, стр 3.

¹⁶⁹ Исто, стр 4.

неко долази према мени у шпанској униформи-вишег официра, чији се шињел вукао скоро по песку, сав зарастао у бради која је била превучена жутим песком. Нисам ни обраћао пажњу на њега, јер су сви логораши били такви. Одједном ова ми је силуэта пришла, метула руку на раме и рекла: 'Зар ме не препознајеш?' Нисам био, скоро, при свести, гледао сам у њега и нисам могао ништа да проговорим, јер ми је било јасно ко је.

Питао ме је: 'Када си дошао и како си успео?' Мени се језик завезао и само сам јецао без иједне речи. Како је прошло скоро 15 минута, а ја још нисам могао да проговорим, већ сам само показао на кофере, али сам ипак некако кроз плач рекао да их испразни. Благоје је позвао неке, ту близу, логораше који су кофере испразнили, а кофер са оделом сам је испразнио.

Када је Благоје отворио кофер дошло је изнећење: флаша са црним вином успут се разбила и вино је офарбало одело и веш. Он се мало љутио, а ја сам му рекао да ће имати доста времена да опере и доведе у ред, а и ту је море.

Пошто сам био потпуно неспособан да разговарам, једва сам успео да га питам да ли није болестан од туберколозе, то ми је рекао да идем назад у Перпињан-да се смирим, а да ће се он сутра обријати па ће много боље изгледати. Међутим, кад сам дошао сутра дан, тек онда ми је било најгоре, јер је Благоје изгледао као кожа и кости, а униформа је на њему висила као одело на страшилу против птица по баштама.¹⁷⁰

Благоје и Нада Нешковић ипак су одбили да се врате у земљу уз образложење да су као лекари потребни у логору. Договорено је да папири остану код М. Рашића као и новац за повратак, а остатак од 20 000 франака Ч. Нешковић је оставио за потребе логораша. „По повратку у Перипињан нисам имао слику како изгледам, али су ме другови упутили да одмах одем у једно јавно купатило и добро се оперем и очистим од песка, који ме је просто прекрио, јер је баш тога дана дувао веома јак југо. Најпре сам купио четку и одело и када сам ушао у кабину купатила, хтео сам прво да очистим одело, али како је песка било толико, то се запушила канализација, тако да је вода, при купању, отицала на под испред кабине.

¹⁷⁰ Исто.

Жена која је ту радила почела је да лупа у врата кабине и протестовала је, а затим је позвала неку њихову службу безбедности. За то време ја сам некако отпушио канализацију и вода је делимично отицала али је ипак, у ходнику било још доста.

На брзину сам се обрисао и обукао и изашао из кабине, ишао сам према кабинерки са испруженом новчаницом од 20 франка у знак напојнице и изгладио потоп.¹⁷¹ Благоје Нешковић пак о животу у овом логору у својим сећањима говори јако мало: „У логору смо се држали компактно. Сви смо мање или више могли појединачно да побегнемо, али смо се држали једни других, јер се из логора смело бежати само по одобрењу партијске организације. Неки који су бежали на своју руку били су кажњени искључењем из партије итд. Мени је долазио у логор мој брат не би ли ме некако извукао, али он није имао никакво одобрење од Партије. У таквим условима ја сам, наравно, одбио да бежим иако је било могућности за то. Специјално ја као лекар био сам тамо потребан. Ми смо предузимали покушаје за одлазак из логора тек када је дошло од Партије да се бежи.“¹⁷² Након боравка у Сен Сипријану премештен је улогор Гирс са осталим заточеницима.

О стању у логору Гирс сазнајемо на основу сећања Лазара Удовичког: „У Гирсу су били бољи услови за рад и бољи услови уопште. У баракама је била електрика, док у Сен Сипријену тога нисмо имали. Храна је била добра и редовна, знало се ко су дежурни, ко иде по храну, ко доноси, како се дели, итд. У сваком илоту имали смо одређен број чесми које су биле монтиране над једним дугачким коритом. Заправо, била су два корита са две стране, тако да смо се могли умивати и прати веш. Када смо дошли у Гирс и требали да пређемо у бараке, били су сви мање – више вашљиви, јер је у Сен Сипријену било скоро немогуће одржавати потпуну чистоћу с обзиром на песак и остале услове живота. У Гирсу смо одмах предузели мере да се очистимо од вашију, а имали смо лимене канте од масти, па смо у њима могли искувати свој веш.

У логору смо радили гимнастичке вежбе. Како сам некада био у Соколу, знао сам неке вежбе, па смо поводом 14. јула направили доста велики слет.

¹⁷¹ Исто, стр 5.

¹⁷² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Сећања Благоја Нешковића, стр 9.

Формирана је велика група од свих група интербригада. Изводили смо разне вежбе. Припремао нас је један Аустријанац. Имали смо микрофон при извођењу вежби и песама, а присуствовали су командант и остали руководиоци логора. Иначе, вежбе које смо изводили у пољу припремио сам ја. Саставио сам једну која ми је и данас остала у сећању. Ту вежбу сам био саставио за нашу групу и требало је да се она изведе негде у септембру. Међутим, избио је рат и све су приредбе биле забрањене.

Око Гириса није био песак, већ је терен био глиновит. Када је падала киша, кретање је било доста тешко. Зато смо нарочито за време великих киша, правили штуле. То су биле летве дугачке човеку испод пазуха, а на висини једно пола метра од земље свака је имала попречну летвицу на коју се могло стати. Тако се корачало, као вештачким ногама. Штуле су употребљавали нарочито они који су обављали дежурство, итд. На крају илота били су клозети сазидани на висини од око два метра тако да се до њих требало попети. Горе су биле рупе, а испод рупа постављене су канте, које су свакодневно биле одвожене некуд изван логора, уском пругом која је ишла дуж логора. На улазу у логор налазила се француска команда, затим болнице итд. Све то било импровизано од дрвета, а само је команда била нешто боље направљена. Постојала је и пошта. Свакаког дана би онај који добије обавештење да има пошту одлазио под надзором гард – моблица, и својом авизом подигао пакет, препоручено писмо итд.¹⁷³

Посебна жива пракса био је обичај дописивања са тзв. ратним кумама, односно женама и девојкама које су писале непознатим војницима и слале им пакете и писма подршке. Ово дописивање је текло преко Светског комитета жена против рата и фашизма у Паризу, који је био везан за Комунистичку партију Француске и био под њеним руководством.¹⁷⁴ Писма и пошиљке на овај начин су заиста почела да стижу у логоре заточеницима, али конкретно за Благоја Нешковића немамо податке да ли је одржавао и ову врсту контакта. Након избијања Другог светског рата 1939. године, ова традиција се прекинула пошто су

¹⁷³ Navedeno prema: Lazar Udovički, *Španija moje mladosti*, Beograd 1997, str 142.

¹⁷⁴ Isto, str 143; Пеко Дапчевић, *Од Пиринеја до Цетиња*, Београд 1981, стр 11.

се породице, које су се дописивале за логорашима, преселиле, нестале или побегле.¹⁷⁵

У Гирсу је постојала главна логорска амбуланта на коју су се ослањале све остале амбуланте.¹⁷⁶ То је била уствари болница општег типа која се налазила пред главним улазом у логор.¹⁷⁷ Била је смештена код источне капије логора у посебним баракама и била је званично под управом француских војних лекара, али они се нису посебно ангажовали око овог посла већ су га препуштали логорском руководству.¹⁷⁸ На тај начин оно је постављало лекаре које је желело и користило слободу одлучивања о смештању у болнице или даљем транспорту.¹⁷⁹ Од актуелних тегоба у логорима се јавио тифус и паратифус, затим проблеми са авитаминозом и гастритисом, сви они изазвани лошим животним условима. Такође је било проблема са изненадним срчаним тегобама изазваним разликама у температури.¹⁸⁰

У Гирсу је Благоје Нешковић радио као шеф санитета Интербригада по одласку др Минкова, а претходно је био његов помоћник.¹⁸¹ Сачувана су два писма из логора у оквиру његовог фонда које је упутио породици. Писма су доста сажета и махом обавештајног карактера. У њима кратко поздравља породицу и јавља им да је добро. Такође одишу и вером у идеологију и победу над фашизмом:¹⁸² „Ових дана сте били можда забринути због тока ствари овамо. Верујем да ће те видети да то није било на свом месту и то још до пријема овог писма и да ће те и ви бити уверени у још једну више нашу победу. Како ја тако и сви ми овамо, радимо доста, учимо и учимо се и то доста, а такав рад мора бити користан и интересантан.“¹⁸³

¹⁷⁵ Исто.

¹⁷⁶ Здравствена служба је била тако организована да је сваки илот имао своју амбуланту.

¹⁷⁷ G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 138.

¹⁷⁸ Исто, str 143.

¹⁷⁹ Лекари су користили ово да омогуће боравак за исцрпљене добровољце у болницама у којима су владали бољи услови живота. Тако су помогли Кости Нађу, Драгутину Ђурђевићу, Шиму Краљевићу и другима. (G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 143.)

¹⁸⁰ G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 139.

¹⁸¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О раду у неким санитетским установама у Интернационалним бригадама у Републиканској Шпанији и у концентрационим логорима за интербригадисте и Шпанце у Француској, стр 4.

¹⁸² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Писма Благоја Нешковића упућена мајци Госпави из логора у Француској, стр 1.

¹⁸³ Исто, стр 2.

Нешто пре него што је Француска капитулирала 22. јуна 1940. године, стигао је налог у Гирс да се заробљеници поделе на два дела и пошаљу у логоре Верне и Аржелес. У овој прерасподели Благоје Нешковић се нашао у групи која је пребачена у логор Верне који је био нека врста казног логора. У својим сећањима он њега карактерише као најгори логор у коме је боравио. „Логор Верне је био најозлоглашенији и тамо је вршено систематско изгладњивање логораша. Тај режим био је поштрен наорчито кад су Немци 1940. године окупирали Француску. Немачка војска нас је затекла у тим логорима. Готово искључива храна коју смо добијали била је нешто између кромпира и репе. Било је то страшно изнуривање, тако да је свака помоћ споља била драгоценца.

Дотурање помоћи споља било је отежано кад је Француска заратила, а поготову када су Немци окупирали Француску. Добијало се нешто мало преко Црвеног крста.

Са француском партијом имали смо везу у логорима у Сен Сипријену и Гирсу. Тамо је чак долазила и Мартијева жена. Међутим, неку помоћ у организовању бекства и прихватању људи после бекства из логора они нису могли да нам пруже.

Када су Немци тамо дошли, настала је реална опасност да нас одведу у Немачку, што су после мање или више и радили. До тога времена није био став да се бежи, јер је ту било болесних и рањених људи, па се хтело да се ти људи не оставе на цедилу.“¹⁸⁴

Сличан утисак о логору Верне оставио је и Гојко Николиш у својим сећањима из овог периода: „Много невоља нас је дочекало у логору Вернет. Јаче оплетен бодљикавим жицама, са строжим режимом (прозивка сваког дана два пута) и још слабијом храном, логор је имао ширу намјену: осим интербригадиста али не свих, јер су неки остали у Гурсу, или били растурени у друге логоре, овдје смо се нашли у заједници са веома разноврсним свјетом. Било је ту шепкуланата, црноберзијанаца, криминалаца, руских емиграната, апатрида и другог разног елемента кога је полиција купила по Француској, не знајући ваљда ни сама, кога све има у руци и зашто га доводи у жицу. Боравили смо сви у истом квартиру

¹⁸⁴ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Сећања Благоја Нешковића, стр. 9.

(кватор Ц), само смо бараке имали засебно. Наша барака је носила бр 47. Спавали смо на креветима од дасака, поређаним на спрат. Баш тих дана, када смо почели осјећати последице погоршане исхране (сљедовање хљеба је смањено на 200г дневно, а оброци јела сведени на чорбе, скоро без калорија) почели су стизати у већем броју пакети из Југославије.¹⁸⁵

У логору су заточеници организовали живот под новим, строжијим условима. Г. Николиш наводи да су редовно спроводили јутарању гимнастику како би очували физичку кондицију у случају евентуалног бекства из логора: „У рано јутро бисмо истрчавали на пољану на час гимнастике. Уствари, ником није било до гимнастике као физиолошке потребе организма. Хронична потхрањеност је све више и више прикивала људе уз лежај. Импулси за гимнастику нису долазили из мишића него од коре великог мозга. Морало се, јер режим у логору, митраљеци око њега, Њемци и Французи – све је то указивало да би једног дана могло доћи до потребе да се из логора спасавамо по сваку цјену, дакле и насилним пробојем кроз жичане и ватрене обруче. А за такву евентуалност требало је имати и физичку кондицију. Са тим рачуном се вршила она мучна и досадна јутарња гимнастика.“¹⁸⁶ О томе да је ситуација у логору по питању исхране била критична сведочи и следећа епизода: „Жандарм је водио уза се пса-вучјака, голему мрцину, сва прилика господара. И тај се понашао бахато и чекао само да буде пуштен на неку жртву. Али нашли су се вјештаци да томе вучјаку дођу не само главе него и меса. Чешки другови су за ту операцију најспретнији. Једног дана, послвије прозивке, када је завладала гужва пред баракама, Чеси намамише џукелу у бараку. Жандарм се вртио по огромном логору беспомоћно. Псина буде за час рашчеречена, месо скривено у земљу испод пода, и исте ноћи претворено у паприкаш.“¹⁸⁷ У отежаним условима у логору настављен је и просветни рад, захвајујући чињеници да је велики број литературе и поред забране успео да буде унет у логор.¹⁸⁸

Колики је допринос и улога Благоја Нешковића у очувању здравља логораша можда највише сведочи Пеко Дапчевић у својим сећањима који каже:

¹⁸⁵ G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 159.

¹⁸⁶ Navedeno prema: Isto, str 161.

¹⁸⁷ Isto, str 160.

¹⁸⁸ Isto.

„Спавамо по двојица у једном од дасака склепаном кревету, под једним старим чаршавом и ћебетом. Одјећа нам је већ сасвим дотрајала: искрпљену, излизану и изгужвану, све ју је теже било одржавати. Купамо се и перемо веш под тушевима са три стране застртим шаторским крилима и чесамам на отвореном простору, али смо беспрекорно чисти и обријани. Цивилна одјела чувамо за бијег или ако једног дана будемо пуштени из логора. Ципеле смо замјенили клонпама направљеним од конзерви, неких шерпи, парчади дасака и коже изношених ципела, да би се лакше кретали по дубоком блату. Најтеже нам пада дизентерија, која нас, ионако исцрпљене претвара у скелете. И само захваљујући неизмерној бризи наших љекара, др Гојка Николиша, Благоја Нешковића, Ђура Мештровића и дисциплини обољелих нико није умро.“¹⁸⁹

Фаза боравка у Француским логорима додатно је утицала на формирање младих комуниста револуционара, који ће касније своја искуства стечена у Шпанском грађанском рату пренети у вртлог Другог светског рата. „Пролетер“ пише колико се сматрало важно војничко искуство стечено у Шпанији: „Показало се да ми нисмо обраћали никакву пажњу на војно образовање чланова наше Партије, а још мање широких слојева радничке класе. Данас је потребно то питање још оштрије поставити, јер међународни фашизам који сада покушава да угуши у крви шпанску демократију, сутра то може учинити у неком другом крају Европе. Фашизам ће преко својих најамника наметнути грађански рат и другим народима те је стога неопходно припремати се да би одбрана народа, од његових заклетих непријатеља била делотворна и без много жртава. Поред политичке припреме апсолутно је потребна и војничка[...] Из борби у Шпанији треба извући све поуке и за остале народе. Једна од важних поука, јесте да се морамо учити војном знању, да би с мање жртава могли уништити крвног непријатеља човечанства, фашизам.“¹⁹⁰

Ситуација после потписивања совјетско–немачког споразума о ненападању битно је утицала на однос према логорашима. У Француској је отпочела антикомунитичка хајка, пошто је КПФ била чланица Коминтерне и као таква

¹⁸⁹ Наведено према: П. Дапчевић, *н.д.*, стр 10.

¹⁹⁰ „Proleter“, br 7, jun 1937.

поклоник Совјетског Савеза.¹⁹¹ Убрзо је уследио Хитлеров напад на Пољску, а затим и запоседање источних покрајина од стране Црвене армије. Реакције у логору на ово сазнање нису биле негативне према Совјетском Савезу чији се потез правдао потребном да се сруши „реакционарна Пољска“.¹⁹² Можемо рећи да је реакција логораша била очекивана и помало наивна с обзиром на то да је до тада владало величање Совјетског Савеза јер нису желели да увиде да је такав савез ишао у корист нацистичкој Немачкој и био у супротности са залагањима Комунистичке партије. После објаве рата Немачкој од стране Француске и Велике Британије, положај логораша се погоршао. Била је уведена цензура штампе и поште, укинуте су посете, смањена исхрана и ангажовани разноразни агенти унутар логора који су имали задатак да шпијунирају.¹⁹³

Овакав развој догађаја је свакако утицао и на сам став интернираца према насталој ситуацији. Интребригадисти су се нашли у незавидној позицији: с једне стране, били су свесни да Француска води рат против нацистичке Немачке и осећали су потребу да буду на њеној страни, а с друге стране гледали су је као версајску силу у којој је био јак утицај „империјалистичке буржоазије“.¹⁹⁴ Јавила су се два опречна става, један је био да се не треба мешати у тај рат вођен између империјалистичких сила, а други, да Француску треба подржати пошто више није реч само о сукобу две државе већ и спречавању агресивног фашизма.¹⁹⁵ У овом другом случају постојала је могућност пријављивања у француске добровољце које је подстицала и КПФ.¹⁹⁶ Улога Совјетског Савеза који је склопио споразум са Немачком и остао неутралан је додатно стварала забуну међу логорашима. На њих су и логорски стражари вршили притисак да се прикључе у борби против Хитлерове Немачке, али је овај притисак био контрадикторан. Интербригадисти су га доживљавали као неразумевање суштине њихове борбе у Шпанији, у којој су кренули због својих идеала, а не као професионални унајмњени војници.¹⁹⁷

¹⁹¹ G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 146.

¹⁹² Исто.

¹⁹³ Г. Николиш, *Коријен, стабло, наветина*, стр 367.

¹⁹⁴ Исто.

¹⁹⁵ Исто.

¹⁹⁶ На Седмом конгресу Коминтерне је донета осуда фашизма као „најреакционарнијег и најимперијалистичкијег облика диктатуре“, па је било пожељно ангажовати се свим силама против њега.

¹⁹⁷ G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 149.

Упоредо са тим промењен је и статус интернираца који су сад постали ратни заробљеници, а не избеглице како су се до тада водили.¹⁹⁸ Почели су прогони комуниста широм Француске што је определило интербригадисте да заузму јасан став по питању сукоба, одбивши свакако ангажовање у њему.

Учешће у грађанском рату у Шпанији представљало је вишеструко искуство за младе добровољце, који су тамо дошли, а Благоје Нешковић је био један од њих. Иако је био сведок победе фашизма у Шпанији, Благоје Нешковић као млади револуционар, није изгубио веру у коначну победу над фашизмом, нити је посумњао у остварење комунистичких идеала. Ратно искуство дало му је предност у односу на своје саборце који нису били учесници рата раније, а лекарско искуство му је касније било од помоћи у научној каријери. Шпанија је била велики изазов за неискусног добровољца, какав је тада био Благоје Нешковић, она је представљала својеврстан увод у све оно што ће он преживети у току Другог светског рата у Југославији. Држање у току шпанског грађанског рата Партија је оцењивала у виду „карактеристика“ за борце који су у њему учествовали, на основу којих је одлучивала како ће их даље укључивати у покрет. Држање Благоја Нешковића у Шпанији, после повратка је позитивно оцењено, што је касније допринело његовом приближавању и укључивању у партијско руководство.

¹⁹⁸ Isto, str 148.

Поново у Краљевини Југославији (1939 – 1941)

У Марсељу је октобра 1940. године организован партијски центар који је био прихватилиште за све оне који су бежали из логора или са пасошем излазили и одлазили у Југославију.¹ Центар је организовао, према партијској директиви Лаза Латиновић у сарадњи са генералним конзулом Југославије Герасимовићем. Из Марсеља се одлазило бродом или возом у земљу. Након успостављања пункта у Паризу овај канал је коришћен за системско евакуисање оних који су се до тада налазили у логору Аржалес.² Почетак рата означио је и промену у партијском ставу у логору који је већ раније одлучила да се не ангажује у рату. Вести о земљи које су стизале, такође су упућивале на то да влада неће бити, у скорије време, заинтересована за организовани повратак интербригадиста. То се одразило на промену у погледу начина одласка у земљу. Сада је било прикладно напуштати логоре и тражити могућност за повратак у земљу.³ Партија је почела да организује бежање из логора. Поред прихватилишта у Марсељу она је користила од 1941. године и пункт у Паризу којим су слати преко Немачке интербригадисти у земљу.⁴ У томе су имали свестрану помоћ и сарадњу француских комуниста који су им осигуравали смештај и храну. Наравно, нису сви били успешни у свом повратку, многи су настрадали, или завршили у другим земљама, или чак континентима.

Међу онима који су упели да се врате у земљу био је и Благоје Нешковић. Он је 4. септембра 1940. године са групом југословенских интербригадиста добио дозволу од конзулата у Марсељу за повратак у Југославију. Тада се налазио у логору Верне и заједно се са Гојком Николишем, Браном Миленковићем, Љубом Живковићем, Драгославом Јовановићем и Јозом Врдољаком укрцао у воз за Марсељ.⁵ Тамо су примљени у краљевском југословенском конзулату, најпре код секретара Захарија Поповића, а потом и од стране конзула Герасимовића. У

¹ L. Udovički, *n.d.*, str 95.

² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Реферат о учешћу шпанских бораца у НОБ и послератној изградњи поводом 45. годишњице оснивања интернационалних бригада, стр 17.

³ Исто, стр 15.

⁴ За везе у Немачкој био је задужен Флорес Вечеслав Цветко који је организовао пунктове којима су пребацивани интербригадисти у земљу. (Исто)

⁵ G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, str 161.

конзулату је требало да сачекају пар дана док не крене неки од југословенских трговачких бродова назад за Југославију. То се догодило 18. септембра 1940. године, када су се укрцали на трговачки пароброд Лина Матковић, који је пловио из Марсеља до Сплита.⁶ У гурпи која се вратила поред Благоја Нешковића били су још и Гојко Николиш, Ђуро Мештеровић, Љуба Живковић, Жикица Јовановић, Драгослав Јовановић, Брана Миленковић и Нада Димитријевић.⁷ У Сплиту су их дочекали полицијски агенти који су им наложили да се следећег дана јаве полицији. Онда су им одузели исправе, а потом спровели у полицијски затвор у Загребу где су, како наводи Благоје Нешковић били држани 15 дана без саслушавања.⁸ Након тог периода били су спроведени у логор за политичке осуђенике у Билећи.⁹

У Билећу нису отишла сва лица која су допутовала из Француске. Политички отсек редарственог равнатељства у Загребу актом Пов. Бр. 47271/40 од 5. октобра спровео је овом начелству на присилни боравак следећа лица: Јовановић Драгослава, Нешковића Благоја, Живковић Љубомир и Миленковић Бранислав.¹⁰ Из документа се види да је било планирано и спровођене др Наде Димитријевић, супруге Благоја Нешковића као и Јовановића Милорада, апсолвента филозофије, који су пристигли са групом шпанских добровољаца у земљу, али нису стигли до Билеће.¹¹ Из других докумената видимо да полиција није успела да пронађе Наду Димитријевић која је успела да умакне.

По доласку ове групе у логор ту су се налазила још два лица, која су убрзо пуштена тако да су остали једини затвореници.¹² За режим у логору Благоје Нешковић наводи да је био релативно благ и да није постојало полицијско

⁶ Благоје Нешковић у својим сећањима наводи да се то догодило у новембру, међутим остали извори се слажу да је ово било у септембру месецу тако да претпостављамо да је могућа грешка приликом давања интервјуа. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Сећања Благоја Нешковића, стр 2.)

⁷ Нада Димитријевић, прва супруга Благоја Нешковића, је боравила у Француској све време у логору Сен Захаро. Погинула је приликом бомбардовања Београда 6. априла 1941. године. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Оригиналан документ министарства унутрашњих послова, стр 1.)

⁸ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Сећања Благоја Нешковића, стр 2.

⁹ Исто.

¹⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Оригинална полицијска документа, стр 1.

¹¹ Исто.

¹² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Сећања Благоја Нешковића, стр 5.

малтретирање:¹³ „У то време у Билећи није био неки нарочито строг режим. Са нама је у шетњу излазио један жандарм. Месна организација народне помоћи функционисала је тако да смо понешто хране и других потреба добијали споља. Режим је био сношљив, полицијског малтретирања није било. Само је дошао из Београда један полицијски агент, неки Божић, који се помињао за време рата јер је саслушавао топличке партизане. Божић нас је саслушавао и сам је куцао на машини оно што смо ми говорили. Он се интересовао за наше путовање и боравак у Шпанији. Питао нас је о јединицама у којима смо учествовали у Шпанском рату, о људима итд. Ми му наравно нисмо давали оно што је желео. Морам напоменути да је он та саслушавања вршио без икаквих присиљавања. Божићев долазак у Билећу била је једина у неку руку интервенција полиције.“¹⁴ У овом логору остао је до краја 1940. године када је био протеран у свој родни град Крагујевац.

Исте зиме 1941. године као редовни потпоручник био је спроведен у Чачак где је према ратном програму био формиран пук коме је припадао. У Чачку се сусрео са супругом Надом Димитријевић која се повезала са руководиоцем тамошње партијске организације Мошом Томићем, секретаром Окружног комитета, који је био члан Пленума Покрајинског комитета КП Србије.¹⁵ Пук у Чачку је крајем јануара 1941. године расформиран, а Благоје Нешковић се након тога вратио у Београд.¹⁶ Више није желео да се јавља полицији и када је након две недеље поново био формиран пук пратећи инструкције руководства Партије није ишао више да се пријави у своју јединицу.¹⁷

Ангажовање бивших добровољаца из Шпаније у Народноослободилачком рату било је подржавано од стране КПЈ. Шпански добровољци су имали искуство стечено у ратим условима у Шпанији које се сматрало врло важним. Искуство из шпанског грађанског рата давало им је свакако предност у односу на друге борце

¹³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Писмо породици из логора у Билећи, стр.1.

¹⁴ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Сећања Благоја Нешковића, стр 5.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Расформирање пукова и поновна мобилизација била су учестала појава у овом периоду тако да се слично догодило са овим пуком.

¹⁷ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, Сећања Благоја Нешковића, стр 5.

које такво искуство нису прошли. Активно су се ангажовали и у новом рату, тако што су били и командати неких јединица и после рата добили су неки од њих висока места у државној политици. Благоје Нешковић је свакако био један од њих, али не и једини.

Показало се да Краљевина Југославија неће моћи остати неутрална у предстојећем рату, колико год је то покушавала. Намеснички режим у Југославији је за време владе Милана Стојадиновића успоставио блиске политичке и економске односе са Трећим Рајхом.¹⁸ Такође се приближио Италији, са којом је закључио споразум у Београду 2. марта 1937. године који се заснивао на поштовању граница, ненападању и неутралности у случају напада на једну или другу земљу.¹⁹ Влада Милана Стојадиновића је политику неутралности Краљевине Југославије сматрала позитивним решењем окренувши леђа Великој Британији и Француској. Међутим, показало се да Краљевина Југославија неће моћи да опстане дуго у свом неутралном положају. Опкољавање започето Аншлусом 1938. и настављено италијанском окупацијом Албаније априла 1939. године, још више је постало очигледно када су околне државе приступиле Тројном пакту: Бугарска, Румунија и Мађарска су у периоду од новембра 1940. до марта 1941. приступиле силама осовине.²⁰ Са објављивањем рата Грчкој неутрални положај је још више доведен у питање. Немачка је вршила константно притисак да Краљевина Југославија приступи Пакту против Коминтерне и напусти Друштво народа. С друге стране, Велика Британија је пожурила са стварањем антинемачког и антииталијанског савеза на Балкану и покушавала да придобије Бугарску за своје циљеве.

Притиснути са свих страна и добивши сагласност Крунског савета, Драгиша Цветковић и Александар Цинцар Марковић потписали су 25. марта 1941. године у Бечу, у дворцу Белведере, Протокол о приступу Краљевине Југославије Тројном пакту.²¹ Приступање Тројном пакту дочекано је са негодовањем у јавности и делу владе. Оставке су дали министри Срђан Будисављевић, Бранко Чубриловић и Михајило Константиновић. Незадовољство је кулминирало

¹⁸ В. Petranović, *n.d.*, str 166.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Isto; Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, I, Beograd 1983, str 418.

великим антифашистичким демонстрацијама које су почеле 25. марта 1941. године у великим градовима Југославије: Београду, Сплиту, Цетињу, Скопљу, Љубљани итд.²² Подржани од стране демонстраната и британских обавештајних служби официри ратног ваздухопловства, генерали Боривоје Мирковићи и Душан Симовић, нашли су се на челу пучиста који су извршили војни удар у ноћи између 26. и 27. марта 1941. године. Влада Цветковић –Мачек је смењена, а краљ Петар II Карађорђевић је проглашен пунолетним. На челу нове владе нашао се Душан Симовић, први потпредседник био је Влатко Мачек, а место другог потпредседника припало је Слободану Јовановићу. Кнез Павле је по повратку у Београд интерниран до грчке границе, где је предат британским официрима који су га конфинирали у Кенију где је провео остатак рата.²³ Комунисти су били најорганизованији у мартовским демонстрацијама, а подржавали су их и опозициони грађански политичари и пробритански кругови.²⁴

Благоје Нешковић се непосредно пред ове догађаје вратио у Србију и Београд и становао је код свог брата Боре Нешковића, непријављен, илегално. Након доласка у Београд најпре се састао са Иваном Милутиновићем у стану своје прве супруге Наде Димитријевић.²⁵ Са њиме је разговарао о ситуацији у логорима у Француској у којима се још увек налазио део југословенских добровољаца који није успео да се врати у земљу. Разговор сличне садржине обавио је неколико дана касније са Александром Ранковићем и Момом Марковићем. Том приликом наводи да им је дао карактеристике људи који су долазили у земљу, а које је направио логорски партијски комитет.²⁶ Карактеристике су заправо биле оцене држања добровољаца у току боравка у Шпанији и у логорима у Француској.²⁷

Убрзо је био кооптиран у биро ПК КП Србије на залагање Ивана Милутиновића и Александра Ранковића.²⁸ О кооптирању у Биро у ПК Србије,

²² В. Petranović, *n.d.*, str 166; 27. mart 1941. *tematska zbirka dokumenata*, priredili Branko Petranović, Nikola Žutić, Beograd 1990, str 554; *Београд у сећањима 1930 – 1941*, стр 365.

²³ В. Petranović, *n.d.*, str 166

²⁴ Исто, стр 175.

²⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 7.

²⁶ Исто.

²⁷ В. Глишић, *н.д.*, стр 15.

²⁸ Венцеслав Глишић наводи да се Мома Марковић противио овом избору, па га је због тога Александар Ранковић, натерао да одлуку о примању у ПК саопшти лично Нешковићу. (В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 16.)

Благоје Нешковић у својим сећањима даје врло концизне податке: „Кооптирање у Биро ПК Србије—о свим тим стварима било је речи на састанку с поменутиим друговима после мога повратка у Београд. Неколико дана после тога мени је саопштено да сам кооптиран у Биро ПК КП Србије, на том послу сам и остао.“²⁹ Александар Ранковић је вршио функцију секретара Покрајинског комитета Србије, док га је у одсуству замењивао Милован Ђилас. Поред њих чланови су били још и Цана Бабовић, Мома Марковић, Вукица Митровић, Василије Буха, Љубинка Милосављевић (као секретар СКОЈ-а). Састанци Бироа Покрајинског комитета фебруара – марта су се одржавали у стану који је изнајмила Љубинка Милосављевић на углу Макензијевој и улице Проте Матеје.³⁰

Секретар Месног комитета Београда био је Милош Матијевић Мрша, кога је после провале заменио Ђура Стругар. Чланови су били Вукица Митровић, Ђуро Стругар, Давид Пајић, Воја Лековић, Лука Шунка и на кратко време Милош Мамић.³¹ Биро Покрајинског комитета се састајао најмање два пута недељно, а чланови су се, према потреби, у међувремену састајали са Александром Ранковићем или Милованом Ђиласом.³² Покрајински комитет је имао задатак да одржава састанке са Месним комитетом и рејонским комитетима као и да одлази у саме организације тј. ћелије. Постојало је више врста ћелија: предузетне ћелије (ћелије у предузећима), територијалне ћелије (захватале су одређене територије у граду) и ћелије по удружењима. Благоје Нешковић о свом ангажовању сведочи следеће: „Ја сам имао сектор поштарара и неких других државних чиновника и одлазио сам на састанке њихових ћелија. Одлазио сам пре 27. марта на састанке поштарара, у чијој су ћелији били Жужек, Милановић и још неки.“³³ Он наводи два таква састанка: један у Жужековом стану где су присуствовали чланови ћелије поштарара, други у кући жене Љупчета Арсова, али не наводи детаље са ових окупљања: „Сећам се два таква састанка. Један је био у Жужековом стану, где су присуствовали чланови ћелије поштарара, други сличан састанак био је у кући жене

²⁹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 9.

³⁰ Исто, стр 17; Ј. Марјановић, *Београд*, стр 44.

³¹ Група аутора, *Београд у рату и револуцији 1941 – 1945*, Београд 1984, стр 127; *Историја Београда*, 3, стр 512; Ј. Марјановић, *Београд*, Београд 1964, стр 45.

³² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 17.

³³ Исто, стр 13.

Љупча Арсова, која је такође била поштарка (или Османагића), у доњем делу Браничевске улице. И Османагић је био поштар. У једној ћелији били су колико се сећам Жужек, Дракулић, Милановић, у другој Ђока Павловић, Османагић и жена Љупче Арсова. Мислим да Мирослав Јовановић није ту био; њега је полиција тада нешто тражила и он се, чини ми се склонио у Гроцку.³⁴

Други део посла се састојао од састанка са инструкторима или секретарима окружних комитета којих је у то време било 13. На саветовањима у окружним комитетима подношени су извештаји или расправљана конкретна питања која је постављао, било инструктор Покрајинског комитета, било секретар окружног комитета. У случајевима када је требало да се члановима пренесу неке директиве углавном се то завршавало кратким састанцима на улици.³⁵ Основни задатак окружних комитета био је продирање на село и стварање сеоских организација, док се у граду радило највише на продирању у поједина предузећа и у поједине службе попут железнице, поште итд. Централни комитет КП Југославије је био задужен за спровођење војне линије, док је ПК давао оријентацију организацијама и упућивао на своје јединице, тражио преглед симпатизера и успостављао рад са њима. На челу Централног комитета у овом периоду налазио се Владо Поповић.

О активности до почетка Априлског рата, Благоје Нешковић наводи још и саветовање окружних комитета у Чачку и Ужицу почетком 1941. године, о чему каже: „ ми смо у то време, тј. почетком 1941. године, нарочито у фебруару и марту, имали веома интензиван политички и организациони рад. Тада су свуда одржавана окружна саветовања на којима су присуствовали сви чланови окружних комитета. Понегде је састав саветовања био прошириван, тако да су присуствовали не само чланови окружног комитета него и људи ван комитета, добри комунисти, који иначе нису били чланови Пленума Окружног комитета.“³⁶ Саветовање је било почетком марта 1941. године, непосредно пред велике демонстрације. На њему је разматрано организовање акција политичког карактера

³⁴ Исто, стр 17.

³⁵ Благоје Нешковић наводи да се највише састајали у том периоду у улицама Веле Негрине, Шуматовачкој и на јужном Булевару, док су се састанци са Месним комитетом завршавали по становнима на Лекином Брду, у Малом Мокром Лугу или у Стишкој, Браничевској и другим улицама. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 12.)

³⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 15.

усмерене против владе Цветковић–Мачек и сарадње са силама осовине, било је говора о организовању демонстрација у мањим местима и потреби за променом курса у спољној политици. Анализирани су могућности приближавања грађанским политичарима и странкама у циљу збацивања владе. Према његовим сећањима на саветовању у Чачку су још присуствовали Радисав Недељковић, Моле Радосављевић, Раде Минић: „Не бих могао да идем у детаље, јер је од тада прохујало скоро 17 година, али колико се сећам чини ми се да је био постављен задатак приближавања комуниста извесним грађанским политичарима и странкама баш у циљу збацивања владе и промене спољно–политичког курса. Јер је влада била узела курс на сарадњу са фашистичком Немачком и Италијом. Сећам се да смо на том саветовању анализирали све тамошње политичаре и разматрали могућности с којима од њих би могло да се сарађује.“³⁷

У Ужицу је одржано слично саветовање на коме су присуствовали Желимир Турић, Вукола Дабић, Слободан Пенезић.³⁸ Благоје Нешковић ова саветовања означава као непосредну припрему за избијање демонстрација 27. марта: „Једно од тих саветовања било је врло широко. То је, значи, била непосредна припрема пред 27. март. То је уствари било спровођење одлука Пете земаљске конференције КПЈ.“³⁹

Уочи избијања демонстрација, тачније 24. марта 1941. године, Покрајински комитет Србије издао је летак чији је концепт написао Милован Ђилас.⁴⁰ Пошто је КПЈ знала за тајни одлазак председника владе Драгише Цветковића и министра иностраних послова Александра Цинцар Марковића у Беч ради потписивања акта о приступању Југославије Тројном пакту, одлучила се на овај корак. У летку КПЈ „је упозоравала народ на велику опасност у коју га увлачи такав корак владе Цветковић–Мачек.“⁴¹ Летак је био један од припремних мера пред мартовске демонстрације, претходно су одржани и састанци са Месним Комитетом у циљу организовања демонстрација 24. и 25. марта.⁴²

³⁷ Исто, стр 16.

³⁸ Исто.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Исто, стр 19.

⁴¹ Исто.

⁴² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 15; *Београд у рату и револуцији*, стр 91.

Благоје Нешковић је лично узео учешћа на мартовским демонстрацијама, о чему износи следећа сећања: „Ја сам имао реон Славије и пре формирања поворке налазио сам се на улазу Београдске улице на трг на Славији. Партија је дала директиву да на улице у том делу града изађе углавном партијски актив тј. чланови Партије и симпатизери и да избацују пароле против фашизма и рата, а за савез са СССР-ом. Тако је и учињено.“⁴³ Он наводи да је становништво гледало са симпатијама на демонстрације али није учествовало у њима као и то да полиција није интервенисала тог дана. У стварности, 27. март, није као дан био са сигурношћу предвиђен према претходном плану за одржавање демонстрација. Било је планирано да се одлука о наставку демонстрација донесе на основу ситуације од претходног дана.⁴⁴

Пуч који је у ноћи између 26. и 27. марта извршио генерал Симовић са једним делом војске, утицао је да се скоро цео град ујутру дигне на ноге и изађе на улице. Благоје Нешковић наводи да Покрајински комитет у том тренутку није ништа знао о припреми пуча, али да су се активисти КПЈ укључили у демонстрације одмах ујутру: „Већ ујутру 27. марта наши људи су држали говоре на импровизованим митинзима на улицама. Међу првима је говорио Иво Лола Рибар. Раде Кончар је говорио негде између Славије и Теразија. Ја сам говорио код Цветног трга, Ђилас код Каленићеве пијаце, Митра Митровић код Вуковог споменика. Поподне су говорили Светозар Вукмановић и Цана Бабовић. Знао да је Вељко Мићуновић говорио код Техничког факултета, а Влада Поповић код Вуковог споменика. Говорио је и Рифат Бурџевић.“⁴⁵ У говорима комунисти су узвикивали пароле против Тројног пакта, а за савез са СССР-ом.⁴⁶ Благоје Нешковић у својим сећањима каже да је лично био присутан када је написан текст прогласа ПК који је изашао 27. марта, а чији је аутор био Милован Ђилас. Проглас је настао у кући у којој је живела нека студенткиња у Баба Вишњиној улици где су се повремено одржавали и састанци ПК. Као свој допринос у

⁴³ Исто, стр 20.

⁴⁴ Благоје Нешковић наводи да се одмах по завршетку демонстрација 26. марта увече Покрајински комитет састао и анализирао ситуацију. Планирано је да се 27. марта увече организују евентуално нове демонстрације још масовније, али нису биле планиране демонстрације за сам тај дан. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији - Сећања др Благоја Нешковића, стр 23)

⁴⁵ Исто, стр 24.

⁴⁶ Исто; *Београд у сећањима 1930 – 1941*, стр 349.

настанку текста летка, он наводи формулацију која је позивала на ширу мобилизацију свих атифашистичких снага: „Нарочито се радило о ширини у односу на Запад, и око тога се дискутовало. Осећали смо да треба прећи границе Народног фронта и ићи на појмове државе и народа који се боре против фашизма.“⁴⁷

Оно што је било несвакидашње за демонстрације 27. марта јесте да су изостали сукоби са војском и није била ограничавана слобода говора. Комунисти који су се налазили у илегалности до тада могли су слободно да јавно наступају и држе говоре без тога да ће бити ухапшени. „Жандарма нигде није било. Било је углавном војске. Нигде није било никаквог сукоба. Могло је да се говори шта се хтелo. Тада су многи наши другови који су дотада били у илегалности изишли из илегалности и почели јавно да говоре.“⁴⁸

Једна од првих акција после мартовских промена коју је Покрајински комитет извео било је издејствовање пуштања на слободу ухапшених комуниста. У ту сврху била је упућена једна делегација министру унутрашњих послова Срђану Будисављевићу на челу са др Иваном Рибаром. Акција је довела до тога да пред почетак избијања априлског рата буде пуштен већи број комуниста из затвора.⁴⁹ Др Иван Рибар је био веза са владом Душана Симовића преко које је ПК добијао информације. У међувремену није било значајнијих акција. Комунисти су планирали акцију за 6. април пошто је требало тада да буде одлучено да ли ће бити потписан пакт између Краљевине Југославије и СССР-а у Москви. У случају позитивног исхода из перспективе КПЈ, односно потписивања уговора, биле су планиране манифестације славља, а у случају супротног исхода биле су предвиђене демонстрације. Априлски рат је спречио ову акцију. Један од значајних догађаја био је и долазак Едварда Кардеља у Београд у данима пред априлски рат чега се сећа и Благоје Нешковић.⁵⁰ „Мислим да је 28. марта дошао у

⁴⁷ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 25.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 25; *Београд у сећањима 1930 – 1941*, стр 351.

⁵⁰ Едвард Кардељ је дошао у Београд 28. марта, а на везу га је преузео Владимир Дедијер.

Београд Едвард Кардељ. Сећам се како је неко рекао: 'Дошао је Ћопа' (то је била алузија на околости да је Кардељ мало храмао).⁵¹

Када је у питању сусрет са Јосипом Брозом, Благоје Нешковић истиче да га је први пут видео фебруара 1941. године, на једном састанку са Драгољубом Јовановићем. Јосипа Броза је Благоју Нешковићу на везу предао Иво Лола Рибар, са задатком да га одведе на састанак са Драгољубом Јовановићем: „ Нашли смо се у доњем делу Француске улице у близини Рибарове куће. Ја сам имао задатак да обезбеђујем Тита. Због тога сам носио револвер. Знао сам да је Тито генерални секретар Партије, то ми је Ћилас рекао. Одвео сам Тита у један стан такође у доњем делу Француске улице и он је тамо разговарао са Јовановићем.”⁵²

Други сусрет са Јосипом Брозом био је на саветовању одржаном на Чукарици у кући лекара др Радована Ћирковића.⁵³ Саветовање је одржано 29. марта у стану Лазара Кочовића у улици Тургејевој број 14.⁵⁴ Састанку су присуствовали Сретен Жујовић, Владо Поповић, Иво Лола Рибар и Иван Милутиновић, које наводи појединачно, затим сви чланови Покрајинског комитета Србије, секретари и поједини чланови окружних комитета и чланови Месног комитета Београда.⁵⁵ Секретари рејонских комитета највероватније нису присуствовали овом догађају, тако да је све укупно било око 25 до 30 људи. Благоје Нешковић и Јосип Броз Тито су стигли последњи на окупљање, после њиховог доласка није било више ни улаза ни излаза из просторије све до завршетка саветовања. Тада је Благоје Нешковић имао први пут прилику да чује Јосипа Броза како говори: „ На саветовању је говорио и Тито. Ја сам га тада први пут чуо да говори. Говорио је о потреби ширине и обухватању свих антифашистичких снага. Ту смо се ми, уствари упознали са курсом даљих акција и ми смо после саветовања преносили то на ниже организације. Према томе, оно

⁵¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 26.

⁵² Исто, стр 27.

⁵³ Венцеслав Глишић у својој књизи Досије о Благоју Нешковићу, наводи да је ово био први сусрет између Благоја Нешковића и Јосипа Броза и да је одржан 28. марта. (В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 16) Међутим, на основу сећања Благоја Нешковића сазнајемо да је ово био други сусрет. Не можемо са сигурношћу да утврдимо када се догодио, али је у сваком случају био пре почетка Априлског рата.

⁵⁴ *Београду у рату и револуцији*, стр 93.

⁵⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 27; *Београду у рату и револуцији*, стр 93.

што је практично предузимано после произилазило је из одлука овог саветовања.⁵⁶ Саветовање је представљало конкретизовање одлука Пете земаљске конференције и трајало је читав дан. Благоје Нешковић у повратку није пратио Јосипа Броза већ се вратио са Љубинком Милосављевић. Благоје Нешковић о својим личним утисцима о Јосипу Брозу ништа не говори, нити како су они на њега утицали као на младог комунисту. Разлог томе може бити што су његова сећања настала много касније, када је већ био искључен са политичке сцене.

Истог дана када су избиле демонстрације у Немачком главном штабу донета је одлука да немачке трупе војнички поразе Краљевину Југославију. Адлоф Хитлер је 27. марта 1941. године издао своју Директиву 25 у вези са нападом на Југославију, а његови генерали су израдили план операција. Промена владе у Београду била је тумачена као угорожавајућа за Трећи Рајх и није могла да буде у ни у ком случају прихваћена као интерни чин без последица на односе Југославије са Осовином, посебно са Немачком.⁵⁷ Чињеница да влада Душана Симовића није поништила приступање Југославије Протоколу Тројног пакта једноставно је игнорисана као и Симовић – Нинчевићева уверавања дипломатским каналима и посредничким путем о лојалности и о томе како је пуч унутрашњеполитички чин. Немачка је затражила војну помоћ од Италије коју је унапред укључила у деобу југословенске територије, а такође и од Мађарске и Бугарске рачунајући на њихове ревизионистичке претензије. Нацистичка Немачка је користила агресивну ратну пропаганду, тежећи да Српску владу прогласи главним кривцем за напад. Са друге стране настојала је и да подстиче кругове унутар Југославије тзв. пету колону против режима. Краљевина се убрзо нашла окружена непријатељским државама скоро са свих страна изузев границе са Грчком.⁵⁸ Силе Осовине су имале бројчану предност као и модерније наоружање и бољу војну организацију. Југославија је пак била усамљена у току напада, због политике неутралности коју је покушавала претходно да одржи.⁵⁹ Немачка је

⁵⁶ Исто, стр 28.

⁵⁷ Јован Марјановић, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941 godine*, Београд 1963, стр 55; Б. Петрановић, *Револуција и контрареволуција у Југославију 1941–1945 године*, Београд 1983, стр 18; Velimir Terzić *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, Београд 1983,II, str 30 – 88.

⁵⁸ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 – 1978*, стр 182.

⁵⁹ Исто, стр 183.

напала Југославију 6. априла ујутру без претходне објаве рата бомбардујући главни град.

За исти дан су у седам часова ујутру биле заказане манифестације поводом очекиваног потписивања пакта између Краљевине и СССР-а - било је предвиђено окупљање партијског актива, али због изненадног напада до овог није дошло.⁶⁰ Благоје Нешковић у својим сећањима наводи да је он у то време био у Београду и описује почетак напада:⁶¹ „Ја сам становао код свога брата у Кумановској улици број 19, на највишем спрату. Требало је да изјутра дођем до малог парка на крају Крунске улице (сада Улица Пролетерских бригада) где је било зборно место за све из партијског руководства. Пре него што ћу доћи на зборно место, док сам још био у стану, чуо сам сирене и изашао на терасу куће, погледао у правцу Дунава и видео изнад Електричне централе велики број авиона коју су пикирали и бацали бомбе.“⁶² Према његовим речима, потом је заједно са братом побегао у подрум зграде, а бомба је пала на суседну зграду и срушила је након чега су изгинули сви њени станари.⁶³ „После сам тек сазнао шта је било с друговима који су се били сакупили у малом парку на зборном месту. Сећам се да сам некима од њих раније говорио-износио им искуства из Шпанског рата, како је у случају бомбардовања, ако се човек нађе на улици најбоље и најсигурније склонити се у врата неке зграде, јер су ту зидови најстабилнији. Дешавало се да се сруше таваницу заграде, а људи који се задрже у довртку остану живи. Тако су они чланови Партије који су дошли на договорено место успели да се склоне у једну капију у Кичевској улици, а након таласа бомбардовања су се разишли. Нешковић потом описује да је тог дана обишао станове и технику и да је имао договор да се са својом тадашњом супругом Надом Димитријевић нађе у околини данашњег стадиона ЈНА, али да се

⁶⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 30.

⁶¹ У књизи Досије о Благоју Нешковићу аутор Венцеслав Глишић наводи да Благоје Нешковић у овом периоду није био у Београду јер је због мобилизације био у Чачку и да се у Београд вратио тек 20 априла. (В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 16). У својим сећања Благоје Нешковић детаљно описују догађаје од 6. априла и наводи да је био тог дана у Београду, а да је у Чачак кренуо наредног дана. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 30)

⁶² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 30.

⁶³ Исто.

она није тамо појавила. Испоставило се да је она погинула приликом бомбардовања.⁶⁴

У даљим сећањима наводи како је те ноћи остао у Београду, а да је наредног дана отишао у Чачак у јединицу у коју је претходно био распоређен.⁶⁵ Дошавши у Чачак сазнао је да је његов пук већ кренуо ка Косову па је покушао да га стигне. Пратио га је све до Косовске Митровице након чега није могао наставити даље пошто је саобраћајна веза према Скопљу била прекинута.⁶⁶ Након тога се вратио у Чачак у жељи да буде примљен у неку другу војну јединицу од оних које су остале тамо. У Чачаку се повезао са једним руководиоцем партијске организације, са којим је радио на скупљању оружја и повезивању људи.⁶⁷ Том приликом највероватније су издали заједно и један кратак проглас у име Окружног комитета у коме су позвали на скупљање и скривање оружја. Око 20. априла вратио се у Београд, где је затекао Цану Бабовић и Љубинку Милосављевић, а неколико дана касније дошао је и Мома Марковић.⁶⁸ Јавила се потреба за прикупљањем чланова Месног и рејонских комитета ради реорганизације партијске организације. У новоуспостављеном МК КПЈ за Београд били су, секретар Мило Матијевић Мрша и чланови Вукица Митровић, Ђуро Стругар, Давид Пајић, Воја Лековић, Лука Шунка и извесно време Милош Мамић.⁶⁹ МК КПЈ за Београд је примао директиве од ПК КПЈ за Србију.

Почетком маја одржан је састанак са Иваном Милутиновићем и Сретеном Жујовићем у стану Лепе Жујовић, супруге Сретена Жујовића на коме је закључено да треба одмах обновити рад организација.⁷⁰ „Ми смо одмах почели да

⁶⁴ Исто, стр 31.

⁶⁵ Постојала је директива Партије да комунисти у случају рата иду у војне јединице, па је Нешковић поступио по њој.

⁶⁶ Возови према Скопљу су у том тренутку били обустављени. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К - 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 31.)

⁶⁷ У сећањима он помиње само презименом неког Станишића, али каже да није сигуран о коме се тачно радило. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 32.)

⁶⁸ Датум није сигуран, В. Глишић у својој књизи Досије о Благоју Нешковићу, наводи 20. април, док Благоје Нешковић у сећањима наводи да је можда био 16, а можда и 20 април. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 32)

⁶⁹ Група аутора, *Београд у рату и револуцији 1941 – 1945*, Београд 1984, стр 127; Ј. Марјановић, *Београд*, стр 87.

⁷⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 33;

радимо на обнови организација. У то време у Београду није било скоро никог. Негде почетком маја дошли смо на везу с Иваном Милутиновићем. Одржали смо састанак у стану Лепе Жујовић, жене Сретена Жујовића. Иван Милутиновић и Сретен Ћуровић били су мишљења да треба одмах обновити рад организација.⁷¹ Крајем априла или почетком маја дошло је до реорганизовања партијске организације. Први корак је било пописивање чланова којих је у Београду тада било око 200, док је пред почетак рата било око 560 чланова. Благоје Нешковић описује ситуацију у Београду у том периоду и каже: „На састанке ћелија ишли смо нас троје или четворо. Неки други чланови Централног комитета КПЈ отишли су чак у Црну Гору. Неки нису знали ни шта да раде, неки се уопште нису вратили него остали на територијама других партијских организација. Ранковић је био у Загребу, Ђилас у Црној Гори. Овде нас је било три или четири. Било је око 200 чланова Партије када смо реорганизовали партијску организацију у Београду. О комитетима не бих могао тачно да кажем, јер већ после два месеца, тј. у јуну 1941, поново је било око 500 чланова Партије.“⁷² Овакав пораст чланства је био могућ јер су се, с једне стране, после капитулације чланови Партије вратили из рата, а с друге стране, јер је примљен велики број нових чланова који су пре рата третирани као кандидати.

Чланови комитета су становали или у заједничком стану непријављени или појединачно код неке породице, такође непријављено. Главна преокупација био је партијски рад, а под новим условима нико се више није бавио својим предратним професијама.⁷³ Састанцима Месног комитета присуствовали су чланови ПК у односу на који су се задатак односили. Благоје Нешковић је врло често одлазио на састанке Месног комитета, нарочито од почетка оружане борбе, али наводи да на саветовању МК одржаном почетком јула 1941. године пред сам почетак устанка није присуствовао.⁷⁴ Реорганизација је подразумевала задржавање до тада постојећих седам рејонских комитета у Београду:

⁷¹ Исто.

⁷² Исто.

⁷³ Исто, стр 38.

⁷⁴ Исто, стр 39.

Први партијски рејон обухватао је Сењак, Топчидер, Баново брдо, Чукарицу, Беле воде, Макиш и Остружницу.⁷⁵ Према сећањима Благоја Нешковића у њему су се налазили Данило Јањатовић и Јосиф Осипов. Такође наводи и презименом Бурсаћа који је био ту пред почетак устанка.

Други рејонски комитет је обухватао територију Раковице, Дедиње и простор од клиничке болнице до железничке станице у Раковици. Ограничавале су га улице Карађорђева, Немањина, Булевар ослобођења, Јове Илића, Војводе Степе, Булевар краља Александра до Војводе Путника, са изласком на обалу Саве код старог моста за Земун.⁷⁶ У саставу тог Рејонског комитета били су Лајош Јо и Жика Петровић, а једно време и Славка Парента.

Трећи рејонски комитет био је одређен линијом трамваја двојке, и носио је назив Центар. У њему су били Воја Илић, Јелена Ћетковић, Дора Фрајденбергер, Миша Стојановић, Стеван Јовичић, Сава Алексић и Јанко Винчић као и Гига Лакај.

Четврти рејонски комитет обухватао је простор Дорћола, од круга трамваја двојке до Дунава и захватао Рузвелтову улицу и улицу Краљице Марије и Душанову до Калемегдана. Секретар је био Саво Стјепић, а чланови су били Марко Јанковић, Душан Јанковићи и Рајко Живковић.

Пети рејонски комитет је обухватао простор Карабурме и околину у границама од улице Џорџа Вашингтона, Гробљанске, Адмирала Пикоа и Вука Врчевића узводно до Панчевачког моста. У њему је секретар био Божа Стаменковић, а чланови су били Блажо Радуновић, Слободан Јанковић и Станица Начевић.

Шести рејонски комитет је обухватао леву страну улице Булевар краља Александра до Рузвелтове улице према Цветковој пијаци. Секретар је био Грубач, а чланови Анка Кумануди и Душан Грбовић.

Седми партијски рејон ишао је од Улице краља Александра, Хартвиговом, преко Славије, Булеваром ослобођења, до улице Јове Илића и Војводе Степе.⁷⁷ Од

⁷⁵ *Београд у рату и револуцији 1941 – 1945*, стр 128; ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 33.

⁷⁶ *Београд у рату и револуцији 1941 – 1945*, стр 128; Ј. Марјановић, *Београд*, стр 84.

података везаних за људство Благоје Нешковић наводи само име секретара Петра Гвојнића.⁷⁸

Секретари рејонских комитета су били повезани са МК КПЈ за Београд док су чланови држали ћелије на територији свог рејона.⁷⁹ Основна организациона јединица је била ћелија која је требало максимално да има шест чланова. У случајевима да броји више чланова онда је требало ћелију разделити на тројке које би се састајале посебно. Постојао је и ћелијски одбор у коме је био по један члан из сваке тројке.⁸⁰

Састанцима ПК су руководили Милован Ђилас и Раде Кончар, који је уочи рата пребачен у Хрватску и постао секретар ЦК КП Хрватске. Чланови КП су у то време били смештени у кући у Шуматовачкој улици, станови су промењени после хапшења Александра Ранковића у јулу 1941 године.⁸¹ Благоје Нешковић наводи да је пре почетка оружаног устанка постојала идеја да се формирају ударне групе—овде је реч о патизанским јединицама које би оперисале по самом граду:⁸² „Пре оружаног устанка било је речи да се формирају ударне групе, а исто тако било нешто речи и о стварању партизанских јединица које би оперисле у самом граду. То је био план за дати моменат. Ми смо вероватно те групе карактерисали као партизанске јединице, али реч је била о томе шта треба да се створи. Кад су из Београда отишли на терен у Србију Тито, Ранковић, Милутиновићи, Рибар, они су мене поставили у Београду. Ја сам ишао на саветовање ЦК и тражио да се до детаља размотри та ствар. Јер, постављало се питање хоћемо ли ми у Београду ићи масовно у оружану борбу и када-да ли у моменту приближавања наших јединица Београду итд.“⁸³ Ипак, овакве групе нигде нису биле формиране већ је све остало на нивоу идеје.⁸⁴ Историчар Венцеслав Глишић наводи да је половином маја 1941. године дошао код Благоја

⁷⁸ Овај списак није потпун и односи се само на 1941. годину. Чланови и секретари рејонских комитета су се релативно често смењивали. (ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 45.)

⁷⁹ *Београд у рату и револуцији 1941 – 1945*, стр 128; Ј. Марјановић, *Београд*, стр 84;

Р. Ристановић, *н.д.*, стр 70.

⁸⁰ „Proleter“, br. 28, decembar 1932.

⁸¹ В. Глишић, *н.д.*, стр 17.

⁸² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 46.

⁸³ Исто, стр 47.

⁸⁴ Благоје Нешковић наводи да је то био његов план о коме је разговарао са Милентијем Поповићем, али да се касније није остварило. (Исто, стр 46.)

Нешковића у Београд Милан Благојевић, који је предложио оружане акције против окупатора али да је ПК одбио тај предлог.⁸⁵

Прикупљање и скривање оружја је отпочело скоро одмах након почетка Априлског рата. Не зна се када је и да ли је тачно упућена писмена директива свим партијским организацијама, али је сасвим извесно да се од друге половине априла почело са активним прикупљањем оружја.⁸⁶ До оружја се долазило на различите начине, откупом и узимањем од грађана, претресањем напуштених складишта југословенске војске, узимањем од војника који су се враћали из Априлског рата, прављење оружја у кућној радиности.⁸⁷ Првوماјским прогласом Централни комитет КПЈ дао је даљи подстрек раду у том правцу. У прогласу је истакнуто да ће Комунистичка партија бити организатор и вођа борбе против окупатора, а становништво је позвано да подржи ову борбу.⁸⁸ Средином месеца издат је нови проглас који се овог пута обраћао италијанским и немачким војницима, посебно онима из сталежа радника и сељака, и позвао их да се прикључе борби против Хитлера и Мусолинија који су их преварили да окупирају Југославију.⁸⁹

За добро функционисање у илегали било је неопходно да добро функционише партијска техника. Још пре почетка рата наглашена је важност добре организације технике јер, „узалуд су све директиве и одлуке ако не ваља техника која ће их доставити тамо где је потребно.“⁹⁰ За партијску технику главни задужени био је Светозар Вукмановић Темпо. У ратним околностима рад технике био је још више отежан. Након Априлског рата стање у техници је постало још критичније, тако да је требало реорганизовати.⁹¹ Након што је срушена зграда у бомбардовању у којој је требало да буде смештена штампарија, она је премештена у Шумадијску улицу бр. 187, у кућу Ћирила Жужека. У штампарији су радили Брана Перовић, Владета Поповић и др Радомир Герић који је био наводни закупац тог стана. Касније је ту радио и Ђорђе Андрејевић Кун. Полиција је у јуну месецу открила ову кућу и ухапсила Поповића са Жужеком и Герићем, док је Брана

⁸⁵ В. Глишић, *н.д.*, стр 17.

⁸⁶ Ј. Марјановић, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941 godine*, стр 56.

⁸⁷ ИАБ, МГ – 27, сећање Благоја Нешковића.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Zbornik NOR, II, K 2, Beograd 1954, стр 23.

⁹⁰ Исто, стр 21.

⁹¹ Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče*, I, Beograd 1971, стр 143.

Перовић остала у кући. Након тога је штампарија затворена.⁹² У месној београдској организацији постојала је још једна штампарија у којој су радили Божа Ракас и Адела Шинко. Благоје Нешковић каже да та штампарија заправо никада није имала услова за рад и да фактички није никада ни радила.⁹³

Иначе је свака организација имала свог техничара „они су се међусобно састајали и међусобно размењивали материјал. Знам да је техничар ПК имао око себе још два или три човека који су му били експедитори. Он је непосредно држао штампарију, вршио набавке и решавао друге проблеме у вези са штампаријом.“⁹⁴ Поједине партијске организације поседовале су и гештетнере, прве уређаје који су служили за брзо копирање, што им је омогућавало лако умножавање материјала. „Окружни комитети такође су имали своје техничаре са техничарима Покрајинског комитета којима је предаван упакован материјал. Једно време материјал се носио просто у коферима. Касније, 1942, 1943. године материјал је пренешен у неким кутијама од конзерви, па у оклагијама, орманима, столовима и тд.“⁹⁵ У техничком апарату су били људи чији је једини задатак било растурање материјала по партијским и рејонским квартовима. Материјал се приликом размене углавном предавао из руке у руку, на улици.

Нови моменат био је напад Немачке на Совјетски Савез, 22. јуна 1941. године који је узроковао акције Гестапоа и Специјалне полиције у самом Београду у циљу хапшења комуниста. Покрајински комитет је добио дојаву да је истог дана Гестапо затражио спискове комуниста од Специјалне полиције што раније није био случај. Време до напада на Совјетски Савез, према сећањима Благоја Нешковића је било релативно мирно за комунисте: „Специјална полиција у то време просто није знала шта да ради, била је дезоријентисана. Чињеница је да смо се ми због тога све до 22. јуна слободно кретали. Специјална полиција није преузимала ништа својом иницијативом. Чак је било покушаја неких полицајаца да се приближе комунистима.“⁹⁶ ПК је одмах дао директиву да се пређе у илегалност и да се комунисти пребаце из својих дотадашњих станова у оне у

⁹² В. Глишић, *н.д.*, стр 49.

⁹³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 14.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К – 8, О партијским организацијама у Србији – Сећања др Благоја Нешковића, стр 13.

илегали, били су послати и курири по окрузима да обавесте о овој одлуци тамошње руководство. Одмах је почело да се говори о припреми оружаног устанка док је ПК правио распоред слања људи по окрузима. Полиција је до 1. јула ухапсила око 400 људи, али је велики део морала да пусти због тога што нису били комунисти.⁹⁷ Званично устанак је почео 7. јула 1941. године када је Жикица Јовановић Шпанац пуцао на жандармеријску патролу која је покушала да спречи одржавање јавног збора у Белој Цркви. Након овога уследило је више акција пратизанских одреда током јула месеца.⁹⁸

У том тренутку су Централни комитет и Главни штаб били у Србији где се налазио и секретар Комунистичке партије Југославије и врховни командант партизанских одреда Југославије Јосип Броз Тито. Истог месеца око 20. јула Јосип Броз је позвао Благоја Нешковића у Рибникарову кућу и обавестио га да је добио извештај инструктора ЦК КПЈ у Хрватској Владимира Поповића да је у партијској организацији Хрватске настала конфузна ситуација и да су погинули партијски руководиоци у неуспешној акцији ослобађања из логора Керестинец као и то да је представник Коминтерне за Балкан Јосип Копинич, покушао себи да подреди ЦК КП Хрватске и одвоји га од ЦК КПЈ, заобилазећи постојеће руководство КП Хрватске. Благоје Нешковић је био задужен да заједно са Владимиром Поповићем и Едвардом Кардељом среди ситуацију у Хрватској.⁹⁹

Благоје Нешковић се вратио у Краљевину Југославију мало пре него што ће она ући у Други светски рат. Он се као члан КПЈ, укључио у догађаје који су везани за почетак рата, као што је било организовање демонстрација 27. марта. У овом периоду он се први пут сусрео са Јосипом Брозом Титом и приближио партијском врху тиме што је кооптиран у Биро Покрајинског комитета за Србију. Почетак рата обележен је његовом личном трагедијом, када је у шестоаприлском бомбардовању трагично настрадала његова прва супруга Нада Димитријевић. Он је успео да се избори са овим губитком и активно укључи у задатке и активности које је наметала ратна ситуација, као што је био рад у партијским ћелијама. Ово време било је релативно мирније и повољније за илегални рад у Београду. Након напада Немачке на Совјетски Савез, 22. јуна, ситуација се променила, а Благоје

⁹⁷ J. Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941 godine*, str 89.

⁹⁸ Isto: B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 101 ; *Istorija Београда*, 3, стр 516.

⁹⁹ В. Глишић, *н.д.*, стр 17.

Нешковић је постепено сазревао као револуционар кроз све одговорније задатке које је обављао.

II Искушења у Другом светском рату (1941 – 1944/1945)

Истрага у Централном комитету КП Хрватске (1941)

Као последица великих демонстрација од 27. марта, у ноћи између 29. и 30. марта у Хрватској је ухапшено преко стотину најпознатијих комуниста. У то време Загреб је био главни центар технике КПЈ у коме је деловало око 500 чланова Партије, распоређених у 53 партијске ћелије.¹ Власти Бановине Хрватске нису желеле да пусте ухапшене, већ су их задржале у затворима. Након Априлског рата и стварања Независне државе Хрватске, за такве затворенике био је намењен логор у Керестинцу.²

Једна група комуниста ухапшена у време мартовских демонстрација стигла је у Керестинец 22. маја. У њој је било укупно 25 комуниста и то: Дивко Будак, Јурај Берманец, Ива Баркић-Дугоњић, Фрањо Хумски, Ива Клешчић, Павао Марковац, Антон Мрак, Јосип Шибер, Валентин Шух, Иван Шифтар, Александар Турковић, Јосип Турковић, Владимир Витасовић, Стјепан Влахек, Андрија Жаја, Кузман Белински, Душан Самарџић, Ернест Радо, Божидар Аџија, Отокар Кершовани, Огњен Прица, Алфед Бергман, Звонимир Рихтман, Иван Корски, Блаж Ваљин.³ Са њима је доведена још једна група ухапшена током априла и маја у којој су били: Бранимир Антоновић, Фрањо Бабић, Владимир Божац, Анте Божац, Аугуст Цесарец, Маријан Ђенешкић, Славко Фрдеља, Звонимир Комарица, Иван Крндељ, Ловро Хорват, Винко Милинковић, Александар Обритил, Здравко Павишић, Иван Тахи, Нико Томић, Станислав Волчић, Берислав Вулелија, Адолф Кете, Енрих Телч, Владо Мађаревић, Винко Јеђут, Милан Басић, Драгутин Дакић, Раско Димитријевић, Душан Грковић, Петар Корасић, Емил Фреундлич, Израел Осисас, Исак Катан, Лавослав Коричан, Хуго Кон, Људевит Кон, Израел Стеинбергер, Иван Кун, Зиги Краус, Виктор Розензвиг, Симо Црногорац, Фрањо Сауха и Стјепан Шеремент.

¹ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I, Rijeka 1980, str 424.

² Керестинец је био дворач Ердодујевих саграђен у ранобарокном стилу.(Ivan Jelić, *Tragedija u Kerestincu (Zagrebačko ljeto 1941.)*, Zagreb 1986, str 94.).

³ Zvonimir Komarica, *Grobovi bez sjene*, Zagreb 1962, str 13; Zvonimir Komarica, „Kerestinec”, *Ustanak naroda Jugoslavije*, III, Beograd 1963, str 212 – 235.V. Dedijer, *n.d.*, str 437.

У логор су слати углавном познати комунистички активисти из Загреба. У мају су се у Керестинцу нашли и Абид Лолић, Хамдо Беговац, Мехмед Куленовић, Петар Божић, Славко Гавранчић, Тајиб Даутовић, Миливој Даскаловић, Михајло Станимировић, Изидор Перера, Димитрије Лопандић, Слободан Глумац, Стјепан Јелић, Јарослав Хвала, Иван Челић, Мато Думбовић, Јосип Рендић, Валент Мајценић, Когелман, Фрањо Павлинек, Бранко Бабић, Албин Турк, Елис Сингер, Албин Внцек, Јосип Хорват и др.⁴

За комунисте су биле предвиђене четири велике просторије на првом спрату дворца, док су остали затвореници, категорисани у две групе „Југословени“ и „Жидови“ и били распоређени у господарским зградама дворца.⁵ Заточени комунисти су брзо организовали живот у логору. Прорадио је „Црвени универзитет“ на коме су предавачи били комунисти: Отокар Кершовани је предавао политичку економију, Огњен Прица дијалектички материјализам, Аугуст Цесарец руски, а Фрањо Сауха немачки језик.⁶ Формиран је и логорски комитет који је одржавао редовну везу преко Фрањице Будак, супруге Дивка Будака, са ЦК КПХ. Режим према комунистима није био посебно строг све до напада Немачке на СССР 22. јуна 1941 године.⁷ Напад на СССР део комуниста унутар логора је тумачио као најаву скорог завршетак рата. Међутим, убрзо се показало да су били у заблуди пошто се рат није завршио, а режим према затвореницима се нагло променио и постао драстично строжији.⁸

Деветог јула одведена је прва група комуниста на стрељање, њих десеторица: Срђан Прица, Божидар Аџија, Отокар Кершовани, Звонимир Рихтман, Иван Корски, Алфред Бергман, Зиги Краус, Иван Кун, Виктор Розензвиг и Симо Црногорац. Они су стрељани без икаквог претходног суђења, а објашњење је било да су убијени као „духовни зачетници злочина над

⁴ Zvonimir Komarica, *Grobovi bez sjene*, str 13; Zvonimir Komarica, „Kerestinec”, *Ustanak naroda Jugoslavije*, str 212 – 235; Zvonimir Komarica, „Kerestinec”, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, 259 – 273; V. Dedijer, *n.d.*, str 437.

⁵ Исто.

⁶ Dragutin Dakić, „Proboj iz Kerestince”, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, I, str 275 – 276; V. Dedijer, *n.d.*, str 437.

⁷ Комунисти су одбили да раде у пољу и чисте стражарске собе, а могли су да одлазе на лечење у Загреб или Самобор. (V. Dedijer, *n.d.*, str 438).

⁸ Z. Komarica, „Kerestinec”, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, str 261; Vlado Mađarević, „Zapisi iz Kerestince”, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, I, str 281.

редарственим чиновником Људевитом Триљком“(агентом београдске Главњаче).⁹ Вест о страдању десеторице комуниста утицала је да остатак почне размишљати о могућности колективног бегства из логора-идеја о индивидуалном бекству је још раније била одбачена као погрешна због страха од последица које би могло изазвати над преосталим заточеницима. Бекство је требало извести у договору са организацијама Комунистичке партије у Хрватској.

У Загребу је у том периоду деловао центар за везу Јосипа Копинича. Центар је била заправо ручно „скрпљена“ радио – станица, која је од пролећа 1940. до августа 1944. године одржавала везе на релацији Загреб – Москва, али је такође била Коминтернин пункт за везу са комунистичким партијама Италије, Швајцарске, Аустрије, Чехословачке, Мађарске, Грчке и Југославије.¹⁰ Ј. Копинич је тврдио да је захваљујући везама са радио – телеграфистом Зденком Жежелићем, који је радио у техничкој служби Гестапоа, а иначе био члан КПЈ, успео да остане неоткривен током рата. „Увијек смо на вријеме сазнавали планове и припремљене акције њемачких централа, па смо мијењали валове и вријеме емитирања наше радио-станице и тако несметано одржавала везу са Москвом. Неки од стручњака који су били задужени да преко Гестапа траже и пеленгирају такве радио-станице били су наши људи, симпатизери или чланови Партије. Тако нас нису успјевали открити.“¹¹

Миленко Додер у својој књизи Копинич без енигме, оспорава ову тврдњу. Он најпре доводи у питање идентитет наводне везе Ј. Копинича, Зденка Жежелића, за кога наводи да је заправо Емил Жежелић, домобрански поручник који је био агент немачке војно – обавештајне службе Абвер, а не Гестапоа који се уопште није бавио прислушном радио – службом.¹² Како оваква служба није постојала у Гестапоу, Ј. Копинич није могао преко њега сазнавати информације и планове о хватању и откивривању противничких радио станица. С друге стране заиста су биле формиране специјалне јединице за прислушкивање у саставу Вермахтових јединица везе. Чланови су бирани по изузетно строгим правилима и нису могли у њих ући грађани Југославије. М. Додер због тога сумња у

⁹ Navedeno prema: *Grada za povjest NOB-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, I, Zagreb 1981, str 97 – 98; Z. Komarica, „Kerestinec”, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, str 261; V. Dediđer, *n.d*, str 438.

¹⁰ Milenko Doder, *Kopinič bez enigme*, Zagreb 1986, str 29.

¹¹ Navedeno prema: V. Dediđer, *n.d*, str 438.

¹² M. Doder, *n.d*, str 30.

истинитост тврдњи Ј. Копинича, и као могућност наводи да је можда Е. Жежелић био намерно подметнут као двоструки агент како би добијао информације из пункта. Он сматра да Немачка и у случају да је знала за постојање оваквог пункта, није желела да га уништи јер је имала више интереса да преко њега добија информације будући да је тако могла да прати рад седам комунистичких партија.¹³

Поред пункта Ј. Копинича, у Загребу је постојао и војно – обавештајни центар совјетске армије, коме је на челу био Иван Сребрењак – Антонов.¹⁴ Он је одржавао везе са ЦК КПЈ, али се почео бавити политичким интригама, па је брзо изазвао сумњу Ј. Броза који је 10. августа 1941. године послао писмо Централном комитету КП Хрватске у коме му налаже да га стави под партијску истрагу.¹⁵ И. Сребрењак Антонов је био шеф совјетске обавештајне службе за Балкан, његова улога у догађајима из 1941. године није до краја разјашњена, а пошто је погинуо за време рата, партијска истрага није никада била довршена.

Јосип Броз Тито је крајем јуна или почетком јула 1941. године донео одлуку да се створи Оперативно руководство у Хрватској, на челу са Владимиром Поповићем који је био члан Војне комисије ЦК КПЈ. Друга двојица чланова били су Раде Кончар и Андрија Хебранг. Јосип Броз се 5. јула састао са Владом Поповићем у вили Владислава Рибникара, у Ботићевој улици број 5, пренео му одлуку Политбироа од 4. јула и том приликом га обавестио о формирању руководства за Хрватску.

Идеја о бегству из логора Керестинец јавила се истовремено и у ЦК КПХ и Месном комитету Загреба, где је иницијатор био Јосип Копинич. Није могуће са тачношћу утврдити редослед планирања акције и ко је све био упознат са њом, пошто извори не осветљавају довољно овај период. Стрељање десторице комуниста је убразало одлуку да се мора што пре организовати бекство из логора осталих затвореника. Одлука је највероватније донета 9. јула 1941. године, иако је

¹³ Isto, str 36.

¹⁴ Иван Сребрењак, псеудоним Антонов био је обућарски радник из Славоније. После Шестојануарске диктатуре емигрирао је у Совјетски Савез, где је завршио војнообавештајну школу. У лето 1936. године са супругом Франсисом Сребрењак, по налогу обавештајне службе НКВД-а одлази у Париз са задатком да организује обавештајну мрежу у Француској, Италији, Белгији итд. У другој половини 1929. године долази у Београд, где постаје шеф совјетске обавештајне службе за Балкан. Након Априлског рата сели се из Београда у Загреб. (Isto.)

¹⁵ М. Doder, *n.d.*, str 85.

остало нејасно да ли је то урадио Политбиро (у саставу Р. Кончар, К. Мразовић, В. Бакарић, Д. Саили и С. Угарковић) или Оперативно партијско руководство (у саставу В. Поповић, Р. Кончар и А. Хебранг).¹⁶

Политбиро ЦК КПХ је са сигурношћу одредио два лица да направе план бега: Карла Мразовића и Марка Белинића. Карлу Мразовићу је ову вест саопштио Раде Кончар, након чега су он и М. Белинић отишли у Подсусед где су почели да разрађују план бегства по налогу ЦК КПХ.¹⁷ Марко Белинић се касније присећао ових догађаја: „Одмах сам предложио Ортеги¹⁸ да одемо у Подсусед што смо и учинили. Успут смо разговарали о догађају који се јучер десио и о изузетној одговорности коју смо преузели на себе: да организирамо ослобођење логораша. Значај акције смо веома широко оцјењивали, па смо чак помишљали да би то могао бити почетак оружаног устанка у овим крајевима Хрватске.“¹⁹

У међувремену дошло је до тзв. „акције Копинич“, одосно покушаја Јосипа Копинича да подреди себи помоћ Коминтерне, ЦК КП Хрватске и одвоји га од ЦК КПЈ заобилазићи постојеће руководство КП Хрватске.²⁰ Пошто је као представник Коминтерне за Балкан био задужен за одржавање везе Коминтерне са КПЈ (и неким другим партијама) његов задатак био је да прима поруке од Коминтерне и шаље их партији којој су намењене и обратно.²¹ Он се повезао у првој половини јула са Месним комитетом за Загреб и саопштио његовим члановима да је ЦК КПХ смењен одлуком Коминтерне те да Месни комитет треба да заузме његово место и прекине све дотадашње везе са ЦК КПХ.²² Секретар Месног комитета у том тренутку је био Антун Роб, звани Бумбар. По његовом сведочењу почетком јула до њега је дошао Бранко Малешевић и саопштио му да ће га повезати са Ј. Копиничем. „На састанак је дошао Јосип Копинич – Валдес заједно са Бранком Малешевићем. Рекао је да говори у име Коминтерне. Валдес је том приликом говорио да Коминтерна тражи акције, а у Хрватској нема акција већих размера и да Комунистичка интернационала нема повјерења у ЦК КПХ, јер су, наводно, неки другови сумњиви. Тражио је од секретара да га повеже са МК, како би тај

¹⁶ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I, str 439.

¹⁷ Isto; „Борба”, 20-21. 06. 1981; I. Jelić, *n.d.*, str 107 – 108.

¹⁸ Карло Мразовић.

¹⁹ Navedeno prema: Marko Belinić, *Put kroz život*, Zagreb 1985, str 54 – 75.

²⁰ V. Dedijer, *n.d.* str 439.

²¹ M. Doder, *n.d.* str 19.

²² *Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941 – 1945*, I, Beograd 1986, str 142.

проблем изнио на сједници МК. Секретар је том приликом то одобио и тражио од Валдеса документа да Ки у истину тако мисли и да је то њен став. На крају разговора Валдес је тражио под пријетњом најстрожије казне од чланова ЦК КПХ ништа не казати о њиховом разговору. Уједно је договорен нови састанак за два дана.²³

На наредни састанак је дошао Валдес (Јосип Копинич), заједно са Бранком Малешевићем и у име Коминтерне критиковао пасивност комуниста у Хрватској који према његовом мишљењу нису предузимали веће акције.²⁴ Нагласио је да Коминтерна нема поверења у ЦК КПХ, јер сумња у поједине чланове (није наведено о којим члановима је заправо била реч) и захтевао од секретара МК да га хитно повеже са МК, како би о овом проблему распаравили на његовој седници. „Тада је још оштрије иступио, захтевајући да МК прекине све везе са ЦК КПХ. Том приликом је показао наводни брзојав од Коминтерне (Ки) са потписом Димитрова, отприлике овог садржаја: Повежите се са Коминтерном града Загреба, преузмите у своје руке вођење акција и изолирајте ЦК КПХ. Захтевао је да се ово држи у тајности и не износи пред чланове ЦК КПХ.“²⁵

Састанак са секретаром МК је поново одржан 4. јула, а на њему је Ј. Копинич показао телеграм од Ки у коме му је наводно сугерисано да се изолује ЦК КПХ и МК преузме вођење акција у своје руке. Ј. Копинич није желео да сопшти одмах ЦК КПХ ситуацију већ је тражио најпре састанак са члановима МК. До састанка је дошло око 7. јула, у Котурашкој цести у стану једног чувара складишта старог гвожђа, на коме су били присутни следећи чланови МК: Роб Атун, Чешњак Антун, Ванић Мирко, Божичевић Иван, Месарић Блаж, Ђаковић Јосип. На састанку су прочитана два телеграма од Ки у којима је наглашено да треба изоловати ЦК КПХ и преузети акције. Антун Роб секретар МК овако сведочи о тим догађајима: „На том састанку Валдес је изнио ситуацију и однос Коминтерне према ЦК КПХ и прочитао најпре споменути брзојав, а затим то поткрпејио још једним у којем је било отприлике наглашено исто као у првоме, само је подвучена хитност извршења задатака првог брзојава. На тој сједници МК су се покорили директиви Коминтерне и пристали да раде по директивама

²³ Navedeno prema: *Zagreb 1941-1945: zbornik sjećanja*, I, Zagreb 1982, str 288.

²⁴ V. Dedijer, *n.d.*, str 440.

²⁵ Navedeno prema: M. Doder, *n.d.*, str 45.

Валдеса. Валдес је тада нагласио строгост конспирације и да ће сваки од чланова Комитета бити најстроже кажњен ако о споменутих догађајима нешто проговори члановима ЦК КПХ.²⁶

На овом истом састанку Јосип Копинич је захтевао да се организује акција ослобођања комуниста из Керестинца.²⁷ „Валдес је на том састанку захтјевао да се организира акција за ослобођење другова из Керестинца. Послије тога је Валдес на састанку са Малешевићем и Робом одредио Бранка Малешевића за команданта групе која ће извана сурађивати на ослобођењу логораша. Разрадио је детаљан план, а члановима МК дане су упуте о томе да одреде потребан број другова с оружјем за извођење те акције.”²⁸ Према томе одлуку о ослобађању из логора Керестинец донео је и Месни комитет на захтев Јосипа Копинича дан касније пошто је то урадио ЦК КПХ. Ј. Копинич је умањивао свој удео у организацији бекства из логора Керестинец, мада никада није негирао да је он подстицао саму акцију и да је „изводио чак притисак на поједине другове да се акција изведе што прије због опасности да усташе не побију још више или све заточенике из Керестинца“.²⁹ У својој изјави Д. Ступарићу он каже: „С радом Кончаром сам лично разговарао и он се слагао да другове треба чим прије ослободити и преузео је на себе да ће он по својем нахођењу упоставити везу с Керестинцом и извршити он или организације ослобађање другова. У разговору је било ријечи да би се ослобођени другови по могућности раздјелили на три групе, од којих би једна отишла у рејон Сиска (да се споји с групом другова који су формирали партизански одред), друга група би ишла у рејон испод Карловаца, гдје је друг Крнтија (Марко Орешковић) успоставио добре везе и организирао покрет отпора, а трећа група остала би у рејону Жумбрека, сматрајући да су терен, односно становништво и близина Загреба повољна прилика за организовање партизанских група.“³⁰ Није могуће тачно прецизирати када је вођен овај разговор, Раде Кончар не помиње овај разговор нити било какав други пре 13. јула са Ј. Копиничем. Највероватније је тек на састанку Оперативног руководства од

²⁶ Navedeno prema: Vjenceslav Čengiћ, *Enigma Kопiniћ*, I, Beograd 1983, str 226.

²⁷ Isto.

²⁸ Navedeno prema: M. Doder, *n.d.*, str 46.

²⁹ Navedeno prema: V. Dedijer, *n.d.*, str 445.

³⁰ Isto.

13. јула дошло до некаквог разговора између њих двојице, али је тешко утврдити детаље.

Иако није могуће тачно ни утврдити редослед доношења одлука, оне су се дешавале муњевитом брзином између 9. и 11. јула. Партијском руководству у логору је Раде Кончар преко Фрањице Будак пренео да се припреме за бег.³¹ Преживели заточеник Керестинца, Звонко Комарица, сведочи у својим сећањима о том догађају: „Тог дана послије подне Дивко Будак је разговарао са својом супругом која га је посетила. Вратио се озбиљна лица, али са својим већ познатим оптимизмом. Фрањица Будак му је тада пренијела поруку Рада Кончара о припремама за бијег. Рекла му је да је одлучено, да се сви другови спасе бјегом. Он треба да с најпоузданијим друговима организира разоружавање страже изнутра. Партија ће све припремити, дочекати их камионима и отпремити даље. Дан и сат јавиће накнадно. С овом поруком Дивко Будак је упознао партијско руководство логора, које је одмах почело планирати како да се разоружа стража.“³²

Иако је пресудни утицај на одлуку о што скоријем бегу имало стрељање комуниста 9. јула, В. Дедијер као један од разлога зашто је Месни комитет пожурио са акцијама ослобађања затвореника наводи и жељу да се на тај начин предухитри иста акција ЦК КПХ и тако оправда акција Ј. Копинича против ЦК КПХ због наводног неизвршавања директива Коминтерне.³³ „Но журба Мјесног комитета, чини се, имала је и други мотив: извести велику акцију прије акције ЦК КПХ и доказати властиту способност (заправо оправдати акцију Ј. Копинича против ЦК КПХ због наводног неизвршавања директиве Коминтерне).“³⁴

Остаје нејасно на основу извора да ли су чланови ЦК КПХ и МК знали међусобно за акције, тј. да ли је сам ЦК КПХ знао за акције МК. Изјаве три кључна сведока и учесника у организацији ове акције Карла Мразовића, Марка Белинића и Јосипа Туцмана се не поклапају, па није могуће тачно реконструисати сам ток догађаја. Марко Белинић и Карло Мразовић тврде да нису знали за

³¹ Супруг Фрањице Будак, Дивко Будак је био заточен у логору, она је имала пропусницу којом се могла редовно служити и била је веза са затвореницима у Керестинцу. Z. Komarica, „Kerestinec“, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, I, str 266; I. Jelić, *n.d.*, str 102.

³² Navedeno prema: Zvonimir Komarica, *Grobovi bez sjene*, str 20; Z. Komarica, „Kerestinec“, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, str 265 – 266.

³³ V. Dediđer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I, str 444.

³⁴ Navedeno prema: Isto.

паралелну акцију МК за Загреб све до 13. јула увече, док Јосип Туцман говори како их је обавестио да је акција померена за тај датум.³⁵ „Након састанка са Робом ја сам се вратио на свој терен. На подножју Заграбачке горе, код Суседграда, састао сам се са друговима Карлом Мразовићем и Марком Белинићем и упознао их са најновијом директивом и промјеном дана пробоја заточених другова из логора Керестинец. Ми смо тада заједнички оцјенили да нешто није у реду са том најновијом директивом, односно промјеном дана пробоја. У међувремену, ми нисмо добили обавјест да су другови у логору Керестинец прихватили најављену промјену дана пробоја, па смо и даље припремали прихват за већ раније утврђени датум, 15. српањ. И догодило се оно што се није смјело догодити, тј. да су другови из логора Керестинац ипак извршили пробој у недељу, 13. или 12. српња, односно према најновијој директиви ЦК-а, ми нисмо о томе били на вријеме обавјештени. Због тога њихов прихват и није био припремљен за тај дан.“³⁶ Јосип Туцман је био засигурно један од људи коју су извршавали задатак добијен од ЦК КПХ. Није могуће утврдити да ли је био евентуално укључен и од стране МК, а ако јесте ни да ли је тога био свестан.

Паралелна организација је свакако неминовно направила велику збрку. Не зна се које су све поруке стигле и када до самих заточеника у логору. Сигурно је једино да је стигла порука упућена од стране Рада Кончара, али тачна садржина и детаљи нису познати. Постоји могућност да су заточеницима упућене и друге поруке, али то није могуће утврдити ни доказати. Акција је планирана за 13. јул увече. Оперативно руководство о акцији Месног комитета сазнало је пре саме акције и дало прећутну сагласност највероватније 13. јула после подне, када је одржан и састанак са А. Робом и Ј. Копиничем.³⁷ О томе сведочи и изјава Владимира Поповића: „Одржали смо са њима (МК Загреб) састанак на коме су нас обавјестили да су у близини Керестинца пребацили 16 наоружаних другова из Загреба, да су ангажирали и нешто сељака и да су обавјестили другове у Керестинцу да ће те ноћи бити изведена акција. Ми смо изразили сумњу у успјех, јер се цјела ствар припремала на брзину. Довели су нас у врло незгодан положај и

³⁵ Првобитни договор је био да се акција изведе 15. јула.

³⁶ Navedeno prema: Josip Tucman Crni, „Pripreme za prihvata komunista iz logora Kerestinac, Zagrebački partizanski odred”, *Zbornik dokumenata i sjećanja*, Zagreb 1976, str 9 – 10.

³⁷ V. Dedijer, *n.d.*, str 449.

прешутно смо пристали да се изведе акција. Ја мислим да смо ту погријешили (нарочито знајући Бумбара из МК и његове организаторске способности), без обзира да ли су они и поред наше забране хтјели ићи у акцију или не.“³⁸

О акцији у Керестинцу мишљење је дао и Владимир Бакарић у својим писмима НИИ-у и Вјеснику осамдесетих година. Он је као члан Политбироа ЦК КПХ био задужен за одржавање веза са МК и први је приметио да је секретар А. Роб Бумбар престао да долази на састанке које су били уговорени.³⁹ Потом је лично од Ј. Копинича сазнао да је ЦК КПХ одлуком Коминтерне распуштен уз објашњење да су три човека агенти Гестапоа. Наводно су И. Сребрењак, Павле Пап и Раде Кончар, од стране Коминтерне били виђени као шпијуни који су одавали информације Гестапу.⁴⁰ „Одмах сам дошао у контакт (његовом иницијативом) с Ваздухом. Он ми је сопштио како је ЦК КПХ одлуком Коминтерне распуштен. Расправљајући затим о мотивима распушања ЦК КП Ваздух ме је обавјестио како сматра да су три човјека агенти Гестапоа. То су Сребрењак, Павле Пап и Раде Кончар. Давао је опширно образложење за Сребрењака. Тај није имао веза са Партијом (био је шеф центра совјетске војно-обавештајне службе) и мене се у том моменту није тицало да ли је он агент Гестапоа или марсовац или што слично, па ме није ни аргументација занимала. За Папа је износио како су неке ствари које је он радио дошле или готово дошле полицији у руке, а за Кончара да је линија Коминтерне, да се руше и уништавају комуникације, а ми да то нисмо урадили и даље слабо радимо, а бавимо се споредним пословима.“⁴¹ У даљем тексту писма он наставља: „замјерка Ваздуха није била да се ништа не ради, него да се не ради оно што Коминтерна захтјева, тј. да се не иде на уништење комуникација и слично. И то се објашњава тиме што нас Гестапо гура на другу страну (преко Кончара, а то је и главни аргумент поротив Кончара) да нам замаже очи и очува комуникације.“⁴²

Акција у Керестинцу је подразумевала да се заточеници у поноћ пробију из логора, а затим да их напољу дочекају камионима и пребаце даље. Постојање две паралелне акције о спашавању из Керестинца донело је забуну, питање је колико

³⁸ Navedeno prema: Isto.

³⁹ „НИИ”, 2. јул 1972.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Navedeno prema: M. Doder, *n.d.*, str 47.

⁴² Isto: „НИИ”, 2. јул 1972.

су учесници билу упућени и свесни тога. Ове акције су се међусобно разликовале. Са једне стране организатори су били Карло Мразовић и М. Белинића по одлуци ЦК КПХ, а са друге стране Ј. Копинич, А. Роб и Б. Малешевић у име Месног комитета. Ова два плана су се разликовала међусобно.

ЦК КПХ је планирао да ненаоружаним заточеницима убаци оружје и пошаље људе који би помогли њихово ослобађање, а затим да их преко Самоборског горја, Жумуберка и иза Карловца пребаце у правцу Кордуна. Датум акције је требало да буде 15. јул. Према том плану, Иван Соколчић, Том Чаканић, Павао Белохан, Јосип Туцман, Иван Кракач, Стјепан Бенценковић, Томо Пипић, Албим Ковачић, Ивица Лопачић и Павао Лочар били би задужени за разоружавање страже изван логора. За тајни унос оружја била су предвиђена три сељака који би исто унели у песку који су иначе отпремали у логор. Њих је М. Белинић већ 10. јула обавестио да буду у приправности за ову акцију.⁴³ Након ослобођења постојала су два плана везана за даље деловање. Према сећањима М. Белинића, Карло Мразовић је „за прву варијанту предвидио да се формира одред са одређеним командним кадром, који ће отпочети борбу на овом терену са нападима из засједи на усташе, уколико се они појаве и борбом да се пробију до Самоборског горја. За другу варијанту предвидио је да када логораши изађу, а то мора бити чим падне мрак-усиљеним маршом крену у колони за Купчинску шуму одакле ће се пребацити на Кордун.“⁴⁴

Што се тиче плана Месног комитета, њега није могуће у потпуности реконструисати. Не зна се тачно ко је био главни организатор плана, пошто А. Роб и М. Ванић тврде да је то био Ј. Копинич, али се он од тога ограддио. Према сведочењу прве двојице, „Ј. Копинич је одредио Б. Малешевића за командира групе која ће извршити акцију. Свим члановима МК дана су упутства да изаберу потребан број људи и да их наоружају. Договорено је мјесто гдје ће се ти другови састати с Бранком Малешевићем. Роб је добио задатак да о свему обавјести заточенике у Керестинцу, јер је предвиђено да у одређеном моменту и они изнутра изврше препад на стражу, те је разоружају. Напад на логор у Керестинцу треба да започне тачно у поноћ између 13. и 14. јула. Истовремено једној групи

⁴³ V. Dedijer, *n.d.*, str 453.

⁴⁴ Navedeno prema: Isto.

наоружаних комуниста која ће судјеловати у акцији ослобођења другова из Керестинца, а из околице Загреба требало је доћи још неколико другова и донијети нападачкој групи оружје.“⁴⁵ Б. Малешевић је у то време био човек од поверења Јосипа Копинича, задужен за одржавање веза са ЦК КПХ за предају депеша.

Истовремено је са акцијом ослобођења Керестинца спореведена и акција напада на усташку радио станицу која је била повезана са њом. У тој диверзији учествовали су Владимир Новак, Антун Чешњак и Никола Шакић. Владимир Новак је био задужен за довлачење чамца којим су пребачени комунисти да помогну у ослобађању логораша. Договорено је да се постави експлозив у просторијама радио станице како би се након експлозије прекинуо радио програм. Владимир Новак се сећа детаљно ове акције. „Сјели смо у чамац и спустили се низ Саву. Искрцали смо се недалеко од постројења радио – станице. Зграда је била окружена жичаном оградом па је на једном мјесту специјалним шаркама пресјекао, мислим, Никола Шакић. Једног смо друга оставили да чува чамац, док смо се ми остали провукли кроз жицу и заузели положаје око зграде. Пронашли смо лијестве и прислонили их уз ограду. Помоћу њих Никола Шакић се провукао кроз прозор у просторију у којој су била важна постројења радио-станице. Чешњак и ја смо били покрај лијестви. Мислио сам: ако диверзија успије, бит ће прекинут радио – програм. Шакић је поставио експлозив. Повлачећи се, чули смо експлозију. Укрцали смо се у чамац и превезли на другу обалу Саве.“⁴⁶ Међутим, иако су успешно упели да поставе експлозив показало се да количина није била довољна, па план није остварен.

У оквиру Месног комитета су биле формиране мање ударне групе које је требало да стигну до Керестинца. Њихов задатак је био да помогну заточеницима да се пробију кроз логор и формирају партизански одред, као и да прекину комуникације између Керестинца и Загреба. Група која је била задужена за прекид комуникација успешно је извршила задатак о чему говори податак да је у тренутку акције телефонска веза са Загребом била прекинута, као и да је стража

⁴⁵ Navedeno prema: Isto, str 454.

⁴⁶ Navedeno prema: Vlado Stopar, Josip Pavičić, *Na zagrebačkoj partizanskoj fronti*, Zagreb 1976, str 25.

била ометана свирањем хармонике.⁴⁷ Остало је нејасно да ли је група која је чамцем требало да пређе Саву стигла на време или је закаснила, пошто су искази сведока супротни. Према овом плану, посебна група људи је била предвиђена да формира заседу на путу Керестинац – Самобор. Ж. Комарица о овој групи наводи да је постојала „посебна група, састављена од људи који познају терен, морала поставити засједу на цести Керестинец-Самобор. На тај задатак Кончар је упутио Милу Мухара и једног скојевца механичара. Та двојица су се у селу Рактије повезали са сељаком Павлом Видековићем, тада симпатизером Партије (погинуо у НОП-у и проглашен народним херојем). Видековић је у вријеме извођења акције био члан КПЈ, и штовише, члан Котарског комитета КПХ Загреба – вањски за Самобор. Са два пиштоља и 4 бомбе та тројка је поставила засједу један километар далеко од Керестинца. Имали су задатак да сузбију евентуалну интервенцију жандара из Самобора, ако се акција нас логораша и ударних група против логорске страже развије у дужу борбу. Они су били обавијештени да ће акција почети одмах послје пола ноћи и засједу су на вријеме поставили. Било је планирано да Павле Видековић води оне којима то буде требало када се ухвати веза с ударним групама.“⁴⁸

Једна група на чијем је челу био Павао Лончар имала је задатак да се окупи у договорено време на обали Саве и сачека да буде пребачена на другу страну. Међутим, овде је дошло до застоја у акцијама, па нико није дошао по групу у договорено време тако да се она вратила својој кући.⁴⁹ Никола Љиљак Грга се сећа овог догађаја: „У договорено вријеме ми смо се сви скупили на уговореном мјесту одакле смо требали чамцем пребацили преко Саве. По нас је требала стићи веза са друге стране Саве. Чекали смо од 21 до 22 сата навечери, како нитко однаде није дошао, разишли смо се кућама. С нама је у ову акцију ишао и Паво Лончар. Други дан ујутру, сјећам се, добили смо обавјест да су се другови сами пробали из логора Керестинец, и да су се повукли према Ступничкој шуми и Раковом потоку, а неки су рањени скривали се по околним шумама.“⁵⁰

⁴⁷ Једна група је била задужена да се појави са хормаником и свира у близини логора како би на тај начин одвукла пажњу стражара и збунила их.

⁴⁸ Navedeno prema: Z. Komarica, *Grobovi bez sjene*, str 35.

⁴⁹ V. Dedijer, *n.d.*, str 458.

⁵⁰ Navedeno prema: Isto.

Према плану коју су направили К. Мразовић и М. Белинић, П. Видековић, П. Белохан и П. Лончар и Ј. Туцман су као кључни људи били ангажовани и у плану ЦК КПХ. Они највероватније нису знали за постојање паралелних акција. Тринаестог јула у седам увече одржан је састанак између Р. Кончара и М. Белинића, на коме је Белинићу саопштено да у поноћ почиње акција у Керестинцу. Раде Кончар је претходно био на састанку Оперативног руководства КПХ на коме су присуствовали А. Роб и Ј. Копинич и „признали грешке“ према ЦК КПХ. М. Белинић је у својим сећањима навео да је добио задатак да се повеже са А. Робом на договор, али да је акција већ била припремљена у том тренутку. А. Роб „Бумбар“ му је наложио да у 11 сати дође до Свете Недеље и да се ту нађе на везу. Успут је сусрео Милу Мухара који се тада већ био упутио ка Керестинцу. Иако су били збуњени што се срећу овако, очигледно ниједном ни другом није било потпуно јасно шта се дешава: „Отишао сам на везу у Свету Недељу, код цркве, у заказано време и чекао до 11 сати и 15 минута. Међутим, веза није дошла. Поступио сам против свих правила конспирације чекајући петнаестак минута и вратио се до Ортеге и рекао: 'Нема везе у Светој Недељи.' Занемјели смо готово обојица, нисмо знали шта да кажемо. Ортега је отишао. Дошао ми је Албин. Изашли смо из куће на бријег и чекали 12 сати у ноћи, хоћемо ли чути какву пуцњаву у правцу Керестинца. Поноћ дође, пуцњаве нема. Тек између један и пола два сата чули смо један пиштољски пуцањ. Рекли смо си да ли је то почетак акције, или је то знак за акцију. Шутјели смо готово читаву ноћ и слушали хоће ли се чути пуцњава у правцу Керестинца. Негдје око пет сати ујутру, чула се у даљини, у правцу истока, пушчана ватра. Претпоставили смо да се води бобра између логораша и усташа. Та пушчана ватра била је краткотрајна.“⁵¹ План је очигледно, као што се види из овог сведочења М. Белинића, био извршен без њих, односно организација МК је успела да потисне и предухитри ЦК КПХ у овој акцији.

Карло Мразовић, трећи члан који је био задужен за ослобађање заточеника из Керестинца, добио је наређење да се сколони из Подуседа, па је отишао ка Вараждину и није учествовао у акцији ослобађања. На тај начин је потпуно обустављена акција ослобађања заточеника у организацији ЦК КПХ. Акцију је

⁵¹ „Борба”, 25.6.1981.

преузео Месни комитет, који је послао ударне групе према логору. Прва група која је била под вођством Б. Малешевића, пешаке је требало да дође од Ступнике шуме до Керестинца и она се у путу погубила, па је закаснила да стигне на договорено место. Друга група коју је водио И. Чулик, такође није стигла до логора; она је грешком прерано закључила да је акција већ пропала.⁵²

У међувремену су текле припреме за акцију унутра самог логора. Поподне 13. јула одржан је састанак на коме је Дивко Будак упознао остале са поруком Рада Кончара, те је одлучено како ће тачно изгледати план напада на стражу Керестинца. Одлучено је да се формира пет ударних група: Прва је требало да разоружа стражара на стражарском месту у ходнику испред главних соба. У њој су били Јарослав Хвала, Милан Басић и Фрањо Сауха. Друга група је била задужена да изврши разоружавање седморице стражара у соби стражара која се налазила са десне стране ходника. У њој су били: Јурај Берманец, Нико Томић, Петар Корасић, Тирил Брезовец, Стјепан Влахек, Валентин Шух и Стјепан Шеремет. За разоружавање стражара у последњој соби и у ходнику била је задужена трећа ударна група коју је водио Изет Сујолцић, а чланови су били Лавослав Шрајер, Стјепан Јелић, Јован Кевић, Блаж Ваљин, Владимир Божац, Јосип Рендић, Винко Милинковића. Разоружавање заповедника логора требало је да изврши четврта ударна група у којој су били Јосип Турковић, Петар Казић, Лавослав Казић, Иван Клешћић и Антун Мрак. Док је командира логорске страже требало да разоружа пета ударна група у којој су били Јосип Шибер и Владо Витасовић. Целом акцијом су руководили Дивко Будак и Андрија Жаја. Постојала је и резервна група која је у случају потребе требало ступити у акцију, а циљ је било коначно ослобођење или смрт.⁵³

Након убиства десеторице логораша уведено је дежурство по собама, са циљем да се одмах обавесте остали уколико се примети нешто необично. Наиме, постојао је страх да усташе могу да изненада пострељају све заточенике. Ж. Комарица у својим сећањима описује последњу ноћ у логору: „По кућном реду свјетло се у собама гасило у 21 сат. Легли смо сваки на свој лежај. Дежурни је

⁵² Они су грешком закључили да је камион који су видели у близини Керестинца био усташки. (V. Dedijer, *n.d.*, str 460.)

⁵³ Z. Komarica, „Kerestinec”, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, I, str 267; Z. Komarica, *Grobovi bez sjene*, str 128 – 129; I. Jelić, *n.d.*, str 102; V. Dedijer, *n.d.*, str 460.

притајен сједио крај прозора. Послије стрељања десеторице заточеника партијско руководство у логору је закључило да у свакој соби уведе стално дежурство са задатком дежурног да проматра кроз прозор околицу дворца и да, опази ли какву недоличност, обавјести собног старјешину. С моје лијеве стране лежао је Владимир Божац, а с десне Израел Осијас. Божац и ја смо тихо разговарали. Око 22 сата из сусједне велике собе нечујно појавио Дивко Будак. Тихо се спустио на лежај између Корасића и Марка. Шапатам им је нешто говорио. Дигао се и погнуто прешао на супротноу страну собе. Спустио се између Бошца и мене, шапатам, али одлучно је рекао: Другови ноћас бјежимо. Вас двојица имате задатак да у групи друга Изета нападнете крајњу стражарску собу. Треба им узети оружје и везати их ланцима који су имали на халчама. На знак који ћете добити око поноћи, трчите на задатак.⁵⁴

Организација унутар самог логора је у оквиру својих могућности била припремљена за пробој кроз стражу. Међутим, ударне групе које је требало да у договорено време стигну до логора нису успеле у томе, што заточеници нису могли знати па су започели пробој по плану. Успели су да разоружају стражаре који су били унутар логора и затоворили их у подруму куле. Изгледа да је након изласка напоље дошло до мањих несугласица како поступити даље са стражарима, да ли их побити и да ли треба опљачкати благајну. Према сећањима учесника, они су још пола сата сачекали да ли ће доћи нека помоћ споља, а како се то није догађало одлучили су да сами изађу из логора.⁵⁵ „На питање гдје су другови који су имали помоћи акцију извана, Дивко је само забринуто слегнуо раменима. Вријеме је пролазило. Било је око један у ноћи када смо почели окупљати око велике капије логора знатижељно ослушкујући да ли се шта вани догађа. Отворили смо капију. Нетко је упитао јесмо ли сви на окупу. Опрезно смо кренули у слободу[...] На челу је ишао Ћирил Брезовац с пушкомитраљезом.”⁵⁶ Заточеници су затим изашли на пут који води од Загреба ка Самобору након чега су видевши да не пристиже никаква помоћ кренули поред логорске зграде. Потом су се раздвојили у два правца: једна група је отишла ка Раковом Поток, а друга

⁵⁴ Navedeno prema: Z. Komarica, *Grobovi bez sjene*, str 45; Z. Komarica, „Kerestinec”, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, I, str 269.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

ка станици Зденчина. Очигледно је дошло до неспоразума међу самим организаторима. „Претпоставља се да је Малешевићева група стигла до логора управо у тренутку када су заточеници почели излазити из дворца. Али, с потпуно супротне стране. Наиме, група је стигла с југоисточне стране дворца, а заточеници су излазили са сјеверозападне стране. Већи дио групе је дворца обилазио с југоисточне стране. Кад се Малешевић прикључио тој групи, чули су неки жамор око логора и почели расправљати. Чувши већ прије пуцњаву, закључили су да су стражари (јер имају оружје) успјели спријечити пробој, да су заточеници побијени, сходно томе да је акција пропала и да је најбоље повући се.“⁵⁷ Заточеници су тако остали препуштени самима себи и расули су се уз пут.

Групе су имале јако слабо наоружање, па су одлучиле да се крију у шуми преко дана, а наставе пут у току ноћи. Међутим, усташе су успеле да пронађу групу која се сакрила у Ступничкој шуми, потом побили и заробили неколицину, а убрзо похватили и остале који су успели да се пробију кроз овај обруч. „Непријатељ је био бројнији и наоружанији. Пуцњи с бокова и леђа присилили су их да се раздвоје, потраже заклоне. Почело је пробијање у групама и појединачно. У окршају су погинули Ј. Шибер, Н. Томић, Ф. Бабић, С. Гавранчић, И. Сујолцић, М. Куленовић, Ј. Кевих и П. Божић. Неколицину су усташе успјеле ухватити: И. Крндеља, П. Макровић, Љ. Кона, Х. Кона, А. Турковића и И. Кауића. Преостали су се успјели извући из тог првог обруча, но већина је у идућа два дана страдала или такође била ухваћена.“⁵⁸ Јако је мали број оних који су се успели спасити и успоставити везу са партијском организацијом. Друга група која је кренула према југоистоку је прошла још трагичније, пошто је око поднева била опкољена усташама и надјачана, из ње се једино успео спасити и отићи у партизане Блаж Ваљин. Пробој из обруча био је изузетно тежак јер се борба водила усред дана. У тој су у борби погинули М. Басић, А. Божац, И. Чубелић, М. Даскаловић, М. Ђанешић, Д. Лопадиндић и Л. Шрајер. Ухваћени су били А. Цесарец, Д. Будак, Д. Грковић, Л. и П. Казић су ухваћени дан касније. Тројица из те групе заточеника,

⁵⁷ Navedeno prema: Z. Komarica, „Kerestinec”, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, I, str 270; V. Dedijer, *n.d.*, str 464.

⁵⁸ Isto.

да не би пали живи у руке непријатељу, последњим су мецима из пиштоља одузели себи живот: А. Жаја, С. Влахек и С. Фрдеља.⁵⁹

Ни група коју је предводио Б. Малешевић није прошла боље. Она се након повлачења раздвојила, са циљем да се врати у Загреб у малим групицама. Сам Б. Малешевић је том приликом задобио смртоносне повреде. Он је стигао до Загреба, али је тамо био легитимисан и препознат од стражара, а затим смртно рањен у покушају да побегне.

Биланс страдалих на крају је био трагичан. Од укупно 92 заточеника, спасала су се само тринаесторица. Они који нису побијени у току пробоја били су ухваћени (њих 44) тако да су одлуком сената покретног преког суда били осуђени на смрт стрељањем. Од осталих који су се спасили бекством крај рата су дочекали Д. Дакић, Е. Фреудлиц, С. Глумац, З. Комарица и А. Милинковић.⁶⁰ Свеукупно акција спашавања керестинечких заточеника је прошла врло неуспешно, била лоше организована и планирана пребрзо. Низ погрешних и пребрзих процена довела је до крајње трагичног исхода. Журба да се акција изврши што пре свакако је негативно утицала на крајњи исход, а томе је допринела и ситуација у КПХ.

Генерални секретар Јосип Броз је о стању у КПХ био све до половине месеца непотпуно обавештен као и о акцији Керестинец. О њој је добио детаљнији извешај тек пошто је акција била извршена 17. јула, од Владе Поповића. У извештају који му је упутио он наводи да је акција била слабо припремљена и вођена и да је то главни узрок многобројних жртава: „До сада су похватили живе 12 другова. Колико их је у борби погинуло још не знамо тачан број. Они који су се одвајали од група углавном су досада настрадали. Са три мање групе имамо контакт. Сељаци их добро примају и крију. У доста су тешком положају, нарочито група од њих 16 која се налази у Савском насељу. Она ће у току ове ноћи бити пребачена у Самоборску гору, а одатле даље. Цио Загреб је од недеље ујутру блокиран, отежано је кретање. Терор је проширен. Усташе кажу да је њихових убијено око 30 и старо и младо о том догађају прича, но прича се свашта. Издали су оглас у коме кажу да су успјели све поубијати, народ зна да то није истина. Како видите акција је слабо припремљена и вођена, зато ће бити и

⁵⁹ Zorica Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*, Zagreb 1982, str 439 – 440; Vice Zeninović, *August Cesarec*, I, Zagreb 1964, str 149 – 151; Z. Komarica, *Grobovi bez sjene*, str 93.

⁶⁰ V. Dedijer, *n.d.*, str 464.

много жртава. Ми смо свјесни да без обзира на све околности сносимо одговорност за то. Настојали смо сутрадан по њиховом изласку да организујемо акцију у Загребу и у околини како би им олакшали положај.⁶¹

Акција Керестинец је била повезана и разматрана у вези односа и збивања у КПХ и Месном комитету и „акцијом Копинич“.⁶² Владимир Бакарић у писму „Вјеснику“ Ј. Копиничу приписује комплетну одговорност за несупех у Керестинцу: „Керестинец је била једна од Копиничевих пустоловина коју су други платили животима. Није без разлога тих дана Раде Кончар рекао Марку Белинићу: 'Ето видиш какав су злочин учинили Ваздух и Бумбар. Заслужили су да их Партија осуди на смрт.'“⁶³

Седамнаестог јула Централни комитет КПЈ је упутио Централном комитету КПХ писмо у коме му поручује да ће послати свог повереника Благоја Нешковића да испита читаву ситуацију у КПХ:⁶⁴ „Драги другови, шаљемо вам нашег поврејника друга Н. Шпанца да испита читаву ствар са промјеном у тамошњем Ћаћи и да вам саопшти наше гледиште о овом питању. Нас је читава ствар врло неугодно изненадила, прво због тога што ми нисмо били о томе обавјештени и што се читава ствар урадила без нашег знања, упркос томе што смо ми сами предвидјели мјере и именовали три одговорна друга да би се тамо поправило стање.

Иако је данас таква ситуација да се нема времена за дуга испитивања и истраге, већ је потребно дјеловати брзо и одлучно ипак сматрамо да је друг Ваздух учино крупну погрешку када је ствар извео на своју руку и без нашег знања и умјешао се у ствар за коју он, тврдимо, није имао никаквог права да тако поступи. Овакав поступак доводи до разбијања организације, а не до њезиног акционог оспособљавања. Читава одговорност због тога пада на њега.”⁶⁵

Одлука да посебна Истражна комисија Партије испита ситуацију око руководства, донета је на седници Политбироа ЦК КПЈ одржаној у Београду 16. јула 1941. године. Седници су присуствовали: Јосип Броз, Александар Ранковић,

⁶¹ Navedeno prema: *Građa za povjest NOB-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941 – 1945*, I, str 121 – 124; Vladimir Bakarić, „Neuspjeh u Kerestincu”, *Zbornik sjećanja – Zagreb 1941 – 1945*, I, str 299 – 302.

⁶² Isto.

⁶³ M. Doder, *Kopinič bez engme*, str 50.

⁶⁴ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, VII, Beograd 1983, str 55.

⁶⁵ Navedeno prema: Isto, str 55-57.

Иво Лола Рибар и Иван Милутиновић. Након писма упућеног ЦК КПХ, Јосип Броз се састао са Благојем Нешковићем у вили Владислава Рибникара у којој је одржана седница Политбироа ЦК КПЈ. На састанку га је информисао о стању у ЦК КПЈ и предо му извештај и пуномоћје да води истрагу о случају „Ваздух“, чега се присећа и Благоје Нешковић који каже: „У другој половини јула 1941, мене је Тито позвао у стан код Владе Рибникара и рекао ми да је у партијској организацији у Загребу врло нездраво стање које треба расчистити. Обавештења о томе он је добио у извештају који му је послао Владо Поповић, тадашњи инструктор Централног комитета КП Хрватске.

Ја сам тај извештај прочитао. Из њега је произишло да се телеграфиста Коминтерне Јосип Копинич Ваздух умешао у рад Централног комитета КП Хрватске на тај начин што је радио на одвајању Централног комитета Хрватске од Централног комитета КП Југославије, са тим да се ЦК Хрватске подреди директно Коминтерни преко Копинича и да се на тај начин уствари одвоји од ЦК КПЈ. Копиничева мотивација је била да је тобоже Коминтерна незадовољна радом ЦК Југославије јер, тобоже Централни комитет КП Југославије не спроводи линију оружаног устанка.”⁶⁶ У писму је наглашено да је Раде Кончар сматран провокатором, иако се пре тога доказао акцијом ослобађања Риголета, функционера Коминтерне који је био заточен у Керестинцу.⁶⁷ Такође је било познато да су Ј. Копинич и Месни комитет одговоран за случај Керестинац иако сами детаљи везани за ту акцију нису били познати.

Поред Благоја Нешковића, у комисију су ушли Владо Поповић и Едвард Кардељ.⁶⁸ Благоје Нешковић је отишао у Загреб са лажном легитимацијом на име неког усташе из Пакраца у пратњи Елзе Метерли, курира ЦК КПЈ.⁶⁹ Дошавши у Загреб повезао се са Владом Поповићем и сместио у стану Деше Девичић. Потом је дошао у контакт са Радом Кончаром, коме је предао писмо и са којим је утврдио начин истраге. У својим сећањима он кратко говори о догађајима у овом периоду: „Прво смо организовали састанак ЦК КП Хрватске и детаљно испитали случај. Тај састанак је одржан у једној кући у близини железничке станице у Загребу.

⁶⁶ Navedeno prema: V. Dedijer, *n.d.*, str 467.

⁶⁷ Поменути Риголето је на кају оптуживао Рада Кончара као провокатора.

⁶⁸ Едвард Кардељ се прикључио истрази мало касније и стигао у Загреб када је Благоје Нешковић већ био тамо.

⁶⁹ В. Глишић, *n.d.*, стр 17.

Присуствовали су Раде Кончар, Павле Пап, Андрија Хебранг, Владо Поповић, Владо Бакарић и ја. То је био–Биро ЦК Хрватске. Марко Орешковић је у то време био у Лици, а Карло Мразовић негде у Међумурју.“⁷⁰ Од присутних Благоје Нешковић је сазнао да је Јосип Копинич оптуживао ЦК Југославије и да је Павле Пап упутио телеграм Коминтерни. Они су оптуживали Јосипа Копинича Ваздуха да је радио на одвајању месне организације Загреба од ЦК Хрватске и да је она по његовој директиви организовала неуспешну акцију ослобађања заточеника у Керестинцу.⁷¹ Трагедија која се десила са затвореницима повезана је управо са ситуацијом између ЦК КПХ и Месног комитета и чињеницом да организатори нису имали везе са окружним комитетима који би помогли у њиховој акцији. Након тога, Благоје Нешковић је организовао састанак и са члановима Месног комитета који су потврдили причу са састанка ЦК Хрватске.⁷² „Одмах после састанка са члановима Централног комитета Хрватске ишао сам на састанак Месног комитета Загреба. Сећам се да су на том састанку били Бумбар, онда један који је био ћелав и мршав. Иван Божичевић ми је причао после рата да је и он био на том састанку јер је био члан Месног комитета. Чим сам почео испитивање, чланови Месног комитета почели су да се посипају пепелом. Тако се потврдило све оно што смо сазнали на састанку ЦК Хрватске.“⁷³

После чланова МК комисија је саслушавала Јосипа Копинича, са којим је први разговор обавила 23. јула.⁷⁴ Након тог састанка Благоје Нешковић и Владо Поповић су послали кратак телеграм Јосипу Брозу о држању Јосипа Копинича пред истражном комисијом ЦК КПЈ у коме кажу да је Ваздух изјавио да лично сноси одговорности за акцију Керестинец, „јер је он организатор исте у заједници са МК, а иза леђа националног комитета (ЦК КПХ).“⁷⁵ На поновном разговору од 26. јула Јосип Копинич је показао „самокритичност“ и признао да лично сноси одговорност за неуспели бег заточеника у Керестинцу, као и да више не сумња у Павла Папа и Рада Кончара. Своје поступке је махом приписивао утицају

⁷⁰ Navedeno prema: V. Dedijer, *n.d.*, str 468.

⁷¹ Isto.

⁷² Благоје Нешковић врло штуро и кратко говори о ово састанку и наводи само да су се чланови МК пред њим „посипали пепелом“ .

⁷³ Navedeno prema: V. Dedijer, *n.d.*, str 468.

⁷⁴ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, I, str 130 – 131.

⁷⁵ У својој књизи Досије о Благоју Нешковићу Венцеслав Глишић наводи да је Јосип Копинич ово признање дао на састанку од 26. јула, али извори који су нама били доступни говоре другачије.

Коминтерне.⁷⁶ О овом саслушању Благоје Нешковић је забележио следеће: „Саслушање Ваздуха било је прилично драматично. Ја сам инсистирао да он своје признање напише и потпише. После извесног оклевања он ми је пришао, загрлио ме и почео да плаче, а затим написао и потписао изјаву. Написао је да је радио на кидању веза између ЦК Хрватске и ЦК Југославије, да је с Месном организацијом Загреба организовао злочин у Керестинцу итд, углавном потписао је све оно што је било написано.”⁷⁷ Саслушање су затим потписали Владо Поповић као В. Шпанац, Благоје Нешковић као Н. Шпанац и Јосип Копинич као Ваздух.

Након истраге, Јосип Копинич је јавио Јосипу Брозу да признаје своје грешке: „Такођер сматрамо да сам ја поступио нетактички, што је могло имати још тежих последица, него ли су те које су се десиле. Убудуће ја се нећу мијешати у ствари Партије овдје, а ако ћу бити потребан за интерес самог Дједе, стојим увјек на располагању.”⁷⁸ У исто време Јосип Копинич је послао сличан телеграм у Москву у коме говори о истрази. „На основу истраге коју је водио опуномоћеник ЦК КПЈ, сматрам да је питање разних сумња, које су код мене постојале у неке људе из руководства Хрватске (Брко, Шило), ријешено тј. да су ове сумње неосноване.

Прихваћам резултате истраге, тј. да су биле директиве Дједе примљене и постваљени задаци на основу њих са стране руководства Хрватске, али који нису били извршени због организационих слабости. Свјесно кочење са стране руководства није констатирано. Сматрам да ће сада, када је цијелу ствар преузео ЦК КПЈ, бити исправљени сви недостаци који су имали мјесто раније. Такођер сматрам да сам поступио нетактички, што је могло имати још већих последица него ли су оне које су се десиле. Убудуће се нећу мијешати у ствари Партије овдије, а ако ће бити потребно за интерес самог Дједе, стојим увијек на располагању. Бок.”⁷⁹

Изјаве о овом случају дали су и Раде Кончар, Павле Пап, Антун Роб и Мирко Ванић, који су такође оптуживали Јосипа Копинича. На састанку који је одржао са оперативним руководством КП Хрватске, а који су чинили Раде

⁷⁶ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, I, str 130 – 131.

⁷⁷ Наведено према: В. Глишић, *н.д.*, стр 18.

⁷⁸ Наведено према: В. Џенгић, *Enigma Kopinič*, I, str 284.

⁷⁹ *Isto*, str 285.

Кончар, Андрија Хебранг и Владимир Поповић, Благоје Нешковић је предложио следеће казне: Лео Матес је требало да буде искључен из Партије, а Владимир Бакарић да буде кажњен укором, затим је предвиђена смена целокупног Месног комитета Загреба са тим што би се Антон Роб, који је био секретар и Мирко Ванић члан искључили из Партије. За остале чланове био је предвиђен укор. За Херту Хас, прву супругу Јосипа Броза био је предвиђен строги укор, као и укор за Ванду Новосел.⁸⁰ За Јосипа Копонича је затражено да више не шаље материјале Коминтерни и да се најстроже казни. По завршетку рада, Благоје Нешковић се вратио у Београд и састао са Јосипом Брозом кога је известио о закључцима и предао му писмене документе истраге.

Након тога, првих дана августа Јосип Брозу је стигло писмо Едварда Кардеља о ситуацији у Словенији и Хрватској.⁸¹ Едвард Кардељ је дошао у Загреб крајем јула и након престанка рада Комисије, остао ту као делегат Политбироа ЦК КПЈ са намером да створи Биро КПЈ за окупирано подручје Хрватске и Словеније. Он се исто изразио негативно о неуспелој акцији у Керестинцу чије организаторе веже „неодговорност која се данас не прашта.“⁸²

После неколико дана тачније 10. августа састао се Политбиро ЦК КПЈ, у саставу Јосип Броз, Иван Милутиновић, Александар Ранковић и Благоје Нешковић.⁸³ На састанку је разматран извештај Истражне комисије ЦК КПЈ. Комисија је на основу извештаја, докумената истраге и писма Едварда Кардеља донела као коначну одлуку и следеће казне:

„Ванд Новосел-опомена због недовољне партијске будности;

Мат, искључење из партије-због антипартијског рада, групаштва и неискрености пред Комисијом ЦК КПЈ;

Херта Хас, опомена због колебљивости и недовољне партијске будности према елементима групаштва;

Владимир Бакарић, укор-због колебљивости и недовољне партијске будности пред елементима групаштва.

⁸⁰ Ivan Jelić, *n.d.*, str 127; В. Глишић, *n.đ.*, стр 18.

⁸¹ Zbornik NOR, II, K 2, str 28 – 32; V. Čengić, *Enigma Kopinič*, I, str 314.

⁸² Zbornik NOR, II, K 2, str 28 – 32; V. Dedijer, *n.d.*, str 469.

⁸³ У својој књизи Венцеслав Глишић наводи да су у саставу Политбироа били: Иван Милутиновић, Јосип Броз, Иво Лола Рибар и Благоје Нешковић (В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 18).

Андрија Хебранг, скреће се пажња да буде буднији према људима на које се сумња (Антонов);

Брка (Раде Кончар), опомена-због неубичајеног у Партији начина реагирања у односу према Ваздуху;

Бумбар (Антун Роб), искључење из Партије-због антипартијског рада, групаштва, неизвршавања одлука виших форума и неискреног држања пред Комисјом ЦК КПЈ;

Шиља (Павле Пап), строги укор, због неконспиративности у свом досадашњем раду, што је доводило до врло тешких последица, као и због групашког става који је заузео у резолуцији и оцени рада ЦК КПХ;

Антонов (Сребрњак), да се образује комисија над њим и да се утврди: а) зашто је затајио његов апарат, б) групаштво и харангирање против појединих партијских функционера и ц) његово финансијско пословање (160.000).

Месни комитет КП Загреб, строги укор - због групаштва, антипартијских испада према руководству КПХ и КПЈ, неизвршавања постављених задатака и због злочиначког упропашћења акције о ослобођењу људи из Керестинца, коју је, иначе, припремао ЦК КПХ, а МК радио иза његових леђа, на своју руку што је резултирало губитком око 90 другова. Истовремено, налаже се ЦК КПХ да смјени МК и именује нови.

Мирко Ванић, искључење се потврђује – због антипартијског рада, групаштва и неискерености пред Партијом;

ЦК КПХ, укор – због недовољне контроле и неподузимања мера за извршавање акција које је ЦК КПЈ нужно поставио пред читавом Партијом у моменту разбојничког напада на СССР.”⁸⁴

У овој одлуци изостала је казна за Јосипа Копинича зато што је био Коминтернин функционер (није био члан КПЈ, па није спадао под њену јурисдикцију) и да га је из тог разлога Коминтерна требала казнити. Политбиро је одлучио да од Коминтерне тражи његову смену са дужности руководиоца пункта за везу с Коминтерном и да се стави на располагање КПХ, где би му била изречена казна.⁸⁵ У ту сврху Јосип Броз је послао 17. августа телеграм

⁸⁴ *Građa za povjest NOB-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941 – 1945*, str 175.

⁸⁵ V. Čengiċ, *Enigma Kopiniċ*, I, str 320.

Коминтерни у коме тражи смену Јосипа Копинича, као и да Иван Сребрењак стави своје људе на располагање Партији. У телеграму он каже: „ЦК КПХ сматра потребним хитно смењивање Валдеса са његовог положај (ваздушног) и његово стављање на располагање нашој Партији јер више немамо поверења у њега.“⁸⁶

Јосип Броз истовремено шаље и писмо ЦК КПХ којим је Антонова (Ивана Сребрењака) ставио под партијску истрагу. У телеграму он јавља: „Над Антоновим (Иван Сребрењак) стављамо истрагу, јер има доста сумњивих ствари, а осим тога зашто је у почетку напада на СССР његов апарта потпуно затајио, иако је тај човјек добивао огромне суме новца за припреме. Ја сам јавио горе да немам у њега повјерења и тражио његово смењивање, јер ако ништа друго он је као организатор потпуно неспособан, а све акције и онако организује и води наша Партија.“⁸⁷ Као одговор, 16. августа 1941. године Раде Кончар и Владимир Поповић шаљу опширно писмо Јосипу Брозу о ситуацији у Хрватској и примени одговарајућих казни у коме наводе: „Добивене одлуке спровели смо у партијској организацији у Загребу док из провинције позивамо секретаре ОК где ћемо им поред осталих директива и упута за акције, саопштити и случај који се догодио у Загребу, а такође и казне које је ЦК донио[...] Формиран је нови МК од најбољих људи које смо имали; другови који су ушли у нови МК, по свом досадашњем раду пружају гаранције да ће бити бољи од старог МК.“⁸⁸

Москва је свој став о случају Јосипа Копинича изнела у свом одговору од 29. септембра 1941. године: „Ми добро знамо Валдеса, верујемо му, такође као и вама. Предлажемо да се коначно ликвидира постојеће неразумевање. Валдес је дужан да и даље остане руководилац пункта везе. Укажите Валдесу пуну сурадњу обезбјеђењу његовог рада материјалним средствима, документима и за Розу и др. Врјеме је превише одговорно да би се таква питања рјешавала брзоплето под утицајем субјективних осјећања. Дједа.“⁸⁹ Ј. Копинич је наставио да одржава везу са Коминтерном све до њеног распуштања 15. маја 1943. године.

Епилог сукоба уследио је након завршетка рата. Политибиро је формирао Контролну комисију за доношење коначне одлуке о случају Јосипа Копинича.

⁸⁶ Navedeno prema: J. Broz Tito, *Sabrana djela*, VII, str 79.

⁸⁷ Navedeno prema: Isto, str 80.

⁸⁸ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, I, str 232; J. B. Tito, *n.d.*, str 323.

⁸⁹ Navedeno prema: J. B. Tito, *n.d.*, str 225.

Коминтерна је у то време била распуштена, а Јосип Копинич остао да ради као члан КПЈ, не желећи да иде у СССР. Премда је оспоравао право на рад овој комисији, он је ипак доставио документа везана за случај 1941. године. Коначна одлука је донета на седници Политбиора ЦК КПЈ одржаној у јесен 1945. године. Записник са седнице није сачуван, тако да се не зна тачан ток али је резултат био да се Јосип Копинич кажњава строгим укором за почињене грешке.⁹⁰ Ипак, он није био удаљен из КПЈ, у којој је наставио да буде члан и да обавља одређене важне функције. О изјави коју је потписао пред Благојем Нешковићем он је рекао да је дао под посебним околностима: „Наиме, др Нешковић ми је обећао да ће се без поговора ићи у акцију и на организовање устанка ако потпишем изјаву, јер се више неће расправљати о томе, него ће се радити. Потписао сам, јер сам био дисциплинирани члан Партије, а не нетко изван ње и сматрао сам да је то начин да помогнем и својој Партији и СССР-у у борби против фашизма.“⁹¹

Јосип Копинич је након рата негирао да је желео да одвоји КПХ од КПЈ иако је признао да је пренаглио са својим поступцима у жељи да промени стање у Партији и утиче на њено веће ангажовање у насталој ратној ситуацији.⁹² Историчар Венцеслав Глишић наводи да је, Благоје Нешковић након рата, тачније 6. маја 1945. године, написао извештај који је предао Контролној комисији о случају Јосипа Копинича.⁹³ У разговорима са Венцесловом Глишићем Благоје Нешковић је између осталог објашњавао и ситуацију у КПХ: „Стање у Загребу било је следеће: Месна организације је одбијала да испуњава директиве ЦК КП Хрватске, већ је примала од Ваздуха, а чланови ЦК КП Хрватске, неки мање неки више (сем тадашњег секретара, дуга Влада Поповића), заузимали су доста колебљив став по питању одражавања чврсте везе са ЦК КПЈ, а неки од њих (нпр. Павле Пап) покушавали су да се повежу мимо КПЈ са КИ (Комунистичком интернационалом). То је све био резултат наступања Ваздуха према ЦК КП Хрватске и према месној партијској организацији у Загребу као опуномоћеника КИ, захтевајући да они спроводе његове директиве и узимајући критизерски став

⁹⁰ Казна нигде није забележена, али аутор наводи да је Јосип Копинич знао за њу и да му је била јавно саопштена. (V. Čengić, *Enigma Kopinič*, str 334.).

⁹¹ Navedeno prema: V. Čengić, *n.d.*, str 338.

⁹² Isto, str 343.

⁹³ Осим податка у књизи Венцеслава Глишића, не знамо ништа детаљније о овом извештају и нисмо успели да га пронађемо у прегледаној архивској грађи.

према ЦК КПЈ и посебице према другу Староме. Радило се око отпочињања са акцијама у Загребу и у Хрватској Ваздух је сматрао да наш ЦК КПЈ не предузима ништа у том правцу и не одговара својим обавезама према КИ, те је он изражавао неповерење и сумњичање појединих чланова ЦК КП Хрватске као несигурних и провокаторских елемената (на пример Раду Кончару) и то неповерење пренео на месну партијску организацију. Тако је он на своју руку са Месним комитетом у Загребу организовао неке акције сасвим неодговорне кријући то од ЦК КП Хрватске, као ону са организовањем бекства наших другова из Керестинца, при чему су скоро сви, и то већином партијски руководиоци, похватани и побијени.⁹⁴

Благоје Нешковић је нагласио да је тада предложено искључење Јосипа Копинича из Партије и смењивање са свих функција. Он је децидирано одбацио тврдњу Јосипа Копинича како је своје признање потписао под посебним условима: „Спречио сам Јосипа Копинича да формира Комунистичку партију Независне државе Хрватске. Он је био човек Коминтерне. Необразован и са уским хоризонтима, једино је био способан да слуша. Никакве он услове није постављао када сам га саслушавао, није ни могао да их поставља. Био је мањи од маковог зрна, само што није плакао преда мном и Владом Поповићем јер смо га нас двојица заједно саслушавали. Због Керестинца би био после рата стрељан да није био совјетски агент. Сплет околности му је ишао на руку. Тада је био на снази споразум Тито-Шубашић. Енглези и Американци били су за краља, СССР нам је био једини ослонац. Копинич је био совјетски агент. Због њега се није исплатило замерити СССР-у. Ипак би то био ризик.“⁹⁵

Контролна комисија је предложила ЦК да Јосипа Копинича искључи из Партије. Међутим, на интервенцију Јосипа Броза, Александар Ранковић је потписао одлуку ЦК 24. новембра 1945. године да се Јосип Копинич кажњава строгим укором с предупређењем чиме је затворен овај случај.

Именовање и одлазак Благоја Нешковића као опуномоћника ЦК КПЈ да разреши ситуацију у КПХ, био је један од првих важнијих задатака које му је КПЈ поверила, на почетку рата. Иако је касније на седници Политбироа ублажена одлука коју је комисија донела о казнама за чланове КПХ и Месног комитета,

⁹⁴ Наведено према: В. Глишић, *н.д.*, стр 22.

⁹⁵ Navedeno prema: M. Doder, *n.d.*, str 62.

Благоје Нешковић је свој задатак ревносно обавио, као дисциплиновани члан Партије, оправдавши поверење које му је било указано. Слање да испита случај Јосипа Копинича, био је својеврсни тест за њега којим је доказао послушност и оданост Партији, особине које су се у ратним данима највише цениле, чиме се препоручио за касније одговорније задатке.

На челу Покрајинског комитета КПЈ за Србију

Ситуација у Србији се драстично променила у односу према комунистима након напада Трећег рајха на Совјетски Савез 22. јуна. Агенти полицијских служби, првенствено Специјалне полиције и Гестапоа, претраживали су Београд у потрази за познатим комунистима. Посебно се у потрази истакао IV одсек Специјалне полиције, одсек IV – а Гестапоа на челу са Ериком Винеком, као и присталице колаборационистичког режима.¹ У циљу затварања ухапшених убрзо је формиран логор на Бањици у који је 9. јула 1941. интернирана прва група комуниста.²

Велика олакшавајућа околност за комунисте била је чињеница што је након демонстрација 27. марта, нови министар унутрашњих послова Срђан Будисављевић, наклоњен КПЈ, дозволио да се уништи централна полицијска картотека Краљевине Југославије. У њој су били спискови свих грађана који су се налазили на евиденцији политичке полиције, међу којима је било доста комуниста.³ Колики је обим те катотеке био сведочи и Вељко Кораћ који је учествовао у њеном уништавању: „Какве су биле димензије те картотеке може да илуструје податак да је она сагоревала у казанима централног грејања тадашњег Министарства пуних седам дана. Истовремено, организовано је и спаљивање картотеке политичке полиције, Управе града Београда, у којој су посебно место заузимали комунисти.“⁴ Спаљивање картотека је знатно отежало посао агентима полицијских служби у проналажењу илегалца.

Информација о намерама Специјалне полиције до Покрајинског комитета је дошла преко Јанка Јанковића⁵, шефа картотеке који је радио у IV одсеку.⁶ У

¹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 57; Р. Ристановић, *н.д.*, стр 98.

² В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 329; Sima Begović, *Logor Banjica*, I, Beograd 1989, str 31; Б. Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941 – 1944*, Београд 2014, стр 439.

³ Наведено према: *Историја Београда*, 3, стр 511; *Београд у сећањима 1930 – 1941*, 3, стр 351.

⁴ Наведено према: *Београд у сећањима 1930 – 1941*, 3, стр 352.

⁵ Јанко Јанковић (1909 – 1944), рођен је у Крагујевцу. Основну школу и шест разреда гимназије завршио је у родном месту. Потом је прешао у Београд, где је радио као писар у Општој државној болници. После завршетка војног рока, октобра 1934. године запослио се као писар у Одељењу кривичне полиције Управе града Београда. Од 1940. године био је шеф картотеке Опште полиције при Управи града Београда. Преко свог даљег рођака револуционара Немање Марковића повезао се са члановима Покрајинског комитета КПЈ за Србију и почео да им пружа обавештења о раду Специјалне полиције и антикомунистичког одсека Управе града Београда. У исто време примљен је у чланство Комунистичке партије Југославије. Активно је сарађивао са НОП – ом све

складу са том дојавом већина комуниста је успела да се склони, а направљен је нови распоред. Образован је нови Секретаријат ПК од три члана, а већина осталих чланова ПК и инструктора послати су у округе.⁷ У састав Секретаријата ушли су Александар Ранковић, Благоје Нешковић и Спасенија Бабовић, што је Благоје Нешковић забележио у својим сећањима: „Све је то било решено на састанку Покрајинског комитета непосредно после напада Немачке на СССР. И онда смо на поједине терене где је било услова за устанак слали и неке људе који нису били партијски функционери него само чланови Партије – ако је на том терену партијска организација била слаба.“⁸

Од инструктора и чланова на терен су послати следећи комунисти: Мома Марковић је послат у Пожаревац, Василије Буха, као инструктор ПК у Ниш и Лесковац, Милош Мамић у Лесковац и Прокупље, Светислав Стефановић – Тећа био је послат у Крагујевац као инструктор, Милош Минић као инструктор у Ваљево, у Шабац је био послат Милорад Ивковић који је био члан комитета на Београдском универзитету. Петар Стамболић је као инструктор послат да покрива терен између Параћина, Јагодине и Велике Плане. Мирко Томић⁹ је послат у

до почетка октобра 1943. године, када је полиција успела да ухапси Веру Милетић, секретара Месног комитета КПЈ за Београд, која је била задужена за одржавање везе са Јанком Јанковићем. После хапшења, Вера је била подвргнута страшном мучењу и одала је многе сараднике НОП-а међу којима и њега. Ухапшен је 8. октобра 1943. године и подвргнут је мучењу. Стрелан је 27. априла 1944. године на стратишту у Јајинцима, код Београда. (ИАБ, д-XXXII-1237, Саслушање Јанка Јанковића.).

⁶ Исто; ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића, стр 47.

⁷ ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића, стр 47; В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 98.

⁸ Исто, стр 49.

⁹ Мирко Томић (1904 – 1943) рођен је у селу Парцане, код Крушевца. Основну школу је завршио 1917. године у селу Залоговац, а гимназију је похађао од 1921. до 1928. године у Крушевцу. Потом је од 1929. до 1938. године студирао на Правном факултету у Београду. Дипломирао је 27. јуна 1938. године. Од 1932. до 1933. године је био председник студентске задруге „Самопомоћ“. Још као ученик Крушевачке гимназије, приступио је револуционарном омладинском покрету, а за време студија је активно учествовао у свим акцијама студентског револуционарног покрета. У почетку је био је један од најистакнутијих представника земљорадничке левице на Универзитету, а 1932. године је примљен у чланство Комунистичке партије Југославије. Јануара 1933. године, на изборима за Управу Правничког удружења, његовом иницијативом, група студента – левих земљорадника иступала је заједно са студентима – марксистима. У периоду од 1933. до 1936. године Мирко је био једна од најистакнутијих личности студентског покрета – био је организатор и говорник на многим зборовима и штрајковима студената. После студентског штрајка, фебруара 1935. године, полиција га је ухапсила, као једног од организатора. После дужег полицијског притвора, био је протеран у родно место. Септембра 1937. године је изведен пред Државни суд за заштиту државе, али је због недостатка доказа ослобођен оптужбе и пуштен на слободу. Упоредо са чланством у илегалној КПЈ, био је и члан Главног одбора Савеза земљорадника и вођа њеног левог крила. Августа 1938. године, после сукоба са Драгољубом Јовановићем, председником и главним идеологом странке, напустио је ову партију и у потпуности се посветио илегалном партијском раду.

Крушевац, а Милан Благојевић у Шумадију. На територију Краљева је било упућено више људи од којих је најпознатији био Гојко Николиш – Шпанац, док је у Чачак послат Стефан Митровић. Неки мањи познати комунисти, који су углавном били чланови београдске партијске организације, упућени су у различите одреде. Међу лицима које је ПК слао на терен били су политички и војни руководици, инструктори, али и бивши југословенски официри који су се Покрајинском комитету ставили на располагање, као и избеглице из Хрватске и Војводине. Распоред је извршен у периоду између почетка оружаног устанка и отпочињања напада на Совјетски Савез.¹⁰

Одмах се почело са акцијама против окупатора у свим деловима Београда без неке посебне директиве или плана. Акције су вршене према нахођењу групе ћелија, било партијских или скојевских, а није било одређено шта се сме радити или не. Пратила се општа директива да се руши све што служи Трећем рајху, као и „убијање немачких агента и денуцијанта“.¹¹ О проблемима са којима се суочавала илегална организације на почетку рата говори и Благоје Нешковић у својим сећањима: „Када се поставило питање предузимања акција, анализирале су се разне могућности. Чињеница је да до тада нисмо имали неког искуства. Сем тога, прикупљено оружје није било сигурно. Било је наших људи који су имали оружје, а када је такав револвер требало употребити, он није пуцао. То су уствари

Године 1939. укључен је у чланство Месног комитета КПЈ за Београд и Повереништва за Београдски округ, а нешто касније и у чланство Покрајинског комитета КПЈ за Србију. У јесен 1940. године учествовао је у раду Окружне конференције КПЈ за Београд, на којој је био задужен за рад на селу. После Априлског рата и окупације Краљевине Југославије, априла 1941. године, Мирко је отишао у Крушевац, где је помагао руководству и члановима Окружног комитета КПЈ да среде стање и прилагоде се новим условима рада. Био је учесник седнице Покрајинског комитета КПЈ за Србију, одржане 23. јуна 1941. године, на којој је и званично био именован за инструктора за Крушевац и Краљево (инструктори су имали задатак да раде на војним и партијским питањима у вези организовања устанка). Био је један од организатора Расинског партизанског одреда, а касније је именован и за члана Главног штаба НОП одреда Србије. Маја 1942. године Мирко се вратио у Београд, где је успоставио везе са Месним комитетом КПЈ за Београд и Покрајинским комитетом КПЈ за Србију. Августа 1942. године смењен је са места команданта Главног штаба НОП одреда Србије, а у каснијем периоду радио је на организовању ослободилачке борбе у Београду. После једне полицијске провале у партијску организацију Београда, Мирко је био откривен. У једној улици на Дедињу, 17. јануара 1943. године, Мирко је упао у заседу агената Специјалне полиције. Приликом хапшења, пружио је отпор агентима и прилоком бега, био смртно рањен. Пошто је још увек давао знаке живота, био је пренет у Државну болницу, у којој је преминуо, не долазећи свести. („Tomić Miladina Mirko“ u: *Narodni heroji Jugoslavije*, I, Beograd 1975, str 267 – 268.)

¹⁰ ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића, стр 52; *Историја Београда*, 3, стр 517; *Београд у рату и револуцији*, I, стр 148; Јован Марјановић, *Београд*, Београд 1964, стр

¹¹ *Београд у рату и револуцији*, I, стр 158; *Историја Београда*, 3, стр 517.

били неиспробани револвери с муницијом из крагујевачке фабрике оружја, а познато је да су Немци још пре рата преко својих агената успели да у тој фабрици изврше саботаже.

Наши људи су се често обраћали да им дамо муницију. Ми смо им одговарали: 'Отмите!' Уосталом, ни сама полиција није била нарочито добро наоружана и опремљена. Полицајац је добијао револвер са пет метака.“¹²

Једна од првих акција београдских илегалаца било је исписивање парола, растурање летака, као и паљење непријатељске штампе.¹³ Спаљивање штампе је било посебно битно како би се спречила негативна окупаторска пропаганда која је утицала на свест становништва у позитиван исход краја рата. У овој акцији је учествовала средњошколска и студентска омладина и спада у значајније акције током 1941. године.¹⁴ Обично су два до три лица била задужена да изврше овај задатак, тако што је један отимао новине, други их је поливао бензином док их је трећи палио шибицом.¹⁵ Новине су биле отимане од уличних продаваца или са киоска на којима је продавана штампа. У циљу спречавања оваквих догађаја Специјална полиција је одлучила да постави своје позорнике у близини киоска.¹⁶ Позорници нису успели да у потпуности спрече ове акције и саботаже су настављене током јула месеца. Вршене су и саботаже на телефонско – телеграфским линијама, које су биле намерно кидане како би се прекинуо телефонски и телеграфски саобраћај.¹⁷ Колико су комунисти били активни сведочи и чињеница да је само у току јула месеца Министарство унутрашњих послова Милана Аћимовића регистровало око 220 саботажа.¹⁸

С друге стране, КПЈ је настојала да придобије што више људи за народноослободилачки покрет, качећи и бројне летке по граду са комунистичким паролама. За разлику од паљења новина, исписивање парола и лепљење плаката вршено је појединачно, цепани су огласи окупатора и исписавани натписи преко већ постојећих немачких и квислиншких плаката.¹⁹ „У почетку су омладинци

¹² ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића, стр 57.

¹³ *Београд у рату и револуцији*, I, стр 158; *Историја Београда*, 3, стр 517;

¹⁴ *Историја Београда*, 3, стр 517.

¹⁵ Р. Ристановић, *н.д.*, стр 105.

¹⁶ ИАБ, УГБ, СП, IV-162/2.

¹⁷ Р. Ристановић, *н.д.*, стр 105.

¹⁸ В. Петрановић, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 183.

¹⁹ Isto; J. Marjanović, *n.d.*, str 99-100; *Београд у рату и револуцији*, I, стр 161.

носили са собом креду или комадић угља и у свакој погодној прилици исписивали пароле по зидовима, тарабама и тротоарима, као и преко немачких и квислиншких плаката. После су употребљаване молерске четке и масне боје. Пароле су рађене у линорезу величине обичног листа хартије. Међу првима у линорезу су урађене пароле 'Србија се умирит не може' и 'Смрт фашизму - слобода народу'.²⁰ Окупатор је одговорио на ове акције појачавајући мере кажњавања прописавши за овакве делатности смртну казну или казну затвора на минимум три године.²¹

Једна од запаженијих акција у овом периоду било је спасавање Александра Ранковића, секретара ПК КПЈ за Србију из Гестапоа.²² Њему је Сретан Жујовић приликом поласка у Шумадију, предао на везу извесног Немањића, који је радио као техничар београдске радио станице.²³ Одмах се јавила идеја о могућности организованог напада на станицу, чиме би се нанела штета окупатору, а нарочито отуд што је човек за везу, према сећањима Александра Ранковића, „говорио да има могућности да дође до већих количина разног оружја, које је нама нарочито у прво време, било јако потребно.“²⁴ Акција је пошла по злу када је служба Гестапоа ухапсила ово лице, које је на ислеђењу одало податке о састанку са вишом везом о којој није знало више података. До планираног састанка требало је да дође 27. јула у 10 часова у улици Јужни Булевар. Александар Ранковић се упутио на састанак не сумњајући ништа. Међутим, уместо Немањића сачекала га је гестаповска клопка. Нашао се окружен агентима који су га брзо савладали и спровели у седиште Ајнзацкоманде Београд, које се налазило у Улици краља Милана.²⁵ Према сећањима Александра Ранковића, догађаји су се одвијали на следећи начин: „Сутрадан сам обавио неке послове, срео се са Дедијером, Ивом Лолом Рибаром, и спокојно кренуо на тај састанак у 10 часова по подне. Приликом преласка улице Јужног Булевара, на месту где је и са једне и са друге

²⁰ Наведено према: *Београд у рату и револуцији*, стр 161.

²¹ „Ново Време“, бр. 61, 17.07.1941.

²² *Београд у рату и револуцији*, стр 162; *Историја Београда*, 3, стр 517; *Ослободилачки рат народа Југославије*, I, стр 63.

²³ Након што је 4. јула 1941. године у Београду, формиран Главни штаб партизанских одреда за Србију (Сретан Жујовић је именован за команданта док су Никола Груловић, Филип Кљајић, Бранко Крсмановић и Родољуб Члаковић именовани за чланове), сви чланови штаба су 8. јула напустили Београд и прешли на територију Шумадије и Поморавља, а са њима и Сретан Жујовић. (В. Petranović, *Istoriја Југославије*, II, str 100).

²⁴ АЈ, ф. 516/6, МГ-1652/6, сећања Александра Ранковића.

²⁵ Исто, стр 72.

стране био наслaган неки камен, ја сам тог човека и једног цивила приметио у једном дворишту. Када је пружио руку према мени, у истом моменту и са једне и са друге стране камењаре, искочило је десетак дотле прикривених гестаповаца. Дошло је до неког гушања и мени је испао револвер, пошто ме је претходно неко ударио револвером у око. И тако сам ухваћен.²⁶ Александар Ранковић се у том тренутку користио лажним именом Момчило Перишић, а на претресу му је пронађен један летак МК КПЈ за Београд, затим проглас ЦК КПЈ са исправком Јосипа Броза и личне белешке. Према његовом сведочењу, успео је да не ода свој прави идентитет, иако су му приликом саслушања нанете озбиљне телесне повреде због којих био смештен у Очну болницу у Видинској улици.²⁷

Информација о хапшењу до ПК је стигла захваљујући Лазару Колишевском²⁸, који га је видео приликом хапшења, и према речима Александра Ранковића био врло потресен призором: „Спроведен сам у зграду Гестапоа у Краља Милана улици, ако се не вaram то је била зграда бившег Министарства правде. Када су ме водили према аутомобилу, који је био паркиран у улици Грчић Миленка, долазио нам је у сусрет Лазар Колишевски. Био је узбуђен када ме је видео у том чопору Немаца, окрвављеног лица и кошуље извучене из панталона. Дао сам му знак да остане миран и да неким гестом не покаже да ме познаје. Био сам сигуран да ће обавестити другове.“²⁹ Александар Ранковић није погрешно, Лазар Колишевски је брзо пренео вест док су вест да је након хапшења премештен на одељење болнице за очни вид пренеле Митра Митровић и Вера Врбалова³⁰, чланице КПЈ које су се налазиле у том тренутку у овој болници.³¹

²⁶ Исто.

²⁷ Исто.

²⁸ Лазар Колишевски (1914 – 2000), познати комуниста, члан КПЈ од 1935. године. Најпре је био секретар Окружног комитета КПЈ за Крагујевац, затим је као инструктор послат у Смедеревску Паланку, где га је затекао Априлски рат, након чега је ухапшен али је успео да побегне у Београд. Убрзо га је ЦК КПЈ послао у Македонију са задатком да среди односе у руководству КПЈ за Македонију. Постао је секретар ПК за Македонију септембра 1941. године, али је ухапшен од стране бугарских фашиста и највећи део рата провео је у затвору. Док је био у затвору именован је за секретара ЦК Македоније, а након ослобођења и пуштања на слободу обављао је бројне функције у послератној Југославији. Епизода са Александром Ранковићем се одиграла за време његовог кратког боравка у Београду пре пута за Македонију. (Група аутора, *Ко је ко у Југославији?*, Београд 1957, стр 329.)

²⁹ АЈ, ф. 516/6, МГ-1652/6, сећања Александра Ранковића.

³⁰ Вера Врбалов (1917 – 1944), рођена је у Поповцу. Као студент медицине истицала се напредним радом на Универзитету, због чега је хапшена 1935. год. Године 1941. била је у руководству СКОЈ-а. Јула исте године била је ухапшена. Једно време провела је у болници у Видинској улици, одакле је успела да побегне и оде у одред „Вељко Дугошевић“. Ухваћена је од

Одмах је започела акција његовог ослобађања, а сам Јосип Броз је издао наредбу МК да се Александар Ранковић мора спасити.

Задужење да акцију спроведу у дело добили су Цана Бабовић и Ђуро Стругар који су се састали са Милошем Матијевићем и направили план акције. Добивши обавештења унутар болнице како је у 8 часова ујутру смена страже и болесници излазе у шетњу, одлучили су да акцију изведу 29. јула ујутру. Планирано је да се са групом од 40 до 50 људи, под руковођењем Милоша Матијевића и Ђуре Стругара, крене у акцију. Рано ујутру, поново је одржан састанак на коме су присуствовали Цана Бабовић, Милош Матијевић, Душан Грубач, Вукица Митровић, Ђуро Стругар и Љубинка Милосављевић и договорили детаље. Око 9 часова ударна група у коју су ушли тројица комуниста извршила је упад у болницу. На челу групе био је Душан Грубач, а поред њега су били Ратко Бурсаћ и Милић Ракић. Они су ишли у групи, а испред себе су водили везаног Грују Лазовића, стварајући утисак да агенти воде ухапшеног комунисту. На улазу у болницу налазио се жандармеријски наредник Аранђел Јовановић, кога је Грубач убио из пиштоља, а потом је група брзо ушла у собу у којој се налазио Ранковић, и поред изненађених чувара, извела га из болнице. Сви заједно су прескочили зид болнице према Улици кнеза Павла.³² У акцији је страдао један немачки војник, кога је убио Милић Ракић, као и жандарм Аранђел Јовановић кога је убио Душан Грубач.

Немачки полицијски батаљон и специјална полиција започели су систематско претраживање Београда, у потрази за Александром Ранковићем који се у том тренутку налазио у Улици Господара Вучића. Он је у пратњи Миладе Рајтер склоњен у Кумодрашку улицу бр. 222, где је остао све до изласка на слободну територију. Чињеница да у току 1941. године у Београду није извршена регистрација станара додатно је отежавала ствар полицији, како наводи Благоје Нешковић: „Тек 1942. године Немци су прешли на регистрацију станара. Целе

стране четника јануара 1944. године, дуго мучена и на крају извршила самоубиство. (Ј. Марјановић, *Београд*, стр 122).

³¹ Спасенија Бабовић, „Из првих дана Народноослободилачке борбе у Београду“, *Годишњак града Београда*, VIII, Београд 1961, стр 45 – 55.

³² АЈ, ф. 516/6, МГ-1652/6, сећања Александра Ранковића; Бранислав Божовић, *Београд под комесарском управом 1941. године*, Београд 1998, стр 240 – 258; *Београд у рату и револуцији*, стр 166; Ј. Марјановић, *Београд*, стр 121 – 124; В. Глишић, *Руковођење народноослободилачком бробом*, стр 168.

1941. године они то нису могли да спроведу. Питање легитимација Немци никада нису решили. Ту ствар смо ми држали у рукама. Због тога су Немци морали да врше блокаде и рације и да тада врше проверавање регистрације. Када је већ избио устанак, скоро сви комунисти у Београду живели су илегално. Сви су они становали на другом месту, а не тамо где су били пријављени.“³³ Полиција није успела да пронађе Александра Ранковића када је боравио у једном од илегалних станова, па је акција завршена успешно.

У ово време Благоје Нешковић се враћао из Загреба након што је тамо био послат да испита догађаје у КПХ. У својим сећањима оставио је утиске о ситуацији која га је сачекала на повратку у Србију: „У Старој Пазови приметио сам у возу једног цариника, мога кума. С њим сам допутовао до Земунa где сам сишао, а затим лађом се пребацио у Београд.

Требало је да пођем у стан ПК у Шуматовачкој улици. Међутим, уместо у Шуматовачку, ја сам отишао у Златиборску улицу код једног члана Партије и тамо чујем да је Александар Ранковић био пао и да је извршена отмица Ранковића из болнице у Видинској улици. Са мном је тада била и Беша Девић. Кад сам чуо то за Ранковића нашао сам се у неприлици не знајући куда ћу и шта ћу. Онда сам ту оставио Бешу да се она те ноћи врати у Загреб. Мислим да сам тада нашао Славку Паренту. У ноћ сам отишао на Пашино Брдо и преноћио код Стевана Вештице. Ја нисам имао код себе никаквих исправа сем оне усташке легитимације којој је рок важења већ био истекао.

Ујутру око пет часова Вештица ме је пробудио и рекао ми да се у близини налазе органи Гестапоа који врше блокаду улице и рацију. До ове блокаде дошло је због тога што је дан раније на Котеж Неимару била извршена нека акција. Међутим, блокада је захватила половину улице, али не и овај део у коме сам се ја налазио. Имао сам код себе оружје и био спреман да дам отпор гестаповцима ако наиђу. Али они нису наишли.

Тако сам истог дана поподне успоставио везу с Ранковићем. Милада Рајтер³⁴ ме је повезала с Лулом, а ова ме одвела у стан.“³⁵

³³ ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића.

³⁴ Милада Рајтер, рођена је 1910. године у Винковцима. У напреду покрет се укључила рано и била је врло активна у Савезу приватних намештеника, где је била организатор женске секције истог. Године 1939. Примљена је у КПЈ, а почетком 1941. године била је секретар ћелије КПЈ у Савезу

О спровођењу Благоја Нешковића из стана Стевана Вештице, податке у својим сећањима оставио је и Влатко Пајић, који је учествовао у овој акцији: „А други пут је Благоје дошао у стан код Вештице, јер ми смо становали у истој авлији и ту је становао неколико дана, а Пашино брдо је било блокирано не знам због чега.³⁶ Мене је известила нека Славка комшиница (Славка Парента – прим. Е. М.) да смо блокирани. Ја сам известио и Стеву и Благоја о блокирању Пашиног брда. И Благоје је једноставно наредио да га изведемо из блокаде. И ја и Стева, ја напред и Стева позади, а Благоје у средини, изађемо у Војводе Глигора улицу, доцније улица Благоја Нешковића. Ваљда доцније је због тога и названа тако. Одатле смо га спровели у Витановачку улицу на падинама Вождовца, и када смо дошли у непосредну близину код Вождовачке цркве, Благоја је од нас преузео Ђорђе Котовић који је био курир ЦК Србије.“³⁷

У том периоду чланови секретаријата Покрајинског комитета спавали су у кући у Шуматовачкој улици. Одржавали су везу са Јосипом Брозом док је боравио у Рибникаровој кући у Београду, преко Рибникареве супруге Јаре, а након догађаја са хапшењем Александра Ранковића везу са Јосипом Брозом и ПК одржавала је Милада Рајтер, док је веза ПК са МК и ОК (окружним комитетима) ишла преко Славке Паренте и Заге Маливук.³⁸ Након што је Александар Ранковић избављен из болнице и веза са њим је ишла преко Миладе Рајтер, док се Цана Бабовић налазила у стану на Пашином Брду. Благоје Нешковић се задржавао у

приватних намештеника. До напада Немачке на СССР, била је члан III рејонског комитета, а тада је пребачена да дужност курира и техничара ЦК КПЈ. Маја 1943. године напустила је Београд са групом илегалних радника и пребацила се преко Срема у Јајце, где се тада налазио Врховни штаб. Била је на дужности у Политодјелу 26 – те дивизије. Крајем октобра 1944. године била је члан ЈНОФ – а Београда. Била је носилац партизански споменице и више одликовања (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 154.)

³⁵ ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића, стр 68.

³⁶ Блокада је уследила због ослобађања Александра Ранковића из болнице.

³⁷ АЈ, МГ 1614, Сећања Влатка Пајића, стр 55.

³⁸ Загорка Маливук (1919 – 1942), рођена у Вршцу, али се у току средњошколских дана преселила са породицом у Београд. Године 1938. примљена у СКОЈ, а 1939. постала је и члан КПЈ. На почетку Другог светског рата ангажована је као курир и извршавала је различите партијске задатке. Ухапшена је 9. децембра 1941. године, од стране Специјалне полиције баш када се спрема да напусти. окупирани Београд. Након свирепих мучења у Специјалној полицији и Гестапоу, стрељана је 7. јула 1942. године у Јајинцима. („Malivuk Zagorka“ у: *Leksikon narodnooslobodilački rat i revolucija u Jugoslaviji (1941 – 1945)*, Beograd 1980, str 640.)

стану у коме се налазио Александар Ранковић и Иван Милутиновић, као и у истом стану у коме је била Цана Бабовић.³⁹

КПЈ је настојала да паралелно са акцијама да шири своју антифашистичку пропаганду по граду у циљу приближавања становништву и придобијању нових симпатизера и чланова. Из тог разлога биле су формиране агитпроп групе које су читале и прорађивале разни пропагандни материјал и растурале га даље. Постојале су агитпроп групе и ударне десетине чији чланови нису морали бити исти. Групе су служиле за растурање пропагандног материјала по граду.⁴⁰ У својим сећањима Благоје Нешковић наводи да је био против дефилеа батаљона или десетина по граду у циљу агитације: „Сећам се да је нешто слично било једном, али то је била бесмислица, и Покрајински комитет је био против тога. Ми смо тражили акције, а не дефиловање. Ово је био један усамљен случај који није проистекао из неке одлуке ПК. Сем тога, ту се говори о батаљонима, а о батаљонима у то време није могло бити ни говора у Београду.“⁴¹

За добро функционисање у илегалу било је неопходно да постоје добре партијске везе између организације КПЈ и одреда. За то је било неминовно развити добар систем курирских веза у самом граду као и веза између града и руководства у земљи. Покрајински комитет се почетком рата нашао пред задатком да организује што ефикаснији систем курирских веза, које су морале да функционишу у драстично отежаним ратним условима. Партија је за овај посао морала бирати поуздане људе, било чланове СКОЈ – а или Партије, који су морали бити спремни на различите критичне ситуације које су могле да се догоде приликом извршавања задатака. Због деликатности задатака које су обављали бирали су их сами руководиоци из Покрајинског или Окружних комитета, и њихов избор је био тајна за друге чланове Партије којима нису смели поверавати своје задатке. То су морале бити особе посебних квалитета, одговорне, тачне, саналажљиве, окретне, спремне на ризик. Најпогодније оних професија које су им омогућавале да буду у покрету трговци, железничари, итд. Састанци су се обављали у договорено време, а курири су морали бити тачни, пошто се у супротном сматрало да је дошло до провале. Као и осталим личностима у илегалу,

³⁹ АЈ, МГ 1614, Сећања Влатка Пајића, стр 56.

⁴⁰ АЈ, МГ 1614, Сећања Влатка Пајића, стр 68;

⁴¹ Исто, стр 56.

курурима су обезбеђене лажне исправе са којима су се кретали. Тај апарат се у наредном периоду још више развио.

Благоје Нешковић је за потребе ПК ЦК КПЈ одржавао контакте и са представницима других странака. Посебно важна сарадња била је са представницима Народне сељачке странке.⁴² Та сарадња је била успостављена пре почетка Априлског рата, када је било речи о иницијативи против тадашње владе, па је успостављен погодан терен за сарадњу. Драгољуб Јовановић у својим сећањима наводи да се Благоје Нешковић држао врло резервисано приликом ових разговора: „Када су бивали присутни други руководиоци, Благоје је обично ћутао. Давао је могућност нама и његовим друговима да се узајамно упознамо. Тако је имао да се потврди његов суд о нама о коме им је већ реферисао. Није био врло разговоран ни у најужем кругу. Саопштавао нам је њихове одлуке, предлоге и сугестије и тражио прецизне одговоре о нашим ставовима или акцијама. Нешто живље смо расправљали само на дан 27. марта када ми је саопштио у санаторијуму да они већ издају летак у коме нападају Симовићеву владу и одричу јој право да се назива народном. Ја се нисам сложио с тим поступком. Морамо сачекати пре осуде, шта ће на преврат и на ту владу рећи Совјетски Савез, шта Хитлер, и шта ће та влада учинити. Питао сам га још какву би владу они сматрали народном. Одговорио је: 'Владу са вама и са Рибаром.' Осетио сам да се подразумева да би иза такве владе стајали комунисти. Опет се нисам сложио, јер ми се та влада учинила сувише уском за тај тренутак. Неколико дана после тога обавестио ме је да летак о коме је говорио нису издали.“⁴³ Благоје Нешковић је предложио Драгољубу Јовановићу да узме учешћа у митингу који су комунисти планирали да одрже код Вуковог споменика, заједно са другим комунистичким говорницима, али су га полицијски агенти који су банули касније у његов стан спречили у овоме.⁴⁴ Благоје Нешковић, пак у својим сећањима не помиње детаље

⁴² Народна сељачка странка је настала одвајањем дела чланства на челу са Драгољубом Јовановићем од Земљорадничке левице. Оснивачки конгрес је одржан 17. марта 1940. године у дворани Кола српских сестара. Тада је изабран Главни одбор, Радомир Тодоровић је изабран за председника, а Драгољуб Јовановић за њеног Генералног секретара. На конгресу су усвојени Стату и Програм који су раније састављени. Драгољуб Јовановић је несумњиво био челни човек нове странке који је у највећој мери утицао на њено формирање. (Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*, Београд 2000, стр 361.)

⁴³ Драгољуб Јовановић, *Људи, људи --- : медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика*, Београд 2005, стр 131.

⁴⁴ Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр 361.

ових састанака, само подвлачи да је постојала иницијатива да се преговара са Драгољубом Јовановићем.

Јосип Броз Тито, генерални секретар КПЈ је и након оснивања НСС остао на позицијама неповерења према Драгољубу Јовановићу, сматрајући да се он „све више испољава као резрева буржоазије, коју буржоазија искоришћава да помоћу 'лијевих фраза' заустави кретање сељаштва у лијево, на позиције револуционарног пролетаријата.“⁴⁵ Сличност циљева и програма показала се као препрека између две партије, између којих није била могућа искрена сарадња. Обе партије су се залагале за склапање пакта са СССР – ом, слободу штампе и збора, демократизацију земље и право на политичко и синдикално организовање, противиле су се сарадњи са империјалистичким блоковма и залагале се за стварање „народне власти“.⁴⁶ КПЈ се плашила утицаја НСС на српско село, гледала је као препреку за продирање комунизма међу сељаштвом отуда су односи били обележени неповерењем.

Сличност партијских програма између две партије подвукао је Драгољуб Јовановић у својим Политичким успоменама када је коментарисао однос предрате владе према леви земљорадницима. Обраћајући се својим партијским следбеницама он је рекао: „Свакога од вас у вашој околини непријатељи сматрају и приказују као комуниста. Толико смо истоветно оступали и тако смо се држали да људи који нас гледају површно не могу да нас разликују од комуниста. Са свога социјалног и класног гледишта ти наши противници имају право. У погледу на њих ми се одиста не разликујемо много од комуниста[...]“⁴⁷ Међутим, Драгољуб Јовановић истиче непремостиве разлике између две партије, због којих оне никада нису успеле да остваре бољу сарадњу и однос према сељаштву као кључ тих разлика: „Комунисти би, међутим, хтели да освоје сељаке, али неће и не умеју да раде на селу. Они су велика господа. Они седе у градовима, читају лепе књиге, шетају по корзоу, разговарају по кафанама и салонима[...] Узалуд ми њих признајемо левијим од себе и препуштамо им град и радништво. Они нас (Народну сељачку странку – прим. Е. М.) не признају ни као сељачку, а камоли као сељачко – радничку странку. Они би се још помирили с тим да постоји једна

⁴⁵ Наведено према: Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр 324.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Наведено према: Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, 6, Београд 1997, стр 177.

кулачка, газдинска, десничарска сељачка странка. Али они неће да постоји један левичарски, прогресивни, социјалистички сељачки покрет, овакав као што смо ми, као што је Народна сељачка странка [...] Од одговора на ово једно битно, животно питање, зависи наше даље држање према комунистима. Признају ли нам или не признају право на опстанак: сматрају ли или не сматрају да смо историјски потребни и корисни за социјализам? Ако нас не признају за трајне и апсолутно корисне и неопходне, онда значи да на у ствари раде о глави, да нас искоришћавају за своје партијске сврхе. Ми због тога нећемо одбити сваки додир са њима, али ћемо увек битина опрези, у сумњи: сарађиваћемо, али са резервом, политичком и душевном. То неће бити савез него сарадња; лагаћемо једни друге: подваљиваћемо једни другима: утркиваћемо се у лукавству, тактизираћемо.“⁴⁸

У својим Медаљонима Драгољуб Јовановић се осврће и на састанак са руководством КПЈ одржаном 5. јуна 1941. године на коме је како наводи последњи пут видео Благоја Нешковића за време ратних година. „Његов најтежи задатак у односима са нама био је састанак 'на врху' у доба кад се то практиковало смо између Хитлера и Мусолинија и то у тек окупираном Београду. Само је ваљда Благоје Нешковић био у стању да састави Рибара, Тита и мене усред града, у приземној кућици у Таковској улици док је сунце још сијало свом снагом. Уочи тога дана је вешто 'испипао' др Живковића (др Света Живковић – прим. Е. М.) да ли бисмо се он и ја изјаснили за совјетску власт. Тек када је добио потврдан одговор рекао је да још неки важни другови желе да се виде са мном[...] При тим сусретима важило је правло да увек присуствује бар један кога ми познајемо, а да он гарантује за аутентичност једнога или више других комуниста. На дотадашњим састанцима је тај 'један' обично бивао Благоје Нешковић, за нас 'Јовић' уколико већ присуство др Рибара није било довољно обезбеђење. 5. јуна је Благоје у две 'партије' довезао Свету и мене, затим Рибара, Тита и Сретена Жујовића. Сам није присуствовао, јер је вероватно организовао стражу и имао да обезбеди евентуално бекство испред Немаца, односно наших. То је било моје последње виђење с њим до 8. децембра.“⁴⁹ Јосип Броз је посебно инсистирао да се Драгољуб Јовановић изјасни о свом односу према сарадњи са СССР – ом, коју је сматрао предусловом

⁴⁸ Наведено према: Д. Јовановић, *Политичке успомене*, 6, стр 190.

⁴⁹ Наведено према: Д. Јовановић, *Људи, људи --- : медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика*, стр 131.

за сарадњу две партије.⁵⁰ Том приликом склопљен је савез са КПЈ који је подразумевао заједничку борбу против окупатора и савез са СССР-ом, борбу против „распиривача народне мржње и против енглеских агената“ и заједнички одбори савеза радника и сељака.⁵¹ Након овог састанка прекинута је даља директна сарадња између КПЈ и Драгољуба Јовановића. Према Драгољубу Јовановић запрекид су били криви сами комунисти који се више нису јављали, а „ми нисмо имали могућности да их потражимо, јер су сви живели илегално. Балагоје Нешковић – Јовић доста се кретао по Београду, али нисмо знали где станује.“⁵² Комунисти су пак окривљивали Драгољуба Јовановића за прекид контакта и сарадњу са Југословенском војком у отаџбини.

Ипак, НСС је комунистима била битна, па су покушавали да успоставе сарадњу, преко потпредседника те странке, Душана Богдановића, са којим је Благоје Нешковић ступио у везу о чему сведочи у својим сећањима:

„После доласка Немаца, до Драгољуба се више просто није могло доћи. Везу је ипак успоставио Иван Милутиновић, и то преко Душана Богдановића, публицисте, који је био члан Главног одбора Драгољубове странке, а по убеђењу комуниста. Кад је Иван Милутиновић полазио за Ужице, он је мени предао ту везу.

Ја сам се са Душаном Богдановићем виђао на завршетку Александрове улице код неког лимара. То све време у Београду ја сам покушавао да дођем у везу са Драгољубом. Приликом састанка с његовим сарадницима ја сам стављао примедбе да Драгољубови људи на терену сарађују са четницима. Предложио сам Драгољубу да прође на ослобођену територију кад су се вршиле припреме за формирање АВНОЈ – а. Међутим, он није хтео да пође.“⁵³

Сарадњу са Душаном Богдановићем истиче као посебно значајну и одваја га од челника странке. Душан Богдановић је био потпредседник Народне сељачке странке и желео је да чланове своје странке укључи у Народноослободилачку борбу због чега Благоје Нешковић у својим сећањима хвали његов „херојски лик“ : „У суштини Богдановић се никада није слагао са Драгољубом Јовановићем и

⁵⁰ Д. Јовановић, *Политичке успомене*, 6, стр 190; Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр 366;

⁵¹ Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр 367;

⁵² Д. Јовановић, *Политичке успомене*, 6, стр 270.

⁵³ ИАБ, Сећања Благоја Нешковића, К-8, стр 1.

сличним из Народне сељачке странке, јер је Богдановић искрено желео антифашистичку борбу и сарадњу у тој борби са комунистичком партијом, док они то нису желели иако су се на то обавезивали. Према ранијем договору са руководиоцима Комунистичке партије, када је устанак отпочео Јовановић је требало да изађе на слободну територију и да учествује у органима које је устанак створио. До септембра 1941. веза између Народне сељачке странке и Комунистичке партије Југославије одржавана је преко Душана Богдановића и Ивана Милутиновића, члана Политбироа ЦК КПЈ. Настојања Милутиновића да преко Богдановића дође до Драгољуба Јовановића била су безуспешна, јер је Јовановић избегавао сваку везу са КПЈ, а тим и сарадњу и учешће у НОБ.⁵⁴

Септембра 1941. године Милутиновић је отишао на слободну територију, а по одлуци руководства КПЈ веза је предата Благоју Нешковићу. Њих двојица су у току наредне две године често одржавали контакте, који су се одвијали у стану Драгољуба Николића, зета Душана Богдановића, или у стану његовог рођака Бранка Богдановића. Испоставило се да Драгољуб Јовановић стално одлаже свој одлазак на слободну територију на чему је Врховни штаб КПЈ све чешће инсистирао, а Благоје Нешковић је желео да прошири везе: „После тога сам од Богдановића тражио да се видим с неким другим из Главног одбора НСС да имамо дефинитиван њихов став: на том састанку, кога сам напред описао, саопштено ми је и 'званично' о неслагању руководиоца НСС са НОБ, што је објаснило још јасније држање Јовановића.“⁵⁵ Душану Богдановићу је затим предложено да пређе на слободну територију у вези са припремама за формирање АВНОЈ – а, али он у том тренутку из приватних разлога није желео да отпутује из Београда. Убрзо је га је ухватила полиција заједно са др Синишом Станковићем након чега је стрељан.⁵⁶

Благоје Нешковић од својих контаката наводи и контакт са др Небојшом Малетићем из Сремске Митровице који је био такође члан Главног одбора странке Драгољуба Јовановића и симпатизер комуниста, те он у својим сећањима наводи: „Ми смо настојали да утичемо на Малетића да међу Драгољубовим

⁵⁴ ИАБ, Фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Изјава др Благоја Нешковића о сарадњи са Душаном Богдановићем, стр 2.

⁵⁵ Исто, стр 3.

⁵⁶ ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића, стр 62; *Историја Београда*, 3, стр 514.

људима ради на њиховом опредељењу за Народноослободилачки покрет и за улажење Драгољубових присталица у партизанске одреде. Тај покушај је прошао безуспешно јер су Драгољуб Јовановић, др Света Живковић и још неки Драгољубови сарадници били против тога, пошто су играли на другу карту. Адвокат Малетић, међутим, остао је доследан у свом ставу у корист Народноослободилачке борбе, па је отишао на ослобођену територију већ у јулу 1941. године. Он је на ослобођеној територији око Ужица и Чачка радио на окупљању сељака, присталица Драгољуба Јовановића, и на њиховом укључивању у Народноослободилачки покрет. Приликом једног његовог путовања од Ужица до Чачака возом налетели су немачки авиони и митраљирали воз. Том приликом погинули су Небојша Малетић и Жика Поповић, професор из Шапца, који је путовао заједно са Малетићем.⁵⁷

Поред њих, Благоје Нешковић је одржавао контакте и са Сенишом Станковићем и Владом Рибникаром као и са групом „Напред“ преко Баје Бајића и Мике Илића. Група „Напред“ је представљала још једну групу левице, не превише утицајну. Имала је своје гласило „Напред“ које је радо било читано међу комунистима, али и републиканаца и присталица НСС. Приликом ових контаката циљ је био да се они придобију за учешће у Народноослободилачком покрету тако што би отишли на слободну територију у Босну или јужну Србију.

Комунисти су покушали успоставити и контакте са представницима Југословенске војске у отаџбини. Контакте конкретно са Драгољубом Михаиловићем први је остварио Милош Минић, инструктор ПК при Окружном комитету за Ваљево током августа 1941. године. Том приликом је договорено да се два покрета не нападају међусобно и да свака страна задржи слободу акције.⁵⁸ Иако је Дража Михаиловић заступао став да треба сачекати са акцијама против окупатора, спорадично је долазило до заједничких акција четника и партизана.

Благоје Нешковић је током два пута присуствовао 1941. године у тим покушајима и у својим сећањима оставио је кратак утисак о њима: „Био сам у јесен 1941. године на састанку с мајором Пилетићем (мајор Велимир Пилетић – прим. Е. М.) кога је Дража Михаиловић делегирао да разговара с комунистима.

⁵⁷ ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића, стр 63.

⁵⁸ Венцеслав Глишић, Гојко Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом у Србији 1941-1945*, Београд 1994, стр 81; В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 77.

Пилетић је тражио од нас да обуставимо акцију против Немаца. Ми смо му одговорили да баш то нећемо и не можемо.

Сећам се да нас је Ненад Парента⁵⁹ водио у Државну болницу да разговарамо с Томовићем, учитељем у избегличком дому на Букуљи, где се налазио генерал Љуба Новаковић. Тај Томовић је отац инжењера Рајка Томовића. Састанак је одржан почетком јула 1941. генерал Љуба Новаковић тражио је 'да се Срби међусобно не уништавају.'

Ми смо поручили генералу Новаковићу да се повеже са Шумадијским партизанским одредом.

После је стари Томовић ишао на састанак са Недићевим комесаром за унутрашње послове Миланом Аћимовићем. Ми смо с Томовићем тада прекинули везе. Изгледа да је уствари Милан Аћимовић слао Томовића да разговара с нама.⁶⁰

Преговори које помиње Благоје Нешковић вођени су 8. септембра 1941. године у Београду. Поред Благоја Нешковића у њима су учествовали још и Ђуро Стругар и Војин Николић „Студент“ од стране КПЈ, а са стране ЈВУО пуковник Бранислав Пантић, мајор Велимир Пилетић и још два неименова представника.⁶¹ Изасланици Драгољуба Михаиловића су на том сусрету изнели став да не треба журити са акцијама као и захтев да партизани обуставе своје акције које према њиховим закључцима доносе више штете него користи. Том приликом поручили: „Али ми не одобравамо ни ваше акције, углавном не све. Сматрамо да још није време за крупније акције. Сада треба чинити припреме па када буду потучени на Источном фронту и почну бежати одавде, онда ступити у дејство. Сада се не исплати за једног Немца или шину изгубити 50 Срба.“⁶² Ипак престанак акција нису поставили као услов за даљу сарадњу за коју су изричито навели да су били

⁵⁹ Ненад Парента (1913 – 1941), рођен у Задру, а затим се са породицом преселио најпре у Сремске Карловце, а потом 1927. године у Београд. У току студија на Медицинском факултету учланио се у СКОЈ 1934. године, а четири године касније примљен је у КПЈ. После окупације учествовао је активно у илегалном покрету у Београду, сакривао илегалце у свом стану, учествовао је у пребацивању партизана у одреде, спашавању Александра Ранковића из затвора и др. Ухапшен је 19. септембра 1941. године и након тортуре стрељан крајем септембра 1941. године. („Parenta Miloša Nenad“ у: *Narodni heroji Jugoslavije*, II, Beograd 1982, str 51 – 52.).

⁶⁰ ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића, стр 60.

⁶¹ Zbornik NOR, I, K 2, Beograd 1952, str 127.; J. Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941 godine*, str 203; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 77; *Beograd u ratu i revoluciji*, str 147.

⁶² Zbornik NOR, I, K 2, Beograd 1952, str 127.

заинтересовани. Представници КПЈ су изашли са следећим предлозима: 1) пријатељство и добре суседне односе; 2) заједничке припреме за крупније акције или за последњи моменат; 3) заједничко гоњење пљачкаша.⁶³ Договорен је наставак преговара.

Преговори на Букуљи су вођени са четницима Косте Пећанца и њима су присуствовали Љуба Новаковић, генерал бивше југословенске војске, учитељ Томовић и још један неименовани представник, а од комуниста Благоје Нешковић, Ђуро Стругар и Ненад Парента.⁶⁴ И овом приликом инсистирало се да се обуставе акције од стране партизана. Према извештају Александра Ранковића разговори са њима су будили неповерење: „Код њих се примећује изванредан страх и изгледа да су спремни на најподлији злочин према нама, баш зато што нас се боје.“⁶⁵ Био је предвиђен наставак преговора и са овом групом у унутрашњости. Александар Ранковић као и Благоје Нешковић су закључили да је ова група била неискрена: „мислим да је Гестапо заједно са својим слугама успео да у све ове групе и групице убаци своје агенте, чији је циљ да кочи акције, разара изнутра и обавештајна служба. Треба јако опрезан бити и не напустити циљ повезивања са њима и као целином и као појединцима, и као групама које су увек вољне за сарадњу. Но увек их терати на чистину.“⁶⁶

Сумња у међусобну искреност и стварне намере наставила је да прати и будуће преговоре између партизана и четника. Преговори између Драгољуба Михаиловића и Јосипа Броза у Струганику 20. септембра протекли су у сличном духом, а Драгољуб Михаиловић је избегао нови сусрет који је требало да се деси у Косјерићу.⁶⁷ Неповерење се временом само продубљивало, док није прешло у отворено непријатељство између два покрета.

Током августа београдски илегалци су наставили са извођењем акција како би наносили штете окупаторским властима. Већ првог дана августа спроведена је акција минирања столарске радионице у власништву једног Немца, коју је извео Крста Ђатовић, комуниста, члан групе за саботажу, на чијем челу је био студент

⁶³ Isto.

⁶⁴ Zbornik NOR, I, K 2, Beograd 1952, str 127.

⁶⁵ Isto, str 128.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 78; *Beograd u rat i revoluciji*, str 149.

права Миленко Томовић.⁶⁸ Поред њега, у истој групи били су Стеван Недељковић, браварски шегрт, Марица Медан, пилитирка, Јосип Буковац, столарски шегрт, Мирољуб Вујчић, браварски калфа, Геза Гомбош, паркетар, и Милован Јовановић, столарски шегрт.⁶⁹ Приликом истраге код његове тезге пронађени су леци Комунистичке партије. Сви чланови групе успели су да се сакрију од Гестапоа и били су у бекству.

Акције су настављене и наредних дана и прошириле се на предграђа града. У макишком насељу је 3. августа пресечен телефонско – телеграфски стуб и прекинуте су везе у овом крају, иако само на краћи период пошто је саобраћај био брзо поново успостављен. Група скојеваца је прекинула телефонске везе у Мокром Лугу.⁷⁰ Квартовски органи су успели да ухапсе једног од учесника, Јована Гајгера, који је након те акције стрељан, док су други успели да побегну. Група омладинаца је такође покидала телефонске жице у Мирјеву. Поред овог вида саботаже примењивало се и намерно бацање ексера по улицама којима су се кретали аутомобили при чему би се оштетиле гуме.⁷¹

Комунистички илегалци су отишли и корак даље и 5. августа извели први покушај атентата на једног функционера колаборационистичког режима, Светозара Вујковића, који је био управник логора на Бањици. Он је био једна од омражених личности међу комунистичким илегалцима, сматрана међу комунистима домаћим издајником и „целатом српског народа“.⁷² Групу за извршење атентата је предводио Радомир Марковић Гембеш, а у њу су ушли још и Александар Вићентијевић, Михајило Францези, Милан Посавац и Драгослав Башић-Шон.⁷³ Пратећи кретање управника, одлучили су да атентат изврше у тренутку када је долазио на посао Авалским друмом. Распоредили су се дуж пута и сачекали да се појави мотоцикл којим се довозио на посао, одабравши као најпригодније место Шарену ћуприју где је возач морао да успори због кривине на путу. Најпре је М. Францези бацио бомбу, али прерано, а затим је Башић покушао да пуца, али неуспело. Друга двојица Гамбеш и Вићентијевић испалили

⁶⁸ Р. Ристановић, *н.д.*, стр 143; *Београд у рату и револуцији*, стр 209.

⁶⁹ *Београд у рату и револуцији*, стр 209.

⁷⁰ Исто, стр 210.

⁷¹ Zbornik NOR, I, 1, Beograd 1949, str 359; *Историја Београда*, 3, стр 516;

⁷² Исто.

⁷³ *Београд у рату и револуцији*, стр 210; *Историја Београда*, 3, стр 516;

су неколико хитаца, убили возача и ранили С. Вујковића, а затим се група разбежала, не знајући стварни ефекат свог чина.⁷⁴ Наредног дана, полиција је блокирала тај део Београда и ухапсила 21 лице, али међу њима нису били учесници атентата.

Ликвидација је сматрана одобреним средством за све оне који су били доживљени као издајници или су сарађивали са окупатором. Пример је био и догађај у фабрици „Влада Илић“, када је група комуниста пуцала на радницу фабрике Милку Вукелић која их је претходно пријавила Одељењу специјалне полиције због агитовања међу радницима. На њу су покушај атентата извршиле њене колеге са посла, али је она преживела, а мада касније није хтела да наведе полицији кривце.⁷⁵

Пуцано је и код Панчевачког моста, на немачког поручника Курта Валдмана и полицијског инспектора Кришмана, који су се враћали аутомобилом са посла својим кућама. Ни у овој акцији атентатори нису успели да буду пронађени.⁷⁶ У више наврата је било покушаја да се изврши атентат на полицијског агента Животу Јеремића. Први покушај, напад у близини Ђерам пијаци, који су извршили кројачки радници Јован Јанковић и Милић Миљановић, завршио се врло трагично по комунисте пошто је оружје заказало, па је Јован Јанковић ухапшен и након три дана обешен на Теразијама.

Подметање пожара било је један од вида саботаже које су комунисти активно користили. У току августа подметнуто је више пожара са намером да се оштети непријатељска имовина. Скојевци из Раковице запалили су пшеницу на имању манастира Раковица у коме су немачке окупационе власти држале заточеног српског партијарха Гаврила Дожића, причинивши мању материјалну штету. Затим су 6. августа двојица радника у фабрици „Моравија“ напали једна коњска кола са сеном које су превозила два немачка војника и запалила их. Истовремено је група у којој су били Станислав Оцоковић, Зоран Жујовић и Алексије Зечевић запалила немачки камион у околини улице краљице Марије. Уследила су убрзо два пожара у немачким војним зградама. Осмог августа букнуо је пожар у немачкој касарни у којој је била радио станица, а запаљен је и кров на

⁷⁴ ИАБ, МГ – 273, сећања Милана Посавца.

⁷⁵ Р. Ристановић, *н.д.*, стр 151; *Историја Београда*, 3, стр 516.

⁷⁶ *Београд у рату и револуцији*, стр 211; *Историја Београда*, 3, стр 516.

једној војној згради на аутокоманди.⁷⁷ Тринаестог августа београдски илегалци су запалили гаражу са немачким аутомобилима у Браничевској улици. Половином августа извршена су још два паљења: запаљена је једна вулканизерска радионица која је радила за немачку војску и запаљено је сено државног завода за производњу ветеринарских ињекција и лекова. У Земуну је у току августа запаљено више немачких возила.

Прекидање телефонских и телеграфских веза остало је најчешће извршавана диверзија током августа месеца. У центру града су 11. августа прекинути сви телефонски водови. Скојевци на Жаркову су извршили диверзију сечењем телефонског стуба са девет жица. На путу Београд – Смедерево једна група је пробала да обори телефонско – телеграфски стуб. Сличан покушај на Жаркову завршио се хватањем починилаца од стране Специјалне полиције. У току августа уништени су и стубови на подручју између Земуна и Новог града као Земуна и Земун поља.

Упадом у рудник Црвени брег под Авалом, група илегалца је успела да дође до магацина и узме оружје и материјал за акције. Однето је око 100 кг експлозива, око 100 фитиља за паљење мина и 500 каписли, које су касније коришћене у акцијама по граду. Партијска ћелија Звездаре извела је диверзију у фабрици „Беометал“ у Булевару краља Александра која је производила делове за оружје. Акција је оштетила фабрику, али није у потпуности прекинула њен рад.

Складишта муниције и оружја су била пригодна мета за диверзије београдских илегалца, јер се на тај начин наносила штета непријатељу са једне стране, а са друге стране могло се доћи до оружја и муниције која је била неопходна. У Земуну је спроведено више оваквих акција током августа месеца. Из фабрике „Змај“, активисти КПЈ и СКОЈА су редовно износили бомбе и муницију поред немачких стражара, а потом у складишту подметнули експлозију и уништили сандук са деловима авиона који је чекао да буде транспортован за Немачку.⁷⁸ Још једну експлозију подметнули су у складишту бивше фабрике „Рогожарски“, која се налазила преко пута аеродрома у Земуну. Детонација је била врло снажна и том приликом уништено је 12 авионских бомби. Извршена је

⁷⁷ Исто, стр 212; *Историја Београда*, 3, стр 516.

⁷⁸ Исто, стр 215.

и саботажа у фабрици „Телеоптик“ која је производила авионске инструменте, намерним смањивањем производње потребних делова у циљу саботирања рада.⁷⁹

Још један пожар био је подметнут 31. августа 1941. године у столарској радионици чији је власник био Јозеф Мојзеш. Паљење су извршила тројица комуниста коју су претећи револвером раднику радионице који се ту затекао полили исту бензином и запалили, а потом побегли са места акције.⁸⁰

Крајем августа организовано је и бекство из Опште државне болнице групе комунисткиња међу којима су биле Митра Митровић, Наталија Хаџи и Вера Врбалова. Бекство је организовано уз помоћ српских стражара из болнице који су пристали да помогну и приступе НОП-у.⁸¹

Према сећањима Благоја Нешковића није постојао неки општи план акција него „су се оне предузимале где ко стигне“.⁸² Покрајински комитет је био директно умешан у покушај рушења Радиостанице, акцију у којој је ухваћен Александар Ранковић и касније у његовом ослобађању. Акције су вршене према нахођењу групе ћелија – паријских и скојевских, а ПК није директно одређивао шта сме шта не сме да се ради, већ је само постојала општа директива да се уништи све што служи окупатору. Благоје Нешковић као члан Покрајинског комитета у овом периоду знао је за неке акције, али не за све пошто већину њих није спроводио директно ПК.

На саботаже немачке окупацине власти одлучиле су да одговоре још већим репресалијама увидевши да дотадашње методе не дају довољно ефекта. У томе су се ослониле на Специјалну полицију⁸³ и жандармерију, као и на цео колаборационистички режим. Одлучено је да се казне врше стрељањем и јавним

⁷⁹ Производња фабрике је намерно била умањена за трећину.

⁸⁰ Р. Ристановић, *н.д.*, стр 176; *Историја Београда*, 3, стр 516.

⁸¹ Митра Митровић, *Ратно путовање*, Београд 1962, стр 38-69; *Историја Београда*, 3, стр 516; *Београд у рату и револуцији*, стр 166; Ј. Марјановић, *Београд*, стр 121 – 124; В. Глишић, *Руковођење народноослободилачком бробом*, стр 168.

⁸² ИАБ, МГ-27, сећање Благоја Нешковића, стр 56.

⁸³ Раније позната као Општа полиција, под окупаторском управом промењен је назив у Специјална полиција деловала је у склопу Управе града Београда. Најбројнијом групом је руководио Божићар Бећаревић, а њен посао је био: сузбијање комунистичке акције и пропаганде, проналажење и хватање комуниста, ислеђивање њихове кривице и кажњавање. Њему су помагали је политичко – управни приправник, задужен за контролисање и сузбијање студентских и средњошколских акција, управно – канцеларијски чиновник Бранислав Божић и управно – полицијски чиновник Стеван Штерић, који је био задужен занадзор радничког покрета. Полицијским агентима је руководио в. д. Поднадзорник полицијских агената Миодраг Миленковић (Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941 – 1944*, Београд 2014, стр 61.)

вешањем према онима који се супростављају режиму. На састанку у Народној скупштини 16. августа разматрано је питање спречавања акција београдских илегалца. Усвојено је да треба предузети драстичне мере у виду вешања и стрељања ухапшених. Карл Краус, шеф Гестапоа за Београда у сарадњи са Драгомиром Јовановићем, управником града Београда, почео је са спровођењем ових мера. Одлучено је да се обесе петорица затвореника који су се налазили у затворима Гестапоа и Специјалне полиције у циљу застрашивања становништва.⁸⁴ Међу одабранима су били махом они који су покушали атентате на немачке војнике и агенте: Милорад Покрајац, који је припадао скојевској групи Будимира Павићевића, који је 15. августа покушао атентат на немачког наредника Лапа, али је ухапшен; Јован Јанковић који је покушао атентат на Животу Јеремића 14. августа, али због неисправности оружје му је заказало па је био ухапшен; Светислав Милин, код кога је пронађено оружје које је планирао да употреби за извођење атентата на неког од припадника немачких окупационих снага или његових сарадника; остала двојица, Ратко Јевић и Велимир Јовановић су били чланови Космајског НОП одреда и ухапшени су на превару од стране окупатора.⁸⁵

Њих петорица су најпре пребачени у затвор Гестапоа у улици Краља Александра, а затим се приступило извршавању казни. Најпре је стрељан Милорад Покрајац, а потом и остали. Њихова мртва тела су обешена на трамвајским стубовима на Теразијама рано ујутру, а на радио Београду је емитовано саопштење у коме је објашњено да су лица обешена у знак опомене да се саботаже и атентати не би понављали.⁸⁶ Министарство унутрашњих послова је наредних дана расписало новчану награду за хватање и убијање припадника НОП – а. За хватање или убиство комунисте члана НОП-а било је понуђено 3 000 динара, а за „вође банди“ 25 000 динара.⁸⁷

Упоредо су вођени преговори између немачких окупатора и представника бивших грађанских политичара у Београду о именовану нове управе у Београду. Формирана је нова влада „народног спаса“ на челу са генералом Миланом Недићем која ја заменила дотадашњу Комесарску управу. Уједно је донета одлука

⁸⁴ *Београд у рату и револуцији*, стр 220.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ Исто, стр 222.

⁸⁷ „Ново време“, бр 99, 28.08.1941.

да се у Србију упуте додатне трупе за сламање отпора. Појачане су додатно мере против комуниста, а прописано је да се за свако убиство немачког војника убије 50 до 100 комуниста.

Репресалије су утицале и на извођење акција у Београду које су се морале обављати доста опрезније. Средином септембра одржан је састанак Месног комитета на коме је разматрана могућност обустављања свих акција против окупатора.⁸⁸ У измењеним околностима формирана је слободна територија у западној Србији под контролом комуниста. Како је Београд постао сувише опасан за боравак целокупног руководства КПЈ, наметнуло се питање повлачења истакнутих функционера КПЈ на слободну територију. Најпре је Јосип Броз 16. септембра са лажним исправама напустио Београд у пратњи Даворјанке Пауновић, Веселинке Малинске, Јаше Рајтера и свештеника Милутиновића. Након два дана, 18. септембра Александар Ранковић, Иван Милутиновић и Иво Лола Рибар, уз помоћ Милоша Матијевића Мрше, док је крајем септембра Београд напустио и Едвард Кардељ. Ново тежиште акција се померило на овај начин из Београда, иако је у окупираном граду остављено оперативно руководство.⁸⁹

Претходно је на саветовању донета одлука да се на чело ПК КПЈ за Србију, уместо Александра Ранковића именује Благоје Нешковић о чему он говори у својим сећањима: „Кад су чланови Политбироа ЦК КПЈ одлучили да из Београда оду на слободну територију у западној Србији, на састанку, половином септембра 1941, коме су присуствовали Тито, Ранковић, Иво Лола Рибар и Иван Милутиновић, одлучено је да Ранковић пређе у ЦК, а да ја постанем секретар ПК и члан ЦК, да Милош Матијевић Мрша и Вукица Митровић буду чланови ПК и да уместо Матијевића секретар МК за Београд постане Ђуро Стругар. Не постоје два ПК 1941, један у Ужицу, а други у Београду. У Ужице сам послао Цану и Љубинку Милосављевић. Према томе, ПК је остао у Београду и то није био никакав пункт.“⁹⁰

Одласком водећих активиста КПЈ из Београда завршена је прва фаза у илегалном деловању против окупаторских власти. Улога Благоја Нешковића у

⁸⁸ Р. Ристановић, *н.д.*, стр 181.

⁸⁹ *Београд у рату и револуцији*, стр 236; В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 106;

⁹⁰ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 34.

предстојаћем периоду била је много значајнија за сам народноослободилачки покрет него раније. У периоду од почетака рата до именовања за секретара ПК, он је марљиво извршавао задатке које му је КПЈ поверавала, али није имао моћ самосталног одлучивања, нити одговорност које је из тога проишћала. Био је „ново” лице комунистичког покрета, али је успео да докаже способност и стекне довољно поверења да му буде поверена улога секретара ПК за Србију. Као бивши „шпански борац” имао је претходно војничко искуство, које му је свакако морало помоћи у ратним условима и на основу кога је био у предностима у односу на оне своје саборце који нису раније учествовали у неком сличном догађају.

Почетак рата обележила је његова лична трагедија, када је у бомбардовању 6. априла погинула његова прва супруга Нада Димитријевић. Међутим, Благоје Нешковић, је као што се и очекивало од правог револуционара, ставио интересе народноослободилачке борбе изнад личних осећања, времена за туговање није било, ратне околности тражиле су фокус ка извршавања „партијских задатака”. Он се препустио том циљу, тачно и коректно је извршавао задатке које су му били поверавани: истрага у КПХ, учествовање у преговорима са другим партијама, рад у илегалним ћелијама, што је резултирало поверењем Партије да га именује за секретара ПК за Србију, када су чланови руководства КПЈ напустили Београд.

Организовање илегалног рада у Београду

Након одласка чланова Политбироа и ПК из Београда, Благоје Нешковић је остао главни задужени за организовање илегалног рада у Београду и одржавање веза са руководством на ослобођеној територији. Он се кретао по Београду користећи се лажним легитимацијама, а у илегалном животу био је познат под различитим псеудонимима („Јовић“, „Блашко“, „Михаило“), од којих се најчешће служио псеудонимом „Михајло“. Његов прави идентитет познавали су само најближи партијски сарадници. У интервјуу који је после рата дао историчару Венцеславу Глишићу детаљно је описао начин организовања илегалног рада у Београду за време док се налазио на челу ПК за Србију. Навео је: „Оно што је била прва ствар код нас у Србији то је да ми нисмо имали радио везу. Месни комитет КПЈ за Београд, негде почетком 1942, организовао је и једну емисиону радио говорну станицу и то је организовао члан Месног комитета Срба Трифуновић, техничар из Завода у Крагујевцу, који је преко једног свог познаника дошао да те емисионе радио станице. А та је радио станица радила неколико пута али домет је био кратак, само за Београд. Касније се тај човек чији је био апарат уплашио и морали смо да од тога одустанемо, али неку другу станицу која би служила за повезивање са Врховним штабом нисмо успели да набавимо.

Ми смо још 1941. пронашли неке радиотелегарафисте, али нисмо могли да дођемо до радио станице. Оне станице које су постојале биле су у рукама, вероватно, совјетске обавештајне службе, или за везу са Коминтерном. Ми са Совјетском обавештајном службом нисмо имали никакве везе.“¹

Одржавање веза са партијским рејонима и са одредима одвијало се према његовим речима помоћу курирских веза²: „Могуће је, да је то најбољи начин повезивања за једну илегалну организацију. Овако ретроградно посматрајући чини ми се да је то најбоље. Ту није могао непријатељ да нам се 'убаци'. Били су то проверени људи и тачно се знало каква нам је ситуација. Док ја знам у неким другим ситуацијама су се убацивали непријатељи или хватали шифру, тек било је

¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 2.

² Ј. Марјановић, *Београд*, стр 265; *Историја Београд*, 3, стр 515; В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 119.

увлачење непријатеља у тај информативни апарат. Одлучили смо да радимо тако због техничких разлога, а могуће да је било и неких других разлога. Ми смо одмах, када је почео устанак, имали за сваки Окружни комитет по једног курира. Те курире је држао на вези Секретаријат ПК (Ранковић, Бабовић и Нешковић). Они су били у Београду. То су биле све жене до једне, биране активисткиње – комунисти. Колико смо имали Окружних комитета толико смо имали жена курира, за сваки по једну. Оне су биле директно везане за секретаријат ПК ни с ким другим нису имале везе. Оне су одлазиле на пунктове са јавкама, где су Окружни комитети слали своје курире или техничаре. Могу да кажем да је то врло добро функционисало без икаквих сметњи.

Паралелно са тим наша Покрајинска техника је примала курире ОК, који су доносили извештаје и примали писмене директиве, пропагандни материјал, новац и оружје за ОК. То је било преко њихових курира. Са одредима нисмо имали директне везе него преко ОК. То је врло ретко да смо ми са одредом директно комуницирали.³ О томе како је функционисала веза између одреда и ПК бележи у својим сећањима Влатко Пајић који је записао: „Материјал од ПК пренешен је у торбама и коферима са дуплим дном и у корпама и кутијама са намирницима, зависило је од количине и на који начин. И то се није никада слало много, већ сваком везом по мало. Веза са ПК одржавале су се обично на две недеље, мада је требало недељно, али наши курири нису могли тако често да путују. Систем веза био је скоро исти као горе поменути: редовне и контролне. Било је утврђено да курир ПК обавезно чека на свакој вези макар наш и недошао, јер се претпоставља да се нама на терену може десити нека сметња или може бити прекинут саобраћај.“⁴ На исти начин је функционисала курирска веза са Месним и Окружним комитетом у Београду. Из те две паралелне линије састојала се курирска техника ПК Србије.

Као члан ЦК КПЈ Благоје Нешковић је одржавао везе са представником ПК Војводине Ђуром Јовановићем као и везе са Загребом што је забележио у својим сећањима: „Следећа веза је била са Загребом. Ту везу и технику држала је Милада Рајтер. Она је имала у апарату у Београду Елзу Матерли, а у Земуну Јелицу

³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 2.

⁴ АЈ, МГ 1614, Сећања Влатка Пајића.

Бабшек, жену Марка Орешковића. Та се веза одржавала на тај начин што је Елза прелазила сваког дана код Јелице у Земун, било да је носила поруку или да је примала. Она је била фолскдојчерка. Та веза постоји од 1941. до 1943. док није отишла Милада Рајтер.“⁵ Милада Рајтер се такође присећа овог периода, па у својим сећањима она бележи: „1941. одржавала сам везу са курирама покрајина јер тада није било Републике. Курир за Босну и Херцеговину била је Десанка Бркић из Министарства железница. За Црну Гору био је Лазар Дожић. Са Србијом сам одржавала везе преко техничара Србије Животе Стефановића. Зага Маливук је била курирка Цане Бабовић. Курирка Ивана Милутиновића била је врло кратко време Лела Матић, садашња жена Душана Матића. Гроздана Белић и Милева Планојевић биле су курирке друга Марка. Оне су одржавале везу са другом Титом. Курирка Лоле Рибара била је нека Марија. Веза са штампаријом била је Зага Јовановић⁶. Она је имала преко мене дневну везу са ЦК. У Хрватску је два или три пута ишла као курир Елза Метерли. Стан за јавке и име за јавке у Земуну била је Јелица Бабшек. Лазар Дожић је био слат у Црну Гору да успостави везу са ПК Црне Горе. Отишао је и вратио се после одређеног времена јер није успео да успостави везу. Ја и Зага смо одржавале свакодневне састанке на улици без обзира да ли она има неке потребе или да ја њој нешто јавим. Сваког дана смо се договрале где ће бити састанак. Ја нисам знала где је штампарија.“⁷

Јелица Бабшек у својим сећањима говори о илегалним везама у Београду: „Мој стан остао је пункт преко кога је одржавана веза између Београда, Срема и Загреба. Елза Метерли је наставила да долази код мене, заправо да доноси пошту и да је од мене прима. У ово време код мене је дошла Станка Веселинов и тражила да је пребацим за Београд, што сам ја и учинила. Елза Метерли је на везу

⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 3.

⁶ Загорка Зага Јовановић била је студенткиња медицине. Рођена у Крагујевцу 1920. године. Примљена је у СКОЈ док је била у гимназији, а затим је активно учествовала у студентском покрету на Медицинском факултету где је студирала. Била ангажована у раду илегалних партијских штампарија у лето 1939. године. У мају 1940. године била је члан КПЈ, а од септембра исте године је примљена на рад у штампарији. После капитулације Југославије отишла је у Крагујевац, где ја као члан МК СКОЈ – а организовала санитарске курсеве. Од јула 1941. године вратила се у Београд и живела у кући на Бањичком венцу бр. 12, где је била пријављена као „супруга“ др. Бошковића и учествовала у раду штампарије ЦК КПЈ. Маја 1943. године напустила Београд и отишла на ослобођену територију. После ослобођења била активни друштвено – политички радник. Била је и носилац Партизанске споменице 1941. (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 148.)

⁷ АЈ, МГ II 1с/15, Сећања Миладе Рајтер.

долазила скоро сваки други или трећи дан. Такође је код мене свраћао и Видоје Смилевски и поред тога што су другови забранили да се код мене долази. Поред Елзе код мене је на везу долазио и неки Ива, шофер који је био друг Марка Орешковића.“⁸

Под строгим илегалним условима рада одвијало се и снабдевање и рад илегалне штампарије у чему су курири имали пресудну улогу. У Београду је још пре почетка рата, тачније од 1938. године постојала штампарија коју је Партија користила за своје потребе. У њој су штампани прогласи, лист „Комунист“ и „Пролетер“.⁹ Штампарија је била премештена у мирнодопским условима у више станова, пошто је београдска полиција у више наврата претресала станове грађана у потрази за њом. Брана Перовић¹⁰ је била једна од запослених на раду у штампарији о чему је говорила у својим сећањима после рата: „Влада Поповић ме је послао на јавку где ме је примио Милован Ђилас и рекао да би требало да радим на техници ПК. Он ме је повезао са Светозаром Вукмановћем – Темпом који је водио технику ПК и који ми је конкретније рекао да треба да радим у штампарији. Постављени су ми врло строги захтеви у погледу мог даљег живота. Требало је да прекинем студирање, све везе са другарицама и породицом, да живим илегално под туђим именом у штампарији и да са тамошњим друговима радим на штампању партијског материјала.

Одмах после тога отишла сам из дома студенткиња у један стан закупљен од партије у коме је била смештена штампарија ПК. То је била мала вила близу

⁸ АЈ, МГ 1820, Сећања Јелице Бапшић.

⁹ АЈ, МГ II 1с/18, Сећања Бране Перовић; Загорка Јовановић, „Тајна партијска штампарија у окупираном Београду“, *Годишњак музеја града Београда*, III, Београд 1956, стр 1.

¹⁰ Бранислава Брана Перовић, била је друга супруга Благоја Нешковића. Рођена је 1920. године у Бања Луци. Од петог разреда гимназије била је члан СКОЈ – а. Те школске године ислучена је из школе због растурања једног летка о Александру Карађорђевићу после његове погибије, па је разред завршила у Београд, а затим се вратила у Бања Луку да настави школовање. Године 1938. дошла је у Београд на студије. Становала је у Дому студенткиња и изабрана је за члана управе Дома. Учествовала је у свим акцијама која су пре рата извођене. Крајем 1939. године одређена је да ради у штампарију ПК КПЈ за Србију, и тада је прешла у илегалност. У зиму 1940 – 1941. године радила је на експедицији материјала из штампарије и набавци хартије.

После окупације земље, крајем априла 1941. године, отишла је по директиви која је важила за све студенте, у своје родно место да тамо ради на припремама устанка. Убрзо је позвана да се врати у Београд и настави рад у штампарији. Она је одржавала везу између ПК и курира ПК и ЦК. Маја 1943. године прешла је у Срем, а затим у Јајце, где је радила при Врховном штабу. Била је члан ЦК СКОЈ - а, члан Секретаријата УСАОЈ-а и уредник „Омладине“ омалдинског листа за Југославију. Била је носилац Споменице 1941 и више одликовања. Након рата радила је у Винчи. (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 154.)

Цветкове механе, у улици генерала Милосављевића бр. 6. Закупац стана био је Блажо Јанковић, а ја сам била пријављена као његова жена. У штампарији је становао и радио и Нико Вучковић који је био партијска веза штампарије и ПК. У штампарију је такође чешће долазио Мирко Сарделић, а понекад и Светозар Вукмановић. Машина је била смештена у једном обичном ормару у соби, а залиха слова у кухињском ормару. За оно време то је сматрано довољном камуфлажом. То је била једна мала ручна машина. Штампали смо летке, 'Комунист' и 'Пролетер'.¹¹

Штампарија је убрзо премештена у другу кућу која је била закупљена специјално том приликом, у улици Краља Звонимира број 4а, а закупци су били Дана и Бранко Максимовић.¹² Штампарска машина, закамouflирана, била је смештена у сутерену, али ту није нарочито безбедно, безобзира што је кућа деловала као једна од оних у коју полиција не би улазила јер није деловала сумњиво.¹³ Пошто је породица Максимовић добила у наследство одређену суму новца, одлучила је да га уступи Партији у сврху грађења посебних просторија којима би искључиво била намена изградња илегалне штампарије. Идеју за пројекат дао је Ђорђе Андрејевић Кун: зграда је требало да изгледа као обична кућа за становање, са сутереном и једним спратом, с тим што је након што је општина одобрила пројекат, наводни станодавац одлучио да у сутерену изгради још једну просторију. Градња је доста брзо напредовала иако је почео Априлски рат. О раду штампарије Брана Перовић бележи у својим сећањима:

„Почетком 1941. године била сам опет позвана на рад у штампарији у којој сам пре радила. Сада је она већ била смештена у Добрилиној улици бр 11, опет у једном ормару без специјалне камуфлаже. Овде смо штампали 'Комунист' и

¹¹ АЈ, МГ II 1с/18, Сећања Бране Перовић.

¹² Даница Дана Максимовић (1907 – 1996), службеница, рођена у Београду. Заједно са супругом Бранком, била ангажована у раду илегалних партијских штампарија у лето 1939. године, као „легални станар“. У својој кући на Бањичком венцу бр. 12. Учествовала је у организовању штампарије ЦК КПЈ и у њеном раду. Октобра 1943. године напустила је Београд и отишла на ослобођену територију. После ослобођења радила као друштвено – политички радник. Носилац Партизанске споменице 1941. (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 155.)

Бранко Максимовић (1906 – 1973), службеник., рођен у околини Младеновца. Заједно са супругом Даном, био ангажован у раду илегалних партијских штампарија у лето 1939. године, као „легални станар“. У својој кући на Бањичком венцу бр. 12. учествовао у организовању штампарије ЦК КПЈ и учествовао у њеном раду. Октобра 1943. године напустио Београд и отишао на ослобођену територију. После ослобођења радио као друштвено – политички радник. Носилац Партизанске споменице 1941. („*Božidar Maksimović*“ у: *Narodni heroji Jugoslavije*, I, Beograd 1975, str 457.)

¹³ З. Јовановић, *н.д.*, стр 2.

'Пролетер' као и разне летке, међу којима и летак за 27. март. 'Пролетер' је пропао јер је развојем догађаја постао неактуелан, па није ни довршен.

У овој штампарији ме је затекао рат. Одмах после бомбардовања 6. априла, по налогу Партије мушкарци из штампарије су отишли да се јаве својим јединицама. Ја и Мирјана Јанковић смо отишле да чувамо штампарију и да чекамо да нам се јави партијска веза и да нам да директиве шта даље да радимо. Међутим, нико се није јављао. М. Ђилас и С. Вукмановић (Милован Ђилас и Светозар Вукмановић Темпо – прим. Е. М.) су отишли из Београда, а Цани Бабовић је било остављено да прихвати штампарију. Кад се нико није појављивао ни после уласка Немаца у Београд, ја сам постала јако забринута, јер су Немци околу почели да реквирају станове, а ми смо у соби имали отворену машину коју нисмо могли напустити. Из конспиративних разлога нисам се усуђивала да сама тражим везу. Тек неколико дана после уласка Немаца пронашла ме је моја сестра Лепа Перовић. Она је том приликом била у Месном комитету и М. Ђилас јој је после бомбардовања рекао да сам остала у штампарији и да сам по свој прилици настрадала приликом бомбардовања.¹⁴

Пошто се сматрало да нема услова за рад штампарије, решено је да се она негде склони. Првобитни план је био да се закопа у кући, што је требало да ураде Иса Јовановић и Брана Перовић. „Ми смо покушали да је закопамо у подруму али није успело. Разбили смо бетонски под, ископали рупу за машину, али нисмо успели да добро закамуфлирамо рупу, па се морало одустати од тог плана.

Друга комбинација је била да се штампарија демонтира, спакује, изнесе и спакује на друго место. Иса Јовановић и ја смо размонтирали машину, нашли неке таљиге па преко Александрове улице и поред школе Војислава Илића пренели машину у Шуматовачку улицу бр. 30. где је било седиште ПК. Део слова и материјал који је био неопходан оставили смо у пољском клозету у Добрилиној улици бр. 11. Власник стана у Шуматовачкој улици била је лепа Чехиња. Исте ноћи смо Иса Јовановић, Цана Бабовић и ја ископали велику рупу у шуми поред виле, упаковали машину у зејтинове крпе и закопали је.¹⁵

¹⁴ АЈ, МГ II 1с/18, Сећања Бране Перовић.

¹⁵ Исто.

Штампарија је била пресељена у Шуматовачку улицу бр. 187, у стан на Авалском друму где је било и седиште ПК. Званични власници куће је била породица Жужек, Цирил и његова супруга Љубица о којима је Брана Перовић изјавила следеће¹⁶: „Он је био поштански службеник, и члан Партије, а жена му је била домаћица – снајдерка. Кућа је имала два стана у партеру и на спрату. У партеру је предузета изградња склоништа за штампарију, а на спрату су становали Жужекови са малом ћеркицом од 10 година. Склониште је направљено тако што је зазидан део простора испод степеништа које води на спрат. У склониште се улазило када се подигну даске са пода у шпајзу који се налази уз зазидани простор.“¹⁷

У партијску ћелију која је задужена за штампарију ушли су Владета Поповић Пинецки који је постао секретар ове ћелије, Цирил Жужек виши поштански чиновник, Брана Перовић, студенткиња технике и Радомир Герић, лекар.¹⁸ Од њих, само је Брана Перовић већ раније имала искуства у раду у штампарији, па су остали од ње научили технику слагања слова, стављања у редове и штампање на тиглу. Штампарску машину су колицима из Ломине улице пренели прерушени у носаче Владимир Поповић и Радомир Герић.¹⁹ У изградњи склоништа помогао је и друг „Црни“, односно Ђорђе Андрејевић Кун.²⁰ Радомир Герић се касније присећао овог периода и о процесу монтирања штампарске

¹⁶ Ј. Марјановић, *Београд*, стр 268; *Историја Београда*, 3, стр 515;

¹⁷ АЈ, МГ II 1с/18, Сећања Бране Перовић;

¹⁸ Породица Жужек, Цирил (1896 – 1941) и Љубица (1895 – 1944), дала је велики допринос илегалној борби КПЈ. Цирил је постао члан Партије 1939, када је радио као поштански контролор. У кући Жужекових од 1940. била је смештена илегална партијска штампарија, а сама кућа служила је готово за све време рата као склониште партијским илегалцима и за илегални материјал. Цирил је ухапшен приликом рације већ јуна 1941. и после петнаестак дана изведен је на стрељање заједно с првим жртвама ослободилачког покрета. Љубица је стрељана почетком септембра 1944. године. Владета Поповић Пинецки (Сврљиг, 1911—1941), студент медицине, рођен у Сврљигу. Још од 1931. године почео је да се истиче радом у напредном студентском покрету па је убрзо постао један од његових руководиоца. Као борац интернационалних бригада борио се у Шпанији од 1937 – 1939. Био је у логорима у Француској, а по повратку у земљу хапшен је и кажњаван. После априлског слома радио је у илегалној штампарији ПК КПЈ на Авалском друму. Његово непопустљиво држање у полицији, омогућило је да ова штампарија не буде откривена све до 1943. године. (Ј. Марјановић, *Београд*, стр 107)

¹⁹ Радомир Герић, „Рад у илегалној штампарији 1941. у Београду“, *Годишњак града Београда*, VIII, Београд, 1961, стр 161.

²⁰ Ђорђе Андрејевић Кун (1904 – 1964), био је познати српски сликар и графичар, борац у Шпанском грађанском рату и активни улесник народноослободилачке бробо. Творац је идејних решења за ордење и грб нове југословенске државе формиране 1943. године на Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу. Професор Академије ликовних уметности у Београду и ректор Уметничке академије. („Андрејевић - Кун Ђорђе” у: *Српска енциклопедија*, I, Нови Сад, Београд 2010, стр 218.)

машине он је забележио: „Машину смо монтирали у склоништу и онда је почело зазиђивање. Зидање је обавио врло брзо друг Црни на тај начин што је доњи део зида лежао на полугама испод којих је зјапила велика рупа за увлачење у склониште. У висини кухињског пода била је постављена дрвена плоча која је била покретна. Када је склониште било затворено плоча је лежала као под оставе, која је сада сачињавала зид склоништа и природна врата према кухињи која су постојала и раније и одвајала кухињу од простора испод степеништа. Нови зид је мајсторски био омалтерисан и на њему намаштене полице, на којима су се налазиле тегле са компотом, туршијама и конзервама тако да се при отварању врата добијао утисак добро уређене и богате оставе.“²¹

У тренутку када је Брана Перовић дошла у кућу почетком јуна 1941. године, у њој се налазила машина и одмах се отпочело са штампањем. Ситуација се променила нападом Трећег Рајха на Совјетски Савез о чему сведочи и Брана Перовић у својим сећањима:

„22. јуна 1941. године на сам дан напада на СССР, у општој рацији на комунисте и симпатизере полиција је упала у Жужекову кућу, јер је од раније имала податке о њему као симпатизеру. Прво су упали код Жужека, а затим и у штампарију.

Мислећи да су дошли оштински службеници због стана, ми смо на брзину склонили слова, а Владета Поповић није ушао у склониште. Међу агентима су били Космајац и Грујичић. Космајац је још са врата препознао Владету Поповића и одмах почео да га туче. Герић је рекао за њега да је ту случајно у посети и да се они познају случајно са факултета. Приликом претреса имали смо много среће. Мада је било више сумњивих детаља (нпр. кофери са хартијом испод отомана, текст прогласа који смо штампали испод папира у кухињском ормару, даске на улазу у склониште нису биле добро углављене, моја легитимација на право име у мојој ташни, кутија са плочама за слог у орману), агенти то ништа нису у журби приметили и тако је штампарија остала неоткривена.“²²

После претреса, агенти су одвели Жужека, Герића и Поповића са собом. Према сведочењима, нико од ухапшених није ништа рекао о штампарији. Владета

²¹ Исто.

²² АЈ, МГ II 1с/18, Сећања Бране Перовић.

Поповић је стрељан одмах јуна месеца у Маринковој бари са првом групом стрељаних комуниста. Жужек је неколико месеци био на Бањици, па је и он стрељан касније, крајем 1941. године. Једино је Радомир Герић због своје професије био поштеђен стрељања. Он је помогао у санитарској служби логора, а касније је као лекар слат и у логор на Сајмишту. Након што је тако извесно време боравио на Бањици, касније је послан у Немачку, у Матхаузен. На интервенцију брата који је био срески начелник на Косову, он се 1943. вратио из Немачке и дошао у наш стан на Авалском друму. После неколико дана отишао је на Косово, а после одатле у партизане.

Брана Перовић је наставила да ради илегално у штампарији. Кад је отишао ЦК КПЈ у западну Србију Брану Перовић је на везу примио Благоје Нешковић који је одлучио да је безбедно да настави са радом у том стану о чему је оставио трага у својим сећањима: „Ја сам имао из Шпаније ратно искуство: где падне граната и направи рупу, ту неће пасти друга на исто место. То је био идеалан стан. Преко пута није било зграда, а од ње суседна зграда је одвојена спољном, а с друге стране заклоњена. Комишије никада нису znale ко улази, а ко излази. Три месеца полиција ју је оставила на миру.“²³

Бранислава Брана Перовић описала је како је даље текао њен илегалан рад у штампарији након хапшења: „Жужекова жена са дететом и ја остале смо саме у кући после хапшења. Везу са ПК сам као и раније држала са Жилетом који је био друг Заге Маливук. Ускоро сам опет добила нешто из штампарије. Док сам ја штампала Љубица ми је чувала стражу. Тако је то ишло месец или два дана. У то време преко јавке примио ме је Благоје Нешковић, секретар ПК који ме је ангажовао за неке курирске послове изван штампарије. Ускоро после тога, негде у августу месецу у штампарију се за стално преселио Благоје Нешковић, а мало затим и Цана Бабовић. Штампарија је тада престала да ради и стан је постао седиште ПК. Цана Бабовић је у септембру месецу отишла на слободну територију, а у стану је остао само Благоје Нешковић који је одатле руководио Партијом и устанком у Србији све до свог одласка из Београда средином 1943. године. Током 1942. године у тај стан су дошли из разних делова Србије Мирко Томић, Драги

²³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 11.

Стаменковић, Мома Марковић, Василије Буха²⁴ и Пера Стамболић и као чланови ПК боравили извесно време у том стану. Стан је био седиште ПК Србије све док га није провалио Буха у октобарској провали 1943. године.²⁵

Један од најважнијих задатака илегалне штампарије било је штампање „Билтена“ Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије. Први број је изашао 10. августа 1941. године. Због специфичних услова у којима је штампан имао је 4 странице мањег формата густо куцаног текста. Текстове је донео у штампарију Иван Милутиновић, члан ЦК Југославије и члан Главног штаба. Билтен је изашао у тренутку када су се оружане акције захуктавале у свим крајевима земље, па је искоришћена прилика да се подвуче значај ових акције.²⁶ Истакнут је значај партизанске борбе и „да сваки поштени родољуб треба да зна то да у садашњој херојској борби коју воде народни партизани не може нико остати пасиван гледалац, јер то значи бити издајица свога народа, јер то значи помагање непријатељу који је поробио наше народе.“²⁷ Као главни непријатељ формулисан је немачки фашизам, а затим и сви његови облици у земљи и партизани су се морали одлучно борити, а дата су и упутства о начину слања извештаја штабова партизанских одреда Главном штабу. Поред Билтена, у илегалној штампарији од 1942. године, покренуто је и штампање „Гласа“.

Крајем јуна 1942. године на седници Покрајинског комитета КПЈ за Србију, а на иницијативу Благоја Нешковића и Мирка Томића, донета је одлука о

²⁴ Василије Буха (1913 – 1944) рођен је 1913. године у Мостару. Био је запослен као службеник. Члан Комунистичке партије Југославије постао је 1936. године. Од 1938. је био секретар Управе банкарских, осигуравајућих и трговачких чиновника. Члан Месног комитета КПЈ за Београд постао је 1939, а ускоро је био кооптиран у Покрајински комитет КПЈ за Србију. Као члан Бироа ПК КПЈ за Србију учествовао је на саветовању комунистичких активиста у Београду 29. марта 1941. године. После састанка ПК КПЈ за Србију, 23. јуна 1941, на којем је донесена одлука о припремама за оружану борбу у Србији, отишао је у Ниш и обављао дужност инструктора ПК КПЈ за јужну Србију. Половином 1942, постао је члан Бироа Покрајинског комитета, а потом и секретар Покрајинског повереништва КПЈ за јужну Србију.

Ухапшен је у Београду 5. октобра 1943. године. Приликом истраге у Специјалној полицији, открио је многе чланове и читава партијска руководства у унутрашњости Србије, који су затим ухапшени и послати у концентрационе логоре. Стрелили су га припадници окупаторских снага 1944. године у Београду. (ИАБ, 8653, Саслушање Василија Бухе од 7. октобра 1943. године).

²⁵ АЈ, МГ II 1с/18, Сећања Бране Перовић.

²⁶ Зага Јовановић, „Први број билтена главног штаба народно – ослободилачких партизанских одреда Југославије“, *Годишњак града Београда*, VI, Београд 1959, стр 520.

²⁷ „Билтен главног штаба народно – ослободилачких партизанских одреда народа Југославије“, бр 1, 10. август 1941, стр 2.

покретању „Гласа“ Јединственог народноослободилачког фронта Србије. Први број штампан је у илегалној штампарији која се налазила у Цветковој улици број 15, у стану Ане и Петра Савића на штампарској машини коју је израдио Вучко Ивковић.²⁸ Аутори текста за први број били су Благоје Нешковић, секретар ПК за Србију, књижевник Јован Поповић и члан Покрајинског комитета Мирко Томић. Благоје Нешковић и Мирко Томић су били први уредници „Гласа“. Текстовете је прекуцавала Славка Морић²⁹, која их је потом заједно са Данком Савић умножавала. Први број био је штампан 30. августа 1942. године у 400 примерака, на 24 странице, а на примерку који је послат Врховном штабу ПОЈ – а, остала је забелешка коју је написао Благоје Нешковић као Секретар ПК у којој каже: „Ово је први број 'Гласа'. Данас излази израђен овакав на ротатору. Овај вам шаљем не чекајући примерке испод ротатора, да би искористили ташну. Штампан је у 400 примерака. Јавите мишљење. Поздрав М.“³⁰ Како број штампаних примерака није могао да задовољи потребе партијских актива и одреда, одштампано је још око 1000 примерака овог броја. У првом броју је наглашено да нови лист треба да омогући ширење правих информација о успесима народноослободилачке борбе и бори се против негативне окупаторске пропаганде као и да штити интересе народноослободилачке борбе и спречи подстрекаче на грађански и братоубилачки рат и да омогући стварање јединственог ФРОНТ-а против окупатора и његових помагача.³¹ „Глас“ је требало растурити тајно по Београду и шире, па је ПК задужио Вучка Ивковића и његовог брата Предрага да праве предмете који су

²⁸ Брана Вучковић, „Глас' и '20 октобар' - листови борбеног Београда“, *Годишњак града Београда*, XVI, Београд 1969, стр 194.

²⁹ Славенка Славка Морић – Петровић (1919 – 1998), рођена на Брачу, гимназију завршила у Шибенику, а потом се уписала на Медицински факултет у Београду. На Медицинском факултету се најпре ангажовала у Удружењу медиционара, а потом у управи Дома студенткиња. Године 1940. кандидована је у чланство КПЈ, а почетком 1941. године укључена је у партијску ћелију на Дедињу где је упознала свог првог супруга др Ненада Паренту. После окупације била је активно ангажована као курир КПЈ, а након хапшења и стрељања њеног супруга пребачена је у технику ПК КПЈ за Србију. Маја 1943. године пребачена је из Београда у Босну. Након ослобођења вратила се у Београд. Јануара 1945. године је била изабрана у Главни одбор Антифашистичког фронта жена Србије (АФЖ). Од 1945. до 1953. године је радила као повереник и секретар Извршног одбора Народног одбора Београда. Убрзо се вратила медицини и постала је један од оснивача Института за менталне болести. Од 1954. до 1961. била је генерални секретар Савеза лекарских друштава Југославије, а током 1967. и 1968. године народни посланик у Социјално – здравственом већу Скупштине СФРЈ. На Медицинском факултету у Београду радила је од 1958. године. (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 159.)

³⁰ „Билтен главног штаба народно-ослободилачких пратизанских одреда народа Југославије“, бр 1, 10. август 1941, стр 3.

³¹ Исто.

коришћени за илегални пренос партијског материјала. Они су то најпре радили у стану Вучка Ивковића и његовог брата Предрага, а потом у радионици за прецизну механику Чедомира Марјановића у Колубарској улици бр. 20. У међувремену су им се придружили и Јарослав Добеш, Никола Јовановић и Душан Павличек. Сви заједно израдили су више предмета за преношење илегалног материјала као и десет гештетнера и тигл штампарске машине од којих је једна смештена у штампарију ПК Србије.³² Везу између ПК и Вучка Ивковића најпре је држао Живота Степановић, а од септембра 1941. преузео је Светислав Каначки – Мали који је руководио техником ПК до краја јула 1944. године.

Други број односно двоброј „Гласа“ штампан је у техници Централног комитета КПЈ на Бањичком венцу бр. 15. Број је за услове у којима је настао био солидно одштампан, на 12 страна у две боје, графичка решења урадио је Ђорђе Андрејевић Кун док су слагања овог двоброја обавили Слободан Јовић и Бранко Ђонових.³³ У броју су третирана разна питања народноослободилачке борбе и револуције, а уводник је написао Јосип Броз Тито, истичући значај народноослободилачке борбе. У двоброју је писано о оснивању АВНОЈ – а и првом заседању и дати су извештаји са фронта.

³² Брана Вучковић, „Глас' и '20 октобар'-листови борбеног Београда“, *Годишњак града Београда*, XVI, Београд 1969, стр, стр 202.

³³ Бранко Ђонових (1916 – 1944) рођен у околини Бара где је завршио и основно школовање. Године 1933. дошао је у Београд као питомац Српског привредног друштва „Привредник“. После четвртог разреда гимназије пошао је на графички занат и постао је машиниста. Као добар познавалац посла и перспективан радник, 1937. године послат је на специјализацију у Немачку. Кад је, јуна 1941. године организована нова штампарија Централног комитета Комунистичке партије Југославије, он је, по одобрењу КПЈ, набавио штампарску машину и аутомобилом је пребацио из Земуна у Београд, на Бањички венац, где се завршавао рад на згради у којој је требало сместити штампарију. Када му је Светозар Вукмановић Темпо понудио да ради у штампарији, прихватио је и предложио да с њим ради и словослагач Слободан Јовић. Поред рада у штампарији Бранко Ђонових је радио и друге послове. Излазио је у град да донеси материјал до штампарије, а када су полицијски препади постали саве чешћи и оштрији, наоружан пиштољем и бомбама, по граду је пратио курирке које су разносиле материјал. Крајем октобра 1943. године Бранко и Слободан су из привременог склоништа, у коме је био после напуштања штампарије, дошли у Крајинску улицу број 24, где је на још почетку окупације било припремљено склониште за потребе штампарије. Крајем године, нова штампарија је почела да ради, и радила је до 29. јула 1944. године. Њен рад је такође значајан за Народноослободилачки покрет, нарочито у Београду и Србији. Када је дошло до провале штампарије, Гестапо и Специјална полиција су 29. јула 1944. године опколили кућу у Крајинској 24, а затим су почели претрес и хапшење станара који су живели у згради. За то време су Бранко и Слободан успели да спале и униште документацију и архиву штампарије. Када су полицајци кренули у складиште, дочекани су бомбама. Бранко и Слободан су извршили самоубиство. („Ђонових Бранко“ у: *Narodni heroji Jugoslavije*, I, Beograd 1975, str 206 – 207.)

За јануар и фебруар 1943. године био је штамапан нови двоброј на 14 страница. Аутори су писали о закључцима АВНОЈ-а и прве конференције АФЖ-а, као и о смрти Мирка Томића „Селјака“ и дргих погинулих бораца НОП-а. Благоје Нешковић је био једини који је од „спољних“ знао тачну локацију штампарије и захваљујући његовим везама са људима који су радили у штампарији (Зага Јовановић, Слободан Јовић, Дана и Бранко Максимовић, Ђорђе Андрејевић Кун, Бранко Ђонович) и „куририма“ који су били задужени за растурање (Елза Метели, Милада Рајтер, Брана Перовић, Славка Морић, Србислава Букомировић) „Глас“ је успешно растуран. У току пролећа 1943. године штампана су још два броја „Гласа“, први за март-април, и други број за мај 1943. године. Средином 1943. године дошло је до промене у штампарском апарату. Зага Јовановић, Љубица Ђонович³⁴ и Ђорђе Андрејевић Кун су отишли на слободну територију у Босну, а посао око штампарије преузели су Слободан Јовић и Бранко Ђонович.

О конструисању нових штампарских машина оставио је забелешку Вучко Ивковић у својим сећањима: „1943. правили смо једну тигл штампарску машину око које смо се доста мучили, јер су нам били потребни такви делови који се нису могли направити, а набавка материјала би за њу компромитовала. Касније смо по нацртима мислим Благоја Нешковића, код Марјановића правили нову штампарску машину, коју смо када је била готова испробали у улици Стевана Првовенчаног.“³⁵ Светислав Каначки је осигуравао везу са унутрашњошћу и штампаријом, Василије Буха са Београдом и Земуном, Вера Ненадовић³⁶ између

³⁴ Љубица Ђонович (1909 – 1986), радница, рођена у околини Бара. Од лета 1941. године живела у кући на Бањичком венцу бр. 12, где је била пријављена као „кућна помоћница“, и учествовала у раду штампарије ЦК КПЈ. Маја 1943. године напустила Београд и отишла на ослобођену територију. После ослобођења радила као друштвено-политички радник. Носилац Партизанске споменице 1941. („Ђоновић Љубица“ у: *Narodni heroji Jugoslavije*, I, Београд 1975, стр 207.)

³⁵ АЈ, МГ 2157, Сећања Вучка Ивковића.

³⁶ Вера Ненадовић је рођена 1915. у Горњем Милановцу. Пре рата постала је симпатизер комуниста, аод 1937. године скривала их је у њеној кући. Септембра 1940. године сазидала је малу кућу на Дедињуу којој је одржано саветовање ПК КПЈ за Србију. Марта 1941. године на мансради је монтирана илегална пријемна и отпремна станица. Пратила је познате комунисте и била ухапшена, али убрзо пуштена на слободу пратећи Мирка Томића једном приликом. Септембра 1943. године се пребацила за Срем, одакле је упућена у Босну где је радила у техници у штабу 26 – те дивизије. Четниц су је заробили у лето 1944. године и предали Немцима, одакле је најпре пребачена у Брчко и Београд, а затим одведена у Немачку где је у логору Бухенвалд дочекала крај рата. Била је носилац партизанске споменице (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 183.)

Мирка Томића и Дане Лончар³⁷, док је између Светислава Каначког и Дане Лончар била Срба Букомировић. На тај начин је опет све стизало у седиште ПК преко Дане Лончар. Благоје Нешковић се у својим сећањима осврнуо и на везе које је штампарија одржавала: „Између штампарије и Каначког је била другарица Благојевић и другарица Седлар. Када смо ја или Стамболић били у стану Стеве Стевановића у улици Гарибалдијевој 2, веза се са тим станом одржавала преко Анђе, жене Стевине. Користили смо и стан у ул. Милорада Миловановића у коме је Кун направио склониште, а у њему је он живео, стари Рибар, а понекад и ја. Веза са тим станом се одржавала преко Радмиле Бегицић, закупца тог стана по договору са мном. У оквиру технике ПК постојала је и архива. Главни архивар је био Вучко Ивковић, а до њега се долазило преко Каначког. Сва постојећа документација из рата чувана је у тој 'архиви'”.³⁸

На истој локацији штампарија је остала све до 31. августа 1943. године када су немачке окупационе власти наредиле свим станарима Бањичког венца да се иселе из својих станова и ставе их на располагање немачким официрима. Велика штампарска машина је остала сакривена у подруму стана где је сачекала крај рата, док су мању машину и штампани материјал станари успели илегално да пребаце у бункер у Крајинској улици бр 24. У бункер у Крајинској убрзо су се преселили Бранко Ђондовић и Слободан Јовић, а Вучко Ивковић је добио налог од Светислава Каначког, да конструише нову већу штапарску машину у радионици, коју није успео да доврши, а приликом ослобођења је уништена од стране самих конструктора.³⁹

Нови број „Гласа“ за септембар 1943. године изашао је у мањем формату, али у већем бројем примерака (2000 примерака), акценат је био стављен у њему на усташке злочине против присталица НОП-а. У децембру штампан је још један

³⁷ Даница Дабић – Лончар рођена је 1910. године у Рујевцу у Хрватској где се и укључила у напредни раднички покрет у Пакрацу. Почетком 1942. године избегла је из Хрватске у Београд и одмах се укључила у илегални рад. Априла 1942. године постала је курир ПК КПЈ за Србију, а нешто касније прешла у партијски стан у Шумадијској ул бр 187 који је био седиште ПК. Ухапшена је 8. октобра 1943. године и након тортуре у полицији крајем године пребачена је у логор на Бањици као кривац I категорије. Стрелана је са сестром Невенком Дабић 7. септембра 1944. године (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 183.)

³⁸ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 11.

³⁹ АЈ, МГ 2157, Сећања Вучка Ивковића; *Народноослободилачки покрет Београда 1941 – 1945. у сећањима учесника*, Београд 1974.

број на 4 стране који је доносио вести са фронта. У току 1944. године изашла су још три броја „Глас“ док јулска провала 1944. године није привремено прекинула излагање. „Глас“ је дотуран илегалним везама одредима и сматран је битним за пропагирање комунистичких идеја међу борцима и подизање морала што је истакла и Вера Милетић⁴⁰ у саслушању које је дала у Специјалној полицији 23. новембра 1944. године: „Глас' је материјал који је најпопуларнији и најчитанији у масама. Сваки сељак зна и тражи 'наше новине', јер писана реч за њега значи сушту истину, поготово када види онако прецизну израду и формат новине. Усмена агитација не би постигла ни половину у народу онолико колико постиже 'Глас'. Њега дају чланови ПК и НОО на читање и то врло широко. Чита се и групно, а на политичким конференцијама се обавезно чита понеки чланак. Велика штета је само што 'Глас' ретко излази. Михајло (члан ПК), каже да је то из техничких разлога због штампе и недовољних дописа из унутрашњости.”⁴¹

У „окупацијским бројевима“ Благоје Нешковић је био један од редовних сарадника. Поред њега, писали су и Мирко Томић, Милош Савковић, Ђорђе Јовановић, Петар Стамболић, Душан Петровић Шане, Драги Стаменковић, Бора

⁴⁰ Вера Милетић (1920 – 1944), рођена у Петровцу на Млави. Основну школу је завршила у Кучеву, а потом гимназију у Пожаревцу где се први пут сусрела са идејама комунизма. Школске 1937/1938. године уписала се на Филозофски факултет на коме је затекао почетак рата као члана КПЈ. Вера је непосредно пред бомбардовања послата у Пожаревац, где је остала у околини и илегално радила као члан Окружног комитета КПЈ за Пожаревачки округ. Још на самом почетку устанка, јуна 1941. године, Покрајински комитет КПЈ за Србију, као свог делегата у пожаревачки округ упутио је апсолвента медицине Мому Марковића, предратног комунисту и искусног партијског радника, да помогне у раду тамошњем Окружном комитету Партије. Између Моме Марковића и Vere Милетић, иако је то у партизанима било строго забрањено, догодила се љубавна веза, из које се јула 1942. године родила девојчица Мирјана. Одмах после порођаја Мирјану су узели родитељи Vere Милетић, угледни и добростојећи људи из Пожаревца, код којих је одрасла и школовала се. После војно – политичког саветовања у одржаног августа 1943. године у Шумадији, Вера Милетић је са секретарем ПК КПЈ за Србију Благојем Нешковићем, пошла у Београд, где је преузела дужност секретара Месног комитета КПЈ за Београд. По доласку у Београд илегално је становала код Мирослава и Оливере Парезановић у Ластиној улици број 9, где се од 1941. године налазило складиште технике Покрајинског комитета за Србију и где се штампао сав пропагандни материјал и илегално разносио партијским организацијама у Београду и Србији.

Полиција је у ноћи између 4. и 5. октобра ухапсила Парезановиће. Кад је наишла полиција, Вера се склонила у своје склониште, које агенти и поред детаљног претреса куће нису могли да открију. Пошто су имали поуздане податке да се неко од важних партијских функционера ту крије, оставили су једног агента у стану. Мислећи да је опасност прошла, Вера се пред зору извукла из свог склоништа у намери да бежи и тражи друго уточиште, али ју је агент ухапсио. Под тортуром полиције одала је све податке које је знала из партијских кругова у којима се кретала што јој је касније од стране КПЈ замерано као велика издаја. Вера Милетић била је заточена у Бањичком логору и стрељана је 7. септембра 1944. године у Јајинцима. (АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Vere Милетић)

⁴¹ Исто, стр 16.

Дреновац, Дража Марковић, Милош Минић, Јован Шербановић, Марко Врањешевић, Мика Милосављевић, Божидрака Дамјановић и други.⁴² Поред чланака које су достављали аутори, у „Гласу“ су објављиване вести које су добијане преко радија. Живојин Пауновић, сарадник „Гласа“ је био задужен за преслушавање вести на радију. Он се према партијским директивама заједно са супругом Милом преселио у стан у улици Стевана Прововенчаног бр. 103, прекинувши све раније везе, са јединим задатком да преслушава емисије на радију „Слободна Југославија“ и да издваја важне вести са фронтана, а потом их преко курира шаље уредништву „Гласа“.

У јулској провали агенти Специјалне полиције су открили да се у стану у Крањској улици 24. налази штампарија. Најпре су ухапсили и одвели њене власнике, а потом пронашли бункер. Слободан Јовић и Бранко Ђондовић су погинули у обрачуну са немачком полицијом, успевши притом да униште један део пропагандног материјала. Наредни број је изашао под непосредним руководством Благоја Нешковића и Петра Стамболића на слободној територији, штампан је у селу Ивањи где је била смештена штампарска машина, док се редакција налазила у селу Горњем Сатовцу, заједно са главним штабом НОВ за Србију.⁴³ Штампаријом је руководио Вељко Мартиновић Баљица, док су уредници и сарадници на смену покретали ножни тигл на коме су штампани пети и шести број гласа. У редакцији су били: Богдан Пешић, Марко Врањешевић, Миливоје Стефановић, Слободан Ивановић, Таса Младеновић и Сава Вуковић. У новим бројевима се објављују чланци Коче Поповића и Благоја Нешковића, а поводом трогодишњице од излажења првог броја „Гласа“ Благоје Нешковић је написао: „Глас' је био идеолошка и организациона основица на којој се у Србији изграђивао Јединствени народноослободилачки фронт (јер је и сам поднаслов 'Гласа' то означавао). Покретачи, сарадници, технички уређивачи и растурачи били су активисти народноослободилачког покрета у Србији, омладински радници и руководиоци партијских одреда, а читаоци су били сви они родољуби и борци до чијих је руку дошао 'Глас'. Веза између издавача и читалаца била је веома присна у сваком погледу, веза мржње према окупаторима и издајницима,

⁴² Б. Вучковић, *н.д.*, стр 206.

⁴³ Исто, стр 207.

иако једни за друге нису знали. Јер издавање, сређивање и читање Гласа, у време окупације било је скопчано са истим опасностима као и учествовање у партизанским одредима.⁴⁴ Задаци нових бројева „Гласа“ су према Благоју Нешковићу били следећи: „У стварању ове тековине нароодноослободилачке борбе у исковавању братства и јединства народа Југославије и у борби за стварање нове Демократске Федеративне Југославије велики је удео 'Гласа'. На данашњем 'Гласу' је и даље да учвршћује братство и јединство народа Југославије, да помогне српском народу да у заједници са Хрватима, Словенцима, Македонцима, Црногорцима, још више допринесе учвршћењу и јачању нове заједнице наших народа Демократске федеративне Републике Југославије. 'Глас' ће допринети брзом ослобођењу нашег народа испод Немаца и њихових најамника.“⁴⁵

ПК је одржавао везе са локалним организацијама што потврђује и Благоје Нешковић у својим сећањима у којима каже: „имали смо везу са Македонијом преко ОК Лесковац и партијске организације Врање.“⁴⁶ Благоје Нешковић је лично посетио Врање о чему имамо сачувана сећања савременика: „У новембру месецу дошли су Благоје Нешковић и Драги Стаменковић и одржали партијску конференцију са члановима Партије из одреда и терена и формиран је окружни комитет Врање-Пирот. Тада је одређен за секретара Риста Антуновић, поред њега постојао је секретаријат у коме су били другови Ђера, Сава, Жика и ја. Чланови окружног комитета били су још Ђура Цекић, Драгомир Никодић и Александар Гигић, који је био секретар Окружног комитета СКОЈ-а. У одреду је било 60 чланова Партије, а на терену 50. Ускоро после тога Риста је повучен на Јабланицу. Код нас је створено посебно окружно поверенство за Врање, на челу са Ђером, чланом поверенства били су чланови окружног поверенства Врање - Пирот. Били су значи Ђера, Жика и ја. Још су дошли у тај комитет: Александар Трајковић Санда, Војин Петровић, Емилија Радосављевић Смиља, а крајем априла 1944.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 3.

године већ су постојала два окружна комитета, тако да ја тачно не знам то би могао Ђера да каже, када је претворено ово поверенство у Окружни комитет.“⁴⁷

Према речима Благоја Нешковића веза са Македонијом је функционисала релативно добро, а одвијала се преко система курирских веза: „Ту смо везу скоро неприкидно одржавали. Док је био жив Сима Погчаревић, он је оджавао ту везу, а онда преко Црне Траве и Васе Смајевића, а затим Ристе Антуновића. Та веза је пре свега зависила колико су другови из Македоније били у стању да шаљу курире на Козјак, где су се налазила наша партизанска села. Нисмо увек могли до њих да дођемо тако да је ту више била њихова иницијатива него моја. Ја сам само слао курире у случају да сам имао нешто од ЦК да им пренесем, али то није било често. У Македонији као делегат ЦК најпре је био Драган Павовић, а затим Боби (Добривоје Радосављевић – прим. Е. М.). Његов одлазак текао је споро, што се тиче његовог изласка из Зајечара, јер су партизански одреди тамо били разбијени на десетине, а чланови ОК се разишли. Тражили смо да то на неки начин среди па да иде у Македонију. Он је чеко друго око Лесковца, јер је била у току бугарска офанзива, па није могао да се пробије.“⁴⁸

ПК је одржавао везе са организацијом на Косову, што описује Благоје Нешковић: „Још сам држао везу са Косовом преко Косовске Митровице и преко ОК Лесковац, јер на том терену се налазило неколико чланова Обласног комитета за Косово.

То је била моја иницијатива преко К. Митровице, јер сам имао тамо познанике, сестру моје жене која је погинула 1941. Ја сам стриктно слао другу њену сестру, па је она преко ње тражила симпатизере и преко њих долазила до Месног комитета у Митровици. Ја сам хтео да повежем Раку са Митровицом. То је била моја тенденција, независно од тога, да и преко Краљева иде веза. Ја сам директно ишао преко Митровице, добијао материјал од њих, и њихов слао Врховном штабу итд, а посебно је ово били преко Отулице према Гњилану. Тамо на Копаонику био је увек неко од Обласног комитета: Ковачевић, Филиповић..

⁴⁷ АЈ, МГ I 6 V/64, Округ Врањски.

⁴⁸ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 3.

Ја сам Лала Иванова слао са циљем да се повежамо са илегалцима, рецимо Дражевићем, који су остали тамо на Голији. Ја сам чуо и знао да је морао неко остати тамо. Ја нисам имао никакве везе са њима. Ивановић није мене знао. Поруку сам му послао преко брата Предрага Марковића – Алимпија, а Лала директно нисам виђао. Видео сам га тек када сам дошао на југ Србије. Од Марковића сам чуо да он познаје све то око Раке и директно ишао да видим шта је са тим Раком, јер ми смо имали великих тешкоћа са Јастребачким одредом што нису имали веза и подршке са Копаоника, па смо их слали тамо да продиру, да иду чак на Голију тако су се извукли када је била велика Аћимовићева офанзива у лето 1942.“⁴⁹

Од суседних држава, Благоје Нешковић истиче да није постојала веза са КП Бугарске: „Са Бугарском нисмо имали везе, нити смо осећали потребу да треба да се повезујемо са КП Бугарске, али је партијска организација у Црној Трави имала везе са Трнским крајем, где је био Славчо Трнавски и још један који су пребегавали у Црну Траву. Када сам био у Црној Трави састао сам се са њим и разговарао. То је било без значаја, јер они су живели дубоко законспирисани. Ни са ким никакве везе нису имали па ни са бугарским ЦК, нити су могли да нас повежу. Ми нисмо веровали у њихов курс борбе који се разликовао од нашег. То су биле редовне везе.“⁵⁰ У стварности Бугарска радничка партија је стајала на позицијама да би требало ослобођење очекивати споља односно да ће ширење социјализма уследити помоћу оружане силе Црвене армије, што се никако није слагало са стратегијом КПЈ која је била за активно учешће у ослобођењу и револуционарну смену власти.⁵¹

ПК је инсистирао на повезивању суседних срезова са окружним комитетима према његовим речима: „Ми смо инсистирали да се Посавци повезују са Сремцима, да се мала група у Шабцу са Столом Јанковићем повезује преко Дрине. Посебно смо инсистирали да се продире према Ужицу, где је било све опустошено. Та жеља да се што више људи повеже са околином и међусобно је природна. Постоје моја писма у којима сам саветовао Сремце да се повежу са

⁴⁹ Исто, стр 4.

⁵⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 4.

⁵¹ В. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji*, I, str 192.

Мајевицом, да њихов излаз буде према Мајевици, они су то касније и урадили.⁵² Доста су се тако решавали Сремци, нису хтели да иду ван свога терена, а ако ни због чега другог, а оно због хране. Нису могли да подносе глад, али се то после показало као врло корисно, јер су они у колонама са колима натовареним житом одлазили на Мајевицу. То је била акција да се спаси жито од непријатеља, а с друге стране да се жито однесе где је потребно, где се гладује.“⁵³

НОП Срема се чвршће повезао са покретом у источној Босни и до маја 1943. године тамо су била упућена три велика транспорта са близу 1 700 људи и великом количином хране што је било важно за прехрану бораца и народа на слободној територији.⁵⁴

У току рата поставило се питање надлежности ПК за Србију над територијом Срема, пошто је ЦК Хрватске сматрао да би требало да буде у њиховој надлежности. Срем у коме је пре рата и у току рата српско становништво чинило већину, постао је најважније упориште народноослободилачке борбе у Војводини.⁵⁵ Слом Краљевине Југославије и окупација означили су нову етапу за Србе у Срему, који су изложени терору и прогону у складу са плановима усташа да Срем претворе у житницу НДХ и населе своје становништво. Додатну отежавајућу околност представљала је лоша комуникација између ПК КПЈ за Војводину са ПК КПЈ за Србију услед ратних околности, највећи број руководећег кадра за Војводину налазио се у Банату, а у Срему је радио члан ПК КПЈ за Војводину Аћим Груловић, као политички секретар Окружног комитета за Срем и Јусуф Тулић као његов организациони секретар. Почетком септембра одржано је Окружно партијско саветовање након чега је формиран Главни штаб НОП одреда за Срем.⁵⁶ Образована су два одреда: Фрушкогорски са 60 бораца и Подунавски са 7 бораца.⁵⁷ Успон устанка у Срему и јачање партијске организације започео је након бекства из затвора у Сремској Митровици 32 комуниста 21 – 22. септембра 1941. године и кризе устанка у Банату и Бачкој. Од ослобођених комуниста

⁵² Писма су сачувана у оквиру фонда ПК у Архиву Србије.

⁵³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 5.

⁵⁴ Dragica Koljanin, „Funkcionalno povezivanje ustaničkih oblasti Srema i Istočne Bosne 1941 – 1944. godine”, *Balkan i Panonija kroz istoriju*, Novi Sad 2006, str 407.

⁵⁵ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 253.

⁵⁶ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, I, str 126.

⁵⁷ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 147.

задржали Јован Веселинов, Станко Пауновић, Јован Трајковић и Слободан Бајић.⁵⁸ У Срему су деловала два центра: један је предствљао Окружни комитет у Старој Пазови, а други штаб Фрушкогорског партизанског одреда. На саветовању у Пећинцима децембра 1941. године именован је нови комитет: за секретара је постављен Аћим Груловић, а за чланове Станко Пауновић, Јован Веселинов и Милан Маровић.⁵⁹

Јосип Броз Тито је у јануару 1942. године послао писмо из Иванића у Босни којим је Срем, односно центар деловања Фрушкогорског партизанског одреда потпао под команду Главног штаба НОПО Хрватске.⁶⁰ У писму датираним 9. јануара 1942. године упућеном фрушкогорском одреду Јосип Броз је написао „Од сада ви непосредно под Главни штаб народно-ослободилачких партизанских одреда за Хрватску. Од њега ћете добијати сва наређења за рад. Са тим штабом имаћете бољу и непосреднију везу. Већ је наређено Хрватском штабу да са вам ступи у везу.“⁶¹ Јосип Броз је донео ову одлуку зато што су везе између ПК за Србију и Срему јако тешко одржавале, а ПК за Србију је наставио да одржава везе са Банатом и Бачком.

Иво Лола Рибар је августа 1942. године поново упутио руководство Окружног комитета за Срем да се повеже са Повјеренством КП Хрватске за Словенију, при чему би Покрајинско поверенство за Банат и даље задржало везе са ПК за Србију и њеним секретаром Благојем Нешовићем.⁶² Од септембра 1942. године, Трећи сремски одред са три батаљона и једном самосталном четом налазио се у оквиру Треће оперативне зоне Хрватске.

На јесен 1942. године Врховни штаб је донео одлуку да снаге из Срема пређу у Источну Босну, чему се успротивило руководство Централног комитета КП Хрватске за Славонију желећи да оствари потпуну политичку контролу над Сремом, али и Земуном. Нису прихватили објашњење ОК КПЈ за Срем да је то учињено за сагласност опуномоћника ЦК КПЈ у Србији Благоја Нешковића и да

⁵⁸ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 259.

⁵⁹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 147.

⁶⁰ Isto; J. Broz Tito, *Sabrana djela*, 8, str 106 – 108.

⁶¹ *Zbornik NOR-a*, II, K 2, Beograd 1954, str 199; *Војводина у народноослободилачком рату и револуцију 1941 – 1945*, Нови Сад 1985, стр 179 – 182.

⁶² В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 546.

су групе тамо упућене да се боре против окупатора и четника.⁶³ Њихов представник Јосип Хрнчевић је децембра 1942. стигао у Срем и то не као овлашћени представник Штаба треће зоне већ „Повјерства Централног комитета КП за Словенију и Сријем“ чиме је питање надлежности и националних претензија избило у први план.⁶⁴

Благоје Нешковић се, наводно оштро успротивио оваквом покушају ЦК КП Хрватске о чему је оставио трага у својим сећањима: „Ја сам им врло жестоко одговорио, да то не долази у обзир и да би желео да о томе видим одлуку ЦК КПЈ и да ја о томе нисам обавештен, а јавио сам Сремцима да врате натраг делегата и да више не контактирају са њима. Прво су хтели да преузму партијску организацију, онда су хтели оперативну зону, а онда су хтели да их укључе у хрватску државу. Ја сам им одговорио да је НДХ вештачка творевина, да Версајски мир важи, да све што они праве да то није Версај и да Партија није признала НДХ, нити било какву територијалну промену, од оне која је била до окупације. Није било ту никаквих натезања. Ја сам Сремцима одговорио да их једноставно испрате у Славонију. То је преко Славоније дошло. То је радио Хебранг. Не могу се сетити ко је тада слат у Срем, да ли је то био Јанкез. Тек једноставно тако сам одбио што не постоји одлука и да је то против и духа и линије Партије.“⁶⁵ Међутим, немамо никакву потврду у изворима да је до овог протеста заиста и дошло, нити да је Благоје Нешковић као секретар ПК за Србију у том тренутку супротставио ЦК КП Хрватске за Славонију, већ је то највероватније учинило сремско руководство. Окружни комитет за Срем је на саветовању у Сасама одржаном децембра 1942. године одбацио компетенције ширење КП Хрватске и поставио као задатак обнављање покрајинског руководства и повезивања поново са Банатом и Бачком.⁶⁶ Јован Веселинов је подржао руководство Срема и у писму 31. јануара 1943. године ЦК КПХ нагласио да Партија Срем сматра делом Војводине.

⁶³ Čedomir Popov, Jelena Popov, *Autonomija Vojvodine – srpsko pitanje*, Sremski Karlovci 2000, str 64.

⁶⁴ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, 12, str 143 – 148; Dragica Koljanin, *n.d.*, str 402; Č. Popov, J. Popov, *n.d.*, str 64 – 65; Јосип Хрнчевић, *Свједочанства*, Загреб 1986, стр 84.

⁶⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 5.

⁶⁶ Раде Кончар, „Избор и докумената о развиту политичке концепције аутономије Војводине и о процесу њеног конституисања у аутономну покрајину у револуционарној пракси КПЈ од 1935. до 1945“ у: *Савременост*, 1, Нови Сад 1974, стр 109; Č. Popov, J. Popov, *n.d.*, str 65.

Покрајински комитет КПЈ за Војводину је 27. јуна 1943. године обавестио ЦК КПЈ о обнови комитета у чију је надлежност улазио и Срем на чему су војвођански комунисти инсистирали. ЦК КПЈ је 3. јула 1943. године прекинуо сукоб између руководства Војводине и Хрватске закључивши да од линије Вуковар – Винковци – Жупања па све источно укључивши и Земун припада под надлежност Главног штаба Војводине и Покрајинског комитета Војводине, чиме је осујетио претензије КП Хрватске на ову област.⁶⁷

Људи који су се били изабрани за рад у техници морали су да поштују врло строга правила конспиративног живота. Морали су да се изолују од претходног начина живота, прекину често комуникацију и са својим ближњима, имали су ограничено кретање по граду, како не би били откривени на чему је Благоје Нешковић инсистирао: „Ми смо тражили такорећи један испоснички живот од тих људи. Страшно је то било. Да не раде ништа друго сем што им се каже и да чекају док им се не каже, поготово за људе који хоће да иду у одред и акције. Борац у техници није осећао кроз такву илегалну делатност свој допринос, чинило му се да је то ситница. Радило се о томе да однесе једно писмо или материјал и да прими. Просто нису разумели значај, одосно вредност тог посла.

Забранили смо им било какав контакт и да просто причају како су се пасивизирали. То смо тражили од њих, чега се они нису доследно држали. Даље они су сви били снабдевени лажним исправама. Они су имали два типа исправа. Значи лична карта и стамбена пријава. Свако је имао две пријаве са две адресе. Једна је била за стан у коме станује и она се налазила у стану, а друга је била за улицу у којој је писала ма која адреса и она се носила. Те легитимације и пријаве смо добијали чак преко Јанка Јанковића и преко једног члана КПЈ који је радио у кварту. То су биле легитимације са необичним сувим жигом, који није имао само испупчену страну него на оној удубљеној ситне рупице као да сте иглом уболи, а то се није видело на овој испупченој страни. Ми смо закључили да је то преса и да је свако слово састављено од низа шипкица, па кад се притисне овамо остане равно, а с друге стране нису те шипкице биле подједнако убодене те остаје неравно, што је било врло тешко да се фалсификује. Пошто се обично суви печат

⁶⁷ J. Broz Tito, *Sabrana djela*, 17, str 20 – 21; *Zbornik NOR*, I, K 6, str 344 – 345; B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 547.

направи у дрвету онда су обе стране глатке. Легитимације је издавао ПК са штамбиљом, потписано и на празно, а онда је онај коме је дата уписивао шта је хтео. Штамбиље је правио Кун, а потписе фантастично фалсифковала Брана Перовић, а ја сам ударао суви штамбиљ и боцкао ексером са оне друге стране да личи на оно изрецкано као што је било на оригиналном штамбиљу. Они су тај штамбиљ држали под стражом у Специјалној полицији. Било је једанпут у полицијском гласнику обавештење да су се појавиле легитимације чији фалсификат не може да се утврди. То је било врло значајно. После тога они нису људе хапсили на основу исправа него су блокирали улице са две стране. Све људе би покупили и одвели у полицију, а исправе које су имали упоредили би са оном њиховом копијом легитимације. До тог степена је непријатељ био у паници да му више његова сопствена исправа није била доказ. То је тако савршено све било и на апарату ПК.⁶⁸

Посао курира су обављале махом жене, оне су биле мање упадљиве и пажљиво су биране за овај посао, а Брана Перовић, је била једна од курирки, описује у својим сећањима како је функционисао овај систем: „Овај технички апарат ПК Србије био је организован на правилима најстроже конспирације. Састајали смо се само на улици и то увек на другом месту, подесно бираном да састанак не би упадао у очи пролазницима. Нисмо знале за стан и живот једна другој нити за везе које је свака од нас одржавала. Ја сам по правилу да бих скренула пажњу долазила на састанке увек из другог правца, него што је био мој стан. Све породичне и пријатељске везе у Београду морале су бити прекинуте. Кретање на улици обављано је са највећом пажњом и предострожношћу. Ја сам после сваког састанка морала реферисати о свим околностима у којима је протекао састанак, а нарочито о томе ко ме је том приликом видео или могао видети. Исто је то било и са другим другарицама. Само захваљујући овако строгом систему конспирације остао је нетакнут ПК за неколико година рада под тешким условима окупације у Београду који је за то време доживео неколико тешких и више мањих провала.“⁶⁹

⁶⁸ Исто, стр 6.

⁶⁹ АЈ, МГ II 1с/18, Сећања Бране Перовић.

Пошто је било ослобођено Ужице курирке и курири који су већ били компромитовани или је постојала могућност да то буду слати су на ослобођену територију, а на њихова места регрутоване су нови. Половином 1943. послата је још једна група у Босну на слободну територију. Они су тада већ били познати полицији, па је постојала опасност да буду угрожене, тако да је ПК одлучио да их извуче из Београда (Зага Јовановић, Љубица Ђоковић, Бранко и Дана Максимовић и други.)

Оне су се састајале по граду, али су имале и задатак да путују у друге градове и одржавају везе са њима. Славка Морић описује у својим послератним сећањима своје путове као курира ПК: „Одмах после 22. јуна 1941. године, мене је Александар Ранковић одредио да будем курир, и ја сам после тога врло често путовала по Србији.

Мислим да сам први пут путовала у Ваљево. До тада још нисам познавала унутрашњост Србије. У Ваљеву сам остала код жене Драгана Јовановића, зубара, коју сам упознала преко Драгана. Свега једном била сам у Ваљеву и тада сам упознала Милоша Минића.

Као курир била сам прилично спретна. Готово непрекидно била сам по возовима. Путовала сам у Крагујевац, Чачак, Ужице итд. У Чачку сам се виђала са Ратком Митровићем на одређеном месту ван града.

Такође сам водила људе из Београда у одреде. Обично сам полазила на пут дан раније. Одседала сам код мајке Разуменке Петровић и сутрадан бих сачекала ове људе који су долазили у одред. Из Чачка сам одлазила пешке до Љубића, станице у близини Чачка и ту бих се укрцала у воз. Увек сам знала ко је вођа пута овакве групе. Њега сам проналазила и онда прођем кроз целу станицу и проведем их кроз град.”⁷⁰

Курирска служба је функционисала као део апарата технике ПК. На њено чело је од септембра 1941. године, постављен Светислав Каначки, бивши шпански борац о чему говори и Благоје Нешковић⁷¹: „Светислав Каначки је био изванредан у Шпанији и имао добре карактеристике. Он је био висококвалификовани механичар. Био је савршен као радник да конструише немогуће ствари (кофере,

⁷⁰ АЈ, МГ 1606, Сећања Славке Морић.

⁷¹ В. Петрановић, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 312.

канете, амбалаже) у које је стављао материјал, а стално мењао облике. Никад то није ухваћено. Он је имао у свом апарату Славку Паренту и још једну другарицу Загу Маливук коју је газдарица фолксдојчерка провавила, али ништа није одала. То је херој; затим Гину Радосављевић коју је провалио 'Бихер', он је њу знао из СКОЈА, а онда после тога, биле су сестре Букумировић⁷² у том апарату, значи између Каначког и ОК за прихватање и слање курира. Уствари су Славка Парента и Каначки делили посао. Мењали су се када су одлазили на састанке са овом курирком.⁷³

Овакав систем је примењиван и у другим деловима Србије о чему сведочи Вера Милетић на свом саслушању: „За курире смо узимали углавном некомпротомиване симпатизере, жене и омладинце. Они нису морали да буду чланови КП, него би касније, ако се добро покажу, то постајали, и тада би обично ишли у партијску ћелију, а ми бисмо бирали новог курира. Ово смењивање долазило је некада због компромитованости, али најчешће зато да се поједини људи не би специјализирали само за један посао и тако бирокративирали. Везе су се одржавале углавном дању на друмовима и улицама. Курири се нису смели познавати да се тако један пред другим не би провалили. Курири су се препознавали по ознакама (цвет, корпа, нож у руци, штап у одређеном положају, одређена боја шала или чарапа итд) и лозинком приступали једно другом. Нису смели ни о чему да разговарају што се односи на рад.“⁷⁴

Курирке су живеле илегално и самостално, нису смеле знати за место становања између себе. Знале су само места договорених састанка и време у које треба да се нађу, Благоје Нешковић описује како су функционисале ове везе:

⁷² Сестре Србијанка и Јованка Букумировић, из Шетоња код Петровца на Млави. Обе су пре рата постале чланови КПЈ, а након окупације активно су радиле као курири ПК за Србију. У лето 1943. године, Србијанка и Јованка су на име своје сестре Ружице Букмировић - Ђуровић, за потребе КПЈ и НОП-а, закупиле кућу у Мокролушкој улици број 7. У кући су тада била изграђена склоништа за скривање партијских функционера и илегалног материјала, а такође су у њој често биле и одржаване седнице Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Ухапшене су као последица провале Василија Бухе и Vere Милетић. Стрелане су у Јајинцима, Србијанка 7. септембра, а Јованка 11. септембра 1944. године. Јованка је стрелана заједно са последњих 25 затвореница прве категорије, у једној од последњих група стреланих пред затварање логора. После ослобођења Југославије, њихови посмртни остаци пренети су и сахрањени у Алеју бораца Народноослободилачког рата на Новом гробљу у Београду. Ту је сахрањен и њихов брат Мирослав, који је маја 1942. године извршио самоубиство у полицији и који је проглашен за народног хероја. (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 155.)

⁷³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 10.

⁷⁴ АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Vere Милетић, стр 15.

„Парента је примала пошту од курира МК и ОК Београда и сву пошту коју је добила од Каначког, односно оно што је скупљено код Каначког из провинције. Сваког дана она је све то предавала Милади Рајтер. Милада је скупљала сву пошту преко Елзе Метерли из Земуна и Хрватске. Милада се сваког дана састајала са једним из централне штампарије. У пролазу је требало да се види и са Парезановићем или његовом женом где је била експедиција и са Ђуром Јовановићем.“⁷⁵

Милада Рајтер је одржавала везу са Хрватском, са Загребом и штампаријом и експедицијом. Она је била повезана са Благојем Нешковићем преко Бране Перовић, од које је примала материјал, о чему говори и Благоје Нешковић у својим сећањима: „Око 10 часова састајала се са Славком Морић, па је од ње добијала све оно што је било из Месног комитета Београда и свих ОК Србије. Милада је све то скупљала и око пола једанест састајала се са Браном Перовић. Брана је доносила директно мени, а затим је Брану заменила Дана Лончар. Ја сам одмах отварао сву пошту и писао одговоре. Све одговоре сам ја написао и нико други. Куцала ми је директно Брана, јер нисам знао да куцам. Она је седела поред мене и одмах куцала. Када је она отишала онда сам ја куцао, када је дошла породица Лончар. Знали смо када су сви ови из унуташњости били предали пошто до 9 часова, покрајински техничар је заказао састанак у 12 или 13 часова. До тада сам ја морао да одговорим, да предам Милади, а она Славки, а она Гини, Заги или Срби Букумировић итд. То је ишло врло експедитивно, за два сата били су сви готови одговори. За то време Каначки је знао када долазе који курири. То је било строго договорено. Он је њему за то време спаковао пропагандни материјал. Шта више Каначки је добио од Славке, оно што сам преко Бране, односно Миладе послао (писао) то је ставио унутра. Тако да је курир тако и носио кофер или кесу, канту итд. У року од 2 сата одговор су курири добијали од ПК. То је мене везивало да будем у једном стану. Међутим, чим сам ишао на други стан, одмах је један курир уметнут између Бране и мене. Она није знала где сам ја. Ја сам јој обично говорио 'доћиће ту и ту тада и једна жена која ће носити новине у левој и

⁷⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 10.

десној руци, а ти ћеш носити оно. Упитаће ово ти јој одговори оно. Њој предај шта имаш за мене’⁷⁶

Брана Перовић у својим сећањима детаљније прича о везама са Благојем Нешковићем и куририма: „У току 1941. и 1942. године мој задатак је био да одржавам спољне везе и седишта ПК. Посао је био организован овако. Ја сам сваки дан одржавала састанке са неколико курира ПК од којих сам добијала пошту коју сам носила Благоју Нешковићу. У почетку ми је сву пошту за ПК доносила Зага Маливук. Она је убрзо ухапшена на денунцијацију газдарице и мало затим и стрељана. После ње сам имала везу са Гином Радосављевић. И она је убрзо пала, такође случајно, јер ју је на улици препознао један бивши скојевац-провокатор. И Гина је ускоро затим стрељана. И Зага и Гина су се држале на полицији. После њих пошту за ПК су ми доносиле Славка Парента и Милада Рајтер. Како сам после сазнала Славка је одржавала везе са београдском месном организацијом и организацијом у ужој Србији, а Милада са ЦК КПЈ и Војводином.“⁷⁷

Такав систем је свеукупно врло ефикасно функционисао у оном периоду. Благоје Нешковић је користио више станова паралелно, како би му полиција могла тешко ући у траг: „Ја када сам једанпут изашао из куће на Авалском друму недељу дана се нисам враћао. Отишао бих код Миладе, или где је је био ПК СКОЈА, или сам ишао у улицу Милорада Миловановића где је био Кун (код његове жене сестре направљено је било склониште, тамо се скривао Рибар) или у централну штампарију на Бањичком венцу или у Гарибалдијеву улицу или код Благојевића. Ни уједан од тих станова није могао нико да уђе или су биле штампарије или је то био Кун или је приватан стан Миладе, која је била пријављена на лажно име, јер ју је полиција гонила иако је била фолксдојчерка. Чим сам ја одлазио из стана ја сам рекао Брани унапред време састанка, јавку за мог курира. Тако да се та јавка непрекидно мењала. У овом апарату, сем што је Гина случајно пала, ми нисмо имали никаквих провала. И док Буха није провалио сестре Букомировић никада нико није био проваљен.

Излазио сам обично кад је киша са кишобраном или у сумрак. Никада није смело да буде да ме неко види. Увече да сам ушао а да нисам изашао. Када би ми

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ АЈ, МГ II 1с/18, Сећања Бране Перовић.

се десило да ме неко види ја бих изашао. Увек ме је неко сачекивао. Била је једна мала девојчица од сестре Жужекове, Каћа. Она је стајала када је требало да се вратим па ми је давала сигнал да ли могу да уђем или не, сем тога имали смо знакове на прзорима и др. Хоћу да кажем да је тај на апарату живео једним посебним животом и радио по посебним правилима, врло прецизно. Само сам ја имао везу са Каначким (Светислав Каначки – прим. Е.М.)⁷⁸, и штампаријом, цело време. Морао сам стално да тај апарат дорађујем, јер како се догађала која провала полиција нам је откривала технику рада, па сам морао да је мењам. Према томе преузети технички апарат сам непрекидно мењао, дотеривао, усавршавао, према сазнању шта непријатељ ради и према нашим потребама.“⁷⁹

Специјална полиција је од ухапшених комуниста или симпатизера комуниста успевала да дође до информација о техничком апарату ПК чиме је озбиљно угрожавала њен рад. Једна од највећих провала била је мартовска провала 1942 године. Трећег марта 1942. године ухапшени су Јелена Ћетковић⁸⁰, секретар МК КПЈ за Београд и Марко Јанковић, секретар Четвртог партијског

⁷⁸ Светислав Каначки (1911 – 1944), рођен је у Баваништу код Ковина, као млади радник (механичар) прикључио се КПЈ. Учествовао је у Шпанском грађанском рату као борац у Интернационалним бригадама, после пораза републиканске војске борао је у логорима у Француској, а 1941. године успео је да се пребаци у Краљевину Југославију. Након окупације ПК га је задужио да ради у партијској техници, а од 1942. године је постао њен руководилац. Ухапшен је 28. јула 1944. године у Горњомилановачкој улици у Београду. Приликом хапшења је пружио отпор, а када је видео да ће бити ухапшен, покушао је да изврши самоубиство, али је само био рањен. Агенти Специјалне полиције су га подвргли страховитим мучењима, која није издржао и полицији је одао одређена партијска склоништа. Убрзо по његовом хапшењу, полиција је успела да открије неколико партијских склоништа у окупираном Београду. Откривена су подземна склоништа у Крајинској улици 24 (овде се налазила илегална штампарија ЦК КПЈ), Гарибалдијевој 4, Великоморавској 7, као и партијски станови у војводи Глигора 24, Стевана Првовенчаног 69 и радионица ПК КПЈ за Србију у Колубраској 20. Тачан датум његове егзекуције није познат, али је највероватније убијен у последњим групама логораша из Бањичког логора, септембра 1944. године. (*Србија у Народноослободилачкој борби – Београд*, Београд 1964.)

⁷⁹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 11.

⁸⁰ Јелена Ћетковић рођена је 1916. године на Цетињу. Непосредно пред рат била је кројачка радница у Београду и позната као једна од најистакнутијих жена комуниста. Учествовала је у многобројним акцијама које је партијска организација водила уочи 1941. године. У првим данима народноослободилачке борбе, у лето 1941, Јелена Ћетковић нашла се у Босни, где је као курир одржавала везу између партизанских јединица и партизанских штабова. Октобра 1941. године, као мање позната полицији, била је повучена у Београд на дужност секретара Месног комитета КПЈ. Партијска организација у Београду је под њеним руководством, децембра 1941. и јануара и фебруара 1942. године, постигла веће успехе. Она је непосредно издала директиву и водила бригу о организацији атентата на агента Ђорђа Космајца. Међутим, Јелена Ћетковић ухапшена је неколико дана пре него што је извршен атентат на њега. Полиција првих дана по хапшењу није још знала да је Јелена Ћетковић секретар Месног комитета КПЈ, али је то касније сазнала. У затвору је Јелена Ћетковић била страховито мучена, а потом послата у Бањички логор, одакле су је маја 1942. године извели на стрељање. (Ј. Марјановић, *Београд*, стр 227)

реона. Шест дана касније, ухапашен је и Петар Ристић, члан МК, који је одао податке о комунистима из трећег, четвртог и шестог реона, а делом из петог и седмог. Ова је била највећа провала која је имала за последицу хапшење 86 људи, међу њима и велик број оних на руководећим позицијама у КПЈ чиме је нанет велики ударац њеној организацији у Београду.⁸¹ „Почетак мартовске провале пада са хапшењем Јелене Ћетковић и Марка Јанковића (секр. IV рејона) који се издајнички држао, а затима Пере Ристића (члан МК), Саве Алексића (III рејон). И Јела и Пера Ристић су пали на провокацију добро камуфлираног провокатора Жике Петровића. Пера Ристић и Алексић су даље провалили читав III рејон, пола VII, VI, а Марко Јанковић IV реон. Пре провале полиција је у току два месеца предузимала опсежне мере за хватање наших људи (ревизије, рације, блокаде итд). У исто време каде је отпочела провала у Београду већина наших одреда (Сувоборски, Пожаревачки и одреди на југу) су били разбијени или пред распадом, а по читавој Србији страховити терор. Није било могуће послати проваљене људе у одреде. У томе је узрок за тако велике губитке, које су иначе могли бити мањи и поред провала.“⁸²

Након мартовске провале 1942. године, Специјална полиција је добила детаљније информације о техници ПК, па је Благоје Нешковић одлучио да да нове инструкције у складу са новонасталом ситуацијом: „Потом сам дао инструкције апарату и целој месној организацији, како се треба борити против ових мера непријатеља. Више није смело да се чека на ћошку, о томе сам вам причао. Потпуно је измењен стил рада[...] Ако ухапсе неког пре подне ако су заказани састанци на улици он може ти на састанак довести полицију, па сам ја преко Јанка успео да он сазна до подне ко је те ноћи и до подне ухапшен. Он је мени јављао, ја сам већ имао резервне састанке за Месни комитет у Београду, па сам им преносио да не излазе то поподне на одређене састанке. На везу са Јанком сам ја повремено одлазио када је требало или каде је он тражио. Иначе је Брана редовно одлазила али њега никада није видела.

⁸¹ ИАБ, 1773/Д-IV-218, Извод из извештаја ПК Србије упућен ЦК КПЈ из јуна 1943. године, стр 5; Б.Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, стр 157; Група аутора, *Србија у рату и револуцији 1941-1945*, Београд 1976, стр 202.

⁸² ИАБ, 1773/Д-IV-218, Извод из извештаја ПК Србије ЦК КПЈ из јуна 1943. године, стр 5.

Он је био у једној, а она у другој соби, а Јанкова сестра од тетке, Боса Ђорђевић, је за то време предавала Брани документа која је Јанко донео, које је она преписивала, а затим преко Босе враћала оригинале. Вера Милетић га је провалила јер сам јој предао везу с Јанком, пошто је Пера био рањем. Гнојила му се нога па није могао да излази на састанке.

Ни Јанко, ни Црњак, ни Влада Мировић, ни другови и другарице које су радили у описаном техничком апартау нису 'народни хероји', званично, о чему, када се одлучивало, нисам имао прилике да кажем своје мишљење. Али чињенице остају. Међу њима и чињеница да су ти људи омогућавали функционисање ПК, у најтежим данима, као организатора политичке и војне акције НОП у Србији да су обезбеђивала техничку повезаност ПК Србије са ЦКЈ и члана ЦК КПЈ (Нешковића) са ПК Војводине, Обласним комитетом Косова и Метохије и Инструктором ЦК КПЈ при ЦК КП Македоније. ПК ја за све време функционисао свакодневно оперативно, најтешње повезан са свим организацијама, пунктовима и поједицима у време када га је представљао само секретар, када су партијске организацији и ореди трпели у Србији, Војводини и на Космету тешке поразе, када су наше јединице с Врховним штабом проживљавале тешку зиму у Санцаку и Босни и када није било веза са ЦК КПЈ дуго времена, а о чему нико у партијским организацијама и одредима није ништа знао, већ се све одвијало као да је 'комплетан' ПК на окупу, те се могао стећи утисак да више људи обављају тако компликоване и разноврсне партијске, политичке и војне послове. А без прекида се у име ПК тражило од Окружних и Месних комитета: обнављање партијске организације, прикупљање бораца и обнављање разбијених или распуштених одреда, упозоравање на заиста ретке изврбоване чланове или на колебљиве, на покушаје Гестапоа и полиције да формира своју КП, писање, штампање, растурање прогласа и окружница ПК као одговор на многе акције окупатора и издајника усмерених на мобилисање људи у 'обавезну радну службу', за рад у Немачкој, за Љотићеве и Недићеве војне формације, штампање и растурање 'Гласа' и материјала добијених од ЦК КПЈ и Врховног штаба, одржавање веза са драгољубовцима и Душаном Богдановићем, са групом 'Напред' (преко Баје Бајића, професора из група проф. Мике Илића), са Синишом Станковићем и Владом Рибникаром, све до његовог слања у Врхони штаб, да се

ово у вези са слањем ових људи у Врховни штаб или у вези са припремом организовања АСНОСА: када је требало расчистити да ли некога треба 'повезати' који је дошао из Босне, из Хрватске или са рада из Немачке а који су тамо били партијски повезани па изгубили везу, најчешће је секретар ПК излазио на разговор и доносио одлуку.⁸³

У првој половини 1942. године ПК је обновио ПК СКОЈ – а за Србију на тај начи што је из Ниша позвао у Београд Драгог Стаменковића, па га је заједно са Бором Дреновцем и Ивицом Девичићем, имановао чланом ПК СКОЈ-а. Они су били под надзором ПК, користили су један од њихових илегалних станова који нису смели да напуштају самостално. Имали су задатак да пишу окружнице у име ПК СКОЈ – а, прогласе који су слати преко курира даље окружним комитетима и одредима.⁸⁴ Инструкције је најчешће давао лично Благоје Нешковић, који је долазио лично у њихов стан. На овај начин ПК СКОЈ – а је функционисао до лета 1943. године, када су чланови послати из Београда на слободну територију.

Као секретар ПК Благоје Нешковић је имао задужење да се брине о Стеви Крајачићу⁸⁵, који се налазио у Београду на „специјалном задатку“, о односу према

⁸³ Исто, стр 13; *Београд у рату и револуцији 1941-1945*, стр 222; Ј. Марјановић, *Београд*, стр 223;

⁸⁴ ИАБ, 1773/Д-IV-218, Извод из извештаја ПК Србије ЦК КПЈ из јуна 1943. године, стр 5.

⁸⁵ Иван Крајачић – Стево (1906 - 1986), рођен је у селу Пољане, код Нове Градишке. Крајем 1925. године завршио је занат алатног механичара, а 1926. године је положио испит за лојача и руководиоца стабилних машина. Током рада у руднику и касније на занату, укључио се у омладински раднички покрет. Године 1927. је отишао одслужење војног рока. Војску је служио у Главној ауто – команди у Београду. Због читања опозиционе штампе и ширења прокомунистичких идеја међу војницима, био је неколико пута дисциплински кажњаван. После одслужења војног рока, 1928. године, дошао је у Загреб, где се запослио у радионици Југословенских државних железница (ЈДЖ). Исте године упознао је Јосипа Броза Тита, тада политичког секретара Месног комитета КПЈ за Загреб.

Године 1931. примљен је у Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ). Почетком 1933. године је ухапшен, али је због недостатка доказа пуштен после двадесет дана. Због доброг држања пред полицијом, одмах после изласка из затвора примљен је у чланство Комунистичке партије Југославије . Тада је добио илегално име Стево, које му је остало надимак до краја живота. Године 1934. постао је члан Месног комитета КПЈ за Загреб, а 1935. члан Покрајинског комитета КПЈ за Хрватску. Био је учесник Шпанског грађанског рата и после пораза републиканске војске је са осталим југословенским добровољцима, нашао у француским логорима. У логору је остао око месец дана, када, по партијској директиви, с туђим пасошем напустио логор и илегално дошао у Југославију. По доласку у Загреб поново се запослио у радионици Југословенских државних железница и изабран је у чланство Централног комитета Комунистичке партије Хрватске. Окупација Краљевине Југославије и проглашење усташке Независне Државе Хрватске, априла 1941. године, затекли су га у Загребу. Јула 1941. године одлази у Земун, где организује диверзантске акције, али се по наређењу ЦК КПХ, враћа се у окупирани Загреб.

Током 1942. године Стево се повезао са појединцима који су заузимали велике положаје у Независној Држави Хрватској и организовао је обавештајну мрежу, која је током целог рата давала Врховном штабу НОВ и ПОЈ драгоцене податке. Такође се повезао и с личностима из

њему Благоје Нешковић је рекао следеће: „Нити се он интересовао за рад партијске организације нити се секретар интересовао за његов рад. Помоћ од стране секретара Крајачићу се састојала у бризи за његов стан и породицу која га је држала, у снабдевању партијским публикацијама и упознавању Крајачића са општом политичком ситуацијом у земљи и у свету. Састанци су одражавани, на његово тражење, у једном стану, а заказивани су преко везе његове газдарице и Миладе Рајтер. Он није тачо знао да је 'Михаило' секретар ПК.”⁸⁶

У сврху илегалног становања чланови ПК као и сам секретар користили су више станова у граду. Станови су коришћени и за штампање илегалног материјала. Крајем 1942. године због све веће репресије полиције и могућности откривања изграђено је више илегалних склоништа. У једном од њих, у кући Милутина Благојевића, била је смештена једна илегална штапарија са већом количином штампарског материјала, у чијој градњи је учествовао Вучко Ивковић. У стану Вучка Ивковића такође је било изграђено једно специјално подземно склониште у коме се скривао разни партијски материјал и партијска архива. Ова склоништа су била подземна и улази су обично били некако маскирани како не би била откривена. У случају изненадне полицијске рације у појединим становима грађена су склоништа са циљем да у њима могу да се сакрију партијски радници.

културног и јавног живота и укључио их у Народноослободилачки покрет Југославије. У време свог илегалног боравка у Загребу, постављен је за команданта Друге (загребачке) оперативне зоне. Средином 1942. године, заједно с Ивом Лолом Рибаром, је организовао пребацивање др Ивана Рибара на ослобођену територију, где заједно с њим и они одлазе. Непосредно после свог доласка на ослобођену територију Јосип Броз Тито га поново шаље у Загреб, да настави рад на обавештајној служби. Био је члан АВНОЈ, на Првом, и члан Председништва АВНОЈ-а на Другом заседању. На Другом заседању ЗАВНОХ-а изабран је у Председништво, а у јесен 1942. године постао је члан Централног комитета КПЈ.

После оснивања Одељења за заштиту народа, 1944. године, постављен је за начелника, а на тој дужности налазио се и после рата, до марта 1946. када је, у чину генерал-пуковника пребачен у резерву и постављен за министра унутрашњих послова у Влади Народне Републике Хрватске. На тој дужности налазио се до 1953. године, од 1953. до 1963. био је председник Извршног већа Сабора НР Хрватске и члан Савезног извршног већа, и председник Савеза бораца НОР-а Хрватске од 1959. до 1961. године.

Од 1963. до 1967. године налазио се на дужности председника Сабора Социјалистичке Републике Хрватске. Биран је за члана Централног комитета СК Хрватске и СК Југославије. Био је члан Главног одбора ССРН Хрватске и Савезног одбора ССРН Југославије. Године 1968. дао је оставку на чланство у Централном комитету Савеза комуниста Хрватске. Умро је 10. септембра 1986. године у Загребу. („Ivan Крајајић Stevo“ у: *Narodni heroji*, I, Beograd 1975, str 405)
⁸⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 11.

За потребе КПЈ своју кућу је уступио и брачни пар Анђа и Стева Савић у Гарибалдивој 4, симпатизери НОП-а, а у полицији нису били компромитовани. Према идеји Стеве Савића, Вучко Ивковић је одлучио да унутар куће изгради склониште, тако што је сазидао камин који се кретао по шинама, а испод кога је било склониште у коме је могло стати двоје или троје људи. Склониште је завршено крајем децембра 1942. године и важило је за једно од најсигурнијих у Београду. Благоје Нешковић је у неколико наврата боравио у њему, а такође је Петар Стамболић у мају 1943. становао у њему. Након тога је стан предат Светиславу Каначком који до тада није знао за њега, али је касније ухваћен од стране Специјалне полиције са још неким комунистима. Агенти Специјалне полиције су успели да сазнају за овај стан, па су неколико месеци пред ослобођење опколили кућу Савића, развалили бункер и ухапсили брачни пар који су касније стрељали.⁸⁷

Склониште штампарије најпре је било у кући родитеља Павла Савића, брата Данке Савић⁸⁸ која је радила у техници ПК комитета, у Цветковој 15. Данка Савић и Славка Морић су заједно биле задужене за одржавање веза са Месним комитетом и са 14 окружних комитета у Србији. У септембру 1942. године Специјална полиција је открила стан и ухапсила Данку Савић, која је после седам месеци проведених у логору на Бањици стрељана у мају 1943. године.⁸⁹

За потребе ПК често је коришћена и кућа Марка Арнафа, у Интернационалних бригада 73. на Котеж Неимару. Кућа је била погодна за скривање, имала је собу и предсобље и још две мање собице са тоалетом на спрату, које су погодне биле за скривање. Марко Арнаф се у њој скривао као Јеврејин заједно са својом мајком. Илегалци су се скривали у горњем делу стана,

⁸⁷ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 11; АЈ, МГ 2157, Сећања Вучка Ивковића; Славка Морић Петровић, „Неки илегални станови у Београду за време окупације 1941-1944. године“, *Годишњак града Београда*, VIII, Београд 1961, стр 179 – 180; Јован Марјановић, *Београд*, Београд 1964, стр 182; .

⁸⁸ Слободанка Данка Савић (1914 – 1943), рођена је у Свилајнцу. Била је студент и службеник Народне банке. Она је у својој кући с мајком ископала склониште у коме је штампан први број „Гласа“. У том склоништу скриван је партијски материјал и одећа за оне који одлазе у партизане. На њену адресу такође су често долазили партијски курири из унутрашњости. Када јој је ноћу 26 – 27. септембра 1942. кућу опколило 20 агената, брзо је уништила неколико поверљивих писама, сакрила Славку Морић и тек онда агентима отворила врата. На саслушању у затвору у Ђушиној улици била је страховито мучена, али ништа није признала. Године 1943. пребачена је у логор на Бањици, одакле је јуна исте године одведена на Јајинце и стрељана. (Ј. Марјановић, *Београд*, стр 244).

⁸⁹ С. М. Петровић, *н.д*, стр 179.

док су у доњем биле Славка Арнаф, супруга Марка Арнафа и њена сестра Нада, са још једном пријатељицом. Оне нису имале увид ко све долази у стан у који су свраћали значајни партијски функционери као што су били: Ђуро Стругар, Александар Ранковић, Спасенија Бабовић, др Иван Рибар.⁹⁰

Током 1941. године за потребе илегалних радника коришћена је кућа у Ботићевој улици на Дедињу. Положај куће је био одговарајући за тајно скровиште, око куће је било пуно деце, личила је на обичну београдску гостопримљиву кућу, башта око куће је била зарасла у коров и шибље, а имала је излаз на три стране.⁹¹ Кроз њу су прошли многи познати функционери КПЈ између осталих и сам Јосип Броз Тито, као и Ђура Стругар, Влада Поповић, Иво Лола Роба, Владо Дедијер, Милован Ђилас, Митра Митровић, Дејан Лапчевић, Иван Милутиновић, Александар Ранковић, Светозар Вукмановић Темпо и др. У овој кући је одржан састанак 4. јула 1941. године на коме је одлучено о подизању устанка.

За потребе Партије коришћен је и стан у улици Господара Вучића: ту су долазили Александар Ранковић, Милева Планојевић, Гроздана Белић, Милада Рајтер, које се присећа ове куће: „То је био стан Јоцића. То је пашеног Ђорђа Андрејевића Куна. Јоцић је на захтев Партије узео свој капут и изашао из свог стана и оставио све у стану. Имао је претсобље, собу и кухињу. Он је радио у Савезу земљорадничких задруга као банкарски службеник.“⁹² Милада Рајтер у својим сећањима бележи да је између осталог била задужена за налажења илегалних станова у Београду: „Затим сам нашла кућу у Кумодрашкој улици број 222. и једну кућу без нумерације. У Кумудрашкој бр 222, Иван Милутиновић је био, а Марко је био у кући без нумерације. Била је једна кућа у Дојчиневићевој улици. Нашла сам и стан за експедицију. Затим сам нашла за себе стан у Витановачкој улици бр 19а у коме сам становала са Елзом Мартели. У Дојчиневићевој улици прво је становао Стеван Крајачић, заједно са Татјаном Авдаловић. И на њено име је био стан. То је била засебна кућа. У тај стан је после повлачења из Ужица дошла да станује Лепа Жујовић. После се у том стану крио и

⁹⁰ С. М. Петровић, *н.д*, стр 179 – 180; Јара Рибникар, „Кућа у Ботићевој улици“, *Годишњак града Београда*, VI, Београд 1959, стр 450.

⁹¹ Исто.

⁹² АЈ, МГ II 1с/15, Сећања Миладе Рајтер.

становао Иван Рибар, Иванка Муачевић, Ивица Девчић, Драги Стаменковић, Бора Дреновац.”⁹³

Ненад Парента и Славка Морић су користили стан у улици Јована Рајића у који су повремено свраћали чланови Партије, као и стан у Сезоновој улици што је Славка Морић описала у својим сећањима: „Стан у Сезоновој улици, где су били Ненадови родитељи, свраћали су да нешто поједу. Иначе ту су становале много жене и деца у оно време расута у Београду. Једне ноћи спавалао је у том стану нас тридесеторо. Био је велики проблем нахранити тај свет, а ја сам била 'снабдевач' те куће.

Сећам се да је у ту кућу долазио и др Љуба Живковић лекар, и једна баба са унуком. Све се то уселило код нас.

Према томе, у кући у Сезоновој улици нису се могли одржавати неки састанци. Састанци су се одржавали у нашем другом стану, у Јована Рајића улици. Ту су се састајали чланови Покрајинског комитета Србије.“⁹⁴

Од лета 1942. године за илегално становање комуниста коришћен је и стан Милице Дачић⁹⁵ о чему говори Вера Ненадовић у својим сећањима: „Милица је становала код 'Лондона'. Била је везана са неким кројачем који је већ отишао у партизане. Звао се мислим Дража Марковић. Милица ме је водила код још два кројача који су били пријатељи њеног друга код којих је она одлазила. Ја сам јој рекла да она треба да станује на Дедињу где ће пренети своје ствари у кућу коју ће користити Партија за своје потребе. Милица пронађе једног друга свог покојног мужа који је био трговачки помоћник, а који је имао кућу у улици Принца Павла на Дедињу. Он није становао у њој. Милица му је рекла да је болесна на плућима и да ли би хтео да јој дозволи да горе станује. Он пристаје да Милица користи његову кућу, не знам колико је плаћала за кирију.“⁹⁶

⁹³ АЈ, МГ 1606, Сећања Славке Морић.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ Милица Дачић (1908 – 1943) рођена у Чачку, пре рата се укључила у раднички покрет. За време окупације по налогу Партије закупила је кућу на Дедињу, где су се скривали партијски радници. Ухапшена је 18. јануара 1943. године када је кренула на састанак са ативистима из пекаре „Соко“. После завршене истраге је пребачена у логор на Бањици. Стрељана је 7. јуна 1943. године. (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 144.)

⁹⁶ АЈ, МГ 2169, Сећања Vere Нанадовић.

У кући су од партијских радника долазили, Зума Разуменка Петровић, Станислав Сремчевић, Ђура Гајић и Мирко Томић. Кућу је више пута посетио и секретар ПК Благоје Нешковић, али никада није становао у њој.⁹⁷

Пракса са становњем илегалца је била таква да би се прави власник стана најчешће иселио или путовао привремено код рођака. Окупационе власти су увеле правило да свака зграда или кућа мора имати две књиге у којима су пописани станари, а које су оверене печатом полиције – један примерак би остајао у полицијском кварту, а други у згради. Свака промена се морала најавити, као што је долазак подстанара, одлазак станара, примање гостију и слично. Приликом рација полиција би носила свој примерак из полицијског кварта и упоређивала податке са затеченим стањем и подацима из књиге која се чувала код настојника.⁹⁸ Комунисти су практиковали да пријаве одлазак правих станара тако да су се ти подаци поклапали у оба премерка, па су приликом рација Немци заобилазили ове куће. Илегалци би узели кључеве од власника и кришом улазили у њих или са знањем настојника уколико би био симпатизер НОП-а. „Други још безбеднији облик становања било је коришћење мањих локала, односно њихових помоћних просторија под условом да власник локала не станује сам у њему. Будући да су рације претресале и легитимисале станове, а у локалима, односно у њиховим помоћним просторијама нико не станује, то се ове просторије приликом блокада нису ни отварале.“⁹⁹

Недуго након напада Немачке на СССР у Београду је на основу одлуке Месног комитета формирано складиште оружја које су користили илегалци. За складиште је изабрана зграда у центру града на Зеленом венцу бр. 9.¹⁰⁰ У дворишту ове зграде налазила се шупа коју су илегалци искористили за скривање оружја, док су у стаклорезачкој радионици која је била у истој згради, одржавани партијски састанци. О организацији говори и Јуре Чуле који је и сам био учесник: „Организација састанка одржавала се на следећи начин. Скоро сваког дана одржавали смо на разним местима састанак на коме сам подносио извештај о

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ Видое Смилевски, „О условима илегалног рада у Београду КПЈ у Београд 1941-1942“, *Годишњак града Београда*, VIII, Београд 1961, стр 159.

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ Јуре Чуле, „Илегално складиште оружја у окупираном Београду“, *Годишњак града Београда*, VIII, Београд 1961, стр 185.

стању у складишту, то јест о бројном стању револвера, бомби, муниције, затим о квалитету оружја, исправности. На овим састанцима добијао сам и лозинке, као и време за састанак са лицем које ми је уручивало оружје. Ја сам скоро сваки дан примао и издавао оружје. У складишту је била с времена на време и већа количина оружја и муниције. Каткад је било и по 30 разних типова револвера, разних бомби и до четири хиљада метака. Пушке смо примали и издавали смештене у чункове. Поред оружја располагали смо и већом количином санитарског материјала, који смо држали скривен испод патоса.

За време извођења акција сакупљања оружја западао сам врло често у блокаде, али сам некако успевао да се извучем непримећен. За време блокаде Косовске улице, септембра око 9 часова пре подне, нашао сам се на улици. Морао сам ући у бифе, а затим у WC и остати пуних два сата закључан.

Издавање оружја било је компликованије од примања, јер се морало вршити непосредно пред извођење појединих акција. За издавање оружја служиле су ми разне корпе, колица за децу у којима се понекад налазило и само дете, затим разне ташне или корпе и колица којима су се носиле кифле и земичке. У корпу бих најпре ставио исцепкана дрва, а преко њих добро замотан револвер и муницију, а понекад и бомбу. Над овим пакетом опет бих наместио крупнија дрва. У то време била је оскудица дрва и овакви товари нису били ретка појава на улицама Београда. Ни у једном случају нисмо били откривени.¹⁰¹

Оружје из овог складишта коришћено је у значајнијим акцијама током 1941. године, нарочито приликом паљења штампе на киосцима. Складиште је откривено у марту 1942. године, а Партија је дала директиву да се остали повуку из складишта. Јуре Чуле је прешао са лажном легитимацијом у Земун, где се скривао пошто је била објављена потерница за њим. У Земуну је ускоро добио задатак да руководи народноослободилачким фондом за град Земун. Тамо је наставио рад на прикупљању оружја и муниције што је улазило у област деловања овог фонда. Сакупљено оружје и муниција су коришћени за акције у граду или су били слати на ослобођену територију за потребе партизана. Муниција, а често и новац су запрежним колима били пребацивани до жељених циљева, што описује Јуре Чуле: „Оружје и муницију добијали смо преко веза и из непријатељских

¹⁰¹ Наведено према: Исто.

руку. Ја сам имао везу са једним жандармеријским наредником из Земуна, кога су звали Тулика. Овај наредник је узимао од својих жандарма револвере и муницију на тај начин што би ноћу приликом обиласка своје чете одузимао оружје од оних који су били наклоњени усташама. Он је то врло спретно изводио. Поред тога снабдевао нас је драгоценим подацима о кретању немачких трупа, како у нашој земљи тако и на фронтима Европе. Ове је извештаје контролисао наш Врховни штаб. Оружје као и извештаје предавао нам је Тулика у пролазу, без задржавања, на унапред утврђеном месту, већином тамо где има доста света тако да испадне што мање сумњиво.¹⁰²

Пунктови на којима се скупљало оружје су били тајна за остале чланове, све се обављало на принципу строге конспиративности. Састанци на утврђеним местима захтевали су тачност, није се смело долазити раније нити каснити, јер је постојала могућност да је веза откривена. Те задатке су морале обављати искључиво врло одговорне и тачне особе.

Благоје Нешковић истиче да се технички апарт мењао временом: „Начин технике се мењао и модификовао према ситуацији и кадровима, неки пунктови су се 'угасили' одласком ранијих 'техничара' (премештај штампарије у стан 'експедитора' је прешао Буха, везу са Јанком сам држао ја, а касније сам је предао Стамболићу, везу са Земуном је држао Буха преко Јелице Бабшек). Сада су у техници били: Каначки, а са њим Срба и њена сестра Букумировић, а он је користио и дечка-сина фолскодјчерке код које је становао, а са стране центра ПК: Дана Лончар, њена сестра Нека и њен муж Влада.“¹⁰³

Благоје Нешковић је одржавао више директних веза са члановима КПЈ. Влатко Пајић, који је био једна од његових веза, присећа се овог периода: „Ја сам директно имао везу са Благојем Нешковићем. Од Благоја сам добијао задатке, смештај, исхрана оних илегалца који су долазили са терена. Ја сам то извршавао заједно са Стевом Вештицом пошто смо имали исти задатак. Ми смо имали низ наших људи као нпр. Гојко Звјерац, Драгица Јојић, Јозо Палић, Радован Андрашевић који су нам били нижа веза како смо то онда звали. И ми смо преко њих успели да створимо читав ланац материјалне помоћи за исхрану и одржање

¹⁰² Исто, стр 187.

¹⁰³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић,К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 16.

тих другова који долазе са терена-илегалаца. Ја и Стево Вештица смо њих директно примали и смештали, давали исхрану и обезбеђивали, наоружавали када би се они кретали по Београду итд.

Ја сам у једној кући у Јужном булевару примао Благоја. Ту би га сачекао и спроводио као пратња до Стеве. Он је становао на Пашином брду, улица Цанкарова бр. 5. Од Стеве до Витановачке преузео би га други то је ишло од једног другог пункта.¹⁰⁴ Многи од илегалаца потпуно су заборављени, за неке сене зна како су завршили живот, а њихов рад је касније прерастао у легенду.

ПК је имао везе у Специјалној полицији преко Јанка Јанковића, шефа картотеке који је тамо радио. Благоје Нешковић и Јанко Јанковић су се одраније познавали из Крагујевца, али дуго времена нису били у контакту.¹⁰⁵ Благоје Нешковић је после рата често истицао и хвалио лик Јанка Јанковића и његов допринос НОБ-у: „Јанко Јанковић је пристао на сарадњу са КП зато што је био такав човек, поштен. Био је спортиста, фудбалер, а отишао је у полицију јер није завршио школу. На њега је пресудно утицао његов рођак Немања Марковић да пристане да ради за нас. Целокупна породица Марковић, а његова мајка је Марковић, сви су комунисти. Немња Марковић је повезао Јанка са Партијом, јер је знао с ким има посла и то га је повезао са Ранковићем, а везу је непрекидно држао Ђура Стругар, све док није пао. Чим је Ранковић смењен ја сам преузео ту везу. Оно што је радила Брана, раније је радио Стругар.“¹⁰⁶

Јанко Јанковић у исказу који је дао Специјалној полицији након хапшења описује своје прве контакте са Благојем Нешковићем: „Након неколико дана позвала ме је сестра телефоном и упитала да ли ћу доћи код ње на ручак јер сам се задњих неколико месеци гостирао тамо. Тако сам по изласку из канцеларије отишао право на ручак где сам на моје велико изненађење затекао поменутог Нешковића. Он је тога дана како ми је сестра доцније саопштила дошао нешто после 12 часова, представио се сестри као мој друг и пријатељ и замолио је да ме позове телефоном наводећи да има нешто са мном да разговара. Пошто ми је нагласио да има доста времена, отишао сам прво до кујне и ручао, а затим прешао у предсобље где је он седео. Наш разговор у почетку био је веома пријатан. То је

¹⁰⁴ АЈ, МГ 1614, Сећања Влатка Пајића.

¹⁰⁵ ИАБ, 3309/д-XXXII-1237, Саслушање Јанка Јанковића, стр 5.

¹⁰⁶ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 55.

у ствари био један вешт, мангупски и наменски припремљен разговор, односно то је био увод за наш даљи разговор. У самом почетку овог разговора, између осталог, рекао ми је како је за мене чуо да сам са службом у Управи града, да се многи о мени као човеку и службенику врло лепо изражавају да се много разликујем од осталих, да му је жеља да се са мном мало види и поразговара и да му је много било мило што се неколико дана пре са мном сусрео.

Међутим, након неколико дана позват сам од сестре на ручак и ту на моје велико изненађење затекао сам поново Нешковића са још једним човеком у коме сам препознао оног господина са плаже, који је као што напред поменух још тамо покушао да ми се приближи. Ту је Нешковић представио овог човека који је додао: 'Ми се познајемо.' Када сам га мало боље загледао и присетио, упитао сам га да ли беше он онај господин са плаже и како се зове. На ово ми је рекао: 'Знате како је, то није тако важно, а уз то ви сте из Управе града'. Нешковић је како сада могу да кажем, прешао о послу и после једног увода, рекао ми да сам му обећао учинити нешто када му затреба, па пошто он далеко станује и не може увек да сиђе у варош, односно ретко силази, то је довео друга и ако ме некада нешто замоли да му учиним, а да ће ми се он одужити односно знаће то да цени, а да будем потпуно сигуран. На ово просто збуњен и изненађен, одговорио сам да ћу учинити, али само у границама могућности, не слутећи шта они на крају од мене желе и како ће се то све мени осветити. Пошто је овај заказао мени састанак, колико се сећам, за идућу среду, након разговора од пола часа, отишли су обојица.¹⁰⁷

Везу са Јанком Јанковићем је најпре имала Брана Перовић, а од 1943. године Петар Стамболић и Вера Милетић. Вера Милетић је била члан ОК за Пожаревац и активно је учествовала у партијском раду на тој територији. Благоје Нешковић је одлучио да је доведе у Београд какао би вршила дужност секретара Месног комитета.¹⁰⁸ Јанко Јанковић на саслушању описао и сусрет са Вером Милетић: „Међутим крајем августа или почетком септембра дошао је на моју несрећу поменути Нешковић по трећи и последњи пут са још једном девојком коју нисам познавао а за коју сам тек овде сазнао да се зове Милетић Вера

¹⁰⁷ ИАБ, 3309/д-XXXII-1237, Саслушање Јанка Јанковића, стр 5-6.

¹⁰⁸ АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Vere Милетић; В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 55.

(ухапшена, примедба записничара), и преставио ме њој са речима: 'То је Јанко Јанковић'. Из радозналости упитао сам Нешковића како се она зове, али ми је он одговорио да то није важно. На овоме састанку, који је трајао око једног часа, прво што је имао да ми каже, то је да ми замера на slabим резултатима и незаузимању додавши да имају обавештења од других људи о појединим интересантностима, односно интересантним стварима и новостима из управе, а о којима ја уопште непомињем, као и да избегавам да им нешто пружим. На ово сам му одговорио да сам ја преоптерећен пословима у канцеларији и да ја лично ништа не знам што би њега интересовало, а у самом почетку сам напоменуо да ћу учинити само у границама могућности.¹⁰⁹

Јанко Јанковић је на саслушању махом бранио да је наивно упао у замку комуниста, желећи само да помогне свом напаћеном народу, али да није био присталица комуниста. Од сарадника комуниста само је дао име Благоја Нешковића и Вере Милетић која је у том тренутку већ била у затвору. У саслушању покушао је да заштити и своју сестру Босиљку Ђорђевић, која га је наговорила за сарадњу са комунистима и у суштини била врло активна у илегалном покрету.¹¹⁰

Вера Милетић такође на свом саслушању од 23. новембра 1944. године сведочи да је Благоје Нешковић у том периоду био обазрив према Јанку Јанковићу у складу са потребом конспирације која је владала: „На састанку сам сазнала да ћу од сада имати да држим везу са обвештајцем из IV Отсека Управе града Јанком Јанковићем. О њему ми је речено толико, да је врло поштен човек, мало наиван, да симпатише нашу борбу, да нам је значајан због своје професије, али да треба да будем са њим врло обазрива. Јер се показало да изгледа не сме или неће да нам даје све што нам је потребно. Зато морам у разговору са њим да пазим да само добијам, а ништа не дајем. Ни сам Михајло није био начисто са тим, које су побуде нагнале Јанка да нам чини услуге. Чак је по некад претпостављао да Јанко ово не чини могуће само ради тога да би од нас нешто сазнао за полицију. Ради ове несигурности Михајло ми је забранио да се са Јанком виђам на другом месту сем у стану његове рођаке (Г-ђа Ђорђевић, улица Веле Негринове бр. 13.), јер ако

¹⁰⁹ ИАБ, 3309/д-XXXII-1237, Саслушање Јанка Јанковића, стр 5-6.

¹¹⁰ Исто.

би нам хтео довести полицију, не би то учинио због своје рођаке. Везу са Јанком Јанковићем сам требала да држим ја јер сам била још некомпрмитована и могла да се крећем лакше него 'Браца'¹¹¹ и 'Јаков'. После сваког састанка са Јанком одмах сам се виђала са 'Брацом' да му предам оно што сам добила. Са Јанком сам се састала 7 – 8 пута и то по договору: нисам имала унапред уговорене састанке. А у случају да ми је нешто хитно тебало звала бих га телефоном. Од њега сам примила неколико пута саслушања извесних људи који су пали у ранијим провалама (Воје Илића, Жарка Катанића, Ане Буловић, Стевана Рађеновића и мислим да је било још неко али се не сећам ко је). Ја сам добијала на цедуљи имена оних чија су саслушања била потребна и цедуљу давала Јанку). На састанку сам преписивала та саслушања и Јанко их је враћао. Исто ми је донео да прочитам један елаборат о снагама и делању партизана у Босни, који је упућен Гестапо – у. То је морао одмах да врати. А на првом састанку када је још био и Михајло, донео је списак ухапшених за 15 дана, и нови број полицијског гласника. Од обавештења које нам је давао ми нисмо имали неку нарочиту корист: јер су она од како сам ја са њим у вези изгледала овако: У IV Отсеку се скоро ништа не ради, чиновници су већином на терену, шеф је болестан, његов заменик Грујчић изгледа нема тако велику вољу да предузме неки нови рад, агенти су се разлабавили, не долазе на време на посао и осећа се песемистичко распложење код свих због ситуација на фронтovima[...] Јанко ми је стално говорио да нове ствари никада не може да зна и да само понешто може приватно да се обавести. Зато нам је и била недовољна веза са њим. То је био мој рад са Јанком Јанковићем.¹¹²

Вера Милетић на свом такође саслушању помиње да је Благоје Нешковић радио на томе да заврбује још неко лице које би служило за добијање информација, али да не зна о коме се ради: „Пред свој одлазак из Београда Михајло ми је уз смех рекао да Јанка боље притежем ако се олењи, али да главом одговарам за њега, јер нам је важан поред све шкртости његових обавештења. Али ми ја напоменуо узгред да се ради на стварању новог канала са Управом града, који ће бити бољи од Јанка, јер ћемо сваког дана моћи да сазнамо шта се дешавало у току ноћи и до подне, као и све што се крупније намерава (ревизије,

¹¹¹ Никола Јовановић Браца било је једно од лажних имена члана ПК КПЈ за Србију Василија Бухе.

¹¹² АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Вере Милетић, стр 16.

блокаде, шира хапшења). Није ми ништа шире рекао како је то лице, али ја сматрам да није нико од најодговорнијих функционера IV отсека, јер је о тим лицима међу нама владало мишење као о затрованим противницима комунизма и великим крволоцима. Претпостављам да то треба да буде човек који стоји у тесној вези са најодговорнијим органима Управе града, који увек има сва обавештења.“¹¹³

Јанко Јанковић је ухашен 8. октобра 1943. године под оптужбом да је сарађивао са Комунистичком партијом и њеном секретару Благоју Нешковићу достављао документа на увид из антикомунистичког одсека Управе града Београда. Осамнаестог децембра 1943. године прузео га је Гестапо, а стрељан је 27. априла 1944. године у Маринковој Бари.¹¹⁴

Осим везе са Јанком Јанковићем, комунисти су имали везе са Цветком Црњаком¹¹⁵, који је радио у полицији, који је такође ухапшен, а на саслушању 20. новембра 1943. године је изјавио следеће:

„Са комунистима нисам имао никакве везе све до септембра месеца 1942. године, а са њима у везу ступио сам на следећи начин. Био сам пријатељ са Хрњаком Даном, трговцем из Београда у улици Вука Караџића бр 9, код кога сам чешће одлазио, те сам септембра месеца свратио код њега и нашао његову жену Кристину, која ми је рекла да њезиног брата Јовановић Владу, трговца из Земунa, кога сам и ја лично познавао, траже усташе да га ухапсе. Том приликом ме је замолила ако ми је могуће да га спасем. Ја сам тада отишао у комесаријат пар. Полиције, где сам се тада налазио са службом, узео једну граничну пропусницу, попунио је затим прошао у Земун и са њом превео у Београд поменутог Владу Јовановића. Он се касније настанио у Београду и запослио се код свог зета Хрњака у радњи. После тога ја сам се са њим више пута састајао. Једном

¹¹³ Нисмо успели да сазнамо о ком лицу је реч, а та веза се одласком Благоја Нешковића на слободну територију није остварила. (АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Вере Милетић, стр 25.)

¹¹⁴ ИАБ, 3309/д-XXXXII-1237, Досије Јанка Јанковића, стр 1; Б. Божовић, *н.д.*, стр 292.

¹¹⁵ Цветко Црњак (1906 – 1943) рођен је у месту Месоровићу, у фочанском срезу, није завршио основно школовање. Након што је отслужио војску у Мостару 1929. године дошао је у Београд и ступио у београдски жандармеријски батаљон, али је убрзо отпуштен. Наредне 1930. године био је примљен у службу државне полицијске страже при управи града Београда. Више пута је био отпуштан и поново приман у полицију и радио је у Панчеву и Земуну. Од 1. априла 1940. године радио је у Управи града Београда, а ухапшен је на месту полицијског агента II класе Управе града Београда 1943. године и убрзо стрељан као последица провале Василија Бухе. (ИАБ, 3253/ Д-XXXXI-1182, Саслушање Цветка Црњака)

приликом ја сам му се жалио да не могу да преносим намирнице животне из Земуна на шта ми је он рекао да познаје једног човека који је запослен код Немаца, те да ће ме са њим упознати, а он ће ми моћи пренети намирнице. Једног дана септембра месеца 1942. године Јовановић ме је упознао са поменутом особом, на углу Хиландарске и Џорџа Вашингтона улице. Приликом упознавања поменуто лице ми је рекло да се зове Чињак Јосип¹¹⁶ и показао ми је легитимацију да је заиста запослен код 'Донаузајтунга' рекавши ми да он прелази у Земун са немачким камионом, те да има могућности преко једног немачког војника да ми пребаци намирнице из Земуна. И заиста после извесног времена почео је поменути Цињак преносити намирнице, а за против услугу ја сам издао неколико пута граничне пропуснице за неке особе које прелазе Земун.¹¹⁷

Цветко Црњак је сарађивао тесно са Месним комитетом Земуна, пошто је радио тамо у полицији. Комунисти су користили да од њега добију потребне пропуснице и формуларе како би могли неприметно да прелазе преко моста у Земун. Једно од његових каснијих задужења је било да прати и Благоја Нешковића на путу до Лесковца 1943. године када је ишао на слободну територију.¹¹⁸ Он је описао и тај догађај на следећи начин: „Око 25 септембра т.г. Мома (Василије Буха – прим. Е. М.) је дошао једне вечери код мене у стан и саопштио ми је да сам кандидован за члана Партије. Исте те вечери он је код мене преноћио. После тога прошло је два дана Мома је дошао код мене у стан, рекао ми је да имам да отпратим једног господина за Лесковац, а то ће отприлике да буде 29. септембра. Ја сам од комесара партијске полиције г. Павловића затражио два дана отсуства која ми је он одобрио и 29. септембра Мома је дошао код мене у стан пре подне, том приликом ми је донео једне гојзерице и једне ципеле војничког кроја, рекавши ми да ово треба да понесем са собом. Затим ми је заказао састанак у улици Бул. Франша Депереа, а затим отишао. У назначено време истог дана ја сам отишао на заказано место где ме је сусрео Мома и у близини Вајфертове пиваре пришао нам је један човек за кога је Мома рекао да је то тај господин кога треба да пратим до Лесковца. Он је био средњег раста, доста

¹¹⁶ Псеудоним који је користио Јанко Лисијак, секретар Месног комитета КПЈ за Београд.

¹¹⁷ ИАБ, 3253/ Д-XXXI-1182, Саслушање Цветка Црњака, стр 2.

¹¹⁸ ИАБ, 3253/ Д-XXXI-1182, Саслушање Цветка Црњака, стр 7 – 8; В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 57; Б. Божовић, *н.д.*, стр 576.

развијен, плав, црвена лица, косе проседе, стар око 40 година, обучен у браон одело, браон шешир, браон мантил, на себи је имао круту белу крагну. Када ме је Мома са њим упознао он се удаљио а ми смо остали сами, којом приликом ми је дотични предао један револвер руске марке, рекавши да треба да га пренесем. Затим смо кренули у правцу железничке станице и када смо били на углу Сарајевске и Штросмајерове улице дотични ми је рекао да идем Сарајевском улицом, а он ће Штросмајеровом до Дирекције држ. Жељезница, и ту ако ја видим да се он састао са једним други човеком да не прилазим њима, пошто ће и дотични са њима да путује, али он не сме знати да ја са њима путујем. Ја сам пошао путем који ми је он означио и када сам дошао до Дирекције он се стварно састао са једним човеком, високим, мршавим, црним, гологлавим, на себи је имао тегет одело, а преко руке је носио тегет мантил, старим око 25 година[...] Они су се упутили према железничкој станици а ја сам ишао на извесном одстојању од њих. Кренули смо брзим возом у 19 часова, али нисмо заједно седели у једном купеу, већ ја сам био у суседном од њиховог. Приликом легитимисања од стране власти ја сам имао задатак да спречим хапшење (поменуто лице које сам требао да пратим, доцније сам сазнао у полицији, да се зове др Благоје Нешковић, секретар ПК), и у крајњем случају да употребим оружје, против органа власти који би напред наведеног хтео да ухапси. Стигаши у Лесковац ја сам изашао напред док су њих двоје изашли после мене, престигли ме и пошли у правцу главне улице. Није ми познато како се звала та улица пошто сам први пут тада био у Лесковцу. После извесног времена од њега се одвојио човек који га је чекао на железничкој станици отишавши једном побочном улицом. Тада сам се ја састао са поменутиим лицем и заједно отишли у једну кафану где смо доручковали и где сам му ја предао ствари које сам носио. Он је затим отишао, после пола сата се вратио, рекавши мени да му ја више нисам потребан и да могу да се вратим натраг у Београд којом ми је приликом дао 5 000 динара за трошак. Ја сам се истог дана вратио за Београд.“¹¹⁹

Цветко Црњак је такође пао у провали када је ухваћен Василије Буха и стрељан је од стране Гестапоа. Благоје Нешковић је касније у једном разговору са Браниславом Божовићем критиковао понашање Василија Бухе према Цветку

¹¹⁹ ИАБ, 3253/ Д-XXXI-1182, Саслушање Цветка Црњака, стр 7-8.

Црњаку, наводећи да није поступао у складу са директивама Партије: „Буха је греио у одржавању везе са Црњаком. Према директивиама партије, та веза је морала да се одржава најконспиративније, да ту везу одржава само један човек, да се Црњак не користи ни за какву партијску делатност, да се ни са киме не повезује итд. Међутим, Буха је користио Црњаков стан за смештај илегалаца, па је и сам ноћио код њега, што никако није смео да чини.“¹²⁰ Сам Благоје Нешковић је сматрао да није постојала сврха да Цветко Црњак постане формално члан Партије јер није могао да за то испуни услове које је захтевао живот у илегали, али је истакао да су његове залуге за илегални покрет биле врло значајне да су превазилазиле уобичајни учинак члана Партије.¹²¹ Цветко Црњак је заједно са Јанком Јанковићем најпре пребачену у гестаповски затвор 18. децембра 1943. године, а потом у логор на Бањици 17. априла 1943. године. Заједно су и стрељани 27. априла 1944. године у Маринковој бари.¹²²

КПЈ је имала везе и у штабу Руског заштитног корпуса преко Владе Мирковића о чему говори Благоје Нешковић: „Мајка му је била Рускиња и преко ње је имао веза са некима у штабу. Обавешавао нас је о кретању тог корпуса, који је чувао руднике и друге важне објекте, и о томе из ког центра добијају наређења, посебно из Гестапоа. То је давао Марку Врањешевећу, песнику, са чијом женом се састајала Брана Перовић и преузимала вести. Корисне информације из немачких кругова у Београду добили смо од фолксдојчера Томе Девазда. Он је пре рата био културбундовац и радо је у Донауајтунгу. Он је био у СС трупима по нашој директиви и носио је немачку униформу, а његова сестра Терезија је била активна у Партији. Користио је више Земунцима, али је и нама преносио вести. Био нам је драгоцен за време рата. Нисам знао да је као директор за изградњу Новог Београда био хапшен због неке проневере. Сигурно бих интервенисао. Свакако је за Партију било најзначајније оно што је радио Јанко Јанковић. То збиља нико није могао да ради.“¹²³

Провале су биле резултат попуштања пред полицијском тортуром која је била врло сурова према члановима и симпатизерима КПЈ. Већина није могла да

¹²⁰ Наведено према: Б. Божовић, *н.д.*, стр 579.

¹²¹ Исто.

¹²² Исто, стр 292.

¹²³ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 58.

издржи саслушавања па је одавала информације о члановима са којима је била повезана. Правила конспиративности нису била строго поштована па се дешавало да се чланови познају међусобно тако да су под страховитим мучењима којима су били изложени у полицији давали информације о онима које познају.¹²⁴ Какво је стање било лета 1943. године описује и извештај ПК Србије упућен ЦК КПЈ у коме се каже: „У градовима је стаховит терор. Ко уђе у Главњачу не изађе из ње као поштен човек. Једино испитивање у Главњачи је: 'кажи ко ти је „виша“ а ко „нижа“ веза, када и где имаш с њом састанак, и др..' Главњача је пренела свој систем на читаву Србију, распоредили су крволоке по разним местима као шефове полиција, јер немају довољно места да саслушавају све људе који се масовно хапсе, да би тако дошли до наше парт. организације и одреда. Сваког ухапшеног без разлике зашто је терећен, било да је функционер, обичан члан или симпатизер Партије, постављају да бира: или га пребију и затим стрељају или да се прими 'да сарађује' с њима-да им буде шпијун. На тај начин су успели да изврбују све поменуте познате шпијуне и провокаторе-издајнике. С једне стране секу главе, а друге лиферују провокаторе. Провокатори раде врло вешто. Не денунцирају оне чији би рад одмах указао на њих, већ оне с којима њихови познаници и пријатељи имају какве политичке везе. Дражини команданти и војводе, као и активне присталице шаљу полицији спискове свих људи које познају као комунисте и симпатизере, или обичне грађане који неће с њима па их зато сматрају комунистима.“¹²⁵

Из тих разлога ПК је сумњао на оне који су пуштени из затвора да су пристали на колаборацију са полицијом: „Сигурно је да они пуштају неке да би вршили провокације, зато највећа и крајња будност према пуштенима. Рекли би да би требало ићи тако далеко: да све пуштене потпуно изоловати, за неко време мотрити на њих и при најмањој сумњи потпуно их одстранити. Треба утврдити да ли су њихови шпијуни изоловањем од нас, познати нама или седе још замаскирани. То ћемо и уз вашу помоћ пронаћи. Али основно мерило за оцену људи остаје оно које смо вам прошлог пута рекли. Тешко је непријатељу да убаци међу нас провокаторе ако се држимо тога како смо рекли и ако заоштравамо

¹²⁴ Исто; Б. Божовић, *н.д.*, стр 395 – 496.

¹²⁵ ИАБ, 1773/Д-IV-218, Извод из извештаја ПК Србије ЦК КПЈ из јуна 1943. године, стр 5.

будност чланства и симпатизера. То је најправилнији, партијски опробани начин проверавања људи. Тако се неће уносити паника у наше редове и тиме омогућити рад непријатељу.“¹²⁶

ПК се одлучио оштро обрачунати са онима за које је био сигуран да су пристали да сарађују са окупатором, на тај начин што је директно наредио ликвидације. Један од примера била је и Јелена Матић, која је као члан ОК КПЈ за Чачански округ ухапшена у јулу 1941. године и упућена у логор на Бањици у коме је боравила пет месеци, након чега је пуштена. Септембра месеца 1942. године донета је одлука да се убије Јелена Матић, бивши члан КПЈ о чему сведочи и писмо ПК: „Ви да би вам био јаснији овај случај, треба да знате следеће-штеточински рад Јелене Матић није толико важан као чисто агатски већ као непријатељски 'политички'. Њу је полиција изврбовала као свог 'савезника' у борби против Партије под паролама 'спасавање српских глава', 'Пропала је револуција', 'прерано отпочела' итд. што је све срачунато на ширењу деморализације, издајства борбе и партије, разбијању наших редова. Без обзира што је Ј. М. давала полицији и Гестапоу обавештења о нашим друговима, овај горе поменути рад био је опаснији, јер Ј. М. била позната као 'левичарка', окупљала разне људе око себе и покушала да створи 'полицијску партију.' Ј. М. је успела да окупи око себе извесну групу покајника-издајника и деморалисаних и преко њих мислила да разбије наше редове. Све добре и поштене људе успело се да одвоји на време од ње. Али су неки остали уз њу, залагали се за њену 'рехабилитацију' и то наставили и по ликвидацији.“¹²⁷

Атентант је требало да обави Други партијски рејон, а да га изврши Илија Мргић што је он учинио 18. септембра са још двојицом неименованих лица. Међутим, он је том приликом ухапшен и касније стрељан у логору на Бањици, као последица његовог саслушања ухапшено још око 70 лица претежно чланова Првог и Другог рејона.¹²⁸

Благоје Нешковић је као секретар ПК био упућен у држање ухапшених пред полицијом и одлучивао о њиховој даљој судбини: „Ја сам од Јанка Јанковића

¹²⁶ ИАБ, Д-IV/211, стр 4.

¹²⁷ Јелена Матић је пуштена на слободу 25. новембра 1941. године. Гарантовао за њу Гаја Гарачанин, директор предузећа „Фрушке Горе“. Ликвидирана од стране комуниста као издајник. ИАБ, Д-XLVII/1815, Писмо ПК ОК Крагујевцу од 15. 05. 1943, стр 1.

¹²⁸ Исто.

тачно знао какав је ко. Од Јанка сам сазнао да се држао слабо и да је потписао да ће радити за полицију. Било је случајева да неко под батинама призна, да потпише да ће сарађивати са полицијом да би га пустили, али да нам то поштено јави. Искључимо га из Партије и пошаљемо у одред. Такав је био поступак.¹²⁹ Одреди су добијали директиве од ПК да строго прате понашање послатих комуниста и у случајевима да они контактирају са полицијом изољују их од осталих или ликвидирају. „По директиви ПК (секретара Блашка) ОК је морао да саслуша сваког друга или другарицу који су дошли у одред преко везе – канала. Канал је успоставио ОК са Београдом. Тај канал је ишао преко колубарског среског руководства. Ова веза је од ПК окарактерисана као 'дивља' јер није ишла преко ПК, односно ово пребацивање организовао је ОК Крагујевца уз обавештење ПК да смо то организовали. По доласку у одред морао је бити саслушан сваки друг или другарица, а потом је ОК слао кратке податке ПК.“¹³⁰

Да је Благоје Нешковић био у стању да врло строго кажњава партијске „другове и другарице“ показује и случај Живке Дамњановић, чланице поверенства за округ Младеновац, која је из повређености убила члана ОК Јована Крајишника са којим је била у љубавној вези. Пошто је случај стигао до ПК, Благоје Нешковић је наредио њено стрелјање, али оно није извршено пошто је Јуре Сарић пренебегао његово извршење. Живка је касније у обрачуну са четницима извршила самоубиство.¹³¹

Након провале у марту 1942. године, пошто су до Специјалне полиције дошле информације о начину састајања курира на улицама, Благоје Нешковић је одлучио да промени ове методе: „Те нове Бећаревићеве конструкције мени је пренео Јанко Јанковића, па сам могао одмах да предузнем противмере. Раније су састанци заказивани на улици, па ако се веза не појави, чеко си и шетао у близини места састанка. Пошто је полиција променила тактику и хапсила све оне који неког сачекују, дао сам налог да се састанци прецизирају у минут, да не иду један другом у сусрет, него један за другим и да измењају поруке тек када осете да су безбедни. Због мартовске провале и масовног хапшења скојеваца, морао сам да извршим реорганизацију Партије и СКОЈ-а у Београду[...] Пошто су све провале

¹²⁹ В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 61.

¹³⁰ ИАБ, 3705/д-XXXVII-1365.

¹³¹ Менсур Сеферовић, *Размеђа Живке Дамњановић*, Београд 1982.

потичале из СКОЈ-а, нисам обновио руководство СКОЈ-а у Београду, него сам задужио једног од њих да брине о тој организацији.“¹³²

После ових провала требало је створити нови МК за Београда, што је и учињено у лето 1942. године. У нови МК су ушла три члана: Јанко Лисијак¹³³, Разуменка Зума Петровић и Ђурђелина Ђука Динић¹³⁴, а за секретара је био именован Јанко Лисијак који је био под непосредним надзором Благоја Нешковића. О раду ПК на саслушању од 7. октобра 1943. године је своје виђење изнео и Василије Буха: „Иначе је успостављена посредна писмена веза путем курира. Одмах се увидело да је тешко руководити са радом из собе и да изолација такве врсте крије у себи велике опасности да се праве нове грешке и још већи пропусти (Др Нешковић је у то време излазио 4-5 пута месечно из стана, Мирко Томић раније ретко, а тек доцније чешће, а ја пошто сам био најкопроматованији пред полицијом у Београду првих шест месеци од маја до новембра 1942. нисам ни једном изашао из стана). На основу приманих писмених извештаја из разних округа који су често били непотпуни и више говорили о ситницама него о главним проблемима слати су им од ПК писмени одговори који нису могли бити

¹³² В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 37.

¹³³ Јанко Лисјак (1914 – 1942) рођен је у селу Шагудовцу код Доње Стубице 1914. године. Потичао је из сиромашне сељачке породице и већ као дечак морао је отићи да учи занат. Био је металац, и у својој 18 години постао је активан члан Уједињених радничких синдиката и члан СКОЈ – а, а 1935. године постао је члан Партије. Неколико година радио је у Загребу, а затим је, после једног хапшења приликом растурања комунистичких летака, био прогнан из Загреба и прешао је у Београд. У београдској партијској организацији Јанко Лисјак се убрзо истакао као један од најборбенијих комуниста. После окупације земље је постао секретар Среског комитета КПЈ у Земуну. Средином 1942. године Лисјак је именован за секретара Месног комитета КПЈ у Београду. Управо када је био почео да ради на сређивању и реорганизацији народноослободилачког покрета у Београду, у другој половини 1942. године, провала партијске организације спречила је да се покажу већи резултати овог рада, а убрзо је и сам био ухапшен. Јанко Лисјак је у затвору био страховито мучен и издахнуо је у ћелији Специјалне полиције. (Ј. Марјановић, *Београд*, стр 262 – 263.).

¹³⁴ Ђурђелина Ђука Динић (1913 – 1942), рођена је 1913. године у Доњем Коњувцу, код Лесковца. Њен отац је још 1920. године био биран за комунистичког посланика. Пошто је потичала из сиромашне сељачке породице, није учила ни основну школу, а када је одрасла, упутили су је у Домаћичку школу у Лесковцу, где је и савладала писменост. Убрзо је у Нишу научила плетарски занат и постала штрикерка. Услед активности у радничком покрету морала је напустити Ниш и 1940. године дошла је у Београд. Удала се за Филипа Кљајића Фићу, народног хероја, још пре немачког напада на Југославију. После окупације земље Ђука је активно радила у градској партијској организацији. Учествовала је у организовању диверзантских акција и борби београдских ударника. Средином 1942. године постала је члан Месног комитета КПЈ за Београд. Ухапшена је 20. септембра 1942. године. Стрелана је маја 1943. под именом Мирјана Обрадовић. (Ј. Марјановић, *Београд*, стр 257).

од веће помоћи осим у питању правилног тумачења и објашњавања политичке линије рада на терену да се у томе не би застрањивало.“¹³⁵

На лето је избио сукоб између Мирка Томића и Ваљевског руководства поводом разбијања Ваљевских одреда, о чему сведочи и Василије Буха на свом саслушању: „Баш у тако тешкој ситуацији искрсли су неспоразуми прво између Мирка Томића и Ваљевског руководства поводом одговорности за разбијање њихових Ваљевских одреда па се затим то пренело на сукоб између Мирка Томића и Др. Нешковића претећи да парализује сваки даљи рад. Да би се то спречило Мирко Томић је привремено суспендован са рада док виши форум не донесе коначну одлуку о њему.¹³⁶ Ради тога је позван Мома Марковић да што пре дође како би својим присуством допринео да се побољша рад ПК. Међутим због разних тешкоћа на терену Марковић је дошао тек у децембру 1942. Све дотле обављали су се само најхитнији послови. Везе са ЦК (одржавала се преко Б. Нешковића) била је слаба, нередовна и јако посредна.“¹³⁷

Благоје Нешковић је у разговору са Венцеславом Глишићем негирао да је постојао отворен сукоб између њега и Мирка Томића: „Изразите нетрпељивости није било између Мирка и мене. Чињеница је да смо се препирали поводом његовог схватања социјалистичке револуције, али нисам имао утисак да је посреди ривалство или да је у њему тињала амбиција да буде прва личност Партије у Србији какву је имао Мома Марковић. Он је био туп и сноси доста одговорности за уништење партизанских одреда у западној Србији. Разуме се одговорност носе и Милош Минић, инструктор ПК, Радивоје Јовановић Брадоња, командат групе одреда, и други који су се понашали опортунистички.“¹³⁸

Благоје Нешковић се као секретар ПК налазио на најодговорнијој позицији и имао најзначајнија задужења, што је истакао и Василије Буха: „Тада је др Нешковић као секретар ПК задржао у својим рукама све најважније послове: држао везу са ЦК и Врховним Штабом (она је у задње време била врло слаба). Држао сектор агитације и пропаганде, уредништво 'Гласа', писао летке и упуства,

¹³⁵ ИАБ, 8653, Досије Василије Бухе, стр 55.

¹³⁶ Мирко Томић је одлуком ЦК КПЈ кажњен строгим укором као и Милош Минић.

¹³⁷ ИАБ, 8653, Досије Василије Бухе, стр 56.

¹³⁸ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 57.

војни сектор (он је официр-добровољац у Шпанском грађанском рату), технички апарат за везе са унутрашњошћу (пред полазак предао П. Стамболићу). Затим је држао још и посебне специјалне везе и друге строго конспиративне послове (шифре, адресе и друго). Све је било у његовим рукама и под његовом контролом. Остали чланови ПК поред њега су или неравноправни сарадници радећи углавном споредне послове (администрација, писање одговора на извештаје, сређивање статистике, праћење грађанске штампе, сређивање архиве и друго).¹³⁹

Благоје Нешковић је о односима у ПК Венцеславу Глишићу рекао следеће: „Иначе, прихватио сам Томићеве и Бухине сугестије када је била у питању јужна и западна Србија, јер су они најбоље познавали стање партијских организација и партизанских одреда на том простору. Не знам шта је Буха подразумевао под изразом неравноправност. Вероватно је то рекао што нисам ништа хтео да им предам неке од веза са партијским организацијама и техником. Они су, када је Темпо боравио у Београду, пред њим вршили притисак на мене да им предам те везе. Одбио сам, а Темпо није био опуномоћен да се меша у партијска питања у Србији. Неслагања су постојала зато што је Томић сматрао да је немогуће наставити са партијским радом у Београду, мислећи на бројне провале које су се тада догодиле. За разлику од њега, Мома Марковић је заступао гледиште да у Београду, као 1941, треба наоружавати ударне групе са којима би се изводиле акције у граду. Ја сам, за разлику од њих био опрезнији. Заступао сам став да најпре треба изградити партијску организацију и извршити политичке припреме па тек онда ићи у акције и омасовљење одреда.“¹⁴⁰

Одлучено је на састанку ПК ипак да Мирко Томић преузме месну организацију у Београду али је он убрзо страдао у акцији специјалне полиције.¹⁴¹ „Мирко Томић је требао да руководи и контролише непосредно радом у Београду и да се под његовим руководством створи нови МК (Мирко Томић, Сремчевић (Станислав Сремчевић „Црни“ – прим. Е. М.), Лисијак (Јанко Лисијак – прим. Е. М.), Гајић (Ђура Гајић – прим. Е. М.). Тако се почело са саслушавањима преосталих остатака и одмах одвајало ко је за рад, ко за одреде, а ко да се

¹³⁹ ИАБ, 8653, Досије Василије Бухе, стр 55.

¹⁴⁰ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 40.

¹⁴¹ Мирко Томић је страдао тако што није поверовао да је Милица Дачић ухапшена и дошао до њеног стана и тако упао у полицијску заседу.

одстрани и изолује од сваког даљег рада. Баш у зачетку тога рада долази до пада Мирка Томића и Лисијака (17.01.1943 год), а кроз месец дана падају и Сремчевић и Гајић. Тиме је отпал свака даља могућност за недогледно време да се ма шта на томе покуша поново учинити.¹⁴²

Ситуација у Београду у току 1943. године је била врло тешка. Нису више постојали месни руководиоци, неки су ухапшени у провалама, а други су пошто су постали превише познати полицији, послати у одреде.¹⁴³ Рад по рејонима се сводио на контакте са члановима појединих „дивљих“ групица, које су се формирале спонтано, од чланова, кандидата симпатизера КПЈ, оних који су тражили везе за одреде или желели да се укључе у народноослободилачку борбу. „Поред свега тога подвукао је Михајло, услови за рад у Београду су врло добри јер баш та чињеница да толики људи траже везе показује да масе нису отпале од КП и поред досадашњих великих провала. Тешкоћа ће само бити у почетку док се сав тај хаос среди и још због недостатака руководећег кадра.“¹⁴⁴

У сврху сређивање хаотичног стања у Београду, Благоје Нешковић је у лето довео Веру Милетић која је требало да обавља функцију секретара Месног комитета. Њен задатак је био да организује рад ових групица, створи услове за формирање НОО за Београд и одборе АФЖ – а, изгради сигурнији систем курира и извиђача на начелима строге конспирације.¹⁴⁵ Постојао је и план да се разори организација антикомунистичког Отсека о чему говори и Вера Милетић: „Михајло ми је напоменуо када је полазио да ће за месец дана послати из Србије добре атентаторе, који ће поред тога што ће нас чувати имати и један од првих задатака да живог ухвате шефа IV Отсека¹⁴⁶ да би се од њега добили сви подаци о држању раније палих другова, и сва обавештајна мрежа. Једном речју да се разори

¹⁴² ИАБ, 8653, Досије Василије Бухе, стр 57.

¹⁴³ АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Вере Милетић, стр 27.

¹⁴⁴ Исто, стр 27.

¹⁴⁵ Исто, стр 28.

¹⁴⁶ Божидар Бећаревић (1910 – 1950) рођен у Десимировцу поред Крагујевца. Отпочео је своју полицијску каријеру 1932. године. Био је најпре шеф политичког одељења у Крагујевцу, помоћник комесара пограничне полиције у Коториби. Године 1940. долази на рад у београдску полицију. За време окупације постао је шеф IV „антикомунистичког“ одсека Специјалне полиције, и на тој дужности остаје све до 4. октобра 1944. године, када је побегао из земље. Државна комисија за ратне злочине ДФЈ га је 1945. године прогласила ратним злочинцем. После истраге 28. Октобра 1949. године осуђен је на смрт, због одане службе Гестапоу и немилосрдног мучења и убијања ухапшених илгалаца. (Симо Ц. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941 – 1944. Лексикон личности. Слика једне забрањене епохе*, Београд 2009, стр 57)

читава организација антикомунистичког Отсека. Док ови атентатори не дођу ми смо овде требали да припремимо све услове за то хватање. Поред овог, хватање шефа IV Отсека, било нам је значајно и ради тога, што се међу нама сматрало да би у Управи града настало безглавље и расуло, пошто постоји уверење да ни Грујчић нити ико други није такав фанатик ни да има такво искуство за борбу против комунизма као Бећаревић. Верује се да сву панику која се појави међу особљем IV Отсека у вези са ситуацијом на фронтовима успева да стиша само Бећаревић. Ради тога свега он нам је био главна опасност. Док се више о Грујчићу ширило у нашим редовима и у народу мишљење, да је почео да запада у неку мистику и под утицај цркве, да се моли Богу за опроштај грехова итд. Као врло опасан и препредан сматра се још и Штерић (Стеван Штерић – прим. Е. М.), који је требао још прошле године бити убијен па је страдао погрешно човек са другим презименом. Међу оне који су требали да дођу после на ред за хватање или убијање спадају: Влада Поповић, Бранко Глигоријевић, Витас (Јован Витас – прим. Е. М.), Сремчевић (Драгољуб Сремчевић – прим. Е. М.), Пајевић (Милош Пајевић – прим. Е. М.), а нарочито као издајника КП 'Блихер' (Бранко Мишковић Блихер¹⁴⁷ – прим. Е. М.).¹⁴⁸

Хапшењем Василије Бухе и Вере Милетић, као и падом Јанка Јанковића и Цветка Црњака, ови планови нису могли бити реализовани. Благоје Нешковић је у међувремену напустио Београд и отишао на слободну територију у Шумадију. Он је био један од ретких који су успели да остану сакривени у Београду, захваљујући начелима конспиративности. „Специјална полиција је мислила да сам стрељан у Крагујевцу. Зато сам се тако дуго могао одржати у Београду, да ме не открију. Тек после Бухиног пада у руке полиције, сазнало се у полицији да се иза илегалног имена Михајло скрива Нешковић. Тада сам већ био у јужној Србији. По Београду сам се кретао без маскирања носећи пиштољ на леђима. Осталим члановим ПК нисам дао да се крећу по београдским улицама, да не би пали у руке полицији.“¹⁴⁹

¹⁴⁷ Бранко Мишковић Блихер, је био члан Месног комитета СКОЈ-а за Београд, када је ухапшен (највероватније 1942. године) одмах је пристао да ради за Специјалну полицију и одао је све податке које је знао о СКОЈ-у. (Ј. Марјановић, *Београд*, стр 224).

¹⁴⁸ АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Вере Милетић, стр 28-30.

¹⁴⁹ В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 41.

Благоје Нешковић је као лице које је некомпромитовано пред полицијом, а привржено идејама КПЈ, изабран за секретара ПК и када је остављен у Београду, поверена му је велика одговорност, одржавање веза са ЦК КПЈ, веза са Хрватском, Македонијом, Војводином, Косовом и Метохијом, али и организовање и илегалног апарата у самом Београду. Београд је у то време имао много мање становника него данас, налазио се под окупацијом, у њему су деловале бројне обавештајне службе, ратна ситуација изазивала је несигурност и тражила додатну опрезност, постављало се питање коме се све и колико може веровати. Мучења и притисци у полицији ухваћених чланова и симпатизера су била толико свирепа, да је био мали број оних који су могли да их издрже. Многи ухапшени су попуштали под тортуром и одавали информације које су знали, а у неким случајевима и пристајали да раде за полицију као двоструки агенти. На тај начин су задати бројни удари београдској илегалној организацији, за чији се опстанак првенствено залагао Благоје Нешковић. Он је после рата посебно истицао значај веза ПК у Управи града и полицији, посебно истичићу улогу Јанка Јанковића, захваљујући коме је добијао информације о држању у полицији ухапшених чланова или симпатизера покрета. Међутим, ни њему није безрезервно веровао, већ је настојао да заштити податке о својим људима, да му мање даје, а више добија, понашање које је свакако било оправдано његовом функцијом и целокупном ситуацијом. Спорно питање које се јавило било је да ли треба и даље обнављати београдску илегалну организацију у условима када су јој већ биле нанете велике штете, Благоје Нешковић је био за то да се организација обнови и придавао је велики значај свом илегалном раду. Сматрао је да из Београда може ПК имати најбољи утицај и комуникацију са окружним организацијама у чему је имао право. Међутим, саме технике и методе илегалне организације нису биле довољне да се спрече велики губитци и „провале”. Чланови нису увек поштовали правила конспиративности која су касније када би били ухваћени скупо коштала целокупну организацију, а Благоје Нешковић објективно није био у могућности да контролише рад и понашање свих чланова. Ипак, не могу се занемарити и омаловажити целокупан његов труд и ангажованост као ни значај постојања илегалне организације у Београду. Услови под којима је она функционисала били

су веома тешки, недостатак оружја, опреме, необученост људства, захтевали су велику сналажљивост и добру организованост.

Највећа „провала” од свих се догодила у тренутку када је Благоје Нешковић напустио Београд, хапшењима Вере Милетић и Василија Бухе, који су под полицијском тортуром одали значајне информације о партијској организацији. Вера Милетић је открила везу са Јанком Јанковићем, али је веома мало познавала београдску илегалну организацију; није јој био познат ни идентитет Благоја Нешковића, кога је познавала само као „Михајла”, тако да је махом одала податке о организацији у Источној Србији којој је припадала пре доласка у Београд. Василије Буха, пак, био је много више упућен у конспиративни рад у Београду, познавао је руководство, те је његово сведочење у полицији нанело много већу штету београдској илегалној оргнаизацији која се после овог више није опоравила. Не можемо нагађати шта би се десило да је Благоје Нешковић остао у Београду, нити каква би била даља будућност београдске илегалне организације, иако је имао очигледан утицај на успех у одржавању исте.

Касније, код неких истраживача који су се бавили овим периодом јавило се питање како је сам Благоје Нешковић успевао тако дуго да остане неоткривен у Београду и избегне да не падне у руке полицији. Чињеница је да је на почетку рата он био прилично непозната личност комунистичког покрета, а што је и био један од разлога што је постављен за секретара. С друге стране, врло вешто је скривао свој идентитет „везама” са којима је долазио у контакт, представљајући се увек неким псеудонимом тако да нико од њих ко је био ухваћен, све до Василија Бухе, није знао о коме се заправо ради. Нисмо могли да нађемо никакве податке сачуване у архивим који би указивали на евентуално неки други разлог због кога полиција не би „намерно” дирала Благоја Нешковића.

Деловање изван Србије

Благоје Нешковић је први пут изашао из Београда у лето 1943. године.¹ Василије Буха сведочи о припремама и договорима вођеним пред његово одлазак из Београда: „Пред непосредни одлазак др Нешковића и Стаменковића у лето 1943. поново је постављено да се покуша преко неких везица и симпатизера пронаћи ма и најмања могућност да се у Београду нешто отвори. Потребна за становима, куририма са разним услугама била је неопходна као минимум да би се ту могао одржати макар само технички пункт, а нарочито је то било нужно обезбедити у случају да се оствари још ранија намера ПК да се дуже време премести у унутрашњост на неки сигурнији терен.

Поред овога одлучено је: 1) Да Др. Нешковић после обиласка Шумадије и одржавања политичког и војног саветовања са тамошњим руководиоцима се опет врати у Београд на извесно време да би прегледао рад и резултате у Београду па да тек онда крене доле на Југ у Лесковачки округ са истим задатцима као у Шумадији, а поред тога још и да помогне да се тамо створи бригада и евентуално мања слободна територија. 2) Да Стаменковић прегледа рад друге двојице чланова ПК СКОЈ-а на терену, да формирају ОК СКОЈ-а за Космај и Крагујевачки округ и да одржава скојевска саветовања руководиоца. После извесног тога посла да се Стаменковић непосредно пребаци на Југ у Лесковачки округ са истим задацима. 3) да Пера Стамболић по упутствима и контролом секретара др Нешковића преузме све техничке и административне послове и да их свршава по њиховој важности и хитности. Поред тога да учини што је могуће више да се набави једна радио станица и оспособи стручно особље за њено функционисање. 4) Да ја уз помоћ Јелене Поповић професорке покушамо да створимо макар и најмања упоришта у Београду из којих би се у догледно време могао створити мали и чврсти ослонац за стварање Месне организације. Даље је постављено да се покуша обезбедити могућност слања бораца за партизанске одреде. На томе је нарочито много др Нешковић инсистирао. 5) Да се Земунска организација одвоји од ПК и потпуно организационо преда Срему (то је непосредно одмах иза тога

¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Сећања Благоја Нешковића, стр 9.

учињено). 6) Да се стварају НОО одбори УСАОЈ-а и одбори АФЖ-е у унутрашњости да би се доцније могле што пре створити и више организационе форме тих организација, окружне и покрајинске. 7) Да секретар Др Нешковић доле на терену одабере и што пре пошаље у Београд један два искусна руководиоца за рад на обнављању Београдске месне организације који би заменили месне пошто је већ било одлучено да ја ко јако компромитован у Београду морам што пре ићи на терен.“²

У складу са овим одлукама, Благоје Нешковић је отпутовао на два месеца у Шумадију, на партијско и војно саветовање окружних комитета и штабова партизанских одреда из северне и централне Србије.³ Он је у мају послао писмо политичком комесару Главног штаба Момчилу Марковићу и известио га о намери да се одржи саветовање.⁴ Саветовање је одржано од 9. до 13. августа на планини Букуљи, а учествовали су представници пет ратних окружних комитета (Пожаревац, Ваљево, Младеновац, Чачак и Крагујевац), већина чланова ПК и Главног штаба НОП-а.⁵ Од чланова ПК присуствовали су Благоје Нешковић, као секретар ПК, Драги Стаменковић, члан ПК КПЈ и секретар ПК СКОЈ-а, Ивица Девичић Обалац, члан ПК СКОЈ-а за Србију, а од чланова Главног штаба: Момчило Марковић Вук, политички комесар Главног штаба за Србију, Предраг Марковић Алимпије, начелник Главног штаба, Света Поповић Милић члан Главног штаба за Србију. Од представника Окружних комитета били су: из ОК Чачак; Милош Минић, секретар и Радисав Недељковић, члан; из ОК Пожаревац; Вера Милетић и Бранислава Стојановић чланови ОК; из ОК Младеновац; Драгослав Марковић, секретар и Божидарка Дамњановић Кика, члан; из ОК Крагујевац; Душан Петровић Шане, секретар и Милован Милосављевић члан ОК; из ОК Ваљева; Милица Павловић Дара, секретар и чланови Милорад Милатовић и Сретан Читаковић. Од представника из одбора били су, између оталих,

² ИАБ, 8653, Досије Василије Бухе, стр 75-78.

³ *Србија у рату и револуцији 1941 - 1945*, стр 261; В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 52.

⁴ АС, ОК Арађеловац, рег. бр 139.

⁵ *Србија у рату и револуцији 1941 - 1945*, стр 262; В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 163.

присутни Милош Дудић, Мирослав Јовановић, Лазар Љубоја Миле, Миахило Гавриловић, Илија Јовановић Лала, Родољуб Станић, Раденко Мандић и други.⁶

На саветовању је одлучено да се стварају бригаде, што постоји и у изјави Вере Милетић која је рекла: „По угледу на рад у Босни донета је недавно одлука о стварању народноолободилачке војске у Србији то значи: треба стварати батаљоне и бригаде, где год се то може, које нису везане за одређени терен, већ су стално у покрету, иду према потреби борбе, крећу се широко и дању и изазивају непријатеља. Тако се истовремено популаришу у народу и врше мобилизацију агитовањем. (Када је Михајло пошао сазнала сам да је у Шумадији створена бригада са 'Брадоњом' на челу, а да је око Лесковца у формирању Прва српска дивизија. Бројно стање ми није рекао.) У ове формације су убачене најбоље војне и политичке снаге Србије, а и сам Врховни штаб је имао да пошаље војне стручњаке којих у Србији никада није било довољно.“⁷ У закључцима са саветовања је истакнуто да су НОП одреди у Србији ојачали и да су створени услови за стварање НО војске која ће се одлучно супротставити окупатору.⁸

На саветовању је дефинисан и став према окупаторским и колаборационистичким снагама. Тада је одлучено да би требало: „Немце и Љотићевце убијати, Недићевце и жандарме разоружати, а убијати ако су се у борби показали очигледно активни: Од Дражиних четника убијати само вође и старе четнике 'Чупавце', а нове силом мобилисане звати код нас или пуштати кућама. Према Бугарима се заузео посебан став да се са њима води нештедемице борба, да им се покаже наша снага, али да се истовремено позивају да се освесте, да не буду оружје у туђим рукама и да на туђој земљи губе главу, већ да бацају оружје и да иду кућама, или да прилазе нама да заједно срушимо фашизам.“⁹ Од штабова се захтевало да вешто управљају борбеним дејствима и улију осећај сигурности и поверења да могу да успешно воде борбу.¹⁰

Након завршеног саветовања руководиоци окружних комитета и партизанских одреда настојали су да спроведу у дело одлуке донете на њему.

⁶ Мома Марковић, *Rat i revolucija u Srbiji: (sećanja 1941-1945)*, Beograd 1987, str 212; М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, II, str 14.

⁷ АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Вере Милетић, стр 25.

⁸ Zbornik NOR, I, K 5, Beograd 1954, str 254.

⁹ АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Вере Милетић, стр 25.

¹⁰ Zbornik NOR, I, K 5, str 254.

Драги Стаменковић Бранко и Предраг Марковић Алимпије су послати на југ Србије да тамо пренесу закључке саветовања и да формирају јединице за борбу.¹¹ Донета је и одлука да Благоје Нешковић као секретар ПК отпутује на југ где је требало створити руководећи центар НОП-а за читаву Србију.¹²

Он се после боравка у Шумадији вратио у Београд са Вером Милетић, коју је задужио за сређивање београдске илегалне организације. Према њеним речима: „Михајло је у разговору са нама истицао правилност новог постављеног рада и нужност да се тако почне практиковати свуда у Србији. Нарочито је наше искуство подвлачио Милошу Минићу, члану ОК Чачак, који је долазио на састанак, јер у чачанском округу још увек није било апсолутно ништа, а сам Минић ишао је са старим формама рада (као 1941. године), то није никако могао да постигне успех. Још је сметња у том округа било јако велики број четника.“¹³ Значај саветовања на Букуљи је био и у повезивању целокупног руководства КПЈ и његовог бољег функционисања.

Као што је потврђено на саветовању, Благоје Нешковић је изашао из Београда поново у лето 1943. године. Крајем септембра 1943. године стигао је на територију Пусте реке, где је одржао више састанака и саветовања са ОК Лесковац и Топлице, као и штабом Првог јужноморавског одреда. Одлучено је да се формира бригада што је потврђено одлуком Главног штаба за Србију. Прва јужноморавска бригада је формирана највероватније 9. октобра 1943. године у селу Ображде. Смотру је извршио Благоје Нешковић, уз присуство бораца Првог јужноморавског одреда и присутних грађана из Пусте реке и Добрича који су дошли да посматрају догађај. Присутнима се обратио у име Главног штаба, а Недељко Караичић – Милисав говорио је у име Партије. У нову бригаду је ушло између 600 и 650 бораца који су раније били у саставу Првог јужноморавског одреда. За команданта је именован Предраг Марковић Алимпије, за политичког комесара Кирил Михајловски-Грујица, за заменика команданта Милош Манојловић, за заменика политичког комесара Милорад Константиновић, за

¹¹ М. Марковић, *Rat i revolucija*, стр 216.

¹² В.Глишић, Г.Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 166.

¹³ АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Вере Милетић, стр 26.

начелника штаба Радован Петровић, док је др Мартин Колб именован за санитарског реферанта, а за интендант бригаде је постављен Воја Вуксановић.¹⁴

Бригада је имала три батаљона. У штабу првог је за команданта био именован Стојан Љубић, политичког комесара Вукосав Драгић, заменика команданта Никола Турчиновић. У другом батаљону руководство је било следеће: командант Божа Стојановић, политички комесар Радојко Илић, заменик команданта Максим Ђуровић и заменик политичког комесара Крсто Миљановић. У штаб трећег батаљона ушли су: Радивоје Љумовић као командант, Владимир Букулић као политички комесар, Никола Ђуровић као заменик команданта, Милан Момчиловић као заменик политичког комесара.¹⁵ Бригада је 14. октобра упутила поздравни телеграм Главном штабу, Врховном штабу и ПК за Србију у којима се заветује на истрајну борбу против окупатора под руководством Комунистичке партије. Формирањем бригаде дошло је и до реорганизовања Првог јужноморавског одреда у коме је смањен број батаљона на четири од ранијих пет и то: за Кукавицу, Пусту Реку, Топлицу и пасјачки батаљон. У штаб су ушли: Димитрије Писковић Трнавац као командант, Жива Чикловац Тоza као политички комесар, Ратомир Андрић као заменик команданта, Драгољуб Петровић, као заменик политичког комесара, Воја Стојановић као санитарски референт и Риста Манојловић као интендант.¹⁶ „Најјаче снаге биле су окупљене у Првом јужноморавском одреду: оне су се најбрже развиле у бригаде и батаљоне, што је омогућило да се на терену Јабланице и Топлице формирају двије дивизије које су рашчистиле с четницима у Округлици, Гоњој Јабланици и Косаници, те завладале готов цјелим подручјем дуж лијеве обале Јужне Мораве-од Врања до Ниша (изузев градова).“¹⁷

Бригада је по формирању ступила у акције против Бугара, Немаца и појединих четничких јединица. Сукобила се најпре са бугарским јединицама у Космачи, затим са немачким и бугарским здруженим јединицама код Руковца и са четничким у Русини. У Космачи је успешно одбила напад бугарских војника из састава 122. пука, а 17. октобра у борби је настрадао и бугарски командант. Потом

¹⁴ Миливоје Перовић, *Јужна Србија (Србија у народоослободилачкој борби)*, Београд 1961, стр 324.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, стр 325.

¹⁷ С. В. Темпо, *Револуција која тече*, 2, стр 278.

је десет дана касније водила другу значајну борбу са једном четом Првог немачког полицијског пука у Јабланици, као и са трећим батаљоном 67 бугарског пука.¹⁸ Од 15. до 18. новембра вођена је и борба са четничким јединицама, са променљивим успехом.

Непосредно пре него што је са Првом јужноморавском бригадом кренуо за Шумадију, Благоје Нешковић је присуствовао Окружној партијској конференцији октобра 1943. године на којој је било око 30 делегата са терена и одреда, а ПК је поред њега, представљао и Драги Стаменковић.¹⁹ Поред анализе свеукупне политичке војне ситуације у свету и земљи, на конференцији су анализиран рад и перспектива НОП-а. Проширен је састав Окружног комитета у који су ушли: Риста Антуновић који је именован за секретара, Славољуб Петровић који је постао организациони секретар, затим Васа Смајевић, Душан Пуђа, Душан Девецић, Ђура Цекић као чланови, а нешто касније су као чланови ушли и Аца Николић и Аца Синадиновић. Чланством су проширени и срески комитети и комитети СКОЈ-а, а одлучено је да срески комитети тежиште свог рада пребаце ближе градовима и ближе неослобођеној територији. Донета је одлука да се из одреда повуку они чланови који су подесни за политички рад било на терену или у среским комитетима или командама подручја и места. Значај конференције био је управо у учвршћивању народноослободилачких организација на ослобођеној територији и њиховом бољем повезивању.

Благоје Нешковић је почетком новембра, присуствовао смотри јединица Другог јужноморавског одреда, одржаној у Црној Трави поводом прославе годишњице Велике октобарске револуције. Том приликом је заједно са Драгим Стаменковићем говорио на митингу коме су присуствовале и једна чета бугарских партизана, као и Косовска чета која се након тога пребацила на територију врањског округа. Дводневна прослава, одржана 7. и 8. новембра завршена је реорганизацијом одреда тако што је број батаљона повећан са дотадашњих три на пет са укупно око 700 бораца. Форимирани су омладински, ударани и три теренска батаљона (за врањско, лужничко и црнотравско-власотиначко

¹⁸ М. Перовић, *Јужна Србија*, стр 328.

¹⁹ Исто, стр 306.

подручје).²⁰ Уједно је извршена и реорганизација штаба одреда, за команданта је постављен Живојин Николић Брка, комесара Владимир Вујовић Вујо, заменика команданта Ђура Златковић и заменика комесара Ђура Цекић Ива.

Како се број бораца у одредима повећао, ПК је одлучио да формира још једну бригаду на овом подручју тако да је у присуству Благоја Нешковића у месту Добра Вода у Расини 21. новембра 1943. године формирана и Друга јужноморавска бригада.²¹ У састав новоформиране бригаде ушли су Ударни батаљон Расинског партизанског одреда, Јабланички батаљон Првог јужноморавског партизанског одреда и Омладински батаљон Другог јужноморавског партизанског одреда. За команданта је постављен Драгослав Петровић-Горски, а за политичког комесара Владимир Букелић.²² На оснивачком збору говорио је Благоје Нешковић у име Покрајинског комитета и Недељко Караичић у име Главног штаба НОБ и ПО Србије. Нисмо у изворима пронашли шта је тачно Благоје Нешковић говорио том приликом. Скоро истовремено је преформиран и Трећи батаљон Првог јужноморавског партизанског одреда у Јастребачки батаљон који је послат као појачање Расинском партизанском одреду.²³

Благоје Нешковић је остао на овој територији све док му није стигла порука од Врховног штаба да би требало да се састане са Првом шумадијском бригадом у Шумадији. Иако су се руководиоци у Шумадији састали, организација је поново постала разбијена када су се чланови Главног штаба разишли на различите стране. ПК је у новонасталој ситуацији представљао само секретар Благоје Нешковић док је политички комесар Главног штаба био Мома Марковић Вук. Њих двојица су међусобно размењивали поруке и одржавали везу писменим путем. Поједини историчари оцењују врло негативно чињеницу да није формиран један руководећи центар који би могао да делује као Главни штаб и ПК већ се функционисање svelo на активности појединаца, посебно истичући улогу Благоја Нешковића као руководиоца који је имао највећи утицај у овом периоду.²⁴ Иако је његов утицај био неоспоран, сматрамо да је неодржава теза да је Благоје

²⁰ Исто, стр 308.

²¹ Zbornik NOR, I, K 5, str 230,236, 241, 248, 250, 260, 282, 289, 299, 304, 307, 326.

²² М. Перовић, *Јужна Србија*, стр 329.

²³ Исто.

²⁴ В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 178.

Нешковић „страховао да Главни штаб, својим утицајем на развој ослободилачке борбе у Србији, не засени руководећу улогу Покарајинског комитета КПЈ у ослободилачкој борби“ с обзиром да је Главни штаб спорводио линију КПЈ и ПК и да ове институције нису биле међусобно супротстављене.²⁵ У ратним условима, када није било могуће одржавати поуздану и константну комуникацију између руководиоца, доношење самоиницијативних одлука било је у појединим ситуацијама неопходно. ПК и Главни штаб су махом слали писма у облику директива окружним комитетима и одредима, или су им саопштења преносили инструктори који су слали са намером да организују рад у одредима. Врховни штаб је тражио да Мома Марковић у име Главног Штаба одржава везу са Благојем Нешковићем, што је он чинио преко курира или преко радија „Слободна Југославија“.²⁶

Једно од деликатних питања које се наметнуло било је питање о одласку бригада из Шумадије. Врховни штаб је добијао извештаје од политичког комесара Главног штаба Моме Марковића о ситуацији на терену. Прва шумадијска бригада се свакодневно суочавала са борбеним дејствима у овом крају, па се поставило питање да ли треба да остане у Шумадији или је треба упутити на слободну територију. Врховни штаб је упутио поруку да треба успоставити везу са 2. и 5 дивизијом, али није прецизирао о каквом типу везе се ради.²⁷ Међу руководством су се јавили опречни ставови, о томе да ли би Прва бригада требало да пође у сусрет јединицама Друге и Пете дивизије у Шумадију, или би требало послати само мању јединицу ка њима ради успостављања везе.²⁸ Јавила су два могућа решења: одлазак у Топлицу или према 5. крајшичкој дивизији ка Тари и Златибору односно према Санцаку. На крају, донета је одлука да крене према 5. крајшичкој дивизији у Санцаку.²⁹ Убрзо је стигла депеша од Врховног штаба која је гласила: „Михаило и Алимпије треба одмах с главним снагама да крену у сусрет Вуку.“³⁰ Из писма које је Мома Марковић упутио Петру Стамболићу 11. новембра 1943. године видимо да је он предложио да се споје Прва шумадијска и Прва

²⁵ Исто, стр 179.

²⁶ Исто; М. Марковић, *Рат и револуција*, стр 233.

²⁷ М. Марковић, *Рат и револуција*, стр 234.

²⁸ Исто.

²⁹ В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 193.

³⁰ Navedeno prema: J. B. Tito, *Sabrana dijela*, 17, str 173.

јужноморавска бригада јер каже: „Ћаћа³¹ нам је оставио задатак да са главним снагама пођемо у правцу твог главног места. Ја сам му одговорио да се главне снаге налазе са Михајлом и да преко „Сл. Југославије“ поручи Михајлу да прво дође код мене, а после заједно у датом правцу. Порука је била преко „Сл. Југославија“. Очекујем сада Михајла. Затим је дошла друга депеша да одмах, ако можемо кренемо у датом правцу. Ми оскудевамо са џебаном, а чим је добијемо кренућемо чак и без Михајла, ако не дође брзо.“³²

Благоје Нешковић се налазио са Првом јужноморавском бригадом у Црној Трави када му је упућена порука да би требало да крене ка Првој шумадијској бригади.³³ Он је после рата ауторима монографије о Првој шумадијској бригади написао да се ПК КПЈ никада није сагласио са одласком Прве шумадијске бригаде у Санцак на „слободну територију“³⁴, „Напротив, секретар ПК КПЈ за Србију протествовао је против тога пред члановима Врховног штаба А. Ранковићем на Вису лета 1944. у присуству комесара Главног штаба Србије М. Марковића. ВШ је давао упутства комесару ГШ Србије, који је у то време био са I шумадијском бригадом да успостави контакт са II дивизијом и да са њом остане у Србији, а не да из ње оде.“³⁵ Благоје Нешковић је сматрао да је грешка што су бригаде напустиле Србију и кренуле у Санцак.

Не чекајући Прву јужноморавску бригаду, Прва шумадијска бригада је 16. новембра са око 450 бораца кренула на пут према Санцаку, а са њима је и понета радио станица која је била веза између Врховног штаба и ЦК КПЈ и руководства НОП-а Србије.³⁶ Мома Марковић је на Руднику оставио поруку за Благоја Нешковића да када стигне крене за њим за Босну и Санцак. Поруку је требало да пренесе Душан Петровић, секретар ОК Крагујевац.³⁷ Било је предвиђено да бригада прође маршрутом Рудник – Суворор – Косјерић – Јелова гора – планина Тара –Пријепоље. На том путу је претпрела бројне губитке пошто је морала да

³¹ Централни комитет КПЈ.

³² Zbornik NOR, 1, K 20, Beograd 1965, str 429.

³³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Ауторима монографије о Шумадијскојбригади, К-8, стр 1.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

³⁶ В.Глишић, Г.Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 195; М. Марковић, *Рат и револуција*, стр 233.

³⁷ Исто.

одбија нападе четника. Мома Марковић је још једном оставио поруку за Благоја Нешковића овога пута секретару ОК Чачак Милошу Минићу. Бригада је наставила кретање у правцу Мокре горе, где је успоставила везу са Петом крајишком бригадом.

Благоје Нешковић није знао где се тачно налази Прва шумадијска бригада и мислио је да ће га сачекати у Шумадији. Добивши депешу да крене ка Моми Марковићу он ју је показао Драгом Стаменковићу који му је предложио да не иде са целом бригадом већ да упуту некога у Шумадију ко ће се повезати са Момом Марковићем и сазнати детаљније планове.³⁸ „Он му је указао и на сав ризик да са Бригадом иде преко Западне Мораве и Гледићких планина које држе четници, да би се стигло, чак у рејон Букуље и Аранђеловца. Стаменковић је указао на потребу да секретар ПК остане на југу Србије, где се борбе све више распламсавају, где постоје слободне територије, као и јаке партизанске снаге, војно-позадински органи и органи Врховног штаба.“³⁹

Благоје Нешковић није послушао његов савет већ је из Црне Траве отишао у Расину, где се налазила I јужноморавска бригада и где је непосредно пред полазак за Шумадију учествовао у формирању II јужноморавске бригаде.⁴⁰ Са Великог Јастребца бригада је кренула 23. новембра, упутивши се ка Шумадији и не знајући да је Мома Марковић већ крену ка Санцаку. Без већих проблема бригада је прешла реке Расину и Западну Мораву и преко Велике Дренове стигла у рејон Жуња–Гунцати. У Коњушу је дошла 29. новембра, марширајући преко Радмиловца и Бечевице, а затим наставила да се креће ка Бјелом Пољу, прошавши преко пута Крагујевац-Горњи Милановац и продужила преко Доњег Црнућа према Руднику. Успут се трудила да нанесе штете непријатељу, спалила је архиве у Радмиловцу и Коњуши и покидале телефонско телеграфске везе између Крагујевца и Горњег Милановца.⁴¹ На путу се није сукобљава са четницима све до села Манојловца (у близини Рудника) где се сукобила са групом четника које је успешно одбила. У Манојловцу је са Благојем Нешковићем ступио у контакт Милан Драгулић Стојан, који је помогао да се сместе рањени у овим сукобима.

³⁸ Исто.

³⁹ Наведено према: В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 196.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Isidor Đuković, *Druga šumadijska 21. srpska udarna brigada*, Beograd 1982, str 45.

Бригада се даље кретала преко Доње Шатроње и Горње Трешњевице до села Босута.

У Босоту се разместила ради одмора и то на следећи начин: први батаљон је био смештен у засеоку Радовановићи, други батаљон у центру Босута, трећи батаљон у засеоку Комненовићи, док се штаб Бригаде у коме се налазио Благоје Нешковић налазио у засеоку Богдановићи. Ујутру, 2. децембра, бригада је кренула ка Гарашанима, где је у засеоку Марковићи направила паузу, а успут је запалила општинску архиву и забранила рад општинској управи. У Марковићима је одржан састанак између секретара ПК Благоја Нешковића, секретара Окружног комитета Крагујевца Душана Петровића Шанета и чланова Окружног комитета Крагујевац Милке Минић и Милића Радовановића. На састанку је најпре прочитан извештај који је Душан Петровић Шане поднео о војно-политичком стању у округу, а затим су донете следеће одлуке: 1) Милка Минић је требало да пође са Првом јужноморавском бригадом у Источну Босну, а затим да се пребаци у Мачву где би постала секретар Окружног комитета за Шабац; 2) да два тешка рањеника остану ту на лечењу, а да се сувишно оружје преда Првом шумадијском одреду; 3) да Игор Кораћ остане у Првом шумадијском одреду и да испрати бригаду до Славковице и да јој одреди два водича за пут.⁴² Уједно је саопштено да је Душан Петровић Шане постао кандидат за члана ПК што му је Благоје Нешковић наредио да јави Петру Стамболићу у Београд.

Бригада се затим пребацила у Даросаву и запосела рејоне Жути Оглавак, Дрењак и Медведњак. У атару села Доросава сукобила се и успешно одбацила делове 24. бугарске дивизије. Бројала је око 550 људи и била солидно наоружана, па јој није био проблем да одбије мање јединице. Потом се састала са Шумадијским НОП одредом, од кога је Благоје Нешковић сазнао да је Прва шумадијска бригада већ на пут ка Санцаку. Прва јужноморавска бригада је у пратњи Првог шумадијског одреда одлучила да крене за њима правцем Равна Река – Маљен – Дивчибаре – Сеча Река – Заглавак – Поникаве – село Заовине на Тари. Ујутру, 5. децембра, осванула је у Трбушници, да би се увече заједно са Првим шумадијским одредом пребацила у Брајковац. Заједно су стигли до Славковице,

⁴² Isto, str 48.

одакле се одред поново вратио у Шумадију, а Јужноморавска бригада наставила даље и 11. децембра стигла до реке Дрине, прешавши око 600км.⁴³

Благоје Нешковић је у интервјуу датом историчару Венцеславу Глишићу рекао: „Мома ме није сачекао него је само оставио поруку да, по одлуци Врховног штаба, кренем за њим. Из Шумадије смо се пробијали кроз заседе удружених непријатеља, Немаца, квислинга, и четника, у Западној Србији да би се код Заовина пребацили пеко Дрине на планину Девета, где смо претрпели знатне губитке. Замисао Врховног штаба била је да ми из Србије са две бригаде ступимо у везу са Другом и Петом дивизијом и са њима сачинимо заједнички план за предстојеће војне операције према Србији. Међутим, непријатељ је био и сувише јак, те су се операције завршиле безуспешно крајем 1943. године у Западној Србији. Ми смо се, као руководство Партије у Србији, нашли одсечени од Србије. Осим тога Шумадијска бригада је претрпела велике губитке у бици са немачким јединицама код Пријепоља, одмах по доласку, почетком децембра 1943. године.“⁴⁴ Врховни штаб је донео одлуку о повлачењу бригада из Србије, највероватнији мислећи да ће се догађаји на Балкану брже одвијати и да ће се на тај начин сачувати руководство и новоформиране бригаде. Ова одлука се показала као погрешна, јер је руководство изгубило везу са снагама у Србији и јер су бригаде страдале у борбама.⁴⁵ Руководство НО је сведено у Србији на два члана Недељка Караичића и Драгог Стаменковића. Мома Марковић је понео и радио станицу са собом, тако да се преко ње није могла одржавати веза са руководством у Србији, већ само између Прве јужноморавске и Прве шумадијске бригаде и Врховног штаба и ЦК КПЈ.

Одласком из Београда Благоја Нешковића тамо је остао само Петар Стамболић који је именован за команданта Главног штаба.⁴⁶ Драги Стаменковић је тражио да се пошаље још неки члан ПК у Београд, као и да се састану чланови руководства и размотре ситуацију у Србији. Слични захтеви долазили су и од стране окружних комитета и штабова одреда.⁴⁷ Поједини историчари оцењују да је одлазак новоформираних бригада из Србије јако негативно утицао на развој

⁴³ Zbornik NOR, I, K. 21, Beograd 1965 str 225, 226, K. 5, str 390, 397.

⁴⁴ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 63.

⁴⁵ В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 197.

⁴⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Ратне белешке, К-8, стр 3.

⁴⁷ В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 197.

НОП – а у Србији. Посебно негативно је утицала чињеница да су бригаде претпеле тешке губитке у немачкој операцији „Кугелблиц“ када су стигле у Пријепоље. Ову офанзиву је 2. оклопна армија поверила 5. SS брдском амијском корпусу (1. Брдска и 7. SS дивизија „Принц Еуген“, делови 369 легионарске дивизије и 187. Резервне дивизије, делови 92. и 901. моторизованог и 1. Ловачког резервног пука, делови 24. бугарске дивизије, 1. Усташки задруг и четничке јединице са територије Босне).⁴⁸ Офанзива, пошто није успела да уништи комплетно патизанске снаге у долини Лима и Дрине, касније је продужена (18. децембра) у следећу офанзиву под називом „Шнештурм“. Немачка војка је 4. децембра напала Пријепоље у коме је била смештена Шумадијска бригада ради одмора и изненадним ноћним нападом нанела огромне губитке бригади, која је изгубила скоро две трећине својих војника у овом нападу, преживело је 119 од преко 300 бораца.

Прва јужноморавска бригада је такође очекивала да ће се по преласку Дрине мало одморити и обновити резерве. Међутим, и она је била нападнута одмах пошто је прешла реку Дрину. О пребацивању бригаде оставио је сећања и пуковник Милутин Морача⁴⁹, који је у свом Дневнику 11. децембра записао: „Данас до 12 часова пребацила се преко Дрине код Старог Брода (сјеверно од Вишеграда) помоћу сплава 1. Јужноморавска партизанска бригада. Повезала се са нама. Са њом је дошао друг Михајло, секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Пошли су овамо по наређењу Врховног штаба.“⁵⁰

Од штаба 5. дивизије бригада је добила задатак 15. децембра да задржи Немце у околини села Боровца. Други батаљон Прве јужноморавске бригаде се нашао опкољен немачким јединицама и претпрео је значајне губитке у пробоју. Прва јужноморавска бригада је затим наставила да се креће заједно са 5. дивизијом преко Хан Пјеска, Олова, Завидовића, села Таре, села Петровић, села Живинице, села Брјесница и избила код планине Озрен. Бригада је ушла у тзв. Озренску маневарску групу заједно са 6. источnobосанском бригадом, 18. хрватском бригадом и Озренским одредом која је била распоређена на територији

⁴⁸ Gligoriје Gligo Mandić, *17. Istočnobosanska NOU divizija*, Beograd 1976, str 90.

⁴⁹ Пуковник Милутин Морача био је командант штаба V крајишке дивизије.

⁵⁰ Navedeno prema: Milutin Morača, *Ratni dnevnik*, Beograd 1962, str 153.

села Брјесница – Конопљиште – манастир Озрен – Тумаре – Каменица.⁵¹ Они су били под командом команданта 17. дивизије и имали задатак да маневром преко Озрена, без упуштања у директне борбе са непријатељем, дођу у његову позадину. Јединице 6. источnobосанске и 1. јужноморавке бригаде као и Озренски одред из ове акције изашле су без већих губитака. Јужноморавска бригада је и званично 24. децембра ушла у састав 17. дивизије.⁵²

Дивизија се код села Тарева сукобила са немачком војском, а прва јужноморавска бригада била је ангажована на подручију Тумора. У борбама је значајне губитке претрпео 3. батаљон, а погинуо је и командат бригаде Предраг Марковић Алимипије. Након пробоја бригада је наставила до Коњуха, а у месту Шеховићи извршено је прикупљање свих преживелих бораца и њихова реорганизација у три батаљона. Бригада је после краћег одмора продужила у Власеницу, где јој је савезничким авионима према наређењу Врховног штаба дотурана одећа, обућа и храна, а Врховни командант ју је због њених заслуга прогласио ударном. Из Власенице извршено је кретање преко Хан Пјеска, Коритника и Соколца до села Поникаве. У селу Поникаве је 10. фебруара од преосталих бораца формирана Трећа српска НОУ бригада, која је ушла у састав Друге пролетерске дивизије. Благоје Нешковић је предложио да Врховни штаб именује Штаб бригаде у који су ушли командант Радивоје Јовановић Брадоња, политички комесар Сава Радоичић Феђа, заменик команданта Никола Љубичић и заменик политичког комесара Ђурко Милојковић.⁵³

Ситуација је крајем 1943. године у Србији је била доста тешка. У Београду је од руководства боравио једино Петар Стамболић, док су Драги Стаменковић и Недељко Караичић деловали на југу Србије, самоиницијативно јер нису имали везу са Врховним штабом. Функције ПК КПЈ је и даље била везана за Благоја Нешковића, а Главног штаба за Мому Марковића, али они ван Србије нису могли битно да утичу на догађаје. Стигавши у Источну Босну, Благоје Нешковић је још више био убеђен да је одлука о излазку из Србије била погрешна и желео је да се што пре врати назад. Он је 18. децембра телеграмом обавестио ЦК КПЈ преко веза Штаба трећег корпуса, да су бригаде претрпеле велике губитке, Шумадијска у

⁵¹ G.G. Mandić, *n.d.*, str 97.

⁵² М. Перовић, *Јужна Србија*, стр 333.

⁵³ J. V. Tito, *Sabrana dijela*, К. 19, str 16, 305.

Пријеполу, а Јужноморавска у Источној Босни, и да заједно имају сада око 350 бораца и изрекао своју жељу да се врати што пре за Србију.⁵⁴ У наредном телеграму понавља ту своју намеру планирајући повратак заједно са Другом дивизијом или чак и сам уколико не постоје услови за продор јединица НОВЈ.⁵⁵ „Посебно сам био забринут и неспокојан што сам дозволио да будем одвојен од Партије и покрета у Србији, па сам вршио притисак на штабове Друге и Пете дивизије да што је могуће пре отпочну са војним операцијама према Западној Србији. Често су избијале свађе и неспоразуми са Момом Марковићем због тога што ме је довео пред свршен чин да одем из Србије и што ме је некоректно критиковао за руковођење Партијом у Србији. То дуго чекање да се вратимо у Србију изазивало је нервозу и нетрпељивост нарочито између Моме Марковића и мене, тако да сам у појединим тренуцима бацао бележницу са партијским подацима и говорио му: 'Ево ти, буди секретар.'⁵⁶

Мома Марковић у својим сећањима кратко помиње своју дилему да ли је потребно да он и Благоје Нешковић напусте Србију и пребаце се на слободну територију икаже: „Те дилеме су ме пратиле од поласка за Санцак, а после пријеполске битке притискале су ме још јаче. Касније, док сам са Другом и Петом дивизијом био у Санцаку, на граници западне Србије, после неуспелих покушаја да продремо дубље у Србију и немогућности да се Благоје Нешковић и ја пробијемо сами у Србију, могао сам да разуме Нешковићево неспокојство и забринутост због положаја у којем се и он нашао као секретар ПК за Србију. Он ми је у честим расправама пребацивао да сам могао да спречим и свој и његов одлазак, а на да га 'ставим пред свршен чин'. Није имао право што је у мени тражио кривца за незавидну ситуацију у којој смо се заједно нашли.“⁵⁷

О лошим односима између Моме Марковића и Благоја Нешковића сведочи и Љуба Ђурић у свом Ратном дневнику: „У тим несрећним погибијама, у VI непријатељској офанзиви, 1. Шумадијске и 1. Јужноморавске бригаде-незадовољство и критике Нешковића биле су упућиване Моми Марковићу, кога је

⁵⁴ Александар Виторовић, *Централна Србија*, Београд 1967, стр 527, 628

⁵⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Ратне белешке, К-8, стр 3; В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 198.

⁵⁶ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 63.

⁵⁷ Наведено према: М. Марковић, *Рат и револуција*, стр 257.

сматрао главним кривцем, не само за претрпљене губитке већ и за узлудан пут ових двеју бригада од Шумадије и Топлице.⁵⁸

Крајем јануара 1944. године, Благоје Нешковић је самоиницијативно кренуо са Првом јужноморавском бригадом у правцу Фоче у жељи да стигне до Србије. Међутим, Врховни штаб је био о овоме обавештен и супротставио се овој намери јер је сматрао да бригада још увек није спремна да се врати. Немамо податак ко је тачно упозорио штаб о овој намери Благоја Нешковића. Штаб је фебруара 1944. године послао упозорење Благоју Нешковићу да је његов повратак у Србију неправилан пре састанка са Централним комитетом и пре него што се бригада снабде оружањем и опремом: „Ниси смео без нашег одобрења кренути у Србију. Јави хитно који је разлог за то. Ти би морао свакако имати радио станицу. Није наша кривица да се до сада нисмо могли срести и снабдети моравску бригаду. 6. офанзива овде бесни свом жестином и спречава нас у томе.“⁵⁹ Благоје Нешковић је одговорио на то: „константовали смо штетност одласка из Србије другова које сте послали као и моје извлачење. Вук и остали другови су погрешно тумачили ваше депеше.“⁶⁰ Врховни штаб је ово поновио у депеши од 25. фебруара којом му наређују да не креће са дивизијама за Србију пре него што делегат Врховног штаба Павле Илић не дође до њих, а такође и члан Совјетске војне мисије Штерје Атанасовског Виктор. „Код вас ће стићи делегат В.Ш. генерал мајор Павле Илић са групом другова који ће сви скупа кренути са вама даље. Са њима ће доћи и један члан Совјетске војне мисије при В.Ш. Према томе, II и V морају причекати да они стигну. Хитно јавите да ли је Г.Ш. примио нашу шифру.“⁶¹ Благоје Нешковић је у својим депешама упућенима Г.Ш. подвлачио неопходност повратка за Србију закључујући: „Моје мишљење је да треба брзо снабдети 2, 5, и 17. дивизију муницијом и одмах ићи у Србију. Поред свега 2. и 5. дивизија учиниле су много, а еластичнијим ратовањем и мале снаге могу сада више постићи. Мислим да би добро било да 5. и 17. иду широко у Зап. Србију и Шумадију, а 2. у Топлицу. Ако се и не задрже ове јединице дуго у Србији огромно

⁵⁸ Navedeno prema: Ljubodrag Đurić, *Ratni dnevnik*, Beograd 1966, str 418.

⁵⁹ Zbornik NOR, II, K. 12, Beograd 1971, str 16.

⁶⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Ратне белешке, К-8, стр 3.

⁶¹ Zbornik NOR, II, K. 12, str 162.

ће допринети расту унутрашњих слога, попунити 2. дивизију и припремити потпуни ударац окупаторима и издајница у Србији са великим нашим снагама.“⁶²

Врховни штаб се у току фебруара месеца још једном обратио Благоју Нешковићу са захтевом да им пошаље податке о саставу покрајинских руководећих тела Србије, штабова Прве јужноморавске и Прве шумадијске бригаде, са бројним стањем чланова КПЈ и СКОЈ-а у истим.⁶³ Благоје Нешковић је одговорио на то да је Петар Стамболић команданат, Мома Марковић политички комесар, а Света Поповић члан Главног штаба, а да такође и остали чланови Покрајинског комитета обављају дужности чланова Главног штаба. Од чланова ПК он и Момчило Марковић били су у Санцаку, Љубинка Милосављевић у Црној Гори, Петар Стамболић највероватније у Београду или у Топлици, Недељко Караичић и Драги Стаменковић у Топлици, Светислав Каначки у Београду. Када је у питању СКОЈ, известио је да се Драги Стаменковић налази у Топлици, Боривоје Дреновац у Шумадији, док је Ивица Бићи погинуо у Пријепољу помињао је још два неименова члана од којих се један налазио у Топлици, а други у Врању.⁶⁴

Поред Моме Марковића и Свете Поповића, уз њега су били још и следећи значајни комунисти који у том тренутку нису били на функцији: Слободан Крстић Уча (раније заменик политичког комесара Прве шумадијске НО бригаде), Милорад Костадиновић (раније заменик политичког комесара Прве Јужноморавске НО бригаде), Јова Стаматовић (раније заменик Друге пролетерске бригаде), Ратко Софијанић (раније начелник Друге пролетерске бригаде) и Србољуб Јосиповић. О броју чланова КПЈ и СКОЈА у бригадама дао је следеће податке: да се у Првој шумадијској бригади налази 53 члана КПЈ и 37 чланова СКОЈ-а док се у Првој јужноморавској НО бригади налази 67 чланова КПЈ и 64 члна СКОЈ-а.⁶⁵

Љуба Ђурић у Ратном дневнику бележи свој сусрет са Благојем Нешковићем у Србији. „У селу Читлуку 26. фебруара 1944. године друг Крцун (Слободан Пенезић Крцун – прим. Е.М.) и ја смо затекли у штабу 2. пролетерске

⁶² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Ратне белешке, К-8, стр 3.

⁶³ Zbornik NOR, II, K. 12, str 70.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Isto.

дивизије Михајла (Благоја Нешковића). Одмах сам га препознао јер сам га први пут срео 1940. године, на партијском саветовању за округ Ужички, повише Ужица на брду званом Пора. Сусрет са Нешковићем био је поприлично хладан, јер су још биле свеже успомене на погибију шумадинаца у Пријеполју; мада је он окривљивао себе због, исто тако, тешке погибије Јужномораваца у Источној Босни.⁶⁶

Благоје Нешковић је упорно покушавао да се врати у Србију, али му то није успевало све до пролећа 1944. године. „Током фебруара смо се заједно са штабовима Друге и Пете дивизије припремали за продор у јужну Србију. Било је предлога да Друга пролетерска и Трећа српска бригада крену саме према Шумадији и јужној Србији, на чему сам посебно инсистирао, али се тај план није могао остварити због јаким непријатељских снага. Стекао сам утисак да је наше инсистирање да се по сваку цену вратимо у Србију у штабовима обеју дивизија схваћено као мешање у њихову команду и спутавање њихове самосталности у доношењу одлука.“⁶⁷

Пред одлазак у Србију у Рудом је одржан састанак штабова 5. Крајишке и 2. Пролетерске дивизије на коме су били присутни Благоје Нешковић, Љубинка Милосављевић и Мома Марковић. Љуба Ђурић је оставио кратку белешку везану за овај догађај: „На састанку је разматран план за дејствовање ове две дивизије у предстојећем маршу за Србију.

Током дискусије појавила су се различита мишљења о правцима и јачини поједних колона. Интересантно је да се Мома Марковић и Благоје Нешковић не слажу у гледиштима. Незгодан утисак на све је оставило неслагање Благоја, а и Моме о приликама у Србији. Састанак је трајао око три часова после пола ноћи.“⁶⁸

Мома Марковић је у својим сећањима такође написао да је су постојале сталне размирице између њега и Благоја Нешковића које су се испољавале „понекад и на састанцима штабова Дивизија, где су биле непотребно обојене претходним неспоразумима.“⁶⁹

⁶⁶ Navedeno prema: Lj. Đurić, *Ratni dnevnik*, str 417.

⁶⁷ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 64.

⁶⁸ Lj. Đurić, *Ratni dnevnik*, str 319.

⁶⁹ Наведено према: М. Марковић, *Рат и револуција*, стр 263.

По уласку у Србију ПК је упутио писмо члановима КПЈ и СКОЈ-а Друге пролетерске и Пете НОУ дивизије о политичком раду на територији Србије у којима им даје инструкције како треба да се понашају према затеченом становништву: „Дужност је сваког члана Партије, кандидата и члана СКОЈ-а, да се придржава следећих упутстава и да се бори за њихово остварење:

1) Рад чланова партије, кандидата и чланова СКОЈ-а, мора се осећати у свим приликама, а нарочито у најтежим, мора да буде она сила која ће покренути све борце, у извршење свих задатака који пред њих постављају њихови штабови.

Даље дужност је чланова Партије и СКОЈ-а да оне борце који се покажу најбољи у најтежим моментима увлаче у нашу Партију и СКОЈ, да освежавају нашу Партију и СКОЈ новим свежим снагама.

2) Нарочито у крајевима где дуго није било наших оружаних снага, где је непријатељ у пуној мери могао развијати своју пропаганду лажи и застрашивања, мора се развити агитација и пропаганда за разбијање тих лажи, за упознавање народа са истином, са циљевима НО борбе, са успехом Црвене армије и наше НО војске, са одлукама АВНОЈ-а итд. Сваки члан партије, кандидат и члан СКОЈ-а, мора бити не само агитатор, већ мора научити и остале борце да то буду, јер се сваки борац НОВ мора осећати не само као војник већ и свестан борац за срећнију и бољу будућност нашег народа. Груби војнички однос према народу није својствен НО војсци.

3) Комунисти и комунистичка омладина морају бити свесни да у Народноослободилачкој борби народ подноси сав терет и тешкоће рата и зато треба на сваком кораку признавати народу те жртве које он улаже у НО борби. Наша Народно-ослободилачка војска је зато народна што се већ данас у току Народноослободилачке борбе одају народу она признања и права која ће му сутра припасти при извојевању циљева НО борбе. Зато поступак наших бораца према народу у свим приликама мора бити достојан великих циљева које има НО борба, а нарочито према народу оних крајева, у којима се мало или ни мало радило политички у току НО борбе. Груби поступци према народу приликом личног додира са њим или ма какви груби или неправилни поступци у вршењу званичне дужности (интендантске и др службе), недостојни су бораца НОВ и ПОЈ.

4) Мобилизација нових бораца дозвољена је само на добровољној основи за оперативне јединице (II и V дивизије у овом случају), да обаве мобилизацију могу вршити само за то од народа овлашћени органи (НОО-и, одбори УСАОЈ-а). Сваки борац мора сматрати својом дужношћу да привуче у своју борбу друге поштене људе, али то се може вршити само нагоре наведени начин.⁷⁰

У току марта 1944. Друга и Пета дивизија су успеле да се пробију до реке Ибра, а Благоје Нешковића се према својим сећањима кретао са њима: „Кретао сам се са штабом Друге дивизије код Ушћа на Ибру и захтевао сам да се форсира река да би ПК Србије што пре стигао у Топлицу, али јаке непријатељске снаге су нас онемогућиле да то урадимо.“⁷¹ Остао је на терену Западне Србије, не успевши да се пробије ка Шумадији, иако је то желео о чему сведочи и Љуба Ђурић у својим сећањима: „Благоје Нешковић или Михајло, како смо га тада звали, није се могао накајати што је из Топлице-Јабланице у коју је из Београда стигао 1943. године повео најбољу бригаду-низашта! Често је спомињао јуначког команданта те бригаде Предрага Марковића Алимпија, који је са њим зналачки водио ту бригаду све до Деветка у Источној Босни. Алимпија је ценио, не само као врсног војника већ као оданог и прекаљеног борца наше Партије, који је јуначки погинуо у јуришу, на челу своје бригаде, пробијајући немачки обруч у селу Гумарама општина Лукавац. И за Алимпијеву погибију окривљивао је Мому Марковића. Па и нама 'Титовим командатима' знао је упутити прекоре због 'несналажења' да га отпратимо до Топлице уз помоћ две дивизије-насупротив његовом Алимпију, који га је са једном бригадом довео до Босне. Овакви приговори полушаљиви, полуиронични, падали су на крају, понекад исцрпљујуће, дискусије о бирању најбољег правца кретања и дејства, под притиском бројних непријатељских снага. Његове и Моме Марковића предлоге да се до Шумадије или Топлице гура форсираним маршевима, без икаквих акција или сукоба са непријатељима-штабови 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије одбацивале су као немогуће и недостојне ових јединица.“⁷²

Иако је ПК издао упуства о понашању на територији у Србији, из радиограма које је Благоје Нешковић послао види се да није био задовољан

⁷⁰ Zbornik NOR, IX, K.5, Beograd 1969, str 667.

⁷¹ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 64.

⁷² Наведено према: Љубодраг Ђурић, *Сећање на људе и догађаје*, Beograd 1989, str 211.

стањем у дивизијама: „Другови из Друге и Пете дивизије стално греше у односу на народ, нарочито око снабдевања. И поред свих опомена преко партијских организација понављају се грешке. Зато предлажемо да комесари ових дивизија буду под контролом Главног штаба НВ и ПО Србије. Постоји неодлучност од дубљег уласка у Србију код извесних војних и политичких руководилаца обеју дивизија, што се испољило и на Лиму и на Ибру. Узели смо курс на повлачење команданата, комесара и заменика из батаљона који су се истакли и прерасли своје функције, да сад добијају функције при штабовима бригада и дивизија, и служе нам као резерва за Србију. Слаба војничка подготивљеност јединица и војна разлабављеност, то је закључак оба дивизијска политодела.“⁷³

О проблемима са командовањем сведочи и Љуба Ђурић у својим сећањима: „У једном тренутку закључили смо да би дивизије требало раздвојити ради лакшег маневрисања и лакшег развлачења непријатељских снага као што је на пример била идеја да се 2. дивизија пребаци у Шумадију-али услед дугих дискусија изгубио се повољан моменат, као што је био случај код Букова.

У командовању се понекада испољавала и неодлучност. Свакако би било боље да је команда над обе дивизије била обједињена, нпр. штабом корпуса. Овако се често саветовало и губило драгоцену време.“⁷⁴

Међутим, ЦК КПЈ се није слагао са овим мешањем ПК у војнооперативне ствари и упозорио их је на то: „Нити политодел нити ви можете дати оцену о способности војних јединица. Ово могу дати само виши штабови. Немојте се уопште мешати у војнооперативне ствари, јер тиме можете само нашкодити. Михаило и политодел нека се брину о партијском раду. Комаданте могу само повлачити виши штабови.“⁷⁵ Благоје Нешковић је одговорио да само шаље обавештења о раду дивизија и јединица и да се даље неће мешати у њихов рад.⁷⁶ Дивизије су остале у Србији до половине маја када су обе морале да се повуку у Санџак и у Црну Гору о чему говори и Благоје Нешковић: „По повратку у Црну Гору ми чланови ПК боравили смо у Беранама заједно са јединицама Друге пролетерске дивизије. Из Берана смо повремено одржавали радио – везе преко

⁷³ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 65.

⁷⁴ Наведено према: Лј. Ђурић, *Сећање на ljude i događaje*, стр 209.

⁷⁵ В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 65.

⁷⁶ Исто.

Врховног штаба и ЦК са друговима из јужне Србије. Понекада смо имали везу и преко Барија, где се налазила војна база НОВ и ПОЈ, чији је командант био Милентије Поповић. Тако смо били обавештени о јачању ослободилачког покрета на југу Србије и формирању првих дивизија. Из Колашина сам 11. јуна послао поруку ЦК: 'Осећам потребу неопходног састанка са вама у вези са мојим досадашњим и будућим радом'. Убрзо је половином јуна уследио позив из ЦК да Мома Марковић, Љубинка Милосављевић⁷⁷ и ја кренемо преко Барија на Вис. Одмах сам кренуо, а Мома је остао да сачека Љубинку. Када смо се скупили у Барију, заједно смо отишли на Вис.⁷⁸

У Барију се у јуну налазио одређени број политичких и војних руководилаца међу којима су били Спасенија Цана Бабовић, Светозар Вукмановић Темпо, Коча Поповић и други.⁷⁹ О сусрету са Благојем Нешковићем у Барију оставо је трага у својим сећањима Коча Поповић, али није дао никакве значајније информације.⁸⁰

Благоје Нешковић је 19. августа известио ЦК о провали која се догодила у Београду: „По извештају Пере од пре месец дана у Београду је остао технички апарат са покајинским техничарем другом Каначким, а провокатори Буха и Вера Милетић су све провалили што су знали о месној организацији.“⁸¹

На Вису је Благоје Нешковић најпре имао састанак са Момом Марковићем и Александром Ранковићем 22. и 23. јуна 1944. године. На њему су расправљали о стању партијске организације у Србији, о резултатима и недостацима у протеклом периоду.⁸² Мома Марковић је касније написао да је Благоје Нешковић био критикован том приликом: „О партијској организацији у Београду речено је да је израђивана шаблонски, као у предратно време, те су полицији биле познате њене организацијске форме и лако је у њу продирао. Компромитовани другови су по сваку цену задржавани у Београду, а полиција их је лако проналазила и хапсила. Тако су пали многи драгоцени кадрови. Разговарали смо о неспоразумима између Нешковића и мене око тих питања, а наочито око одласка Прве шумадијске са

⁷⁷ Љубинка Милосављевић је тада била на функцији секретара СКОЈ-а за Србију.

⁷⁸ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 66.

⁷⁹ Коџа Поповић, *Beleške uz ratovanje*, Београд 1988, стр 267; М. Марковић, *Рат и револуција*, стр 281.

⁸⁰ Коџа Поповић, *Beleške uz ratovanje*, Београд 1988, стр 267.

⁸¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Ратне белешке, К-8, стр 3.

⁸² В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 234.

мног на слободну територију Санцака и Прве јужноморавске бригаде, која би више користила да је остала на свом терену, а и он као секретар би на својој дужности. Ранковић је поводом тога рекао да су ЦК и Врховни штаб позвали нас са бригадама да би се бригаде одмориле од непрекидних борби и наоружале. Било је такође неопходно да се направи заједнички план продора у Србију и координација дејства. А што је бригада страдала у Пријепољу и што су се део Главног штаба и ПК за Србију задржали на терену Санцака и Црне Горе, није ничија кривица, већ стицај војних околности. Оштро је критиковао остајање Покрајинског комитета и задржавање кадрова у Београду.⁸³ Историчар Венцеслав Глишић у својој књизи о Благоју Нешковићу помиње да му је у разговору Мома Марковић поменуо да је на Вису тажио да се Благоје Нешковић смени због почињених грешака, али да то није уважено иако у својим сећањима Мома Марковић не оставља такве податке.⁸⁴

Благоје Нешковић је о догађајима на Вису дао свој закључак: „Када се на Вису крајем јуна 1944. расправљало о томе како сам радио у Србији од 1941. до краја 1943. године, закључено је било да се усваја Михаилов извештај. У противном, био бих смењен са места секретара ПК, а ја сам ту дужност и даље обављао[...] Пошто сам поднео извештај Тито је рекао да је Партија у Србији извршила херојски подвиг јер је успела да се одржи у веома тешким условима терора. Тито је закључио разговор о мом раду речима 'Предлажем да се прими извештај Михаила'.“⁸⁵ Нисмо у могућности да утврдимо шта је од наведених података све тачно, али је неоспорно да је Благоје Нешковић уколико је и било приговора на његов рад остао секретар ПК што значи да они нису сматрани довољно озбиљним да би био смењен. Свакако је нетрпељивост између Моме Марковића и Благоја Нешковића постојала, али она није утицала да Благоје Нешковић или Мома Марковић буду смењени са својих функција.

Јосип Броз Тито је 23. јуна одржао састанак у присуству најзначајнијих чланова Политбироа и Врховног штаба, на коме су били Александар Ранковић, Едвард Кардељ, Милован Ђилас, Иван Милутиновић и Воја Бакарић. На састанку их је Јосип Броз најпре упознао са ситуацијом у земљи и иностранству и

⁸³ Navedeno prema: M. Marković, *n.d.*, str 475.

⁸⁴ В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 66.

⁸⁵ Navedeno prema: Исто, стр 27.

претходним одлукама везаним за договор Тито-Шубашић. Указао је на предстојаће задатке које ће имати руководство КПЈ у ослобађању Србије.⁸⁶ Допуњено је и руководство ПК у који су ушли Слободан Пенезић Крцун, Добривоје Радосављевић Боби и Милајана Неоричић тако да су од тада ПК чинили Благоје Нешковић секретар, и чланови Спасенија Цана Бабовић, Мома Марковић, Љубинка Милосављевић, Слободан Пенезић, Петар Стамболић, Драги Стаменковић, Душан Петровић Шане, Милентије Поповић, Срба Јосиповић, Митра Митровић и Недељко Караичић.⁸⁷ Формиран је и нови Главни штаб за Србију у који су ушли генерал – лајтнант Коча Поповић, начелник Штаба генерал-мајор Рудолф Приморац, политички комесар Добривоје Боби Радосављевић, заменик команданта пуковник Љубодраг Ђурић.⁸⁸ На Вису су анализирани план продора НОВ са запада Србије и будућа офанзивна дејства дивизија у Србији.

Након времена проведеног у Барију отпочело је пребацивања руководства авионима за Србију.⁸⁹ Коча Поповић је оставио белешку о томе у свом дневнику од 6. јула 1944. године: „Ради учвршћивања веза са Топлицом и обезбеђења потребног аеродрома за спуштање нас 90 са одговарајућим материјалом (радио станицом и остало) решили смо да сутра упутимо тамо једну групу падобранаца, на челу са Љубом Ђурићем. Услови за скакања су врло неповољни: вршиће се ноћу, без ватри, другови нису до сада никад скакали, ослобођени простор је узак. Ипак изгледа да ћемо морати остати при томе.

Са нама иду Михаило, Светозар, Спасенија, Љуба Ђурић, Ратко Софијанић, Милоје Милојевић, Срба, Милосав, Брадоња. Јужни део Србије је у пуном полету. Одлазимо ради учвршћивања јединица. Треба на делу доказати да се проблем не поставља и нерешава у облику : 'У Србији има 200 000 породица које нежеле комунизам!'.⁹⁰ Љуба Ђурић је са екипом одређеном за то 7 – 8. јула искочио падобраном и потом известио је о ситуацији на терену и најбољим условима за спуштање авиона са комунистичким руководиоцима.

⁸⁶ В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 234.

⁸⁷ Исто, стр 235.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ К. Поповић, *Белешке уз ратовање*, Београд 1988, стр 268; М. Марковић, *Рат и револуција*, стр 282.

⁹⁰ Navedeno prema: К. Поповић, *n.d.*, стр 268.

„Ноћу 10/11 спустили смо се авионима-у Србију. Енглези би још одлагали, 'због лошег времена, због тога што је аеродром угрожен', итд али је руски авион био спреман да нас пребаци, па су кренули и енглески[...] 17. VII под нама се појавио осветљени Лесковац. Спустили смо се нагло, светлости градића су се удаљавале, уши су болеле од притиска. Додирнули смо земљу. Авион је прешао границе аеродрома, после скока ушао у кукуруз и стао. Сишли смо. Задњи точак је скоро отпао.“⁹¹ Руководиоци на челу са Кочом Поповићем, Благојем Нешковићем и Светозаром Вукмановићем Темпом су се спустили успешно на аеродром код села Косанчића у Пустој Реци. Љуба Ђурић такође описује овај догађај: „У првом руском авиону долетели су Коча, Михајло, Темпо са осталим члановима ПК и Главног штаба. Са њима је и Војна мисија СССР-а, са генералом Горшковим. У другом, енглеском авиону су остали другови.

На аеродром је дошло много народа. Гледају авионе. Сви се радују. Четрдесет и два рањеника су однесена за Италију. Неколико пионира се прошверцовало међу падобранима који су враћени у Италију. Наређено је да дођу око 20 кола, а дошло их је око 100.

Са аеродрома су сви приспели другови продужили за с. Вујаново где су се одморили. У 16ч Главни штаб је стигао у Добре воде на падинама Радан-планине. До увече смо примили дужност од дотадашњег Главног штаба за Србију.“⁹²

Благоје Нешковић је остао са осталим члановима Главног штаба још неко време на територији Топлице и Јабланице на којима се водила борба са окупаторским снагама. Он се кретао са снагама 25. и 21. дивизије правцем Гајтан – Медзвеђа – Капит – Липовица – Оруглица – Милово. Дивизије су водиле борбу са немачким, четничким и арнаутским снагама. Шестог августа Јосип Броз Тито је наредио да се помогне оперативној групи Пека Дапчевића (2. и 5. дивизији) која је успела да дође до Копаника чиме су отпочеле борбе за коначно ослобођење Србије.⁹³

Паралелно док су текла борбе Благоје Нешковић је као секретара ПК КПЈ радио на организационом конституисању ПК и његових органа, затима ПК СКОЈ

⁹¹ Исто.

⁹² Navedeno prema: Lj. Đurić, *Ratni dnevnik*, str 439.

⁹³ Lj. Đurić, *Sećanje na ljude i događaje*, str 223.

–а, омладинске и других антифашистичких организација НОП – а.⁹⁴ Заједно са члановима ПК и Главог штаба учествовао је у припремама за сазивање Анитфашистчког већа за Србију. Јосип Броз Тито је августа месеца послао Сретена Жујовића и Милентија Поповића да помогну у организовању Антифашистичке скупштине Србије. Било је више предлога о датуму одржавања скупштине. Међутим, иако је са припремама почето у другој половини августа, скупштина је одржана по ослобођењу 10. новембра 1944. године.⁹⁵ У међувремену је 12. септембра одржана, конференција окружних и народноослободилачких одбора „Конференција је одржана у Прокупљу. Н.О.О. округа зајечарског, нишког, крушевачког и Прокупљанског на коју је поред 500 делегата учествовала и маса грађанства. Конференција је карактера манифестације и препреме за избор Скупштине Србије. Упућени су поздравни телеграми другу Титу, АВНОЈ-у, Нац. Комитету, Стаљину, Чечрилу и Рузвелту.“⁹⁶ Завршну реч на конференцији је одржао Благоје Нешковић и изразио наду да се скупштина одржи у што пре.⁹⁷

ПК је све до ослобођења Београда био у Топлици, а Благоје Нешковић се спустио авионом у селу Дивци код Ваљева, где се прикључио Пеку Дапчевићу и заједно са њим ушао у Београд о чему је кратко говорио у интервјуу са Миломиром Марићем: „Спустио сам се авионом у Дивцима, код Ваљева. Прикључио сам се Жданову и Пеку Дапчевићу и са њима ушао у Београд. Прво је ослобођен део до Аутокоманде и ту постављене каћуше. Ми смо се сместили у Маглајској улици. Одатле смо издавали наређења[...] Рецимо послали смо Лулета Исаковћа са огромном паролом: 'Београд је коначно слободан. Немојте се плашити, ништа вам се, ништа вам се неће догодити'.“⁹⁸

Благоје Нешковић је дочекао ослобођење на челу ПК за Србију његов политички утицај је несумњиво порастао за време Другог светског рата, тако да на крају нашао у кругу најближих сарадника Јосипа Броза Тита. Његов политички успон је ишао узлазном линијом од тренутка када је именован за секретара ПК за Србију. Највећи део рата провео је у Београду, до 1943. године када је изашао на слободну територију. Сматрао је да то није био добар потез и желео је што пре да

⁹⁴ В. Глишић, Г. Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом*, стр 241.

⁹⁵ Zbornik NOR, II, K. 14, Beograd 1981, str 221.

⁹⁶ Navedeno prema: K. Popović, *n.d.*, str 268.

⁹⁷ В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 68.

⁹⁸ Navedeno prema: Milomir Marić, *Deca komunizma*, Beograd 1988, str 303.

се врати у Србију и Београд, нарочито пошто је Прва јужноморавска бригада претрпела велике губитке за шта је себе кривио. Овај период обележен је неслагањем са Момом Марковићем, коме је замерао извлачење бригада из Србије, док је њега Мома Марковић критиковао за предуго остајање у Београду. Београдска илегална организација је у међувремену падом Вере Милетић и Василија Бухе претрпела велике губитке од којих се више није опоравила. Благоје Нешковић је рат провео у строгој конспирацији, јавности није било познато његово право име, а својим сарадницима и везама се представљао различитим лажним именима или псеудонимом од којих је остао упамћен као „Михаило”. Колико је порастао његов утицај говори и чињеница да је на крају рата у Србији био виђен као „други човек после Тита“.

III Революционар у апарату нове власти (1945 – 1952)

Секретар Централног комитета Србије

Вративши се у Београд, Благоје Нешковић се са преосталим члановима ПК сместио у вилу браће Рош, у Катићевој улици, одакле је учествовао у последњим борбама за ослобођење Београда.¹ Љубодраг Ђурић описује сусрет са њим: „Мујо Ковачевић ме одведе у суседну вилу, где затекох Благоја Нешковића, чланове Покрајинског комитета за Србију и Крцуна. Они су већ били упознати са покушајима Пекове команде града, а Крцун се само смешкао, док је Блашко праскао, псујући такве ујудурме у првим данима ослобођења Београда.² Блашко ми рече да не губим време, већ да одмах пронађем погодну зграду за Команду града са Дрљевићевим кадровима, а да ће ми он и ПК послати још другова за појачање.“³ Команда града је убрзо формирана, а чланови ПК су све време обилазили и пратили њен рад.

Убрзо, 18. октобра је формиран Месни комитет у који су ушли, поред Драгослава Мутаповића, који је именован за секретара и Марко Никезић, Грага Јанкес, Милена Бубало и Душан Шијан као чланови.⁴ Нови МК је приступио обнови партијске организације на територији града. Одмах по ослобођењу формирано је 14 градских рејона. У сваки од њих је послат један члан МК или КПЈ да образује потребне организације.⁵

У ослобођени Београд Јосип Броз Тито је стигао 25. октобра на ратном монитору Црвене армије, а у одбору за дочек на дунавском пристаништу био је и Благоје Нешковић. „Тито је кренуо из Крајове за Вршац 15. октобра 1944, а стигао

¹ В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 68.

² Према сећањима Љубодрага Ђурића, њега је поставио Јосип Броз Тито на чело команде Београда, али је Пеко Дапчевић, који се налазио у Београду, пре него што је он успео да стигне на то место хтео да именује Саву Дрљевића. Пеко Дапчевић је био на челу Прве армије и сматрајући да као главни ослободилац Београда има права да именује свој кадар, хтео је да заобиђе ранији договор Покрајинског комитета и Главног штаба за Србију. Међутим, на крају је ипак постављен Љуба Ђурић по наредби Јосипа Броза. (Лј. Ђурић, *Сећање на ljude i događaje*, стр 242). Пеко Дапчевић у својим мемарима није оставио трага о овом догађају. (Пеко Дапчевић, *За Београд*, Београд 1984.)

³ Navedeno према: Лј. Ђурић, *Сећање на ljude i događaje*, стр 243.

⁴ У МК су накнадно кооптирани и радили до Прве послератне месне партијске конференције и Мила Трнинић, Милан Шијан, Неда Боиновић, Стеван Јовић, Бора Дреновац, Саша Самагцић и Зоран Жујовић. (*Београд у рату и револуцији*, стр 347.)

⁵ Исто.

у Вршац 16. октобра, између 7. и 8. часова. Од 16. до 25. октобра боравио је у Вршцу, а 25. октобра стигао је у Београд једним ратним монитором Црвене армије. На дунавском пристаништу дочекали смо њега и Александра Ранковића, Благоје Нешковић, Мијалко Тодоровић, Пеко Дапчевић и ја уз потребно обезбеђење. Већи дочек није прављен због Титове безбедности, јер су органи безбедности још увек водили исцрпљујуће борбе са остацима Гестапоа и диверзаната у подземним каналима града.“⁶

Пошто су формиран и ови органи, приступило се убрзо сазивању Велике Антифашистичке Народноослободилачке скупштине Србије. Благоје Нешковић, као секретар ПК за Србију учествовао је у припремама за сазивање скупштине која је одржана од 9. до 12. новембра 1944. године у дворани Коларчевог универзитета Београда и на којој је имао улогу председавајућег док је функцију секретара вршио Петар Стамболић. Скупштини је присуствовало 885 делегата из свих крајева земље, (представници града Београда, крагујевачког, краљевачког, пожаревачког, младеновачког, пиротског, шабачког, лесковачког, нишког, чачанског, крушевачког, врањског, моравског, топличког, ваљевског, тимочког и ужичког округа), а председник НКОЈ-а и врховни командант НОВ и ПОЈ маршал Ј. Броз Тито је одржао поздравни говор.⁷ Потом су извештаје поднели: Благоје Нешковић, „О раду Главног народноослободилачког одбра Србије и о раду представника Главног одбора Србије на другом заседању АВНОЈ-а“; Петар Стамболић, „О изградњи и задацима народноослободилачке власти у Србији“; Сретен Жујовић, „О привреди и привредним задацима Србије и Александар Ранковић, „О политичком положају Србије и задацима Велике антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије.“⁸

Последњег дана заседања 12. новембра конституисана је Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије (АСНОС) за чијег председника је изабран Сениша Станковић, а за секретаре Петар Стамболић и Милорад Влајковић. Благоје Нешковић је изабран за члана, поред Милана Беловуковића, Спасеније Бабовић, Милана Бошковића, Сретена Жујовића, Станислава Бошковића, Војислава Дулића, Животе Ђермановића, Михаила Ђуровића, Владе

⁶ Navedeno prema: Lj. Đurić, *Sećanje na ljude i događaje*, str 249.

⁷ Zbornik NOR, II, K 14, Beograd 1981, str 221; B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 690.

⁸ B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 690.

Зечевића, Живка Јовановића, Светозара Крстића, Радивоја Јовановића, Милована Крђића, Момчила Марковића, Добрице Матковића, Милосава Милосављевића, Митре Митровић-Ђилас, Петра Мудринића, Живојина Николића, Слободана Пенезића, Миливоја Перовића, Моше Пијаде, Коче Поповића, Миленитија Поповића, Владислава Рибникара, Павла Савића, Милана Смиљанића, Мите Станисављевића, Луке Стајовића, Мијалка Годоровића, Радомира Годоровића, Животије Цветковића, Михајла Швабића.⁹ Скупштина је донела одлуку о одобрењу рада Главног НОО Србије и одобрила рад представника Србије на Другом заседању АВНОЈ-а. АСНОС је конституисан на скупштини као врховни законодавни и извршни орган државне власти Србије и своју извршну власт вршио је преко Представништва народне власти Србије, од његовог оснивања априла 1945. године. Скупштина је донела одлуку о оснивању Земаљске комисије за испитивање злочина окупатора и његових помагача, као и оснивању Суда за суђење злочина и престапа против српске националне части и акт о оснивању Привредне банке Србије, а изабрано Представништво АСНОСА донело је 1. децембра 1944. године, Одлуку о усторојству и пословању НОО и НО скупштина демократске Србије.

Оснивање АСНОСА, као врховног органа државне власти, било је важна степеница у процесу конституисања Србије као федералне јединице. Србија је каснила у процесу конституисања као федералне јединице, пошто за разлику од осталих није знала своје границе, унутрашњи изглед и састав. Није била ни конституисана КП Србије која је требало да обједини сепаратне организације Србије, Војводине и Косова. Завођење Војне управе за Банат, Барању и Бачку октобра 1944. године, као и избијање војне побуне децембра 1944. године на Косову и Метохији такође су ометале процес конституисања Србије у облику који је потврђен Уставом ФНРЈ и Уставом НР Србије.¹⁰

Два дана након конституисања АСНОС – а, тј. 14. новембра 1944. године одржана је Градска конференција Јединственог народноослободилачког фронта (ЈНОФ) на којој је изабран Одбор Јединственог народног фронта града Београда. Припрема за стварање ЈНОФ – а.отпочеле су пре Народноослободилачког фронта

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

Србије на одобрење ЦК КПЈ.¹¹ Било је предвиђено и сазивање Оснивачке скупштине ЈНОФ – а Србије као и АСНОСА, али су и једна и друга одлагане до ослобођења Београда. На оснивачком састанку изабрано је руководство: Председништво Извршног одбора, чланови Извршног одбора и пленум. Благоје Нешковић је изабран за секретара Извршног одбора ЈНОФ – а, а он сам је придавао велики значај овом телу. „Према Благоју Нешковићу ЈНОФ Србије био је највиша форма јединства народа, 'општепартијска организација' и трибина са које се могло исказати мишљење ' без страха и критике.' Секретар Покрајинског комитета упућивао је ЈНОФ Србије да се угледа на искуство рада ових организација у Хрватској и Словенији“¹² очито сматрајући да су оне биле напредније, а да је Србија у том погледу заостајала. Најзначајнији задатак који је стајао пред извршним одбором поставио је Благоје Нешковић који је у свом реферату нагласио „Велика улога највишег органа Народноослободилачког фронта Србије и најбољих људи из свих странака које ће ући у њега јесте да се покаже на висини данашњих крупних задатака, да настави учвршћивање већ постигнутог јединства и да уједињује масе. Оцењујући ЈНОФ с тачака интереса Народноослободилачке борбе можемо закључити да је јединствени Народноослободилачки фронт у данашњима приликама највиша форма јединства нашег народа.“¹³ ЈНОФ – у су у периоду од новембра 1944. до марта 1945. године пришле следеће странке: Социјалистичка странка, Југословенска републиканска странка, група „Напред“, Народна сељачка странка, Савез земљорадника као и фракција Самосталне демократске странке.¹⁴ Најдуже су трајали преговори са представницима Народне сељачке странке (НСС). Драгољуб Јовановић, председник НСС је у својим мемоарима забележио утисак у току преговора за које каже да „Покрајински комитет КПЈ за Србију као да је хтео да докаже да је са мношћом немогуће сарађивати“¹⁵ У преговорима је учествовао и Благоје Нешковић, са којим није успевао да пронађе заједнички језик: „Благоје је био неко време у истој просторији; уосталом-то је био његов тадашњи стан у Катићевој улици и

¹¹ Dušan Živković, *Narodni front Jugoslavije 1935 – 1945, Beograd 1978*, str 361; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 675.

¹² Navedeno prema: Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 675.

¹³ АС, фонд Народни фронт, ф-1, стр 2.

¹⁴ D. Živković, *n.d.*, str 392; В. Petranović, *Istorija jugoslavije*, II, str 383.

¹⁵ Наведно према: Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, 7, Београд 1997, стр 206.

журило му се да пређемо на оно што је њега највише занимало: хоћемо или нећемо да уђемо у Фронт. Киван због њега због 21. и 22. октобра¹⁶ веровао сам да је био лично у згради ОЗНЕ, а није хтео да се појави – ја сам осорно дочекивао његова питања и примедбе. Поновио сам да ми хоћемо да имамо своју странку.“¹⁷ Благоје Нешковић се није сложио са овим и напустио је просторију, па су даље преговоре наставили остали представници КПЈ, Сретен Жујовић, Петар Стамболић, а Драгољуб Јовановић је на крају пристао да уђе у Народни фронт иако се касније да сарадња завршила тако што је проглашен политичким противником и био осуђен.¹⁸ Драгољуб Јовановић је био најодлучнији поборник вишестраначке структуре Народног фронта који се залагао за страначки плурализам и равноправни однос странака унутар НФ.¹⁹ Ово свакако није одговарало политици КПЈ која је начелно дозвољавала опозиционо мишљење и деловање у организацијама НФ у стварности настојала да неутралише деловање других политичких странака и политички их умртви.²⁰ Пошто је сузбила деловање опозиције ван НФ КПЈ се окренула да онемогући рад најгласнијег опозиционара унутра НФ – Драгољуб Јовановић је изведен пред суд октобра 1947. године због веза са истакнутим предствницима политичке емиграције и осуђен.²¹

Истовремено са конституисањем ЈНОФА, на предлог његовог Извршног одбора формиран је и Главни НО одбор за Србију који је имао задатак да обавља грађанску власт у Београду и преузме ингеренције ранијих установа Општине града Београда. На седници од 31. децембра 1944. године донета је Декларација о

¹⁶ Драгољуб Јовановић је 22. октобра 1944. године био испитиван у згради ОЗНЕ, којом приликом је инсистирао да разговара са једним од политичких руководиоца, а веровао је да се Благоје Нешковић налазио у згради и да намерно није желео да му изађе у сусрет. (Драгољуб Јовановић, *Људи, људи: медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика*, Београд 2005, стр 132.)

¹⁷ Наведено према: Д. Јовановић, *Политичке успомене*, 7, стр 206.

¹⁸ Момчило Павловић, „Драгољуб Јовановић и комунисти“ у: *Зборник Драгољуб Јовановић – научник, политичар, страдалик*, Ниш 1993, стр 149 – 155.

¹⁹ Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam, Društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944 – 1949*, Beograd 1983, str 79.

²⁰ М. Павловић, *За Тита или за краља: избори за Уставотворну скупштину 11. новембра 1945*, Београд 2007, стр 98; Бранко Петрановић, *Народни фронт у политичком систему Југославије 1945 – 1949*, Нови Сад 1979, стр 367.

²¹ Б. Петрановић, *Народни фронт у политичком систему Југославије 1945 – 1949*, стр 367; V. Koštunica, K. Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam, Društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944 – 1949*, str 85.

политичкој основици Јединственог народноослободилачког фронта Србије коју је прочитао Благоје Нешковић. У Декларацији је наглашено да циљеви ЈНОФ – а, су да подржи коначно ослобођење против фашистичких окупатора и њихових помагача, затим активно учешће у изградњи народне власти. Декларација је подржала формирањеДФЈ као и уклањање из апарата власти свих оних који су били колаборационисти и помагачи окупатора. Одлуке Извршног одбора фронта постале су обавезне за све припаднике фронта, а усвојен је и предлог Благоја Нешковића да сви они који убудуће прилазе Фронту морају да претходно прихвате Декларацију.²²

О односу Народног фронта и АСНОСА Благоје Нешковић је изнео свој став на седници Извршног одбора ЈНОФ – а, одржаној 4. априла 1945. године: „Фронт није власт, нити је нека државна партија него приватна, независна организација, иако с истим циљем који има и народна власт. Према томе, Фронт не може да се меша у рад власти, ко што ни власт не треба да се меша у рад Фронта, уколико није у питању рад који не би био у складу с народноослободилачком борбом. Свакако је потребно да се у Фронту дискутује о раду представништа АСНОС – а и да поједни чланови Фронта који су истовремено и у председништву АСНОС – а преносе у ово сугестије и жеље Фронта. Што се тиче односа Извршног одбора Фронта према нижим форумима ту, разуме се, овај има право да контролише њихов рад.“²³

КПЈ је до краја 1944. године у ослобођеном Београду настојала да формира бројне партијске и скојевске организације које су учвршћивале стечену власт. У рејонима су основани бројни партијски и скојевски комитети, а међу грађанима је апеловано да се прикључују овим организацијама.²⁴ Број чланова се повећао тако да је до 4. фебруара кад је одржана Прва месна послератна партијска конференција било 918 чланова, од почетних 300 колико их је било у тренутку ослобођења, такође је и број чланова СКОЈА повећан, па је почетком фебруара ова организација бројала 1.457 чланова.²⁵ На конференцији је учешће узео и Благоје Нешковић који је говорио о природи нове власти: „Треба имати у виду да

²² АС, фонд Народни фронт, Ф-1, стр 7.

²³ АС, фонд Народни фронт, Ф-а, стр 2.

²⁴ *Београд у рату и револуцији*, стр 354.

²⁵ Исто, стр 355.

ми имамо нарочити тип власти. Њу је изградио сам народ, ми смо се били и сад се бију наши другови за њу. То је њихова тековина. Ми ту власт не смемо да изгубимо. Ви знате једну ствар, да је основно питање у свакој револуцији, питање власти. Како би могли ту тековину препустити другоме. То не можемо дозволити. Милим да је то јасно. И ово је једна револуција, један демократски револуционарни покрет, и покрет и исто тако и револуција која се води у нарочитим условима. Али треба имати у виду и то: отуда долазе тешкоће, које су пред нама. Карактер наше власти какав је: народна власт. Што то значи? То значи диктатуру радника и сељака који окупљају око себе остале слојеве и присиљавају остале класе да раде како треба. То је наша власт.²⁶ Првог јануара 1945. године образован је Генералштаб Народноослободилачке војске, а 1. марта војска је преименована у Југословенску армију.²⁷

Готово одмах по ослобођењу, у Београд је дошао др Иван Шубашић и 2. новембра поново постигао споразум са Јосипом Брозом Титом о потреби образовања јединствене владе Демократске федеративне Југославије.²⁸ Краљ Петар II, који се налазио у Лондону, прихватио је да се одлуком народа реши о будућем уређењу земље, али не и предложени облик рендгенства, нити да Антифашистичко веће има законодавну власт док се не сазове Уставотворана скупштина.²⁹ Ово је 13. и 14. јануара изазвало демонстрације широм Југославије, а краљ је убрзо био приморан да се повуче и именује трочлано намесништво које је било одређено на седници Националног комитета и владе од 26. фебруара којом је председавао Јосип Броз. Тиме су се створили потребни услови да 7. марта 1945. године у Београду буде образована јединствена влада Демократске Федеративне Југославије на челу са маршалом Јосипом Брозом Титом који је постао уједно и министар одбране.³⁰

У привремену владу ДФЈ су још ушли: Милан Грол, као потпредседник, Едвард Кардељ, потпредседник и министар за конституанту, Др Иван Шубашић, министар спољних послова, др Јосип Смодлака, министар без портфеља, Влада

²⁶ АС, ГКС, К-141, I послератна партијска Конференција КПС Београда 4. 02. 1945. г, стр 48.

²⁷ В. Petranović, *Istorija jugoslavije*, II, str 380.

²⁸ Isto.

²⁹ Branko Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme privremena vlade DFJ*, Beograd 1964, str 87; Vlado Strugar, *Jugoslavija 1941-1945*, Ljubljana 1978, str 229.

³⁰ Isto.

Зечевић, министар унутрашњих послова, Фране Фрол, министар правосуђа, Владислав С. Рибникар, министар просвете, Сретен Жујовић, министар финансија, др Јурај Шутеј, министар без портфеља, Тодор Вујасиновић, министар саобраћаја, Андрија Хебранг, министар индустрије, инг. Никола Петровић, министар трговине и снабдевања, др Васо Чубриловић, министар пољопривреде, Сулејман Филиповић, министар шумарства, Бане Андрејев, министар рударства, Сретен Вукосављевић, министар колонизације, др Антон Крижишник, министар социјалне политике, др Златан Сремец, министар народног здравља, др Драго Марушић, министар пошта, телеграфа, и телефона, др Раде Прибићевић, министар грађевина, Сава Косановић, министар информација, Јаша Продановић, министар за Србију, др Павле Грегорић, министар за Хрватску, Едвард Коцбек, министар за Словенију, Родољуб Чолаковић, министар за Босну и Херцеговину, Емануел Чучков, министар за Македонију и Милован Ђилас, министар за Црну Гору.³¹ Привремена влада ДФЈ била је међународно призната пошто су је признале владе Велике Британије (14. марта), СССР – а (24. марта), САД – а (2. априла). Представништво Антифашистичког већа усвојило је 5. априла Упутство о надлежностима националних влада, у односу на савезну чиме је настојало да заокружи федеративну структуру власти.³² Представништва националних већа су потом именовала националне владе: Србије 9. априла, Хрватске 14. априла, Македоније 17. априла, Црне Горе, истог дана, Босне и Херцеговине 28. априла, Словеније 5. маја.³³ Како се територија Санцака није могла третирати као посебна федерална јединица, он је на седници свог земаљског већа одржаној у Новом Пазару 30. марта, подељен између Србије и Црне Горе. За Војводину је одлучено 30. јула на скупштини делегата окружних народноослободилачких одбора у Новом Саду да уђе у састав федералне Србије.³⁴

Убрзо по формирању владе ДФЈ донет је и Закон о Народној влади Србије према коме је за формирање владе НРС мандат добио Благоје Нешковић. Он је на Трећем ванредном заседању АСНОС – а од 7. до 9 априла поднео листу кандидата која је једногласно усвојена, а уједно је и именован за председника владе Народне

³¹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 390.

³² V. Strugar, *n.d.*, str 230.

³³ В. Petranović *Političke i pravne prilike za vreme privremena vlade DFJ*, str 97; Александар Петковић, *Političke borbe za novu Jugoslaviju*, Београд 1988, стр 103.

³⁴ Isto.

републике Србије. За првог потпредседника је именован Михаило Ђуровић, за другог Станислав Бошковић, за министра унутрашњих послова Милентије Поповић, за министра правосуђа Милош Царевић, за министра просвете Митра Митровић-Ђилас, за министра финансија Петар Стамболић, за министра индустрије и рударства Миливоје Перовић, за министра трговине и снабдевања Воја Лековић, за министра пољопривреде Милан Смиљанић, министра шума Милош Московљевић, министра народног здравља Уроша Јекића, за министра социјалне политике Живота Ђерамановић, за министра грађевина Михајла Стојановића.³⁵ На крају заседању Благоје Нешковић се захвалио на указаном поверењу и изразио веру у успешно обављање задатака: „У своме раду, другови, Влада ће се пре свега послужити огромним искуством, које су стекла досасашњим радом Претседништво и повереништва. Влада ће наставити тај рад који је било започело наше Претседништво, користећи се и њиховим позитивним резултатима и њиховим грешкама да би избегла сличне грешке у свом даљем раду. Ја бих другови, могао казати у име Владе да ће она као свој основни циљ сматрати рад на извршењу свих оних задатака који се односе на довршење рата, на обнову земље и на изградњу наше државе. Задржавајући се у оквиру очувања тековина Народноослободилачке борбе, Влада ће радити на учвршћивању тих тековина и на њиховом даљем развијању у духу демократских тежњи нашег народа.“³⁶ Годињу дана касније на седници владе Благоје Нешковић је подвукао напредак који је постигла у раду и најважније проблема са којима се суочила истичићу побољшање економских, здравствених и социјалних прилика, али истиче да „на крају говорећи о привреди, ја сам дужан да кажем, да ми јо не можемо бити задовољни организацијом и радом наше привреде. Ради се о томе да стварамо сасвим нов облик привредног живота и по форми и по садржини, да нисмо затекли све оно што нам је било потребно, у првом реду кадрове. Није могућно створити планску привреду без апарата за планирање.“³⁷ Влада Благоја Нешковића се суочила са бројним послератним проблемима у привреди,

³⁵ Slobodan Nešović, Branko Petranović, *AVNOJ i revolucija, Tematska zbirka dokumenata 1941-1945*, Beograd 1983, str 709.

³⁶ *Заседања антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије и Народне скупштине Србије (7-9 април 1945 и 26-27 јули 1946)*, Београд 1946, стр 146.

³⁷ Исто, стр 213.

планским планирањем, проблемом откупа, индустријализацијом земље.³⁸ Ова Влада је постојала све до 22. новембра 1946. године, када је, после проглашења Федеративне Народне Републике Југославије и доношења Устава, формирана нова Влада истог мандатара.

Комунистичка партија је настојала да на руководећа места постави своје чланове, или симпатизере, учеснике народноослободилачког рата и револуције. На челу организације КПЈ налазо се ЦК КПЈ, који је доносио најважније одлуке, унутрашњеполитичке, спољно политичке, привредне, кадровске и др.³⁹ Свака федерална јединица имала је свој ЦК – постојали су ЦК Србије, Хрватске, Македоније, Словеније, као и покрајински комитети БиХ и Црне Горе. Поред њих постојао је и ПК Војводине, Обласни Комитет Космета, као и обласни, окружни, срески, месни, рејонски и општински комитети. Половином 1945. године, ЦК КПЈ је одобрио и стварање аутономне КПЈ за Трст и Јулијску крајину под руководством ЦК КП Словеније.⁴⁰ Организациона структура националних руководстава одговарала је структури ЦК, са изузетком контролне и спољнополитичке комисије.

Контролна комисија је била посебан орган који је имао задатак да контролише спровођење одлука ЦК, надзире партијске организације и брине о спровођењу партијске линије. Принципе за организацију државне контроле и рад контролних комисија израдио је Едвард Кардељ крајем 1945. године, а јануара 1946. године основана је Контролна комисија при Представништву савезне владе, као самостално тело.⁴¹ Савезна контролна комисија је вршила контролу у име савезне владе над радом свих органа државне управе, а председника је именовала Народна скупштина ФНРЈ. При владама народних република биле у образоване републичке контролне комисије, чији су председници постављани од стране председника савезне контролне комисије. Благоје Нешковић је именован за председника те Комисије у Србији, функцију коју ће обављати наредних година, а о раду у Комисији је рекао следеће: „морам да нагласим да Контролна комисија није формирана за то да само региструје извесне појаве и да бирократски подноси

³⁸ Исто, стр 213.

³⁹ В. Petranović, *Istorija jugoslavije*, III, str 9.

⁴⁰ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 672.

⁴¹ М. Obradović, *n.d.*, str 41.

извештај о томе. Она је позвана не само да врши контролу већ и да даје предлоге, конкретне предлоге за решавање појединих проблема, за уклањање недостатака из наше управне власти. Наша Контролна комисија у прво време са једне стране пружала је помоћ у решавању нашег државног апарата и сређивању привредног живота. Комисиским прегледима пружена је помоћ и откалоњене су грешке у раду.

Преко свог бироа за притужбе и предлоге комисија је примљене притужбе и жалбе проверавала по установљеним неправилностима интервенисла код надлежних власти и установа да се исправе. Од почетка свог рада до данас биро је имао око 560 предмета. Највећи број притужби дошао је од лица која су погођена мерама и законима наших народних власти, одлуке о аграрној реформи, стамбене одлуке, одлуке о отпуштању из државне службе, одлуке за социјалну помоћ и пензије, за ратну добит и разних одлука народне власти. Може се рећи да је око 25% од укупно примљених притужби било оправданих.”⁴² Јула 1945. године усвојен је Пројекат о организационим питањима према ком су апарат ЦК КПЈ чинили Организационо – инструкторско одељење, Одељење за кадрове, Одељење за агитацију и пропаганду као и девет комисија: синдикална, војна, за жене, спољнополитичка, за економску политику, за школе, за изградњу народне власти, социјалну политику и контролне комисије.⁴³

Главни носилац идеолошко - политичког рада био је Агитпроп ЦК КПЈ у оквиру кога су деловале различите агитпроп комисије које су организовале просветну и културну политику. О образовању руководећих „кадрова“ бринула се Виша партијска школа, коју су били обавезни да похађају: чланови националних централних комитета, секретари среских комитета, чланови обласних и среских комитета, шефови политичких одсека, чланови политичких одељења, армија и дивизија, чланови државног апарата из области производње уколико су заузимали позиције виших и средњих руководиоца.⁴⁴ За образовање средњег и нижег кадра основане су ниже партијске школе при ЦК федералних јединица, и при покрајинским и обласним комитетима. Ове школе су биле предвиђене за школовање секретара партијских ћелија, чланова окружних и среских комитета,

⁴² АС, НРС, Г-18, Препис говорa председника владе Србије др Благоја Нешковића, стр 12.

⁴³ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 10.

⁴⁴ Isto.

чланова политичких одсека бригада, комесара батаљона и чета, и чланова државног апарата и производње који су обављали функције средњих и нижих руководилаца. У школама се учило: кратки курс СКП (б), народноослободилачка борба народа Југославије и изградња нове државе, партијска изградња, док је у Вишој партијској школи поред овога у програм улазила и политичка економија, руски језик и правопис, дијалектички и историјски материјализам и учење о држави.⁴⁵ У овом периоду ДФЈ се у потпуности ослањала на учења и искуства у СССР-у, и све до 1948. године, није развијала „сопствени пут у социјализам“.

Оснивање КП Србије

Србија је после рата била једина федерална јединица која није имала своју КП. КП Хрватске и Словеније биле су основане у међуратном периоду док се сматрало да „радне масе Србије не траже стварање КП Србије“ јер „српски народ није национално угњетен. Срби су владајућа нација и не осећају национално угњетавање с стране друге народности. Прем томе ни класна борба не заузима одлике борбе за национално ослобођење.“⁴⁶ Потреба за оснивањем КП Србије појавила се у току рата, а први пут је поменута на састанку Политбироа ЦК КПЈ у Јајцу одржаном 16. – 18. октобра 1943. године.⁴⁷ Иницијатива је потекла из Србије – ПК КПЈ за Србију је половином 1944. године, предложио ЦК КПЈ да се формира посебан ЦК за Србију, али до тога није дошло. На састанку на Вису одржаном јуна 1944. донета је одлука да се формира КП Србије, након заседања АСНОС-а, што је након ослобођења и испуњено.⁴⁸

Оснивачки конгрес КП Србије је одржан у Београду од 8. до 12. маја 1945. године у присуству 459. делегата из Србије, Војводине и са Космета, који су били различити према социјалној стурктури – 158 радника, 61 сељак и 240 интелектуалаца.⁴⁹ Конгрес је одржан у згради Коларчевог универзитета, а отворио

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ „Proleter“, 7-8, jul-avgust, Beograd 1935.

⁴⁷ Đorđe O. Piljević, *Savetovanje Politbiroa ЦК КПЈ na Visu i stvaranje KP Srbije*, Beograd 1988, str 41; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 33.

⁴⁸ Милан Борковић, Венцеслав Глишић, *Оснивачки конгрес КП Србије: (8-12. мај 1945)*, Београд 1972, стр 19; Đorđe O. Piljević, *Savetovanje Politbiroa ЦК КПЈ na Visu i stvaranje KP Srbije*, Beograd 1988, str 41; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 33.

⁴⁹ М. Борковић, В. Глишић, *н.д.*, стр 19.

га је Александар Ранковић који је предложио почасно и радно представништво. У радно представништво били су изабрани: Благоје Нешковић, Александар Ранковић, Моша Пијаде, Спасенија Бабовић, Ђоко Пајковић, Јован Веселинов, Воја Лековић, Душан Петровић Шане, Милентије Поповић, Радисав Недељковић, Милијан Неоричић и Средоје Урошевић.⁵⁰

Благоје Нешковић је на конгресу најпре одржао првог дана заседања „Реферат о политичкој ситуацији у Србији, Војводини и Косову и Метохији.“ У реферату је истакао који су задаци КПЈ у свакој покрајини, посебни и општи.

У опште задатке према његовом реферату спадало је:

„Непрестано јачати братство и јединство народа Србије, Војводине и Косова и Метохије међу собом и са осталим народима Југославије кроз борбу против шовинизма, хегемонизма и сепаратизма;

Непрестано помагати јачање Југословенске армије;

Чистити од непријатеља и јачати читав државни апарат од народних одбора до федеративне и централне владе, владе демократске федеративне Југославије;

Развијати и обнављати целокупну привреду под највећом контролом и у сагласности са централном владом.

Јачати братство и све више проширивати савез радника и сељака, ЈНОФ; водити немилосрдну борбу у фронту против свих који желе да ослабе тековине н.о. борбе; (не попуштајући ни за длаку у принципијалним питањима политике н.о. покрета, маневришући по питањима непринципијалне природе);

Пооштирити будност против свих непријатеља н.о. покрета;

Јачати руководећу улогу КПЈ у државном и друштвеном животу, (непрестано подизати ауторитет друга Тита)

Јачати све више везе сваке врсте са братским руским и осталима народима Совјетског савеза;

Појачавати пријатељске савезничке односе са Енглеском, Америком и Француском не наседајући провокаторима и фашистима из тих земаља.

⁵⁰ Исто, стр 21.

Појачавати пријатељске савезничке односе са Енглеском, Америком и Француском не наседајући провокаторима и фашистима из тих земаља.⁵¹

У реферату су одређени задаци и за сваку покрајину посебно и то:

1. Србија

а Неуморно се борити против великосрпског шовинизма и хегемонизма, увек и на сваком месту, за потпуну равноправност и сва национална права Хрватима, Шиптарима, Црногорцима, Русинима, Словацима, Мађарима, Румунима, Србима и Немцима који остану у нашој земљи;

б борити се против остатака дражовштине и фашизма у свим видовима;

в поштирити борбу за спровођење свих законских мера владе Србије и Југославије, увлачити масе у борбу за спровођење привредних мера владе; тежиште рада пребацити на обнову привреде увлачећи у то најшире слојеве народа; заводити највећу економију, штедњу и најсавесније пословање у читавој привреди у пословању свих државних органа; сву осталу привредну делатност подредити државном сектору привреде; уводити најпрецизнију евиденцију и расподелу животних потреба:

г урадити све да се сељаштво, сељачка привреда укључи у државни сектор привреде; урадити све да се сељаштву омогући задовољење основних потреба за живот и рад;

д радити на подизању културног и материјалног живота радног народа;

ђ јачати државну безбедност учвршћивањем милиције, наоружавањем једног дела народа и организовањем исте на принципима војних формација прилагођених потребама;

е чистити народне одборе од непријатеља н.о. покрета;

ж борити се против секташтва према масама у ЈНОФ-у и УСАОС-у;

з пружити сву могућу помоћ судовима и јавним тужиоштвима, чуварима законитости у нашој земљи.

2. Војводина

⁵¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Реферат о политичком стању у Србији, Војводини и Косову и Метохији, К-8, стр 17; М. Борковић, В. Глишић, *н.д.*, стр 42 – 45.

а најозбиљније приступити борби да се на делу оствари братство и јединство народа Војводине, за равноправност и сва национална права свим народима Војводине, који данас тамо живе;

б разбијати привредну и државну ускогрудост и сепаратизам, који штете општој заједници демократске федеративне Југославије;

в заштити борбу радног народа Војводине без обзира на националност против реакције у Војводини по питању доследног спровођења ових мера југословенске владе, а нарочито мера привредног карактера;

г увлачити сиромашне слојеве села у решавање аграрног питања;

д помоћ и правилни однос према насељеницима;

ђ најстрожија контрола руковања народном имовином, евиденција и процена вредности народних добара од најмањих до највећих;

е чишћење народних одбора од непријатеља н.о. покрета и наше нове државе;

ж увлачити у државни апарат људе из свих националних група;

з борба за обрађивање сваке стопе земље и повећавање продуктивности уопште у читавој привреди;

и развијати разне форме антифашистичких организација по потреби по националним групама као саставне делове ЈНОФ-а; поштрвати борбу против реакционара и шовиниста у врховима ЈНОФ-а по принципијалним питањима политике н.о. борбе.

3. Косово и Метохија

а решавати аграрно питање уз учествовање сеоске сиротиње на опште задовољство шиптарских и других маса Косова и Метохије;

б. у решавању расподеле земље увлачити најшире шиптарске масе, а затим и српске и црногорске преко сиротињских комитета;

в водити најоштрију борбу против шовинизма, верске нетрпеливости, вређања традиција и скраћивања националних права било којој националној групи:

г проширивати и јачати „Комитет Шиптара Косова и Метохије“ као део ЈНОФ-а;

д ослонити се на сиротињске комитете и комитете Шиптара у постављању и учвршћивању народних одбора;

ђ увлачити у милицију саме шиптарске масе као и у читав државни апарат;

е неуморно радити против неписмености, нарочито шиптарских маса:

ж увлачити у ЈНОФ широкогрудо и толерантно оне угледне Шиптаре, који желе да раде у духу политике н.о. покрета.⁵²

Говорећи о задацима за сваку покрајину посебно, Благоје Нешковић је као један од важних проблема у Србији истакао борбу против „великосрпског шовинизма и хегемонизма“ и борбу против „дражовштине“ у складу са политиком КПЈ да су те идеје у Србији још увек живе, те да српски народ не сме да угњетава остале националности у оквиру Југославије, као што је то био случај пре рата. Србија као највећа и најјача држава у федерацији која је раније водила хегемонистичку политику, нетолерантну према другим народима, у којој је током рата био активан „четнички шовинистички покрет“ морала је сада да покаже да се у потпуности одрекла тих идеја, да се искупи за учињене неправде. Слоган о „великосрпском хегемонизму“ претворио се у трајну хипотеку који је носила Србија, а српски комунисти распознавали су се по борби против властитог шовинизма и хегемонизма. Страх од ширења „великосрпства“, мајоризације Срба, истицао се као највећа политичка опасност, па су српски национални проблеми везани за рат остали нерешени пошто би појединац који би се на њих вратио лако могао бити оптужен за „великосрпство и шовинизам“ што се није опраштало. Српски комунистички кадар и Благоје Нешковић као једна од најважнијих личности тог кадра страховали су да се под српским народом не оствари асимилација других народности, отуд упорно инсистирање на начелима равноправности и брига како ће се оне осећати у НРС. Из говора Благоја Нешковића јасно се види ревноност српских комуниста у решавању националног питања и схватање о одговорност српског народа за међунационалне односе као да није постојала одговорност и са друге стране.

Благоје Нешковић је одржао реферат првог дана конгреса 8. маја, након чега је започета дискусија у којој су учествовали Немања Марковић, делегат из

⁵² Исто, стр 18-21; М. Борковић, В. Глишић, *н.д.*, стр 19.

Крагујевца, Добривоје Видић, делегат из Чачка, Радош Јовановић, делегат из Прокупља, Боса Цветић, делегаткиња из Крушевца, Велимир Боговац, делегат из Краљева, Милован Батановић, делегат из Шапца.⁵³

Немања Марковић је говорио о односу између КПЈ и људи Драгољуба Јовановића, и уопште о Земљорадничкој странци, коју је сматрао угрожавајућом за јединство Народног фронта. Он је на крају дискусије закључио: „Хтео сам само да укажем на ту опасност да морамо да будемо врло будни и да оштро ударимо и иступамо према њима. То је једина странка која би могла унеколико да врши цепање јединственог народног фронта у селу. Код нас, у Шумадији, не постоји више ниједна странка, која би могла да представља такву опасност.“⁵⁴ Потом је реч узео Божидар Стојановић делегат из Пожаревца који је покренуо питање Влаха као посебне етичке групе настањене у голубачком, млавском и поморавском срезу, а која је учествовала у изградњи народне власти. Он је предложио да се третирају као посебна народносна група коју треба културно просветити пошто многи од њих нису знали ни српски језик: „Ми тражимо могућност да користимо њихов језик, у колико је развијен, и српски језик, у колико га познају, да учинимо што више на културном и политичком подизању тих крајева. Ипак, постоје међу нама другови, чланови Партије, који траже да им се расветли питање народносне групе Влаха. То није горуће питање, али га треба поставити на овом Конгресу и решити.“⁵⁵ Делегат Добривоје Видић предложио је да се поводом реферата отвори више питања: решење националног питања, аграрно питање, односи према десним земљорадницима која су актуелна у новој држави. Делегат Радош Јовановић се осврнуо на сељачко питање и проблеме везане за њега, на шта се надовезала Боса Цветић, која је истакла проблем придобијања ширих сељачких маса за комунистичке идеје и веће ангажовање партијских руководалица по том питању. Делегат из Краљева Велимир Боговац покренуо је пак питања „чишћења“ бивших колаборациониста и симпатизера ЈВУО-а из народне власти као и питање свештенства. Делегат из Шапца Милован Батановић још једном је подвукао значај борбе „против реакционарних

⁵³ М. Борковић, В. Глишић, *н.д.*, стр 45-56.

⁵⁴ Наведено према: Исто, стр 46.

⁵⁵ Наведено према: Исто, стр 48.

елемената“ у власти док је Жарко Веселинов⁵⁶, поставио питање националних мањина у Војводини и односа према њима: „Српска реакција је најјача. Њу треба тући, у њој треба гледати опасност за сређивање прилика у нашој покрајини. Ту тек после ослобођења, нарочито у Бачкој, стварати братство наших народа, а односи између тих народа били су јако заоштрени. Треба нарочито пазити на линију наше партије. И ту треба показати будност.“⁵⁷

Дискусију је прекинула вест да је Немачка капитулирала коју је објавио Моша Пијаде па је наставак заказан за наредни дан, а делегати су отпочели слављене победе над фашизмом. Наредног дана реферате су прочитали Жарко Веселинов и Средоје Урошевић о организационим питањима Партије. У другом делу дана је пренет поздравни говор Јосипа Броза Тита поводом капитулације Немачке, а потом је о истом питању говор одржао и Душан Петровић Шане⁵⁸. Десетог маја је настављено заседање на коме су реферате поднели Милован Ђилас и Едвард Кардељ, а Благоје Нешковић је одржао заршну реч. Он је том приликом ставио акценат на два проблема: прво је било „питање шовинизма“ подвлачећи да „нигде више нема тог шовинизма, него баш ту у Србији, у Београду. На сваком кораку ви чујете: те Хрвати ово, те Мађари оно. Ви ћете чути из уста самих партијаца: те пречани, те шокци [...] Ја сматрам, да је на друговима, нарочито из Србије, да буду немилосрдни према свим тим манифестацијама шовинизма“.⁵⁹ Благоје Нешковић је на Конгресу стајао чврсто на линији Партије, у борби против „великосрпског шовинизма“. Друго значајно питање које је истакао био је однос према „стручним кадровима“. Као интелектуалац Благоје Нешковић је био свестан вредности и потребе за образованим стручњацима из различитих области у изградњи власти. „Ради се о кадру стручњака, најразноврснијих стручњака за читав наш државни апарат[...] ми баш у нашем државном апарату овде, у Србији,

⁵⁶ После ослобођења, Јован Веселинов Жарко је био министар аграрне реформе, затим министар индустрије и председник Планске комисије у Влади НР Србије. („Jovan Veselinov Žarko” у: *Narodni heroji*, II, Beograd 1982, str 291)

⁵⁷ Наведено према: М. Борковић, В. Глишић, *н.д.* стр 55.

⁵⁸ Душан Петровић Шане од 1945. до 1949. године био је председник Главног одбора Савеза синдиката Србије. У својству члана југословенске делегације, учествовао је на конференцији Светске синдикалне организације у Лондону, 1944. године, и на конгресу у Паризу, 1945. године. За народног посланика је биран на свим изборима од 1945. године. Био је члан Председништва АСНОС-а, члан Централног комитета Савеза комуниста Србије био је од Првог конгреса, маја 1945. године. („Petrović Šane Dušan“ у: *Vojna enciklopedija*, VI, Beograd 1964, str 758.)

⁵⁹ Наведено према: М. Борковић, В. Глишић, *н.д.* стр118.

видимо невероватно секташтво у односу на разне те стручњаке, одбацујемо их и ограђујемо се од њих, наше партијске јединице не расту, што су углавном састављене од другова који су дошли из војске. Ето у тим питањима видим како је ствар уско постављена.“⁶⁰ Благоје Нешковић је предложио укључивање ових стручњака у власт.

У другом делу дана реферат је поднео Петар Стамболић. Трећег дана конгреса Александар Ранковић је одржао завршну реч поводом реферата Петра Стамболића, а затим је настављена дискусија о синдикалним питањима.

Последњи дан конгреса био је 12. мај. Реферат је одржала Митра Митровић Ђилас О агитацији и пропаганди. На завршну седницу дошао је и председник Јосип Броз Тито, који је одржао говор, после чега је Александар Ранковић прочитао резолуцију израђену на основу закључака конгреса, као и предлог кандидационе комисије за ЦК КП Србије који су једногласно прихваћени. Конгрес је завршен слањем поздравног телеграма Свесавезној Комунистичкој Партији бољшевика, који је прочитао присутнима Милентије Поповић.⁶¹

На крају је изабран Централни комитет КП Србије, који је имао 43 чланова и 6 кандидата. У Политбиро ЦК ушли су Благоје Нешковић, као политички секретар, Јован Веселинов, као организациони секретар, Спасенија Бабовић, Воја Лековић, Душан Петровић, Петар Стамболић, Митра Митровић, Милентије Поповић и Добривоје Радосављевић као чланови.⁶²

Августа 1945. године, ЈНОФ је добио своју коначну форму, на оснивачком конгресу Народног фронта Југославије, одржаном у Београду од 5. до 7. августа 1945. године.⁶³ На конгресу су обједињени земаљски фронтови, усвојени статут и програм и створена организациона структура. Народни фронт је дефинисан као „општенародни антифашистички демократски покрет народа Југославије“ који има задатак да чува тековине народноослободилачке борбе, а у њега су могли ући сви грађани који су уживали политичка и грађанска права, прихватили програм

⁶⁰ Исто.

⁶¹ М. Борковић, В. Глишић, *н.д.*, стр 55.

⁶² Милан Борковић, „Оснивачки конгрес КП Србије и његов значај“, *Оснивачки конгрес комунистичке партије Србије*, Београд 1988, стр 28.

⁶³ Marija Obradović, „*Narodna demokratija*“ *u Jugoslaviji 1945 – 1952*, Београд 1995, стр 30; D. Živković, *н.д.*, 1945, стр 412.

НФЈ и плаћали чланарину.⁶⁴ У НФЈ водећу улогу је имала КПЈ, а сама организација је повезивала разна антифашистичка удружења и организације попут АФЖ – а, УСАОЈ – а и других.⁶⁵ Грађанске странке које су пришле НФЈ морале су претходно да прихвате његов програм и нису имале стварни утицају у њему. За председника је био изабран Јосип Броз Тито, првог генералног секретара Сретен Жујовић, а другог Златан Сремец. У секретаријат су још ушли и Драгољуб Јовановић, Васо Чубриловић, Маријан Стилиновић, Бане Андрејев, Митар Бакић, Јожа Рус и Владимир Симић. Потпредседници су били Милош Московљевић, Фрањо Гажи, Јосип Видмар, Војислав Кеџмановић, Дмитар Влаховић и Мило Рашовић. За чланове Извршног одбора изабрани су: Благоје Нешковић, Едвард Кардељ, Андрија Хебранг, Владимир Бакарић, Блажо Јовановић, Моша Пијаде, Борис Кидрич, Лазар Колишевски, Милован Ђилас, Александар Ранковић, Иван Рибар, Тодор Вујасиновић, Едвард Коџбек, Пеко Дапчевић, Марко Вујачић, Сава Косановић, Иван Шубашић, Јаша Продановић, Сретен Вукосављевић, Акиф Леш, Тома Куторец, Михајло Апостоловски, Ђуро Пуцар, Рато Дугоњић, Сулејман Филошовић, Богомир Рајковић, Маријан Бреџељ, Фрањо Љубе, Миха Маринко, Нуредин Даут, Емануле Чучков, Света Живковић, Михајло Ђуровић, Јован Веселинов, Коча Поповић, Владо Зечевић, Рифат Бериша, Спасенија Бабовић, Ђура Салај, Раде Пребићевић, Фране Фрол, Светозар Ритинг, Душко Бркић, Цицко Крстуловић и Стјепан Првчић.⁶⁶

У септембру 1945. године били су расписани избори за Уставотворну скупштину, у којој је Србија према одлуци Савезне изборне комисије бирала 87. посланика, од чега је град Београд бирао седморицу (један посланик на 40 000 становника). Градски изборни одбор је морао да представља све групе, па су у његу ушли и представници АФЖ – а и УСАОС – а⁶⁷, Јединствених синдиката и поједини активисти Народног фронта који нису припадали ниједној странци. Носилац листе за град Београд био је Јосип Броз Тито, као кандидат у Седмом рејону, док је за његовог заменика кандидован Благоје Нешковић тада председник

⁶⁴ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 11.

⁶⁵ АФЖ – Антифашистички фронт жена; УСАОЈ – Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије.

⁶⁶ Isto, str 12.

⁶⁷ УСАОС - Уједињени савез антифашистичке омладине Србије.

Народне владе Србије.⁶⁸ Благоје Нешковић је поводом избора одржао говор у Седмом рејону у коме је истако значај учињеног у претходном периоду, правећи паралелу са ситуацијом у Краљевини Југославији: „Не ради се, другови, само о томе да ми достигнемо оно стање какво је било у старој Југославији, већ се ради о томе да ми то стање пребацимо и постигнемо много боље него што је било. Ми то другови, морамо и ми ћемо то урадити. Не ради се о томе да повратимо грађанину онакав живот какв је он имао пре 6. априла, већ да му створимо бољи живот него што је имао. Није довољно да у Југославији обновимо транспорт у оној мери као што је било раније већ да га удвостручимо. Наше жељезнице су мање више достигле предратни темпо вожње. Број вагона је заиста смањен и пред нас се поставља проблем: или да решимо саобраћајне задатке или да капитулирамо. Тај проблем вагона се решава на тај начин што се вагони не задржавају, већ се утовар и истовар врше што могуће брже.

Ми поред савлађивања свих тешкоћа већ данас видимо резултате и у другим областима, за разлику од онога стања које је било у бившој Југославији. У најмању руку ми смо за врло кратко време поставили чврсте темеље за социјално обезбеђивање најширих слојева нашег народа, за радне масе нашег народа. Треба се само сетити како је било социјално обезбеђење у бившој Југославији, па да нам буде сасвим јасно колики је то огроман напредак. Не ради се о томе да смо ми створили добре законе напредне и социјалне већ да смо пронашли конкретне форме, да смо приступили стварном спровођењу тих мера. Социјално осигурање које се данас спроводи потпуно се разликује од онога у бившој Југославији. Данас је сваки радник обезбеђен исто тако као што је државни чиновник. И вама је вероватно познато да се нашим новим социјалним осигурањем данас не прави никава разлика између радника и чиновника. Тешка је била њихова судбина. То је оно што је осетио сваки грађанин наше замље. И данас када је обезбеђена сутрашњица сваком нашем човеку онда о слободи од страха могу да говоре неки други, а не наши народи.“⁶⁹

⁶⁸ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 726; М. Павловић, *За Тута или за краља*, стр 240 – 352.

⁶⁹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Говор Благоја Нешковића у VI рејону, стр 9-10.

Благоје Нешковић је у овом делу направио алузију на Драгољуба Јовановића и његову НСС. У том тренутку он је био сарадник НФ, иако су постојала суштинска неслагања у њиховим политикама и та сарадња није била чврста на шта је алудирао и Благоје Нешковић у овом свом говору. Партија је након избора променила свој однос према Драгољубу Јовановићу и удаљила га из политичког живота.⁷⁰

„Исто тако и положај сељаштва разним мерама, укидањем дугова, из основа се изменио. А затим није потребно да говорим о бризи наше државе о деци, о пострадалим у рату, о инвалидима, демобилисаним итд. Већ је довољно указати само на положај радног света онакав какав је данас и какав је био у бившој Југославији, па да се види да је ово сасвим нешто друго и да никакве везе нема са бившом Југославијом у којој је радни човек био експлоатисан.“⁷¹

НФЈ је изашао на изборе под паролама братства и јединства, осуђујући „рационарну опозицију“. НФЈ је формирао и изборни фонд од прилога који су скупљани по градским рејонима с тим што је 25% средстава припадало НФЈ, 50% НФ Србије, а 25% окружним одборима НФ-а. Градски одбор НФ је припремио програм везан за избор који је подразумевао: 1. Прорату Прогласа НФЈ, разрађивање говора маршала Тита, тумачење социјално - политичког значаја новог законодавства НРС, објављивање кандидационих листа; 2. Организовање рејонских конференција које су морале да се заврше до 30. септембра; 3. Масовне организације су задужене да развију акцију међу својим чланством, радницима, омладином, женама; 4. Планирана конференција за 7. октобар, замишљена је као врхунска тачка изборне агитације; 5. Градски одбор преузима на себе издвање прогласа грађанима, штампање парола и агитацију за изборни фонд.

Поводом предстојећих избора од 11. новембра одржане су бројне конференције и месни састанци.⁷² Такође, пред је изборе одржан састанак у ЦК КПС у коме је Благоје Нешковић одржао говор везан за предстојеће изборе. Он је у њему истакао важност предстојећих избора за КПЈ и подвукао однос КПЈ према демократији: „Избори нису само техничка радња, они значе пробу да ли су

⁷⁰ V. Koštunica, K. Čavoški, *n.d.*, str 81.

⁷¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Говор Благоја Нешковића у VI рејону, стр 9-10.

⁷² В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 726; М. Павловић, *n.d.*, стр 240 – 352.

тековине народноослободилачке борбе чврсто у рукама народа. Ради се о томе да ли ће се та тековина даље развијати (перманентност) или ће стати, да ли ће се процес даље развијати или ће се обуставити. Револуција не може да стане, мора даље да иде, да прерасте у вишу етапу. Ако победимо на изборима, значи да ће револуција ићи даље, ако изгубимо, значи тачка. Неки наши другови мисле да и ако изгубимо на изборима, нећемо дати власт из руку, а ту је и Совјетски Савез. Да се не заносимо да ће нас Совјетски Савез помоћи ако изгубимо. Није на овом свету само Југославија. Ако су у питању виши интереси онда се неће ратовати само због нас. То, истина, не значи да бисмо ми морали пустити власт из руку ако би изгубили на изборима.

Да ли постоје противречности између тога што ми говоримо о демократији и револуцији и револуционарним преображајима? Код нас се погрешно схватио смисао курса ка демократизацији, тако да код неких има још толико профашистичких и фашистичких елемената, па и остатака ГЕСТАПО – а. Демократија је за основне народне масе, али не и њима свуда. Ако демократија значи да у неком срезу или округу маса ради шта хоће, то значи да ће руководство узети непријатељи и повести масе за собом. Демократија основним масама која ће и привући на позиције борбе против реакције, против фашистичких и профашистичких елемената. Таква демократија је у крајњем случају диктатура маса. Ми хоћемо такву демократију да маса скида бандите са бирачких спискова (случај где маса одузима право гласа једном члану партије), али не и да маса у Левачком срезу одузима гласове осамдесеторици наших људи. Тамо нема демократије.

Значи споразум са партијама у Фронту на програму Фронта. Ми делимо власт у извесном степену с тим странкама. То је наша концесија њима. А како ми користимо тај споразум? Ми ћемо добити то да борбом која се води на селу, у првом реду у односу на средње сељаке, да их доведемо на наше позиције. Да искористимо утицај људи који су у Фронту у борби против профашистичке реакције. Али, не да дозволимо да те странке искористе наше тешкоће и одвоје масе од нас.

Значи, партије су слободне, али само у врховима, доле нису слободне. Могу да се зову партије, могу да уписује присталице, али да не држе

конференције без нас, без Фронта. Нећемо да цепамо јединство. Тежиште је на Фронту, да се одржавају конференције Фронта. На њихове конференције има да оду наши фронтвци, да узму учешће у дискусију, да их разбијају. Само да власт ту не претера. Потребно је вешто маневрисање.“⁷³ Благоје Нешковић је инсистирао на јединству Народног фронта и каже: „Курс је једна листа, односно кутија без листе и наша. Народни фронт је једна листа. Не може народни фронт да буде расцепљен. У случајевима гда је из нарочитих разлога потребно две листе, ви ћете предложити. У случајевима где ће се појавити листа шпекуланата и кулака, треба промислити да ли треба створити другу фронтвску листу да се ова разбије. То не треба радити круто већ конкретно. Листу не треба стварати само од комуниста и симпатизера, већ треба погледати на земљораднике ако су поштени. Поштен човек није непријатељ. Две трећине људи на листи треба да буду сигурни људи који ће бити способни да спроводе наше мере. Такви људи су корисни да контрлишу наше који хоће да подивљају.“⁷⁴

Предизборна кампања је дала резултате, листа НФЈ је однела убедљиву победу, за њу је гласало 77,6% гласача, од чега за кандидате НФ 59%. У целој Југославији било је истакнуто девет кандидатских листа, у Србији су биле две земаљске кандидатске листе: Народног фронта Србије, са носиоцем листе др Сенишом Станковићем, председником Народе скупштине Србије, и припојена земаљска кандидатска листа НФ Србије, са носиоцем листе Јашом Продановићем, министром за Србију Привремене владе ДФЈ. У Војводини је носилац изборне листе био Никола Петровић, министар трговине и снабдевања Привремене владе ДФЈ, док је у аутономним областима КиМ, на челу листе НФ био Али Шукрија. У свим деловима земље НФ је победио.⁷⁵

НФ је убедљиво победио, али се из метода рада може закључити да то нису били слободни избори, КПЈ је онемогућила представнике других партија да се појављују као носиоци изборних листа, па Јосип Броз Тито није имао адекватног противкандидата. Кандидатуре других су имале више декоративан карактер, нису постојале ни равноправне предизборне кампање, а спровођење избора и

⁷³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, Говор Благоја Нешковића пред изборе, стр 2.

⁷⁴ АС, Ђ-23, Реферат Благоја Нешковића, стр 5.

⁷⁵ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, str 734.

прикупљање резултата је било у искључивој надлежности НФ. Победа НФ јесте била несумњива, али није одржана у адекватним условима који су одговарали вишестраначком миљеу. КПЈ није била спремна да дели руководећу улогу ни са једном другом странком, полагала је права на тековине револуције позивајући се на своју одлучујућу улогу у победи исте, а преко Народног фронта обезбедила је широку платформу народне власти.

С друге стране инсистирала је на већем културном и пропагандном раду међу становништвом, путем курсева, школа, и посебно партијске штампе („Комунист“, „Партијска изградња“, „Борба“, „Вјесник“, „Напред“) у којој су своје радове објављивали руководећи комунисти Јосип Броз Тито, Милован Ђилас, Благоје Нешковић, Моша Пијаде итд. Благоје Нешковић је у својим говорима истицао значај пропаганде: „Ми треба да наш политички рад базирамо на проради партијских директива, директивних чланака у 'Борби' и говора наших партијских руководиоца. За читав овај период да би га разумели, да би схватили – борбу за план, довољно је прочитати говор друга Тита у Скупштини. Без разумевања тога говора, не може се говорити о схватању партијске линије, не може бити речи о томе да можемо да склизнемо са терена.

У проради ових ствари треба прво извући оно што је основно, што је решавајуће, а не једноставно прочитати и заборавити. Друго, треба разумети и запамтити на крају крајева. Наши другови морају цитате да знају напамет, као што знају и цитате из класичних дела марксизма. Не може се служити теоријом, а да се не знају ти цитати. Цитирање се не треба вршити шаблонским већ претходо треба цитат разумети, треба знати цитирати. Исто тако из Титовог говора мора сваки члан Партије да зна сваку реченицу, мора да издекламује шта је Тито рекао. Има ли чланова Партије који знају једну реченицу из Титовог говора. Ја сам обишао три округа и нисам нашао ниједнога.“⁷⁶

У пропаганди је очигледно цитирање Јосипа Броза имало важну улогу у складу са изградњом с култа личности коју је пропагирала комунистичка идеологија. Јосип Броз је био на врху пирамиде створеног система као најистакнутија личност КПЈ са харизматским одликама која је учествовала у свим важним политичким одлукама. Руководиће спољном и унутрашњом политиком,

⁷⁶ АС, Ђ-23, Реферат Благоја Нешковића, стр 5-6.

командовање војском, одређивање правца друштвеног и културног развитка. Није случајно што се од узорних комуниста очекивало да упоредо морају знати и цитате из марксистичке литературе са којом је КПЈ желела да оствари континуитет. Како се у овом периоду Југославије ослањала на СССР као на земљу – узор усвајала је и правила из њене политичке и друштвене литературе и праксе која је била опетрећена цитатима класика лењинизма и марксизма с једне и пренаглашавањем „култа вође“ с друге стране.

Један од значајних листова који су наставили да излазе у послератном периоду био је и „Глас“ чији је уредник у ратним условима био Благоје Нешковић (у првих шест бројева).⁷⁷ Благоје Нешковић, иако више није био уредник наставио је да сарађује за „Глас“, а у 48. броју се осврнуо на значај његовог издавања у ратним условима „Издавање, сарађивање и читање 'Гласа' у време окупације било је скопчано са истим опасностима као и учествовање у партизанским одредима“⁷⁸ „Глас“ је и даље остао важан политички лист, а добио је нову улогу у новом социјалистичком друштву. Препорука Благоја Нешковића је била да му се повери улога гласила Народног фронта: „У вези са организацијом политичког рада треба нагласити потребу да наше среске фронтоске организације посвете већу бригу за „Глас“. Није потребно да се „Глас“ само растура и проналазе нови читаоци, већ је нужно да срески комитети обавезно знају дописнике „Гласа“ са свог терена, да одржавају с њима везу, да им дају упутства и оријентацију о којим питањима да пишу, да повећавају број дописника са терена. Ми смо решили да „Глас“ у основи буде фронтоски лист, да се бави питањем рада Фронта и испуњењем планова Фронта. Од организовања дописне службе са терена зависи колико ћемо „Глас“ направити стварним органом Фронта, фронтоским листом.“⁷⁹ Од августа 1945. године „Глас“ је постао дневни лист који је излазио до 1952. године, када је угашен.⁸⁰

Након што је учврстила политичку власт, КПЈ је прешла на обнову привреде. Законом о национализацији приватних привредних предузећа, који је

⁷⁷ Б. Вучковић, *н.д.*, стр 210.

⁷⁸ Исто, стр 211.

⁷⁹ АС, Ђ-23, Реферат Благоја Нешковића, стр 5-6.

⁸⁰ Године 1975. урађен је репринт окупацијских бројева „Гласа“ у којима је уредник био Благоје Нешковић, на свечаности поводом тога био је присутан и сам Благоје Нешковић (видети више В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 69).

ступило на снагу 5. децембра 1946. године, изведена је национализација у 42 гране привреде, а ЦК КПЈ је децембра 1946. године донео закључак о завршавању пројекта петогодишњег и једногодишег плана.⁸¹ Закон о петогодишњем плану развита народне привреде, донет је на иницијативу Јосипа Броза Тита, без претходне дискусије на Политбироу и ступио је на снагу 28. априла 1947. године.⁸² Након тога је прошао уобичајну процедуру у Народној скупштини у којој је прихваћен без проблема.⁸³ План је поставио крупне задатке од којих су најважнији били индустријализација и електрификација о чему говори и Благоје Нешковић, који је као председник владе НР Србије, истако најважније проблеме који су представљени планом: „Основна карактеристика савезног плана јесте електрификација и индустријализација, а које повлаче за собом унапређење свих осталих привредних грана. Несумњиво да је у нашем плану електрификација и индустријализација основа за развој свих осталих грана, али с обзиром на извесне специфичности наше републике, т.ј. велико учешће Н.Р. Србије у пољопривреди ФНРЈ, као и наше обавезе према савезном плану дају извесне специфичности плану Н.Р. Србије.

Не улазећи у детаље дотаћи ћу се неких карактеристика предложених закона о Петогодишњем плану. Овај план одређује изградњу индустрије и електропривреде које обезбеђује рационализацију свих индустријских грана и стварање низа нових предузећа, друго: механизацију рударства, пољопривреде, шумарства, грађевинарства, треће, постављање солидних темље за развој хемијске индустрије.

Тиме се хармонично допуњава савезни план на територији Н. Р. Србије, чиме се Н. Р. Србија из претежно пољопривредне земље претвара у индустријски развијену, а пољопривреду из заостале у напредну пољопривреду...1951. године производња целокупне електричне енергије на територији Н.Р. Србије износиће око једну четвртину целокупне југословенске производње 1951. год, што за територију Н. Р. Србије означава према 1939. години повећања 3,8. пута. Од тога,

⁸¹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 12.

⁸² Љубодраг Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, III, Нови Сад 2001, стр 350; М. Obradović, *n.d.*, str 132.

⁸³ Isto; Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Beograd 1991, str 20-21.

од милијарду и 50 милиона киловат часова само електричне централе републиканског значаја треба да произведу 120 000 000 кавч.

Производња угљева, у рудницима републиканског значаја, треба да се повећа пет пута. Наша метална индустрија, поред осталог, треба да повећа преко пет пута, према 1946. години, производњу пољопривредних алата, а предмете широке потрошње преко 7,5 пута.

У предложеном Петогодишњем плану одређени су крупни задаци у односу на занатство; снабдети га машинама и алатима, кредитом и сировинама, тако да се 1951. повећа укупна вредност занатске производње и услуга на 221% према 1946 г.

Несумњиво да то означава велику бригу Владе Н. Р. Србије за занатство и занатлије.

Нашој пољопривреди су постављени крупни задаци:

Значајно померање од житарица ка индустријским културама, прелаз са екстезивног ка интензивном газдовању у свим областима, премашивање предратног доприноса и количина житарица, као и значајно повећање у осталим гранама. Све то треба постићи: на бази резултата рада наше индустријализације и електрификације, знатном механизацијом и побољшањем обрада култура.

Ми се обавезујемо да преbacимо просечан принос, према просечном предратном десетогодишњем: код пшенице за 20%, код јечма за 18%, код овса за 48%, код кукуруза за 36%, код шећерне репе за 39% итд.

Повећањем броја крупне стоке и у житородним крајевима, повећањем површина под сточним крмним биљем, повећање механизације, а нарочито изградњом канала Дунав – Тиса – Дунав, извршићемо ове обавезе које проистичу из плана.

[...] Заостаци непријатеља нашег народа не би желели да ми остваримо овај план. Јер остварење плана подрива темеље и води дефинитивном краху свих њихових потивнародних планова. Пошто не могу да нас спрече у остварењу овог плана, они говоре да ми план не можемо остварити, јер је тобож план нереалан или говоре како нашој земљи не треба толика индустријализација и електрификација, и како треба развијати само пољопривреду/иако

електрификација и индустријализација значи једину солидну базу и за пољопривреду итд/.

Други појединци, са сумњом и неповерењем гледају на могућност остварења плана на наше могућности и наше снаге.

Ми смо, међутим, свесни свеобимности плана, али смо свесни и великих могућности наше земље и великих снага које леже у нашем народу и велике спремности нашег народа да поведе борбу за остварење плана. Овакав какав је предлог Петогодишњег плана одговара потпуно могућностима и снагама НР Србије, српског народа и осталих националности у НРС, поред тога, овај предлог плана је и у складу са Општедржавним петогодишњим планом.⁸⁴

Планирању се приступило на пречац, без довољно документације и привредних стручњака. Инсистирало се да на челу предузећа буду политички подобни људи-комунисти. Сва предузећа, осим приватних подељена су на она општедржавног, републиканског, покрајинског, обласног и локалног значаја, а њима су управљали одговарајући државни органи. Свако предузеће је имало своје министарство, комитет, управу, дирекцију или установу при влади ФНРЈ, из буџета државе су издвајане финансије које нису одговарале стварним потребама предузећа.⁸⁵ Петогодишњи план је у основи био нереалан јер су у свим областима очекивања била много већа од стварних могућности. Петогодишњи план је предвидео највеће улагање у БиХ, Црну Гору и Македонију, тачније у неразвијеним крајевима земље. У складу са схватањем државног врха терет у остваривању плана требало је највише да понесу радници и сељаци, једно од важних мерила за улазак у Партију управо је било ангажовање на испуњењу плана. „Месна партијска конференција поставила је питања мерила које треба да буде у Партији за одабирање чланова и кандидата. Оно се изражава у проверавању како чланови партије испуњавају задатке, како учествују у обнови и испуњењу плана. Борба за испуњење плана је мерило за сваког човека у нашој земљи, поготово за члана партије.

Друго питање које резолуција поставља, састоји се у томе да су партијске организације одговорне за политички рад радника на испуњењу плана и за

⁸⁴ АС, НРС, Г-18, Стенографске белешке са III редовне седнице у првом заседању НРС, стр 5.

⁸⁵ Ivana Dobrivojević, *Selo i grad, Transformacije agrarnog društva Srbije 1945-1955*, Beograd 2013, str 88.

стручно и културно подизање свих радника. Резолуција јасно говори да партијске јединице у предузећима и установама мора да претресају испуњење плана и производних задатака, да праве план рада на производним саветовањима, на синдикалним конференцијама и да организују преко синдикалне подружнице разне курсеве у самом предузећу. Ту се не ради о неким великим курсевима већ о одабирању најбољих радника, око којих треба окупити неквалификоване и полуквалификоване раднике и подизањем на тај начин квалификације треба се борити за испуњење плана, за обарање норми. Ту се не мисли да партијске организације треба да организују курсеве који много коштају, већ се мисли на стручно уздизање кадрова на месту где се ради окупљањем око најбољих радника неквалификованих и малоквалификованих радника, да се питање подизања квалификација претресе на партијској јединици и донесу одређене мере да би се та квалификација постигла[...] Резолуција критикује досадашњи начин борбе за испуњење плана, по коме се партијска организација ангажовала у том смислу да просто нагањају раднике у извршење појединих задатака, да разним фразама и извесним претњама и погрешним хитирањем наших одговорних другова, врше притисак на раднике да их нагањају да испуњавају задатке уместо да преко синдикалне организације политичким радом објасне радницима смисао и задатке у вези са испуњењем плана и да уђу и у стручну страну питања: на који начин треба повећати продукцију и смањити трошење снаге бољом организацијом рада, да објасне радницима разне наше мере, увођење норми, да им укаже да је повећање продуктивности у њиховом интересу као и да сваки буде према своме раду награђен и да на овај начин придобијемо радника на испуњењу плана[...]”⁸⁶

Благоје Нешковић је инсистирао на већем ангажовању Народног Фронта у придобијању сељаштва како би се испунили задаци предвиђени Петогодишњим планом: „Као што је познато наши радници подносе главни терет испуњења Петогодишњег плана. Није мали терет и на нашем сељаку, али наше сељаштво може много више да допринесе испуњењу Петогодишњег плана, него што је био случај до сада. Наше сељаштво је чврсто у Народном фронту. Оно је било најкрупнија снага у НО борби, оно ће бити спремно и данас на све привремене

⁸⁶ АС, Ђ-23, Реферат Благоја Нешковића, стр 4.

жртве, када зна да ће се његов положај поправити не само на крају Петолетке, већ из године у годину.

Потребно је посебно истаћи као важан задатак Народноослободилачког фронта упоран рад на свестраном објашњавању појава и догађаја у нашој земљи и у свету, а истовремену оштру борбу за развијање здраве критике, за слободно, добронамерно излагање свог мишљења на састанцима и конференцијама Народног фронта, за развијање широке народне контроле.⁸⁷

Ипак, новембра 1947. године републички партијски врх морао је да призна да грађевинска и дрвна индустрија неће моћи да изврши план.⁸⁸ План је од свих федералних јединица највише погодио Србију, која је остала делимично запостављена у процесу индустријализације, док су велики порези, принуди откуп и насилна колективизација уништавали српска села.⁸⁹ Мерило за оданост не само Партији већ и целокупној држави постало је колико је појединац спреман да се лично жртвује ради доприноса свеукупном развоју државе. У име „патриотизма“ очекивао се допринос сопственим физичким радом и давањем сопствене имовине за свеопшти развој и напредак. Врло активна агитација праћена је паролама за испуњавање задатог плана, а постати „ударник“ сматрало се циљем сваког узорног комунисте. С друге стране, вршен је притисак за стално ангажовање Народног фронта како би се оствариле норме.

На Другом конгресу Народног фронта Србије који је одржан 20. и 21. марта 1948. године у Београду, а на коме је присуствовало 1137 делегата из свих срезова у Републици као и гости из земаљских извршних одбора Народног фронта других република, Благоје Нешковић је у својству председника извршног одбора НРС говорио о раду Народног Фронта:⁹⁰ „Наш народни фронт се није довољно ангажовао у прошлој години у решавању проблема снабдевања, исхране градског становништва, није помагао наше задруге, није мобилисао све поштене, а недовољно свесне елементе, да би они конкретно одговорили својим обавезама према политици коју прихватају, није довољно озбиљно онемогућавао поједине

⁸⁷ Други конгрес Народног фронта Србије, Београд 1948, стр 17-18.

⁸⁸ I. Dobrivojević, *n.d.*, str 94.

⁸⁹ Isto, str 95; M. Obradović, *n.d.*, str 175.

⁹⁰ Други конгрес Народног фронта Србије, стр 1.

шпекулантске, непријатељске елементе, а наш Народни фронт је способан за такве задатке! Шта још показују резултати? Они показују:

Прво, да се још увек планови организација Народног фронта усмеравају једнострано, на пијук и лопату, а да се огроман број других, такозваних ситних ствари, заобилазе, потцењују, иако је стварно њихов значај не ситан него врло крупан, када се узме њихов збирни ефекат. Услед тога остале су многе снаге и велике могућности неискоришћене. Услед тога често је неправилно коришћена расположива људска снага. Због тога је и прављен такав распоред радне снаге који би сваког човека употребио онако како је њему најпријатније и како је за Фронт најкорисније. Због тога су многи били незадовољни због начина како је њихова радна снага употребљавана. Није потребно нарочито наглашавати колико су штетне последице оваквих појава.

Друго, организације Народног фронта у прошлој години потпуно су запоставиле задружни сектор и размену добара између села и града. Једино је Народни фронт способан да оспособи наше задругарство на селу за оне задатке које му је сасвим исправно поставило наше руководство. Поред тога било би упола мање тешкоћа у снабдевању градског становништва да су фронтовске организације унеле у своје планове такве задатке који би омогућили чвршће повезивање индивидуалног сеоског произвођача са нашом државном трговином. Несумњиво је наш Народни фронт способан да изврши тај задатак у интересу како произвођача тако и потрошача.

Треће, прошлогодишњи планови организација Народног фронта врло су мало предвиђали и учествовали у решавању комуналних проблема. Само стање наших градова је такво, без обзира на непрестано повећање становништва у њима, да потпуно заостаје иза општег подизања економског и културног нивоа наших грађана, а што, поред осталог, може све више да се одражава на њихово здравствено стање.

Четврто, очигледно да је у прошлој години била слаба организација извођења радова од стране Народног фронта. Поред појава да су људи долазили на места, где су се изводили радови, у неред, неорганизовано, затицали су и сама радилишта у хаосу. Прилично доцкан и стихијски се пришло бољој организацији

извођења радова, формирању радних јединица, формирању бригада и десетина и организовању само радилишта.⁹¹

Благоје Нешковић је више критиковао него хвалио у складу са очекивањима да као „добар комуниста“ мора да покаже „критику“ и „самокритику“ као некакво мерило објективности према себи и другима, али као део „каљења кадра“ сазревавања и васпитања. Као и говори његових сарадника из овог периода и у говорима Благоја Нешковића доста је заступљена комунистичка фразеологија, има доста општих места, која су се као „мантре“ понављале из говора у говор попут оне о „братству и јединству“, „кртици и самокритци“, борбе против „шовинизма и непријатељских елемента“ итд. Та фразеологија је доста оптерећивала његове говоре који су били мешавина онога што је било реално и онога што се очекивало од једног комунисте. Пошто је био врло образован човек, говори су били изузетно писмени и граматички исправни што је олакшавало њихово разумевање.

Након Другог конгреса уведене су тзв. радне бригаде од чланова Фронта и сељака на које је пао главни терет у борби за остварења задатка зацртаних Петогодишњим планом.⁹² Бригаде су биле покретне, бројале су од 30 до 100 чланова и слате су на она места где је то било потребно. Међутим, сељаци су нерадо приступали овим бригадама, које су сматрали још једном мучном обавезом наметнутом од стране државе⁹³

Сукоб са Совјетским Савезом и криза Информбироа допринели су још већем инсистирању на самосталној привредној производњи због економске изолације земље са истока која је уследила. С друге стране, КПЈ је била спремна да се разрачуна са свим оним члановима Партије који су се у новонасталом сукобу приклонили оценама СКП(б). Најпре су се Сретен Жујовић и Андрија Хебранг⁹⁴ нашли на удару, због држања у односу на Совјетски Савез. Тим

⁹¹ Исто, стр 12.

⁹² I. Dobrivojević, *n.d.*, str 122.

⁹³ Б. Мајданац, *Индустријализација и пораст радничке класе у Србији 1947-1952*, Београд 1981, стр 66-67.

⁹⁴ 1) Сретен Жујовић – Црни (1899 – 1976) рођен у Малој Врбици код Младеновца, али се рано преселио у Београд где је завршио основну школу и гимназију. Учествовао је у Првом светском рату у Легији странаца борио се на Западном (француском) фронту. По завршетку рата се враћа у земљу и почиње да се оријентише према радничком покрету. У Комунистичку партију Југославије је примљен 1924. године. Неколико пута је долазио у сукобе са владајућим режимом који га је прогонио као опасног комунистичког идеолога. У таквим околностима, илегалним

поводом састављена је посебна партијска комисија 13. априла 1948. године да испита случај Хебранг – Жујовић у коју су ушли Благоје Нешковић, као председник и Иван Гошњак и Вида Томшич као чланови.“⁹⁵ Комисија је саслушање обавила у једно вили на Фрушкој гори, на основу података добијених

путевима напушта земљу 1933. године и одлази у Париз, где је завршио права на Сорбони. Затим одлази у Совјетски Савез и долази у прве контакте са представницима Коминтерне. На Петој земаљској конференцији КПЈ, октобра 1940. године у Загребу, изабран је за члана Централног комитета на предлог Тита. За време окупације, Сретен Жујовић се стално налазио у партијском активу. По формирању Главног штаба НОПОЈ-а 27. јуна 1941. године, улази као члан Главног штаба, а по формирању Главног штаба НОП одреда Србије, био је командант Главног штаба. По повлачењу главнине партизанских снага из Србије, био је лакше рањен и прешао је на територију Санцака заједно са Филипом Кљајићем, да би се од тада па све до половине 1944. године налазио са Врховним штабом НОВЈ. На Првом заседању АВНОЈ-а, новембра 1942. године, изабран је за члана његовог Председништва, а на Другом, новембра 1943. године, за повереника за саобраћај у Националном комитету ослобођења Југославије. У Београд поново долази 23. октобра 1944. године и учествује у првим органима власти по ослобођењу града. После ослобођења Србије, учествовао је у стварању Народнослободилачког фронта Србије и синдикалних организација. На конституисању Југословенског Народнослободилачког Фронта (ЈНОФ) Србије 14. новембра 1944. године у Београду, ушао је у њен састав као потпредседник Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Учествовао је и на конституисању Антифашистичке Скупштине Народног Ослобођења Србије (АСНОС) од 9 до 12. новембра 1944. године у Београду када је изабран у њено Председништво. По формирању привремене владе ДФЈ марта 1945. године у Београду, Жујовић је вршио функцију министра финансија. На првим изборима за народне посланике Уставотворне скупштине, кандидован је за посланика из Другог Београдског рејона и по победи снага Народног Фронта, постао је народни посланик нове скупштине. У првој Влади ФНРЈ, вршио је функцију савезног министра за финансије. („Žujović Sreten Crni“ u: *Vojna enciklopedija*, X, Beograd 1975, str 765.)

2) Андрија Хебранг (1899 – 1949) рођен је у селу Баћевац код Вировитице. Члан КПЈ је од оснивања 1919. године. Године 1921. током служења војске у Нишу, осуђен је на шест месеци затвора, због непоштовања претпостављених војних лица. Године 1923. се вратио у Загреб, али је тамо врло брзо стављен под присмотру полиције, због учествовања у демонстрацијама и активности у синдикалним покретима. Тих година, у Загребу, упознаје Јосипа Броза Тита. Године 1928. упућен је у Берлин, на саветовање југословенских комуниста, али је на том путу ухапшен. Осуђен је на три месеца, али је после жалбеног поступка пуштен. Недуго после тога поново је ухапшен и затворен због илегалних активности. У затвору је дочекао увођење шестојануарске диктатуре, када је са својим сарадницима предат суду у Београду. На суђењу се Хебранг изјаснио као комуниста из уверења, а не као члан Партије. Због комунистичке делатности осуђен је на 12 година затвора. Почетком 1941. године излази из затвора и враћа се у Загреб, где у септембру постаје члан Оперативног руководства за Хрватску. Крајем фебруара 1942. године хапси га усташка полиција. Приликом хапшења је пружио отпор и био рањен у главу (према неким изворима покушао је самоубиство). После лечења послат је у затвор на Тргу Кулина бана, а потом улогор Стара Градишка. Недуго после преласка у Стару Градишку размењен је, заједно са још 29 партизана, за двојицу усташких првака које су партизани заробили. По изласку из заробљеништва преузима дужност политичког секретара ЦК КП Хрватске. Учествовао је, као представник Хрватске, на Првом заседању АВНОЈ-а у Бихаћу, новембра 1942. године. Један је од оснивача Земаљског антифашистичког већа народног ослобођења Хрватске. У својим наступима истицао је ЗАВНОХ као израз хрватске суверености и тело надлежно за доношење свих одлука које се односе на Хрватску. Октобра 1944. године, смењен је са функције секретара ЦК КПХ због промовисања аутономаштва КПХ наспрам КПЈ. У влади Тито-Шубашић именован је за министра индустрије, али је после годину дана смењен и искључен из ЦК КПЈ, због сукоба око концепције државног развоја ФНРЈ. Априла 1948. године је стављен у кућни притвор, у својој кући у Београду, а 7. маја је ухапшен и изведен на саслушање пред партијску комисију. (*Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb 2002).

⁹⁵ В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 138.

од стране Удбе.⁹⁶ Андрија Хебранг више није позиван на седнице Политбироа, а Јосип Броз је ЦК КПЈ известио како је он у Москви стварао неповољну слику о ФНРЈ, оптужујући га као главног кривца због насталог неповерења СКП(б) према КПЈ. Оптужбе на рачун Хебранга и Жујовића су пљуштале са свих страна, па је тако Светозар Вукмановић Темпо сматрао да су „мирисали на франкционаше,” а Милован Ђилас је упорно налазио разлике у њиховим ставовима у односу на званичну линију Партије, док је Вицко Крстуловић отпуживао Жујовића да је говори у ЦК извлачио намерно из контекста, а Едвард Кардељ предлагао његово искључење из ЦК.⁹⁷ Благоје Нешковић се прикључио овим критикама, инсистирајући да признају кривицу, притом нападајући Андрију Хебранга: „Ти скроз неистинито износиш своје држање. Ми смо констатовали да си неискрен, нећеш да признаш ствари које те тешко терете“. Ни према Сретену Жујовићу није био блажи и изјавио је како је Комисија утврдила , да је био тесно повезан са Хебрангом у њиховом заједничком „штеточинском раду“. Комисија је то утврдила на основу докумената, Резолуције ЦК КПЈ од априла 1946. године као доказ да су и Жујовић и Хебранг сваки посебно, заузимали исти непријатељски став према свим привредним мерама ЦК КПЈ и Владе ФНР, па су чак и пред другим лицима изјављивали 'Ето им њихов план' у чему 'њихов' значи ЦК КПЈ и Владе ФНРЈ, а 'ето га' значи Петогодишњи план не ваља и да се неће остварити’⁹⁸ Партијска комисија је у свом извештају приказала целокупну њихову каријеру као грешку за грешком настојећи да пронађе што више оптужби и дискредитује их. Иронично је што је то био метод који ће Партија још детаљније разрадити на случају Благоја Нешковића. Именовањем за председника ове комисије Партија је изразила поверење у Благоја Нешковића које је он без сумње оправдао. На саслушању се поставио бескомпромисно и инсистирао је да признају кривицу, а пошто нису сарађивали комисија је на крају поднела извештај у који је записала све оно што је раније добила од Удбе.⁹⁹

Политбиро је 9. маја 1948. године у саставу Јосип Броз, Едвард Кардељ, Александар Ранковић и Милован Ђилас је на крају усвојио предлог Партијске

⁹⁶ Nada Kisić Kolanović, *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*, Zagreb 1996, str 198.

⁹⁷ Navedeno prema: В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 209.

⁹⁸ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, стр 140.

⁹⁹ N. Kisić Kulenović, *n.d.*, str 198.

комисије да се А. Хебранг и С. Жујовић због фракционаштва искључе из Партије.¹⁰⁰

Благоје Нешковић је поднео оставку на место председника Владе Народне републике Србије на састанку од 5. септембра 1948. године пошто је претходно именован на дужност потпредседника Савезне владе и Председника Савезне контролне комисије.”¹⁰¹ Контролна комисија је убрзо престала са радом, а Благоје Нешковић је најпре скрајнут са политичке сцена, а потом и потпуно уклоњен.

¹⁰⁰ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 209.

¹⁰¹ АС, НРС, Г-18, Народна скупштина НРС, ванредно заседање 5. септембра 1948 године, стр 5.

Однос према политици обавезног откупа

За време Другог светског рата уведени су принудни откупи којима су сељацима одузимане сировине потребне за издржавање војске, окупаторске али и народноослободилачке. Сматрало се да „свако ко има вишкова треба да их приложи или да их прода НОО или ће интендант те вишкове принудно откупити тј.иста и узети и одмах их исплатити.”¹ На тај начин, уведена је политика принудног откупа, која ће након Другог светског рата бити детаљније разрађена. Такође, у ратним условима је постојала реквизиција – куповина пољопривредних производа на реверс признанице које су касније наплаћиване код виших војних команди.² Након ослобођења Београда, 1. новембра 1944. године формирана су економска одељења при ВШ и ГШ која су имала задатак да прикупљају храну за потребе НОВ, а настављено је са испоруком хране војсци из ослобођеног дела Србије.³ Сматрало се да би требало да Србија, као земља најбогатија привредним ресурсима, економски помаже остале делове Југославије. Главним изворима снабдевања сматрани су добровољни прилози, ратни плен, производи са конфискованих имања и напуштених газдинстава и вишкови који су прикупљани путем откупа.

Аграрна реформа спроведена после рата, као и колонизација, довела је до померања становништва и уситњавања великих поседа, који сада више нису могли да донесу значајније тржишне вишкове и испуњавају све веће и веће откупне планове државе.⁴ Војводина је при томе сматрана најбогатијом облашћу по питању обрадивих површина и житарица те су се од ње очекивали највећи приноси. Исељавањем Мађара и Немаца након рата на то подручје је доведено становништво из осталих крајева земље које није било вично таквом начину

¹ Наведено према: Момчило Павловић, *Српско село 1945-1952. Откуп*, Београд 1997, стр 52; С. Нешовић, *Привредне, политичке и економске мере у току ослободилачке бобе народа Југославије*, Београд 1964, стр 30-32.

² М. Павловић, *Српско село 1945-1952.*, стр 53. М. Вујовић, *Економска служба Врховног штаба НОВ и ПОЈ 1941-45*, Београд 1990, стр 216.

³ Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd 1969, str 314.

⁴ Јелена Попов, *Драма на војвођанском селу 1945-1952: обавезни откуп пољопривредних производа*, Нови Сад 2002, стр 14.

привређивања.⁵ Држава се ослањала на ситни сељачки посед, који није имао могућности да ствара вишкове, док је од богатијих сељака (кулака) настојала да применом политике принудног откупа одузме што више што је доводило до демотивације истих за повећање производње, а током времена нису били у стању да испуне све веће откупне захтеве државе.

Прописи о обавезном откупу донети су одмах после рата, почевши од Уредбе о откупу жита и стоке за потребе исхране војске и оскудног становништва Србије донете 11. маја 1945. године којом се први пут правно регулише принудни откуп.⁶ Откупљивао се широк спектар пољопривредних производа, почев од житарица преко стоке, поврћа, сточне хране, живине, итд, а критеријуми за утврђивање величине обавезе су мењани из године у годину.⁷ Политика принудног откупа трајала је укупно седам година, све до 1952. године када је укинута. Сваке године прављени су посебни планови откупа, који нису одговарали реалној слици пољопривредне ситуације у земљи. На нивоу ФНРЈ прављени су планови за сваку календарску годину, који су предвиђали обавезе сваке републике посебно и прописивали колику количину артикала и које врсте робе да откупи у задатој години, а републике би даље на основу овога сачињавале планове о откупу. Закон из августа 1945. године прокламовао је да земља припада онима који је обрађују.⁸ На конфисковану земљу добили су право беземљаши, али је спречено да могу њоме слободно да располажу – нису смели да је деле, продају, дају у закуп и слично наредних 20 година.⁹ Мерама у пољопривреди је повећан број ситних земљопоседника који су имали од 2 – 5 хектара.¹⁰

Сељачки сталеж је био подељен у седам категорија: у прву су улазили они са поседом до 3 хектара, а у осмој они са највећим поседима који су имали у просеку око 20 хектра земље.¹¹ Богати сељаци су називани кулацима и припадали

⁵ Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945-1948*, Нови Сад 1984, стр 362.

⁶ *Уредба о откупу жита и стоке за потребе исхране војске и оскудног становништва Србије од 11.5.1945*, Службени гласник Србије, бр 13, 26.05.1945.

⁷ Уредба о планској расподели и потрошњи робе, Службени лист ДФЈ, 15.мај 1945.

⁸ Бранислав Ђурђев, *Послератно насељавање Војводине*, Нови Сад 1995, стр 62.

⁹ *Закон о аграрној реформи и колонизацији*, Службени лист ДФЈ, 28.август 1945.

¹⁰ I. Dobrivojević, *n.d.*, str 295; В. Гудац-Додић, *Аграрна политика ФНРЈ и сељаштво у Србији 1949-1953*, стр 91.

¹¹ *Уредба о откупу житарица у економској 1946-1947. години*, Службени лист ФНРЈ, 30. април 1946.

онима од пете до седме категорије. Они су први били на удару политике принудног откупа.¹² На категоријама које су сматране „кулачким” се ломила откупна политика, Благоје Нешковић дефинише став државе према овој категорији становништва: „Кулак је за нас кулак када води борбу против нас. Кад извршава обавезе ми не водимо борбу против њега. У Војводини је шеста и седма категорија највише закачена. Чак и Контролна комисија те категорије уопште не узима у обзир. Резоновали су: то су кулаци и они ће се снаћи. Значи треба разбити ту ствар по линији утврђивања тачног стања, али не створити широка врата. По тој линији треба разбијати то секташтво и водити борбу против шпекуланата који хоће да нас изиграју. Ту борбу треба да воде чланови Партије и ћелије, не иза плотова, већ пред народом, на зборовима и улици, где се састаје група људи.”¹³

Од прве до треће категорије, пак, сматрани су пролетерима и између њих су бирани активисти, трећа и четврта категорија биле су помешане, а од пете категорије сви су сматрани кулацима.¹⁴ Благоје Нешковић је изнео свој став о односима према класама у реферату на ту тему о чему је рекао: „савез између радника и сељака има за циљ уништење капиталистичких елемената и изградњу социјализма. Логично је да ће доћи до заоштравања класне борбе и то се очекује. Лењин је рекао да се снага буржоазије налази у снази ситне производње и да зато треба да се уклони ситноробна производња. Треба ликвидирати капиталистичке односе и у граду и на селу. Савез између радника и сељака односи се само на онај радни део сељака не на капиталистичке елементе и без кулака. То је још Лењин проучио да треба партија да се тога придржава. Три главна задатака: Први је ослањање радничке класе на сеоску сиротињу тј. савез са њом. Други је савез са средњацима (они су између пролетера и кулака сељаци средњи, не користе туђу радну снагу али поседују оруђе за рад). Он има ситноробно газдинство – ни капиталистичко ни социјалистичко. На његовој бази се рађа и обнавања капитализам. Народна власт је ту да средњаку укаже прави пут ка социјализму. Треба им дати времена да се увере у предност крупног задружног газдинства. Основна маса радног сељаштва су средњаци. Споразум са средњацима има и

¹² Драгиша Божић, *Црвени јарам*, Љиг 1991, стр 6.

¹³ АС, Г-17, Саветовање са окружним комитетима, стр 5.

¹⁴ Драгиша Божић, *Црвени јарам*, Љиг 1991, стр 6.

другу страну да ојача власт радног народа на челу са радничком класом под руководством Комунистичке партије и да служи изградњи социјализма.¹⁵

Овај говор Благоја Нешковића имао је ширу позадину, није случајно што се у њему позива на Владимира Лењина, а не Јосифа Стаљина што је раније било уобичајно пошто је говор настао 1948. године након сукоба са Информбироом. Како је требало доказати да је насупрот оптужбама из Москве КПЈ остала верна марксизму и лењинизму, а главна тачка критике и Москве био је став КПЈ према селу и „кулацима“, Благоје Нешковић је на овај начин следио линију Партије.

Од 1947. године народни одбори су разрезивали државне обавезе, а месни народни одбори (МНО) су били задужени за прикупање података о засејаним површинама, броју чланова домаћинстава, просечном приносу и вршили су агитацију међу локалним становништвом о важности откупа. МНО су имали надлежност и да воде евиденцију о извршеним обавезама и да предузимају одговарајуће мере против лица која су избегавала да изврше своје откупне обавезе. МНО је одређивао ред и дан испорука откупних станица, а у појединим годинама било му је остављено право да одлучује о висини обавезне испоруке у распону прописаног минимума и максимума.¹⁶ Изнад њих су били Срески народни одбори (СНО) који су имали шира овлашћења, и контролисали рад МНО, организовали још детаљније агитацију за политику откупа и појашњавали уредбе добијене од стране виших органа о питањима везаним за откуп. СНО је вршио контролу количина овршених на свакој вршилици користећи се системом тзв. „повереника на вршилицама“, оданих чланова партије и СКОЈ – а који су обављали овај посао. Свој систем контроле преносио је и на откупне станице чији је рад контролисао, као и на продају слободних вишкова жита на свом подручју. До 1947. године изнад СНО били су Окружни народни одбори, који су руководили целокупним радом око откупа, контролисали месне и среске одборе и бринули о правилности спровођења откупне политике. Почетком 1947. године ови одбори су укинута, а њихови послови су прешли на Среске народне одборе у оквиру којих су формирана нова одељења и управе како би успешно извршавали

¹⁵ Благоје Нешковић, *О заштравању класне борбе на селу у садашњој етапи изградње социјализма и о савезу радничке класе и радног сељаштва*, Загреб 1948, стр 2.

¹⁶ М. Павловић, *Српско село 1945-1952.*, стр 96.

ове задатке. На нивоу МНО и СНО постојала су и повереништва за трговину и снабдевање као основне јединице на терену које су извршавале задатке МТ.

Од 1948. године уведене су комисије које су ишле од парцеле до парцеле, користећи се системом „метровке“ (кавдратни метар који се састојао из четири летве од којих су три биле фиксирани а четврта се могла померати према потреби) које су спуштале на више различитих места утврђивале будући принос и обавезни вишак. Метровка се примењивала на житним пољима, код одређивања приноса кукуруза примењивала се другачија процедура. Клипови су се узимали помоћу мерења мотком дужине 5 метара, на више места у њивама да би се израчунао будући просек приноса.¹⁷ На сличан начин су одређивани просечни приноси и осталих култура, пасуља, јечма, лана, сунцокрета и слично. Комисије су утврђивале површине засејане различитим културама и састајале су се са комисијама које су утврђивале приносе да би заједнички списак, површина и приноса достављале среској комисији, а ова републичким органима.

Држава је преко Комитета за законодавство и изградњу народне власти регулисала питања откупа у току 1947. године. Комитет је издао упутства којима је предвиђено да се откуп врши преко савезних, републичких и среских управа, које су биле међусобно повезане и контролисале откуп свих пољопривредних производа. У пракси ове методе нису дале жељене резултате, испостављало се обично да су приноси били далеко мањи од планираних, што због тога што се посао мерења заводио шаблонски и непрецизно, што због отпора сељаштва.

О питању откупа дискутовано је често на седницама у највишим државним органима, због проблема у испуњавању задатих норми. Благоје Нешковић се тим поводом обратио посланицима у једном свом говору у Скупштини НРС у коме је критиковао рад месних и среских народних одбора: „На цео откуп морамо да гледамо озбиљно. Другови и другарице, цео откуп, у целини, мора да се изврши по Уредби. Ми Уредбу морамо да спроведемо у живот и о томе не може да буде дискусије. Уредба је правилна и сада у овим тешкоћама можемо само да потврдимо да је правилна. Да ли у нашој земљи сме ико да гладује? И шта раде радници и за кога раде, треба се питати. Ми не можемо и не смемо да дођемо до тога да увозимо жито место да увозимо машине. И најзад каква би ми држава

¹⁷ Исто, стр 90.

били и каква би била наша народна власт да ради свако како хоће и да се нико не узима на одговорност за своје поступке који су противни нашим законима, одлукама и наређењима власти. Ја нећу да кажем, било је техничких грешака, грешака чисто у техници откупа, али највећи део тих грешака је управо дошао због грешака месних власти које су свесно и намерно саботирале давање тачних података. То је чињеница и ми да се okreћемо на све стране, морамо да видимо узрок слабог откупа у месним народним одборима. Ја нећу да кажем да нема опортунизма у неким среским одборима. Али да су месни одбори ти који неће свесрдно да се заложу да се откуп спроведе како треба, то је чињеница. Баш добијање тих нетачних података проузроковало је разне неправилне одлуке и кочење откупа.

Каква је то 'народна власт', какви су то месни одбори и какви су то 'претставници народа' када они тако обмањују, када не одговарају својим обавезама? Ја бих волео да знам шта народ у тима местима који има толико осећаја за ову државу, мисли о таквим месним одборима и таквим одборницима. Ту имате таквих типова по селима, што је и констатовано у већини случајева који су најбогатији, који највише имају да, они дају највећи отпор и највише учествују у скривању жита. Они су ти који говоре: 'Па сад више узимају него под окупацијом, па сада више дајемо него раније'. То су људи који мисле да смо се ми борили зато да остане исто што је било за време старе Југославије. Наше мере усмерене за побољшање живота најширих слојева народа, за унапређење наше привреде они упоређују са мерама окупатора који нас је пљачкао да би нас удавио. Са таквим паролама они шетају по селима и нико их не узима на одговорност. Затим такви типови говоре: 'Па ми дајемо, од нас се узима.' [...]

Није случајно што ми инсистирамо баш толико на откупу. Можемо ли ми рећи да је ове године отпор тих типова мањи него прошле године? Не бих могао да кажем да је још мањи. Али ми хоћемо да буде мањи и да га сасвим нестане. Шта ће бити догодине ако их ове године пустимо. Ми то нећемо и не можемо дозволити. Несумњиво да је питање откупа економска мера, али није само економска већ и политичка. Ако неко не даје жито, постоји да кажем „економски“ закон по коме ће он да одговара. Али не предавање жита може да буде и политички акт уперен против државе. Такав поступак може да буде кажњен и

политичким законима. Тако треба објаснити људима, да знају ту ствар. Ако има у Месном одбору људи који неће не само да врше своју дужност него и сами прикривају друге, који нас спречавају да дођемо до правилних података, да пронађемо кривце, онда то није одбор који спроводи политику Народног фронта, већ су то они други и то није акт против економских него против политичких закона. Против њих се треба борити и ангажовати у првом реду наше политичке организације. Сада је правилно уочено да је тамо где добро иде откуп добро је и политичко стање, добра и народна власт. То је сасвим јасно. Тамо су другови успели да разобличе непријатеље не само по том питању, него и по другим и тамо је народ почео да извршава своје обавезе, а непријатељи су и политички разобличени. Тамо пак где је откуп рђав, власти су врло сумњиве и проблематичне као што нису извршили ни откуп.¹⁸

Иако је Војводина као житница највише издвајала у принудном откупу Благоје Нешковић је негирао ту чињеницу¹⁹: „Шта дају грађани у Војводини више од других грађана? Ништа они не дају више него други грађани Југославије. С тим треба да смо једно начисто. Ми као чланови Народног фронта, треба једном коначно да рашчистимо са тим. Тако се говорило некада кад су великосрпски хегемонисти пљачкали Војводину заједно са владајућим кликама националних мањина. То је друга ствар. Данас се Војводини нити узима нити она некеме даје, него она само врши своју обавезу према држави. Као што онај радник у шумама Босне ради за ову државу, тако и у Војводини треба свако да настоји да држави жито. Не сме да се иде дотле да се стално понавља како Војводина даје, како се њој узима. Крајње је време да се с тим причама енергично рашчисти и да се зна ко шта 'даје'.

У тим причама можемо да видимо и једну другу ствар: да баш они који највише имају и који на крају крајева најмање дају, да су то егоистични елементи који ову државу као и ни једну државу не осећају као своју. Они гледају само

¹⁸ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Говор Благоја Нешковића у скупштини, К-8, стр 5-6.

¹⁹ Укупан план откупа је јула 1947. године предвиђао је да је Војводина дужна да откупи 303.421 вагона, Србија (77.759), Хрватска (108.250), БиХ (36.160), Македонија (23.280), Словенија (2. 670), Црна Гора (1.700). (В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 108). Ч. Попов, Ј. Попов, *н.д.*, стр 100 – 101.

своје ускокласне интересе и ништа више. Са тим људима ми, наравно морамо да рашчистимо.“²⁰

Из говора закључујемо да је постојало незадовољство третирањем АПВ у систему ФНРЈ. То незадовољство није било само откупном политиком већ и чињеницом да су у првој деценији после рата из Војводине дислоцирани индустријски капацитети. Новија истраживања су показала да су ти капацитети премештени у друге крајеве ФНРЈ, од чега најмањи број њих на територију Републике Србије како се то раније веровало, а највише у друге републике.²¹ Водећа политичка структура Републике Србије (укључујући Благоја Нешковића као председника двеју влада) није заштитила интересе своје државе у целини, напротив ишла је на руку развоју осталих јединица на сопствену штету.

Партија је била одлучна да се обрачуна са онима који не желе да спроводе њену откупну политку, па је већ од 1946. године уследио притисак на оне који избегавају откупне обавезе. Партијски активисти задужени за спровођење откупне политике, почели су да притискају сељаке да испуњавају откупне обавезе са једне стране, а са друге да се прикључе „социјалистичкој реконструкцији села” уласком у сељачке радне заједнице.²² У процесу колективизације КПЈ је у својим теоријским чланцима, документима и штампи непрестао упозоравала на поштовање принципа добровољности удруживања али је у пракси тај случај био знатно другачији.²³ Очевици сведоче о количини притиска којим су свакодневно били изложени у овом периоду: „Нисмо били с миром ни дању ни ноћу. Одборници и њихови симпатизери наоружани пиштољима, узели су власт у шаке, иду дању кроз село и певају: 'Одборници месо једу, а кулаци само гледу /Кулак амбар метлом брише све предао, нема више./ Низ браду му суза лије још му траже тоне двије./ Одборници вино пију, а кулаци на робију'. Ноћу, често у поноћ, лупају на врата. Не знаш више шта ћеш. Терају нас сред ноћи у Месни одбор.

²⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Говор Благоја Нешковића у скупштини, К-8, стр 5-6.

²¹ Јелена Попов, „Дислокација индустријских постројења из Војводине“, *Зборник Матице српске за историју*, 51, Нови Сад 1995, стр 43 – 89.

²² М. Павловић, *Српско село 1945-1952.*, стр 117.

²³ Borislav Dimković, *Seljaštvo i komunisti na selu*, Novi Sad 1973, str 25.

Седе, грицкају пршуту, а ја стојим, гледам и чекам „пресуду“-колико још да предам. Најчешће оно што већ немам.“²⁴

Уколико нису хтели да испуне услове откупа активисти су приписивали кулацима затворске казне, где су у случају краћих казни били затворени у просторијама МНО, а на дуже су упућивани у КП Забела одакле су распоређивани на друга казнено-поправна градилишта: Дечане, Костолац, Нови Београд, Пећ, Славковицу, Книћанин, Буљкес..²⁵ Услови у затворима били су често врло тешки чак и када су осуђивани на краће време што видимо на основу сећања преживелих: „Мене западне седам дана. Било је грозно: у једном одељењу око 50 затвореника. Нема из собе никуд, сем на саслушање. Ту су и кибле. Лежимо један преко другог. Сећам се добро, било је неколико старијих људи из Такова код Уба, двојица су били шлогирани. Морао сам да обећам да ћу да предам све што траже, само главу да извучем, да не полудим у оном јаду и смраду.“²⁶

Сећања оних који су боравили у затвору у Забели код Пожаревца из других крајева сведоче о страшном терору коме су били изложени: „сељане из Војводине истоваривали су из камиона везане у конопце и штранке. Ми мислили да су неки злочинци, а оно исто као и ми због обавезног откупа“.²⁷ Он даље наставља о страшним условима у самом затвору: „Кад нам дође посета, изведу нас пет-шест, станемо у ред и ми и они што нас посећују, али на два метра одстојања, између нас два реда конопаца и стражара. Не дају нам ни да се поздравимо. Довикујемо се преко оних стражара и конопаца, дрека, као пси кад се посвађају. Најгоре је када неки осуђеник тешко болестан, а дође му посета. Дешавало се да понеки јак затвореник узме болесног друга на леђа, на кркаче, и држи га тако док овај разговара са родбином преко оних конопаца.“²⁸ У пожареваком затвору били су такође врло тешки услови за затворенике.

Ни сећања из других принудних затвора у којима су завршавали они који су одбијали да изврше откупне обавезе нису била боље: „Отац је причао да је у Дечанима, било страшно тешко, тежак рад, лоша храна, још гори смештај, болештине, малтретирања[...] За њега можда и није било толико тешко, он је млад

²⁴ Наведено према: Д. Божић, *н.д.*, стр 9

²⁵ Исто.

²⁶ Наведено према: Д. Божић, *н.д.*, стр 13.

²⁷ Наведено према: Д. Божић, *н.д.*, стр 35.

²⁸ Исто.

и јак- 48 година, али за оне старце који су имали и преко 70 година није било спаса. Терани су да носе неке кладе и камење. Доста старијих је тамо умрло од изнемоглости. Неки су, причао је отац, сахрањивани ту у порти цркве, касније су их њихови откопавали и одвозили кућама. Колико је у Дечанима било тешко најбоље говори да је отац, када је отеран, имао 98 килограма а када је отуд пуштен после годину и по дана, мање од 50!²⁹ Други очевци такође сведоче о тешким условима у овом затвору: „Ишао сам оцу у посету у Дечане. Дошао сам до логора, било је 7 – 8 барака, околу све бодљикава жица. Отац се већ раније био разболео, лежао је у бараци са још неколико старих, болесних и изнемоглих осуђеника. Када га је стражар извео, била је на њему само кожа и кост. Не дају нам да се поздравимо, да приђемо један другом. На метар од нас стоји милиционер, а између мене и оца мотка пречага, као она за везивање коња. Нису нам дали да се бар гледамо више од десет минута, а и шта бисмо више када не смеш ништа да разговараш сем оног 'Како сте, како деца?' Био је тамо тежак рад, а храна слаба. Кажу, давали су им неки сув купус и кувану репу. Отац је добио дизентерију, па су га после отерали у Ниш у логор за болесне.“³⁰

Немамо података да је Благоје Нешковић директно био упућен у ситуацију у затворима, али је мало вероватно да као председник владе ништа није знао. Он је подржавао употребу милиције у случајевима отпора. Ситуација на селу била је последица политике коју је он подржао и за коју се залагао у својим говорима, тако да свакако сноси одговорност за сурове третмане кроз које су пролазили они који нису могли или хтели да испуне државне захтеве.

Држава се мешала све више у привреду и тржиште, па је доношењем Закона о општедржавном привредном плану и органима за планирање крајем маја 1946. године сузбијен сваки облик самосталне иницијативе и тржишног пословања.³¹ Задруге су пак уздизане као најбоља привредна организација у коју би ушло сељаштво што је чинио и Благоје Нешковић у својим говорима: „У задругарству ми видимо моћну привредну организацију којој је циљ да побољша положај и услове живота сељаштва и радног народа и ми ћемо га као таквог помагати. То је јасно и ми на њега не гледамо као на неки прилепак или допуну

²⁹ Наведено према: Исто, стр 51.

³⁰ Наведено према: Исто, стр 71.

³¹ I. Dobrivojević, *n. d.*, str 76.

државног сектора већ сматрамо да државни сектор и задружни сектор чине једну целину са циљем да се побољша положај радних маса.

Што се тиче приватног сектора, за све оне трговце који желе и хоће да раде има места. Само, случај је такав да се трговци руководе врло уским личним интересима, да врло кратковидо гледају, да они примају само оне обавезе које им доносе непосредну корист, а никада неће ни у најмањој мери да понесу извесни ризик или да приме оне обавезе које им неће одмах донети велики профит. То је случај са дистрибуцијом. Неће сваки трговац да се одмах прими дистрибуције него гледа да ли ће се то одмах моћи продати па ако види да му не конвенира неће ни да је прими. Није тачно да ми гушимо приватни сектор. Није тачно. Тачно је то да ми желимо да се на трговини не зарађује, да се створе повољни услови како би се народу омогућио што бољи живот. Тачно је и то да се иницијативом народних власти покреће приватни сектор да учествује у продаји и дистрибуцији робе. Међутим, приватни сектор није увек лојалан у том погледу.”³²

Показало се и да откупна политика у НРС не даје очекиване резултате, па је, незадовољан политиком српског руководства, Јосип Броз на седници Политбироа од 4. марта 1947. године критиковао је ЦК КП Србије, посебно секретара Благоја Нешковића, а затим и чланове Милентија Поповића, Јована Веселинова и Петра Стамболића³³ оптужијући их за секташтво и опуртунизам, својевољно смањивање откупних количина, непоштовање одлуке ЦК, отпор према линији Партије, изазивање проблема у снабдевању и несналажење на сузбијању сељачког отпора у Војводини.³⁴ Седници су поред Јосипа Броза и српског руководства, присуствовали Едвард Кардељ, Александар Ранковић и Милован Ђилас. Најпре је Јосип Броз изнео своју критику упућену ЦК КП Србије: „Откуп нам се свети. Нијесте поступили према одлуци ЦК. Сами сте смањивали количине. Приступили сте откупу споро. (Наводи цифре из којих се види да НРС има две трећине засијене површине у Југославији). Линија ЦК Србије је опортунистичка. У Војводини увјек имамо отпор. Кулак у Војводини је зајашо Партију, а ви сте му на репу. Ваша 'сељачка' политика је у ствари кулачка.

³² АС, НРС, Г-18, Препис говорa председника владе Србије др Благоја Нешковића, стр 10.

³³ Милентије Поповић је био председник Планске комисије у влади Благоја Нешковића, Петар Стамболић, први потпредседник, а Јован Веселинов министар индустрије.

³⁴ АЈ, Политбиро, III/24. I. Dobrivojević, *n.d.*, str 89; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 108.

Захваљујући вашој неправилној линији, дошли смо у тешку ситуацију са прехраном. Код вас је био отпор од Блашка па наниже. Треба да поставимо ваш однос према ЦК и његовој линији. И код нас, као у СКП(б), чиме су почела привредна питања, избија отпор према линији партије. Блашко се мало упознаје са проблемима и говори о њима напамет. У партији не смијемо допустити мимоилажења. Једино се ЦК КПС, одупире линији ЦК КПЈ. По пол. питањима сте секташи, по економским-опортунисти.“³⁵

План откупа не само житарица већ и индустријских производа јесте највише подбацио у Србији од које су и постојала највећа потраживања.³⁶ Разлози томе су били бројни, нереалност самих планова, лоша организација откупа, недостатак радне снаге, економска криза.³⁷

Чињеница је да су у нарочито у Војводини долазило до кршења партијске линије у смислу да су сељаци који нису испоручивали обавезе саслушавали чланови месних комитета, а не месних одбора, да су постојали пропусти у контроли откупа и попуштања у одређеним случајевима које је чинило покрајинско руководство.³⁸ Немамо податке да је Благоје Нешковић заиста смањивао квоте и то је мало вероватно, али је „гледао кроз прсте“ таквој политици тим пре што је планове сматрао тешко остварљивим.

Едвард Кардељ се сложио са Јосипом Брозом и критковао у првом реду став Благоја Нешковића као неодређен и колебљив, а затим и однос комплетног српског руководства ЦК КПС. Александар Ранковић је потом узео реч и сложио се са изреченим критикама: „Питање откупа постављено је на време. Блашко на почетку тврди да жита нема толико. Отуд све. Закаснило се с откупом. Кулаци су нам, како је и Стари рекао, наметнули борбу. Иностранство прати ту борбу и странци иду у она мјеста гдје нама иде најтеже. Сад се томе пришло неприпремљено. Парт. комитети су се изоловали и још више заоштрили борбу. Кулак је узео иницијативу. Другови из ЦК Ср подлијежу утицају одоздо. Партија у Србији је имала ненормални развој, после развоја, ушло је и непријатеља, радника је мало у партији. Све се то одражава и на органима власти на терену.

³⁵ АЈ, Политбиро, III/24, стр 1.

³⁶ М. Obradović, *n.d.*, str 244 – 251.

³⁷ Isto.

³⁸ Ј. Попов, *n.d.*, стр 229.

Код Блашка се, нарочито, у последње вријеме опажа отпор. Све то изгледа као да код Блашка нема вјере у Партију. Блашков став према Кидричу³⁹ је неправилан.“⁴⁰

Благоје Нешковић је био изненађен оваквим нападом на себе и није сматрао да води неку погрешну политику: „никада нијесам помислио да имам линију против ЦК КПЈ. Оно што се овде (у ЦК КПЈ) поставило – борио сам се, а у Мадери смо повисили цифру. Не видим да сам имао другу линију, чим је повишено, предузео сам мере да се оствари. Грешка је што смо закаснили. Било је тешкоћа. План откупа нијесу добили до 24. децембра, пов.бр. 2354, на његов захтјев. За изборе смо – насупрот захтеву одоздо – имали став да откуп служи као средство мобилизације за откуп. Линија им је била – не попуштати. За Србију нисам интервенисао да се цифре смање, нити сам на томе инсистирао.“⁴¹

Јосип Броз је инсистирао да Благоје Нешковић призна грешку и прихвати самокритику: „Ђидо (који је питао како се односи Блашко према критици, а не цифре?) има право. Није битно када је шта било, него – како се односиш према критици. Хоћемо да одеш са убеђењем да је критика правилна. Линија ваша је другачија. Треба је исправити – то хоћемо да видимо.“⁴²

Благоје Нешковић је тврдио и даље да не сматра да има другачију линију: „Никада се нијесам поколебао када је неко из ЦК КПЈ нешто рекао. А ако треба – да чујем и ћутим и извршавам[...] Када сам о плану говорио мислио сам на то да се нијесмо ангажовали у прављењу плана. Не видим да је линија пољопривредних машина супротна линија. Не сумњам у могућности индустрије и електрике. Што се тиче линије ако је погрешно, хоћу да увидим...нисам мислио да имам другу линију, то је тешка ствар[...] Рекао сам ако дамо стручњаке сумњам у извршење плана. То је тачно. Иступао тако да се могло схватити да сумња, али због тога да

³⁹ Борис Кидрич (1912 – 1953), родио се у Бечу, а школовао у Љубљани и Прагу. Од 1928. године био је члан СКОЈ-а, а убрзо је постао члан КПЈ. Након шестојануарске диктатуре био је један од главних задужених за обнављање Покрајинског комитета за Словенију, а 1935. године постао је секретар Централног комитета СКОЈ-а. У току рата био је политички комесар Главног штаба НОП одреда Словеније, а потом политички комесар Главног штаба НОВ и ПО Словеније. Године 1945. Постао је први председник владе Словеније, а јуна 1946. године министар за индустрију у влади ФНРЈ. Потом је био председник Планске комисије и Привредног савета при влади ФНРЈ. Од 1948. године изабран је за члана Централног комитета КПЈ, а новембра 1952. године за члана извршног бироа и члана Секретаријата извршног бироа ЦК КПЈ. Преминуо је 1953. године. („Boris Kidrič“ у: *Војна енциклопедија*, IV, Београд 1961, стр 430 – 443).

⁴⁰ АЈ, Политбиро, III/24, стр 2.

⁴¹ Исто, стр 3.

⁴² Исто.

види, шта се мисли[...] Мислим да су још више грјешили у привреди и да се доскора нијесу бавили привредом.“⁴³

Петар Стамболић, Јован Веселинов и Милентије Поповић су прихватили критке на састанку израчене на рачун ЦК КПС. Милентије Поповић је изјавио „како је после Блашка најкривји он, јер је у ЦК Ср Србије одговоран и он. Усваја критике, сматра да су ишли „својим“ правцем. Као теле, нијесу имали изграђен став, него од ситуације до ситуације. У откупу смо имали отпор. Линија парт.(ијске) орг. (анизације) је опортунистичка и на ЦК Ср се преноси њен утицај. Живјели у илузијама да иде добро. Што се тиче плана – нема принципијелно у погледу република ништа против, детаље не зна. Иако је Веселинов добио план већ 10. дана на конф. је дошао неспреман. Ни начин рада у ЦК Ср по тим питањима није добар, не заузима се јасан став. Осјећа се крив по питању откупа. Мисли да савезни органи требају да буду јачи и ауторитативнији. Нема примједби на критику, мисли да треба да грјешке увиде.“⁴⁴ Петар Стамболић се сложио са овим наводећи и то како „на сједници ЦК Ср на примјер, никада није дискутовано питање откупа.“ И како „мисли да ће грешке моћи исправити, јер су дисциплиновано за линију партије, иако су у пракси отступали.“⁴⁵

Јован Веселинов се такође сложио са критиком: „Слаже се са критиком, чињенице су очевидне. Слаже се да у откупу спроводе кулачку политику. Наметнуто им је одоздо да нема жита. Наводи разне детаље којима потврђује оно што је рекао. Слаже се са Милентијем да привреду не држе у рукама, нити су организацију оријентисали ка привреди. О плану: и јесте њихов и није, објашњава како се израђивао и како је с Кидричем била слаба сарадња. Објашњава како је Кидричу дат план који је изградило његово министарство, а не ЦК Ср. Даће Кидричу исправке на план. Потврђује као и Стамболић, да говоре у ЦК Ср о кадровима како ће им их узети из ЦК КПЈ.“⁴⁶

Благоје Нешковић се одлучно бранио од оптужби, али и са пуно емоција као што је забележио Милован Ђилас који је био записничар на овом састанку „Не може да дође свијести. Схвата да може да грјешити. Али сумња да може да ради

⁴³ Исто, стр 4.

⁴⁴ Исто, стр 5.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто.

против линије Партије – кад помислим кожа ми се најежи.“⁴⁷ Седница је показала да србијанско руководство није било компактно у одбрани својих ставова и да је постојало неслагање са Борисом Кидрчом, који је представљао словеначко руководство. Благоје Нешковић је највише критикован као најодговорније лице за неуспех откупа у Србији, али за разлику од осталих једини није хтео да беспоговорно прихвати критике.

На крају је предложена комисија за откуп жита у Војводини у којој је Благоје Нешковић одређен као главни да „среди ситуацију“. Оштра критика којом је Благоје Нешковић био изложен на овом састанку, као и цео српски кадар може се узети као почетак политике Јосипа Броза слабљења Србије и то баш путем критике и одстрањивања најспособнијих кадрова са политичке сцене, прво Благоја Нешковића, а потом и Александра Ранковића.⁴⁸ То је само једно од могућих тумачења, али оно што је сигурно је да је критика у Политбироу за последицу имала додатно поштравање мера према „кулацима“, али и према nižем партијском кадру. Настојећи да се докаже као „добар комуниста“ Благоје Нешковић је појачао притисак да би се задате норме оствариле. Нова Уредба од 11. марта 1947/48. године „озаконила“ је откуп житарица као трајни процес, а појачана је контрола. Органи Контролне комисије ЦК КПЈ на само терену су пратили и испитивали темпо откупа, а Осман Карабеговић је именован за повереника ЦК – а за откуп у Војводини.⁴⁹

Непосредно пре него што ће отићи у Војводину, Благоје Нешковић је одржао састанак са секретарима ОК 17. марта 1947. године на коме је пренео ставове са састанка у Политбироу и том приликом је рекао: „Другови ми смо вас позвали да вас упознамо са мишљењем ЦК о извесним појавама у Партији, о извесним појавама које су се у последње време оформиле у нашој Партији. Ради се другови о низу искривљавања линије Партије по привредним питањима. Ради се о појавама које значе не борбу за остваривање линије Партије, већ борбу за њено неостварење. Ради се о појавама у вези са привредним мерама. Све ове појаве долазе до изражаја нарочито када је реч о сељаштву. Поред свих директива, поред свих напора да се руководства упознају поред тога ми смо дозволили да се

⁴⁷ Исто, стр 4.

⁴⁸ Ј. Попов, *н.д.*, стр 229.

⁴⁹ Исто, стр 230.

оформи линија супротна линији наше Партије, опотрунистичка и кулачка[...]
Јасно је да сте се ви поколебали пред тешкоћама, да нисте имали довољно вере у
то да се то може остварити а не што ви нисте хтели. И ЦК има кривице, јер смо ми
видели а нисмо вас довољно опомињали, јер јасно је да се опортунизам не може
зауставити само на једном човеку – он се шири ка зараза и захвата све околу.
Губиле су се из вида принципијалне ствари, а нпр. савез радника и сељака. Доста
се ту шаблонски схвата теза о савезу радника и сељака. Ми смо се доста
опортунистички показали према сељштву, ишло смо им низ длаку, а ви сте нас
нереално обавештавали о индустријских потребама сељаштва, а са дуге стране кад
је била реч и о откупу вуне, коже и др ви сте исувише дизали глас у одбрану
сељака[...] Ми не можемо да гледамо одвојено на потребе сељаштва од потреба да
у нашој земљи извршимо план индустријализације и електрификације. Све друго,
свако отступање је опортунизам. То не значи да треба да пооштримо курс према
сељаку, већ треба на њихове потребе гледати у оквиру индустријализације и
електрификације земље.”⁵⁰

Благоје Нешковић се затим упутио у Војводину где је ислеђивао месне
органа, оптужујући их што откупна политика није дала задовољавајуће резултате.
Критику којој је био изложен на седници Политбироа он је пренео на партијску
организацију Војводине. „[...] може јасно да се уочи да се партијске организације
и руководство у Војводини фактички нису бориле и да се још увек не боре за
остварење линије Партије. Нема сумње да су се ту чиниле техничке грешке услед
незнања, али од самог почетка, на пр. откупа јасно се показало да се у партијској
организацији налазила отпор, када је партијска организација требала да спроведе
линију Партије – директиву Партије. Давати отпор линији Партије само по себи
значи спроводити неку другу линију, не линију Партије већ линију која је у
супротности са линијом Партије. Свака друга линија значи супротну линију
линији наше Партије. Другачије не може да буде. Наша партијска организација у
Војводини, као и све партијске организације у Србији, морају да спроведе линију
нашег ЦК КПЈ. То је и јасно. Међутим, ова линија, која је овде јасно изражена, то
није та линија. То није линија нашег ЦК КПЈ-то је непријатељска линија, кулачка
линија. Ја нећу тиме да кажем да су руководства измислила свесно и плански ту

⁵⁰ АС, Г-17, Записник са саветовања са секретарима ОК од 17. марта 1947. године, стр 1.

линију, заузели такав став због тога што се не слажу са линијом Партије, да неће према томе да спроводе ту линију, већ спроводе ону линију која им је за циљ да обори линију наше Партије. Ја нећу да кажем то за руководства, али нема сумње да је велики проценат чланова Партије у Војводини и свесно такав став поставио: 'не слажем се са том линијом, мени је циљ да заштитим своје интересе'. Нема сумње да у Партији Војводине има приличан проценат таквих. То су кулачки елементи који су давали и дају отпор и били спремни на све. Ви сте ту линију подупирали. Опортунизам значи наливати воду на млин класног непријатеља, значи радити тако да се класни непријатељ одржи у снази у којој је или ојача, а не ослаби. У томе је ваш опортунизам и опуртунизам здравог језгра партијске организације у Војводини. Погледајте себе и видићете да је то апсолутно тачно. Сви ти груби недостаци служе да се непријатељ остави неослабљен, да се непријатељ ојача. Све те колебљивости, неизвршавање директива које долазе од ПК, све је то помагање кулака-опуртунизам.⁵¹

Репресија није била резервисана само за простор Војводине, и у осталим деловима Србије то је био врло чест случај. Благоје Нешковић није се мирио са тим да нема жита већ је рекао да су сељаци по природи шпекуланти и да крију жито, а да партијско руководство греша јер се поводи за њиховим лажним изјавама: „Кулак виче да нема, Комитет каже да нема, кулак виче да нема толико површина ви вичете нема површина, кулак виче појели су коњи, ви вичете коњи су појели. Просто сте били мегафон кулачки. А када се поставили оштро почело се да виче 'има' и ту се отерало у апсурд, другови су били убеђени, и схватили да треба да вичу 'има', а да ништа не раде, да се то што има откупи. То скраћивање времена откупа, повисавње норме, количине, све је то ишло на руку непријатељу. То је практично значило терати ствари до апсурда и онемогућавати откуп.“⁵² Незадовољни радом партијски челници почели су са сменама војвођанских секретара и искључивања из партијског руководства. „Није ни нама активистима било лако, а комили онима којима смо одузимали „обавезу“. Ја сам имао своја четири диспечара, обавезно су били чланови Партије – за сваки рејон по један. Ја

⁵¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Записник са састанка чланова ПК и инструктора ПК, политичких и организационих секретара среских и градских комитета у Војводини одржаног 21. марта 1947. године у Новом Саду, К-8, стр 2.

⁵² Исто, стр 2.

сам одговарао Месном комитету и срезу, а као повереник за пољопривреду, одређивао сам колико ће ко чега да засије. После, кад роди, стављали смо онај квадрат од летава на усев и бројали класје и зрневље – одређивали ред.

Ко год је имао три коња, трећег смо одузимали и давали за пасивне крајеве. Није било лако, јер у селу је било доста саботера и народних непријатеља, противника комунизма, „кулака“, који су скривали жито и шпекулисали њим. Вредело је жито тада као суво злато. Рецимо, за метар жита могло је да се од газда добије ланац земље, наравно, на црној берзи.

Свако друго – треће вече држали смо састанке по рејонима и убеђивали људе. Да нисмо тако радили, политички, ко зна како би било. Долово је било најревносније село по питању обавезног откупа, ми смо били поносни на то. А радили смо право. Сваком смо узимали, без изузетка, само оно што претиче преко одређене потребе за исхрану чланова свога домаћинства. Реакционари су тада, па и дандас, ширили лажи да смо људима узимали све до последњег зрна. А нисмо, сем тамо где смо знали да је сакрио.⁵³

Раскорак у раду виших и нижих органа је постао важна тема и за председника народне рапублике Србије Благоје Нешковића који је 23. марта 1948. године упутио и Јосипу Броз у писмо да до њега стижу многобројне жалбе од стране нижих органа власти и странака у третману од стране виших органа власт у коме је стајало: „Органи наше државне власти треба да излазе у сусрет оправданим захтевима странака, да испитују право стање ствари које странке износе пред њих и да предузимају мере да се евентуално учињене грешке отклоне. Но, нису ретки случајеви да они не саслушају странке у целости или се не удубљују у суштину ствари и ништа по томе не предузимају, већ странке упућују другим органима. На овај начин се испољава бирократски став према захтевима грађана који од своје народне власти с правом очекују стварну подршку и ефикасну помоћ.

На случајеве овако неправилног става државних органа може се наићи и у њиховом односу према претставницима задружних и масовних организација, а и однос виших органа према нижим државним органима није увек правилан.

⁵³ Д. Божић, *н.д.*, стр 183.

Виши органи не оцењују увек захтеве нижих органа према њиховим стварним потребама него често, површно прилазећи ствари, одбијају постављене захтеве, некада из чисто формалних разлога, а још чешће не испитују све могућности или се не потруде да нађу начин како би нижим органима пружили помоћ и удовољили њиховим оправданим захтевима или потребама. Виши органи, и у случајевима када је повољно решен предмет, често не воде контролу над извршењем датих обећања и издатих наређења.

Овакав неправилан став према странкама и нижим органима треба сузбијати свим средствима, а нарочито треба пазити да сами руководиоци у народним одборима не падну у такве грешке. Скрећемо вам пажњу да ће се позивати на најстрожију одговорност они који не буду поступали по упутствима.”⁵⁴

Сељаци су нерадо приступали у сељачке радне задруге, којих је у оквиру једног села могло бити више и радили су то најчешће под притиском, па су често тражили начина да избегну наметнуте обавезе. „У сељачким радним задругама, углавном, били су сиромаси, а неки од оних богатијих били су непријатељи, намерно су ушли само да би правили штету. Имали смо у селу пет сељачких радних задруга. У једној од њих, звала се „Благоје Нешковић“ ти саботери су тровали коње, давали су им рицинус. Када сам ја био председик задруге, спавао сам у бразди те хватао лопове и народне непријатеље и слао их у затвор.

Ја, као комуниста, морао сам да дајем пример како треба право да се ради. На пример, ја сам на пет ланаца лоше земље, добијене од аграра, посејао жито. Родило је само пет товара, колико сам имао обавезу према држави да предам. Све сам поштено предао до последњег зрна. Мајка ми последије давала да једем, вели: 'Нема леба, однели твоји комунисти'. Јели смо кромпир и куље (качамак са вишњама). После смо се одмах уписали у радну задругу.“⁵⁵

Задругарству је придаван велики значај, сматрано је да би сви требало да се упишу у радне задруге. „Основни тип задруге замљорадничка задруга, која треба да буде комплексна и која треба да се бави поред трговине индустријским и пољопривредним производима и другим задацима да се развија у том правцу да

⁵⁴ АС, НРС, Г-17, Свим председницима СНО, ГИО НА АП Војводине, АКМО, стр 1.

⁵⁵ Наведено према: Д. Божић, *н.д.*, стр 184.

врши читаву реконструкцију села, да помогне у колективизацији села која има своје специфичности код нас. Треба тежити да свака задруга има своју имовину, значи оспособити је да тргује овим и оним – која треба да буде најразноврснија (да има станице за расплођавање, машине за триерисање и семенску службу, вршалице, камионе, тракторе итд).Треба тежити томе да задруга ствара своју имовину, да се јача на тај начин и привлачи читаво сељаштво око задруге, да конкретним стварима и сретствима ствара колективни дух код сељаштва. Сама трговина неће створити тај дух у том степену који нам треба. Пут наше колективизације није исти као у СССР. Ми нећемо ићи тим путем стварања форсирањем колективизације док немамо сва сретства. Наш однос према ступању кулака у задруге другачији је него у СССР. Ми кулаке пуштамо у све типове задруга не спречавамо им улазак у задруге. Колективизација у СССР-у је вршена под специјалним условима у времену када се радило о разбијању империјалистичког ланца. Сада је другачија ситуација и у СССР – у. Совјетски савез не иде више онако као што је ишао до 1936 године. То су специфичности, извесне разлике које не треба губити из вида. Треба водити бригу о тој задружној имовини да се не дели добит, већ да сво богатство иде на повећање те имовине, да задружна имовина и задруга служи подизању и јачању задругарства.

Фузионисање задруга је погрешно. Ви видите да сељаци неће, а ипак гурате и да би објаснили читаву ствар кажете: 'Реакција, непријатељи, кулаци, неће'. Није тачно, неће и други сељаци. Има задруга које треба фузионисати и треба водити рачуна да у једном селу буде једна задруга. Кад имате у сваком селу задругу то је боље, него да имате једну задругу у пет села. Не треба претеривати у томе и не треба то схватити буквално.

Код рада задруга видећете да задругама руководе управници, а не изабрано тело, задругари. Тај заостатак старог задругарства треба ликвидирати. Стручњак је чиновник, а политику треба да воде задругари, њихово изабрано тело. Задруге су организација сељашта где се мора омогућити демократизам у најпунијој мери. Гушење демократизма значи директно разбијање задруга.

Из извештаја се види да се искључују чланови Партије који нису у сељачким радним задругама. То није правилно. Ми вам то нисмо говорили. Ми смо вам говорили да то питање треба озбиљније поставити код чланова Партије у

Војводини, али нисмо рекли да искључујете оне који неће у задруге, што је погрешно.“⁵⁶

„Постоји најзад тип прерађивачких задруга о којима нико не води рачун и где су се скупили кулачки и шпекулантски елементи. Као што смо говорили, кад се ради о селима или о задругама око Месног одбора и та прерађивачка задруга теба да иде уз остале гране. Друго су посебан тип задруге које постоје за читаве рејоне (на пример виноградарске). Крупне прерађивачке задруге треба да остану, а ове ситне око села треба да буду гране једне задруге.“⁵⁷

У придобијању за учлањивање у радне задруге главну улогу Благоје Нешковић је видео у ангажовању Народног фронта: „у овој години треба Фронту додати још једну функцију, треба фронт, као масовну политичку организацију, која мобилише масе на испуњењу задатака 'подсвести' под задругарство, да он буде одговоран како задругарство испуњава своје задатке. Под претпоставком да су сви чланови фронта чланови задруге. Фронт као политичка организација треба да узме на себе бригу да се побољшају задруге, да води рачуна о усавршавању рада задруга да им омогући извршења задатака. Значи 'подвести фронт' под задругарство. У том случају и ми би у 1948. години направили прелом у нашем задругарству, оспособили би га да тргује не само земљорадничким производима, већ и да се развије прерађивачки задругарство, да општи тип земљорадничке задруге развијемо ка типу комплексне задруге. То је један од најкрупнијих задатака фронта на селу, док основни задатак фронта у граду мобилисање маса на решавању комуналних питања.“⁵⁸

ЦК КПЈ Србије је 2. августа 1947. године упутио среским комитетима задатке везане за откуп како би се испунила задата норма у којима је писало следеће: „Да би партијска организација надаље правилно руководила откупом треба чинити следеће:

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ АС, НРС, Г-17, Свим председницима СНО, ГИО НА АП Војводине, АКМО, стр 2.

⁵⁸ Исто, стр 5.

1. Чврсто стајати на томе, да се Уредба⁵⁹ потпуно примењује и да се од сваког произвођача тражи испорука онога чиме је задужен с обзиром да су обрачуни у основи реални.

2. Без одлагања спровести најоштрију борбу против оних који не испуњавају дневну норму, који не предају жито оног дана када је одређено или предају делимично. Ако нема за такву појаву стварног оправдања, сматрати је као саботажу и предузимати одмах одговарајуће мере.

3. Сузбити све тенденције које иду ка ревизији обрачуна.

4. Расформирати комисије за ревизију тамо где су биле створене уколико то већ није учињено, по депеши коју вам је ЦК упутио пре три дана.

5. Одбити свако предавање доприноса на вршалицама, већ се у процени руководити оним елементима, на основу којих је извршен обрачун. Уз то ослањати се на мишљење добрих комуниста и оних људи који, по свом досадањем раду, заслужују поверење.

6. У местима где је било непогода, такође не треба стварати ревизију у први ред, већ и ту настојати да свако ко има одмах предаје жито.

7. Поред чврстог и одлучног става партијске организације и органа власти, потребно је разјашњавати масама и нашу политику откупа, као и рад и намере непријатељских елемената, који теже да осујете пуно остварење плана.

8. Обезбедити контролу дневне извештајне службе.

9. Пратити свакодневно:

А) Да ли се дневни план остварује;

Б) Да ли се одазивају сви произвођачи који су позвани тога дана да предају своје вишкове;

В) Колики је број (процент) оних који се нису одазвали, као и оних који су делимично одговорили својим обавезама.

Нарочито треба сузбијати тенденцију делимичног испуњавања обавеза, јер то може доцније да претстава озбиљну сметњу за правовремено извршење плана.⁶⁰

⁵⁹ Уредба о откупу житарица за економску 1946-1947 годину. Упутства за спровођење Правилника о одређивању обавезних испорука држави, потписао је Благоје Нешковић, тадашњи председник владе НР Србије, и заступник министра трговине и снабдевања НР Србије. (*Откуп житарица у Србији*, Народни фронт, 1946).

⁶⁰ ИАБ, К 309, Среским комитетима КПС, стр 1-2.

Иако је Благоје Нешковић важио за главног инспиратора бруталне откупне кампање у НРС и једном приликом „изјавио да скоро неће бити више сељака који нису били у апсу“⁶¹ при саветовању са среским руководиоцима истицао је значај првенствено политичког рада међу сељаштвом, па тек онда притисак милицијом што је било у складу са целокупном пропагандом коју је пратио откуп: „Кулаци нам сада, прерано намећу фронталну борбу. На нама је да не примимо фронталну борбу. Линија наше Партије није раскуличивање. Ми ћемо у односу на кулака ићи до краја, што значи нити ћемо вршити раскулучивање, нити оставити неке да не преда вишкове, а да ипак извршимо откуп. Репресивне мере примењиваћемо тамо где нема другог излаза, не масовно већ појединачно, овде, онде и у изузетним случајевима. Наша међународна и унутрашња ситуација, читав наш развитак није у складу са тим што нам кулак намеће са фронталном бробом, да их хапсимо да им узимамо земљу, да их 'терамо у Босну'. Не значи да то једног дана не може да буде. То не значи, али то сада није случај. О томе треба да водите рачуна, то је линија Партије да кулака савладамо без генералног раскулучивања. За то су од великог значаја припремне политичке мере. Рад УДБ-е и милиције је саставни део нашег рада, али не једини и искључиви. Политички рад то је основни рад. Не кажем ја, да ћете ви кулаке убедити. Није то циљ практичног рада, али је циљ да се у селу и месту створи таква ситуација, да он нема другог излаза без да да жито и кукуруз, да нема никакве подршке, да се врши са свих страна политички притисак, да му се укаже на перспективу и могућности у коју може да дође ако задржи став који има.

[...] Фронт треба активизирати, Извршни одбор Фронта, да организује политички рад, да позива чланове Фронта, одбора АФЖ, и народне Омладине и руководи. Када узмете све мере, правилан рад месних одбора, правилне припреме, правилне обрачуна, политичке припреме и ангажујете све ове организације, па ту вам је и УДБ – а, милиција, тужилаштво, суд и јасна перспектива шта кулака чека, мало ће их наћи који неће дати. Тако ствар стоји са откупом. Треба бити начисто

⁶¹ Navedeno prema: I. Dobrivojević, *n.d.*, str 342.

са тим, треба извршавати директиве које долазе из ПК, и борити се за њихово спровођење.“⁶²

Благоје Нешковић је нарочито у својим јавним наступима инсистирао на ангажовању Народног фронта у обавезном откупу: „Народни фронт на селу треба да се осећа одговорним и за испуњење обавезног откупа за артикле које буде влада одредила. До сада је, међутим, била таква пракса да се Народни фронт обично повлачио када је наступао обавезни откуп. Ако се, међутим, Народни фронт ангажује и у овоме сигурно је да би се правило безброј мање грешака него што је то обично био случај. Зашто је потребан обавезни откуп неких артикала земљорадничких производа?

Обавезни откуп је привремена мера која омогућава да се уз приближно сличне напоре и жртве и сељака и радника обезбеди подизање наше заостале земље. Та мера омогућава најцелисходнију и најштедљивију расподелу земљорадничких продуката оном делу становништва, које производи артикле потребне земљорадницима. Ако стану фабрике, саобраћај итд. штету би имало како градско тако исто и сеоско становништво. Због тога је ова привремена мера корисна за читав наш народ, јер доприноси бржем економском подизању наше земље и убрзава моменат када обавезан откуп неће више бити потребан.“⁶³

Од сукоба са ИБ променила се политика према селу, наређено је укидање сељачких радних задруга које су се показале неефикасним. „Највећи притисак за колективизацију села био је првих дана од избијања резолуције Информбироа. Ваљда је требало доказивати 'другу' Стаљину како нисмо скренули у капитализам. И опет је сељак платио цех. Али није то био једини наш 'специјалитет', имали смо још један када су се задруге растурале. Наиме, исти људи који су сељаке силом нагонили у сељачке радне задруге, сада су дошли и наређивали да се расформира. То им је много лакше и брже пошло за руком него када су стваране, јер оне су већ у току свог постојања биле скоро распаднуте.“⁶⁴ Активисти су веровали у исправност политике утеривања у задруге. „Принудни откуп и утеривање у сељачке радне задруге је једна тадашња велика заблуда. Били смо убеђени да

⁶² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Записник са састанка чланова ПК и инструктора ПК, политичких и организационих секретара среских и градских комитета у Војводини одржаног 21. марта 1947. године у Новом Саду, К-8, стр 7.

⁶³ Наведено према: *Други конгрес Народног фронта Србије*, стр 17-18.

⁶⁴ Наведено према: Д. Божић, *н.д.*, стр 133.

треба сви да будемо уједначени. А пошто ови 'тањи' нису могли да стигну ове богатије, шта је остало друго него да се добри домаћини скрешу. Како је 'одозго', са врха вршен притисак на ове из среза, не знам али врло добро знам како је среска власт притискивала нас 'доле у бази' – у селу.⁶⁵

Колективизација још бржа – као добровољна, али у ствари присилна. Казне су биле строге, присилан рад и затвор ко се одупре колективизацији.⁶⁶ „О поступку са осуђенима и кажњенима, било новчано било конфискацијом. Све оне који су све испоручивали, ми ћемо пуштати из затвора. Ако је он и давао отпор нашим властима, а стварно није имао довољно жита, већ нам је дао и последње зрно, ми можемо такве одмах пуштати. Оне, који су нам давали отпор, а имали су и остало им је довољно, те нећемо пуштати. Даље, нећемо пуштати оне који су делимично испоручили и више неће да испоруче, а имају жита. Практично, пуштамо кад утврдимо да стварно није имао жита и да стварно није могао да испуни читаву обавезу. Тек после утврђивања на терену - прилазиће се пуштању осуђеника. Оне, које смо кажњавали новчано, а знали смо да нема оно што тражимо и због тога кажњавали, или чак и конфисковали имовину а знали смо да нема, и сада утврдимо да нема, у таквом случају ћемо таквим људима враћати и новац и имовину. Ту наравно морамо још више урадити где смо сигурни да стварно нема и где је он морао да продаје земљу и инвентар. Ту ћемо морати учинити да му омогућимо да се поништи читава купо-продаја и да он врати новац ономе коме је продао земљу. Значи, ми враћамо жито, он ономе новац и овај његову имовину. Значи, теба исправљати до краја[...]

По подацима које имамо, видимо да има око 2 200 осуђеника. То су доста тешки случајеви и неће бити ниједног осуђеника који неће тврдити да он нема жита, само да се извуче из затвора. Оне стварне шпекуланте који су имали жита али нису хтели да нам даду, који су водили, не само економску, већ и политичку борбу, којима нисмо узели све и који имају, њих нећемо пустити. Све комисије треба врло савесно да раде. Предлог кога треба пустити, а кога не треба мора да образлаже један друг из комитета, друг из УДБ – е и јавни тужилац. То је ствар врло хитна и треба то питање што пре рашчистити, мада је оно најуже повезано са

⁶⁵ Наведено према: Д. Божић, *н.д.*, стр 251.

⁶⁶ I. Dobrivojević, *н.д.*, стр 310.

радом комисија у месним одборима. Закључак месне комисије треба да иде до среске, срески одбор треба да да своје мишљење. За осуђене, поред рада месних комисија, ова група у којој се налази члан ОК, друг из УДБ – е и јавни тужилац, треба да прикупи податке.”⁶⁷

Суочени са растућим незадовољством партијски челници су почели да размишљају о одустајању од норми у појединим областима чему се Благоје Нешковић супроставио на Трећем пленум ЦК.⁶⁸ „Сада на крају видимо да треба дискутовати о реалности планова и некако све више долази до изражаја тенденција да се каже да се у неким рејонима дошло до границе и да се неће моћи даље, јер ће опасти производња, ако се буде даље ишло[...] Ја сматрам да је чињеница да су количине предвиђеног откупа нама неопходне, а план за идућу годину није мањи него већи. Године 1951. још већи, а 1952. још ће порасти. То је сасвим разумљиво јер је у вези с развитком наше индустрије. Ако ми сада почнемо да се колебамо око неких планова и да говоримо треба ли или не треба, а онда не тражимо начина да дођемо до предвиђених количина, она ће нам, наравно испасти из руку. Кад наш житни фонд буде тако стајао, бићемо присиљени да увозимо житарице, а ми на тај курс никако не смемо да идемо, то је сасвим јасно. Ја мислим да треба бити начисто с тим да ми ове укупне количине морамо добити, а да је сада проблем на који ћемо их начин добити и хоћемо ли правилно спровести мере Савезне владе, да нисмо дошли до тих количина. Ја сматрам да питање откупа није без везе с пољопривредом уопште. Да је нама откупни план у вези са пољопривредним планом и с планом производње у пољопривреди. То је важно из два разлога: прво због одржавања и повећања приноса, друго због тога да сељака не доведемо дотле да он неће да производи.”⁶⁹

Ипак, почетни план откупа за 1951. годину је због жалби сељака који су се масовно жалили на превисоке обавезе два пута коригован, па је на крају дошло до смањења у односу на првобити задатак и износио је 43 353 вагона белих жита.⁷⁰ Откуп је, супротно очекивањима, протекао мирније него обично, иако је и даље

⁶⁷ АС, ЦК, Г-17, Саветовање ЦК КПС, стр 3.

⁶⁸ Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić, *Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948-1952*, Beograd 1985, str 456.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ М. Павловић, *Српско село 1945-1952.*, стр 351.

био праћен жалбама сељака. Ово је била уједно и последња година спровођења политике принудног откупа.

Пред жетву 1952. године донета је Уредба о укидању обавезног откупа житарица коју је потписао Јосип Броз као председник владе и министар народне одбране, у нади да ће тако стимулирати иницијативу произвођача за повећање пољопривредне производње и изношење вишкова на тржиште. Свакако је промењена политичка ситуација и економска помоћ са Запада омогућила напуштање политике откупа која сад више није сматрана нужном.⁷¹

Србија је остала највише погођена том политиком од свих федералних јединица, а Благоје Нешковић је као део српског политичког кадра био задужен на највишој инстанци за његово што успешније спровођење. У суштини деловао је као извршилац политике државног плана и у складу са тражењем од њега на Савезном нивоу, а курс у откупу је заострио нарочито након критике коју је претрпео на седници Политбироа од 4. марта 1947. године када је био принуђен да додатно поштри откупну политику у НРС. Иако на овом састанку за разлику од осталих чланова ЦК КПС није био спреман да беспоговорно прихвати критику, већ се није мирио са оптужбама, то није имало утицаја на целокупну репресивну политику републичког руководства коју је на крају и сам прихватио. Војводина је била изложена највећем притиску, а Благоје Нешковић је сурово критиковао тамошње руководство због не испуњења планова откупа. У историографији је остао упамћен као носилац бруталне кампање откупа спроведене у Србији, који се хвалио како ће ускоро сви бити „у апсу” због не испуњавања својих обавеза. Пошто је искритикован као превише попоустљив према својим потчињенима и „кулацима”, што је приписано његовој националној осетљивости, Благоје Нешковић као да је желео да докаже супротно беспоштедно нападајући првенствено српски кадар у Војводини, онај исти који је највише у послератном периоду заступао српске националне интересе и захваљујући коме су ти делови остали у оквиру Србије. Његов однос је тако постао амбивалентан, с једне стране је покушао да се заузме за праведнију расподелу у политичком врху, а са друге је он сам постао инспиратор бруталног односа у циљу испуњавања откупног плана са којим се није слагао. Ипак, тиме није успео да поправи однос са Јосипом

⁷¹ Исто; Ј. Попов, *н.д.*, стр 355.

Брозом, а критика приликом откупа била је увод у процес удаљавања Благоја Нешковића из политичког живота.

Касније, након силаска са политичке сцене, истицао је да је Србија била неправедно оптерећена високим откупним обавезама које није могла да испуни и да у очекивања предвиђена откупним плановима била нереална што се и показало као тачно.

Однос према националном питању

Након завршеног Другог светског рата и формирања владе ДФЈ наметнуло се питања федерације са „братским државама“ с једне стране и питање граница државе са својим суседима. Србији је била наметнута кривица због покрета Драгољуба Михајловића и од ње се очекивало да искупи тај грех и да највећи допринос у окупљању „братских народа“.¹ Балагоје Нешковић је истакао улогу Србије и у једном од говора рекао: „Српски народ има своју славну прошлост, као и наши остали народи. Историја наших народа јесте заједничка историја наше Федеративне народне Републике Југославије. Светле традиције наше српске историје, које је испуњена непрестаним ослободилачким борбама против туђинских освајача и домаће реакције.

Ја не бих говорио о славим данима српске средњовековне историје, или о вековној борби протв турског ропства. Довољно је ако се сетимо таквих народних вођа и војсковођа из Првог и Другог српског устанка, као што су Карађорђе Петровић, прота Матеја Ненадовић, Милош Обреновић, Хајдук Вељко – Петровић, Танаско Рајић, Стеван Синђелић и многи други који су стварали српску државу упркос свих могућих интрига са стране, па да непријатељи наше земље схвате слободарски дух нашег народа и његову Народноослободилачку борбу.

Позната је херојска борба и велике жртве српског народа и српске војске у Првом светском рату, на чијем челу су се налазиле тако славне војсковође као што су били: војвода Степа Степановић, Мишић и Путник, чију славу не може да помрачи реакционарна политика неких из тадашњих врхова државе.

На тим примерима, као и на светлим традицијама осталих народа васпитавали су се борци у току борбе против немачких фашистичких освајача, а славна Народноослободилачка борба је дала безброј живих и на пољу борбе палих хероја. И данас се наша млада поколења васпитавају на овим светлим традицијама.

¹ Бранко Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993, стр 106.

Ето због чега се варају инострани агенти када мисле да ће унети неспокојство и деморализацију у нашу земљу“²

Питање односа међу народима у ФНРЈ отворило се одмах након рата. Оно се одражавало и у стварима које су могле изгледати као формалности. На седници Извршног одбора Народног фронта Србије, одржаној 11. октобра 1946. године у Београду, отворила се дискусија поводом предстојећих избора и око тога да ли се треба обратити „српском народу“ за шта се Благоје Нешковић залагао, или народу Србије како се не би увредиле остале националности. Он је том приликом чврсто остао при ставу да је „основа српског народа у Србији. Српски народ је у Србији, не у Хрватској и не знам где. Ја мислим да би требало приказати и означити за саму републику Србију, за српски народ тај индивидуалитет републике и то би могло с једним пасусем да уђе и да се врло концизно каже.“³

Питања будућих граница нове државе покренута су у току рата, али су због незавршеног оружаног сукоба остала да сачекају период ослобођења. Августа 1944. године у манастиру Прохор Пчињски конституисано је Антифашистичко собрање народног ослобођења Македоније (АСНОМ) као највише законодавно и извршно тело македонске државе. Питање разграничења са будућом републиком Македонијом покренуто је када је КП Македоније поставио питање Прешава у писму које је упутио ЦК КПЈ од 26. августа 1944. године у коме наводи: „ПК је тражио Прешево под своје руководство, а треба да буде под нашим, с обзиром да је до сада стално било наше и што економски гравитира ка југу.“⁴ Благоје Нешковић се као секретар ПК успротивио и претензијама КП Македоније на простор Пчиње.⁵ Он у писму ЦК КПЈ од 6. септембра 1944. године наводи: „Македонци су врло уски и неправедни. Територију Пчиње, где живи искључиво српски живаљ с старим борбеним традицијама, сматрају Ристовачком Македонијом, чак су и своје собрање изабрали на територији Пчиње, у како они кажу, историјском манастиру свети Прохор Пчињски. Ми нећемо дозволити никакве расправе са Македонцима око граница и сматрамо да је главно да су се дигли у борбу, за остало ћемо лако. Сметње које они нама чине својом

² Други конгрес Народног фронта Србије одржан 20 – 21. марта 1948. године у Београду, стр 8.

³ АС, Г-17, Седница извршног одбора Народног Фронта Србије, стр 2.

⁴ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 68.

⁵ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 303.

ускогрудошћу око питања граница ми ћемо лако отклонити не упуштајући се уопште у расправљање око граница”⁶ Јосип Броз је предлагао да се питање границе остави за касније, јер прво треба „истерати Бугаре, Немаце и домаће издајнике”. Након рата питања разграничења је неминовно морало поново доћи на ред. Спорове око разграничења нова држава је имала скоро са свим својим суседима. ФНРЈ није успела да успостави ни своју контролу на границама са Аустријом, савезници су игнорисали њен захтев за словеначким делом Корушке, позивајући се на Московску декларацију од 1. новембра 1943 године одговорили су да је предвиђено успостављање независне Аустрије у границама пре аншлуса, а корушким Словенцима је ускраћено право на самоопредељење.⁷ Влада ДФЈ није одустајала од разграничења са Аустријом и 2. новембра 1945. године, истакла је поново захтев за исправком граница на подручјима Корушке и Штајерске о чему је требало да одлуку донесе будућа Мировна конференција у Паризу, уједно се побунила против организовања парламентарних избора на спорним подручјима. На конференцији министара иностраних послова у Лондону, 18. фебруара 1946. године, поново је истакла своје захтеве, али без већег успеха.

На северозападу се отворило спорно питање Трста, Истре и Словеначког приморја тзв. Јулијске Крајине. Према споразуму у Београду од 9. маја 1945. године један део Јулијске Крајине, који је укључивао Трст, железничке пруге и путеве према Аустрији (преко Горице, Кобарида и Трбижа) и западни део Истре са Пулом, требало је да буде под савезничком врховног командом.⁸ Када су се повукле трупе ЈА, 12. јуна 1945. године, територија Јулијске Крајине је подељена на зону „А” под војном управом западних савезника и на зону „Б” са југословенском војном управом.⁹ Југославија се није мирила са одступања из Трста и Пуле, на које је сматрала да има заслужене претензије.

На Мировној конференцији у Паризу западне силе су се супроставиле југословенском захтеву за ревизију северозападних граница. Велика Британија и САД су фаворизовале Италију док је совјетска делегација предлагала да

⁶ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 68

⁷ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 164; Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943-1948*, Beograd 1990, str 108-111).

⁸ Исто.

⁹ Војан Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945 – 1954*, Beograd 2009, str 21.

Југославији припадну Истра, Трст, Горица и друга словеначка насеља.¹⁰ Благоје Нешковић је подржавао став југословенске владе по питању Јулијске Крајине, сматрајући да она треба да буде прикључена ФНРЈ: „ Ми можемо претрпети неправду, као што је случај са Трстом и Јулијском крајином, где нам Енглези и Американци исто тако и наши стари савезници Французи не пружају помоћ коју смо заслужили. Сада ћемо видети резултате на Мировној конференцији у Паризу и нема сумње да ће наша Савезна влада тражити и ми сви треба напрестано да тражимо да се спроведе правда у погледу Трста и Јулијске Крајине, наиме, да се Трст и Јулијска Крајина прикључе нашој земљи. Ма какав био резултат, ми ћемо знати шта је правда, а шта неправда, као што ћемо знати да ценимо правду која се буде према нама учинила и ми можемо према томе мерити и поједине државе и поједине људе како се буду односили према нама, тј. да ли ће према нама поступити праведно или не, а наше ће бити да се у будућности боримо за исправљање појединих неправди, ако их буде”¹¹

Едвард Кардељ је у име југословенске владе на првом заседању Савета министара иностраних послова великих сила, 18. септембра 1945. године предложио да Трст буде федерална јединица у склопу ДФЈ, при чему би уживао статус слободне луке и имао саобраћајне олакшице. Италијанска делегација је пак тражила интернационализацију Трста и аутономију Ријеке. Марта 1946. године образована је Савезничка комисија за разграничење (САД, СССР, Велика Британија и Француска), али она није успела да реши спорно питање. Питање спорне територије и града Трста није било овим решено, а Југославија се на Мировној конференцији у Паризу уз подршку СССР упорно борила за њега. Западне силе (Француска, Велика Британија, САД, Ватикан и Италија) су заступале мишљење да не треба Југославији као земљи под утицајем СССР препустити овај простор. За Запад је било врло опасно да СССР изађе на Јадранско море и врши утицај у Италији у виду потпомагања КП Италије, и мешања у њене унутрашње односе, као и да посредно оствари утицај у Медитерану.

¹⁰ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 164; Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943-1948*, Beograd 1990, str 108-111).

¹¹ АС, Г-18, НРС, Препис говора председника владе, стр 94.

На конференцији у Паризу је поднето пет предлога пројекта за решење спорних граница између Југославије и Италије: британски, совјетски, амерички, француски и југословенски. Југословенски је подразумевао независност слободног града Трста, који би са Југославијом био у реалној унији и са њом имао заједничка представништва у иностранству, монетарни систем, царине, железницу и поштанско – телефонско – телеграфске везе. Уговором би била створена Слободна територија града Трста, са гувернером на челу кога би изабрао Савет безбедности уједињених нација¹²

Фебруара 1947. године потписани су мировни уговори са Италијом, Румунијом, Финском, Мађарском и Бугарском. Границе према Мађарској су решене тако што је она морала да плати репарације од 50 милиона долара, а границе су враћене на стање од 1. јануара 1938. године.¹³ Југославија је имала претензије на део око Бајског трокута и територије Печуја и Арада на којима је био настањен одређени број Југословена, а што је и Јосип Броз истакао командантима Црвене армије: „Највећи део наших сународњака насељен је у области Бајског трокута, Печуја и Арада, а има их растурених дуж целе југословенско – мађарске границе. Ми ћемо на међународној конференцији тражити да се те области присаједине нашој државној територији, јер на то имамо и историјско право. Наш живаљ, у току целе своје историје прогонили су мађарски феудалци и германски освајачи. Насилно су исељавани из тих области. Уз терор је вршена денационализација. Ти прогони нашег живља нарочито су се поштрили у току овог рата, зато што се солидарисао са словенским народима. Но и поред тога наша браћа успела су да сачувају националну свест. Мађарске власти и данас, иако се ситуација из основа изменила доласком Црвене армије, не напуштају своју ранију политику према нашем живљу. Преметачине, логори и хапшења наше браће су свакодневна појава.”¹⁴ Међутим, Југославија је одустала од ових захтева и на мировној конференцији Едвард Кардељ је тражио само мање корекције постојеће границе. Привремена влада ДФЈ је пристала да одустане од тражења ревизија граница и припајања територије око Бајског трокута, уколико мађарска влада призна аутономна права мањинама које ту живе.

¹² В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 170.

¹³ Исто, str 173.

¹⁴ Navedeno prema: В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 173.

У Министарству за колонизацију ДФЈ (министар Сретен Вукосављевић), јавила се идеја да се Мађари настањени у пограничним срезovima (бачкотополски, сенђански, сомборски, старобечејски), иселе у Мађарску, а да се 20 000 Хрвата и 6 500 Срба из Мађарске на основу те размене врате у земљу. Тиме би се остварила већа етничка хомогеност у пограничним срезovima, а и олакшао процес аграрне реформе (беземљаши мађарског порекла којих је било око 100 000 више не би били заинтересовани за поделу земље).¹⁵ Благоје Нешковић се такође залагао за ово решење: „Ми у руководству Србије били смо за то да се из Војводине протерају Мађари у Мађарску, а да се Срби из Мађарске населе у Војводини, као што смо урадили са Немцима. Ради тога су тада у Београд дошли Ракоши и Фаркаш и разговарали са Брозом. Кад ми је Броз рекао да не треба протеривати Мађаре из Војводине, ја сам против тога протествовао код Броза одмах пошто ми је то саопштио. Све су ово били поводи да против мене буду Броз и људи око њега, опет без икаквог разлога”¹⁶ У истом министарству постојали су предлози да се један број срезова у северној Бачкој и Банату (Кањижа, Хоргош, Сента па све до Мокрина) уступе Мађарској уз обавезу да ту прими још 200 000 Мађара из Војводине, чиме би преостали део био етнички чистији, али овакви предлози нису разматрани на озбиљнијем државном нивоу.¹⁷

Спорно питање у Војводини, осим разграничења са Мађарском, било је и разграничење са Хрватском. Министарство за Хрватску у влади ДФЈ тражило је да се одложе избори заказани за 16. мај 1945. године, док се не заврши разграничавање између Хрватске и Војводине. Глави НОО Војводине уважио је хрватски протест, па је Барања изузета из састава Војводине, док је за подручје у северозападној Бачкој и Срему формирана комисија од представника АВНОЈ – а, 19. јуна 1945. године. Национални односи између Срба и Хрвата у Војводини су били под утицајем догађаја у Другом светском рату и нарочито затегнути на територији Срема, а КПЈ је настојала да их у складу са новом политиком братства и јединства превазиђе. Међутим, овај вештачки осећај братства и јединства није био одржив, па су јула 1945. години избиле масовне демонстрације у Сремској Миторвици против Срба, па је одлучено да се статус Војводине мора дефинисати

¹⁵ Исто, стр 176.

¹⁶ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 91.

¹⁷ Исто.

што пре што је и учињено 7. августа 1945. године на трећем заседњу АВНОЈ – а када је одлучено да се прикључи Србији, а питање граница остављено је Привременој народној скупштини да га регулише посебним законом.¹⁸ ПК је стално упозоравао да се у Војводини не спроводе директиве КПЈ и да се мора спречити „великосрпски шовинизам“, у прилог политике „братства и јединства“. „Комунисти су српске повратнике означавали као „нетрпељиве“ и „шовинистички расположене“.¹⁹ У новој Југославији није смело да буде места шовинизму нити локалном патриотизму, сви грађани су морали првенствено да се осећају као југословени, а КПЈ је сматрала да су све разлике ствар прошлости и да ће их социјализам једноставно избрисати, што се показало као мит.

Благоје Нешковић је питање Војводине истакао као посебно у свом реферату поднетом Народној скупштини када је рекао: „Видимо да се данас поједине националне групе у Војводини углавном држе онако, како су се држале и при ослобођењу Војводине, а делимично и онако како су се држале под окупацијом.“²⁰

На самом почетку он је подсетио на сарадњу са окупатором коју су имала одређене националне групе мислећи првенствено на Немце, Хрвате и Мађаре. Та сарадња није могла бити олако заборављена ни у партијском врху, ни међу становништвом. Један од задатака комунистичке власти био је да покуша да измири националне нетрпељивости и укључи што више народности у свој покрет.

„У народноослободилачком покрету у Војводини у огромној већини учествују Срби. Карактеристично је да у Војводини још увек постоје национални „фронтови“ уместо да постоји један фронт народа Војводине насупрот непријатеља н.о. покрета.

Допринос народа Војводине, а поготово Срба, Срема н.о. покрету јесте огроман. Такво своје држање народ Војводине и то још увек народ Срема и то Срба наставља се и даље. Нема сумње да су чињени напори и да се чине у циљу активизирања и других националних група, али досадашњи резултати нису задовољавајући.

¹⁸ Коста Николић, *Србија у Титовој Југославији (1941-1980)*, Београд 2011, стр 194.

¹⁹ Наведено према: Исто.

²⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Реферат о политичком стању у Србији, Војводини и Косову и Метохији, К-10, стр 5.

(Ми морамо бити нарочито осетљиви када су у питању она питања од чијег решења зависи судбина народноослободилачке борбе, а то је уопште, и у овом конкретном случају национално питање. Ми ћемо у решавању националног питања бити безобзирни према свим друштвеним и другим променама, јер знамо да без решења националног питања у нашој земљи нема говора о одржању и учвршћењу власти у рукама радног народа, а да ћемо решењем националног питања отворити пут најтемљнијим друштвеним преображајима. Ви знате да је у садашњој етапи борбе наше Партије национално питање део пролетерске револуције. Одступати од правилног решења националног питања значи одступање од пута пролетерске, социјалистичке револуције.

Најважније питање јесте национално. Без правилног решења тог питања у нашој земљи нема говора о одржању и учвршћењу власти у рукама народа.

(Не би смели да се заносимо успесима постигнутим у Војводини до те мере да не видимо стварно постојање националних фронтова. Нема сумње да су се Хрвати и Мађари у Војводини у току окупације држали од Срба, да је фашистички окупатор сав бес угњетаваних нација под бившом Југославијом умео вешто да окрене против недужних Срба у Војводини. У неколико је разумљиво, иако не увек оправдано, незадовољство Срба за време окупације према другим националним групама.).²¹

У овом делу говора Благоје Нешковић указује да је био свестан неповољне позиције Срба у Војводини за време рата и терора који су претрпели првенствено од стране окупатора, али и припадника немачке, мађарске и хрватске националне мањине која је највећим делом сарађивала и помагала у томе.²² Говорећи о ситуацији у Војводини он је на моменте контрадикторан и стиче се утисак да је стално у процепу. Као Србин саосећао је са судбином Срба у Војводини у току рата, био је свестан злочина који су над њима почињени, због тога је сматрао разумљивим њихово неповерење и нетрпељивост према осталим националностима и сматрао га је делимично оправданим. Ипак у складу са политиком националног помирења, линије коју је КПЈ спроводила он није био у

²¹ Исто.

²² *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu*, I, K 1, Beograd 1993, str 551; Горан Бабић, *Паор са бајонетом, Злочин и казна војвођанских фолксдојчера*, Београд 2012, стр 31 – 41. Ђорђе Н. Лопичић, *Немачки ратни злочини 1941 – 1945*, Београд 2009; В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, II, str 411 – 412;

могућности да слободно и отворено изрази своје национално осећање, јер је на тај начин врло лако могао бити оптужен за ширење „великосрпства“. Као комуниста морао је да буде на позицијама Партије, па је већ у следећем пасусу истако да: „Никако није разумљиво нити оправдано да се данас и у рукама и у масовним организацијама партијским и антифашистичким, а да не говоримо о самим Србима у Војводини, говори о Хрватима као целини и о Мађарима као целини, које се непријатељски држе према н.о. покрету, и још је мање дозвољено погрдно оцењивање појединих националних група у целини. Последица тога је слабо учествовање Хрвата и Мађара у организацијама власти, у милицији, у судовима, у одборима фронта, па чак и у партијским организацијама.

Овим је јасно да такав став доводи до тога да се на челу појединих националних група налазе реакционари, непријатељи н.о. борбе и да они воде и заводе сву осталу масу, па и радни народ Хрвата и Мађара. Овакав став не постоји само [...] код Мађара и Хрвата, он постоји и код Срба, сем углавном у Срему и он постоји баш зато што се Срби појављују као једна целина према другим националним групама.

Овакво стање не доводи само шовинистичкој мржњи и зоштравању међу појединим националним групама, већ и затупљивању оштрице према слугама окупатора у Војводини, према кривцима за многа злодела која су учињена.

(Природна богатства Војводине од великог су значаја за националне односе међу појединим групама. У самој Војводини се водила борба међу појединим националним групама, односно међу реакционарном буржоазијом појединих националних група за економском превлашћу над другим групама. Исто тако изван Војводине води се борба великосрба, великохрвата и великомађара за привредну превлашћу у Војводини, делом преко истородних националних група, а делом покушајем склапања коалиција и компромиса међу разнородним врховима буржоазије изван Војводине и са оном у Војводини. Ова са своје стране нарочито поштрава шовинистичку борбу у самој Војводини.)

У Војводини нема ниједне грађанске партије, која би обухватала све националане групе, али зато има партија, које се протежу из Србије, из Хрватске и остатка фашистичких организација, које су биле везане за Мађарску.

Ако је овако стање у Војводини, питам се да ли народноослободилачки покрет у Војводини има политичке победе на својој страни? Одговор лежи у питању да ли је решено национално питање у Војводини, да ли је остварено братство и јединство међу свим народима који живе у Војводини. Ми видимо да је братство и јединство у Војводини. Ми видимо да постоје они услови да се радне масе свих националних група могу још чвршће повезати уз народноослободилачки покрет решењем аграрне реформе, борбом против шовинизма и ускогрудости. Сада је само на нама да у борбу против тих појава уведемо најшире слојеве без обзира на националну припадност.²³

На Конгресу свих Словена у Румунији од 21. априла 1945. године, постављено је питање националних права Словена у Румунији, али оно се односило на демократизацију земље. Југославија није желела да поставља територијално питање у односу на Румунију нити да тражи присаједињење територија насељених словенским живљем.²⁴ „По повратку Броза из Румуније одмах после рата, Броз ми је рекао да је Ана Паукер питала да ли би источна Србија могла да се прикључи Румунији јер су Власи, који тамо живе, у ствари Румуни. Броз им је рекао да они о томе треба да разговарају са Нешковићем. Када ми је то Броз рекао, ја сам жестоко опсовао и рекао: 'Нека ми се само обрете, рећи ћу ја њима како треба'. Наравно да се нису обратили јер им је Броз јавио како сам реаговао. Након Оснивачког конгреса КП када се поставило питање Влаха, организовано је њихово изјашњавање на коме су се они изјаснили као Срби.“²⁵

Односи према Албанији, поготово осетљиво питање Косова и Метохије, било је врло актуелно након рата. Између Привремене владе Албаније и Националног комитета ослобођења Југославије 20. фебруара 1945. године у Београду потписана су два значајна уговора: о војном савезу против Немачке и о размени привредних добара.²⁶ Следећи корак било је признавање албанске владе што је учинила Привремена влада ДФЈ 28. априла 1945. године чиме је потврђен процес њиховог зближавања, а и Југославија се залагала да се Албанији исплате

²³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Реферат о политичком стању у Србији, Војводини и Косову и Метохији, К-10, стр 5.

²⁴ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str 176.

²⁵ Наведено према: В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 94.

²⁶ Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе (1945 – 1961)*, Београд 2011, стр 119 – 120.

репарације и призна статус савезничке земље. Југославија је подржала Албанији у Грчким претенизијама на Епир.²⁷ Однос између две земље је учвршћен и економским уговором, а Благоје Нешковић је позитивно оценио овакво приближавање: „Овај уговор је економског карактера и са ранијим уговором о међусобној помоћи чини једну целину.

Његовим остварењем убразиће се економски развитак обеју земаља. Никакаве сумње нема да ће наша савезна влада на челу с другом Титом одговорити у попуности свим обавезама које проистичу из уговора.

Поред великог економског занчаја овај уговор у заједници са ранијим обезбеђује још чвршће унутрашњи демократски развитак обеју страна уговорница за добро нашег и албанског народа.

Овај уговор није „искључив” није уперен ни против кога, али штити нашу земљу и народну Републику Албанију од оних који имају империјалистичке тенденције, који су научили и који би хтели да живе на грбачи другог.

Једном речи овај уговор је крупан допринос за учвршћење мира на Балкану и у Европи, он претставља велику помоћ Организацији Уједињених нација у њеним напорима за изградњу трајног мира у свету.

Свесни смо да овај уговор неће заштити нашу земљу, Федеративну Народну Републику Југославију и Народну Републику Албанију од напада и провокација са стране, мрачних сила у свету, али ће дати нове снаге обема земљама у њиховој праведној борби за мир, за успостављање пријатељских односа међу слободољубивим земљама у свету, даће нам нове снаге зато што знамо да је наша ствар праведна и да мора надјачати све неправде, јер напади и провокације на нашу земљу од стране мрачних сила, може само још више да повећа решеност наших народа у њиховој борби за правдену ствар мира и братства међу народима на челу са Совјетским Савезом.

Ја поздрављам мудру спољну политику коју спроводи Савезна влада на челу с Маршалом Титом, ону спољну политику која везује Федеративну Народну

²⁷ Isto, str 189.

Републику Југославију пријатељским спонама са суседним и осталим земљама у интересу нашег народа и тих земља.”²⁸

Држава је на једној страни настојала да улаже у заосталу културу и привреду на Косову и Метохији, петогодишњи планом предвиђено је улагање у погледу индустријализације земље за ове области за шта се залагао и Благоје Нешковић: „Ми у нашој републици имамо прилично крупних задатака у погледу индустрије. Ми имамо неравномеран распоред индустрије. С једне стране имамо Србију и Војводину где је индустрија прилично концентрисана и с друге стране имамо Кос – Метох који су без индустрије. Јасно је да такво стање не може да остане. То је последица политике коју су водили у бившој Југославији ненеродни режими против народа на Косову, у првом реду против Шиптара. Ми међутим имамо задатак да спроведемо принцип равноправности, на нама је да тај принцип остваримо на привредном пољу и да омогућимо Косову и Метохији да подигне индустрију. У том погледу наша Влада и министарства чине напоре да се расположива индустрија која постоји, а која није неопходна на месту где се налази пренесе на Кос.Мет.”²⁹

Критикујући однос бившег режима који је наводно посебно био уперен против Шиптара на КиМ, Благоје Нешковић је био необјективан, али је настојао у овом говору да се држи званичне линије Партије.

Друго важно питање везано за привредни развој било је питање аграрне реформе и колонизације на КиМ. Српским и црногорским колонистима је 6. марта 1944. године било званично забрањено да се врате на КиМ, а уместо тога били су усмерени на Војводину. Насупрот томе дозвољен је останак оних Албанаца који су се доселили на КиМ у току рата што је резултирало пражњењем од српског и црногорског становништва и повећањем популације мулманског становништва.³⁰ Након доношења Закона о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и Косовско – метохијској области започео је рад посебних мешовитих комисија која су настојале да

²⁸ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Говор Благоја Нешковића поводом потписивања уговора између наше земље и Народне републике Албаније о усклађивању привредних планова, о царинској унији и изједначењу валуте, К-10, стр 2.

²⁹ АС, Г-18, НРС, Препис говорa председника владе Србије, др Благоја Нешковића, стр 3.

³⁰ Б. Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, стр 98.

онемогуће повратак раније настањених лица на овим територијама.³¹ Овако спроведена аграрна реформа је омогућила поделу земље албанским сељацима која је до тада прибадала српским велепоседницима и цркви.³² Спровођење аграрне реформе истакао је и Благоје Нешковић у свом говору: „Крупан задатак који је стајао пред нашим народним властима био је извођење аграрне реформе и колонизације. До сада је по линији спољне колонизације насељено са територије наше републике 11. 492 колонистичке породице. У току пресељења још око 600 породица са територије уже Србије и Аутономне области Косова и Метохије.

На територију Аутономне покрајине Војводине експрописано је аграрном реформом око 2000 0000 хектара земље, а на територији уже Србије и Аутономне области Косова и Метохије 68 700 хектара. На територији Аутономне покрајине Војводине земљу је добило око 88 000 породица, а на територији уже Србије и Аутономне области Косова и Метохије око 37 000 породица. Подела земље са малим изузецима, је већ завршена на територији уже Србије и Аутономне области Косова и Метохије, на територији Аутономне покрајине Војводине остала је још извесна површина, која ће се поделити чим се изврши разграничење са спољном колонизацијом.”³³

С друге стране, КПЈ је тражила начин да придобије што већи број Албанаца за своју политику. На простору Космета је 1945. године било око хиљаду чланова Партије од чега је Албанаца било око 300. Овај број се наредне године повећао пет пута у односу на српско и албанско становништво.³⁴ КПЈ је нарочито настојала да придобије Албанце за улазак у Партију пошто је њихов број био скоро четири пута мањи у односу на број Срба који су приступили Партији. На терену је настојала да мање компромитовае одметнике врате нормалном животу и да их инкомпорирају у органе локалне власти.³⁵ Међутим, оваква политика није дала повољне резултате на дуже стазе, није сузбила национализам нити тежњу Албаније да припоји ову област својој држави. За питање Косова Албанија је била врло живо заинтересована без обзира што су две

³¹ А. Животић, *н.д.*, стр 122 – 123.

³² Бранко Петровић, *Југославија на размеђу (1945 – 1950)*, Подгорица 1998, стр 315.

³³ Исто, стр 38.

³⁴ К. Николић, *Србија у Титовој Југославији (1941-1980)*, стр 269.

³⁵ В. Петрановић, *Balkanska federacija 1943 – 1948*, Beograd 1991, str 103.

земље поправиле односе у послератном периоду.³⁶ О стању на КиМ Благоје Нешковић говори у свом реферату следеће: „На Косову и Метохији прилике су се у многоме поправиле у последње време. Ослобођење је затекло Косово и Метохију препуну наоружаних Шиптара, који су се борили под вођством шиптарске реакције упорно против наше војске. Међутим, сада се број оружаних банди на Косову и Метохији свео на минимум. Према непотпуним подацима број одметника износи нешто око 1.200, углавном Шиптара. Број мобилисаних за војску на Косову и Метохији износи преко 53.000, од којих је дезертирало нешто преко 1.000 /и мобилисани и дезертери углавном Шиптари/. И одзив на реквизицију је данас много повољнији, него пре неколико месеци.

На Косову и Метохији живи око 75% Шиптара, а остало су Срби и Црногорци. С обзиром да се огромна већина Шиптара држала или непријатељски или пасивно према н.о. покрету, врло је значајно побољшање прилика на Косову и Метохији, која се запажа последњих дана. Шта је узрок побољшању прилика на Косову и Метохији?

На побољшање прилика утицао је несумњиви слом Хитлерове Немачке, крупне победе Црвене армије и наше Југословенске армије, добри односи између демократске федеративне Југославије и Албаније и значајне мере које су предузеле наше власти и наша партијска организација на Косову и Метохији.

Шиптари су имали непријатељски став према н.о. покрету, јер нису знали разлику између бивше и нове Југославије, јер су мислили да ће се доласком наше војске да се понови све оно што се дешавало са Шиптарима раније. Основно питање на Косову и Метохији јесте питање земље. Аграрно питање се решавало током времена, и пре и током овог рата, на парче, непотпуно и увек на штету сељаштва. Земља је отимана од Шиптара и дељена било насељеницима, било слугама разних предратних режима. Данас средњи шиптарски сељаци држе земље у својим рукама као чивчије, јер она у много случајева остаје у рукама бегова, а у току окупације су чивчије давале беговима и десетину. А сиромашни сељаци остају и даље без земље. Несумњиво да је важно питање верске толеранције, језика, школа, учествовања у власти и администрацији и осталих националних права и да ће све то утицати на однос шиптарских маса према н.о. покрету, али

³⁶ Б. Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, стр 97.

суштина питања јесте питање земље. Несумњиво да је то питање често заплетено, нарочито у погледу на насељенике, али се питању аграра морало одмах приступити. Када се почео убеђивати и лично уверавати шиптарски сељак да земља, коју он обрађује неће му бити одузета, када се сеоској сиротињи омогућило да учествује у деоби земље, када се праведно приступило решењу насељеника на Косову и Метохији, одмах се осетило да су шиптарске масе престале да се придружују наоружаним бандама, чак су и они који су се одметнули почели да се враћају својим кућама. Настављањем таквог рада, заштравањем борбе радног народа Косова и Метохије против великошиптарске и великосрпске реакције, сузбијање шовинизма међу Србима, Црногорцима и Шипатарима у потпуности ће се успети да се измене прилике у корист н.о. покрета. Велику улогу треба да одигра комитет Шиптара Косова и Метохије као саставни део ЈНОФ – а Косова и Метохије и у привлачењу шиптарских маса у народно-ослободилачки покрет, одвајању њиховом од великошиптарске реакције, у остварењу братства и јединства међу народима Косова и Метохије.³⁷

Благоје Нешковић је акценат ставио на питање земље које је означио као „кључно питање“ у односима између Срба и Албанаца на КиМ, а не на национално које је у стварности било горуће јер је тако било безболније. Нетачна је била његова констатација да је земља пре рата отимана од Шиптара и да је њихов положај био дискриминишући што је изазвало да приступе „великошиптарској реакцији“. Благоје Нешковић је у званичним обраћањима заступао линију Партије, која је настојала да „опрости учешће Албанцима у Другом светском рату“ и припише га њиховим заблудама.³⁸

„Ако погледамо како стоји са реакцијом на Косову и Метохији, каквим снагама она располаже за борбу против н.о. покрета, можемо рећи да смо ми у куд и камо бољем положају. Шиптарска реакција не може ништа ново да обећа шиптарском народу што му већ није обећала до сада и у току окупације, а што, наравно, није испунила. Што се тиче великосрпске реакције њу народи Косова и Метохије и то тако врло добро знају. Сада је на нама да шиптарске масе не само

³⁷ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Реферат о политичком стању у Србији, Војводини и Косову и Метохији, К-10, стр 7.

³⁸ Исто.

што боље упознају н.о. покрет, већ да осете све користи које он собом доноси свим народнима наше земље.

Какве су перспективе развитка наше борбе?

Сигурно да ће се борба нашег народа на чијем челу стоји наша Партија кретати у правцу учвршћивања и даљег развитка тековина н.о. борбе: у правцу борбе за уништење остатка фашизма; у правцу јачања државног сектора привреде одређујући му задужни сектор привреде и спутавајући и ограничавајући необуздану приватност сектора у привреди, капиталистичког сектора привреде: у правцу учвршћивања и проширивања општеполитичке организације ЈНОФ – а.

Хтео бих да се задржим нарочито на питању обнављања живота грађанских странака у вези са учвршћивањем и јачањем ЈНОФ – а.

Хоће ли се обнављати рад грађанских странака а и на који начин би њихово обнављање било најкорисније за ЈНОФ? Каква је судбина ЈНОФ – а у вези са тим?

Раније или касније рад појединих грађанских странака несумњиво ће бити обновљен:

Поставља се питање да ли се могу учврстити и проширити даље тековине н.о. борбе, да ли се може извршити огроман преображај у привреди?

Теоретски није искључено да се све то може учинити и поред постојања више партија у нашој земљи. Али, само под једном претпоставком, а то је да бар најважније партије, које окупљају у својим редовима један део радног народа, раде под руководством КПЈ, чије се руководство конкретно може остварити као и до сада кроз јединствену политичку организацију радног народа, кроз ЈНОФ. Ако се то буде успело и даље, онда се горњи задаци могу постићи и под таквим условима. Ништа неће сметати ако се буде морало дозволити рад и некој другој партији, која неће трпети руководећу улогу наше партије која ће, према томе, бити изван ЈНОФ – а, дакле, као противник ЈНОФ – а, што би и у даљој перспективи борбе несумњиво довело, под предпоставком јачања ЈНОФ – а, на слабљење и ликвидирање тих партија.

Зато је од необичне важности рад наше Партије у врховима разних грађанских странака, поред најширег окупљања маса у масовним организацијама, на који се начин једино може остварити руководећа улога саме Партије.

(Поставља се питање какву перспективу борбе н.о. покрета постављају данас његови непријатељи.)

Несумњиво, да ће наши непријатељи радити у правцу слабљења и рушења тековина н.о. борбе, у правцу кочења даљег развитка тековина н.о. борбе, у правцу јачања капиталистичког начина привреде у нашој земљи, у правцу оживљавања и заштите остатка фашизма, у правцу стварања блока грађанских странака насупрот ЈНОФ – у. Овакав рад непријатеља нашег народа већ је дуже времена у току. Задржаћемо се на борби на привредном пољу.

По самој суштини природе оваквог демократског покрета, који је у нашој земљи, неспојиви је капиталистички начин привреде са истовременим одржавањем власти у рукама радника и сељака под условима диктатуре радника и сељака, као што је то случај код нас. Није неопходно да се капиталистички начин привреде одмах у потпуности замени другим одговарајућим начином привреде, социјалистичким начином привреде, већ се може отпочети са извесним прелазним формама, као што је то сада случај код нас. Али, то је могуће само под условима даљег јачања државног сектора привреде на штету капиталистичког са постепеним или наглим али код нас и под нашим условима чак и са постепеним, у извесном смислу реформистичким начином, пре, прераштања ових привремених форми државне привреде у социјалистичку. Сваки други развитак догађаја у нашој земљи у области привреде значио би јачање капиталистичког јачања привреде, јер је немогуће неко уравнотежење између њега и државног, што би несумњиво значило испуштање власти из руку народа и поновно преузимање власти у своје руке од стране најцрње реакције³⁹

Петар Стамболић је на Дугом конгресу КПЈ саопштио да је у четири послератне године „отворено 786 одељења основних школа са укупно 65 000 ученика, у којима се настава изводи на албанском језику и 20 гимназија и једна учитељска школа. Изалазило је пет листва и часописа на 'шиптарском језику' и ликвидирани су феудални односи, а комунисти су наставили да воде воде борбу против великосрпске буржоазије! И њене националноугњетачке политике.“⁴⁰ Ово је потврдио и извештају Фадиљ Хоџе који је упутио Влади на њен захтев, а у коме је

³⁹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Реферат о политичком стању у Србији, Војводини и Косову и Метохији, К-10, стр 7-8.

⁴⁰ Наведено према: *Други конгрес КПЈ*, стр 39.

стојало: „По први пут у својој историји радне масе Косова и Метохије предвођене Комунистичком Партијом Југославије у заједници са свим трудбеницима Југославије извојевали су слободу, формирали народну власт и стално је ојачавали, очистили земљу од разних фашистичко – балистичких банди, учврстили и даље ојачали братство и јединство и почели обнову и изградњу свог много напаћеног краја.

Извршена је аграрна реформа, исправљене су неправилности које су биле учињене за време велико – српске владавине према шиптарским сељацима, ликвидан је чивчиски однос, сељаци су постали сопственици своје земље, спречена је могућност акумулације земље у рукама појединаца. Касније почело је силно да се развија задругарство, окупљајући широке масе сељака. Данас је обухваћено у сељачким задругама велики број готово већина сељака Шиптара, а има и чисто шиптарских сељачких задруга највишег типа.

Почела је широка и свестрана културно – просветна делатност. Отворене су школе на српском и шиптарском језику. Отворени су домови културе, народни универзитети, читаонице, књижнице, итд. Почела је широка издавачка делатност на шиптарском и српском језику. Аналфабетска кампања обухватила је широке народне масе, нарочито шиптарске, које су биле око 90% неписмене итд.

Народни фронт Косова и Метохије чији претежни део чланства сачињавају Шиптари почео је широку активност како по питању општег културног уздицања маса, тако и по питању обнове и изградње Области. У току 1947. године Народни фронт Косова и Метохије по питању помоћи државним инвестицијама, уређивању села и насеља, изградње насељеничких кућа попаљених у току рата, изградње школа, здравствених установа и подизању пољопривреде итд дао је у вредности 128.855.152 динара, а само у току првог полугођа 1948. године дао је рад у вредности динара: 143.827.852.

Приступањем планској привреди у току 1947. године утрошено је на економско подизање Области 413.321.000 динара, што износи већу суму новца него што је за те сврхе утрошила стара Југославија за 23 године своје владавине. У току 1948. године у нашој Области предвиђају се инвестиције од 554.365.050 динара. Како инвестиције из 1947. тако и из ове године намењане су подизању индустрије, побољшавању стамбених прилика, подизању школа, здравствених и

културних установа, уређењу градова и насеља, подизању стандарда живота радног народа овог краја.

У току ове године по нашим селима подижу се око 200 задружних домова, чија вредност износи 407.740.533 динара. Невиђени елан је обухватио широке народне масе по питању залагања у општем раду на подизању економског положаја ове Области.

Данас у нашој Области развија се широка издавачка делатност на шиптарском језику. Редовно излазе: тродневни лист „Рилинђа“ (Препород), омладински лист „Зани и Ринис“ (Глас омладине), пионирски лист „Газета е пионерве“ (Пионирска новина), часопис Шиптарског комитета Косова и Метохија „Препарими“ (Напредак), билтен АФЖ-а, „Bulletini i grues antifashiste“ и др. Преведене су и штампане књиге наших руководиоца као прва и друга књига Тита: Борба за ослобођење народна Југославије, Србија и Албанија од Туцовића, чланци из Комуниста бр.1,2 и 3 итд. Сада се преводи читав материјал са V конгреса КПЈ.

Данас на Косову и Метохији имамо 8 забавишта шиптарских са 11 одељења и 722 ђака, 395 основних шиптарских школа са 806 одељења, 539 наставника и 42.742 редовних ђака. Ове године свршило је IV разред основне школе 1.360 Шиптара. Имамо 14 шиптарских прогимназија са 694 ђака и 22 наставника; 4 шиптарске гимназије са 1.352 ђака и 39 наставника, једна учитељска школа са 116 ђака и шест наставника. Средњу пољопривредну школу похађа 31 Шиптар, Средњу техничку школу 21, Средњу трговачку академију 6; ниже пољопривредне школе, медицинске школе, стручне школе итд. похађају 855 Шиптара. Укупно похађају стручне средње и ниже школе 1039 Шиптара.

О броју описмењених Шиптара у току 1945. год немамо податке, али је била развијена прилична делатност у том погледу. 1945 – 1946. год. описмењено је 15.484 Шиптара и 1.170 Шиптарки; 1946/1947 год. описмењено је 19.199 Шиптара и 2. 671 Шиптариа; 1947/1948 године описмењено је 20.635 Шиптара и 9.766 Шиптарки. Просветни течај свршили су 2.281 Шиптара, а курс општег образовања 603 Шиптара. Одржано је низ разних стручних и других курсева.

Из педагошког курса који се одржава сваке године за време тромесечног школског одмора оспособљављају се стотинама нових учитеља.

Тромесечну партијску школу похађају од 50 до 70 Шиптара комуниста.

У Области има 5 шиптарских културно-уметничких друштава са 426 чланова, 13 драмских секција, 25 подсекција, 8 музичких секција, 7 шаховских секција, пет рецитативних секција, 57 дилетанских група. Поред овде набројаних које су чисто шиптарске у Области има много више истоветних мешовитих група и секција састављених од Шиптара и Срба. У Области има 5 библиотека са 10.147 књига, од тога 716 на шиптарском језику, 296 књижица са 41.602 књиге од тога 1. 503 шиптарских, 47 читаоница, 1.393 шиптарских читалачких група на којима је обухваћено 25.389 Шиптара. Поред овога има и мешовитих читалачких група од Срба и Шиптара. Имамо 8 домова културе, 23 народних универзитета, 16 биоскопа, које је само за прво полугође 1948. год посетило 317.330 људи – већином Шиптари.

Шиптари на Косову и Метохији имају и своју чисту националну организацију – Шиптарски комитет Косова и Метохије, који је у своје време одиграо огромну улогу у политичком и културном подизању Шиптара Косова и Метохије као саставни део Народног фронта. Организације Шиптарског комитета које постоје у свим срезovima данас углавном раде у саставу Народног фронта на културно – просветном подизању шиптарског становништва и на даље развијање националне културе.

Што се пак тиче верских прилика оне су овакве: у сваком срезу постоји повереништво средске исламске заједнице, које је на најдемократијски начин изабрано од самих свештеника. Исламска средска поверништва руководе и усмеравају радом свештеника за слободно обављање верских обреда и руководи вакуфском имовином.

Исто тако постоји Обласна вакуфска дирекција која руководи средским повереништавима, са седиштем у Приштини, а која је изабрана на начин као и поверништва.

Седиште Исламског старешинства за НР Србију је у Приштини. Оно има свој вакуфски сабор и Улема Меџлис. Улема – Меџлису је на челу претседник Улема – Меџлиса и два члана извршног одбора Улема – Меџлиса. Улема – Меџлис тумачи и усмерава све верске обреде, а он је претставнички орган Исламске верске

заједнице, а Вакуфски сабор руководи имовином Исламске верске заједнице НР Србије.⁴¹

Однос Благоја Нешковића према питању КиМ, покренут је као један од разлога за његово искључивање из партије 1952. године. Ђоко Пајковић, који се налазио на челу Обласног комитета КиМ је 9. септембра 1952. године поднео изјаву у којој је напао Благоја Нешковића за неразумевање прилика на КиМ. „Благоје Нешковић је у свом излагању као основни задатак парт. организације поставио подјелу неподјелење земље сиротињи и стварање 'сиротињских комитета'. Показало се да је ова директива била резултат непознавања прилика на Косову и Метохији, да никакве неподјелене слободне земље није постојало, да 'сиротињски комитети' нису имали никаквог разлога да постоје и да је за утврђивање свега тога – са онако оскудним кадром и slabим одборима, уторшено много драгоценог времена, док Обласни комитет није увидео да је основни проблем на другој страни т.ј. да се Шиптарима врати неправедно одузета земља, која је била додељена насељеницима.

Ја сам на то испред Обласног комитета више пута указивао Благоју Нешковићу, чему он није придавао никакву важност. Најзад смо одлучили да припремимо сами предлог једне одлуке за решење овог питања и то смо учинили. Међутим, он се о то оглушио и стално одгађао, одуговлачио решење овог питања, које је како је већ пракса показала била права озбиљна мјера повезивања наше Партије са ширим масама Шиптара на Косову.

Као последицу слабих међусобних односа међу националностима на Косову и Метохији, као и злочиначке политике окупатора, ми смо након рата имали у области око 25 000 имовинских спорова и око 10000 спорова око попаљених и порушених кућа, између Шиптара и осталих. Став Обласног комитета по овом питању био је да се спорови решавају споразумно, поравњањем итд. Због тога су било створене заједничке комисије (Шипати и др) по општинама са задатком да ове ствари решавају. То је све било онда када на већем дијелу териотрије области и јесу постојале партиске организације, те је за решење овог питања било потребно више времена. Благоје Нешковић је са оваквим радом био

⁴¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Извештај Фадиљ Хоџе упућен представништву владе НРС, К-10, стр 1-2.

незадовољан, отпузујући нас у Обл.комитету да не радимо, да се плашимо Шиптара, истичући да треба имати оштрији курс према Шиптарима, а ако они против тога реагују онда им треба рећи 'да ћемо их иселити'.⁴²

Ставови Благоја Нешковића према Албанцима су се битно разликовали у његовим јавним говорима у односу на изјаве према сарадницима. Док се у јавним наступима, као што се од комуните очекивало држао линије Партије, у приватним разговорима његови ставови су били у складу са његовим националним осећањем: „Непосредно пред изборе 1945. год када је Обл. Комит. на основу интересовање које је постојало у масама питао Благоја Нешковића како ће се ријешити питања Косова и Метохије у новој држави он је вјерватно због става према Шиптарима рекао да ће бити 'округ у оквиру Републике', игноришући наша мишљење о потреби аутономије националистичким, незначким итд. Понављајући и овог пута став да су Шиптари тешки грешници из рата, да им је због тога и то много, као и да свако изражено незадовољство може повлачити њихово иселење. Мислим да не треба да посебно истичем колико нас је изненадио и зачудио овакав став парт. руководства.“⁴³

Премда је изјава Ђоке Пајковића свакако била субјективна и имала за циљ да што више оцрни Благоја Нешковића пред комисијом формираном поводом његовог случаја, ипак он сам никада није демантовао ове оптужбе. Напротив касније је тврдио да се није слагао са националном политиком вођеном према Албанцима.

„Нарочито тежак и оштар сукоб сам имао са њим на савјетовању које је непосредно иза избора 1945. године одржано у ЦК КПС. Изузето добре резултате на овим изборима на Косову Благоје Нешковић је оцијенио као резултат опортунистичке политике Обл. Комитета због тога што смо по његовим ријечима 'ишли низ длаку Шиптарима'. Када сам се томе врло нервозно супротставио (јер је негирао сваки позитивни рад и утицај парт. орг. на ситуацију и изборе) он ме је грубо и увредљиво напао, да ја и остали другови из ОК не схватамо ситуацију на Косову и Метохији, мада за такву његову тврдњу није имао никаквог основа.

⁴² Досије о Благоју Нешковићу, Изјава Ђоке Пајковића, стр 1.

⁴³ Исто.

Послије овога наши су сукоби постали чешћи. На следећем саветовању у ЦК КПС ја сам у извештају истакао да су шиптарске масе почеле приступати НФ и да смо ми поставили као готово да их организујемо. Он је врло оштро осудио мој став тврдећи, да је такво схватање ситуације и остваривање јединства израз политичког слепила, незнања и отсуства класне свјести. Моја настојања да то питање објасним, да истакнем специфичности у политичком развоју у области, потребу таквог решавања питања била су осујећења честим прекидима са његове стране на начин који никада нијесам сматрао за другарски.

Крајем 1946. или почетком 1947. године Обл. Комитет је оцењивао политичку ситуацију у области због жалба ондашњег начелника УДБ – е Спасоја Ђаковића. Благоје Нешковић је позвао читав ОК на састанак у ЦК. На том састанку он нас је оптужио да погрешно оцијењујемо политичко стање на Косову и Метохији, да га улепшавмо, да га ружичасто приказујемо. И то нијесмо, разуме се усвојили, што сам му ја отворено рекао. Међутим, одамах иза тога он је тражио да му пошаљемо годишњи извештај о раду парт. орг. и стању у Области. Када смо му послали извештај са оцјенама које је он дао, он је одмах позвао мене на разговор, коме је присуствовао и ондашњи секретар ПК Војводине Видић, где је критиковао мој извештај као слаб јер 'црно приказује ситуацију'. Када сам му рекао да то није оцјена Обл. комитета већ његова и начел. УДБ-е он је био јако наљућен и врло се недругарски држао према мени.⁴⁴

Благоје Нешковић јесте подржавао званични став који је влада имала према КиМ и био је против прикључења Косова Албанији, чему је Албанија несумњиво тежила читав овај период. „После рата се у нашем партијском врху планирала федерација између Југославије, Бугарске и Албаније. Тада ме је Ђилас у име Броза питао да ли бих пристао да се Метохија прикључи Албанији, а да се Црна Гора прикључи Србији. Ја сам то одбио.“⁴⁵ Када је требало да буде искључен из Партије етикетиран је и да је био нетрпељив према Словенцима и Црногорцима и да је сумњао да Б. Кидрич и Ф. Лескошек раде на штету НР Србије, а у корист Народне републике Словеније узети су му као тежак грех у

⁴⁴ Исто, стр 2.

⁴⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Захтев за рехабилитацију, К-10, стр 1.

односи на политику братства и јединства у којој се очекивало да Србија треба добровољно да се највише заложује за његово очување.⁴⁶

У ФНРЈ на српски национализам се врло негативно гледало, од њега се страховало и режим је настојао да га угуши док се на испољавање националима других прелазило у име формирање хармоничних односа у новој држави. Ово се нарочито испољило у одосу на албански национализам, којима је зарад добрих односа у држави „опроштено” понашање у току рата, обећањем да се неће дозволити да буди третирани као грађани другог реда и улагањем на Косово и Метохију као у најмање напредне области.⁴⁷ Албанци се никада нису одрекли идеје да питање Косова и Метохије реше на штету Срба, а политика званичног врха на челу са Јосипом Брозом је ишла у прилог остваривања ове идеје. Таква политика била је на штету српских националних интереса, забрањен је повратак колониста 1945. године, а омогућен останак Албанаца који су се ту населили за време окупације. С друге стране, на сваки покушај или помисао српског обједињавања гледано је као на контрареволуционарни чин, доказ постојања великосрпског шовинизма који прети темељима нове Југославије. Благоје Нешковић, пак, као српски кадар у оквиру нове комунистичке власти, никада није био у стању да прихвати политику Јосипа Броза о слабљењу Србије, а још мање да заборави непријатељско деловање Албанаца током рата. Иако је морао у званичним извештајима да подржи политику националног помирења, лично је задржао став о Албанцима „као тешким грешницима из рата” на чије амбиције је гледао са подозрењем. Нерадо је чинио уступке и по питању разграничења са суседним државама, а од својих колега и сабораца је због својих просрпских ставова био виђен као „Великосрбин” и „шовиниста” што је било у супротности са југословенском политиком. Његови предлози за решавања националног питања у држави (однос према Албанцима, став према Мађарима у Војводини итд), изгледала су као веома репресивна у односу на политички курс. Као рођени Шумадинац, који је својје школовање и младост провео у Србији, у којој је био највећи део у току рата, није био спреман да се одрекне националног осећања у оној мери коју је политички врх захтевао од њега што га је неминовно морало

⁴⁶ В. Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу: прилози за биографију*, стр 177.

⁴⁷ В.Петрановић, *Balkanska federacija*, стр 103.

досвести до сукоба са својим политичким сарадницима и са самим Јосипом Брозом, који је пак спроводио идеју слабљење Србије на рачун јачања Југославије. Позиција Благоја Нешковића у Србији повлачила је са собом велику одговорност. Као српски кадар био је под будним оком Јосипа Броза који је гајио извесно подозрење према Србији и коме нису одговарали јаки и непослушни људи на њеном челу. На другом крају су била његова лична уверења и осећања које није био у стању да потисне у потпуности, што је свакако допринели уклањању са политичких позиција као крајњем исходу.

Искључење из Комунистичке партије (1952)

Критика коју је Јосип Броз упутио на седници Политбироа од 4. марта 1947. године српском руководећем кадру, посебно се осврћући на рад Благоја Нешковића била је заправо увод у политику „слабљења српских кадрова“ у ФНРЈ. Благоје Нешковић, који је постављањем 31. августа 1948. године на место потпредседника Владе ФНРЈ и председника Комисије државне контроле ФНРЈ, био је јадан од првих на удару те политике и био је постепено излован од политичког кадра у Србији.¹

Његов последњи јавни наступ, пре него што је смењен са политичких функција, био је на пленуму ЦК КПЈ 27. маја 1952. године када се дискутовало око реорганизације највише државне власти том приликом је рекао следеће: „Ја нисам чуо друго објашњење – да би требало да буде федерација република. Међутим, у уводу се доследно спроводи једна идеја о федерацији – о Југославији као федерацији. Када се каже – органи власти федерације – онда је таква федерација република. Значи овде се даје формулација супротна основној формулацији какав је наша држава тј. федеративана република, а не федерација република. Мислим да то није ситна ствар јер је федерација мало нешто друкчија него федеративна република[...] Када је она федеративна република, ту је укључено право смоопредељења до отцепљења, али је већ унутра добровољно предата читава република федеративној републици, а ако је федерација република, онда је ствар друкчија. Ја мислим да треба гледати даље и свестраније од те формулације.“² Благоје Нешковић је у овој дискусији проицљиво идентификовао проблеме које ће се појавити у будућности, иако су његови ставови узимани као сувише ригидни у тренутку када су били изречени. Показало се да је био свеснији могућих проблема и криза од својих савременика.

Његов случај је званично покренут на седници Политбироа одржаној уочи Шестог конгреса КПС 29. септембра 1952. године. Седници су присуствовали Душан Петровић Шане, Спасенија Цана Бабовић, Јован Веселинов, Митра Митровић, Слободан Пенезић, Воја Лековић, Риста Антуновић, Милош Минић и

¹ АС, НРС, Г-18, Народна скупштина НРС, ванредно заседање 5. септембра 1948 године, стр 5.

² АЈ, фонд ЦК КПЈ, 1952, II/9.

Драги Стаменковић.³ Александар Ранковић који је водио записник на овој седници описује држање Благоја Нешковића: „Касније је размишљао и није могао да код себе нађе одступања од партиске линије. Размишљао је: у једном рату може да дође до изједначења снага и да се Руси и Западни нагађају на наш рачун, а он је мислио на властите снаге и уз ово руководство. Зато 'не могу да се сетим ма каквог свог колебања по ИБ-у и не могу да се сложим са Ћидом'. Наводи као пример да је био за хапшење Жујовића јер је аутом могао да бежи преко границе. Драгог Стаменковића је на пример, предложио за организационог секретара само зато што је на седници ЦК КПС једини изјавио да је са Титом до краја, па ма колико Стаљин има право[...] Даље каже да се пред њим постављало питање колико разобличавати Русе пред иностранством. При томе мисли на родбину радничког покрета на Западу. Ради се о тактици – каже Нешковић. Сувишним заостравањем против Руса, постављањем на Савету безбедности, а не на Уједињеним Нацијама постигле би се позитивне последице.“⁴

Некадашњи ратни другови Благоја Нешковића нису прихватили његова образложења, у току седнице је више пута био прекидан њиховим негодовањима и критикама да би на крају Политбиро ЦК КПС одлучио да га не кандидује за делегата на Шестом конгресу о чему је известио и ЦК КПЈ. У допису који је послат то приликом стајало је: „Непосредни повод што је Политбиро ЦК КПС узео у разматрање случај Благоја Нешковића у вези са избором делегата за Шести Конгрес Комунистичке Партије Југославије. Како ће се из нашег доцнијег излагања видети Политбиро ЦК КП Србије не може да потврди избор Благоја Нешковића ни у једној партиској организацији, а да истовремено не изнесе пред њом чињенице које зна о раду и држању Нешковићевом. Политбиро ЦК КП Србије дошао је једногласно до поменутог закључка и једногласно је усвојио анализу следећих чињеница, па сматра за нужно да на њих укаже и писменим путем Политбиору ЦК КП Југославије.“⁵

³ Досије Благоја Нешковића, Записник са седнице од 30. 9. 1952. године, стр 2.

⁴ Исто.

⁵ Досије Благоја Нешковића, Писмо Политбиора ЦК КПС Политбиору ЦК КПЈ од 20. 09. 1952. године, стр 2.

У писму се анализира понашање Благоја Нешковића од примања у чланство КПЈ, до односа према Информбироу и наводе се следеће оптужбе на којима је темељена цела истрага у вези његовог случаја:

„1) Све до доласка у Шпанију, 1937. године, Благоје Нешковић није био члан КПЈ, па према томе није тачна његова изјава на Петом Конгресу Партије о томе да је од 1926. до 1935. године био члан СКОЈ – а, а од тада члан Партије. Уствари, он је само до краја 1928. године био члан СКОЈ – а на Београдском универзитету. С доласком монархофашистичке диктатуре, 6. јануара 1929. године, потпуно се повукао из сваког партијског и политичког рада, одао полубојемском животу и прекинуо сваку везу са СКОЈ, а самим тим и са Партијом. 1937. године отишао је као лекар у Шпанију, а до тада није припадао ниједној скојевској или партијској ћелији. У Шпанији је ради у санитету.“⁶

Тврдња да се Благоје Нешковић од 1929. године „пасвизирао“ и да није имао додира са партијским радом није била тачна као што смо утврдили приликом истраживања његових активности на факултету. Такође је контрадикторна констатација да пре одласка у Шпанију није имао никакве везе са Партијом, тим пре што је преко партијских канала тамо и отишао, што не би било могуће да није имао додира са Партијом.

„Благоје Нешковић очевидно није потпуно веровао у снагу Партије и могућност успешног развоја Народноослободилачке борбе, не би се могло разумети његово тврдоглаво и дуготрајно одступање од партијске линије и спровођење некакве посебне 'његове' линије[...] Једна од најкрупнијих грешака паратиске организације у Србији јесте задржавање радника симпатизера и партијаца у великим градовима да не иду у партизанске одреде. Та се грешка највише неговала у Београду, упркос јасних директива ЦК КПЈ да раднике из Београда, како чланове Партије тако и симпатизере Народноослободилачке борбе, који су били вољни да иду у борбу, треба слати у партизанске одреде и не дозволити да падају у руке окупатора и квислишке полиције. За ту крупну грешку сноси одговорност пре свега Б. Нешковић. Он је, упркос директиви ЦК, својим секташтвом и законспиративношћу отежавао да се партиска организација

⁶ Исто.

Београда шире повезује с радним масама, није обезбеђивао канал за одлазак из Београда.“⁷

Благоје Нешковић јесте значајим делом био одговоран за кадрове у Београду самим тим што је био на позицији секретара ПК, ипак не може се говорити о његовој потпуној непослушности и спровођењу неке „своје посебне линије одвојене“ од Партије. Ратни услови отежавали су комуникацијске везе између Београда и Главног штаба и осталих делова земље. Чињеница је да је Благоје Нешковић Београд сматрао најпогоднијим за одржавање веза, али и да живот да окупираном Београду није био нимало лак као ни обезбеђивање канала за одлазак. Организација у Београду претрпела је бројне губитке услед многобројних провала које су се дешавале које су биле последица одавања конспиративних података од стране ухваћених илегалаца и рада агената тајних служби.

„3) Б. Нешковић се дубоко не слаже са политиком наше Партије у националном питању и стално се односи према њој и приказује је као да је она на штету српског народа. Свој великосрпски шовнизам он је испољио безброј пута, и то у најразличитијој форми, чак и на таквим, не само за комунисту, него и за обичног грађанина безначајним ситницама, као што су на пример, натписи латиницом у Београду.“⁸

Овај део оптужбе био је најозбиљнији и откривао је суштинске разлоге за смењивање Благоја Нешковића. Испољаване националног сентимента узимано је као тешки грех нарочито ако су у питању оптужбе за „великосрпски шовинизам“. Колико је страх од њега био укоренењен и колико је било важно показати тежњу за равноправношћу говори и чињеница да се није смело слободно истакнути право на давање предности сопственом писму и да су сматране ситницом ствари „као што су на пример, натписи латиницом у Београду“. Ако се коришћења писма и језика сматра темељима на којима се гради национални идентитет једног народа не изненађује што се Благоје Нешковић бунио против употребе латиничних назива и наметања латинице Србима. У јавним наступима Благоје Нешковић се држао линије Партије јер другачије није ни смео да поступа, али лично никада

⁷ Исто.

⁸ Исто.

није заборавио да је Србин и није био у потпуности сагласан са националном политиком коју је водила КПЈ.

„4) Према људима уопште, а према партиским кадровима, Нешковић је био не само груб, већ и дрзак до те мере да их је напросто вређао. Овако се понашао чак и према нашим највернијим кадровима: Цани Бабовић, Моми Марковићу, Милошу Минићу, Воји Лековићу, Драгоме Стаменковићу, Ђоки Пајковићу, Раји Недељковићу, Пашку Ромцу и дугима. Он уопште није трпео људе који су за време рата радили на терену, у одредима, а нарочито није трпео другове који су се борили изван Србије. Нешковић је нетрпељив, самовољан, саможив и амбициозан.“⁹

Иако је ова оптужба претерана многи сарадници и познаници су Благоја Нешковића описивали као човека тешког за сарадњу, превише строгог и захтевног незгодног карактера.

„5) Став Благоја Нешковића према Резолуцији Информбироа и нападима Коминформа против наше земље и наше Партије остао је у најмању руку све до данашњег дана нејасан и неодражан. Та наша тврдња заснива се на његовим отвореним или прикривеним иступима од 1948. године до данас. Он није успео да сакрије то своје колебање и шпекулисање, иако је покушавао да своје ставове замаскира тобожњим 'тактичким' размимоилажењем с партиском линијом и нарочито с појединим руководиоцима[...] У својим површним и смушеним чланцима које је написао после Резолуције Информбироа, Нешковић је заобилазно настојао да што више популарише Стаљина и руски 'социјализам', директно се спротстављајући напорима и линији наше Партије у проналажењу истинских и нових путева социјалистичког развика[...] И у питањима наших односа са западним земљама Нешковић се објективно налази на позицијима Информбироа[...] Он је многим партиским радницима говорио како се боји политике нормализовања односа са западним земљама, јер нас ове могу 'преварити' и 'прогутати', он је нашем амбасадаору у САД, другу Влади Поповићу и другим друговима отворено говорио да ми не треба да закључујемо зајмове и тражимо помоћ од Запада. Укратко-његов став се сводио на то да наша земља

⁹ Исто.

треба да буде изолована, што уједно и прижељкује великоруски империјализам.“¹⁰

За анализу става Балгоја Нешковића према Совјетском Савезу значајна је и изјава коју је он дао свом сину Небојши Нешковићу. „БН (Благоје Нешковић – прим. Е. М.) ми је у више наврата рекао да је сматрао да је Запад нудио помоћ Југославији првенствено зато да би наудио Совјетском Савезу, а да ће дугорочно гледано слабење Совјетског Савеза имати лоше последице по Србију. Он је био убеђен да ће Србији увек бити знатно теже да се бори за своје интересе када је Совјетски Савез слаб[...] БН ми је једном приликом рекао да сматра да није немогуће да је сукоб између КПЈ и Информбироа 1948. године исцениран од стране Стаљина у договору са Јосипом Брозом, са циљем да се Западу покаже да се савезници Совјетског Савеза могу од њега одвојити и на миран начин и да се тако смање притисци којима су они били стално изложени са стране Запада.“¹¹

Благоје Нешковић је гајио подозрење према западним земљама и у сукобу са СССР – он се првенствено бринуо за позиције своје земље и није се слепо идеолошки држао ни једне ни друге стране. Нетачна је тврдња да се у својим иступима и чланцима популарисао „руски социјализам“ или глорификовао Ј. В. Стаљина.

„6) За време борбе око откупа он (Благоје Нешковић) стално је говорио да се на српски народ бацају велики терети, притом износећи неистину како се осталима гледа кроз прсте. Није нимало случајно што је Нешковић потцењивао и скоро и да није говорио о осталим нашим народима и њиховој улози у стварању нове Југославији.“¹²

Да је Благоје Нешковић био још раније у лето 1949. године, светан промене става Јосипа Броза према њему види се из навода Александра Ранковића. Између њих двојице је након седнице Политбироа ЦК КПЈ на којој су чланови ЦК КПХ искључени из Партије и приморани да дају оставке на све државне положаје, дошло до сусрета који је Александар Ранковић описао пред Комисијом, у изјави он наводи: „Сутрадан (четвртак) Нешковић је тражио састанак с Марком, до којег је дошло тек у петак. И том приликом је рекао: 'Мислим да је седница

¹⁰ Исто.

¹¹ Досије Благоја Нешковића, Случај др Благоја Нешковића, анализа др Небојше Нешковића, стр 11.

¹² Исто.

Политбироа сазвана повод мене (Нешковића), а да су Жигић и Бркић било само повод. И оно што је говорио Стари била је уствари алузија на мене.' На питање Марка што се то догађа са њим и зар уопште може помислити да партиско руководство или неко из њега може монтирати седнице, Нешковић је доказивао да се раније такви случајеви, као што је Жигићев и Бркићев нису постављали на седнице Политбиора. Овом седницом – каже Нешковић – хтело се видети шта ја мислим и да ли ће и код мене нешто искрснути“¹³.

Благоје Нешковић је у писму упућеном ЦК КПЈ 22.10.1952. године оставио коментар и о сусрету са Александром Ранковићем: „Ја сам два пута био код друга Марка, после седница Политбироа, на које се износио бандитски рад Жигића и Бркића. Пре те седнице питао сам друга Марка када могу да дођем до њега у вези с радом Фронта. Пошто се седница Политбироа свршила, поново сам питао друга Марка и он ми је одговорио да дођем к њему у ЦК. Ја сам отишао на тај састанак само са припремљеним питањима о раду Фронта, нисам ни помишљао да говорим шта о седници Политбиора, јер нисам ни имао шта. А када је друг Марко разговарао телефоном с другом Бакарићем, нисам тог момента то повезивао са мном. Тек када сам отишао кући (а ја сам се после састанка с другом Марком, у то време, осећао колико радостан због свршеног посла, толико и утучен због промене његовог расположења према мени) помислио сам да ли можда друг Бакарић није питао штогод друга Марка о мени: а никако и никада нисам мислио да је друг Марко намерно или уопште 'монтирао' тај разговор преда мном. Мислим да ме је на такву помисао навело и то што ми је на седници Политбироа друг Гошњак рекао како је чуо да сам ја разговарао с Жигићем критизерски о нашој привреди, што сам одбио као нетачно и немогуће, баш што сам ја критиковао рад Жигића пред члановима Привредног Савета[...]

Сутрадан по његовом разговору с другом Бакарићем сам питао да ли се тај разговор није односио и на мене, и остало што сам рекао другу Марку о седници Политбироа сводило се на моје питање, да ли се седница није односила на мене. Све ово, као и други моји испади према другу Марку, јесте за осуду. Ја сам у својој изјави до 4.10.1952 г. рекао да сам постављао своје питање пред појединим члановима секретаријата Партије, али увек погрешно, својим погрешним

¹³ Досије Благоја Нешковића, Записник са седнице одржане 29.09.1952. године, стр 3.

иступима и својом несамокритичношћу ја сам онемогућио да се моја ствар расправи у време када сам ја то постављао. Исто тако у овом горњем случају нисам имао никакве друге намере сем те да опет поставим питања расчишћавања сумње које сам код другова према мени осећао већ две године пре овог случаја, а у време овог случаја сам је осећао у појачаном виду, јер сам видео да је почео да се мења однос другова према мени. Ни тог пута када сам био код друга Марка, ја нисам чуо његово мишљење о мени нити мишљење шта да радим. А када сам, почетком 1951. г. поново поставио моје питање, на моју иницијативу, први пут сам чуо да се сумња на мој став према Коминформу ('први пут' сам тада непосредно, а не посредно од других, али мишљење Партије о себи, после мог излагања и одговора на сумњу, тада нисам сазнао), што је опет била моја кривица због начина како сам поставио ствар, и мисли, због несамокритичности према свом дотадашњем раду.

Чуо сам како ће тећи даље моја ствар, немам ништа против да се она решава онако како је у интересу Партије, у чему ја остајем при изјви коју сам упутио ЦК-у. Али се не могу сложити да се сврставам онамо куда нисам припадао, где не припадам нити ћу икада припадати, и протестујем против сваког упоређивања мог комунистичког лика са оним непријатељским Партији. Нека ја будем средство и повод за јачање Партије, али нека не будем маска које се користи за напад на Партију и ЦК или која служи као средство за испољавање личних незадовољстава или, можда, неких други непознатих побуда.¹⁴

Благоје Нешковић је у овом првом писму наступио блаже, правдајући свој став и преузимајући део одговорности на себе, што је био изузетак у односу на његово читавао држање у току и после процеса: „Сматрам својом озбиљном грешком у политичком раду што сам дао оправданог разлога партиском руководству, својим нејасним изјавама и таквим јавним иступима, да посумња у чврстину мога става у вези са борбом против Коминформа и да због потребе партијске будности заузме резервисан став. Ти моји ставови и иступи могли су да се тумаче као нескладни са потребом оштре борбе која је пред Партијом стајала у борби против Коминформа, а који су ставови код мене проистицали из уско

¹⁴ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбируу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 16.

практицистичких и плитких тактизерских побуда у односу на евентуалне појединце које би тиме требало придобијати за линију наше Партије. Најозбиљнија последица таквог мог став је што сам тиме онемогућио себи активно учешће у борби наше Партије у овом периоду у тој мери у којој сам могао и у којој мери је то Партија од мене очекивала, што је свакако морало да се штетно одражава на допринос који се од мене очекивао. Тиме се стварао и нездрав однос између мене и другова с којима сам до тада радио, а што се погоршало мојим неблаговременим постављањем пред руководство да се рашчисти мој став. Изјављујем поред горњег, да за све ово време нисам имао мишљење о Партији сем оног које је било из линије Партије односно партиског руководства на челу са другом Титом у свом раду никада нисам узимао формално став супротан ставу Партије[...] Примедбе другова на мој однос према људима и на мој рад сматрам да су делимично правилне, тј. у толико у колико су стварним чињеницама објективно и конкретно оценим. Изјављујући ово, желим да додам да ми је једина жеља да допринесем јединству Партије, њеној борби за изградњу социјализма, очувања мира и независности наше земље.“¹⁵

На другој седници Комисије ЦК КПЈ за испитивање случаја Благоја Нешковића одржаној 3. септембра 1952. године, он још једном изјавио да не може „да призна да је за Русе и да није за Партију и њену линију“.¹⁶

Другог октобра 1952. године одржана је трећа седница комисије ЦК КПЈ за испитивање случаја Благоја Нешковића. На њој је поново разматран његов став у односу на СССР и однос према Коминформу. Овог пута он је остао доследан и даље својој претходној тврдњи да није био против партијске линије: „Трудио сам се да будем на линији или сам се трудио и осећао да сам на линији. За своје иступе, свињарије ако хоћете – тражио сам корене у свом практицизму, а не у компромису с' Русима или у страху од њих. Зато не видим политичке разлике. Али из онога што говорите видим да је било разлике чим их ви видите. Али ја их не видим по битној ствари и битним односима с' Русима. Али видим да моје тактизерство и практицизам у односу на придобијање људи за Партију није у складу са линијом Партије. Али ни у тој ствар се нисам супротстављао ставовима

¹⁵ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића ЦК КПЈ од 30. 10. 1952. године, стр 1-2.

¹⁶ Досије Благоја Нешковића, Записник са седнице од 03. 09. 1952. године, стр 1.

Партије. Ја сам, другови, телесно против Руса, они хоће да пробе једну малу земљу.“¹⁷

Милован Ђилас је у име ЦК изјавио да ЦК не може да призна своју кривицу у овом случају и нагласио је: „Изгледа да Блашку није јасно да чињеница што ми сада само расветљавамо и утврђујемо политичке разлике између њега и Партије не значи слабост ЦК КПЈ и ЦК КП Србије, него садашњи њихов став који се састоји у томе да се разјасне те разлике. Он изгледа да не може и неће да види да никакава организација, нити какав политички форум на свијету, а поготово једна револуционарна организација, не би могла да се задовољи тиме да објективно она испадне крива што је четири и по године 'гоњен' и 'мучен' 'невин' човек. Такав форум и таква организација би морала сносити моралну и политичку одговорност ако би тај човјек заиста био невин и чист. Ако би заиста Блашко био у праву, ако разлике не би било, крви бисмо били ми, ЦК. А пошто он неће да иде тако далеко, пошто је на компромис с нама: 'ја сам невин, не схватате ме и оставите ме на миру'. Може ЦК њега и оставити на миру, али не под условом да буде крив ЦК, јер ЦК очевидно није крив, што је дошло до политичких разлика и размимоиложења између ЦК и Блашка до Блашкове изолације. Јер ЦК није имао ни 'тактизирање' ни 'политиканство' ни 'практицизам' у односу на Коминформ и Русе, а Блашко је како сам каже имао, али неће да призна да су баш у томе и биле разлике између њега и ЦК.“¹⁸

Милован Ђилас је у овом упозорењу изнео суштину функционисања Партије која никада није могла бити крива. Из тих разлога Благоје Нешковић је морао признати своју кривицу што он није желео да учини.

Након овог састанка од 2. октобра 1952. године, Благоје Нешковић је поново упутио писмо ЦК КПЈ желећи да допуни своју изјаву од 30. септембра 1952. године, у коме пише: „Ја сам све од 1948. па до данас живео у убеђењу да сам у свим питањима наше борбе против Коминформа на линији Партије. Још пре 1948. осећао сам и знао, као и други другови, да је однос и да су намере совјетског руководства према нашој Партији и њеној борби неправилни и несоцијалистички и његова 'писма' и 'резолуција' изнели су и мени, као и свакоме, јасно и

¹⁷ Досије Благоја Нешковића, Записник са седнице одржане 02. 10. 1952. године, стр 3 – 4.

¹⁸ Исто, стр 3.

недвосмислено њихове поробљивачке и империјалистичке намере према нашој земљи и Партији. Моја спремност за бескомпромисну борбу против таквих совјетских намера није никада и ниједном долазила у питање. Ма колико да ми је био тежак напад совјетског руководства на нашу земљу и Партију, мени није било тешко да се ослобођам илузија које сам имао о Совјетском Савезу, његовој улози и његовим руководиоцима, у чему ми је, поред осталог, помогао и Чичин контакт с њима и упознавање неких совјетских руководилаца. С друге стране и сам сам учествовао у нашој народноослободилачкој борби и нашој Револуцији и могао сам да упоређујем допринос наше Партије и наших народа у ослободилачком рату, а о нашој Партији сам имао више мишљење него о СКП(б)[...] Ја сам до сада веровао да су и сви моји практични поступци у сагласности с мојим усвајањем линије Партије без резерве, у односу на борбу против Коминформа. Ја сам то веровао што сам увек осећао најдубљу одвратност према Коминформу: што никада нисам имао неко друго мишљење, које се разликовало од мишљења партиског руководства; што у свом практичном раду нисам имао неке друге оријентације сем оне коју је давало партиско руководство: то нисам видео неких битних разлика у мишљењима мојим и осталих другова уопште, а посебно према Коминформу[...] Ја сматрам да сам био увек до сада на линији Партије по питању, да тако кажем, програма и циљева борбе против Коминформа, али о једном од питања начина борбе против Коминформа нисам имао правилно мишљење.“¹⁹

Он је у даљем тексту признао делимично постојање ситних грешака и несамокритичност у односу на питање Коминформа о чему пише: „Мислим да су узроци мојих грешака[...] из чега је проистекло плитко тактизерство, т.ј. уствари опуртунизам по неким од питања начине борбе против Коминформа, а да је на тој основи почивала моја несамокритичност. А из чега је проистицао мој 'уски практицизам'? Мислим само делимично из моје радне навике, али главном из политичког узрока. Ја о томе раније нисам мислио, ја никада нисам дошао дотле да бих поставио то питање. Ја сам пред друговима последњи пут, у вези с мојим грешкама, изнео једно мишљење с којим се они нису сложили, а то је: да је различита опасност од Коминформа од опасности од капитализма друге врсте, јер да Коминформ може да нађе некога у Партији који ће му поверовати, с обзиром

¹⁹ Досије Благоја Нешковића, Писмо ЦК КПЈ од 04. 10.1952, стр 3.

на раније заблуде о Совјетском Савезу, а да други не могу толико да утичу на чистоту и јединство Партије. Ја сам ту мисао тада, мислим, први пут формулисао пред друговима и склон сам да у њој тражим корене свог 'уског парктицизма' јер из те мисли проистиче преувеличавање опасности пред Коминформом и потреба 'опрезнијег' поступка у борби против Коминформа[...] Сматрам да никада код мене није долазило у питање мој став према Коминформу, и поред свих мојих погрешака, тј. мој став бескомпромисне борбе против Коминформа, а за победу линије наше Партије[...] Сматрам да су ми Партија, друг Тито лично, као и остали другови пружили огромну помоћ у циљу да отклоним своје грешке, али ја нисам могао да искористим ту помоћ у интересу Партије, бар не у тој мери у којој ми је она пружена.

На основи свега сматрам да не заслужујем да будем у руководству наше Партије.²⁰

Комисија је у периоду од 5. до 20. октобра формирала предлоге за доношење одлуке о случају Благоја Нешковића. На основу њих је закључено да ће се прва и друга изјава коју је дао пред Комисијом сматрати довољном према њему до Шестог конгреса, као и да „из досадашњег разговора с њим јасно излази да га не треба бирати за делегата. То би чак било и немогуће учинити, а да се претходно не упозна чланство са његовим досадашњим радом и држањем. Из тих разлога, не би требало да дође на конгрес ни као члан ЦК.“²¹ Предложено је да се јавност не обавештава о случају Благоја Нешковића докле год Комисија не заврши са радом, а уколико би се на конгресу поставило питање његовог одсуства, неко од чланова Политбиора ЦК би требало да кратко саопшти да је због свог става према Коминформу под партијском истрагом која је у току. У случају да неко озбиљније покрене то питање, требало је изнети читав материјал пред конгрес. Уколико нико не постави питање његовог одсуства, Комисија је требало новом ЦК да поднесе извештај и да затражи формирање нове комисије која би радила на том случају ако дотадашњи материјал није био довољан (писмо Политбиора ЦК КПС, извештај пратиске комисије, прва и друга Нешковићева

²⁰ Исто, стр 6 – 7.

²¹ Досије Благоја Нешковића, Предлози за доношење одлуке о случају Благоја Нешковића, стр 1.

изјава). Комисија је предложила да Благоје Нешковић да оставку на функције у Народном фронту, а да се из Владе повуче приликом њене реорганизације.²²

На Шестом Конгресу, Едвард Кардељ је објаснио питање Благоја Нешковића и разлоге његовог не позивања на Конгрес: „У вези са саставом кандидатске листе комисија је претресала случај Благоја Нешковића и сложила се с обзиром на то што се Благоје Нешковић који је, као што знате, члан ЦК, налази под партиском истрагом и с обзиром на то што су досадашњи резултати партиске истраге показали да Благоје Нешковић не заслужује да буде члан Централног комитета и функционер наше Партије – да он не буде кандидован за Централни комитет.

Вама је углавном историјат тог случаја познат, но ја ћу ипак рећи неколико речи у вези са тим питањем[...]

Ми се налазимо у једној веома тешкој борби и у борби на неколико фронтова од којих је један од најтежих баш наша борба против бирократизма у нашим сопственим редовима, борба против бирократизма у нашој народној власти и утицају тог бирократизма на саму Партију. Хисторијска је заслуга наше Партије да је не само уочила опасност таквог бирократског државног капитализма за развитак социјалистичке револуције, него и да је објавила том бирократизму борбу на живот и смрт (аплауз). А у свакој борби и на сваком фронту као што сви знате има хероја, има прекрасних уљди, а има колебљиваца, дезертера, издајника и других сличних људи. А то се дешава и на фронту борбе коју ми данас водимо у нашој земљи.

Огромна већина наших другова чланова Партије правилно је схватила суштину политике наше Партије у борби против бирократизма. Огромна већина чланова наше партије дала је од првог дана активну и јаку подршку руководству наше Партије не само у борби против Коминформа и борби против покушаја побуде остатка прошлости, него и у борби против бирократизма и борби против опасности које се појављују у нашим сопственим редовима.

Међутим, има људи који мисле да им њихов партијски стаж или њихово учешће у Народноослободилачкој борби дају за право да гледају и сада на Партију и на народну власт као на средство за заштиту њихових сопствених

²² Исто, стр 2.

бирокупатских тенедеиција и њихових сопствених личих интереса. Такви људи који долазе са таквим схватањима на одговорне положаје кваре се и постају у ствари непријатељи, штеточине Партије. А нарочито у првом реду такви су људи од првог дана на један или другачији начин давали отпора борби наше Партије против бирократизма. Тај отпор се изржавао на разне начине. Он понекад долази до изражаја у форми Љубе Ђурића, други пут у форми Благоја Нешковића[...]

Иако је по форми друкчији, по суштини је исти случај Блашка Нешковића. Док је био секретар Централног комитета у Србији он је својим жестокии аутократизмом и недруграским односом према људима гушио нормални развитак наших партијских органиазација, онемогућавао развитак партијских кадрова. Сматрао се просто као газдом на свом подручју, а када је видио да је наша Партија почела да удара по таквим 'руководиоцима', када је видио да баш таквом бирократизму откуцавају последњи дани он је почео онда да се колеба, тј. његове симпатије почеле су да се окрећу према идеологији државно – бирократског капитализма тј. према коминформизму. То је у ствари оно права основа на којој се рађају слични елементи као што је Блашко Нешковић, који гледају понекад на Коминформ, понекада се окрећу према Западу или се просто унутар распадају и попадају у као што смо видјели на Љуби Ђурићу[...] То су све разлози, другови и другарице, због који комисија наравно, није уијела у овај списак Благоја Нешковића, а што се тиче његовог партијског чланства то је ствар будућег руководства, односно партијске комисије која ће истражити његово питање.”²³

Комисија је наставила са радом у саставу Милован Ђилас, Спасенија Цана Бабовић, Алкесандар Ранковић и Душан Петорвић Шане, и 21. октобра је завршила рад на случају Благоја Нешковића, дошавши до следећих закључака које је упутила Извршном комитету ЦК СКЈ:

„а) Утврђено је да Благоје Нешковић није био политички активан од 1929. до 1935 године, тј. у периоду шестојануарске диктатуре, а није у том периоду припадао ни једној партијској или скојевској организацији, па према томе није тачна његова тврдња да је тада био члан Савеза комунистичке омладине Југославије, на основу чега је нетачно приказао и свој партиски стаж на V

²³ VI kongres Komunističke partije Jugoslavije (Saveza komunista Jugoslavije) : 2-7 novembra 1952 : stenografske beleške, Beograd 1952, str 404.

конгресу КПЈ. Што се тиче периода од 1935. до 1937. године Комисија такође није могла утврдити да је Нешковић био члан Партије. Као сигурно се једино може рећи да је постао члан Партије у Шпанији 1937. године.

б) Утврђено је да је Нешковић у току рата својом кривицом био дуго времена одвојен од ЦК КПЈ и да је направио низ озбиљних грешака и отступања од линије Партије, пре свега спроводећи опортунистички курс по питању развијања партизанских и војних јединица. Те његове грешке критиковао је ЦК КПЈ још у току рата.

в) Утврђено је да је Нешковић по питању борбе против Коминформа и од саме резолуције Коминформа против наше Партије и наше земље, имао прокоминформовски став, а опортунистичка или како он каже - 'тактизерска', односно друкчија линија од оне коју је имало партиско руководство и Партија као целина служила му је само ради камуфлирања дволичњачке улоге. Све то, сем осталог, потврђује и чињеница да се Нешковић још од 1950. г. позива у свом чланку на Стаљина, без обзира на то је наша Партија већ раније открила Стаљинов ревизионизам и отпочела борбу против њега. Тиме као и својим ограђивањем од говора и чланака појединих чланова руководства и стављањем таквих ограда на знање Политбиору ЦК КПЈ, он је очигледно покушавао да отежа идеолошки борбу КПЈ против Коминформа.

д) Утврђено је да је Нешковић у читавом свом раду и односима с људима груб и самовољан, а пре свега неколективан. Стил његовог рада увек је био командовање и самовољно одлучивање, наочито док је био на раду у ЦК Србије, што је и доводило до сталних сукоба између њега и мање – више свих другова с којим је радио.

е) На Комисији Нешковић није успео да побије ни једну од горњих као и многих других констатација, које су потврђене многобројним документима и изјавама другова. Нешковић је на Комисији био неискрен и несамокритичан.

На основу изложеног, као и на основу чињеница објављених на VI конгресу, Комисија сматра да Благоје Нешковић не може да буде члан Савеза комуниста Југославије.²⁴

²⁴ Досије Благоја Нешковића, Извршном комитету ЦК СКЈ, стр 1 – 2.

Благоје Нешковић је послао писмо Политбиору ЦК КПЈ 22. октобра 1952. године у вези са оптужбама које су изнете према њему у којима објашњава свој случај по овим тачкама. О свом чланству у КПЈ и СКОЈУ он каже: „При мом доласку на Универзитет, 1926 године, био сам одмах учлањен у илегалну омладинску марксистичку организацију на Универзитету, која је радила под руководством Партије. Од 1928. г. био сам у руководству организације на Медицинском факултету, и од млађих другова једино сам ја одлазио заједно са старијим друговима на састанке са друговима који су долазили да у име Партије претресају разна питања о текућем раду.“²⁵ Потом је још једном истакао своје учешће у демонстрацијама на факултету и разбијању парламентарних избора.

О спорном периоду дикатуре за који је био оптужен да се пасивизирао, Благоје Нешковић наводи следеће: „У току 1929. г. наступиле су измене у универзитетској организацији, неки су отпали – ликвидирани, неки 'заобиђени', а неки су отишли из Београда по завршетку студија, а ја сам био учлањен у ћелију старијих другова на челу са Сандићем. Затим су из те ћелије неки отишли пошто су напустили Београд по завршетку студија, а неки су у њу ушли. Наша ћелија је била повезана са Партијом као партиска организација, а како и преко кога, ја то нисам знао. Сам Сандић је по тој линији био и проваљен мислим 1930. год, скривао се неколико месеци, а затим се 'легалнизовао', био ухапшен, али није осуђен. За све то време па до 1935 г, са прекидом у 1934. г. када сам био у војсци, ја сам радио у тој ћелији, и спроводио, углавном, агитациони и пропагандни рад на Факултету, усмено и растурањем наше домаће и стране штампе, прикупљао партиске прилоге. Ћелија је вршила јак политички утицај на студенте и лекаре, поједини чланови су радили са разним групама симпатизера, који су чинили и крупне услуге Партији, преко наше ћелије[...] Ја сам на V конгресу и раније свој рад до 1935. године обележавао као 'омладински' јер нисам знао како се решавало питање партиског стажа, иако сам у ћелији уствари био само ја као студент, бар касније, а од 1935. г. па надаље сам обележавао као партиски. Тако стоји с чињеницама и никако другојачије.“²⁶

²⁵ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбиору ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 2.

²⁶ Исто, стр 4.

У писму описује свој боравак у Шпанији и учешће у шпанском грађанском рату и на примедбу да је био само у позадини наводи: „ја сам у Шпанији био на фронту бар толико колико је био и просечно сваки наш борац – ратник, који је дошао у Шпанију када и ја, а сада сам присиљен да и о томе пишем.“²⁷

О свом деловању као секретара ПК у Београду и останку у Београду наводи: „док је ЦК био у Србији, ја нисам добио никакав позив да идем ван Београда, у Ужице. Када је почела прва офанзива непријатеља ја сам се нашао сам у Београду, са свим тим дужностима и обавезама. Прве вести и писма од ЦК добио сам тек почетком 1942. године, пошто сам успоставио везу са ОК Ваљево јер ни за време слободне територије, по одласку друга Тита и осталих другова на слободну територију, партиске организације нису држале више везу са Београдом већ са Ужицем (мислим на партиске организације са слободне територије Западне Србије), тек сам тада први пут и сазнао детаљно о свему шта се десило на слободној територији. Почетком 1942. г – добио сам писмо од ЦК о новом саставу ПК и о томе да он треба да буде на терену уз најјачу јединицу. Ја сам од тада чекао долазак најваљених другова, јер нисам знао где ће они стићи да би их сачекао, а да сам одем на терен или да се прикључим неком од другова који се тамо налазио, сматрао сам за неправилно баш зато што сам чекао чланове новоформираног руководства којима сам био дужан да се прикључим. Међутим, време је пролазило а другови нису долазили, а они нису дошли у Србију све до половине 1944 г, тако да сам ја морао да помишљам на окупљању другова који су остали у Србији и на њиховом укључењу у ПК с чиме се ЦК сложио, када сам га обавестио. За то време су се десиле и крупне промене на терену. Неки одреди су били напуштени, неки свдени на мали број, а неки разбијени у мале групе бораца, а партиске организације су исто тако претпреле тешке ударце, тако да се неке нису опоравиле до ослобођења, а скојевског руководства уопште није било. Значи, требало је обновити и ојачати одред, партиску организацију, скојевску као и друге организације и формирати Главни штаб Србије и ПК Скоја. Да се све ово реши потребан је био дужи и стрпљив рад и добре везе са организацијом. Стање на терену у току 1942. г. није ми давало гаранције да се то може обавити ван Београда. Зато сам окупљао другове у Београду па је и сам ПК СКОЈ – а био

²⁷ Исто, стр 5.

формиран у Београду који је, пошто је свршио основне организационе и друге послове, око оживљавања рада СКОЈ – а и УСАОЈ – а послат на терен[...]

Сводити мој рад у том периоду на мој страх да сачувам живот себи, у најмању руку је гадно. Јер предност које је Београд давао организацијама у Србији за чвршћу везу с ПК – ом носиле су несразмерно више опасности за лични живот оних који у се кретали и радили по Београду него што су биле опасности на терену. Рад у Београду није био рад у позадини: он је био бар раван раду на фронту, разумем ја зашто се сада другојачије мисли, али не могу да се сложим с таквим накарадним мишљењем других о мом раду, јер увек нисам сигуран ни какве су саме побуде оних који их износе.²⁸

Благоје Нешковића је негирао да је имао другачију линију у погледу стварања војних јединица: „У томе сам се придржавао партиске линије с обзиром на конкретну ситуацију. Није могло да се стварају бригаде тамо где нема ни одреда, а претварати одреде у бригаде и остављати терен без одреда значило би бар за Србију у периоду 1942. и делом 1943 г. тежак ударац за Н.О. покрет што је мени било јасно већ по самој директиви ЦК о тим питањима, а у шта сам се уверио када сам дошао у Шумадију новембра 1943. г. где сам затекао шумадијски одред, који је много значео за тај крај с обзиром на отсуство I шумадијске бригаде, које је отишла у Санцак.

Почетком 1943. г прошао је кроз Србију на путу за Македонију, друг Вукмановић. Ни он ми није донео никакву другу директиву нити је сам другачије мислио о стварању војних јединица у Србији, јер када је отишао на југ Србије није створио никакву бригаду, већ је само реорганизовао, дајући друге називе, постојеће одреде. Зашто он није марта 1943. г. створио бригаду у Јабланици и Топлици, или у Црној Трави? Од стране ПК имао је одрешене руке у том погледу. Занчи да је тада мислио и оцењивао ситуацију као и ја. Крус на стварање покретних и крупних војних јединица узели смо још у првој половини 1943. г, односно још у 1942. г. што се може видети из докумената и то у форми директиве да се пређе на стварање ударних батаљона. А о само приступању, стварању бригада закључили смо на саветовању у Шумадији јула 1943. године.²⁹

²⁸ Исто, стр 6.

²⁹ Исто, стр 7.

У периоду од 7. септембра до 18. октобра 1952. године у вези случаја Благоја Нешковића пред комисијом је 11 руководилаца дало изјаве. Комунистичка партија је пажљиво одабрала најеминентније чланове, људе у партијском врху, некадашње блиске сараднике Благоја Нешковића, чиме је сам процес добијао додатно на тежини. Избор руководиоца сведочи у прилог чињеници да је процес био добро организован и од раније припреман. Ниједан од саслушаних пред Комисијом није ништа позитивно изјавио из рада са Благојем Нешковићем, иако су га већина њих познавала и сарађивала са њим дуги низ година. Оптужбе и критике су се низале једна за другом и саслушани су пажљиво изабрани како би се обухватила читава политичка каријера Благоја Нешковића. То је био први процес тако добро осмишљен и организован вођен према неком партијском руководиоцу.

Први је, 7. септембра, изјаву дао Пашко Ромац³⁰ који је Благоја Нешковића оптужио за грубо држање у односу на руководиоце у Војводини: „Понашао се врло надмено, али тако надамено да је из његовог држања тако и онога што је говорио произилазило: 'шта се правите важни. Тко сте ви да се можете правити важни итд' За њега борба у Срему је падала, бар по нашим утисцима и по мом личном у такав засјенак да о њој није требало много говорити”. Пашко Ромац је подвалачио нарочито груб став према њему, тј. да се осећао лично увређеним након што је Љуба Момчиловић постављен за секретара ПК Војводине са чиме се он није слагао, а на шта је „друг Блашко као опарен на то рекао 'Да ти није криво што ти ниси секретар?'.³¹ Изјава Пашка Ромца се своди на критиковања понашања Благоја Нешковића и приликом откупа у Војводини „Блашко је био тај који је најчешће долазио на све наше састанке. Не желим уопште да било шта сручим на њега, али његов однос према члановим ПК био је толико деспотски и недруграски, да су га запамтили сви чланови ПК. Није било ријетко од њега чути

³⁰ Пашко Ромац је обављао различите функције у оквиру Покрајинског комитета КПЈ за Војводину, био је његов организациони секретар, секретар Народног фронта, повереник за пољопривреду, члан Главног одбора и председник Привредног савета Војводине. Такође је био и члан ЦК КПС и посланик у НРС. („Romac Radeta Paško“ u: *Narodni heroji Jugoslavije*, II, Beograd 1975, str 161.)

³¹ Досије Благоја Нешковића, Изјава Пашка Ромца, стр 1.

'ви сте опортунисти', 'имате кулачке мозгове' итд. Колико је то вријеђало сваког од нас, нећу да говорим."³²

Следећу изјаву је дао Ђоко Пајковић³³ 9. септембра 1952. године, оптуживши Благоја Нешковића за непознавање прилика на Косову и Метохији и однос према албанској националној мањини. Такође је критиковао и откупну политику, он је изјавио: „Познато је да смо откупу 1947. године пришли неспремни. Код нас је посебну тешкоћу представљало одсуство катастарских података о земљи. У ондашњем Министарству трговине донета је одлука да се тамо где нема катастарских елабората, због сумње у исправност пријава сељака, површина земље повећа за 20%. Ја сам Благоју Нешковићу доказивао да такво повећање површине значи неправедно и опасно оптерећивање сељака. Он је на то врло оштро и недругарски реаговао. Међутим, то је утицало и тада и касније, да оптерећеност откупом, узимајући у озбир структуру домаћинства и плодност земљишта буде већа него у другим крајевима, што се и сада да провером утврдити.

Увиђајући оправданост наших захтјева Министарство трговине обавјестило је Обл. Одбор о смањењу задужења за износе за колико су повећане површине земље. На тој основи ОК је и пратио извршења откупа. Када је он за то сазнао, окарактерисао је ОК, а у првом реду мене, као опортунисту, и поставио да се повећане површине од 20% рачунају у обавезу. Наш отпор овој неразумној политици он је сматрао изразом страха. У више наврата после тога у увредљивој и потсмешљивој форми ми је говорио 'да се не плашим, да не страхујем', 'да сам постао храбрији' итд. Посебно је питање колико смо глупости и штете масама од тога имали"³⁴

Благоје Нешковић је у писму ЦК КПЈ прокоментарисао изјаве које су руководиоци дали о њему. О изјави Ђоке Пајковића он наводи: „Ја сам једном на састанку ЦК оштро критиковао рад ОК Косова и Метохије због стања какво је било. Ту критику друг Пајковић није могао да прими и реаговао је и не само по

³² Исто.

³³ Ђоко Пајковић је 1952. године је био секретар Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију. („Рајковић Ђоко“ у: *Vojna enciklopedija*, VI, Београд 1964, стр 610).

³⁴ Досије Благоја Нешковића, Изјава Ђоке Пајковића, стр 3.

мом мишљењу, тада, врло лично. Само тај случај, јер ја не знам друго, данас се узима као моја тобожња нетрпељивост према другу Пајковићу.³⁵

Воја Лековић³⁶ га је пак у својој изјави од 10. септембра 1952. године оптужио за шовинистичку и националистичку политику и закључио је: „Нешковићев однос према нама и према друговима из ЦК КПЈ Кидричу и Лескошеку никада нисам могао да усвојим јер сам осећао да ту нешто није у реду, али нисам могао онда ни претпоставити да се ради о човеку који је противник наше Партије и њене политике.

Он је у више наврата, у овом или оном облику, изражавао сумњу да другови Кидрич и Лескошек раде на штету Народне републике Србије у корист Народне републике Словеније, псовао им матер и називао бандитима.

Једанпут, када смо се спорили у дискусији око реорганизација индустрије ошто ми је пребацио како сам ишао да га туђим код Кидрича.

Из ови и низа других поступака ја сам закључио и могу смело рећи да је Благоје Нешковић шовиниста, који у свом шовинистичком слепили долази у сукоб са линијом наше Партије и разорно делује на разбијање наших народа.³⁷

Коментар Благоја Нешковић постоји у истом писму упућеном ЦК и он каже: „Случај с другом Лековићем се исто тако претставља другојачије него што је био и могао бити. Ми смо, у ЦК и Влади Србије, имали доста мука због несрећености у индустрији, нарочито у погледу евиденције. Што сам ја тада другу Лековићу рекао било је, стварно, израз мог незадовољства а не моје жеље, а најмање би то могло да се деси да он поднесе оставку, јер се о кадровским питањима решавало у руководству, а не по вољи појединаца. Што се тиче осталих оштужби о тобожњим мојим изјавима о друговима Пери, Веселинову, Кидричу, Лесковшеку и о мојим односима са друговима Попиводом и Заковићем, сматрам да су до те мере измишљене или извртнуте, да са мојим стварним мишљењем о тим друговима и односима с њима нема ништа заједничког.“³⁸

³⁵ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 11.

³⁶ Воја Лековић је 1952. године био члан ЦК КПЈ, као и члан Политбироа ЦК КПС и посланик у влади НРС. („Leković Voja“ и: *Vojna enciklopedija*, V, Beograd 1962, str 151.)

³⁷ Досије Благоја Нешковића, Изјава Воје Лековића, стр 1.

³⁸ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 11.

Душан Петровић Шане³⁹ је дао изјаву 10. септембра 1952. године, осврћући се првенствено на рад Благоја Нешковића у току Другог светског рата: „Нама је узевши у целини врло мали број другова дошао из Београда за одред, а од тог броја врло незнатан број партиским путем, остало, већи број, нередовним каналима. Нешковић је, објективно гледајући, био против одласка људи у одред, јер пред собом није имао јасну преспективу развоја наше бробе, није веровао у успешан исход те борбе, страховао је да му се ти људи не врате наново у Београд. Он је уосталом, такав свој став и недвосмислено испољавао. На наша инсистирања да треба проширити слање другова из Београда, увек примао са једном крупном резервом. 'да ли смо ми у стању да прихватимо те људе', 'да ли имамо довољно оружја', 'шта ћемо радити кад наступи зима', 'да ли размишљамо о томе да у току зиме ти људи опет могу да се потпуно врате београдској партиској организацији' итд. Друго, Нешковић је несимпатично гледао на оне другове који су сами проналазили путеве и начин да дођу у одред. Захтевао је да их све редом саслушавамо, сумњичио их, а неке је захтевао и да ликвидирамо. Кад се узму те две чињенице у обзир: с једне стране, да је Партија (Нешковић) онемогућавао људима партиским путем да дођу у одред, с друге стране, да је и тај нередован пут био јако сужен – све је то много штетило развоју нар. ослободилачког покрета код нас. А многи добри другови и искрени патриоти, који су хтели и желели да се боре, стављени су у безизлазан положај, падом непријатељу у руке и били ликвидирани.

Ја могу да тврдим на основу овога што сам горе изнео и на основу његовог држања сада, да је Нешковић имао кукавичко држање у току нар. ослободилачког рата. Да њему на срцу нису лежали интереси радничке класе, већ искључиво његови лични, себични, ситни интереси. Он је то најбоље доказао и у току нар. ослободилачког рата, седећи у Београду у склоништима, без вере и перспективе у победу наше ствари, са једним јединим циљем да сачува главу у чему је и успео.”⁴⁰

³⁹ Душан Петровић Шане је 1952. године био потпреседник Владе Србије, потпредседник Извршног већа НР Србије, члан ЦК КПЈ и организациони секретар ЦК КПС. („Petrović Šane Dušan“ у: *Vojna enciklopedija*, VI, Beograd 1964, str 758.)

⁴⁰ Досије Благоја Нешковића, Изјава Душана Петровића, стр 2.

Благоје Нешковић је у писму ЦК КПЈ објаснио свој однос према одласку у одреде: „До децембра 1941. г. из Београда су слати другови у одреде као и од почетка устанка. Али од тада па до половине 1942. г није било могуће слање људи у одреде на територији Србије у оноликој мери као до тада, а често није било уопште могуће, преостали одреди су се налазили у сталној борби од марта – априла, а неки без престанка и касније; читава северана и централна Србија била је без одреда, терен је био покривен непријатељским јединицама, а многа села блокирана 'сељачком стражом' које је била терором мобилисана – у Посавини и у Западној Србији, а тешкоће за путовање возом су биле врло велике. А баш то време, од децембра 1941. до априла 1942. било је највише потреба за слање другова ван Београда, због провала које су се дешавале прво у СКОЈ – у, а затим и у пратиским организацијама и НОФ-у[...] Није то био редак случај да су нам се другови, које смо слали у одреде у то време, враћали натраг или били хватани на путу од непријатеља. А када је обновљен шумадијски одред, његово језгро, а дуго и главнина бораца били су радници и остали родољуби послати из Београда.“⁴¹

Спасенија Бабовић⁴² је у својој изјави пред Комисијом напала држање Благоја Нешковића у току рата: „Октобра месеца 1941. године стигла је депеша ЦК КПЈ за наш Покрајински комитет. Мислим да је депешу потписао друг Марко. Дословног садржаја депеше се не сећам, али знам да је њен смисао био у томе да чланови ПК одмах напусте Београд и заједно са Михајлом дођу на слободну територију у Ужице, да би на тај начин ПК био на окупу и лакше руководио партиским радом у Србији. Одлуку како ће се поступити по депеши ЦК донео је сам Нешковић, мени је саопштио да ја са другарицом Љубинком пођем, а да ће он остати у Београду.“⁴³ Спасенија Бабовић га је у својој изјави оптужила да није веровао у коначну победу у Другом светском рату због свог негативног ратног искуства из Шпанског грађанског рата: „Уверена сам да је суштина његовог мишљења у том времену била неверовање у нашу борбу и резервисано држање у односу на линију Партије. Тада су најшире масе у Србији, без икаквих резерви,

⁴¹ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 12.

⁴² Спасенија Бабовић је била дугогодишњи сарадник Благоја Нешковића. У тренутку његовог искључења из Партије била је члан ЦК КПЈ и КПС и министарка здравља у влади Петра Стамболића (1948 – 1953), а такође посланица у Народној скупштини ФНРЈ. (Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975, стр 144.)

⁴³ Досије Благоја Нешковића, Изјава Спасеније Цане Бабовић, стр 1.

приступале НОБ, а он је у својој најближој околини, вешто прикривајући кукавичлук, ширио скептицизам и уносио деморализацију и неверу у народноослободилачки покрет.”⁴⁴

Благоје Нешковић је њен напад кратко прокоментарисао у писму: „Другарица, члан ПК, када ме је видела у Барију 1944. г. рекла ми је: 'Добро је што си остао у Београду, што би било да и ти ниси остао' (мислећи на остале чланове ПК који нису дошли у Србију до 1944. г.) а сада она чак и то заборавља што је и сама говорила, а то се не може заборавити, и пре би мој рад за време рата требало узимати као потврду мог непоколебљивог става у борби против Коминформа од 1948.г, па до данас упркос свих мојих слабости и грешака, него извртати чињенице да би се поткрепило нешто што са мном нема никакве везе.“⁴⁵

Митра Митровић⁴⁶ је такође дала изјаву пред Комисијом оптужујући Благоја Нешковића у првом реду за шовинизам и просрпску националну политику. „Нешковић је веома крут и тежак човек у раду[...] Однос према људима и својим најближим сарадницима, био је оптерећен нехуманим и арогантним ставом рђавог шефа. Стварао је код људи атмосферу да је увек за нешто човек крив[...] Сукобе у раду имали смо нарочито по националном питању. Не бих данас ни могла набројати довољно таквих примера, скоро их је свакодневно било. Радила сам стално била у агит – пропу, била у Влади по питањима просвете и културе, тако да смо се у раду много сретали с тим проблемима. Било је прилично натезања с почетка чак и о изразима великосрпска хегемонија или буржоазија, чиме је, по схватању свих нас, требало одлучи стати против покушаја великосрпства у новим условима, а довести на те позиције и наше савезнике из других Партија у чему смо и успели[...] Нешковић је међутим, био изванредно осетљив, по линији 'српства' да се нешто не схвати као увреда српском народу и политикански се постављао као некакав заштитник српског народа од неких увреда каквих није ни било јер су се све односиле на српску буржоазију и четнике и нису могле бити увреде српском народу. У томе је увек била нека нијанса у којој се разликујемо[...] Нешковић је био нарочито резервисан према нама који

⁴⁴ Исто, стр 2.

⁴⁵ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 10.

⁴⁶ Митра Митровић је у тренутку отварања случаја Благоја Нешковића, била члан ЦК КПЈ и КПС, и посланик у НРС. („Mitrović Mitra“ у: *Vojna enciklopedija*, V, Beograd 1962, str 647)

смо се борили 'у Босни'. Увек нам је на вешт и увредљив начин пребацивао да нисмо довољно 'Срби' када год смо доследно спроводили своја схватња и партиску линију.⁴⁷

Раја Недељковић⁴⁸ је критиковао неколегијан однос Благоја Нешковића према својим сарадницима: „У свакодневном контакту са људима све је око себе сматрао као његов чиновнички апарат, а не као његове партијске другове и сараднике.

Што се тиче мене лично, поступао је тако као да нисам био његов сарадник на одређеним пословима и пат. друг, већ као срески начелник бирократа са својим тамо неким потчињеним, коме он даје кору хлеба, јер га је запослио.”⁴⁹

Благоје Нешковић је делимично признао да је имао груб став према појединим сарадницима, али није прихватао ни ову критику у целини: „ЦК – у је познато јер је он то одлучио, зашто је друг Веселинов позван на рад у Београд. Радило се о томе да један такав друг буде у партиском и државном руководству НР Србије. Ја нисам ни познавао друга Веселинова, јер је ПК Војводине и за време рата и једно време по ослобођењу био у компетенцији ЦК КПЈ, а не ПК Србије. А што се тиче тобожњих мојих личних нетрпељивости према другу Веселинову, изјављујем да их никада нисам имао ни осећао. То што могу да кажем и о осталим оптужбама за моје односе према друговима који су се помињали.

Ја сам се извињавао другу Раји за мој груби поступак према њему: он ме је уверавао и давао доказе да се не љути због тога. Он је тада био генерални секретар Претседништва Владе; ја сам често морао да црвеним због некултурног изгледа и алкавости које је владала око мене, што је могло да вређа не само 'странке', већ и наше другове и у протесту против тих алкавости ја сам направио

⁴⁷ Досије Благоја Нешковића, Изјава Митре Митровић, стр 1.

⁴⁸ Раја Недељковић је 1952. године био државни секретар Савезне владе за буџет и администрацију. Он је раније у Другој влади Благоја Нешковћа (22.11.1946. – 5.09.1948) обављао функцију министра пољопривреде, а затим је био председник Контролне комисије НРС и генерални секретар Владе НР Србије. („Nedeljković Raja“ u: *Vojna enciklopedija*, VI, Beograd 1964, str 150.).

⁴⁹ Досије Благоја Нешковића, Изјава Раје Недељковића, стр 1.

такав груб испад, иако друг Раја за такво стање није био више крив, него и мање, него ја и остали другови.⁵⁰

Изјава Драгог Стаменковића⁵¹ се заснива на критици држања Благоја Нешковића за време рата и његов останак у Београду, он описује стање у Београду: „Крајем октобра 1941 год. дошао сам у Београд и ту је офромљен ПК Скоја. Предлог ПК Скоја је био да се иде на терен да се тамо помогне организацијама. Ја сам тврдио да се може ићи на терен, јер сам и дошао са терена. Ми смо говорили да ми седећи у Београду, пишући писма не можемо много помоћи организацијама. Б. Нешковић није хтео ни да чује, дуго времена нас је оштро критковао за лакомисленост итд, док најзад није пустио у априлу 1943. год. Бору Дреновца и Ивицу Јовничкића да иду у Шумадију – Космај, али тада је одлучио да не иду као чланови ПК Скоја већ као обични чланови Партије, па да када се „провере” да се накнадно уведу у ПК Ској – а. Практично то је било растурање ПК Скоја, један секретар МК, други секретар ПК Скоја у Београду[...] Код Б. Нешковића била је једна црта страшног секташтва и неповерења према свему и свакоме, тако да је по некада изгледало да непријатеља има свуда и да све зна. Он је највећи део писама п. руководствима писао о будности и да се свако ко дође у партизане добро испита. То је све било у реду, али ту се толико претеривало да људи бежећи од Београда долазили су разним каналима у партизане, имали су да се добро презнојавају да би доказали да су дошли из патриотских побуда и да нису шпијуни. А извештај број људи су и невино, без већих доказа и кривца, ради такве линије Б. Нешковића били ликвидирани од стране партиских организација и партизанских руководства, а други су одлазили дуго мучени жигом сумње и неповерења[...]

Б. Нешковић је био јако нетрпељив и суров човек. Био је деспот и спреман да уништи сваког који би му се супротставио. У рату га велики број људи није трпео и то почев од његови најближих сарадника до обичних грађана (његова газдарица Жужековица). Он је био јако сујетан и тешко је могао доказати да у

⁵⁰ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 11.

⁵¹ Драги Стаменковић је 1952. године обављао функцију председника Републичког већа Савеза синдиката Србије и потпредседника Централног већа Савеза синдиката Југославије. У току рата био је члан ПК СКОЈ-а. („Stamenković Dragi“ у: *Vojna enciklopedija*, IX, Beograd 1967, str 209.)

нечему није у праву и да призна да је погрешно и када је то очито било. Познато је било да је волео само оне људе који су знали да га хвале и да му метанишу. Окупљао је и брзо уздизао такве љигавце и форсирао их давајући им разне одговорне дужности, а људе који су имали своје ставове и били карактернији није трепео и такаве је прогањао.”⁵²

Петар Стамболић⁵³ је дао изјаву пред комисијом 18. октобра 1952. године, критикујући држање Благоја Нешковића после рата „Он на пример још у Топлици одбијао је да говори са другарицом Цаном по 2 – 3 дана, избацивао је људе из шатора итд. Било је довољно да му телефоном кажемо да се не слажемо да узме неке кадрове за Комисију државне контроле и да залупи телефон и истог дана врати ми књиге које сам му посудио и прекине сваки однос са мном[...] Нешковић ми је једанпут, почетком 1950. године рекао да и не треба да уображавамо да треба сами да разграђујемо пут у социјализам, да су о свим тим питањим рекли

⁵² Досије Благоја Нешковића, Изјава Драгог Стаменковића, стр 1 – 3.

Драги Стаменковић је 1988. године у својој завршној речи на скупу „Руковођење народноослободилачким борбом и револуцијом и Србији 1941-1945 године“ дао потпуно другачију изјаву и виђење ситуације о ПК у Београду у којој је рекао: „На основу свог сопственог кретања за време рата уверио сам се да ПК не би могао да опстане нигде ван Београда, а нарочито крајем 1941. целе 1942. и половином 1943. године, јер за то није било услова. На југу Србије сам био 1941. до 15. октобра 1942. године и кретао се по градовима, а био сам и у одредима и знам какво је тада било стање. У градовима није било услова јер смо имали мало станова, а у одредима се могло до марта 1942. године, али не и касније. Тешко би се могле с југа, из одреда, одржавати везе са Шумадијом. И Василије Буха је морао да дође у Београд маја 1941. јер није могао да опстане на југу Србије.“ (I. Pantelić, *Rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom i revolucijom u Srbiji 1941-1945 : zbornik radova sa Tematske rasprave održane 11. i 12. maja 1988*, Beograd 1988.)

О Благоју Нешковићу изнео је овога пута сасвим другачије мишљење у много позитивнијем светлу, он је навео: „Ја сам једно време био у стану са Нешковићем и другим члановима ПК у Београду. Знам Нешковића. Чуо сам да су се много изненадили што је Нешковић одређен за секретара ПК, јер он до тада није имао никаквог партијског искуства, није партијски ни радио и није знао партијске кадрове у Србији. Био је у Шпанији, па затим у логору. Но поред свега тога када се погледа сво што је радио, све што је писао, он је добро радио, био је једна целовита личност, брзо је стицао искуства и учио. Из његових писама Окружним комитетима КПЈ види се да одлично уочава слабости и пропусте у раду партијских организација и свуда тражи поштовање партијске линије, дисциплину, упозорава на будност. Нешковић надмудрује Специјалну полицију и Гестапо у Београду. Има предност јер га полиција не зна од раније, није био компромитован. У свом раду чврсто се држи и то захтева од свих-правила конспирације и илегалног рада. Рад у таквим условима значио је сваки дан имати главу у торби. Ево, на пример, када је погнио Мирко Томић, он је дошао на састанак с њим и наишао на заседу. Полицијски агенти су у тражили само легитимацију и нису га претресали, а он је имао пиштољ у џепу, и тако се извукао. Колико је таквих ситуација било. Био је храбар, дисциплинован према ЦК КПЈ. Такав је био Б. Нешковић.“ (I. Pantelić, *Rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom i revolucijom u Srbiji 1941-1945 : zbornik radova sa Tematske rasprave održane 11. i 12. maja 1988*, Beograd 1988.)

⁵³ Петар Стамболић је 1952. године обављао функцију председника владе НР Србије, затим политичког секретара ЦК КПС и посланика у влади ФНРЈ. Раније је у другој влади Благоја Нешковића био министар финансија и први потпредседник владе као и министар пољопривреде у влади ФНРЈ. („Stambolić Petar“ у: *Vojna enciklopedija*, IX, Beograd 1967, str 209.)

шта треба Лењин и Стаљин и да је наш задатак да њихове поставке примимо код нас. Зато се он, додао је, не слаже са иступањима Ђиласа и Пијаде. То своје схватање изнео је и пред другом Титом на једном скупу партијских радника из Србије[...] Нешковић је често иступао као шовиниста и великосрбин. Говорио је да је НР Србија оптерећена откупом више него друге републике и у својству Председника комисије државне контроле слао Бојанића (сада секретара СК Нови Бечеј) да провери задужења откупом НР Словеније. Због његовог став о оптерећености НР Србије задужењем порезом у 1948. години у Србији било је релативно много ниже него у другим републикама и такво стање је исправљено наредне две године 1949. и 1950 г.”⁵⁴

Светозар Вукмановић Темпо⁵⁵ је дао изјаву пред комисијом 17. октобра 1952. године у којој наводи следеће: „у Београду сам примејтио да Благоје Нешковић има потпуно неправилан став који се уосталом разликује од става другова Моме Марковића и Мирка Томића, по питању развитка партизанских одреда у Србији. Наиме, став Благоја Нешковића је био да ПК мора остати у Београду јер смо на тај начи може одржавати везе са свим организацијама на територији Србије, да се партизански одреди на територији Србије никако не требају повећавати и да се сарадници из градова никако не требају слати у партизанске одреде јер се велики одреди не могу одржати на терену, не могу прехранити итд. Да партизански одреди не треба да воде акције јер ће наводно навући рекацију итд. Моје је мишљење било да ПК треба одмах да иде на терен и да интензивано ради на развијању партизанских одреда. Моји је предлог био да се одмах организује Главни штаб и да ПК и Главни штаб одмах оду на терен Топлице и Јабланице одакле ће моћи врло брзо да се развије моћан партизански покрет. Своје предлог сам заснивао на чињеници да су се на тој територији одржали партизански одреди цјело вријеме и да ситуација у тим крајевима мора бити врло повољна за развијање моћног партизанског покрета. Са мојим предлогом сагласили су се другови Мома Марковић и Мирко Томић, али је Благоје Нешковић ипак наметну став да Главни штаб се формира и не иде на

⁵⁴ Досије Благоја Нешковића, Изјава Петра Стамболића, стр 1-3.

⁵⁵ Светозар Вукмановић Темпо је 1952. године био члан ЦК КПЈ, посланик у Народној скупштини ФНРЈ. У првој влади Благоја Нешковића (9.04.1945 – 22.11.1946) био је повереник за финансије. („Vukmanović Nikole Svetozar – Tempo“ у: *Narodni heroji Jugoslavije*, II, Beograd 1975, str 335.)

територију Типлице и Јабланице него на Космај (наводно због тога што из Топлице и Јабланице не би могао руководити илегалним групама у Западној Србији) и да ПК још неко вријеме остане у Београду. Моја примједба, да тежиште рада у овој ситуацији треба усредсредити на ова подручја где постоје услови да се развијају масовни партизански одреди није усвојена[...]“⁵⁶

Мома Марковић је у својим сећањима такође навео да се није слагао са остајањем одреда у Београду и потврдио је изјаву Светозара Вукмановића Темпа о односима у ПК за Србију.⁵⁷

За вријеме припрема за Пети когрес КПЈ у комисији за израду Статута било смо одређени друг Моша, ја и Благоје Нешковић. Једну вече смо сједели у стану Благоја Нешковића и разговарали о нашем сукобу са ЦК ВКП (б). У разговору ја сам изнео да бих се највећом жестином борио против Црвене армије ако би она напала нашу земљу. Нешковић је дрекнуо на мене како могу тако говорити, куда ће ме одвести такав став итд. Тада ме је подржао друг Моша изјавивши да би се и он тукао са исто таквом жестином ако би Црвена армија напала нашу земљу и Нешковић је тада заћутао.

Једном другом приликом (мислим да је то било 1950 г.) ја сам у клубу рекао да више не верујем свим оним процесима против троцкиста. Тада ме је Нешковић напао пред многим друговима (мислим да су били Владо Поповић, Плави, Мелентије итд) да тако не смјем говорити, да ме то води у троцкизам и итд.“⁵⁸

Светозар Вукмановић Темпо је у својој изјави алудирао да постоји могућност да је Благоје Нешковић умешан на неки начин у смрт Мирка Томића „Послије неколико дана дошао је код мене Благоје Нешковић у стану и узрујано ми сопштио да је Мирко Томић погинуо и да умало и он (Благоје Нешковић) није пао у руке полицији. Испричао ми је да је био отишао на илегални стан Мирка Томића и на капији је случајно примјетио једног полицајца (агента) и није ушао у авлију стана него је скренуо тротоаром низ улицу. Мени је било чудно да се полиција налази у засједи у авлији, а не у стану али том питању нијесам придавао

⁵⁶ Досије Благоја Нешковића, Изјава Светозара Вукмановића Темпа, стр 2.

⁵⁷ М. Марковић, *Рат и револуција*, стр 118.

⁵⁸ Досије Благоја Нешковића, Изјава Светозара Вукмановића Темпа, стр 1 – 3.

никакав значај јер полиција је фактички могла да држи засједу и у авлији. У сваком случају требало би испитати како је дошло до провале Мирка Томића.”⁵⁹

Благоје Нешковић о свом односу са Мирком Томићем кратко даје објашњење у писму: „Друга Мирка Томића није звао ни ПК, ни ја, да дође у Београд (а у једној званичној публикацији стоји да га је звао у Београд ПК!). Када је дошао у Србију, из Санцака, требао сам с њим да се нађем на терену и тражио сам да он одреди нешто, али по могућству такво да се не би много дуго задржавао и отсуствовао од послова због којих сам тада био везан за Београд, јер нисам имао коме да их предам пошто сам био сам у Београду. После тога први пут ми се јавио из једног села у Качеру, у које је дошао с једним куриром после распада Колубарског одреда и тражио је да му пошаљем исправе да дође у Београд, јер у селу није могао да остане, а није имао везе са ОК Ваљево. Ја сам се сложио да дође и послао сам му исправе, јер нисам могао да га повежем са ОК Ваљево јер нисам тог момента имао с њим веза, а ја сам осећао потребу да сем мене буде још ко у ПК-у у Београду, док не дођу остали другови и док се не нађемо сви негде на терену. На састанку ПК, на коме је присуствовао и друг Мома, крајем 1942. г, речено је да друг Мирко преузме везу са месном организацијом, Месним комитетом. На том послу је и пао и то на начин на који сам могао и ја да паднем истог дана на истом месту где и он.“⁶⁰

У својим мемоарима Светозар Вукмановић Темпо пишући о 1952. години не помиње ниједног тренутка случај Благоја Нешковића нити своје учешће у њему. Међутим сећајући се ранијих догађаја везаних за кризу Информбироа он истиче своја неслагања са Благојем Нешковићем и истиче реакцију на вест да би га требало одстранити из руководства⁶¹ „Чудновато али та вјест ме уопште није ражалостила. Морам признати да ме је чак обрадовала! Нешковића никако нијесам трпио: било је код њега нечег што ме је од првог сусрета одбијало. Понекада сам имао утисак да је спреман и на подваљивање само да би успио у својим плановима.“⁶²

⁵⁹ Исто, стр 1.

⁶⁰ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 13.

⁶¹ У мемоарима он наводи да му је то једном приликом рекао Милован Ђилас, али не наводи када се тај разговор тачно догодио.

⁶² S. V. Tempo, *Revolucija koja teče*, II, str 137.

Владо Поповић⁶³ је дао најкраћу изјаву пред Комисијом наводећи само један разговор са Благојем Нешковићем у јесен 1950 године: „У јесен 1950. године не сећам се тачно месеца, дошло је у 'клубу' до разговора о односима наше земље са западним земљама уопште – и посебно о економским односима. Ја, М. Тодоровић, мислим и М. Поповић и још неки другови који се више не сећам, заступали смо већ јасно изражен став наше Партије о корисности добијања зајмова и помоћи из иностранства док је то потребно и могуће у циљу што брже изградње наше земље наравно под условима који нама као социјалистичкој земљи одговарају. Ми смо даље истицали, да ће то поред осталог допринети учвршћењу положаја наше земље у свету, раскринкавњу империјалистичке политике руске владе салабљењу притиска СССР и сателита на нашу земљу итд.

Нешковић је врло љутито, повишеним тоном и са висине рекао углавном следеће: њега зачуђава како толико далеко можео да идемо, шта ми мислимо, куда би нас одвела таква политика, какву помоћ можемо тражити и очекивати од империјалистичке банде са Запада итд, итд. Остали смо при изнесеном ставу, питајући се касније, када више није био присутан Нешковић како члан Полтибироа наше Партије може заступати став који се идентификује са политиком руске владе, т. ј. став који је директно уперене против интереса наше земље и изградње социјализма.“⁶⁴ Благоје Нешковић није дао никакав одговор или коментар на ову изјаву.

У извештају комисије ЦК КПЈ за испитивање случаја Благоја Нешковића, поднетом у периоду 8 – 26. новембар 1952. године садржи следеће, да је утврђено да Благоје Нешковић није био политички активан од 1929. до 1935. године, тј. у периоду шестојануарске диктатуре и да тада није припадао ниједној скојевској или партијској организацији, као да се исто не може тврдити ни за период од 1935. до 1937. године већ само од 1937. и његовог боравка у Шпанији.

Комисија је оспорила и деловање Благоја Нешковића, у току Другог светског рата истакавши да је својом кривицом био дуго одвојен од ЦК КПЈ и да је направио низ озбиљних грешака и одступања од линије КПЈ, те да је пре свега

⁶³ Владо Поповић је 1952. године био амбасадор ФНРЈ у Сједињеним америчким државама, а у периоду од 1948. до 1950. године био је први помоћник министра иностраних послова ФНРЈ Едварда Кардеља. („Поповић Владимир“ у: *Vojna enciklopedija*, VII, Београд 1965, стр 286).

⁶⁴ Досије Благоја Нешковића, Изјава Владе Поповића, стр 1.

„споводио опортунистички курс по питању развијања партизанских и војних јединица.“⁶⁵ Такође је „утврђено да је по питању борбе против Информбироа, и то од саме Резолуције информбироа, БН имао проинформибироовски став, а његова опортунистичка линија или, како он каже, тактизерска линија служила му је ради камуфлирања дволичне улоге коју је играо. Све то потврђује и чињеница да се он 1950. г. у једном свом чланку позивао на Стаљина, без обзира на то што је КПЈ већ била открила његов ревизионизам и отпочела борбу против њега. Тиме, као и својим ограђивањем од говора и чланака појединих чланова руководства КПЈ и стања тих ограда на знање Политибироу ЦК КПЈ он је очигледно покушао да отежа борбу КПЈ против Информбироа.“⁶⁶ Комисија је критиковала и однос Благоја Нешковића према његовим колегама и оптужила га за самовољно одлучивање и груб однос према људима и на основу свих тачака и критике на Шестом конгресу КПЈ донела закључак да више не може да буде члан СКЈ.

Извршни комитет Централног комитета СКЈ је 10. децембра 1952. године послао званично саопштење свим организацијама Савеза комуниста о одлуци о случају Благоја Нешковића. У њему се каже да је комисија која је од почетка била задужена за испитивање случаја Благоја Нешковића у саставу Милован Ђилас, Александар Ранковић, Спасенија Бабовићи и Душан Петровић Шане и након Шестог конгреса наставила свој рад и поднела писани и усмени извештај Извршном комитету.

„Комисија је утврдила, да је Благоје Нешковић имао од Резолуције комиформа против КПЈ и наше земље прокомиформски став, који је покушавао да прикирије тобожњим тактичким разликама с пратиском линијом. Тај прокоминформски став Благоја Нешковића испољавао се у његовим иступима и у дискусијама с појединим друговима. Тако се, на примјер, по питању одбране земље у случају напада Совејтског Савеза и његових сателита, Нешковић није устручавао да у дискусијама реагира на начин који је недвосмислено потврђивао не само његову колебљивост и нејасност у том питању него потпуно капитуланство[...] Нешковић је у својим говорима и чланцима увјек заступао 'нешто' другчију, 'блажу' линију од осталих чланова руководства, па и од

⁶⁵ Досије Благоја Нешковића, Анализа Небојше Нешковића, стр 7.

⁶⁶ Исто.

просјечних чланова Партије. Он је стално и систематски 'заостајао' за по читав период у својим ставовима иза већ испољених и утврђених ставова руководства и осталих комуниста[...] Укратко, приказује се као да је на линији Партије и као да се слаже с њом, Нешковић је уствари систематски заступао опортунистички, капитулантски став пред притиском Коминформа, срозавајући се уствари у сваком периоду бобре на прокоминформске ставове.

[...] Извршни комитет, на основу извештаја комисије сматра да овакав став Нешковићев у тако тешкој ситуацији за социјализам у нашој земљи и независност земље, није случајан, већ је резултат Нешковићевог опортунизма и његових слабости као комуните. Како је комисија непобитно утврдила Нешковић је у периоду шестојануарске диктатуре фактички отпао од покрета и био ликвидатор, а у периоду рата је, будући својом кривицом дуго времена био одвојен од ЦК КПЈ, упорно спроводио опортунистичку линију, коју је ЦК КПЈ још у току рата критиковао. Тај опортунизам Нешковићев је нарочито оштро дошао и морао доћи до изражаја баш у тако тешкој, најтежој ситуацији за наш револуционаран покрет и нашу земљу, какав је наступио нападом СССР-а и његових сателита 1948. године и касније.

Нешковић је био неколективан, бирократа, груб и самовољан у раду и у односу с људима, због чега је био више пута критикован.

Извршни комитет ЦК СКЈ одлучио је на својој сједници од 27. новембра 1952. године да се Благоје Нешковић искључи из Савеза комуниста Југославије због прокоминформовског става.⁶⁷ Тиме је закључен случај Благоја Нешковића који се повукао из политичког живота и посветио научној каријери.

Питање држања Благоја Нешковића у односу на Информбиро искоришћено је да се покрене кампања за његово смењивање са свих функција и искључење из ЦК. Уследила је дискусија и напади на његов рад, те који је доведен у ситуацију да се правда пред дојучерашњим сарадницима за своје поступке. Благоје Нешковић се нашао на „оптуженичкој клупи”, приморан да се брани и правда и оне делове своје политичке каријере који никада раније пре тога нису довођени у питање, као што је било учешће у студентском покрету на

⁶⁷ Досије Благоја Нешковића, Саопштење организацијама Савеза комуниста о одлуци Извршног комитета ЦК СКОЈ од 2. 11. 1952 године о случају Благоја Нешковића, стр 5 – 8.

Универзитету и боравак у Шпанији. Наше истраживање је показало да су нетачне оптужбе да је у току студентских дана био пасиван. Безобзира што тада није директно учлањен у Партију и СКОЈ, био је активан међу студентском омладином, док је његово учешће и држање у Шпанији још раније, по повратку у земљу, било позитивно оцењено. До сада нисмо пронашли никакву потврду у изворима да се за време боравка у Шпанији повезао са агентима Коминтерне или агентима неке друге државе. Нема никакве потврде у изворима да је на било који начин био умешан у смрт Мирка Томића, на шта је алудирао Светозар Вукмановић Темпо у изјави датој пред Комисијом. Између њих двојице је било неслагања по доласку Мирка Томића у Београд, али то је био недовољан доказ о евентуалној умешаности Благоја Нешковића у његову смрт. Нарочито што Светозар Вукмановић не даје ни сам никакве доказе које би поткрепили његову алузију, осим своје личне сумње, желећи да отвори питање целокупне улоге и држања Благоја Нешковића током рата. Пред Комисијом је ревидирна комплетна политичка активност Благоја Нешковића, од студентских дана до кризе Информбиора, са циљем да му се припише што више погрешака и оправда искључење из Партије и из политичког живота. Његове дотадашње колеге и сарадници као да су се у својим изјавама такмичили да га што више оцрне у различитим сегментима и тако се додворе режиму.

За све време трајања процеса Благоје Нешковић је из перспективе Партије направио основну неопростиву грешку: није показао „самокртичност”, није био спреман да призна кривицу нити да покаже кајање, које се од послушних чланова очекивало. У једном тренутку прихватио је део одговорности, признао да је његов став био можда погрешан и да због тога заслужује да буде искључен из Партије, али се ни тада није сложио у потпуности са оптужбама против њега. На пример признаје да је, како каже, „дао оправданог разлога партиском руководству, својим нејасним изјавама и таквим јавним иступима, да посумња у чврстину мога става у вези са борбом против Коминформа”⁶⁸ али не признаје да је његов став био у стварности другачији. Штавише, одлучно пориче да је симпатисао Совјетски Савез. Одлази и корак даље и на неки начин се конфронтира Партији када каже: „не могу се сложити да се сврставам онамо куда нисам припадао, где не припадам

⁶⁸ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића ЦК КПЈ од 30. 10. 1952. године, стр 1 – 2.

нити ћу икада припадати, и протестујем против сваког упоређивања мог комунистичког лика са оним непријатељским Партији.”⁶⁹ Дакле, уместо да покаже послушност и кајање, он поступа управо супротно и не дозвољава да му се приписује кривица, па ни после директног упозорења које му је у име ЦК дао Милован Ђилас. Ни тада није променио своје држање, које га је свакако морало одвести до искључења из Партије. Вероватно је већ раније био свестан да ће доћи до поступка против њега о чему сведочи и разговор са Александром Ранковићем и изјава Милована Ђиласа да је „четири и по године „гоњен“ и „мучен“ „невин“ човек”⁷⁰. Као стари револуционар, упознат са методама функционисања Партије, зано је да је не може надјачати, одлучивши да макар не укаља углед сопственим признањем кривице.

С друге стране, његов карактер није био такав да би га лако натерао да се осећа кривим или поклекне пред другима. Од својих савременика био је виђен као „тежак човек, не само према својим потчињенима него и за претпостављене.”⁷¹ Био је строг према сарадницима, перфекциониста који је захтевао дисциплину, неретко превише крут и арогнати а за разлику од својих сабораца није се либио да изнесе и брани своје мишљење. Због личних способности, вере у комунистичку идеологију, чињенице да се снашао у току Другог светског рата на позицији секретара ПК, учинили су да после рата постане „први човек” Србије и буде именован на многе значајне политичке позиције. У почетку је уживао наклоност Јосипа Броза, али је убрзо дошло до размимоилажења између њих, Благоје Нешковић није био погодна особа која би подржала политику националног слабљења Србије на уштрб јачања Југославије. Његова неслагања у националној политици, негодовање због спровођења политике откупа, заступање српских националних интереса, и све већи политички утицај као и непослушност довели су до разлаза са Јосипом Брозом, чија је политика била управо супротна. Јосипу Брозу свакако није могао више одговарати такав „непослушни” сарадник који би кочио реализацију његове политике, па је одлучио да га уклони са политичке сцене.

⁶⁹ Досије Благоја Нешковића, Писмо Благоја Нешковића Политбироу ЦК КПЈ од 22. 10. 1952. године, стр 16.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Venceslav Gilišić, *Revolucionari*, Beograd 2012, str 144.

IV Изван политичког живота (1952 – 1984)

Научно – стручна делатност

Након повлачења из политичког живота Благоје Нешковић се посветио научној каријери, првенствено се бавећи научно – истраживачким, стручним и педагошким радом у области медицинских и биолошких наука. Године 1957. основао је Лабораторију за експерименталну онкологију Медицинског факултета и дуго времена био њен управник.¹ Промовисан је за доктора медицинских наука 1964. године. Комисија коју су чинили др Милутин Нешковић, др Живојин Игњачев и др Марија Вишњић – Фрајнд, оценила је његову докторску дисертацију “Корелација морфологије и функције Л ћелија у интермитози *in vitro*” као врло корисну за доприносе онкологији. „Докторант је предложио низ решења за питања која је поставио у вези с решавањем проблема корелације морфологије и функције. Тиме је и отворио низ нових проблема указујући на конкретне начине њиховог разрешавања. Ти су проблеми од фундаменталног значаја за упознавање и тумачење непозаног по питању раста и развоја ћелија, укључујући и малигне ћелије. Аутор је изучавање ових пробелма извео на нивоу ћелија, а не на нивоу ћеличне популације не у времену које подразумева дане, месеце и године, чак на нивоу појединачне ћелије односно на нивоу поједине развојне фазе исте ћелије и у краћим временским интервалима од сата до сата. То је, по мишљењу референата, један од битних доприноса науци овог рада.

На основу свега у оцени дисертације изнетог, референти сматрају да је докторска дисертација др Благоја А. Нешковића, по форми и логичности излагања, по техничкој висини примењеним методама истраживања по значају добивених резултата за решења многих досада нерешених проблема односно морфологије и физиологије ћелија у њеним развојним фазама не само у нормаланом већ и поремећеном расту и развоју, претпоставља значајне, оригиналне доприносе како онкологији као науци тако и дисциплинама које се

¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Писмо Одбору за додељивање Седмојулске награде, К-24, стр 1.

баве теоријом и праксом (лечењем) малигнух тумора. Зато референти сматрају да теза др Благоја А. Нешковића по свом својим квалитетима, превазилази максимум услова који се од једне докторске тезе захтевају. Она сем тога претставља дубок извор нових проблема научно истраживачког рада из области теоријске и практичне онкологије.²

Благоје Нешковић је у научноистраживачкој делатности радио на проблемима изучавања рака преко 25 година. Лабораторију за експерименталну онкологију је током година модерно опремио и развио најсавременије научне методе истраживања из експерименталне медицине и биологије. У свом раду првенствено се бавио фундаменталним истраживањима из онкологије, нарочито проблемима изучавања механизма раста, развоја и деобе ћелија. Велики део изучавања радио је на молекуларном нивоу. У том правцу посебно је изучавао биохемијске, биофизичке и морфолошке промене које настају у интерфази између две деобе ћелија, када се ћелија припрема за деобу. Он је класичну поделу интерфазе на три фазе на основу параметара које је увео поделио на шест фаза. Испитивања је базирао великим делом на културама ћелија под утицајем деловања вируса и цитостатика. Први је почео да се бави изучавањем молекуларне биологије тумора. У својим радовима је користио велики број разних дисциплина и увео мултидисциплинарно изучавање, користећи се морфолошким испитивањем хистологије, електронску микроскопију, затим хемијска, биохемијска и биофизичка истраживања и методе. Дао је знатан допринос испитивању канцерогених материја и њиховом дејству, као и ваздуху, дувану, намирницима тако и другим срединама. Поред рада на фундаменталним проблемима рака, показивао је велики интерес за клиничку онкологију, па је своја истраживања и испитивања својих сарадника усмеравао у том правцу. На том плану је заинтересовао и усмеравао лекаре клиничаре у Институту за онкологију да се баве, изучавају и примењују најновија достигнућа у клиничкој онкологији.

Као лекар показао је и интересовање за лекарску етику и осећања пацијената. „Две године сам уводио „нове“ концепције о спречавању, откривању

² ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Оцена докторске дисертације др Благоја Нешковића, К-24, стр 1.

и лечењу малигних болести („рака“). Стварно је могуће да се појава неких од тих болести може спречити, да се друге могу излечити, а да се оболелима од тежих облика тих болести може живот продужити[...] Мало се од света тога могло учинити у средини у којој сам радио. Сем стручних недостатака разлог је у држању човека према животу, кога у себи грчевито заштићује и од помисли на болест, а посебно од „рака“ коју изједначује са смрћу. Породица подржава човека у оваквом ставу.

Стучњак који се бави спречавањем обољевања и лечењем оболелог тешко се мири с таквим стањем које омогућава да многи животи протичу без сметњи.

Лекар спасава живот угрожен болешћу у границама могућности медицинске науке када му се човек обрати. Изгледа да би у том случају, кад човек тражи помоћ од стручњака, нема психолошких појава које ометају лекарске могућности. Само обољевање указује сваком на драстичан начин као на нешто ново на пролазност живота. Успешно лечење свако брзо заборавља у жељи да се заборави и на пролазност живота. Неуспеси стварју страх јер указују на неприхватљиву пролазност.

Има ли хуманог основа да лекар тржи од људи да се сами ангажују у спречавању појаве болести у њима или у „раном“ откривању евентуалних болести које се само у датом стадијуму могу излечити? Да ли је оправдано да лекар, када је немоћан, тражи помоћ од евентуално угроженог човека у спасавању његовог живота по цену да се при сваком таквом захтеву човек извлачи из стања у коме нису видљиве границе живота у стање из кога се присиљава да види и могућности краја?³

Његово ангажовање и допринос унапредили су онколошку заштиту и службу у Србији, а и у тадашњој Југославији. Увео је одговарајућу онколошку доктрину у онколошкој здравственој заштити, која подразумева поштовање основних онколошких принципа: активно се ангажавао у раду Друштва Србије за борбу против рака у циљу спровођења превентивних мера раног откривања и адекватног лечења оболелих од рака. Активно је радио у канцеролошкој секцији

³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Тражим савет, К-24, стр 1.

Српског лекарског друштва и учествовао на стручним састанцима, конгресима и другим облицима стручних усавршавања на којима је преносио своја богата искуства из истраживачког рада. Од 1969. до 1970. године био је на дужности директора Онколошког института у Београду. Развијао је стручну и научну сарадњу како у југословенским оквирима, тако и на међународном плану. Међународна сарадња у области онкологије била је успостављена са многим институцијама и научницима, посебно Француске, СССР – а, Чехословачке, Пољске и ДР Немачке. Целокупна животна стручна активност др Благоја Нешковића посвећена је оболелима од малигнух болести и то на фундаменталним истраживањима у областима промена у ћелији. Пензионисан је 1979. године, али је наставио да се занима за науку. Аутор је две веома значајне књиге: *Молекуларна биологија тумора* и *Основни принципи молекуларне биологије*. Поменута дела су се користила за постдипломску наставу на Медицинском факултету. Књига *Молекуларна биологија тумора* награђена је Октобарском наградом града Београда 1983. године У предлогу за Октобарску награду је написано да је то монографија подељена у девет поглавља „1. Биофизички апсект, образовање ћелијских органела, 2. Биохемијски аспект деобе ћелије, 3. Развојене фазе у интермитози и припрема за деобу ћелија сисара *in vitro*, 4. Молекуларни аспект регулације деобе и и пролиферације ћелија сисара, 5) Разлике између нормалног, бенигног и малигног раста, 6. Етиологија рака, 7. Патогенеза рака, 8. Теорије о настанку рака, 9. Проблеми терапије и превентиве рака.

Текст је богато илиустрован сликама, шемама и цртежима. За свако поглавље дата је богата литература.

Ова монографија Др Нешковића је плод његовог дугогодишњег научно истраживачког рада у Лабораторији за експерименталну онкологију Медицинског факултета у Београду. Цела монографија третира са најразноврснијих аспеката проблем регулације деобе, тј. раста и развоја ћелије.

Додали би да је Др Нешковић творац оригиналне теорије о развојним фазама ћелије у интермитози, наиме, др Нешковић је дотадашњу поделу интермитозе на три периода проширио и поделио на шест фаза. За сваку фазу је предвидео која би функција у њој могла отпочети.

Зато сматрамо да дело Др Нешковића „Молекуларна биологија тумора потпуно одговара пропозицијама Октобарске награде и да има све услове да се Др Нешковићу додели Октобарска награда за 1983.“⁴

Иста књига била је приказана у часопису „Лекар“: „Ова драгоценна књига, прва овакве врсте код нас, која по мишљењу рецензента представља допринос и светској онкологији, може одлично послужити лекарима, као и студентима и последипломцима медицине. Књига је писана прегледно и јасно и за разумевање такста довољно је знање физике, хемије и биологије које се стиче на Медицинском факултету.“⁵

Благоје Нешковић је био предложен за Седмојулску награду за 1984 .годину „за изузетан допринос и остварења у науци, настави и здравству будући да његов досадашњи рад, остварења и резултати имају опште признату вредност и веома позитивну стручну, научну и друштвену оцену.“⁶

⁴ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Рецензија књиге „Молекуларна биологија тумора“ предложене за доделу Октобарске награде за 1983. годину, К-24, стр 1.

⁵ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Рецензија књиге „Молекуларна биологија тумора“ за часопис лекар, К-24, стр 1.

⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Писмо Одбору за додељивање Седмојулске награде, К-24, стр 1.

Полемике у периодици о Благоју Нешковићу

Благоје Нешковић је био приморан да напусти политички живот и посветио се научној каријери, али је и даље редовно пратио дешавања у политичком животу, нарочито је читао издања која су се тичала Другог светског рата и у којима се помињало и деловање ПК и њега лично као секретара: коментарисао је текстове Јована Марјановића, Светозара Вукмановића Темпа, Моме Марковића и Владимира Дедијера кога је тужио суду за клевету у штампи.

Благоје Нешковић је написао рецензију, на чланак Моме Марковића, „Пресудна прекретница – како се живело и борило у Србији 1942. године”, на захтев Војноиздавачког завода ЈНА, који му је послат 20. јула 1971. године, а на основу сугестије Петра Стамболића и уз сагласност аутора.¹

Имао је коментаре на поједине пасусе у којима се помиње деловање ПК у току рата и његов лични ангажман, а везано за цео чланак каже: „Све би било логично са оценама Марковића да није у највећем делу свог написа усмерио своје напоре да криво представи улогу и рад ПК и секретара ПК КПЈ за Србију, чиме негира и улогу ПК у извршавању „пресудних“ задатака 1942. године.“²

Мома Марковић у чланку описује ситуацију у Београду након одласка једног дела ПК на слободну територију: „После одласка једног дела ПК на слободну територију у Београду је остао само Благоје Нешковић, најпре као пункт ПК, а касније као секретар ПК. Готово до пред крај 1942. године он не само да је остао потпуно сам у Београду, већ је био у ситуацији да сам у име ПК издаје директиве (и то не само политичке него и војне) оним политичким и војним телима и руководством у Србији са којима је успео да успостави везу. Треба при томе истаћи да нису биле увек редовне везе које је он у најтежим данима окупације био у стању да успостави са члановима ПК који су се налазили на терену Србије. Те везе су много значиле не само за размену искуства и преношења директива већ и за слање партијског материјала штампаног у

¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Рецензија Благоја Нешковића за напис Моме Марковића „Пресудна прекретница-како се живело и борило у Србији 1942. год, К-24, стр 1.

² Исто.

илегалним штампаријама у Београду којима је непосредно руководио Нешковић.“³

Благоје Нешковић је коментарисао овај пасус наглашавајући да он сам никада није био пункт ПК јер је половином септембра изабран за секретара ПК КПЈ за Србију и члана ЦК КПЈ о чему смо пронашли потврду у изворима. У наставку рецензије каже: „Логика би захтевала да се резонује другачије, а не као што то Марковић чини, тј. ако је ПК одиграо у 1942. години тако 'пресудну' улогу и ако је тада ПК КПЈ за Србију био представљан пред организацијама, партијама и НОП – а само делатношћу секретара ПК, онда и њему (секретару) припада бар део те улоге, онај део који припада не самом по себи ауторитету ПК као партијском форуму, већ и који припада делатности човека који је у име тог форума радио. Према Марковићевој логици као да 'човека није ни било'. А човека је ипак било, јер је оставио за собом масу писаног, оригиналног материјала о свом раду, о раду Марковића и о многим другим људима који су претстављали разне формуле, који су оличавали 'живи' део Партије и НОП – а у тим најтежим данима за опстанак српског народа.“⁴

Благоје Нешковић је сматрао да Мома Марковић намерно минимизира његову улогу у самом ПК, чему се оштро успротивио приликом рецензије текста. Чињеница да је између њих двојице у току рата било нетрпељивости које су касније, у моменту искључења из Партије, Благоју Нешковићу стављане на терет говори да постоји могућност да су ове нетрпељивости продужене и у каснијем периоду.

У даљем тексту он оштро напада тврдњу Моме Марковића да је „изгубљена читава једна година“ у очекивању да се у Србију врате из Санцака и Босне два члана Политбироа ПК и Главни штаб Србије: „Јер секретар ПК није, 'чекао' њихов повратак већ је без прекида настављао с радом повреним њему и бироу ПК од стране Политбироа ЦК КПЈ половином септембра 1941. без обзира што је био обавештен да је требало да се из Санцака у Србију врате неки кадрови

³ Исто.

⁴ Исто, стр 2.

за рад у бироу ПК. Још је мање некога 'чекао' Марковић, који је о одласку из Србије са два члана ПК сазнао тек крајем 1942. године.“⁵

Он потом поставља питање како је ПК могао да обавља пресудне задатке ако се његова политика сводила на политику чекања и негира да су постојала два дела ПК: „Очигледно се ради о тешкој дезинформацији у претстављању рада ПК КПЈ за Србију у 1942 – 1944. год. Верна информација, заснована на чињеницима, добила би се када би се утврдило ко је представљао Политбиро ПК Србије крајем 1941. и 1942. године, како су чланови тог Политбора обављали своје дужности?

Марковић пише о 'два дела ПК', о једном у Санцаку и о другом у Србији. То је груба неистина. Почетком 1942. у Полтибиро ПК су били: Нешковић – секретар, и чланови: Марковић (Мома Марковић – прим. Е. М.), Буха (Василије Буха – прим. Е. М.), Мамић (Милош Мамић – прим. Е.М.)⁶ и Томић (Мирко Томић – прим. Е.М.), а Бабовић (Цана Бабовић – прим. Е.М.) и Ј. Милосављевић то више нису биле као и три новоизабрана члана у Санцаку, јер се нису вратили у Србију, већ су били распоређени у Босни на друге дужности.

Такође је дубоко антипарјијски говорити о 'делу ПК у Београду' и о неком другом делу ван Београда у току 1942. и 1943. године, јер ПК је био тамо где је био секретар ПК, а чланови ПК на терену Србије радили су у име ПК и без сагласности ПК нису могли да доносе одлуке које би биле супротне одлукама већ усвојеним од ПК и ЦК КПЈ, а сем тога су ти чланови ПК добијали из 'центра' у коме се ПК налазио, а то је у то време био Београд, и дерективе за свој рад. Тада, крајем 1942. године и током 1942 – 1944. то је било јасно и никако другојачије није ни посматран положај ПК и однос чланова ПК на терену према ПК – у у 'центру'. Требало је да прође 30 година, па да се ствари 'забораве', да би се ондашња историја писала према садашњим жељама неких чланова ПК“⁷

⁵ Исто.

⁶ Милош Мамић (1918 – 1942), рођен у Приједору, био је радник по занимању, а постао је члан КПЈ 1937. године. Био је члан МК Београд, а нешто касније постао је и члан ПК за Србију. Најпре је био ангажован на партијском раду у Земуну, а затим је прешао у Београд. Крајем 1941. године био је упућен да организује Озренски НОП, а затим да то исто учини и са Јабланичким. На путу за јабланички одред је био опкољен од бугарског батаљона и погинуо је у борби. („Мамић Милош“ у: *Leksikon narodnooslobodilački rat i revolucija u Jugoslaviji (1941 – 1945)*, Beograd 1980, str 641).

⁷ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Рецензија Благоја Нешковића за напис Моме Марковића „Пресудна прекретница-како се живело и борило у Србији 1942. год, К-24, стр 3.

Благоје Нешковић у овом делу јасно закључује да је натпис политички обојен, у жељи да се догађаји намерно лажно представе и да се првенствено његова лична улога прикаже другачијом него што је била: „Марковић не анализира рад чланова ПК, нити само ПК у току 1942 – 1944. г. већ се ограничава само на покушаје да одвоји секретара ПК од ПК, а ПК од окружних комитета и одреда[...] Да ли би било лакше НОБ – у у Србији да је нису напустила два члана ПК и Главни штаб Србије? Несумњиво да би било лакше јер док је тако било, они нису ни напуштали Србију: шта више напустили су је присилно, под ударом фашиста. Али чим су је морали напустити, било је јасно да је у Србији настала тешка ситуација. А да су се вратили значило би да ситуација у Србији није више тако тешка, што се десило крајем 1944. године. Њихов повратак 1942 – 1944, у Србију никако не би олакшао тежину ситуације, а да ли би њихов повратак у тако тешкој ситуацији означавао политичко и војно јачање руководства у Србији не представља умесно питање, јер је апстрактно и детињасто. Остаје чињеница да се они нису вратили као и друга чињеница да је ПК вршио своје задатке како је умео и могао сигурно неупоредиво 'боље' него да га није било у Србији. Може се с правом говорити и писати: да ли је то, једино руководство које је било и остало у Србији, да ли је оно радило како треба и да ли су његови чланови испуњавали своје партијске дужности. Али читаву ову суштину улоге руководства Партије у Србији 1942 – 1944 Марковић прескаче, јер му чињенице и њихово оригинално тумачење у партијским материјалима не би дозволили да тако олако и чудно измишљава моју улогу у ПК – у у најтежим данима наше борбе[...]

Још је мање јасно што измишља неслагање у ПК – у, јер расправљања нису биле неслоге, јер неслагања није могло ни бити! Али није се расправљало да ли су потребне или не крупне јединице 1942. године, када се тек успело окупити по неколико десетина људи у новообразоване одреде, и то само чланова Партије из Београда и градова, када су сељаци били заплашени и када се нису прихватили пушке у одредима. Нити се расправљало да ли треба или не да ПК иде из Београда, већ се расправљало о томе да за стање покрета у Србији не би било корисно да се копира начин руковођења Партијом и војском на начин како је то чинио ЦК КПЈ и Врховни штаб, снабдевени модерним средствима комуникације, јер су задаци ПК било такви да је морао имати свакодневне везе са ОК

одборима, ради обнављања разбијених организација и одреда, ради јачања ослабљених партијских организација и одреда и у току зиме и пролећа 1942. ради спровођења упорног и стрпљивог убеђивања разних познатих, поштених људи да ступе у НОБ ради брзог реаговања путем прогласа, оружнице, преко „Гласа“ на офанзиве непријатељске пропаганде против Партије и НОБ – е, рад штампања теоријске литературе, за идеје итд. О свему овом се расправљало, а одлучило се баш онако како су мислили Марковић и Томић, који су из сопственог искуства знали какве могућности у селу или шуми уз мали одред, има за један такав рад. И одлучило се: да ПК још остане у Београду, док се не створе услови да може да одржава све везе и обавља све небројане важне послове. Опет ми се поставља питање. Зашто Марковић измишља и изврће чињенице.“⁸

Благоје Нешковић се, криткујући писање Моме Марковића још једном осврнуо на рад београдске организације и спорно питање слања кадрова ван Београда. „Посебно тешко Марковић клевете Београдску партијску организацију, МК, ОК и ПК, који, тобож нису 'чували кадрове'.

Марковић прелази преко чињенице да ПК никада није добио писмо ЦК од октобра 1941. године због хапшења др Левија који је то писмо носио.

Али је основно: онда када је требало слати компромитоване из Београда, није било безбедног места нигде у Србији, ни ван Србије где би било могуће да се они шаљу. У то време београдска партијска организација је била презаузета скривањем партизана из Србије, Баната, Босне и избеглица комуниста из Хрватске и Војводине. И то оних, који су преживели разбијање њихових одреда или организација, или оних који су избегли усташко и мађарско клање и даљење. То је било основно што је оптерећивало београдску партијску организацију, иначе под страшним притиском окупатора и издајника: тада, крајем 1941. почетком 1942. непријатељ је вршио офанзиву на београдску организацију у исто време када је то чинио у читавој Србији и на одреде, на градове и села. О каквом 'чувању кадрова' је то могло бити говора? О томе се могло говорити само онолико колико се могло говорити о чувању кадрова у току свих непријатељских офанзива на наше одреде и бригаде, на села и градове по Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини. С том разликом што се у Београду радило да су хапшени људи не зато што су тог

⁸ Исто, стр 5 – 6.

момента били активни комунисти, већ што су некада пре рата били чланови синдиката и других прогресивних организација. Али и они су хапшени у жељи да се преко њих продере у партијску организацију. А таквих је продора било, и много жртава, али треба ли број тих жртава упоређивати са жртвама палим само једног дана у само једној српској бригади састављеној од скоро самих Београђана? Треба ли правити разлике међу жртвама?

Али шта то значи чувати кадрове? Колико њих? Можда неколико десетина партијских руководилаца или све чланове Партије? Пре се радило о чувању сваког 'компромитованог', као што је то било написано у писму ЦК које Марковић цитира и које ПК никада није добио.”⁹

Мома Марковић у свом напису пише о размимоилажењима у врховима ПК децембра 1942. године истичући како су он и Мирко Томић инсистирали на томе да политичко руководство Србије мора да напусти Београд, као и да сви они који су компромитовани било чланови Партије или симпатизери НОП – а морају бити послати што пре из Београда, и да се форсирају веће војне јединице: „Нешковић и Буха су у тим стварима имали супротне ставове. Сматрали су да ПК мора да остане у Београду, а нарочито Нешковић који је за себе рекао да има и других обавеза, о којима тада није могао да говори јер су ван домашаја рада ПК Србије, али због којих мора да остане у Београду. Поред тога заступали су и став да се кадрови из два разлога не могу слати из Београда: прво јер би у том случају морале да се предузму систематске провере с обзиром да је партијска организација у Београду, 'инфицирана провокаторима и сумњивим људима', а за такве провере није било тада услова, друго зато што се у самом Београду мора формирати јака партијска организација и да у том циљу треба предузети управо супротне кораке од оних које смо Мирко Томић и ја предлагали доводити људе у Београд (иако се касније испоставило да су на тај начин масовно падали у руке полицији).“¹⁰

Благоје Нешковић је инсистирао да ни он лично ни ПК нису задржавали намерно чланове у Београду уколико су они желели да оду на слободну територију: „Без обзира на упозорење и директиве ЦК, није ПК никога задржавао

⁹ Исто, стр 6.

¹⁰ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Напис Моме Марковића „Пресудна прекретница-како се живело и борило у Србији 1942. год“, К-24, стр 4.

у Београду ко је желео или био спреман да иде у одреде. Како су обновљени одреди у лето 1942. г, ако не залагањем ПК да из Београда другови одлазе на Космај, у Шумадију, на Југ и у друге делове Србије и Срема. Чак су неки окружни комитети условљавали обнову одреда слањем на њихов терен бораца Београда.

Пред рат Партија је била масовна, у њу су улазили „масовици“ из Синдиката и других напредних организација, из школа и са Универзитета. Чак су и нечланови Партије били „масовици“: многе од њих је полиција знала, али због активности НОП – а у Београду и Србији није смела да их дира. Зар није требало да ПК о свима њима води бригу, да будно прати акције полиције и Гестапоа и да их од опасности склања и на њих упозорава? Зар их је требало у најтежим данима напустити и препустити целатима и провокаторима непријатеља?

Марковић заборавља да је ПК у Београду представљао поред свега осталог и партизански 'генералштаб' насупрот 'генералштабу' полиције и Гестапоа, у том смислу да је ПК имао своје другове у срцу непријатељског 'генералштаба', Јанка Јанковића, Цветка Црњака, Владу Мирковића, да се преко њих свакодневно обавештаван о акцијама, плановима, концепцијама непријатеља, усмереним против Партије и НОП – а у Београду и Србији, а да непријатељски 'генералштаб' никада није успео да се убаци у наш 'генералштаб', чак ни у месна и рејонска, као ни у среска и окружна руководства за све време рата. Чак није знао ни имена чланова нашег 'генералштаба'. Свакодневна се борба водила између та два непријатељска 'генералштаба' невидљива, упорна, успешна са наше, а неуспешна с њихове стране, борба за разбијање планова непријатеља (начина рада, рација, блокада, покушаја убацивања изврбованих издајника у наше организације, справљање личних карата и других документа које непријатељ није могао да препозна ни почему као фалсификоване, штампање „Гласа“ у више боја, изградња изванредних конспиративних склоништа и уређаја за илегално преношење материјала итд.). Овај тип борбе се води не кроз организације већ директно у самом ПК – у, најконспиративније. ПК је све знао ште се ради у Специјалној полицији и слао одговарајуће потребне инструкције ОК – у, МК – у и организацијама.

Зар је требало да одласком ПК из Београда у најтежим данима, НОП у Београду буде лишен његових интервенција за спасавање свакога у Београду коме је претила опасност, када је то било могуће, због других околности?¹¹

Пишући рецензију чланка Моме Макровића, Благоје Нешковић је још једном искористио прилику да истакне значај деловања ПК у Београду и оправда своје дуго не излажење на слободну територију које му је касније често замерано у историографији. Он наглашава колико је била важна улога ПК и његова лична у ратним данима у Београду, супростављајући се оштро сваком покушају њеног умањивања. Осуђујући овакве покушаје он пише: „Ни Марковић ни други неки „историчари“ нису успели да уоче ове методе рада ПК – ратне методе, технике и тактике у раду у партијској организацији, у СКОЈ – у (у 1942) у НОП – у Београда, у борби са непријатељем, у 'штабу' и на улици у установама и предузећу, у Београду се користила географска карта, као у партизанским одредима, од стране илегалаца не само чланова ПК[...]

Ни београдска партијска организација ни МК, ни ОК, ни ПК нису слали људе у ситуације које их угрожавају, о томе постоје и писмени докази. Али су сви они, као део Партије позивали комунисте и све људе у борбу за спас Срба које су Немци хтели да униште, циљ борбе је био да се људи спасу уништења.”¹²

Благоје Нешковић је врло оштро коментарисао и књигу Јована Марјановића „Београд” осврћући се на део где се говори о односу ПК према лицима које су пуштана из затвора, он каже: „ПК није падао у панику због провала, јер је одмах истог дана био обавештаван о херојствима ухапшених и о изврбованима, којих је уствари било само неколико, у служби непријатеља. Монструозна је клевета којом се служи Ј. Марјановић када пише у „Београду“ да је ПК проглашавао 'сумњивим' сваког ухапшеног борца: такву лаж је ширио по Београду непријатељски 'генералштаб' у борби с нашим. Уствари се радило (а то и докуменат показује) о ухапшеном, терећеном борцу, који је пуштен на слободу као заврбован, а о томе није обавестио Партију: али и без тога је ПК знао шта се у тим случајевима догађало, те није било нужа да се Партија панично упозорава да је 'сваки ухапшен' сумњив. Само се једном погрешило, на наваљивање МК

¹¹ Исто, стр 7.

¹² Исто.

Београда, када се дозволило да се Л. Дожић, ухапшен и пуштен, поново 'повеже' и ради у IV рејону: та наивност се скупо платила“¹³

Он даље наставља: „У 'Београду' је брига о кадровима постала свој антипод јер се настојало да нико из града не оде и да се што више комуниста у њега доведе. Чињеница је да је већина било позната полицији, имала је свој епилог у провалама кроз које се тај кадар систематски топио.“¹⁴

Ни други текст Јована Марјановића „Прогласи и писма“ није промакао Благоју Нешковићу који је оставио коментар и на њега; значајан је јер се између осталог помиње поново спорно писмо од 19. октобра 1941. године, а које према његовим речима никада није добио: „Али ово писмо ми никада нисмо добили. Касније сам чуо да је из Ужица послато једно писмо нама по Др Левију, али је он ухваћен од четника и стрељан касније.

Према томе то је клевета и лаж. Да је поштења то је требало рећи, а не цитирати то писмо, а о том писму смо расправљали 1952, када су га изнашли као оптужбу против мене (а упућено и С.Б.¹⁵). Тада присутни нису могли да докажу да смо писмо добили, а С.Б. је ћутала. Једино добијено писмо је оно на основу кога сам С.Б, Љ.М. и М. Поп.¹⁶ друге послао 11.11.1941 у Ужице. Ја никада нисам позиван да дођем у Ужице или друго место, сем 11. 1943 преко „Сл. Југославија“..

Што се тиче ПК, он није смео да масовно шаље кадрове ван Београда, а то се тиче 'компромитованих', то је била конкретна директива, по паду Мрше и другова да се 'компромитовани' повуку са рада. Нисам ли С. Б. и Љ. М. одмах повукао у илегални стан и нисам ли им забранио да излазе на улицу све до одласка у Ужице? Ово је била нова моја мера и став према свим 'компромитованим'. Али и ја сам то био, ја Београђанин, па сам ипак морао да излазим скоро сваког дана!“¹⁷

Благоје Нешковић је подвукао да у јануару, фебруару, марту и априлу није било одреда у Србији и да због тога није могао да шаље чланове из Београда, а

¹³ Исто, стр 8.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Спасенија Бабовић.

¹⁶ Спасенија Бабовић, Љубинка Милосављевић, Мирослав Поповић.

¹⁷ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Одговор на текст Јована Марјановића „Прогласи и писма“, К-24, стр 3.

непостојање слободне територије у Западној, Јужној и Источној Србији само су га учврстили у том ставу: „Требало је такође да град мобилише максималан број бораца за партизанске одреде и да и упути у борбу. Опет – где? Чак и '200 омладинаца' тобож 'крајем октобра' није могло да се пошаље, јер је већ била почела офанзива, т.ј. блокада слободне територије, о чему нас ОК – и обавештавали и о немогућности да прихвате борце. То је узрок, а не нечија одлука да се омладина не шаље у борбу. Цео рад ПК увек се на то сводио, наравно уз захтев ОК-има да обезбеде прихватање и даљу бригу о борцима, а не да их остављају на милост зими и на немилост непријатељу.“¹⁸

Он у даљем тексту каже: „[...] одреди у Србији су били разбијани, или су се разбијали у мање групе, тројке, петорке, сем углавном, Расинског и Топличког (Јастребачког) одреда. Штабови одреда уз сагласност чланова ПК на терену и ОК или без ње распуштали су одреде у времену од јануара до почетка лета 1942. јер пролећа те године није ни било. Тада су чланови ПК на терену и ОК – и губили везу са Пк – ом те ПК (Михаило) упоредо са помагањем и активним непосредним радом на сређивању месне партијске организације, слао курире по окрузима да би успоставио прекинуте везе, одмах од чланова ПК, инструктора ПК и чланова ОК тражио да се одреди обнове прикупљањем разбијених партизана по терену и да омогуће прихватање бораца из Београда. ПК је наилазио на велики отпор код неких руководиоца који су одговарали ПК – у: да није могућно поновно оснивање одреда (рецимо, у Западној Србији) без упада наших јединица из Босне, или без спуштања совјетских падобранаца, или без отварања другог фронта на западу.“¹⁹

Не слаже се ни са мишљењем Јована Марјановића да су „задржани стари методи илегалног рада”, и подвлачи још једном како је преко Јанка Јанковића сваког дана знао о држању ухапшених и како је те информације одмах прослеђивао и зато поставља питање: „Да ли је ово била мера из предратног периода, ова дневна инфомација о ухапшенима? Али није само то новина. Уведено је као закон правило да илегалци одмах напуштају стан, ако се курирска

¹⁸ Исто, стр 5.

¹⁹ Исто, стр 36.

веза или онај ко зна стан не врати са закашњењем од 10 минута после заказаног времена[...]

ПК је увек сматрао да је навећа част за једног комунисту да се бори у Београду, али се задржавање кадрова и комуниста у Београду на раду заснивало на доброј вољи сваког појединца: ПК је разматрао ко може, а ко не може да остане (он је до јесени или краја 1941. одобравао пријем појединачно сваког кандидата у чланство Партије). Али је сваки појединац одлучивао хоће ли или не прихватити предлог ПК. Разумљиво је да је ПК мењао одлуку ако је неко изнео и најмањи разлог због кога не жели да остане у Београду. Али сам ПК је условавао останак у Београду, и поред добре воље чланова за то²⁰

Благоје Нешковиће критикује и однос Јована Марјановића према Василију Бухи „чије је име неправедно избрисао са списка ПК у писму које је Јосип Броз упутио Благоју Нешковићу крајем 1941. године, а у коме је име Василије Бухе било наведео као члана, а име Моме Марковића изостављено. Благоје Нешковић каже да се: „по изворном материјалу не би смело, без објашњења да се име М. Марковића уноси у састав тог Бироа, нити да се име В. Бухе брише, а још мање да се тврди да је он кооптиран у Биро крајем 1941. године, када је истина да сам га ја као члана Бироа ПК затекао фебруара 1941. када се састанак Бироа, први на коме сам присуствовао, одржао у Кумановској 19, на V спрату, у стану мог брата Боре Нешковића.

Нечасно је, или крајње је злонамерно овакво извртање чињеница. Не само да се не користе материјали у којима сам, у своје време верујући у поштење, износио горње чињенице, већ се прелази преко тога и тенденциозно користи, опет неистинито, један документ из краја 1941, јер у њему нема М. Марковића као члана Бироа ПК, а има В. Бухе. Значи, историјске чињенице нису важне, већ произвољно кројење чињеница. Али ма како се стручно 'кројило' у лажи остају 'кратке ноге'. Нису чланови Бироа ПК до октобра седели са провалником – издајником Бухом, већ са човеком, који се, до тада, поштено борио за ствар Партије и српског народа, а у Бироу су га бирали, не Михаило, већ они који га 'бришу'. Али и пре него што је почео полицији да издаје тајне Партије и

²⁰ Исто, стр 18.

народноослободличке борбе бар се три дана трудио, муке подносио и није ништа издавао. Данас посматрано, и то је нешто значило!“²¹

Он подвлачи да је ПК био јединствен и да „никада није било 'два дела' Бироа ПК, један у Београду и један у Ужицу, Санцаку или Босни! Када су С. Б. и Љ.М. дошле у Ужице, оне су биле чланови Бироа ПК, али А. Ранковић то није, оног момента када се нису вратиле из Снцака у Србију нису вршиле функције чланова Бироа ПК и биле су распоређене на друге дужности.

Одлском А.Ранковића из Београда на слободну територију није отишао 'секретар' ПК КПЈ за Србију, нити је функционисао неки 'део' ПК у Ужицу и Санцаку, јер је према закључку на седници Бироа ЦК КПЈ, на којој сам примао директиве за рад са новим функцијама, ЦК директно требало да руководи партијским организацијама у Западној Србији, а Биро ПК Србије са осталих $\frac{3}{4}$ организација у Србији. Тако је стварно и било. Ни један дрокуменат на слободној територији 1941. није потписан од стране 'дела' ПК већ само од стране ЦК КПЈ, Врховног штаба Главног штаба, Народноослободилачког одбора Србије и од стране месних организација“²²

Још једном разматра питање свог остајања у Београду „Зашто је Михаило остао у Београду док је био сам, зашто одмах није окупио све чланове, зашто одмах са њима није пренео седиште ПК негде ван Београда?

Пре свега Биро ЦК КПЈ је Михаила оставио у Београду, с тим да остане у њему до ослобођења Београда, заједно са новоформираним ПК – ом, око половине септембра 1941. А када је остао сам због, описаних догађаја у октобру и новембру 1941. било је неопходно да остане у Београду без обзира на одлуку ЦК, које је измењена, донекле, тек јануара 1942, а које је Михаило примио, преко ОК Ваљева крајем фебруара 1942. Пре добијања тог писма, једно кратко време је очекивао долазак у Србију С. Баб, Љ.М., М.Т, и М.М²³. да би им се придружио 'негде између Медведњака и Повлена', али када је већ почетком јанура 1942. ПК добијао извештаје од ОК Ваљева, било је очигледно да је непријатељска офанзива опустошила Западно Србију, да је тамо немогућ опстанак наших оружаних снага

²¹ Исто, стр 22.

²² Исто, стр 23.

²³ Светлана Бабовић, Љубинка Милосављевић, Мирко Томић, Мома Марковић.

и да су са тог терена отишла сва партијска руководства и чланови Партије, сем ОК Ваљева, који се делом налазио у то време и у самом граду“²⁴

Благоје Нешковић истиче да је он лично био на врло ризичној позицији као секретар ПК и закључује: „Када је Михаило одлучивао да ПК остане у Београду диктирале су описане прилике у Србији, процена блиске и даље перспективе борбе (један политички акт), одређивање непосредних и врло конкретних задатака Партије у Србији, разрада тактике обнове и јачања Партије и одреда, стварање техничке службе (значи – један организациони рад), значи реализовање материјала основе за несметани рад ПК[...]

ПК није седео у 'бункеру' у Београду. Михаило је био на улици, када год је требало не само по кукурузима, већ и до Калемегдана, и када је био сам у Београду, и кад су ту дошли током 1942. М. Томић, В. Буха, Драги Стаменковић, М. Марковић и П. Стамболић. На улици је почео да излази Буха, а затим и Томић тек крајем 1942. а дотле је само Михаило излазио, који је, сем тога, одлазио и ван Београда (1942 у Болеч на састанак са Р. Јовановићем, а јула-августа 1943. у Шумадију) одкуда се поново враћао у Београд.“²⁵

Благоје Нешковић је поводом писања Моме Марковића и Светозара Вукмановића Темпа о неслагањима у ПК – у желео да изнесе суштину тих неслагања и према његовим речима спречи „фабриковање клевета“. Стога он о ситуацији у ПК пише: „Прва неслагања почела су одмах по доласку Томића у Београд, око политичке линије борбе. Томић је сматрао да се изменила линија Партије, да више Партија не спроводи народноослободилачку борбу, већ класну борбу, да спроводи 'пролетерску револуцију'. Збиља се радило о фундаменталној ствари, судбоносној за Партију, радничку класу, народ. Михаило му је објашњавао и убеђивао га је да се није променила линија Партије да се и даље спроводи народноослободилачка борба против окупатора и издајника свих врста, да народноослободилачку борбу воде сви поштени људи без обзира на класну или верску или националну припадност, јер су сви људи угрожени, као и свака нација у Југославији. Томић је своје тврдње заснивао на закључцима неког саветовања

²⁴ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Одговор на текст Јована Марјановића „Прогласи и писма“, К-24, стр 27.

²⁵ Исто, стр 31.

одржаног почетком 1942. на Романији, а као доказ о промени линије борбе наводио је чињеницу о образовању пролетерских бригада крајем 1941. у Санџаку. С таквим концепцијама, које је упорно заступао, Томић је доводио у питање свој опстанак у Бироу ПК и уопште учешће у борби, ако би остао на својим накарадним концепцијама чије ширење кроз Партију би нанело велике штете. Доласком Бухе у Београд Томић је донекле напустио те концепције, али је углавном био окупиран догађајима које је преживео у Сувоборском одреду.

[...] По доласку Моме Марковића у Београд настала су различита мишљења и оцене о стању у београдској партијској организацији и о мерама које треба предузети. Буха, углавном није имао посебно мишљење нити је посебно заступао неко од три мишљења које су изражавали: М.М., М.Т. и Б.Н.²⁶ М.М. је сматрао да је једини начин да се савладавају тешкоће у београдској партијској организацији да она крене у крупне акције широких размера, као јула-августа 1941. Томић је сматрао да је сва београдска партијска организација 'избушена провокаторима' и да од ње треба дићи руке. Нешковић је бранио став супротан и Марковићевом и Томићевом, а то је: да сада није способна, нити је таква ситуација, нити су задаци београдске партијске организације онакви као у лето 1941. већ напротив, њу треба опрезно, пажљиво обнављати и учвршћивати широке мреже полуорганизованих и неорганизованих родољуба–грађана Београда који су се на разне начине повезивали са члановима и симпатизерима – активистима Партије, ради усмеравања те активности на разобличавању окупаторске власти коју су вршили олош старог режима и немачки агенти, на разобличавање југословенске владе у Лондону која је намеравала да по ослобођењу земље преузме власт од Недића, односно Драже Михајловића, који је све очигледније радио на томе, да усмерава масе у одбрани људи којима прети опасност од непријатеља и у мобилизацији бораца за обнављање одреда. То је био одговор Нешковића Марковићу против његовог става: 'У акцију! У акцију!'

[...]Томића је Нешковић усмеравао да није београдска партијска организација 'избушена провокаторима', да ми знамо како су провале текле и како су појединци хватани од полиције, да знамо ко су провокатори, који су били у Партији, па у полицији по хапшењу заврбовани, а затим пошто су одмах

²⁶ Мома Марковић, Мирко Томић и Благоје Нешковић.

откривени од стране ПК, били су изоловани од Партије, али су наставили агентско-провокааторску улогу, отоврено или прикривено, под заштитом полиције. Нешковић је упозоравао на опасност од оних које је полиција пуштала на слободу иако су било откривени као комунисти, али уз такву будност нема опасности да се они увуку у организацију²⁷

Благоје Нешковић наглашава како није могао члановима Бироа да одаје своје везе у полицији и Гестапоу (Јанка Јанковића, Цветка Црњака, браћу Митровић, Владе Мирковића идр) и да није хтео да им преда те везе под притиском.²⁸ Он наводи да је: „обична измишљотина да је Биро био подељеног мишљења о одласку М. М. ван Београда. Није подела била на Марковић – Томић за одлазак, а Нешковић – Буха за останак у Београду. Марковић је врло добро знао да је напустио источну Србију практично без одреда, а Томић је добро знао шта значи наћи се, усред зиме, са малим нашим снагама и огромним непријатељским, а такве је ситуација била тог момента када се о томе решавало. С обзиром на искуство од прошле зиме Нешковић је упозоравао окружне комитете да се не односе лакомислено у захтевима да се људи из Београда шаљу у одреде, пошто тада сељаци нису долазили у одред, сем ретких појединица, јер ПК не би могао да дозволи да се понови прошла зима, у којој су се ОК-и повукли на терену у базе, а одреде и борце послате из Београда остављали на немилост зими и непријатељу, јер већина ОК-а у тим ситуацијама није ишла са одредима и није делила њихову судбину.“²⁹

Поводом писања Јована Марјановића Благоје Нешковић је коментарисао и спорно писмо ПК ЦК од јуна 1943. године у коме између осталог наводи да „ко уђе у Главњачу не изађе из ње као поштен човек!“. Писмо се у историографији посматра као један од доказа да секретар ПК није веровао никоме ко је пуштен из полиције и Гестапоа и да је не само наређивао да се на такве људи будно мотри већ је у појединим случајевима наређивао ликвидације истих.

Благоје Нешковић је тврдио да је таква тврдња била: „бесрамно, апсолутно неосновано клеветање ПК, који је, тобоже заузимао 'фронтално' став неповерења

²⁷ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Одговор на текст Јована Марјановића „Прогласи и писма“, К-24, стр 40.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, стр 41.

према свим члановима Партије и СКОЈ – а“ и закључује да: „ако је које руководство бринуло о сваком човеку, испитујући месецима све могуће да се дође до истине о осумњиченим комунистима и грађанима, то је радило руководство, ПК у Београду.“³⁰ Он објашњава да се горња реченица није односила „на таоце, нити на логораше, већ само на оне који су терећени, признавали терећење и пуштани из Главњаче, а не из логора. Према томе, одвратна је клевета када се подмеће да је ПК, горњом реченицом спроводио „фронтално“ неповерење према сваком ухапшеном члану Партије и СКОЈ – а. ПК је довољно добро и брзо обаваштаван о држању у затвору како ухапшеног учесника народноослободилачке борбе тако и некога ко је био у руководству Партије у Југославији те није било потребе да се подозрева у људе који су док су били у затворима и логрима, чак ако су се и издајнички држали у затвору, није било никаквог разлога да се на њих, а још мање на хероје, сумња, и то 'фронтално': тек када је неко био терећени пуштен, а био стварно активан борац народноослободилачке борбе, так тада почиње опасност за Партију и народноослободилачку борбу, коју је требало уклонити: горња реченица ('не изађе из ње') је само драстично упозоравала да ти 'пуштени' активисти не смеју бити 'повезани' у рад без детаљног испитивања сви околности и саслушавања пуштеног, да би МК, уз помоћ ПК доносио дефинитивну одлуку да ли да се 'повезују' или не. Ова мера се прилично спроводила, сем ретких изузетака, сем једног ретког изузетка, што се после страшно осветило Партији и народноослободилачкој борби.

[...] Крајем 1942. и 1943. врбовање не само бораца већ и хапшених грађана попримило је карактер правила без изузетака, на шта је Јанко упозоравао ПК, што је ПК био дужан да поштује и о томе обавести ЦК. Али то се односило не на ухапшене уопште, већ на ухапшене и пуштене, а организацијама је само скренута пажња да такве ако су били ма на који начин блиски народно-ослободилачком покрету, саслуша и обавести ПК, да би се преко Јанка у архиви Специјалне полиције проверила изјава пуштеног. Да ли је постојала оваква ефикасна служба заштите људи, Партије и народноослободилачког покрета од непријатеља ма где у

³⁰ Исто, стр 46.

Југославији за време рата, то је био задатак да се протумачи она реченица у извештају ПК упућеном ЦК – у!³¹

Благоје Нешковић се уједно осврће и на „Октобарску провалу“ 1943. године за коју каже: „да је дело Дожића, он се сетио да је у 'Боричу' пре рата био активан Мирко Парезановић, а пошто у рату није био активан у народноослободилачкој борби, предложио је полицији, које је упорно трагала за централном штампаријом Партије у Београду, да опсервира стан Парезановића, у Ластиној улици и да упадне у њега ако буде што сумњиво. Дожић је то предлагао полицији на бази логике да су у 'технику' партије повлачени проверени, а 'некомпромитовани' људи који су се повлачили с месног рада чим би били ангажовани у техници. Он је то знао из сопственог искуства. Када је полиција упала у стан Парезановића, одвела је у полицију њега и његову другарицу Оливеру коју су раније и били 'експедитори материјала' које је штампан у Централној штампарији, а убрзо пронашли и Веру Милетић у склоништу у стану Парезановића. Дан-два касније В. Буха је наишо на стан Парезановића, ухапшен је и он, а обоје (В.Б. и В.М.³²) су после неколико дана почели да проваљују, Буха стан ПК на Авалском друму, В.М, Јанка Јанковића и друго што је знала, мада је врло мало успела да упозна београдску месну организацију“³³

На крају рецензије Благоје Нешковић закључује: „Како се у написима Ј. Марјановића и М. Марковића клевеће Београд тако се клевеће и Србија, јер баш та 1942-1943 су одлучиле судбину српског народа по слому Немаца. Борба у тим годинама је обезбедила да се сем Београда и остали део Србије 'сам' ослободи по жртвама које је дао 1941. г јер су те године 1942 – 1943 одлучиле да те жртве не буду узалудне, да се спречи геноцид над Србијом, да се онемогући геноцид над Србијом. Марковић је донекле свестан тога, али га нешто тера да омаловажава рад чланова ПК самим тим што закључује да је било лакше у Србији и да би борба била успешнија да су у Србији остали они који су је напустили. А не види да су

³¹ Исто, стр 49.

³² Василије Буха и Вера Милетић.

³³ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Одговор на текст Јована Марјановића „Прогласи и писма“, К-24, стр 51.

Лазар Дожић је био курир имеђу ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Црну Гору, а од 1942 године је био укључен у месну партијску организацију на Карабурми. Ухапшен је 15. јануара 1942. године и тада је пристао да сарађује са полицијом и под псеудном Сотир Сотировић је давао податке полицији о НО покрету. (Б. Божовић, *Специјална полиција*, стр 474)

чланови упрво тог ПК били ти који се нису колебали ни часа, већ су видели чему би водило напуштање Србије у најтежим данима, упорно су подизали патриотски борбени дух српског народа, борили се као комунисти несебично против окупатора и братоубилачког самоуништавања[...] несрећа је у томе за данашње тзв. историчаре да су присиљени да упиру да баш то раздвоје што је нераздвојиво: НОБ у Србији од ПК Србије и његових чланова, који су руководили том борбом“³⁴

У „Политици“ су октобра месеца 1981. године почели да излазе чланци поводом објављивања књиге Владимира Дедијера „Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита“, у којима се говори између осталог и у ситуацији у Србији у току Другог светског рата и криткује рад ПК и Благоја Нешковића као секретара. Владимир Дедијер је изразио сумњу да је Благоје Нешковић одуговлачио излажење на слободну територију јер је био на линији Коминтерне и борбе у градовима, а не у селима. Благоје Нешковић је 29. октобра 1981. године упутио писмо „Политици“ као одговор на овај текст, које је објављено у рубрици „Писма читалаца“ и у коме између осталог каже: „[...] истина је да ја никада нисам примао директиве од Коминтерне, нити сам икада имао било какве веза са њом. Док је Коминтерена постојала, сама је одржавала везе са ЦК КПЈ из којих се може видети да је она подржавала народноослободилачку борбу коју су народи Југославије, а на првом месту народ Србије, под руководством ЦК КПЈ, повели 1941. године, против фашистичких окупатора. О овоме постоје писмени докази у архиву ЦК КП[...]

Наведене сумње у исправност линије коју сам заступао у току рата Дедијер 'поткрепљује' наводном изјавом Александра Ранковића датом 'у поверењу' како сам ја 'покушавао' да уништим поједина документа у архив ЦК КП Србије која су се односила на овај проблем. Из ове ноторне неистине произилази да инкримисана документа нису уништена, већ да се могу наћи у архивима.

Дедијерво мишљење да је 'постојала борба за власт у Србији, нарочито између Ранковића и Благоја Нешковића' сматрам провидном интригом која не заслужује никакв коментар.

³⁴ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Одговор на текст Јована Марјановића „Прогласи и писма“, К-24, стр 9.

Најзад позивајући се на 'неке доказе' Дедијер пише да сам ја 'наређивао распуштање појединих партизанских одреда у Србији 1942. и 1943. године'. Мада се позива на неке доказе, чињеница је да их Дедијер и једном речју не специфицира. Сматрам да Дедијер, да би био уверљивији у овим потпуно неистинитим тврдњама, злоупотребљава нека упутства Покрајинског комитета окружним руководством у Западној Србији, из којих се може видети само то да је ПК КПЈ за Србију током зиме 1942. године давао сагласност да се неки одреди привремено раздвоје на мање групе како не би били уништени, али с циљем да се поново обједине у одред чим то прилике дозволе. Тако се увек поступало у тешким моментима у партизанском рату, када је претила опасност уништења одреда као што се то десило крајем 1941. године и почетком 1942. године са неколико одреда у Западној Србији.

Међутим, супротно Дедијеровом тврђењу да сам наређивао распуштање појединих одреда, Покрајински комитет и ја смо стално и упорно инсистирали код окружних партијских руководства и штабова на терену на обнављању и стварању нових одреда, батаљона па чак и бригада. О овоме постоје документи, од којих су неки објављени после рата у Зборницима Војно – историјског института. Због чега Дедијер чека отварање архива Коминтерне кад у нашим архивима постоје бројни документи о овом периоду народноослободилачке борбе у Србији, међу осталима, писма Коминтерене ЦК КПЈ о дизању устанака и извештаји ЦК КПЈ Коминтерни у вези тога, писма ПК КПЈ за Србију и моја лично против распуштања одреда, о потреби обнављања одреда и стварања бригада итд?

На крају морам да додам да је било доста покушаја у току рата и касније да се оцени рад ПК КПЈ за Србију и мој рад лично. На пример, у лето 1944. године на Вису, на основу извештаја нас неколико чланова Секретаријата ПК за Србију, Секретаријат ЦК КПЈ, не челу са Ј. Брозом, у потпуности је одобрио мој рад ПК КПЈ за Србију у току рата³⁵

Владимир Дедијер је у „Политци“ од 26. новембра 1981. године дао одговор на ово писмо Благоја Нешковића: „Прво, његово саслушање пред партијском комисијом поводом његовог повлачења услед борбе с Коминформом. То је дугачак документ где је од њега тражено да одговори и на многа друга

³⁵ „Политика“, 24.11.1981.

питања из предратног, ратног и послератног периода своје активности, а не само она која сам ја отворио. Историчар мора да прими овај документ ипак са резервом, јер је то однос оног ко се испитује.

Друго, такођер, мислим за историју од великог су значаја и сведочења неких чланова комисије који су још живи, као и сведочења низа другова који су сарађивали са др Нешковићем у оно доба. Нека од тих сведочења стављена су и на папир.

Треће, документи о састанку друга Тита са неким члановима ПК КП Србије на Вису, у пролеће 1944 године. Четврто, и ја сам имао више разговора са др Нешковићем још док је био на функцијама о неким историјским питањима, којом приликом је он критиковао писање историје само на основу грађе о делатности Врховног штаба и друга Тита у оним крајевима где су се они највише кретали за време рата. Ја сам се слагао с тим његовим погледом, јер историја се мора писати на основу свих извора.

Пето, када је др Нешковић нагло напустио наше редове усред борбе са Стаљином разговарао сам о узроцима тог његовог поступка са другом Титом и његовим најближим сарадницима. О томе имам доста забележака.

Шесто, од посебних питања, распуштању одреда у Западној Србији, одговорности за то, постоје у нашим архивима изјаве преживелих личности које су те директве примали и спроводили, као и личности које су се томе супростављале.

Седмо, тврдња највиших руководилаца Србије у оно доба је да је др Нешковић уништавао поједине документе. Ја сам о томе још онда, по својој хроничарској дужности, направио забелешку коју сам сада поново проверавао и коју ми је поново један од тих људи сада ауторизовао. И другоме сам послао писмо о тој забелешки³⁶

Ми нисмо пронашли осим ових тврдњи Владимира Дедијера да је Благоје Нешковић заиста уништавао нека архивска документа која би га компромитовала. Владимир Дедијер је прилично неодређен и осим Александра Ранковића не именује ниједно друго лице које му је поверило да је било уништавања докумената, па се ова његова тврдња мора узети са великом резервом.

³⁶ „Политика“, 26. 11. 1981.

Благоје Нешковић је на ово одговорио тужбом против Владимира Дедијера и Миодрага Маровића, новинара који је објавио ове чланке у „Политици“ за клевету. Први општински суд у Београду је 8. априла 1982. године одбацио тужбу Благоја Нешковића против Владимира Дедијера и Маровић Миодрага „због кривичног дела клевета, а као предмет тужбе наведен је текст објављен у листу „Политика“ од 19. октобра 1981. године са насловом Владимир Дедијер: „Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита, том II 1942 – 1945, а поднасловом „Коминтерна и интегритет Југославије“. Спорно је било што је аутор поставио питање „да ли је Благоје Нешковић спроводио директиву Коминтерне о борби у градовима, а не у селима у Србији?“³⁷ Спорни пасуси су били „Још током рата, у руководству ЦК КПЈ појавила се сумња да су поједини руководиоци из ПК КП Србије, а у првом реду Др Благоје Нешковић, спроводили догматску линију Коминтерне према којој у градовима треба да буде главни отпор окупатор, а не истовремено и у читавој Србији, нарочито у селима. Сматрало се да су овакви ставови Др Благоја Нешковића супротни Титовој стратегији Југословенског револуционарног рата.

О овим сумњама још се не може дати научна оцена, пошто се не располаже са довољно докумената. Али, Александар Ранковић је, још одмах после рата, у поверењу говорио да је Нешковић покушавао да уништава поједине документе у архиви ЦК КП Србије који се односе на овај проблем. Чињеница да се за време борбе са Стаљином др Благоје Нешковић одвојио од руководства ЦК КПЈ, да је у неколико махова бранио Стаљинову линију као нпр у разговорима са Мошом Пијадом и Светозаром Вукмановиће Темпом, појачале су сумњу да је ова хипотеза могућа.

Моје је мишљење да је у овој хипотези велику улогу играла борба за власт у Србији, нарочито између Ранковћа и Благоја Нешковића. Тачно је да има неких доказа да је Др Благоје Нешковић наређивао распуштање појединих партизанских одреда у Србији 1942. и 1943. године, али коначна историјска оцена моћи ће се дати тек кад се отворе архиви Коминтерне из доба рата.“

³⁷ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Решење суда о тужби против Владимира Дедијера и текст пресуде, К-24, стр 1.

Суд је одбацио оптужбу истичући да аутор текста у „Политици“ није Владимир Дедијер већ Миодраг Маровић тако да он не може бити крив због клевете. У образложењу оваког решења је наведено: „О његовој кривичној одговорности могло је бити речи када би му се оптужбом ставило на терет да је у његовој књизи 'Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита' изнео предметне инкриминације односно одређене неистине, на штету прив. тужиоца.

Међутим, у конкретној ствари окр.(ивљеном) Дедијеру се ставља на терет да је путем написа у штамапи („Политике“ од 19.10.1981 год.), оклеветао прив. тужиоца, иако он није аутор написа“³⁸

Кривице је ослобођен и Миодраг Мавровић јер је грађу узео из књиге Владимира Дедијера и цитирао одређене делове уз одговарајући коментар, тако да је износио његове ставове, а не своје личне како стоји у решењу поводом тужбе: „Окривљени Мавровић не може бити крив и одговоран ни за увреду будући да је иступао као новинар дајући одређени приказ садржине поменуте књиге Владимира Дедијера, а из начина изражавања и чињеница да је инкримисани текст о прив. тужиоцу Благоју Нешковићу само један мањи, узгредни део укупног написа о коме је реч, произилази да окривљени Маровић није имао намеру да вређа прив. тужиоца Благоја Нешковића.

За крив. одговорност за увреду, у конкретном случају вређање би морало бити мотив који би побудио окривљеног да напише и објави инкримисани текст. Морало би бити доказано да је окривљени тежио таквим злонамерним успехом, т.ј. умишљај би морао добити облик намере, а све то у конкретној ствари, није случај“³⁹

Благоје Нешковић након овог случаја није поново подносио пријаву против Владимира Дедијера, иако је могао да га оптужи за клеветање у самој књизи, можда обесхрабрен решењем које је претходно добио. Њихова полемика се на овом завршила, а Благоје Нешковић је до краја свог живота остао одлучан у томе да није следио догматску линију Коминтерне и да није намерно уништавао документа у архивима.

³⁸ Исто, стр 2.

³⁹ Исто.

У часопису „Нин” 1988. године изашла је серија чланака, поводом одржаног научног скупа „Руковођење народноослободилачком борбом у Србији” у којима је између осталог коментарисан и рад Благоје Нешковића као секретара ПК за Србију. Светозар Вукмановић Темпо, је пишући о свом доласку у Србију 1942. године, навео и следеће: „Речено ми је да су се партизански одреди успјели одржати једино на територији југоисточне Србије, а мањи одреди у рејону Космаја и Пожаревца. Будући да се одреди, наводно, једва одржавају, нарочито у зимским условима, одлучено је да се у њих не шаљу радници из градова, па чак ни да се одреди повећавају примањем нових бораца са села. Затражено је да се не изводе акције против непријатеља како се ни би изазвала реакција окупатора и четника.

Није ми била јасна таква политика![...] Најмање ми је било јасно зашто у таквој ситуацији руководство упорно остаје у граду, када све говори да оно треба да буде на терену. У градовима посебно у Београду, влада незапамћен терор, па скоро сваког дана падају у руке полиције (и наравно бивају убијени, последице страховитог мучења) најбољи активисти партије, који би својим одласком на терен могли огромно допријети снажном развијању оружаног устанка.

Ова моја рамишљања отворено сам изнио и предложио да се хитно формира главни штаб који би са ПК КПЈ за Србију руководио народноослободилачким покретом (и оружаном борбу) са терена. Такође сам изразио мишљење да треба 'испразнити градове' од комуниста и свих који желе да се оружијем боре против окупатора, да се не треба бојати како ће одреди 'презимити' и како ће се прехранити ако се омасове. Наравно било би тешкоћа, али оне се могу пребољети ако омасовљавање одреда буде ишло напоредно са непрекидним и успјешним напада и на непријатељске снаге.

Два члана ПК су се одмах сложила с тим мишљењем. Није случајно да се обојица, непосредно прије овог састанка били повучени са терена. Али секретар, подражан од четвртог члана ПК, супротставио се, истичући да не би могао руководити организацијама комуниста у западној Србији. Одговорио сам да би могао руководити толико колико је и тада руководио[...] Изнио сам и предлог да се војно и политичко руководство смести на територији југоисточне Србије, посебно у рејоне Топлице и Јабланице. Чињеница да су се наше снаге успјеле ту

одржати, указивала је да је становништво било на страни партизана. А ако је тако онда би долазак војног и политичког руководства морао довести до поновног оживљавања оружаног устанка (у прво вријеме на том подручју, а затим и у другим крајевима Србије).

Мој предлог није добио сагласност ни два члана руководства који су сматрали да треба изаћи на терен. А разлози таквог држања ми нијесу били јасни⁴⁰

Благоје Нешковић је поводом текста у „Нину” дао свој коментар у коме каже: „у присуству Вукмановића, кога сам довео у седиште ПК да нам прича о борбама у Босни, сви присутни чланови Бироа ПК највише су захтевали да им Михаило преда све конспиративне везе, које је добио од ЦК и претходног секретара ПК, правдајући то потребом да се не погубе те везе, ако би Михаило пао. Вукмановић није смео нити је био овлашћен да подупре њихове захтеве, а ја сматрам да С.В. ничим није допринео да се неспоразуми, настали углавном у моменту његовог проласка кроз Београд, с једне стране између Михаила, а с друге стране између М. М. и М. Т и В. Б. реше, нити је С. В. носио неке друге поруке од ПК од стране ЦК и Врховног штаба, нити је он сам био у стању да намеће неке своје ставове, његово присуство на састанку Бироа ПК, на коме су се расправљале 'несугласице', ипак је нешто значило, јер су чланови Бироа видели да Михаило брани своје ставове у присуству једног члана и делегата Врховног штаба и да при својим ставовима остаје, после чега су морали да повуку своје захтеве и да измене погрешне ставове. Ипак мислим да пролазак В. кроз Београд и представљање нормалне дискусије међу члановима руководећег тела Партије и народноослободилачке борбе Србије као 'несугласице', прелазећи преко неправилних захтева о предавању 'веза' није остало касније без последица (1943 – 44).“⁴¹

Бранислава Брана Перовић, супруга Благоја Нешковића и активисткиња КПЈ у Београду за време рата, одговорила је у „Нину” поводом ових текстова. Она у чланку од 4. септембра 1988. године наводи: „Овде бих хтела да кажем –

⁴⁰ „НИН“, 21. 08. 1988.

⁴¹ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Одговор на текст Јована Марјановића „Прогласи и писма“, К-24, стр 43.

колико је мени познато, из мога рада за четири године, па и касније, Покрајински комитет, односно његов секретар (Благоје Нешковић) решио је да остане у Београду не због неког комодитета или због неког опуртунизма, него зато што је проценио да је једино из Београда могуће успешно руководити НОБ – ом у целој Србији, и Западној и Источној и не само у целој Србији него је Београд био најпогодније место да се из њега одржавају редовене везе са Војводином, са Македонијом, са пунктом ПК КПЈ. То се није могло из Топличког одреда или из неког бункера у Шумадији.

Хоћу да подвучем то да је ЦК решио да тако треба и да је тако боље, унаточ томе што је постојала идеја да би требало ићи у унутрашњост.

Из свега онога што сам преживела и што сам касније сазнала, могу да потврдим да је то била права одлука и била би велика несрећа и штета да се Покрајински комитет везао уз неки одред у Јужној или Источној Србији. Управо избор Београда огромно је допринео равномерном развоју НОБ – а и партијске организације у целој Србији.

Можда би на југу и истоку Србије покрет био развијенији да се ишло тамо али зато би апсолутно заостала Западна Србија, тада много значајнија. Значи баш захваљујући тој тако рећи дневној вези са Западном Србијом пре свега омогућено је да се преброде кризе које су наступиле у НОБ – у после повалачења из Ужица, да су у току 1942. године, а да је Покрајински комитет тежио јачању партијске организације округа и одреда које су везани за њих, не својим непосредним учешћем, него јачења ЦК и одреда, успео да преброди у 1943. та страховита криза партијских организација у Западној Србији, о чему је овде било много више речи.“⁴²

Историчар Венцеслав Глишић, такође се слажио са мишљењем да је Београд био у току 1942. године најпогодније место за седиште Покрајинског комитета, „јер су се одатле најлакше могле обновити покидане везе с партијским организацијама и партизанским одредима.“⁴³ Ипак, и он је сматрао да у организационом погледу у партијским организацијама ништа није мењано што је

⁴² „НИН“, 4. 09.1988.

⁴³ „НИН“, 7. 08. 1988.

имало за последицу да велики број чланова падне у руке Специјалне полиције и Гестапоа, а што је тек промењено након мартовске провале 1942. године.⁴⁴

Пратећи редовно штампу и литературу која се бавила НОП – ом, посебно улогом ПК, Благоје Нешковић је користио прилику да се „одбрани од критика” и да да своја тумачења и виђења ситуација. Није оклевао да понекад, на врло оштар и груб начин, одговори на текстове у штампи или у књигама које су третирале његову улогу у народноослободилачком покрету. Истовремено је истицао значај постојања илегалне организације у Београду и његове улоге на челу те организације. Полемике у штампи су се првенствено односиле не деловање Благоја Нешковића и ПК током рата и издвојила су се више питања: однос Благоја Нешковића према Коминтерни, предуго задржавање ПК у Београду, касно излажење на слободну територију и у уској вези са тим, слање бораца ван Београда у одреде, неслагање у ПК и однос према комунистима пуштеним на слободу из Гестапоа и полиције.

Благоје Нешковић је негирао да је следио догматску линију Коминтерне о борбама у градовима, већ само да је обављао задатке како је то од њега тражио ЦК КПЈ. У односу на питање борбе у градовима значајно је сећање Милована Ђиласа који каже „тачно је да смо на почетку имали извесних илузија да најпре покренемо борбу против окупатора у градовима, јер се у њима налазила целокупна партијска структура, која није постојала у селима. То најбоље показује пример да чланови ЦК тако дуго остају у Београду, док се у провинцији није почела стварати слободна територија. Ми смо тек после првих окршаја и хапшења у градовима, а замах устанка на селу, схватили да треба ићи на терен.”⁴⁵ Према томе, почетна идеја развоја борбе у градовима је постојала на почетку рата, али је убрзо напуштена. Извесно је да је у тренутку када су Јосип Броз и остали чланови Политбироа напустили Београд, Благоје Нешковић остао тамо јер је то од њега захтевао ЦК КПЈ и да су му предате везе са Хрватском, Македонијом, Војводином и Косовом и Метохијом.

Рад Благоја Нешковића у току 1942. године није био критикован од стране Јосипа Броза, немамо доказа да је добио писмо од 19. октобра 1942. године, у

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Venceslav Glišić, *Revolucionari*, Beograd 2012, str 15.

коме му се саветује да изађе на слободну територију. С друге стране извесно је да је Јосип Броз похвалио његово држање до октобра 1943. године. У писму од 23. октобра он пише: „У првом реду збиља морам да те похвалим што си успео упркос свих тешкоћа да некако прогураш кроз све то време што се нисмо видели.” али га у даљем тексту саветује да извлачи људе из Београда: „Код нас је био делегат из Албаније и ми смо по њему послали доста материјала не само за К.П. Албаније већ и за Македонију. Добро је што сте послали Бобија (Добривоја Радосављевића прим. аутора) тамо и чим дође његов извештај пошаљи га нама. С обзиром на силни терор који се последњих дана догађа у Б(ограду) за који чујемо преко радио емисија сматрамо да је потребно да ви уложите максимум напора да што више људи спасите и извучете из Б. Исто тако треба предузети и у провинцијским варошима, јер није искључено да ће у свим градовима као и у Б. немачки фашистички разбојници предузети сличне мере.”⁴⁶

Не можемо рећи да је Благоје Нешковић желео да пренебегне ову директиву узимајући у обзир врло тешку и комплексну ратну ситуацију у којој се налазио. Извесно је да је након изласка на слободну територију у лето 1943. године желео да се што пре врати у Србију и у Београд и да је сматрао да је тамо његово улога много кориснија. Међутим, нема никакве потврде у изворима да је разлог била нека његова посебна веза са Коминтерном коју је одржавао мимо ЦК КПЈ, већ је пре последица његових личних ставова да оданде има бољу контролу над ситуацијом. Он је веровао у београдску партијску организацију, и није се устручавао да пред својим сарадницима брани свој став при чему је улазио у оштру дискусију са њима. Неслагања око оваквих схватања су свакако постојала, али не можемо рећи да су била погубна за само деловање ПК. Хијерархија у ПК је била таква да је позиција Благоја Нешковића свакако била најутицајнија и као секретар имао је право одлучивања. Питање предавања конспративних веза осталим члановима ПК, нарочито са Јанком Јанковићем, не може се приписати

⁴⁶ ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Фотокопија директиве секретара ЦК КПЈ друга Тита од 23. 10.1942, К-8, стр 269.

његовој самовољи и неповерењу према другима већ праћењу директива које је добио приликом пружања истих.

Наиме, Александар Ранковић присећајући се ових догађаја каже: „Пре одласка половином септембра на састанку Политбироа на мој предлог одлучено је да ме на функцији секретара ПК за Србију замени Благоје Нешковић. Ја сам сматрао да он за то има смисла и да ће посао успешно да обавља. Осим тога, полиција није знала да је он у Београду. Тито је после састанка рекао: 'Закажи му да дође'. Ми смо Нешковићу пренели задатке које треба да обавља у дворишту Рибникарине куће. Тито му је предао везе са Хрватском, Македонијом, Војводином и Косовом и Метохијом. Приликом предаје дужности и веза разговарао сам дуже са Нешковићем наглашавајући му да ће ПК бити надлежан за целу Србију без обзира што ће се на њеној територији налазити ЦК КПЈ и да ћемо се из ЦК или Врховног штаба понекад умешати у нека организациона и кадровска питања преко неког окружног комитета или Главног штаба за Србију ради корекције у заједничком раду. Том приликом предао сам му везу са Јанком Јанковићем у Специјалној полицији у Београду са напоменом да ову везу не може ником предавати по цену да буде прекинута и на неколико месеци”⁴⁷ Тиме се може објаснити његово упорно одбијање да преда конспиративне везе осталим члановима. Међутим, када је одлазио из Београда, септембра 1943. године, Благоје Нешковић је направио грешку, предавши ову везу Вери Милетић, која је након што је била ухапшена попустила пред тортуром полиције и одала своје везе, између осталих и Јанка Јанковића, који је касније стрељан.

Тачно да Благоје Нешковић био врло опрезан са својим сарадницима, да није потпуно веровао ни Јанку Јанковићу, али је такво понашање било нормално и оправдано за ситуацију у којој се налазио, и улогу коју је имао. Сумњичавост се нарочито манифестовала у односу на оне чланове које су пуштани из затвора, који су, дакле, били познати полицији и за које је постојала могућност да су били заврбовани. Они су будно праћени, слати у одреде, а у случајевима да се примети нека „непријатељска активност” од стране ових лица била је наређена њихова ликвидација. Ова сурова метода, посматрана у контексту суровог рата, атмосфере неповерења, чињенице да је много симпатизера и чланова НОП – а, на

⁴⁷ Исто, стр 45.

најбруталније начине убијено и мучено у затворима полиције и Гестапоа, да су „провалама” нанете велике штете београдској илегалној организацији, имала је своје историјско оправдање. Није могуће до краја утврдити, услед недостатка извора да ли су сва лица настрадала на овај начин заиста била одговорна за „издавање сарадника” и да ли је и колико њих неправедно страдало на овај начин.

На Вису 1944. године усвојен је извештај Благоја Нешковића, а ако је и био криткован том приликом, та критка није била довољна да буде смењен са места секретара ПК. Чињеница да је након завршетка рата политичка каријера Благоја Нешковића била у успону, све до сукоба са Јосипом Брозом, што говори да његов рад током рата није могао бити оцењен негативно. Критке и анализа тог рада покренуте су тек накнадно приликом искључења из Партије и у каснијем периоду када више није био политички активан.

Захтев за рехабилитацију 1983. године

Пред крај свог живота Благоје Нешковић је пожело да се поново активира у политичком животу тако што је затражио враћање у Савез комуниста Југославије и признавање партијског стажа. Тим поводом упутио је Захтев за рехабилитацију 15. јанура 1984 године у коме је написао следеће.¹ „Вама је врло добро познато да се већ тридесет година спроводи дискриминација према мени у Партији и у јавном животу, а такође и према људима који су са Покрајинским комитетом за Србију и са мношћем радили у Београду за време рата врло одговорне и тешке послове.

Вама је, можда, мање познато да за овакав дискриминаторски однос према мени није било никаквих разлога заснованих на чињеницама. Током свих ових протеклих деценија, а нарочито у последње време, питао сам се и питам се: чему и зашто све ове дискриминације према мени без икакве реалне основе? Које је то потребно? Истина, у последње време, неки догађаји су допринели да се ублажи ова дискриминација, али је то далеко од једне правде и потпуне рехабилитације.”²

У даљем тексту Благоје Нешковић износи чињенице о сукобу са Јосипом Брозом и из периода када је дошло до његовог удаљавања са политичке сцене и наводи: „Желео бих да изнесем да је у време, када сам био секретар Партије и председник владе НР Србије, више пута долазило до неспоразума, па и сукоба, између мене и Ј. Броза око текућих питања политике и власти (откуп жита, индустријализација Србије у оквиру петогодишњег плана и други проблеми). За откуп жита, на пример, Србија је била задужена за површину од 200 000 хектара већу него што је имала, што смо тек касније сазнали.

Али ја никада нисам радио супротно закључцима руководства Партије.

Изложићу неке чињенице које би могле да осветле мој рад и однос тадашњег руководства према мени.

На V Конгресу КПЈ изабран сам у Политбиро ЦК КПЈ. Те, 1948. године, када сам био председник владе НР Србије, секретар ЦК КП Србије и члан

¹ ИАБ, фонд Благоје Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Захтев за рехабилитацију, К-1, стр 1-6.

² Исто, стр 1.

Политбироа ЦК КПЈ, Влада Поповић-Шпанац замоли ме је да обавестим Ј. Броза да Американци припремају да организују 'ослобођење' источноевропских земаља од комуниста. Пренео сам то Ј. Брозу. После неколико дана он ме је позвао и питао ме само следеће: 'Хоће ли Срби да ратују против Руса?' Одговорио сам му: 'Хоће, ако буду нападнути од Руса, иначе неће.' На томе се завршио наш разговор.

Моје тадашње упозорење на америчку политику 'ослобађања' у суштини је значило указивање на америчку припрему трећег светског рата. Зна се да је, чини ми се 1955. године, у Југославију долазио амерички секретар спољних послова Далас, састао се са Ј. Брозом у жељи да са њим сачини споразум о заједништву у политици 'ослобођења'. Ј. Броз је то одбио, али су америчке новине тада објавиле да је Ј. Броз на то пристао.

После горе наведеног разговора, Ј. Броз ме није позивао на све седнице Политбироа.

Исте године на проширеном састанку Политбироа одлучено је да пређем на рад у Савезну владу као један од подпредседника владе и као председник Комисије државне контроле. Ова комисија је касније расформирана, негде 1950. године, а ја сам наставио да радим у друштвеним организацијама. Имао сам утисак да тај мој рад ЦК КПЈ није довољно подржавао.

Током 1952. године више пута сам биран и скидан са листе кандидата за делегата на VI Конгресу КПЈ и коначно нисам изабран.

На VI Конгресу људи су се питали што мене нема на Конгресу као делегата, па је са говорнице Конгреса Е. Кардељ 'објаснио' да сам био 'бирократа' и да сам се у Србији понашао као 'газда'.

После VI Конгреса сам саслушаван од комисије ЦК КПЈ, на челу са М. Ђиласом. Комисија није могла да утврди никакве чињенице које би ме теретиле да сам имао 'различите ставове од линије Партије' или да сам радио супротно закључцима руководства Партије.

Од тада се поново бавим медицином.

Желим да кажем нешто више о мом повратку медицини.

1935. године био сам асистент на Медицинском факултету у Заводу за судску медицину. Са тог места отишао сам у Шпанију.

Када сам се 1953. године 'вратио медицини', поново сам се запослио у Заводу за судску медицину, али сам, ради специјализације, посећивао интерне клинике и Патолошки институт. До краја 1956, године положио сам обе специјализације, из интерне медицине и из патологије, и на позив професора К. Шаховића прешао да радим цитологију и патолошку хистологију у његовој експерименталној лабораторији. После смрти професора Шаховића, 1956. године Медицински факултет ме је поставио да руководим Лабораторијом за експерименталну онкологију.

У мом истраживачком раду у онкологији највише сам се бавио претварањем нормалне ћелије у ћелију рака и функционисањем малигних ћелија. Из овога рада објавио сам више публикација у иностраним часописима. Периодизација развоја малигних ћелија, коју сам ја открио и формулисао, потврђена је као оригинална и најтачнија до више страних научника.

1964. године био сам одбранио докторат са темом 'Корелација морфологије и функције L ћелија у интермитози *in vitro*', а теза је под тим насловом штампана 1965. године.

1970/1971 био сам директор Онколошког института у Београду и том приликом сам увео многе новине у дијагностици и терапији рака као и у организацији Института.

Негде око 1975. године Медицински факултет ме је ангажовао да последипломцима предајем 'Основне принципе молекуларне биологије' што и данас чиним.

1982. године штапана је моја научна монграфија 'Молекуларна биологија тумора' за коју сам прошле године добио Октобарску награду града Београда.

Пре више година Српско лекарско друштво предложило ме је за члана Српске академије наука, али нисам био изабран. Дискриминација се, дакле, према мени протегла и до Српске академије наука.

1950. године, на једном састанку, који је руководио М. Ђилас, предлагани су борци за звање народног хероја. И ја сам предложио већи број другова, али мене ни тада ни касније нико није предложио.

Сви ови неправедни поступци према мени нису ме оптерећивали, јер сам био светан значаја и одговорности за свој протекли војни и политички рад.

Познато је да је почетком 1941 године Ј. Броз мене поставио за члана Политбироа Покрајинског комитета за Србију, а 11. септембра 1941 године и за политичког секретара Комитета. У то време је М. Ђилас инсистирао код А. Ранковића да се за члана Политбироа Покрајинског комитета, а затим и за секретара, узме С. Вукмановић. А. Ранковић и Ј. Броз се с тим нису сложили и поставили су мене, о чему ја уопште нисам знао, нити сам тако шта очекивао.

Ј. Броз је мене послао у Загреб, крајем јула 1941, године да испитам случај повезивања ЦК КП Хрватске са Коминтерном преко 'Ваздуха' (Ј. Копинича) због тобошњег прекида њихових веза са ЦК КПЈ.

Септембра 1941. године, пред одлазак Секретаријата Политбироа ЦК КПЈ на ослобођену територију одлучено је да Секретаријат руководи војском и Партијом на ослобођеној територији Србије, а да Секретаријат Покрајинског комитета остане у Београду и одатле руководи војском и Партијом на неослобођеним територијама Србије, и да ја, као члан ЦК КПЈ помажем организацији Војводине, Македоније и Косова.

1944. године на Вису, Секретаријат ЦК КПЈ саслушао је мој извештај о раду Покрајинског комитета у руковођењу Партијом и одредима за време рата у Србији, једногласно усвојио извештај и одобрио мој рад.

Због различитих злонамерних приказивање неких људи мога става у вези са сукобом КПЈ са Совјетским Савезом и Информбироом, навешћу као интересантно иступање водећих људи на V конгресу КПЈ, 1948. године.

-Свој реферат Ј. Броз завршава овако: '[...]дубоко сам уверен да ће КПЈ...својом непоколебљивошћу и јединством, својом непоколебљивом вјерношћу науци Маркса – Енгелска – Лењина – Стаљина доказати да она није скренула с пута те науке'. Делегати устају и кличу Тито – Стаљин.

-А. Ранковић завршава извештај клицањем Ј. Брозу, а затим је узвикнуо; 'Живео вођа и учитељ међународног пролетеријата-велики Стаљин.'

-М. Ђилас у свом реферату напада оне 'који су примили буржоаске лажи и клевете о Совјетском савезу и тобожњој Стаљиновој диктатури..'

-Б. Нешковић у свом говору поводом реферата М. Ђиласа говори такође о љубави према 'СССР-у и Стаљину'.

-В. Мићуновић наводи цитат из чланака Стаљина 'О опозицији' и каже; 'Ове ријечи друга Стаљина, које имају општи и дубоко принципијени карактер, могу се примјенити и на КПЈ..'

-Е. Кардељ у свом реферату наводи 'друга Стаљина' на више места и завршава да ћемо се 'руководити великом науком Маркса – Енгелса – Лењина – Стаљина'.

-Б. Кидрич у свом реферату цитира на више места мишљење Стаљина о економским проблемима.

-П. Стамболић у својој дискусији говори о нашем комунизму као о 'комунизму Маркса, Енгелса, Лењина и Стаљина', кога смо исписали 'крвавим словима на нашој застави'.

-М. Пијаде у свом реферату на више места цитира 'друга Стаљина'.

-Б. Нешковић у свом реферату на више места цитира мишљење 'Стаљина' (не 'друга Стаљина'), а на крају не кличе 'другу Стаљину' већ 'другу Титу'.

Већина делегата на Конгресу у својим иступањима велича СССР и 'друга Стаљина'.

Ови цитати најјасније показују колико сам неосновано и неправедно нападан и клеветан за тобожњи мој блажи приступ сукобу између КПЈ и Стаљина.

После VI Конгреса страни новинари су питали Ј. Броза: 'Зашто је отишао Нешковић?', на што је он одговорио: 'Зато што је још више веровао њима него нама'. А ја бих на то могао рећи да нисам слепо веровао ни једнима ни другима.

Данас после тридесет година неосноване политичке дискриминације и исто толико мога познатог стручног и друштвеног рада у медицини, питам се да ли је коначно дошло време да се исправе све неправде учињене према мени?

Желим још да додам да се не бих сетио да све ово напишем да није било повода што ми је додељена Октобарска награда на чему вам се захваљујем.³

У прилогу писма је дат списак „истакнутих другова“ за доделу звања народног хероја.

„Списак другова који су радили у илегалној организацији у Београду за време рата које би требало прогласити народним херојима:

1. Ђорђе Андрејевић Кун
2. Србијанка Букумировић

³ Исто.

3. Љубица Ђоновић
4. Јанко Јанковић
5. Загорка Јовановић
6. Дана Лончар
7. Бранко Максимовић
8. Дана Максимовић
9. Загорака Маливук
10. Елза Метерли
11. Славка Морић
12. Марко Никезић
13. Брана Перовић
14. Бранко Пешић
15. Јелена Поповић
16. Милада Рајтер
17. Владислав Рибникар
18. Данка Савић
19. Цветко Црњак
20. Радмила Шнајдер⁴

Захтев за рехабилитацију Благоје Нешковић је употпунио још једним текстом у коме је посебну пажњу обратио на своје активности од 1943. до 1958. године под називом „Мој рад и „нерад“ у коме је навео следеће:
„Почињем с једним разговором са Ј. Брозом 1948. године.

Тада сам био члан Политбироа ЦК КПС, секретар КП Србије и председник Владе Србије.

У то време се из Софије вратио Влада Поповић Шпанац замолио ме је да обавестим Ј. Броза да Американци припремају да организују 'ослобођење' источноевропских земаља од комуниста (тзв 'Liberation politics'). Отишао сам Брозу и то му испричао. Он ми је само одговорио: зваћу те кроз неколико дана, разговараћемо.

Када ме је позвао само ме је питао: 'Хоће ли Срби да ратују против Руса?' Одговорио сам му: 'Хоће, ако буду нападнути од Руса, иначе неће'. На томе се

⁴ Исто.

завршио наш разговор. После горе наведеног разговора, Ј. Броз ме није позивао на све седнице Политбироа.

У лето те године одржан је састанак проширеног Политбироа на Брионима. Тада је решено да ја из Србије и Родољуб Чолаковић из Босне уђемо у Савезну владу као министри и тиме напустимо ја владу Србије, а Чолаковић владу Босне и Херцеговине. Ја сам постављен за подпредседника Савезне владе и за председника Комисије државне контроле. У Србији је место мене постављен Петар Стамболић за председника владе, а Јован Веселинов за секретара ЦК КПС Србије. Касније 1950. године је укинута Комисија државне контроле чему се ја нисам противио. Мој рад се свео на организације Јединственог народноослободилачког фронта Југославије и био сам секретар њеног председништва само и тај рад ЦК није форсирао.

Пред Шести конгрес КПЈ позвао ме је Милован Ђилас и хтео да са мном неки разговор води који ми је лично на саслушање. Ја сам то одбио и рекао му да на Политбиору чији сам био члан није донесена таква одлука. Те године сам 2 – 3 пута био постављан и скидан на Чукарици за делегата за Шести конгрес тако да дефинитивно нисам присуствовао Шестом конгресу. Едвард Кардељ је изашао на говорницу и после скандала који је направио Љуба Ђурић⁵ и изнео карактеристике моје и Љубе Ђурића (иако ја с њима никакве везе нисам имао чак последње две године нисам ни комуницирао): како и ја и он гледамо час лево, час десно, а да сам се ја у Србији понашао као газда (у архиви у ЦК КПС на тргу Марска и Енгелса, постоји тај документ и ја сам га видео). После конгреса је дошло моје саслушање (у комисији су били: М. Ђилас (он је испитивао), А. Ранковић, С. Бабовић, Душан Петровић можда и Мома Марковић, а касније им се придружио и С. Вукмановић). Они ништа нису могли да изнесу против мене, чак сам им ја сугерисао да би могли да ме оптуже да нисам био довољно у борби против ИБ-а, као на пример Крцун. Ранковић ми је том приликом рекао пред свима: 'Ја не могу себи да опростим како си ти такав какав си могао да дођеш у сам врх партије и државе'.

⁵ Љубодраг Ђурић, тада генерални секретар кабинета Јосипа Броза Тита је на Шестом конгресу је напао Петра Стамболића, који је био у Радном председништву конгреса, да је у љубавним односима са његовом супругом. (Венцеслав Глишић, *Разговори са Петром Стамболићем*, Београд 2010, стр 102.)

Ствар се на томе свршила, а одлука је била: искључење. Вратио сам се медици. Прво сам завршио специјализацију интерне медицине, затим патолошке апситненције и хистологије и на крају сам положио испит и постао доктор медицинских наука.

Желим да истакнем следеће: Ј. Броз је мене, у неку руку форсирао: 1) он је био почетком 1941. године да ја уђем у Полтибиро ПК КПЈ за Србију, а 11. септембра изабали су ме за секретара ПК и члана ЦК КПЈ. 2) Он је мене слао у Загреб јула 1941. да расчистим случај 'Ваздуха' и секретеријата ЦК КПХ. 3) он је био да ја будем позван пред 10 година (мислим) да присуствујем као већник АВНОЈ-а, на прослави у Јајцу. 4) он је на питање Драже Марковића на Златибору да ли да позивају старе борце на пријеме који су сада ван покрета одговорио 'да' и од тада мене председништво скупштине Србије позива на све пријеме поводом 7. јула.

Да није било наивно оно што сам Брозу рекао 1948. г. доказ је то што је 1955. г. у Југославију долазио Далас, министар спољних послова Америке са жељом да са Брозом склопи договор о 'ослобођењу' источних земља од комунизма што је Броз одбио и одговорио: 'сами ћемо се ми бранити'.

Треба још да кажем да сам збиља, гајио извесно неповерење према Брозу: радио је дуго за Коминтерну... Имао сам утисак да је читава кампања ИБ – а против нас монтирана са неким другим циљем и да смо ми само жртве тог њиховог циља што сам и рекао тада Кардељу. Он ме је само погледао запањено без речи – Броз је када сам ја отишао изјавио неком страном новинару да: 'Нешковић није веровао нама већ њима', а ја у ствари нисам веровао ни једнима ни другима.“⁶

Небојша Нешковић, син Благоја Нешковића наводи да му је отац у више наврата помињао сукоб са ИБ – ом. „Благоје Нешковић ми је у више пута рекао да је у време сукоба између КПЈ и Информбироа веровао да Јосип Броз може неким својим непромишљеним потезом увући Југославију у рат између Запада и Совјетског Савеза. Био је убеђен да би то изазвало огромне губитке на првом месту у Србији и српском народу, по трећи пут у прошлом веку. Такође, било му

⁶ ИАБ, фонд Благоје Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Мој рад и „нерад“ од 1948-1953 године, К-1, стр 1-11.

је јасно да нико у руководству КПЈ није о томе озбиљно размишљао. То је био основ његовог става да Југославија не треба да, без разлога, даље заоштрава односе са Совјетским Савезом, већ да треба да тежи да их поправи. Мислим да је Ј. Броз, на основу неких других аргумента дошао до истог закључка, што је довело до поправљања тих односа већ током 1953. године, релативно брзо по удаљавању Благоја Нешковића из политичког живота Југославије.”⁷

Небојша Нешковић наводи да је Благоје Нешковић „рекао да је сматрао да је Запад нудио помоћ Југославији првенствено зато да би наудио Совјетском Савезу, а да ће дугорочно гледано слабљење Совјетског Савеза имати лоше последице по Србију. Он је убеђен да ће Србији увек бити знатно теже да се бори за своје интересе када је Совјетски Савез слаб.”⁸

Благоје Нешковић признаје да је без обзира на све имао бројна неслагања са Јосипом Брозом: „Ипак сам имао много неслагања са Брозом у току свог рада са њим. Можда и зато што сам ја провео цело ратно време у Србији, далеко од њега. Нарочито смо се сукобљавали због откупа, јер Србија није могла да да разрезане количине жита и меса, а после се утврдило да су параметри разрезивања као да Србија има много више обрадиве површине него што је стварно тада имала: 200 000 хектара више. Ја сам се против таквог откупа бунио, а Броз ми је на редовној седници рекао и 'Ја ћу тебе у Сибир, ти си опортуниста као Плеханов'. На ове његове речи ја сам напустио састанак, а за мном су изашли Ранковић и Ћилас да ме умире. Било је и других неслагања међу нама.

Ипак резултат свега тога је да ја нисам добио ни орден 'народног хероја' (вероватно једини од руководећих људи у Србији за време рата).

Последњи догађаји (Октобарска награда и друго) сигурно да нешто значе. Ипак сматрам да одговорни другови нису упознати са свим што сам напред изнео: без икаквих политичких грешака ја 30 година живим у дискриминацији. Зашто то?”⁹

⁷ Досије Благоја Нешковића, Анализа Небојше Нешковића, Примедбе на досије, стр 10.

⁸ Исто,стр 11.

⁹ ИАБ, фонд Благоје Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Мој рад и „нерад“ од 1948-1953 године, К-1, стр 1-11.

Благоје Нешковић је заиста био једини од руководећих људи који нису биле награђени за своје заслуге током рата иако је обављао врло важну функцију у Србији.

Благоје Нешковић је дао интервју у часопису „Дуга“ поводом добијања Октобарске награде 19. новембра 1983. године у коме је одговарао на питања из свог политичког живота. У његовом фонду је сачуван примерак комплетног интервјуа у коме одговара на важна питања попут његовог остајања у Београду у току рата и силажења са политичке сцене: „Како је донета одлука да партијско руководство за Србију остане цео рат у Београду?

-То сам сам одлучио. У Београду сам једанпут недељно непрекидно добијао извештаје из окружних комитета и партизанских одреда. Везе су савршено функционисале са Војводином, Косовом и Метохијом. Рекли су ми да идем са ПК негде на планину Маљен. Тако ми је Броз саветовао. Кад сам, на пример, 1943. отишао из Београда у Лесковац, имао сам везу са тамошњим комитетом и ниједним више.

А у Београду сам у Специјалној полицији имао Јанка Јанковића и Цветка Црњака, Мирковића у Гестапоу у армији Власова, три човека су ме свакодневно обавештавали шта се ради.“¹⁰

У интервјуу Благоје Нешковић се осврће на питање новинара о свом односу према Коминтерни, будући да је био оптужен да је сарађивао са Коминтерном током рата.: „Ја с Коминтерном никада никакве везе нисам имао, нити сам имао разумевања за друге који су их имали. За мене је постојао искључиво наш Централни комитет и тако је било до краја. После ослобођења, дошли су неки руски новинари да ме интервјуишу. Чак и њих сам одбио и послао да одговоре траже у ЦК КПЈ.“¹¹

Однос према СССР – у и конкретно Ј. Ј. Стаљином допуњује утиском о свом првом сусрету са њим: „У Москву је ишла наша државна делегација на највишем нивоу 1946. године. Стаљин је седео баш преко пута мене. Гледао ме је у очи и у једном моменту је рекао:

"Ти си Дража Михајловић!"

¹⁰ ИАБ, фонд Благоје Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Интервју за часопис „Дуга“, К-1, стр 8.

¹¹ Исто, стр 9.

'Правилно, товариш Стаљин!'

Опет он мени исто, ја поновим одговор у истом стилу. Онда он окрене лист.

'Ти си млади Србин, а ја сам стари Србин!' – каже Стаљин и покаже на себе.

Устали смо и наздравили један другом.¹²

Од организација у којима је радио новинара је посебно занимао утицај Комисије државне контроле о којој је Благоје Нешковић дао своје тумачење: „Врло моћна и надзирала је практично све што се радило и људе и њихове поступке. Радило се врло солидно и пре него што се одлазило у контролу, анализиран је целокупан материјал о одређеном проблему. Резултате смо износили Привредном савету, на чијем челу је био Кидрич, које је даље рашчишћавао.“¹³

Криза Информбироа, учешће у комисији задуженој за случај Андрије Хебранга и Сретена Жујовића и однос према „сумњивим“ била је једна од тема које су ушле у прву необјављену верзију интервјуа. На питање о реакцијама у Политбироу о случају Андрије Хебранга и Сретена Жујовића, Благоје Нешковић је дао свој виђење: „О томе није било никакавих разговора. Изгледало је да су одани Брозови људи. И један и други су ухапшени. Хебранг се убио у затвору.

Били су прво у кућном притвору у једној вили на Фрушкој гори. Саслушавао сам их по партијској линији. У тој комисији су били Види Томишић и Гошњак. Имали смо једно писмо Руса у коме је стајало да су их не само Хебранг и Жујовић, него и други, обавештавали шта ми радимо. Када сам им га показао, рекли су шта имају да они више говоре, кад у писму све лепо пише, али то је ствар њихових убеђења. После тога уследила је државна истрага и хапшење.

Не знам шта је Жујовића натерало на тај корак. Хебранг је на робији одржавао везу са франковцима, а после је ступио у совјетску службу.“¹⁴

Колебања око Информбироа било је према речима Благоја Нешковића и у руководству у Босни: „Доводили смо читав њихов ЦК у Београд. Сећам се да је на једном састанку против колебљиваца најодлучније иступио Авдо Хумо.

У Србији није било много ибеоваца. Сећам се да сам саслушао једног што је био секретара ПК Војводине, био је неки авијатичар.

¹² Исто, стр 11.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто, стр 12.

Ја о формирању Голог отока уопште нисам знао. Шта се тамо ради држали су у тајности Ранковић, Ђећа Стефановић и Борис Крајгер. Мислио сам да су људи једноставно осуђени и послати у Митровицу. Испоставило се да су многи ухапшени као ибеовци само зато што су рекли да им се чини да смо могли да идемо у Букурешт на заседање Информбиороа.¹⁵

Не можемо да потврдимо да Благоје Нешковић као један од најважнијих партијских руководиоца у Србији, заиста није уопште имао никаква сазнања о формирању Голог отока и да није знао шта се даље збивало са осуђенима.

Благоје Нешковић је децидирано одбијао да је имао различит став о ИБ – у када је склоњен са политичких функција 1952. године: „То није тачно. Влада Поповић, амбасадор у Бугарској, дошао је једног дана и рекао да Американци спремају такозвану 'liberation politic'. Пренео сам то Брозу и прокоментарисао да то значи почетак Трећег светског рата. После неколико дана Броз ме је позвао и питао да ли би Срби ратовали против Руса. Рекао сам да би, ако би нас напали, а не би смо сами напали Русе.

Пред Шести конгрес сам три пута кандидован на Чукарици и три пута скидан са листе. Најзад, нисам кандидован. Тек, на Шестом конгресу дошло је до инцидента, кад је Љубодраг Ђурић оптужио једног друга да живи са његовом женом. После је Кардељ не знам због чега, повезао мене и Ђурића и рекао како смо нас двојица гледали и лево и десно, 'а, сем тога, Нешковић се у Србији понашао као газда и као да је она његова својина.'

Заправо, пре конгреса је оформљена једна партијска комисија у којој су били Ранковић, Цана Бабовић и још неки. Ништа нису имали да ми кажу. Знао само да се Ранковић у једном моменту ухватио за главу и рекао: 'Никако себи не могу да опростим, што си ти, такав-какв доспео у ове наше врхове.'

[...] Ни за шта нисам био оптужен. Окрену сам се на другу страну и спустио завесу над својом прошлосту. То ми није било тешко, пошто сам и као политичар наставио да пратим стручну литературу. Пре рата сам почео да специјализирам интерну и патологију. После сам прво завршио интерну медицину, положио специјалност и радио у лабораторији. Довршио сам специјалност из патолошке анатомије и хистологије. На крају сам докторирао.

¹⁵ Исто.

Мада, искрено говорећи, никад нисам ни помишљао да бих се могао вратити медицини.“¹⁶

О односима са дојучерашњим сарадницима и колегама након силаска са политичке сцене Благоје Нешковић је рекао следеће: „У почетку смо се мимоилазили и окретали једни од других главу, а после су ми сами прилазили. Нешто су ми се сви извињавали. Пошто је отишао у пензију, Ранковић је хтео са мном да се види. Отприлике пре три године позвао сам га на ручак. Ишао сам и и ја код њега у његово село Дражевац.

Мене и мој живот и никакве заслуге нису прогањале. Према мени се увек коректно поступало. Редовно ме зову на приредбе у Скупштину Србије, повод Седмог јула, Дана устанка.“¹⁷

У „Дуги“ је објављено скраћено издање овог интервјуа, а Благоје Нешковић је нешто рекао и освом деловању пре рата:

„Када сам 1926. године уписао медицину, ушао сам у СКОЈ, а 1928. године у Партију. Даље се развијало онако како су диктирали догађаји и како сам ја на њих реаговао. За себе могу да кажем да сам се борио за своје идеје и убеђења. Не волим да кажем да сам се борио за народ, јер мене народ није овластио да било шта чиним у његово име. Тако је било пре рата када сам био у Шпанији, а и после. Не знам, могуће је да је то што сам радио користило народу. Основно што ме учинило припадником напредног покрета, била је експлоатација радничке класе. Најзначајнији утицаја на ово моје опредељење извршио је мој ујак Алекса Илић, столар, који је био члан Социјалистичке партије још у Туцовићево доба.“¹⁸

„У Шпанију сам отишао по својој вољи и одлуци. Нико од мене није тражио да идем у Шпанију. Осећао сам да напад фашизма на Шпанију посредно угражава и нашу земљу.

Био сам лекар у батаљону 'Ђура Ђаковића' и свој пункт сам имао у штабу испод саме прве борбене линије. Преживаљао сам, тако и лекарску и борбену драму. После сам био председник Централне медицинске комисије интербригада. Из Шпаније сам се вратио бродом у који су у Марсељу стрпали групу лекара интербригадиста из логора у Француској. Искрцали су нас и похапсили у Сплиту.

¹⁶ Исто, стр 13.

¹⁷ Исто, стр 13 – 14.

¹⁸ „Дуга“, 19.11 – 4. 12. 1983.

Спровели су нас у Загреб и спровели у Билећу, где сам остао до расформирања логора. После сам послат у родно место у Крагујевац с обавезом да се свакодневно јављам полицији. Једног дана сам се јавио, а сутрадан сам отишао у Београд и прешао у илегалу.

Тада су ме кооптирала у Покрајински комитет КП за Србију, а када је секретаријат Полиброа ЦК одлазио у Ужице, 11. септембра 1941. године, изабран сам за секретара Покрајинског комитета и члана Централног комитета КПЈ. Дужаност секретара ПК обављао сам за све време рата[...]

Када је Секретаријат Политброа ЦК одлазио у Ужице, мене је оставио у Београду да одатле руководим неослобођеним делом Србије. У Београду сам остао за време рата, докле је то било неопходно ради руковођења партијским организацијама и одредима. У Београду сам за време рата једанпут недељно добијао извештаје из окружних комитета и партизанских одреда. Везе су савршено функционисале и са Војводином, Косовом и Македонијом. А из било ког другог места могао бих имати везу само са тамошњим комитетом и другима у близини.

У Београду смо у Специјалној полицији имали наше људе, а такође и у Гестапоу и у армији Власова (Јанко Јаковића, Цветко Црњак, Мирковић и др.) који су нас свакодневно обавештавали о акцијама и намерама непријатеља. Нико од њих није дочекао ослобођење.¹⁹

Благоје Нешковић је у овом интервјуу одговорио на то како је он успео да остане неоткривен у Београду поред сталних провала и рација: „ПК је имао посебну курирску и техничку организацију за везе са партијским организацијама одредима у унутрашњости и у Београду, која је била потпуно излована од свих организација и која је деловала по принципима најстрожије конспирације.

У Београду сам имао осам станова са посебним склоништима, које сам стално мењао. У стан у Гарибалдивојој улици склониште је било на пример испод огромне каљеве пећи. Када је откривено, Милан Недић је долазио да га види као 'чудо невиђено'. Већина од свих склоништа, остала је неоткривена до краја рата, а међу њима и Централна штампарија на Бањичком венцу.²⁰

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

Захтев за рехабилитацију разматрала је специјална рада група која је на основу увида у документацију његовог случаја преложила да се врати у Партију, али без ревизије читавог процеса и без признавања целокупног стажа.²¹ Међутим, Благоја Нешковића овакав одговор није могао да задовољи, није био спреман да прихвати половично решење, стога је поново упутио писмо Председништву ЦК СК Србије у коме је образложио своје ставове.²² Никада није добио одговор на ово своје писмо, нити је био враћен у чланство Партије. Преминуо је 11. новембра 1984. године од инфаркта, а сахрањен је наредног дана у кругу породице.²³ Захтев за рехабилитацију, интервју у „Дуги”, као и писмо Председништву ЦК КПЈ део су истог неуспешног покушаја процеса политичке рехабилитације Благоје Нешковића, а за нас су значајни извор о његовим ставовима пред крај самог живота. Из њих видимо да је до краја живота остао при својим ранијим ставовима и да није признавао своју кривицу, већ је своју позицију објашњавао личним обрачуном Јосипа Броза према њему. Одлучан у својим ставовима, неспреман да направи компромис, још мање да призна кривицу, није прихватио делимичну рехабилитацију ни по цену да уопште не буде рехабилитован. На своје искључење гледао је као искључиво на политички чин и неправедну дискриминацију према њему лично. С друге стране, погрешно је проценио дату ситуацију, јер Партија није била спремна да поново покрене процес, а још мање да призна да је направила грешку у његовом случају. Ипак, у односу на његову позицију из 1952. годину у односу на Партију постојао је изванредан помак, самим тим што је постојала добра воља да се поново врати у чланство, али под условом да се цео процес не ревидира. Свестан да питање рехабилитације неће бити решено како је он то желео, Благоје Нешковић је одустао од даљег инсистирања. Ипак, и поред свих неслагања са Јосипом Брозом и искључењу из СКЈ, до краја свог живота је остао привржен комунистичкој идеологији, о чему сведочи и жеља да се врати у чланство. У изворима нема

²¹ Душан Чкребић, *Између памћења и заборавља : мемоарски и политички есеји*, Нови Сад 2007, стр 57.

²² ИАБ, фонд Благоје Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Мој рад и „нерад“ од 1948-1953 године, К-1, стр 1-11.

²³ ИАБ, фонд Благоје Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Изјаве саучешћа поводом сахране Благоја Нешковића, К-1.

сведочанства да се икада покајао због својих политичких убеђења или да је сматрао да је његов политички став у неком сегменту каријере био погрешан.

Био је веома образована особа, слободно време проводио је читајући, не само уско стручну литературу већ и позната дела из филозофије и књижевности као и дневну штампу. Као интелектуалац, широког образовања и интересовања, имао је јасно дефинисане ставове којих није био спреман да се одрекне, што га није чинило погодним у систему у коме је изражено поштовање хијерархије. За разлику од својих сабораца, није био спреман да само послушно погне главу пред ауторитетима. Његов карактер, можда превише строг, прек, ригорозан и критичан допринео је да често има неслагања са својим сарадницима и чинио га је тешким за сарадњу. Као такав, по својим личним особинама, националном пореклу и нивоу образовања, није се уклапао у лик типичног комунистичког револуционара, што је између осталог допринело његовом искључењу из Партије.

Закључак

Благоје Нешковић, као дете рођено у радничкој породици, у центру Шумадије, веома рано се упознао са идејама комунизма и социјалдемократије, најпре у ужем породичном кругу, а затим преко школских другова. Тим идејама је остао привржен до краја живота. Ни чињеница да је искључен из Партије којој је идејно припадао све време није поколебала веру у исправност сопствених идеала. Као студент Медицинског факултета у Београду добио је прилику да се конкретније ангажује кроз Удружење студената марксиста у коме је био активан све време студентског живота, о чему имамо података у бројним сећањима његових савременика. Благоје Нешковић се ни тада није плашио да се заузме за своје ставове, био је један од најодлучнијих у студентским демонстрацијама и протестима. Иако је члан Партије постао 1935. године, КПЈ је вршила велики утицај на његова политичка опредељења као и код осталих студената.

Посебно важна етапа његовог сазревања као младог револуционара је био боравак у Шпанији, где је учествовао као добровољац у Шпанском грађанском рату у оквиру Интернационалних бригада. Био је сведок догађаја и пораза Републике, затим тешке ситуације у логорима у Француској, где је делио судбину са хиљадама осталих учесника републиканске војске. Премда изложен тешким условима који су тамо владали, није га напуштала вера у победу над фашизмом и намера да подели подједнако судбину својих сабораца, не желећи да користи привилегије и напусти логор раније од осталих. Боравак у Шпанији учинио га је богатијим за једно искуство, како лекарским тако и оним војничким, које ће му бити неопходно у току Другог светског рата.

Вртлог Другог светског рата у Југославији донео је значајне промене у живот Благоја Нешковића. На личном плану сам почетак обележила је његова лична трагедија, када му је у Априлском бомбардовању настрадала прва супруга Нада Димитријевић, брачни, али и партијски друг. Други светски рат је са друге стране донео напредак у његовој партијској каријери. У јесен 1941. године поверена му је функција секретара Покрајинског комитета за Србију коју је обављао до краја рата. Држање Благоја Нешковића у народноослободилачком рату није до краја разјашњено, поготово његово релативно дуго остајање у

Београду. У историграфији има индиција да се оглушио о одлуке Централног комитета или да је чак примао директиве Коминтерне. Приступајући овом истраживању узели смо у обзир и ту могућност, али у изворима нисмо нашли потврду да је био човек Коминтерне. Живот у ратом захваћеном Београду крио је многе опасности, са свих страна су вребали агенти разних служби, требало је комплетно људство прилагодити новим методама рада у строгој конспирацији у илегали. Недостатак стручних кадрова, муниције, фактори људске грешке условили су да рад у илегали буде изузетно ризичан. Као лице које се у том тренутку налазило на најодговорнијој партијској функцији у Србији, Благоје Нешковић је морао да доноси најодговорније одлуке, од којих су неке биле превише строге и сурове, као што је било наређивање ликвидација партијских чланова и симпатизера за које је постојала сумња да су заврбовани од стране Специјалне полиције или Гестапоа, или наређивање ликвидације недисциплинованих чланова. Чињеница да се одлучно и брутално обрачунао са могућим провокаторима, утицали су да од једног дела савременика његова личност буде превише негативно оцењена, чему је додатно допринео и његов карактер који је учинио да буде превише строг, опрезан и захтеван према својим сарадницима.

С друге стране, био је одан Партији, амбициозан, спреман на ризике и одговоран, што је учинило да брзо напредује на партијској лествици и задобије поверење Јосипа Броза. Он је веровао у покрет отпора у Београду, веровао је да је Београд најпогодније место из кога може обављати поверену партијску функцију. За њега то никада није било пасивно пружање отпора, мање вредно од оног које се одвијало у бригадама и одредима, напротив сматрао га је подједнако важним и значајним за НОП. Управо због тога, сматрао је да је излазак на слободну територију грешка, нарочито након губитака које су Прва јужноморавска и Прва шумадијска бригада претрпеле у Источној Босни. Организовање рада у илегали у ратним условима био је врло захтеван задатак. Специјална полиција и Гестапо су стално били „за петамa” београдским илегалцима, доста људи је пало у различитим провалама, ризик је представљало и само кретање београдским улицама. КПЈ је и пре рата била у илегали, али су нови ратни услови захтевали модернизацију и прилагођавање читавог система конспиративних веза и нових

начина функционисања истог како би илегална организација претрпела што мање губитке. КПЈ је кренула да мења методе рада и пооштрила услове конспирације након мартовске провале 1942. године која се до тада махом ослањала на старији начин функционисања. Ипак, није било могуће контролисати цео систем, курири се нису увек придржавали договора, а Благоје Нешковић није био у реалној могућности да „држи све konce у својим рукама”. Међутим, неоспорни су његово залагање и кључни допринос функционисању београдске организације у илегални, који су и учинили да након рата буде виђен као један од најспособнијих „српских кадрова”.

Благоје Нешковић је био представник србијанске комунистичке елите у новој држави. Његова политичка биографија отвара и важно питање односа и положаја србијанске комунистичке елите у односу на југословенску комунистичку елиту. Положај Србије као републике у новој држави је био такав да јаки кадрови нису одговарали југословенској политици Јосипа Броза у којој за јаку Србију није било места. Благоје Нешковић се због својих ставова и свог карактера није могао уклопити у ову политику. Он је био превише чврст, те иако је био привржен идејама КПЈ, није заборавио одакле је потицао и није беспоговорно прихватао слабљење србијанских националних интереса. Нерадо је чинио уступке и по питању разграничења са суседним државама, а од сарадника је због својих просрпских ставова био виђен као „Великосрбин” и „шовиниста”, што је било у супротности са југословенском политиком. Његови предлози за решавање националног питања у држави (однос према Албанцима, став према Мађарима у Војводини итд), изгледали су као веома репресивни у односу на политички курс. Као рођени Шумадинац, који је школовање и младост провео у Србији, у којој је био највећи део у току рата, није био спреман да се одрекне националног осећања у оној мери коју је политички врх захтевао од њега, што га је неминовно морало довести до сукоба са својим политичким сарадницима и самим Јосипом Брозом, који је пак спроводио идеју слабљења Србије на рачун јачања Југославије. Позиција Благоја Нешковића у Србији повлачила је са собом велику одговорност. Као српски кадар био је под будним оком Јосипа Броза који је гајио извесно подозрење према Србији и коме нису одговарали јаки и непослушни људи на њеном челу. На другом крају била су његова лична уверења

и осећања које није био у стању да потисне у потпуности што је свакако допринели уклањању са политичких позиција као крајњем исходу.

Функције и положај у Партији учиниле су да његов однос према нижем партијском кадру буде на махове амбивалентан, што се најбоље могло уочити у политици откупа. У историографији је остао упамћен као носилац сурове кампање откупа спроведене у Србији, који се хвалио како ће ускоро сви бити „у апсу” због неиспуњавања својих обавеза. Пошто је критикован као превише попустљив према својим потчињенима и „кулацима”, што је приписано његовој националној осетљивости, Благоје Нешковић као да је желео да докаже супротно беспштедно нападајући првенствено српски кадар у Војводини, онај исти који је у послератном периоду највише заступао српске националне интересе и захваљујући коме су ти делови остали у оквиру Србије. Његов однос је тако постао амбивалентан: с једне стране је покушао да се заузме за праведнију расподелу у политичком врху, а са друге је он сам постао инспиратор бескомпромисног односа у циљу испуњавања откупног плана са којим се није слагао.

Благоје Нешковић је од својих савременика био виђен као тежак човек, доминантан и незгодан за сарадњу. Није прихватао критике, нити је био спреман да без поговорно извршава наређења, што је убрзало процес његовог пада. Видели смо да је судбина Благоја Нешковића везана једним делом и за питање сукоба са Информбироом. Повод за смену Благоја Нешковића била је подршка коју је наводно давао Резолуцији Информбироа, а претходно је био председник комисије која је Андрију Хебранга и Сретена Жујовића искључила из Партије из истог разлога. Истраживање је показало да овакве оптужбе нису биле плод стварних аргумената, већ аргумент у обрачунавању са политичким неистомишљеницима. Пред Комисијом је ревидирна комплетна политичка активност Благоја Нешковића, од студентских дана до кризе Информбироа, с циљем да му се припише што више погрешака и оправда искључење из Партије и политичког живота. Његови дотадашњи сарадници као да су се у својим изјава такмичили да га што више оцрне у различитим сегментима и тако се додворе режиму. Процес против Благоја Нешковића је био политички и не даје стварну слику о политичком деловању Благоја Нешковића у току његовог живота. Након

искључења из Комунистичке партије Благоје Нешковић се више није бавио политиком већ се посветио научној каријери и постао један од најбољих онколога. Ипак, редовно је пратио збивања кроз штампу, бранио се од напада неистомишљеника, а пред крај живота поднео је и Захтев за рехабилитацију.

Оптерећен бројним предубеђењима према комунистима из Србије, који су се у било ком периоду оглушили о партијску дисциплину и политику, Савез комуниста Југославије није желео да рехабилитује Благоја Нешковића 1983. године.

Кроз биографију Благоја Нешковића отвара се могућност приказивања групног портрета једне генерације српских комуниста који су узели учешћа у Другом светском рату, а о којима постоји мали број озбиљних историографских радова, попут Мијалка Тодоровића, Спасеније Цане Бабовић, Петра Стамболића, Коче Поповића и других. Отвара се питање позиције интелектуалаца у комунистичкој партији и колико је било уопште могуће слободно изражавати ставове о разним државним и политичким питањима.

Посматрана у ширем контексту, смена Благоја Нешковића са политичких позиција представља почетак обрачунавања и слабљења србијанских кадрова у политици. С тога његов случај никако не би требало посматрати као изоловани преседан, напротив убрзо су сличну судбину поделили и други „непослушни србијански кадорви”: Александар Ранковић, Марко Никезић, Коча Поповић и др. Биографија Благоја Нешковића, дакле, отвара за истраживање читаву плејаду биографија његових политичких савременика као нову истраживачку тему.

Извори и литература

Извори

Архивски извори

Историјски архив Београда

(1186) Збирка мемоарске грађе

(1886) Збирка досијеа револуционара радничког покрета и народноослободилачког покрета

(1883) Збирка грађе о радничком покрету и народноослободилачком покрету Београда

(2157) Легат Благоја Нешковића и Браниславе Перовић – Нешковић

(492) Лекарска комора у Београду

(865) Савез комуниста Србије, организација СК Београд, Градски комитет – Београд

Архив Југославије

(724) Југословенски добровољци у Шпанском грађанском рату

(19) Комисија државне контроле владе ФНРЈ

(516) Мемоарска грађа

(507) Савез комуниста Југославије

(160) Савезна народна скупштина

(50) Председништво владе ФНРЈ (1944 – 1953)

Архив Србије

(Ж – 23) Збирка докумената НОВЈ (1941 – 1947)

(183/11) Збирка докумената Безбедносно – информативне агенције

(Г – 27) Комисија државне контроле НРС – Београд (1946 – 1951)

(Г – 16) Президијум Народне скупштине НРС

(Г – 18) Народна скупштина НРС

- (Ж – 35) Мемоарска грађа о радничком покрету(1903 – 1945)
 (Ђ – 76) Обласни одбори Народног фронта Србије – Београдске области
 (Г – 17) Председништво владе Народне републике Србије (1945 – 1953)
 (Ђ – 2) Централни комитет Савеза комуниста Србије – Београд (1919 – 1990)

Објављени извори

1. *AVNOJ i revolucija 1941-1945*, tematska zbirka dokumenata, priredili: S. Nešović i V. Petranović, Beograd 1983.
2. Борковић М., Глишић В., *Оснивачки конгрес КП Србије (8-12 мај 1945)*, Београд 1972.
3. *Грађа за повјест НОБ-а и сјеверозападној Хрватској*, I, Zagreb 1981.
4. *Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941 – 1945*, I, Beograd 1986.
5. *Drugi kongres narodnog fronta Jugoslavije*, Beograd 1947.
6. *Drugi kongres Narodnog fronta Srbije*, Beograd 1948.
7. *27. mart 1941. tematska zbirka dokumenata*, priredili Branko Petranović, Nikola Žutić, Beograd 1990.
8. *Записници извршног народноослободилачког одбора града Београда од 26 .октобра 1944. до 29. новембра 1945*, I, приредили Б. Петрановић и В.Ћирковић, Београд 1979.
9. *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ 11. juna 1945 – 7. jula 1948*, priredio V. Petranović, Beograd 1995.
10. *Zasedanje Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Srbije i Narodne skupštine Srbije, 7-9. aprila 1945. i 26-27. jula 1946*, Beograd, Prezidijum Narodne skupštine NR Srbije, Narodna skupština NR Srbije, stenografske beleške, Beograd 1952.
11. *Zbirka velike antifašističke narodnooslobodilačke skupštine Srbije 9-12. novembra 1944*, Beograd, Prezidijum Narodne skupštine NR Srbije, Narodna skupština NR Srbije, stenografske beleške, Beograd 1952.
12. *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu*, tom I, K 1, Beograd 1993.

13. *Jugoslavija 1918-1988: tematska zbirka dokumenata*, priredili B. Petranović i M. Zečević, Beograd 1988.
14. *Конгреси и земаљске конференције КПЈ 1919-1937*, II, Beograd 1949.
15. Кончар Р., „Избор из докумената о развиту политичке концепције аутономије Војводине и о процесу њеног конституисања у аутономну покрајину у револуционарној пракси КПЈ од 1935. до 1945“, *Савременост*, 1, Нови Сад 1974.
16. Нешковић Б., *О заштравању класне борбе на селу у садашњој етапи изградње социјализма и о савезу радничке класе и радног сељаштва*, Загреб 1948.
17. Нешковић Б., *Реферат о раду Народног фронта Југославије*, Загреб 1949.
18. Нешковић Б., *Политички извештај на првом заседању АСНОС-а: 8. април 1945. године*, Београд 1945.
19. Нешковић Б., *Народни фронт у борби за остварење плана*, Београд 1947.
20. Нешковић Б., *Извештај о раду НО одбора*, АВНОЈ, 1944.
21. *Откуп житарица у Србији*, Народни фронт, 1946.
22. *Петогодишњи план развита народне привреде Народне Републике Србије у годинама 1947-1951: са говорима Благоја Нешковића, Миленгија Поповића, Јована Веселинова, Мимре Митровић-Ђилас*, Београд 1947.
23. *V Kongres Komunističke partije Jugoslavije, 21-28 jul 1948*, Stenografske beleške, Beograd 1949.
24. *Rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom i revolucijom u Srbiji 1941-1945 : zbornik radova sa Tematske rasprave održane 11. i 12. maja 1988*, uredio I. Pantelić, Beograd 1988.
25. *Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948-1952*, priredili: B. Petranović, R. Končar i R. Radonjić, Beograd 1985.
26. Tito J. B., *Sabrana djela*, VI-XXV, priredili: P. Damjanović i M. Dželebdžić, Beograd 1982.
27. Tito J. B., *Sabrana djela*, XXVI-XXVII, priredio Milovan Dželebdžić, Beograd 1988.
28. *VI kongres Komunističke partije Jugoslavije 2/7 novembar 1952*, Stenografske beleške, Beograd 1953.

Штампа

Глас (1942 – 1944)

Дуга (1983)

НИН – Недељне информативне новине (1972, 1988)

Пролетер (1932, 1935, 1937)

Печат (2010)

Ново време (1941)

Службени лист ДФЈ (1945)

Политика (1981)

Борба (1981)

Мемоарски извори

1. Адамовић М., *Децембарске демонстрације студената 1924. године*, Зборник сећања, I, Београд 1984.
2. *Београд у сећањима 1930-1941*, Београд 1983.
3. Belinić M., *Put kroz život*, Zagreb 1985.
4. Glišić V., *Revolucionari*, Beograd 2012.
5. Дапчевић П., *Од Пиринеја до Цетиња*, Београд 1981.
6. Дапчевић П., *За Београд*, Београд 1984.
7. Dedijer V., *Dnevnik*, Beograd 1951.
8. Đurić Lj., *Sećanje na ljude i događaje*, Beograd 1989.
9. Đurić Lj., *Ratni dnevnik*, Beograd 1966.
10. Zečević V., *Raste ustanak*, Zagreb 1969.
11. *Zagreb 1941 – 1945: zbornik sjećanja*, I, Zagreb 1982.
12. Јовановић Д., *Људи, људи: медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика*, Београд 2005.
13. Јовановић Д., *Политичке успомене*, VI – VII, Београд 1997.
14. Komarica Z., „Kerestinec”, *Ustanak naroda Jugoslavije*, III, Beograd 1963.
15. Komarica Z., *Grobovi bez sjene*, Zagreb 1962.
16. Луцић Б., *Народноослободилачки покрет Београда 1941-1944. године у*

сећањима учесника, Београд 1974.

17. Marković M., *Sazrevanje revolucije (sećanja 1931-1941)*, Београд 1984.
18. Marković M., *Rat i revolucija u Srbiji: (sećanja 1941-1945)*, Београд 1987.
19. Марковић М., *Ратна писма*, Пожаревац 1961.
20. Митровић М., *Ратно путовање*, Београд 1962
21. Мораћа М., *Ratni dnevnik*, Београд 1962.
22. *Народноослободилачки покрет Београда 1941 – 1945. у сећањима учесника*, Београд 1974.
23. Nikoliš G., *Španska praskozorja*, Београд 1986.
24. Николиш Г., *Коријен, стабло, наветина*, Београд 1988.
25. Поповић К., *Beleške uz ratovanje*, Београд 1988.
26. Udovički L., *Španija moje mladosti*, Београд 1997.
27. Tempo S. V., *Revolucija koja teče. Memoari*, I-II, Београд 1971
28. Tempo S. V., *Revolucija koja teče. Memoari*, I-IV, Zagreb 1982.
29. Чкребић Д., *Између памћења и заборав: мемоарски и политички есеји*, Нови Сад 2007.
30. Хрнчевић Ј., *Свједочанства*, Загреб 1986.
31. *Španija: 1936-1939. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*, I-II (glavni i odgovorni urednik Č. Kapor), Београд 1971.

Литература

1. Алварес Ф. Б., Х. Х. Пећароман, *Историја Шпаније*, Београд 2003.
2. Бабић Г., *Паор са бајонетом, Злочин и казна војвођанских фолксдојчера*, Београд 2012.
3. Божовић Б., *Београд под комесарском управом 1941. године*, Београд 1998.
4. Борковић М., „Оснивачки конгрес КП Србије и његов значај“, *Оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије*, Београд 1988.
5. Борковић М., „Оснивачки конгрес КП Србије и његов значај“, *Војно-историјски гласник*, 1, 1985, 11 – 26.
6. Војић И., Ћирковић С., Екмећић М., Дедијер В., *Историја Југославије*, Београд 1973.

7. Brković J., *Minska polja estetike*, Osijek 1987.
8. Весовић М., „Илегална штампа КПЈ у рату и револуцији 1941 – 1945“, *Историја 20. века*, 1 – 2, 1991, 162 – 164.
9. Виторовић А., *Србија у НОБ - Централна Србија*, Београд 1967.
10. Vlahović V., *Španski građanski rat*, Sabrani radovi I, Beograd, 1981.
11. *Vojna enciklopedija*, IV – X, Beograd 1961 – 1975.
12. Вујовић М., *Економска служба Врховног штаба НОБ и ПОЈ 1941-45*, Београд 1990.
13. Вучковић Б., „Глас и 20. октобар – листови борбеног Београда“, *Годишњак града Београда*, XVI, 1969, 193 – 222.
14. Гаћеша Н., *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945-1948*, Нови Сад 1984.
15. Герић Р., „Рад у илегалној штампарији 1941. у Београду“, *Годишњак града Београда*, VIII, 1961, 161 – 168.
16. Глигоријевић Б., *Коминтерна - југословенско и српско питање*, Београд 1992.
17. Глишић В., *Комунистичка партија Југославије у Србији: 1941-1945*, I-II, Београд 1975.
18. Глишић В., Миљанић Г., *Руковођење народноослободилачком борбом у Србији: 1941-1945*, Београд 1994.
19. Glišić V., *Susreti i razgovori: prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd 2010.
20. Глишић В., *Досије о Благоју Нешковићу-Прилози за биографију*, Београд 2011.
21. Група аутора, *Ко је ко у Југославији?*, Beograd 1957.
22. Група аутора, *Војводина у народноослободилачком рату и револуцији 1941 – 1945*, Нови Сад 1985.
23. Група аутора, *Жене србије у НОБ*, Београд 1975.
24. Група аутора, *Србија у рату и револуцији 1941-1945*, Београд 1976.
25. Група аутора, *Београд у рату и револуцији 1941-1945*, I – II, Београд 1984.
26. Група аутора, *Студенти Београдског универзитета: 1838-1941; хронологија политичког живота*, Београд 1971.

27. Гудац – Додић В., *Аграрна политика ФНРЈ и сељаштво у Србији 1949-1953*, Београд 1999.
28. Дамјановић М., *Напредни покрет студената Београдског универзитета : прилог историји. Од 1929. до 1941. године*, II, Београд 1974.
29. Дамјановић М., *Напредни покрет студената Београдског универзитета : прилог историји. Од 1919. до 1929. године*, I, Београд 1966.
30. Dimitrijević B., Vogetić D., *Tršćanska kriza 1945 – 1954*, Beograd 2009.
31. Димић Љ., *Културна политика у Краљевини Југославији*, III, Београд 1997.
32. Димић Љ., *Историја српске државности, Србија у Југославији*, III, Нови Сад 2001.
33. Dimković B., *Seljaštvo i komunisti na selu*, Novi Sad 1973.
34. Dedijer V., *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I, Rijeka 1980.
35. Dedijer V., *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, II, Rijeka 1981.
36. Dedijer V., *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, III, Beograd 1984.
37. Деретић Ј., *Кратка историја српске књижевности*, Београд 1987.
38. Добривојевић И., *Државна репресија у време диктатуре краља Александра: 1929-1935*, Београд 2006.
39. Добривојевић И., *Село и град. Трансформација аграрног друштва Србије (1945-1955)*, Београд 2011.
40. Doder M., *Korinič bez engme*, Zagreb 1986.
41. Đuković I., *Druga Šumadijska 21. srpska udarna brigada*, Beograd 1982.
42. Ђурђевић Б., *Послератно насељавање Војводине*, Нови Сад 1995.
43. Ђилас М., *Vlast i robina*, Beograd 1991.
44. Живковић Д., *Народни фронт Југославије: 1935-1945*, Београд 1978.
45. Животић А., *Југославија, Албанија и велике силе (1945 – 1961)*, Београд 2011.
46. Zeninović V., *August Cesarec*, I, Zagreb 1964.
47. *Историја Београда*, 3, Београд 1974.
48. *Историја савеза комуниста Југославије*, Београд 1985.
49. Jelić I., *Tragedija i Kerestinci (Zagrebačko ljeto 1941.)*, Zagreb 1986.
50. Јовановић Н., *Земљорадничка левица у Србији 1927-1939*, Београд 1994.
51. Јовановић Н., *Живот за слободу без страха*, Београд 2000.

52. Јовановић З., „Тајна партијска штампарија у окупираном Београду“, *Годишњак града Београда*, III, 1956, 499 – 522.
53. Јовановић З., „Први број Билтена Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије“, *Годишњак града Београда*, VI, 1959, 519 – 524.
54. Kisić Kolanović N., *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*, Zagreb 1996.
55. Koljanin D., „Funkcionalno povezivanje ustaničkih oblasti Srema i Istočne Bosne 1941 – 1944. godine“, *Balkan i Panonija kroz istoriju*, Novi Sad 2006.
56. Koštunica V., Čavoški K., *Stranački pluralizam ili monizam, Društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944 – 1949*, Beograd 1983.
57. Кресо М., „Општи услови живота и рада у окупираном Београду“, *Војноисторијски гласник*, 3, Београд 1972, 67 – 97.
58. Кресо М., *Немачка окупациона управа у Београду: 1941-1944*, Beograd 1979.
59. *Leksikon narodnooslobodilački rat i revolucija u Jugoslaviji (1941 – 1945)*, Beograd 1980.
60. Лопичић Ђ., *Немачки ратни злочини 1941 – 1945*, Београд 2009.
61. Мајданац Б., *Индустријализација и пораст радничке класе у Србији 1947 – 1952*, Београд 1981.
62. Mandić G., *17. Istočnobosanska NOU divizija*, Beograd 1976.
63. Марић М., *Деца комунизма*, Београд 1987.
64. Марјановић Ј., *Београд*, Београд 1964.
65. Марјановић Ј., *О шестом конгресу КПЈ*, Beograd 1952.
66. Марјановић Ј., П. Морача, *Наш ослободилачки рат и народна револуција*, Београд 1958.
67. Марјановић Ј., *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Beograd 1963.
68. Марјановић Ј., *Други светски рат 1939-1945*, I – II, Beograd 1969.
69. Марјановић Ј., Glišić V., Borković M., *NOR i revolucija u Srbiji: 1941-1945. Naučni skup posvećen 30-godišnjici ustanka, održan na Zlatiboru, 25-26. septembra 1971*, Beograd 1972.
70. Марковић М., *Борба Србије 1941-1945*, Београд 1952.
71. Маровић М., „Владимир Дедијер – Нови прилози за биографију Јосипа

- Броза Тита, II, 1892 – 1945“, *Политика*, 16. 10. – 26. 11. 1981.
72. Маројевић М., “О неким питањима формирања и развитка КПЈ и СКОЈ на Београдском универзитету”, *Идеји и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас*, II, Београд 1989.
73. Морић Петровић С., „Неки илегални станови у Београду за време окупације 1941–1944. године“, *Годишњак града Београда*, VIII, 1961, 177 – 184.
74. *Narodni heroji Jugoslavije*, I – II, Београд 1975/1982..
75. Нешовић С., *Привредне, политичке и економске мере у току ослободилачке бобе народа Југославије*, Београд 1964.
76. Николић К., *Илегалност као облик деловања комунистичке партије Југославије (1921–1929)*, Београд 1993.
77. Николић К., *Бољшевизација Комунистичке партије Југославије 1919 – 1929*, Београд 1994.
78. Николић К., *Комунисти у Краљевини Југославији: од социјал – демократије до комунизма (1919 – 1941)*, Горњи Милановац 2000.
79. Николић К., *Србија у Титовој Југославији (1941– 1980)*, Београд 2011.
80. Obradović М., „*Narodna demokratija*“ и *Jugoslaviji 1945 – 1952*, Београд 1995.
81. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945*, I–II, Београд 1957 – 1958.
82. Pantelić I., *Rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom i revolucijom u Srbiji 1941 – 1945 : zbornik radova sa Tematske rasprave održane 11. i 12. maja 1988*, Београд 1988.
83. Pavlović М., *Srpsko selo 1945–1952 : otkup*, Београд 1997.
84. Павловић М., *За Тита или за краља: избори за Уставотворну скупштину 11. новембра 1945*, Београд 2007.
85. Павловић М., „Драгољуб Јовановић и комунисти“, *Зборник Драгољуб Јовановић – научник, политичар, страдалник*, Ниш 1993.
86. Перовић М., *Јужна Србија (Србија у народноослободилачкој борби)*, Београд 1961.
87. Петковић А., *Политичке борбе за нову Југославију*, Београд 1988.
88. Petranović В., *Istorija Jugoslavije 1918 – 1978*, Београд 1981.

89. Петровић Б., *Југославија на размеђу (1945 – 1950)*, Подгорица 1998.
90. Петрановић Б., *Народни фронт у политичком систему Југославије 1945 – 1949*, Нови Сад 1979.
91. Petranović B., *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme onove*, Beograd 1969.
92. Petranović B., *Političke i pravne prilike za vreme privremena vlade DFJ*, Beograd 1964.
93. Petranović B., *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941–1945*, I–II, Beograd 1983.
94. Petranović B., *Istorija Jugoslavije 1918 –1988*, I–III, Beograd 1988.
95. Petranović B., *Balkanska federacija: 1943–1948*, Beograd 1991.
96. Petranović B., *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992.
97. Петрановић Б., *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993.
98. Pešić S., *Španjolski građanski rat i KPJ*, Rijeka 1990.
99. Пешић Д., *Југословенски комунисти и национално питање 1919 –1935*, Београд 1983.
100. Piljević Đ. O., *Savetovanje Politbiroa СК КПЈ на Visu i stvaranje KP Srbije*, Beograd 1988.
101. Попов Ј., *Драма на војвођанском селу: (1945–1952). Обавезни откуп пољопривредних производа*, Нови Сад 2002.
102. Роров Ђ., Роров Ј., *Автономија Војводине – српско питање*, Sremski Karlovci 2000.
103. Попов Ј., „Дислокација индустријских постројења из Војводине“, *Зборник Матице српске за историју*, 51, Нови Сад 1995.
104. Радојевић М., *Удружена опозиција 1935–1939*, Београд 1994.
105. Радосавовић И., *Активност Ивана Милутиновића на Београдском универзитету од оснивања до данас*, I, Београд 1989.
106. Рајачевић М., „Акције београдски илегалца у периоду 1941 – 1942“, *Гласник историјског архива Београда*, III, 1962, 6 – 28.
107. Рајчевић В., *Студентски покрет на Загребачком свеучилишту 1918 – 1941*, Загреб 1959.

108. Рибникар Ј., „Кућа у Ботићевој улици“, *Годишњак града Београда*, VI, 1959, 447 – 458.
109. Ристановић Р., *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941–1942*, Београд 2013.
110. Ристановић Р., „Ликвидација као један од облика борбе комунистичких илегалца у Београду током 1941. године“, *Војно–историјски гласник*, 2, 2011, 50 –70.
111. Samardžić N., *Istorija Španije*, Београд 2005.
112. Сеферовић М., *Размеђа Живке Дамњановић*, Београд 1982.
113. Слијепчевић Ђ., *Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Минхен 1978.
114. *Српска енциклопедија*, I, Нови Сад, Београд 2010.
115. Stanišić M., *KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije 1941–1945*, Београд 1973.
116. Stanišić M., *Strategijske vertikale narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije 1941/1945*, Београд 1999.
117. Станковић Ђ., *Комунистичка партија и савез комунистичке омладине Југославије на Београдском универзитету 1929 –1941*, Београд 1970.
118. Stipetić Z., *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*, Zagreb 1982.
119. Стојков Т., *Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929 –1935*, Београд 1969.
120. Stojkov T., „O stvaranju bloka narodnog sporazuma“, *Istorija 20. veka*, VI, Београд, 1964.
121. Stojadinović M., *Ni rat ni pakt*, Rijeka 1970.
122. Strugar V., *Jugoslavija 1941-1945*, Београд 1969.
123. Stopar V., Pavičić J., *Na zagrebačkoj partizanskoj fronti*, Zagreb 1976.
124. Terzić V., *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, I, Београд 1983.
125. Ћирковић С., *Ко је ко у Недућевој Србији 1941–1944*, Београд 2009.
126. Udovičk L. i, *O Španiji i španskim borcima (članci, intervjui, pisma, govori, izveštaji)*, Београд 1991.
127. *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb 2002.
128. Čengić V., *Enigma Kopinič*, Београд 1983.

129. Чуле Ј., „Илегално складиште оружја у окупираном Београду“, *Годишњак града Београда*, VIII, 1961, 185 –188.
130. Čulinović F., *Dvadeset sedmi mart*, Zagreb 1965.

Прилог 1

Са нетпопуног списка о ангажовању шпанских бораца у току рата и после њега сазнајемо да су посебно активни били следећи комунисти:¹

Чланови војне комисије ЦК КПЈ 1941. године били су Владо Поповић и Бранко Крсмановић.

Секретар оперативног руководства ЦК КПХ од 1941. до 1943. године био је исто Влад оПоповић, а члан Политбироа Карло Мразовић.

Секретар ПК КП Србије од 1941. до 1945. године Благоје Нешковић.

Чланови ЦК КПЈ Марко Орешковић и Карло Мразовић.

Команданти и комесари првих партизанских јединица 1941. године и јединица НОВ у току рата: Коча Поповић, Милан Благојевић, Ратко Павловић, Пеко Дапчевић, Марко Орешковић, Коста Нађ, Иван Рукавина, Данило Лекић, Петар Драпшин, Мирко Ковачевић, Вељко Ковачевић, Душан Кведер, Франц Роза, Бобнар Стане, Алеш Беблер, Фадил Јахић, Слободан Митровић – Данко, Срећко Манола, Ратко Вујовић, Обрен Стишовић, Чедо Капор, Ахмет Фелахагић, Станко Семић – Даки, Света Поповић, Фрањо Огулинац – Сељо, Макс Баће, Владо Лончарић, Елисије Поповски, Цветко Узуновски, Иван Ленац, Отмар Креачић, Виско Антић, Никола Цар, Боро Поцков.

Чланови главних штабова за Србију: Бранко Крсмановић, Радољуб Чолаковић, Света Поповић, за Хрватску: Иво Рукавина командант, Иван Гошњак командант, чланови Вељко Ковачевић, Марко Орешковић, Фрањо Огулинац – Сељо, Владо Ћетковић, за Словенију: Франц Розман командант, Душан Кведер командант, Алеш Беблер помоћник комесара за Македонију: Цветко Узуновски, за Босну и Херцеговину: Коста Нађ.

Чланови Врховног штаба НОВ: Пеко Дапчевић и Владо Поповић.

Команданти: Прве пролетерске бригаде, затим и дивизије и корпуса: Коча Поповић, Друге пролетерске дивизије затим корпуса Пеко Дапчевић, командант XIII и 40-те дивизије и VI ударног корпуса Славоније Вељко Ковачевић, командант оперативног штаба за Босанску Крајину Коста Нађ, а затим командант

¹ Реферат о учешћу шпанских бораца у НОБ и послератној изградњи поводом 45. годишњице оснивања интернационалних бригада, ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, стр. 1–6.

XII корпуса, командант VI славонског корпуса Петар Драпшин, корпуса Виско Антић, референт санитета Врховног штаба Гојко Николиш, а у Првој пролетерској Ђуро Мештеровић, командат Прве пролетерске бригаде затим Војвођанске дивизије и корпуса Данило Лекић, командант Осмог корпуса Владо Ђетковић, комесар херцеговачке пролетерске бригаде.²

Како нису сви југословенски добровољци који су били учесници Шпанског грађанског рата успели да се врате у земљу, а хтели су да узму учешће у борби против фашизма па су се нашли у оквиру војски других земља.

У Француској: Љубо Илић, генрал Француске армије, Влајко Беговић, потпуковник ФФИ (војна огнизација покрета отпора), Гвидо Нонвеје, капетан ФФИ, Силвио Фурлан и Саво Ђипровац, поручници ФФИ, Лазар Удовички, проучник француске армије, руковидилац пункта у Марсељу, Лазар Латинковић, руковидилац пункта у Паризу, Вељко Влаховић члан комунистичке омладинске интернационале, предствник КПЈ у Коминтерни, главни уредника радио „Слободна – Југославија“, Драгутин Ђурђевић, уредник и спикер радио „Слободна – Југославија“, Димитрије Георгијевић, комесар југословенске бригаде у Канади, Едо Јардас, члан ЦК КП Канада, члан руководства југословенских исељеника, Стево Серадар, Ђајић Јован, чланови ЦК КПК и руководиоци југословенских исељеника.³

Након Другог светског рата, „Шпанци“ који су преживели ратне страхоте нашли су своје место у изградњи нове државе. Тако су се на значајним партијским функцијама нашли као:

Чланови Политбироа ЦК КПЈ и СКЈ, Иван Гошњак, Вељко Влаховић, Благоје Нешковић.

Скереатар ЦК КП Србије, Благоје Нешковић.

Чланови ЦК КПЈ односно СКЈ, Белбер Алеш, Влајко Беговић, Чолаковић Родољуб, Дапчевић Пеко, Гошњак Иван, Јардас Едуард, Крајачић Иван, Креачић Отмар, Ковачевић Вељко, Кведер Душан, Маслерић Божо, Мразовић Карло, Нађ Коста, Нешковић Благоје, Поповић Коча, Поповић Владо, Рукавина Иван, Узуновски Цвеко, Влаховић Вељко.

² Прилог уз реферат за скупштину шпанских бораца од 22.10.1981. године, ИАБ, фонд Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, К-8, стр.2.

³ Исто.

Орденом народног хероја одликовани су: Антић Вицко, Баће Макс, Беблер Алеш, Бобнар Стане, Чолаковић Родољуб, Дапчевић Пеко, Гошњак Иван, Харић Иван, Илић Љубо, Јанкез Грга, Ковачевић Вељко, Крајачић Иван, Креачић Отмар, Лекић Данило, Манола Срећко, Мразовић Карло, Нађ Коста, Николиш Гојко, Поповић Коча, Семић Станко, Штрок Изидор, Тодоровић Војо, Узуновски Цветко, Рукавина Иво, Влаховић Вељко, Вујовић Ратко, Вукмановић Павле, Билић Божо, Благојевић Милан, Будак Дивко, Цар Никола, Цветко Већислав, Цвитковић Миљенко, Тетковић Владо, Дакић Божа, Домани Роберт, Драпшин Петар, Енгел Елијас, Фетахагић Ахмет, Грегорчић Јоже, Јахић Фадил, Јовановић Жикица, Ковачевић Мирко, Крсманић Бранко, Огулинац Фрањо, Милашиновић Стјепан, Митров Слободан, Орешковић Марко, Пинтер Миха, Павловић Ратко, Поповић Света, Розман Франц, Штајнбергер Драго, Живковић Љубомир, Вујовић Ђуро, Веркић Миленко, Кведер Душан, Масларић Божа, Поповић Владо.

Генерали ЈНА: Антић Вицко, Баће Макс, Беблер Алеш, Дапчевић Пеко, Драпшин Петар, Георгијевић Димитрије, Гошњак Иван, Хариш Иван, Илић Љубо, Ковачевић Вељко, Крајачић Иван, Креачић Отмар, Кведер Душан, Лекић Данило, Лончарић Владо, Манола Срећко, Месларић Божидар, Мештеровић Ђуро, Мезић Александар, Нађ Коста, Николиш Гојко, Поповић Коча, Поповић Владимир, Рукавина Иван, Семић Станко, Тодоровић Војо, Поцков Боро, Узуновски Цветко, Вујовић Ратко, Беркопец Јосип.

На крају рата команданти: Прве армије – Пеко Дапчевић, Друге – Коча Поповић, треће – Коста Нађ, Четврте – Петар Драпшин.

Начелници штаба ЈНА: Коча Поповић и Пеко Дапчевић.

На позицији помоћника министра народне одбране, а затим и државног секретара народне одбране био је Иван Гошњак, помоћници државног секретара народне одбране, односно Савезног секретаријата народне одбране били су: Отмар Креачић, Вељко Ковачевић и Коста Нађ. Помоћник команданта војне авијације био је Вицко Антић, државни секретар за спољне послове Коча Поповић.

Помоћници државног секретара, односно савезног секретара за спољне послове били су: Алеш Беблер, Владо Поповић, Душан Кведер, Радивој Увалић, Иво Вејвода.

Потпредседници Владе ФНРЈ: Родољуб Чолаковић и Благоје Нешковић, члан СИВ –а Владо Поповић.

На месту савезног секретара за саобраћај и потпредседника Савезне скупштине био је Пеко Дапчевић.

Министар поморства ФНРЈ: Макс Баће.

Помоћник председника Савезне планске комисије, затим директор листа „Борба“ и директор Института за међународну политику и економију Влајко Беговић, директор „Тањуга“ Иво Вејвода, председника Савезног комитета за аутосаобраћај и председник АМС Југославије Чедо Капор.

Главни финансијски инспектор Југославије затим ректор Универзитета у Новом Саду, Тоша Тишма.

Научни сарадник Института за раднички покрет и публициста Радивој Николић.

На местима амбасадора: Владо Поповић: СССР, САД и Кина, Алеш Беблер: Уједињене нације, Француска, Индонезија, Данило Лекић: Бразил, Египат, Уједињене нације, Иво Вејвода: Бразил, СССР, Енглеска, Француска, Италија, Лаза Латиновић: Белгија, Јапан, Аргентина, Шведска, Радивој Увалић: Француска, Индија, Душан Кведер: Етиопија, Немачка, Индија, Пеко Дапчевић: Грчка, Драгутин Ђурђев: Белгија, Чиле, Карло Мразовић: Мађарска, Мексико, Љубо Илић: Мексико, Норвешка, Швајцарска, Лазар Удовички: Венецуела, Уругвај.⁴

⁴ Исто.

Прилог 2

Стисак објављених радова Благоја Нешковића

Благоје Нешковић је написао многобројне расправе које је објавио у еминентним домаћим и страним медицинским часописима. Дајемо попис најзначајнијих радова.

1. B. Nešković, "Laboratorijske metode u dokazivanju raka", *Medicinski glasnik*, 7-8, 1957, 256-262.
2. B. Nešković, V. Vidović, "L'état de lipids et de l'acides asceribique dans le cortex surrenalien après l'hypothermie repete", *Zbornik medjunarodnog simpozijuma o hipotermiji*, 1957.
3. B. Nešković, "Rak kao profesionalno oboljenje", *Medicina rada*, 1958, 627-645.
4. B. Nešković, "L'icitere chronique avec pigment d'origine inconue dans las hepatocytes", *La revue internationale d'hepatologie*, 6, 1958, 413-419.
5. B. Nešković, "Vrednost eksfolijativne citologije malignih tumora", *Srpski arhiv*, 3, 1960, 291-296.
6. B. Nešković, "Upotreba hroma 51 za kvantitativno određivanje eritropoeze", *Jugoslovenski bilten za primenu nuklearne energije u medicini*, 2, 1960, 38-40.
7. B. Nešković, "Prednost ograničenja upotrebe joda 132 u dijagnostičke svrhe", *Jugoslovenski bilten za primenu nuklearne energije u medicini*, 2, 1960, 54-55.
8. B. Nešković, "Terapijska primena radioaktivnog zlata u lečenju malignih oboljenja pleure i peritoneuma", *Jugoslovenski bilten za primenu nuklearne energije u medicini*, 2, 1960, 69-71.
9. B. Nešković, "Naša iskustva u rukovanju radioaktivnim izotopima u kliničkoj primeni", *Jugoslovenski bilten za primenu nuklearne energije u medicini*, 2, 1960, 91-95.
10. B. Nešković, "Primena radioaktivnog fosfora (P 32) u dijagnostici malignih tumora", *Jugoslovenski bilten za primenu nuklearne energije u medicini*, 3, 1961, 48-50.
11. B. Nešković, "Primena radioaktivnog joda u terapiji karcinoma štitne žlezde", *Jugoslovenski bilten za primenu nuklearne energije u medicini*, 3, 1961, 73-75.

12. B. Nešković, "Primena radioaktivnog joda u lečenju hiperterozna", *Jugoslovenski bilten za primenu nuklearne energije u medicini*, 3, 1961, 69-72.
13. B. Nešković, "Detection of small quantities of 3,4-benzopyrene from chromatographic paper", *Nature*, 1961, 1199-1200.
14. B. Nešković, A. Milosavljević, D. Guzina, M. Pantelić i M. Bugarski, "Policitemija sa aspekta merenja zapremine krvi", *Srpski arhiv*, 4, 1962, 421-428.
15. B. Nešković, "Possibilités de l'application de l'autohistoradiographie quantitative pour la detection de l'iode 131 dans la thyroïde", *Acta medica Jugoslavica*, 4, 488-494.
16. B. Nešković, "Histologija limfne žlezde", *Bilten transfuzije*, 13, 1962, 75-80.
17. B. Nešković, V. Vidović, "Uticaj višekratne hipotermije na sadržaj i raspored askrobinske kiseline u kori nadbubrežne žlezde pacova", *Acta medica Jugoslavica*, 77, 1962.
18. B. Nešković, M. Stanković, B. Milojević, "Prvi utisci o dijagnostičkoj primeni radioaktivnog fosfora u oftalmologiji", *Srpski arhiv*, 12, 1962, 1197-1202.
19. B. Nešković, B. Garžičić, "Mikroorganizmi iz grupe pleuropneumonija u kulturnim ćelijama in vitro", *Acta medica Jugoslavica*, XVII, 1963.
20. Grupa autora, "Dejstvo sarkolizina na maligne ćelije in vitro", *Bilten transfuzije*, 17, 1964, 101-104.
21. B. Nešković, "Pinocytosis in malignant and fat cells", *III the European Regional Conference on Electron Microscopy*, Prague, 1964, 509-510.
22. B. Nešković, "Effects of Various Agents on the Developmental Phases of the L Stain Cells in vitro", London, 1965, 837-838.
23. B. Nešković, "Korelacija morfologije i funkcije L ćelija u intermitozi in vitro", Beograd 1965.
24. B. Nešković, "Detoksikacija hemijskih kancerogenih supstancija u proizvodima za široku potrošnju i određivanje količine 3,4-benzopirena u koncentrovanom dimu cigarete Morava", *Glasnik Zavoda za zdravstvenu zaštitu SRS*, 4, 1965, 45-53.
25. B. Nešković, I. Stanković, S. Dergens, "Hromatske anomalije i anomalije u razvoju oka", *Acta Ophthalmologica Jugoslaviica*, 2, 1965, 155.

26. B. Nešković, "Dugotrajno konzervisanje živih ćelija na temperaturama tečnog azota", *Srpski arhiv*, 11, 1966, 963-966.
27. B. Nešković, "Similarities and differences in the mode of action of some cytostatics on the L strain cells in vitro", *IX th International Cancer Congress*, Tokyo, 1966, 342.
28. B. Nešković, J. Babin, I. Spužić, Lj. Đurić, "Effect of Polyoma virus and its DNA on the mechanism of cell growth regulation in vitro", *Pharmacol Acta*, 1, 1966, 13-20.
29. B. Nešković, "Virusi i rak ljudi", *Srpski arhiv*, 1, 1967, 57-70.
30. B. Nešković, A. Milosavljević, M. Bugarski, M. Pantelić, S. Nikolić, "Über die Wirkungsweise von Myelobromol", *Ungar Konferenzy f. Therapie und Pharmak*, Budapest, 1968, 295-302.
31. B. Nešković, A. Milosavljević, M. Pantelić, M. Bugarski, Y. Ajdarić, R. Tomin, S. Nikolić, "Signs of different cellular activities in intermitosis correlated with mitosis", *Neoplasma*, 6, 1967, 585-594.
32. B. Nešković, A. Milosavljević, M. Bugarski, M. Pantelić, Z. Ajdarić, R. Tomin, S. Nikolić, "Early effects of the homologous DNA on the irradiated L strain cells", *Proceeding of the Conference on Recovery of irradiated cells and organisms by nucleic acids*, 1967, 151-154.
33. B. Nešković, M. Ćirović, Đ. Polić, "Fate of exogenous DNA in cells in vitro", *Bulletin of the Institute of nuclear sciences Vinča*, 1967, 51-54.
34. Grupa autora, "Changes in growth and development of cells induced by different inhibitors of protein synthesis", *Jugoslavica Physiologica et pharmacologica acta*, 2-3, 1967, 147-153.
35. Grupa autora, "Effects of inhibition of DNA replication on cells development", *Jugoslav Physiologist et Pharmacologic Acta*, 2-3, 1967, 155-161.
36. B. Nešković, Đ. Polić, J. Bibin, Z. Ajdačić, "RNA determination in single cell of definite developmental phase of L strain cells", *Jugoslavica Physiologica et pharmacologica acta*, 2-3, 1967, 163-167.
37. B. Nešković, "Signs of the activation of genes in developmental phases of the L strain cells", *Jugoslavica Physiologica et pharmacologica acta*, 2-3, 1967.

38. B. Nešković, "Developmental phases in intermitosis and the preparation for mitosis of the mammalian cells in vitro", *International Review of Cytology*, 24, New York, 1968.
39. B. Nešković, "Untersuchung über den morphologisch-funktionellen Aspekt der Regulationsmechanismen der Zellteilung", *Archiv für Geschwulstforschung*, 3, 1968, 113-200.
40. B. Nešković, "Korrelation zwischen Genaktivierung und Änderung der morphologischen Entwicklungformen in Intermitose", *Internationales Symposium Die heutige Stellung der Morphologie in Biologie*, Berlin 1968, 205-209.
41. B. Nešković, "On the phenomenon of reversion and diversion in mitotic cycle", *Southern-Abdruck*, Dresden 1970, 308-318.
42. B. Nešković, "Onkologische Forschungsarbeit in der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien Fortschritte der Krebsforschung in den sozialistischen Ländern", *Southern-Abdruck*, Dresden 1971, 25-35.
43. B. Nešković, "Biophysical aspects of cell division", *Periodicum Biologorum*, Zagreb 1971, A3-A6.
44. B. Nešković, "Urgencija s aspekta etiologije i patogeneze kancera", *Srpski arhiv*, 6, 1971, 329-330.
45. B. Nešković, "Effect of gamma rays and high energy electrons on development and mitosis of malignant cells", *Peaceful uses of atomic energy*, New York, 1972, 459-464.
46. B. Nešković, "Kakva korist od poznavanja biološke prirode raka", *Savremena biologija*, 12, 1972, 459-464.
47. B. Nešković, "Konceptija organizacije zdravstvene službe za borbu protiv malignih bolesti", *Zdravstvena zaštita*, 7, 1973, 29-30.
48. B. Nešković, "The initial effect of 3,4-benzopyrene on the L strain", *Jugoslavica Physiologica et pharmacologica acta*, 1975, 319-338.
49. B. Nešković, Đ. Polić, J. Babin, S. Ivanović, "Količine 3,4-benzopirena u uzrocima vazduha uzetim na nekim saobraćajnim čvorovima grada", *Arhiv bioloških nauka*, 1-3, 1975, 29-32.

50. B. Nešković, "Proceedings of the eight yugoslav symposium on biophysics", *Periodicum biologorum*, 1978, 63-104.
51. B. Nešković, Novija dostignuća u onkologiji, "Zbornik radova sa XVI kancerološke nedelje", 1979, 11-20.
52. B. Nešković, B. Milosavljević, A. Bugarski, M. Pantelić, M. Nikolić, "Über die wirkungsweise von myelobromol", *Societas pharmacologica hungarica*, 1979, 295-302.
53. B. Nešković, *Molekularna biologija tumora*, Beograd 1983.

Биографија аутора

Ена (Светомир) Мирковић (1986) је завршила гимназију у Пожаревцу 2005. године као ђак генерације друштвено – језичког смера. Потом се уписала на студије историје на Филозофском факултету у Београду, на којем је дипломирала октобра 2010. године са просечном оценом 9,06. Дипломски рад *Часопис Наша стварност (1936 – 1939)* одбранила је на Катедри за историју Југославије са највишом оценом 10. Ментор рада је била др Мира Радојевић. У току основних студија била је ангажована у својству млађег сарадника на семинару друштвене историје у Истраживачкој станици Петница где је радила на организацији семинара и радионица. Као апсолвент радила је као професор историје у Гимназији у Пожаревцу. У мају 2010. године била је учесник међународне конференције одржане у Русији поводом прославе 65. година победе над фашизмом. Од 2011. године хонорарно је радила за Државну комисију за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944. године, такође је била изабрана и за демонстратора у настави на катедри за Историју Југославије Филозофског факултета у Београду у првом и другом семестру на докторским студијама. Од 2012. године је била ангажована у оквиру пројекта „Утврђивање цивилних жртава у Војводини током и после Другог светског рата 1941 – 1948“ Међуакадемске комисије САНУ и МАН за утврђивање цивилних жртава у Војводини током и после Другог светског рата 1941 – 1948. Од 2013. године је запослена на Институту за српску културу Приштина/Лепосавић.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Ена Мирковић

Број индекса 5i 10 – 18

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Благоје Нешковић (1907 – 1984). Политичка биографија

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора _____ Ена Мирковић _____

Број индекса 5i 10 – 18 _____

Студијски програм _____ Историја Југославије _____

Наслов рада Благоје Нешковић (1907 – 1984). Политичка биографија _____

Ментор _____ Проф. др Мира Радојевић _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Благоје Нешковић (1907 – 1984). Политичка биографија

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.